

ΖΑΚΡΟΣ

Τὸ νέον μινωικὸν ἀνάκτορον

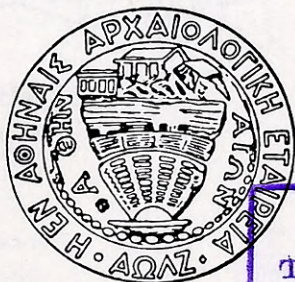
Хард
Хрута

ΖΑΚΡΟΣ

Τὸ νέον μινωικὸν ἀνάκτορον

ΥΠΟ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

ΔΩΡΕΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

AΘΗΝΑΙ 1974

(A£10)

(Ref. 3)

4E1 (78a)

Περιεχόμενα

Πρόλογος

7

I. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

1. Ὁ ἐκ Ζάκρου θησαυρὸς τῶν χρυσῶν ἀντικειμένων	13
2. Πρώτη ἐξερεύνησις εἰς τὴν Ζάκρον	16
3. Ἡ ἀνατολικὴ Κρήτη ὡς περιοχὴ ἔδρας ἀνακτορικοῦ κέντρου Ἡ περιοχὴ τῆς Ζάκρου	27 30
4. Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σητείας	35
5. Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα εἰς τὸ Παλαίकाστρον	42
6. Νέαι ἐνδείξεις εἰς τὴν Ζάκρον	45
7. Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή	48
8. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἀνακτόρου	51

II. ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ ΤΗΣ ΖΑΚΡΟΥ

9. Θέσις καὶ βασικὰ χαρακτηριστικὰ	69
- Ὑλικά δομῆς	71
Ἡ κατάστασις διατηρήσεως τοῦ ἀνακτόρου	73
10. Προσπελάσεις	76
11. Αἱ αὐλαὶ	81
12. Ὁ χαρακτήρ τῆς δυτικῆς πτέρυγος Τὰ συστήματα ἀποθηκῶν	88 91
13. Τὸ κεντρικὸν ἱερὸν	99
Τὸ ἱερὸν	107
Ἡ καθαρτήριος δεξαμενὴ	111
Βοηθητικὰ δωμάτια ἱεροῦ	114
Τὸ θησαυροφυλάκιον	117
Τὸ ἀρχαιοφυλάκιον	131
14. Ἡ αἴθουσα τελετουργιῶν	140
15. Δύο σημαντικὰ ρυτὰ	150
16. Ἡ αἴθουσα τῶν συμποσίων	157
17. Τὰ βασιλικά διαμερίσματα κατοικίας	161

18. Ἡ αἶθουσα τῆς δεξαμενῆς	172
19. Ἡ «τυκτὴ κρήνη» καὶ τὸ φρέαρ - πηγὴ	179
20. Ἡ αὐλὴ παρὰ τὴν κυρίαν πύλην	186
21. Τὰ διαμερίσματα τοῦ μαγειρείου	189
22. Ὁ ἐργαστηριακὸς τομεὺς τῆς νοτίας πτέρυγος	195
23. Τὸ ἀποχετευτικὸν σύστημα	207
24. Ἀνακτορικὰ παραρτήματα ἐπὶ τῆς βορείας κλιτύος	211

III. ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΣ

25. Τὰ λείψανα τῶν παλαιότερων μινωικῶν περιόδων	221
26. Περίοδοι καὶ φάσεις τοῦ παλαιότερου καὶ νεωτέρου ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου	225
27. Θαλάσσιον ἐμπόριον	228
28. Ἡ πόλις τῆς Ζάκρου καὶ τὸ ὁδικόν της δίκτυον	236
29. Ἡ καθημερινὴ ζωὴ εἰς τὸ ἀνάκτορον	239
30. Ὁ θρησκευτικὸς βίος	247

IV. ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΑΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

31. Ἡ πρώτη καταστροφὴ	255
32. Τὸ ἡφαίστειον τῆς Θήρας καὶ οἱ ἐκεῖ ταφέντες μινωικοὶ οἰκισμοὶ	259
Παλαιότεραι ἐρευναι ἐπὶ τῆς Θήρας	260
Τὸ παράλληλον τοῦ Κρακατάο	264
Χρονολόγησις τῆς ἐκρήξεως	266
Αἱ πρόσφατοι ἀνασκαφαὶ τῆς Θήρας	270
33. Ἡ τελικὴ καταστροφὴ	275
34. Ἀναμνήσεις τῆς καταστροφῆς εἰς τὴν ἐλληνικὴν καὶ ξένην παράδοσιν	288
35. Ἡ Ἀτλαντὶς	293
Ἐπίλογος	313
Χρονολογικὸς Πίναξ	317
Βιβλιογραφία	318
Κατάλογος Εἰκόνων	321
Εὐρετήριον	327

Πρόλογος

Οὐδείς βεβαίως θὰ ἠδύνατο νὰ διαμφισβητήσῃ ὅτι ἡ ἀνακάλυψις ἑνὸς νέου μινωικοῦ ἀνακτόρου πέραν τῶν τριῶν ἄλλων ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ αἰῶνος μας γνωστῶν μεγάλων ἀνακτόρων, τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων, ἀποτελεῖ ἀρχαιολογικὸν γεγονός ὄντως συγκλονιστικόν, ἐπὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον τὸ ἀποκαλυπτόμενον ἐκτεταμένον συγκρότημα ἀποδεικνύεται ὅτι παρέμεινεν οὐσιαστικῶς ἀσύλητον καὶ ἀπαραβίαστον μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ μέχρι βαθμοῦ ὥστε ἡ ἔρευνα, ἀκολουθοῦσα τὰς νέας μεθόδους τῆς ὠρίμου πλέον ἐπιστήμης τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας ἔχει τὴν δυνατότητα ὅχι μόνον νὰ ἐξακριβώσῃ διὰ παρατηρήσεων τὰ ἴχνη τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ καὶ νὰ τὰ ἀποτυπώσῃ λεπτομερῶς, καθιστῶσα οὕτω ἐφικτὴν τὴν περαιτέρω ἐξέτασιν αὐτῶν ὑπὸ ἱκανῶν ἐκπροσώπων τῆς διεθνοῦς ἐπιστήμης.

Ἡ ἔρευνα τοῦ ἀνακτορικοῦ κέντρου τῆς Ζάκρου συνεχίζεται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἥδη πέραν τῆς δεκαετίας, ὑπὸ συνθήκας ὁμολογουμένως δυσχερεῖς, ἀλλὰ πάντοτε μὲ λαμπρὰ ἀποτελέσματα. Οὕτω ὅχι μόνον ἦλθεν εἰς φῶς ἀνακτορικὸν συγκρότημα διακρινόμενον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσίν του καὶ τὴν θαυμαστὴν προσαρμογὴν εἰς τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον ἰδρύθη — νὰ χρησιμεύσῃ δηλαδὴ ὡς σταθμὸς ἐμπορίου καὶ λιμὴν ἐπικοινωνίας μὲ τὰ μεγάλα κέντρα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Νότου καὶ νὰ ἀποτελέσῃ κύριον ἔρεισμα τῆς μινωικῆς θαλασσοκρατίας —, ἀλλὰ καὶ ἀπεδόθησαν μοναδικοὶ θησαυροὶ καὶ ποικιλωτάτη σκευή, διὰ τῶν ὁποίων πλείστας ὅσας ἀντλοῦμεν πληροφορίας διὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ, οἰκονομικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου κατὰ τοὺς μινωικοὺς χρόνους. Ἡ ἀποκάλυψις μεγάλου τμήματος τῆς περιβαλλούσης τὸ ἀνάκτορον πόλεως βοηθεῖ νὰ μορφώσωμεν πληρεστέραν εἰκόνα τῶν ἀνακτορικῶν κέντρων, σφυζόντων ἀπὸ ζωῆς καὶ κίνησιν, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων παραμένουν μέχρι σήμερον ἀνεξερεύνητα.

Ἡ ἔρευνα προβλέπεται ὅτι θὰ συνεχισθῇ ἐπὶ τινα εἰσέτι ἔτη καὶ ἐπομένως θὰ βραδύνῃ ἡ συστηματικὴ δημοσίευσις. Ἐκρίθη ἐν τῷ μεταξὺ σκόπιμον, κατόπιν τῆς ὑποκινήσεως ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὰς νέας ἀνακαλύψεις εἰς τὸ εὐρύτερον καλλιεργημένον κοινόν, νὰ δημοσιευθῇ τὸ παρὸν ἔργον διὰ τὴν συγκεκριμένη ἐνημέρωσίν του ἐπὶ τῶν θεμελιωδῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα μὲ τὴν πρόοδον τῆς ἐρεῦνης εἰς τὴν Ζάκρου ἀνέκυψαν. Τὴν δημοσίευσιν ἀνέλαβε τὸ ἔτος 1969 ὁ ἐν Νέα Ὑόρκῃ γνωστότατος ἐκδοτικὸς οἶκος Charles Scribner's

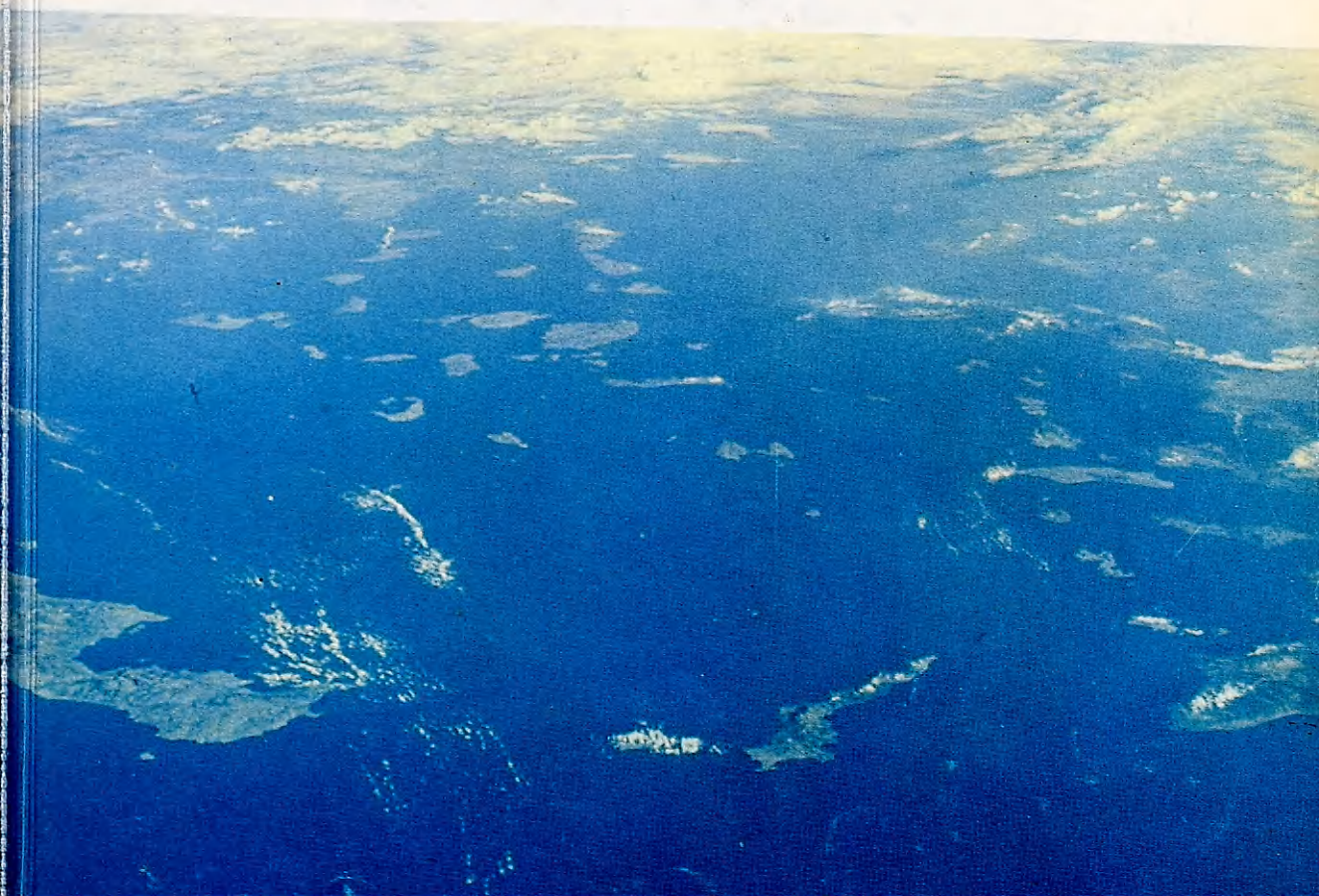
Sons, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν ἐπραγματοποίησεν ἐπιτυχῶς κατὰ τὸ ἔτος 1971. Ἐπειδὴ ἐπρόκειτο περὶ προκαταρκτικῆς δημοσιεύσεως ἀνασκαφῆς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐπεβλήθη εἰς τὸν ἐκδότην ὡς ὅρος νὰ δεχθῇ τὴν παράλληλον δημοσίευσιν τοῦ αὐτοῦ κειμένου μὲ μικρὰς τροποποιήσεις ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρείας εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Λόγω πολλῶν τεχνικῆς κυρίως φύσεως δυσκολιῶν ἡ ἔκδοσις αὕτη πραγματοποιεῖται νῦν μὲ σημαντικὴν καθυστέρησιν καὶ τοῦτο ὑπεχρέωσε, διὰ τὴν πληρεστέραν ἐνημέρωσιν, εἰς τὴν συμπλήρωσιν ἢ ἐλαφρὰν μεταβολὴν ὠρισμένων ἐκ τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου μὲ βάσιν τὰ ἐν τῷ μεταξὺ προκύψαντα νέα στοιχεῖα. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον παρέχεται καὶ νεώτερον σχέδιον τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ ΒΑ. λόφου παραρτημάτων του, τοῦ ἔτους 1972.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος θεωρεῖ ὑποχρεωσίν του, μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς παρούσης ἔκδόσεως, νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του κατὰ κύριον λόγον πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν διὰ τὴν γενναιοφρονα συμπαράστασιν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ διὰ τὴν πραγματοποιήσιν κατὰ τὸν καλῦτερον δυνατὸν τρόπον τῆς ἔκδόσεως τοῦ ἔργου. Ἰδιαίτεραι εὐχαριστίαι ὀφείλονται πρὸς τὸν Πρόεδρον κ. Γ. Ν. Βέλτσον, τὸν Ἀντιπρόεδρον καθηγητὴν κ. Ν. Μ. Κοντολέοντα καὶ τὸν Γενικὸν Γραμματέα καθηγητὴν κ. Ἀναστ. Ὁρλάνδον, ὡς καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου, τὰ ὅποια ἐνέκρινον τὴν ἔκδοσιν. Διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἔκδόσεως ἐκφράζονται ἐπίσης εὐχαριστίαι εἰς τὴν κ. Μαρίαν Γαβρίλη καὶ τὰς βοηθοὺς αὐτῆς κ. Ἡ. Κουκουλιοῦ καὶ Ἐ. Κονδυλάκη, ὡς καὶ διὰ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ χειρογράφου πρὸς τὴν δ. Ἀρτεμισίαν Γιαννουλάτου. Εἰς τὴν προετοιμασίαν τοῦ χειρογράφου εἰργάσθη ἐντατικῶς ἡ ἀρχαιολόγος Ἀναστασία Πλάτωνος, σύζυγος τοῦ συγγραφέως. Διὰ τὴν ἀρτίαν ἐμφάνισιν τῆς παρούσης ἔκδόσεως κυρίως συνέβαλεν ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Ἰ. Μακρῆ, Α.Ε., Γραφικὰ Τέχνη, δι' ὃ καὶ ἐντεῦθεν ἐκφράζονται εὐχαριστίαι εἰς τὸν κ. Μακρῆν καὶ τὸ ἔμπειρον προσωπικόν του. Τὸ πρότυπον τῆς ἔκδόσεως *Scribner's Sons* ἠκολουθήθη κατὰ τὸ δυνατόν, γενομένων μόνον ἀπαραιτήτων προσθηκῶν πρὸς ἐνημέρωσιν, καὶ δεόν νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι τοῦτο οὐσιαστικῶς συνέβαλεν εἰς τὴν καλὴν ἐμφάνισιν τοῦ παρόντος, δι' ὃ καὶ ἰδιαίτεραι εὐχαριστίαι ἐκφράζονται πρὸς τὸν ἐκδοτικὸν οἶκον τοῦτον. Ἡ ὀφειλὴ διὰ τὴν προετοιμασίαν τῶν εἰκόνων καὶ σχεδίων περιελήφθη εἰς συνοπτικὸν πίνακα εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου.

Ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ ὅτι ἐπιβάλλεται καὶ ἐντεῦθεν νὰ ἐκφρασθοῦν θερμαὶ εὐχαριστίαι πρὸς τοὺς καθ' οἷονδῆποτε τρόπον συμβαλόντας εἰς τὴν διεξαγωγὴν καὶ ἱκανοποιητικὴν πρόοδον τῆς ἐρεῦνης εἰς τὴν Ζάκρον. Θὰ ἦτο δύσκολον νὰ γίνῃ μνεῖα πάντων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι συνεισέφερον ἢ ἀόκνως εἰργάσθησαν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν. Ὁ ἀκολουθῶν πίναξ περιέλαβε μόνον τοὺς ἐνεργώτερον συμβαλόντας. Ἀωνύμως ἐκφράζονται αἱ εὐχαριστίαι πρὸς τοὺς λοιπούς. Εὐγνωμόνως ἀναγνωρίζεται ἡ συμβολή, οἰκονομικὴ καὶ ἠθικὴ, τῶν χορηγῶν *Leon Pomerance* καὶ τῆς δαιμνήστου συντρόφου του *Harriet*, παραταθεῖσα ἐπὶ ὁλόκληρον δεκαετίαν, ὡς καὶ τοῦ διαδεχθέντος εἰς τὴν χορηγίαν φιλαρχαίου ἐκ Με-

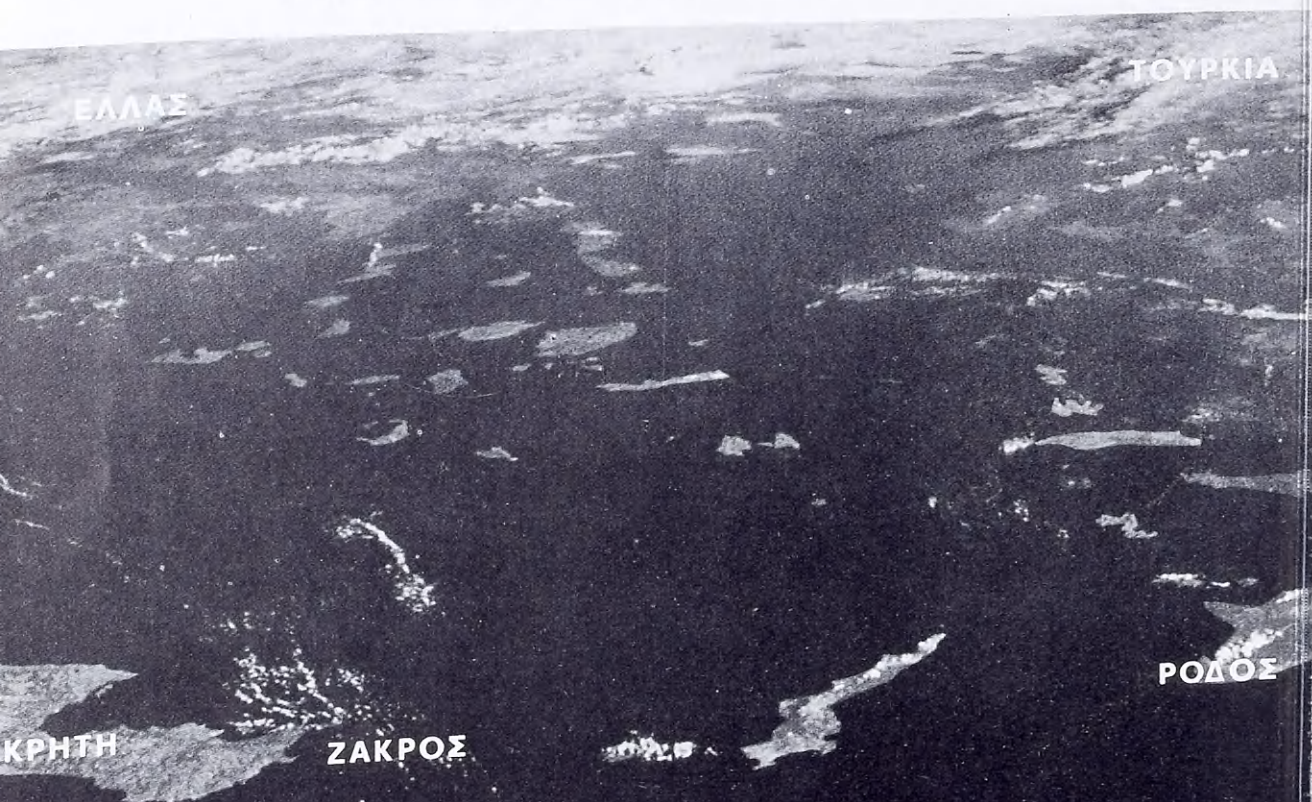
ξικοῦ Josè Cossio. Ἐφ' ἅπαζ συνέβαλεν οἰκονομικῶς ἡ Triopian Foundation. Πολλαὶ χάριτες ὀφείλονται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν καὶ τοὺς ἐπὶ κεφαλῇς αὐτῆς διὰ τὰς χορηγηθείσας ἀδείας ἐρεύνης καὶ τὴν διάθεσιν τοῦ καταλλήλου ἐπιστημονικοῦ ἢ τεχνικοῦ προσωπικοῦ. Ἰδιαιτέρως δεόν νὰ ὑπογραμμισθῇ ἡ συμβολὴ τοῦ διευθύνοντος τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν Κρήτης δρ. Στυλ. Ἀλεξίου.

Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς Ζάκρου πολλῶν ἐπιστημόνων ἀρχαιολόγων, ἐπιστημονικῶν βοηθῶν, ἀρχιτεκτόνων, φωτογράφων, εἰδικῶν τεχνιτῶν καὶ ἐπιστατῶν οὐσιαστικῶς συνέβαλεν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν. Πολύτιμος βοηθὸς ἀπεδείχθη ἡ ἀρχαιολόγος Ἀναστασία Πλάτωνος, ἡ ὁποία παρηκολούθησε τὰς ἐργασίας καθ' ὅλην τὴν διάρκειάν των. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰργάσθη ἀόκνως ἡ ἀδοκίμως ἐκλιπούσα ἀρχαιολόγος Ἑλένη Ζαγανιάρη. Ἐπίσης ἐνεργῶς συνέβαλον εἰς πλείονας ἀνασκαφικὰς περιόδους οἱ ἀρχαιολόγοι Κωστῆς Δαβάρας καὶ Ἰωάννης Σακελλαράκης, βοηθούμενος ὑπὸ τῆς ἐπίσης ἀρχαιολόγου συζύγου του Ἐφης, καὶ διὰ συντομώτερον διάστημα ἡ Στέλλα Παπαδάκη, ἡ Αἰκατερίνη Μαυριγιαννάκη, ὁ Ἀντώνιος Ζώης, ὁ Ἀθαν. Τζιαφάλιας, ἡ Αἰκατ. Παπανθίμου. Ὡς βοηθοὶ παρέστησαν ἡ Μαρία Νερουλίδου, ὁ Κ. Κωτσάκης, ὁ Γ. Γενετζάκης, ἡ Ἀ. Μιχαηλίδου κ.ἄ. Εἰς τὴν ἐκπόνησιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων ιδίως

συνέβαλεν ὁ ἀρχιτέκτων, ἀκολούθως καὶ ἀρχαιολόγος — νῦν καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Τορόντο — Ἰωσήφ Σώου (Joseph Shaw), ὁ ὁποῖος καὶ εὐρύτερον ἐμελέτησε τὰ τεχνικὰ θέματα, συγγράψας καὶ εἰδικὴν πραγματείαν. Οἱ λοιποὶ ἀρχιτέκτονες συνεπλήρωσαν τὰ σχέδια ἐργασθέντες κατὰ μίαν ἢ περισσοτέρας ἀνασκαφικὰς περιόδους: Ἐφη Μαθιουδάκη, Μαρία Λυγιδάκη, Βασίλειος Ζαβελάκης, Κίμων Σαρρῆς, Μάρω Φίλιππα, Ἰωάννης Δημητριάδης, Κυριακὴ Μανόλα, Ἰωάννης Κνιθάκης, Εὐδοξία Γεωργιάδου καὶ Μαρία Ξύδα. Δι' ὠρισμένα σχέδια εἰργάσθη ἡ Μαρία Σώου. Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἐπίσης ἡ συμβολὴ τοῦ τεχνικοῦ προσωπικοῦ καὶ τοῦ προσωπικοῦ ἐπιστάσις: τῶν Γ. Ἡλιάκη, Κ. Βιτωράκη, Ἀναστ. Καρούσου, Κ. Κωνσταντάκη, Χαρ. Παπαδάκη, Ἀντ. Παπαδάκη, Ἀλ. Παπαδάκη. Μὲ τὴν ὑπόδειξιν ἀρχαιολογικῶν χώρων συνέβαλον οἱ Ν. Καραντώνης, Ἐμ. Φυγετάκης, Ἀλ. Πλατανάκης καὶ Ν. Ἀἰλαμάκης. Τέλος ὡς φωτογράφοι εἰργάσθησαν οἱ Γ. Ξυλούρης, Ἰωὼ Ἰωαννίδου, Ἐλ. Μπαρτζιώτη, Στέφ. Παπαδόπουλος, Ἐμῖλ Σεράφης κ.ἄ. Συστηματικὰς φωτογραφήσεις ἐξετέλεσαν καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν συμμετεχόντων ἀρχαιολόγων μάλιστα — διὰ τὰς ἐγχρώμους — ἡ Ἀναστασία Πλάτωνος. Εἰς πάντας τοὺς ἀνωτέρω ἐκφράζονται θερμαὶ εὐχαριστίαι.

1 - 2. Ἡ ἀνατολικὴ Μεσόγειος, ὡς ἐφαίνετο ἀπὸ τὸν δορυφόρον Gemini 5.

*Τὸ Ἱστορικὸν
τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης*

3. Τὸ ρυτὸν τῆς κεφαλῆς τοῦ ταύρου.

1. Ὁ ἐκ Ζάκρου θησαυρὸς τῶν χρυσῶν ἀντικειμένων

Ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου ὁ ἐν Ἑρακλείῳ συλλογεὺς ἱατρὸς Στυλιανὸς Γιαμαλάκης ἀπέκτησε μοναδικὸν θησαυρὸν ἐκ τριῶν λίαν σημαντικῶν χρυσῶν ἀντικειμένων. Τὴν ἱστορίαν τῆς ἀποκτήσεώς του εἶχεν ἀφηγηθῆ ὁ ἴδιος σχεδὸν ἀμέσως κατόπιν. Πρὸ μακροῦ χρόνου εἶχε θεραπεύσει κατόπιν ἐγχειρήσεως ἡλικιωμένον χωρικὸν ἐξ Ἑπάνω Ζάκρου, πάσχοντα ἐκ περιπεπλεγμένης κήλης. Γνωρίζων ὅτι προήρχετο ἐκ περιοχῆς κειμένης παρὰ ἀρχαιολογικὸν χώρον δὲν ἐζήτησε παρὰ τούτου ἀμοιβήν, ἐλπίζων ὅτι βραδύτερον θὰ ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ τοῦ παραδώσῃ ἢ νὰ τοῦ ὑποδείξῃ οὗτος ἀρχαῖα ἀντικείμενα· τοῦτο πράγματι ὁ θεραπευθεὶς ἀναχωρῶν ὑπεσχέθη. Τὸ ἐπεισόδιον εἶχε λησμονήσῃ ὁ ἱατρὸς μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν, ὅταν ἔλαβε παρὰ τοῦ ἤδη ὑπεργήρου χωρικοῦ μήνυμα ὅπως τὸν ἐπισκεφθῇ εἰς τὸ χωρίον του, ἵνα παραλάβῃ ὠρισμένα σημαντικὰ ἀντικείμενα διὰ τὴν συλλογὴν του. Κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα ἡ συγκοινωνία Σητείας — Ἑπάνω Ζάκρου ἦτο δυσχερὴς καὶ ἡ μετάβασις ἐδέησε νὰ γίνῃ μὲ χρησιμοποίησιν ἡμιόνου, ὥστε ὁ ἱατρὸς ἔφθασεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ βαρέως ἀσθενοῦντος κατὰ προκεχωρημένην ὥραν τῆς νυκτός.

4. Ὁ ὄρμος τῆς Κάτω Ζάκρου ἀπὸ ἀέρος.

Ὁ ἀσθενὴς εἰς ἰδιαιτέραν συνομιλίαν τοῦ ἀπεκάλυψε τότε, ὅτι ἀπὸ μακροτάτου χρόνου ἦτο κάτοχος χρυσῶν ἀντικειμένων ἀρχαιολογικῆς ἀξίας προερχομένων ἐκ Κάτω Ζάκρου, τὰ ὅποια νῦν ἐπεθύμει, διαισθανόμενος προσεγγίζον τὸ τέλος του, νὰ δώσῃ εἰς τὸν πρὸ ἐτῶν διασώσαντα αὐτὸν ἱατρὸν - συλλογέα. Διηγῆθη τότε, ὅτι ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Hogarth, (ἐπομένως πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μεγάλων ἀνασκαφῶν τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ), εἶχεν ἀποκαλυφθῆ τυχαίως κατὰ καλλιεργητικὰς ἐργασίας εἰς τὴν Κάτω Ζάκρον θησαυρός, ἀποτελούμενος ἐκ πέντε χρυσῶν ἀντικειμένων μεγάλης τέχνης· δὲν ἀνέφερεν ὅμως ποῖος ἦτο ἀκριβῶς ὁ χῶρος εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκαλύφθη οὗτος. Δύο ἐκ τῶν πέντε ἀντικειμένων ἦσαν πεπιεσμένοι σφραγιστικοὶ κύλινδροι μὲ γλυπτὰς παραστάσεις ἀνθρωπίνων μορφῶν καὶ ζώων. Τούτους ἐπώλησεν εἰς ἓνα ὑπάλλληλον τοῦ τότε ἀγγλικοῦ τηλεγραφείου τῆς Eastern εἰς τὸ Ἡράκλειον, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησε νὰ ἀποχωρισθῇ τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα, ἐπειδὴ ἐγνώριζε τὴν μεγάλην τῶν ἀξίαν καὶ δὲν εὗρέθη ἀκολούθως εἰς δυσχερῆ οἰκονομικὴν κατάστασιν. Ἐπεθύμει τώρα εἰς ἑκφρασιν εὐγνωμοσύνης νὰ προσφέρῃ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα διὰ τὴν ὀνομαστὴν συλλογὴν τοῦ ἱατροῦ, ἐπειδὴ ὅμως εἶχεν ὑποχρεώσεις ἀπέναντι τῆς οἰκογενείας του ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ λάβῃ τι ὡς ἀντάλλαγμα θὰ ἐδέχετο οὕτω ὅ,τι ὁ ἱατρὸς θὰ ἦτο διατεθειμένος νὰ τοῦ προσφέρῃ. Ἐπέδειξε τότε τὰ χρυσὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ἦσαν μία διαδηματική ταινία, ἓν λοπάδιον καὶ ἓν ἐξάρτημα περιδεραίου εἰς μορφήν κεφαλῆς ταύρου. Ὁ ἱατρὸς ἔδωσεν ὡς ἀντάλλαγμα χρυσοῦν ὥρολόγιον, ἀριμόν τινα ἀγγλικῶν λιρῶν καὶ μικρὸν χρηματικὸν ποσόν.

Εἶναι φυσικὰ ἀδύνατον νὰ διακριβώσῃ τις ἂν πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς διηγῆσεως ταύτης ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὰ πράγματα, καίτοι παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ἀληθοφανείας. Βραδύτερον προσεπάθησα εἰς τὴν Ζάκρον νὰ πληροφορηθῶ σχετικῶς μὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον. Ἦκουσα ἐκεῖ πολλὰς διηγῆσεις περὶ ἀνακαλύψεως ἀντικειμένων ἐκ χρυσοῦ, ἀνευρεθέντων πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐντὸς ταφικῶν σπηλαίων ἢ κατὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων διηγοῦντο περὶ ἐνὸς ταύρου καὶ περὶ ἐνὸς δοχείου, ἀμφοτέρων χρυσῶν, ἀλλὰ δὲν ἐπίσθην ὅτι αἱ μνεῖται αὗται εἶχον ἀντιστοιχίαν τινὰ μὲ τὴν διήγησιν τοῦ ἱατροῦ Γιαμαλάκη. Ἐν τῷ μεταξὺ ὥρισμένοι ἐπιστήμονες, συγκαταλεγόμενοι μάλιστα μεταξὺ τῶν εἰδικῶν, εἶχον διαμφισβητήσῃ τὴν γνησιότητα τῶν ἀντικειμένων τοῦ θησαυροῦ, προβάλλοντες ὥρισμένα στοιχεῖα τῶν ξενίζοντά πως τόσον ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν. Προσωπικῶς ὅμως, κατόπιν ἐπιμελοῦς ἐξετάσεως τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια περιῆλθον τελικῶς εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, ὅπερ ἐξηγόρασεν ὁλόκληρον τὴν Συλλογὴν Γιαμαλάκη, εἶχον πεισθῇ περὶ τῆς γνησιότητος τούτων, ἢ ὅποια ἄλλως ἐβεβαιώθη βραδύτερον.

Ὁ χαρακτήρ τῶν ἀντικειμένων εἶναι ὄντως βασιλικὸς καὶ τὰ δύο ἐξ αὐτῶν ἐμφανίζουν στενὴν σχέσιν μὲ τὴν μινωικὴν θρησκείαν. Ἐὰν προήρχοντο ἐκ τάφου θὰ ἔδει ὁ τάφος οὗτος νὰ ᾔτο βασιλικὸς ἢ πριγκιπικὸς ἢ νὰ ἀνῆκεν ἔστω εἰς ἀνώτερον ἀξιώματοῦχον, συνδυάζοντα πιθανῶς καὶ θρησκευτικόν τι ἀξίωμα. Πάντα τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν εἶναι πράγματι ἀριστοτεχνική. Τὸ διάδημα κοσμεῖται κατὰ τὸ μέσον μὲ μετάλλιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρίσταται γυναικεῖα μορφή δαμάζουσα αἰγάγρους, τοὺς ὁποίους κρατεῖ ἀναστροφῶς δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν· πρόκειται περὶ τῆς «ποτνίας θηρῶν» παριστωμένης ἐνταῦθα ὡς θεᾶς τῶν αἰγάγων. Τὸ γεγονός ὅτι, ὡς ἀπεδείχθη, αὐτὴ ἦτο ἡ μορφή τῆς κυρίως λατρευομένης θεότητος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ζάκρου, ἀποτελεῖ πρόσθετον ἔνδειξιν τῆς γνησιότητος τοῦ θησαυροῦ. Ἐκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ μεταλλίου ἀπεδόθησαν δύο ὀκτάποδες εἰς λοξὴν θέσιν, θέμα ἐξόχως προσφιλὲς κατὰ τὴν μεγάλην ἀκμὴν τῶν ἀνακτόρων. Τὰ ἄλλα διακοσμητικὰ θέματα, διπλαῖ ἑλικες καὶ σπεῖραι, συχνὰ θέματα τῆς κρητομυκηναϊκῆς διακοσμητικῆς ἐκφράζοντα κίνησιν, ἐμφανίζουν στενὰς ἀναλογίας πρὸς τὰ τῶν χρυσῶν διαδημάτων τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν καὶ ἐνὸς ἄλλου διαδήματος ἀνακαλυφθέντος εἰς ἡγεμονικὸν τάφον, ἴσως αὐτοῦ τοῦ κνωσίου οἰκιστοῦ Σταφύλου, ἐγκατασταθέντος εἰς τὴν νῆσον Πεπάρηθον τὴν σημερινὴν Σκόπελον, ὅπου τὸ ὄνομά του ἐπέζησεν ὡς τοπωνύμιον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ τάφου.

εἰκ. 5

Τὸ ἐξάρτημα περιδεραίου εἰς μορφήν κεφαλῆς νεαροῦ ταύρου εἶναι ὄντως ἀξιοθαύμαστον, ὅχι μόνον διὰ τὴν φυσιοκρατικὴν παράστασιν τοῦ σφριγηλοῦ ζώου, τοῦ ὁποίου ἀριστοτεχνικῶς ἀπεδόθησαν τὸ τρίχωμα, αἱ πτυχώσεις τοῦ δέρματος, οἱ ὀφθαλμοί, τὰ σχετικῶς βραχεὰ κέρατα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἔντονον διακοσμητικότητά του, ἐκφραζομένην εἰς τὸν διὰ συρματοτεχνικῆς ἐργασίας ἀποτελεσθέντα σπειρορρόδακα τοῦ μετώπου καὶ εἰς τὴν λεπτοτάτην κοκκίδωσιν τοῦ περιγύρου τῆς κλειούσης ὀπισθίας πλακός. Ἡ ἀνάρτησις ἐγένετο διὰ λεπτοῦ κυλίνδρου κατὰ τὸ ἄνω μέρος τοῦ αὐχένος.

Ἡ λοιπὰς τέλος, μὲ τὰ ἐκκλίνοντα πρὸς τὰ ἔξω χεῖλη, εἰς σχῆμα κομψὸν γνώριμον καὶ ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων, φέρει ἔκκρουστον παράστασιν σπειρορρόδακος, τόσον ἀναλόγου μὲ τὸν ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ ταύρου ἀποδοθέντα, ὥστε νὰ καθίσταται πολὺ πιθανὸν ὅτι ἀμφότερα τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἦσαν ἔργα τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου.

Καὶ τὰ τρία ἀντικείμενα ἦσαν ἀναμφιβόλως προϊόντα ἀνακτορικοῦ ἐργαστηρίου καὶ ιδιοκτησία πιθανῶς προσώπου ὑψηλὰ ἱσταμένου εἰς τὴν μινωικὴν κοινωνίαν, ἴσως μάλιστα μέλους βασιλικῆς τιнос οἰκογενείας. Τὸ γεγονός ὅτι εὗρέθησαν εἰς τὴν Κάτω Ζάκρον ἀπετέλεσε σημαντικὴν ἔνδειξιν περὶ τῆς υπάρξεως ἀνακτόρου εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην.

5. Χρυσούν διάδημα με παράστασιν τῆς Ποτνίας τῶν Αἰγιάγων.

2. Πρώτη ἐξερεύνησις εἰς τὴν Ζάκρον

Ἡ κοιλὰς τῆς Κάτω Ζάκρου εἶχεν ἤδη ἐπισημανθῇ ὡς ἀρχαιολογικὸς χώρος ὑπὸ τοῦ ἄγγλου ἐξερευνητοῦ καὶ χαρτογράφου πλοιάρχου — ἀργότερον ναυάρχου — Thomas A.B. Spratt τὸ ἔτος 1852. Λήγοντος τοῦ 19ου αἰῶνος οἱ διάσημοι πρωτοπόροι τῶν κρητικῶν ἐρευνῶν Lucio Mariani, Federigo Halbherr καὶ Arthur Evans ἐπεσκέφθησαν τὴν περιοχὴν καὶ μετέδωσαν τὰς πρώτας ἀρχαιολογικὰς πληροφορίας περὶ αὐτῆς. Ἀλλὰ τὴν πρώτην συστηματικὴν ἐξερεύνησιν ἐπεχείρησεν ὁ ἄγγλος ἀρχαιολόγος David George Hogarth, ὡς μέρος τοῦ προγράμματος τῆς Βρεττανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν διὰ τὴν εὐρύτεραν μελέτην τῆς περιοχῆς τῆς Πραισοῦ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν οἰκημάτων προϊστορικοῦ οἰκισμού.

Ἡ ἐργασία τοῦ Hogarth ἐξετελέσθη με ἱκανὴν ἐπιτυχίαν κατὰ τὴν εἰκ. 7 ἄνοιξιν καὶ τὸ θέρος τοῦ 1901. Ἡ ἀνασκαφὴ τελικῶς διεκόπη τὸν Αὐγούστον λόγφ καταρρακτωδῶν βροχῶν, αἱ ὁποῖαι ἐσάρωσαν με τὰ ὕδατα τῶν διογκωθέντων χειμάρρων 4.000 δένδρα, κατέκλυσαν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων καὶ παρέσυραν μεγάλους ὄγκους χωμάτων καὶ χαλίκων, οἱ ὁποῖοι ἔθεσαν εἰς κίνδυνον τὴν ζωὴν τῶν ἐργατῶν καὶ κατέστησαν ἀδύνατον τὴν συνέχισιν τῆς ἐργασίας. Ὁ ποταμὸς μετέβαλε κοίτην καὶ σήμερον ρεεῖ ἀνατολικώτερον, σχηματίζων κατὰ τὴν ἐκβολὴν τοῦ εἶδος μικροῦ δέλτα.

Ἡ ἐρευνα τοῦ Hogarth ἀπεκάλυψε δωδεκάδα οἰκημάτων, πάντων σχεδὸν ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ ΒΑ. λόφου, λείψανα ἄλλων ἐπὶ τοῦ ΝΔ. λόφου τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου καὶ δύο ἀποθέτας, ἱεροῦ ἴσως, παρὰ τὸ ἐκεῖ μικρὸν παρεκκλήσιον. Τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν σημαντικὰ· τὰ σποραδικὰ αὐτὰ κτήρια ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην ἀνακάλυψιν μινωικοῦ λιμένος. Ἐκτὸς τούτου, ἀπεδείχθησαν καλῶς ὠκοδομημένα καὶ ἀπέδωσαν πολλὰ ἀντικείμενα τῆς οἰκοσκευῆς των καὶ ἐργαλεῖα, ἀνήκοντα εἰς τὴν ὥριμον φάσιν τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος τὸ πρῶτον τότε ἀπεκαλύπτετο διὰ τῶν μεγάλων ἀνασκαφῶν τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ. Ἀτυχῶς πολλὰ τῶν οἰκημάτων τῶν εὕρισκο-

μένων εἰς τὴν ράχιν τοῦ λόφου εἶχον ἀπογυμνωθῇ ἀπὸ τὰς προστατευτικὰς ἐπιχώσεις καὶ εἶχον ἰσχυρῶς καταστραφῇ. Δύο ἢ τρεῖς τῶν οἰκιῶν εἶχον διατηρήσει τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους των εἰς ὠρισμένον ὕψος, ἀλλὰ μόνον εἰς ὀλίγας περιπτώσεις διεκρίνετο εἰσέτι σαφῶς ἡ ἐσωτερικὴ διαρρύθμισις. Αἱ ἔρευναι κατηυθύνθησαν εἰς τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα ἐμφανῶς διεκρίνοντο τοῖχοι ἐξέχοντες εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν καλλιεργουμένων ἀγρῶν. Οὕτω ὅμως δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀποκάλυψις συνεχοῦς τμήματος τῆς μινωικῆς πόλεως, ἀλλὰ μόνον σποραδικῶν οἰκιῶν.

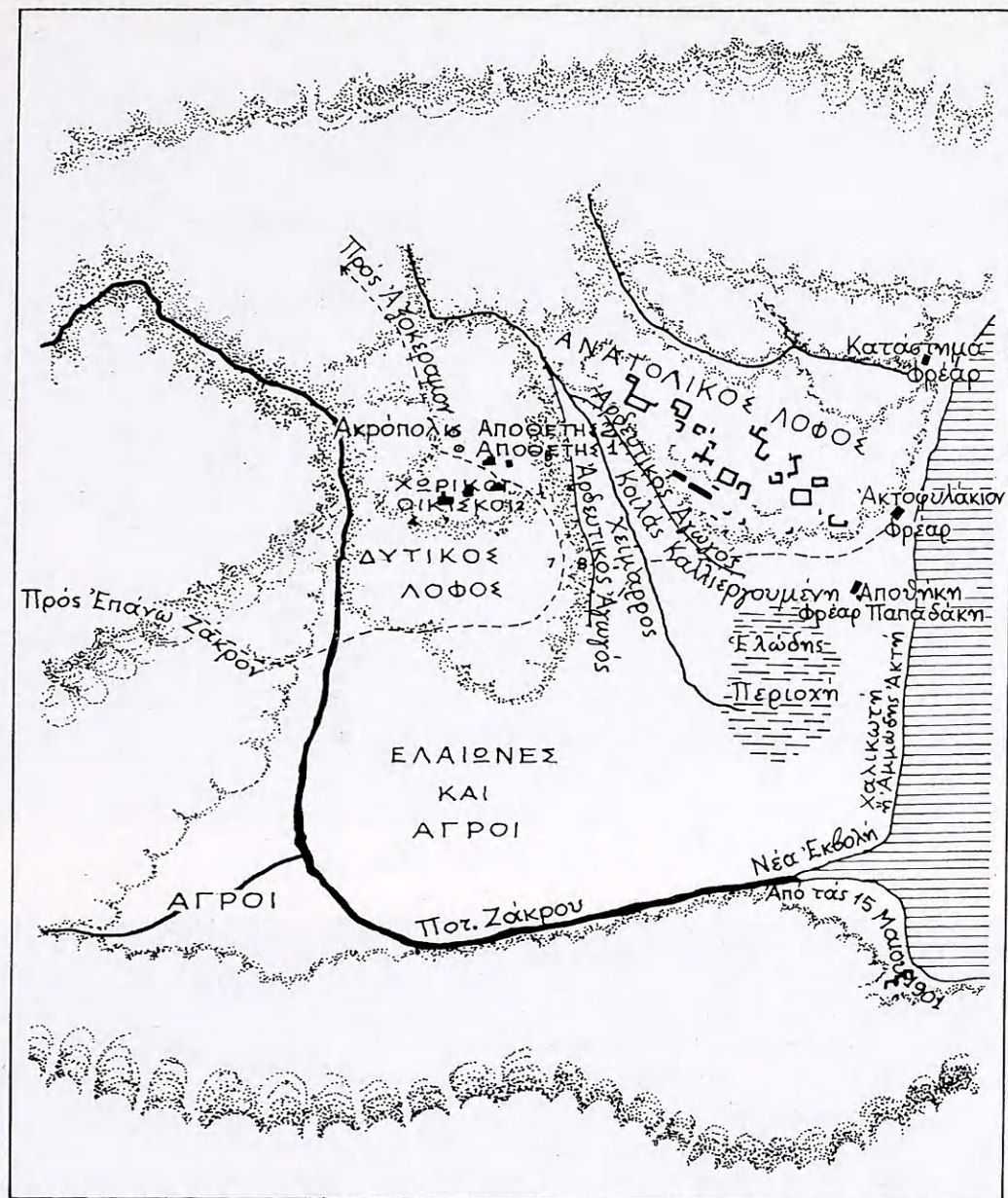
Ὁ Hogarth ἐχαράκτηρισε τὰς ἀνασκαφείσας οἰκίας μὲ τὰ γράμματα τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου Α - Μ, καίτοι εἰς τινὰς περιπτώσεις παρηκολούθησε μόνον τοὺς περιμετρικοὺς αὐτῶν τοίχους, χωρὶς νὰ ἀνασκάψῃ τὸ ἐσωτερικόν. Τὰ σημαντικώτερα μεταξὺ τῶν ἐρευνηθέντων οἰκημάτων ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν διατηρήσεως, τὸ σχέδιον καὶ τὰ ἐντὸς αὐτῶν ἀνευρεθέντα ἀντικείμενα, ὑπῆρξαν τὰ συγκροτήματα Α - Β, D - E καὶ J. Ἡ οἰκία Α, τὴν ὁποίαν ὁ Mariani εἶχε χαράκτηρισει ὡς «ναὸν» λόγῳ τῆς κυκλωπέου δομῆς της, εἶχεν εἰς τὸ ἰσόγειον ὀκτὼ διαμερίσματα, τινὰ προσβατὰ ἐκ τῶν ἄνω διὰ καταπακτῶν, ἄλλα διαχωριζόμενα ἐν μέρει μεταξὺ τῶν διὰ πλινθίνων διαχωρισμάτων, προσβατὰ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς ἐξωθύρας. Τὰ δάπεδά των ἐκαλύπτοντο ἐνιαχοῦ δι' ὀπτοπλίνθων. Ὁρισμένα δωμάτια περιεῖχον ἐγκαταστάσεις ἀγροτικοῦ χαρακτῆρος, ὡς λ.χ. ληνῶν, ἐνῶ ἄλλα εἶχον χρησιμοποιοθῇ ὡς δωμάτια ἱεροῦ. Εἰς μίαν τῶν οἰκιῶν, τὴν

εἰκ. 13, 18

Α, ἀπεκαλύφθη σημαντικὸς ἀποθέτης σφραγισμάτων ἐπὶ πηλοῦ, προερχομένων ἀναμφιβόλως ἐξ ἀρχείου, τὸ ὁποῖον διεφυλάσσετο ἀρχικῶς, ὡς ἐπίστευσεν ὁ ἀνασκαφεὺς, εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τοῦ κτηρίου. Μία πηλίνη πινακίς, ἔχουσα ἐπ' αὐτῆς χαρακτὰ σημεῖα τοῦ κατόπιν χαρακτηρισθέντος ὡς Γραμμικοῦ Α συστήματος γραφῆς, ἐπεβεβαίωσε τὴν ὑπόθεσιν. Τὰ ἀποτυπώματα προϋπέθετον σφραγίδας ποικίλης μορφῆς, πολλὰς ἐκ τούτων τριεδρικές, μὲ παραστάσεις ἄλλας ἀντληθείσας ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ λατρευτικοῦ κύκλου, ἄλλας περιέργων ὄντων τερατώδους δαίμονικῆς μορφῆς, ἀποκημάτων ἐφιαλτικῶς διεγερθείσης φαντασίας. Τινὲς τῶν παραστάσεων ἀνῆκον ἀναμφιβόλως εἰς σφενδόνας χρυσῶν δακτυλίων. Τὸ σύνολον τῶν σφραγισμάτων εἶναι ἐξαιρέτου σπουδαιότητος τόσον διὰ τὴν γνῶσιν τῆς μικρογλυπτικῆς τέχνης ὅσον καὶ τῆς μινωικῆς θρησκείας — ἴσης σημασίας μὲ ἄλλα σύνολα εὑρεθέντα εἰς τὴν βασιλικὴν ἑπαυλιν τῆς Ἀγίας Τριάδος τῆς περιοχῆς τῆς Φαιστοῦ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ. Ἡ παρουσία τῶν σφραγισμάτων ἐδείκνυνεν ὅτι τὸ οἶκμα Α ἐχρησιμοποιήθη διὰ διαφύλαξιν ἀρχείων ἀνακτορικοῦ χαρακτῆρος καὶ ὅτι ἀπετέλει ἐπομένως παράρτημα τοῦ κυρίου κέντρου τῆς πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς διοικήσεως. Ὅπως δὲ ὑπῆρξεν ἀξιόλογον κτήριο, ἀφοῦ ἐκτὸς τῶν διαμερισμάτων τοῦ ἰσογείου καὶ ἄλλου συνεχομένου συγκροτήματος ἀποθηκῶν, χαρακτηρισθέντος ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως ὡς Οἰκία Β, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα διαμερίσματα, ἀτυχῶς κακῶς διατηρηθέντα, εἰς τὸ ὑπερκείμενον πρὸς Βορρᾶν ἰσόπεδον ὡς καὶ ἄλλα ἀντιστοιχῶς εἰς τὸν ἄνω ὄροφον, ἐκ τῶν ὁποίων κατέπεσον εἰς τὸ ἰσόγειον χαλκᾶ ἐργαλεῖα. Ἀνάλογα ἐργαλεῖα, κατὰ τὸ πλεῖστον ξυλουργικά, ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ ἰσόγειον ἄλλης οἰκίας, τῆς C, ἀτυχῶς πλήρως ἐρημωθείσης· μεταξὺ τούτων ἦσαν πέντε ἐλάσματα πριονιδίων μὲ εὐθεῖαν καὶ κυρτὴν ὀδόντωσιν.

- Ἄλλης, ὀλιγότερον σημαντικῆς οἰκίας, τῆς G, ὁ ΝΔ. ἐξωτερικὸς τοῖχος διεσφύζετο εἰς ὕψος πέντε μέτρων, λόγῳ τοῦ ὅτι οὗτος ἀπετέλεσε τὸ κύριον ἀντέρεισμα ἀναχώματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὤκοδομήθη ἡ οἰκία, ἐνῷ οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι διετηρήθησαν εἰς χαμηλὸν ὕψος. Μετὰ ἀπὸ τὸν πρόδομον καὶ προθάλαμον τῆς εἰσόδου τὰ δωμάτια περιέβαλλον τὰς δύο πλευράς ἐσωτερικῆς τετραγώνου αὐλῆς. Εἰς τὴν Οἰκίαν J διεκρίνετο εὐκρινέστερον ἢ ἐσωτερικὴ διάταξις τῶν δωματίων, ἀλλὰ πάλιν οἱ τοῖχοί των ἦσαν πολὺ χαμηλοί. Εἰς τὴν εἴσοδον ὑπῆρχεν ὀγκῶδες μονόλιθον κατώφλιον. Καὶ ἐνταῦθα ἐπανελαμβάνετο ἡ γωνιακὴ περὶ τετραγωνικὴν αὐλὴν διάταξις. Ἡ οἰκία εἶχε πλέον τῶν εἴκοσι διαμερισμάτων, εἰς πολλὰ τῶν ὁποίων διεσώθησαν τὰ ἐκ χαλिकासβέστου δάπεδα καὶ τὰ ἐπιχρίσματα τῶν τοίχων. Ἀναγνωρίζει τις καὶ ἐκεῖ τὰς σχετιζομένας μὲ τὴν βιοτεχνίαν καὶ τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν ἐγκαταστάσεις, ὡς κτιστοῦ ληνοῦ συνδεομένου μὲ δεξαμενὴν διὰ τὴν περισυλλογὴν τοῦ γλεῦκου καὶ ἄλλης ἐγκατα-

7. Σχέδιον τῆς κοιλάδος τῆς Ζάκρου, ὅπου σημειοῦται ὁ ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφείς χώρος, κατὰ τὸ ἔτος 1901.

στάσεως μὲ συνεχομένας εἰς σειρὰν δεξαμενίσκας, ἐχούσας ἀποχετευτικὸν ἀγωγόν, ἴσως χρησιμοποιηθεῖσας διὰ βαφεῖον, ὡς καὶ μίαν ἀποθήκην στάμνων, ἀμφορέων καὶ ἄλλων ἀγγείων. Περαιτέρω μαρτυρίας οἰκιακῶν βιοτεχνιῶν παρῆχον τὰ πολυάριθμα καταπεσόντα ἐκ τοῦ ἄνω ὁρόφου ὕφαντικά βάρη, ὡς καὶ ἰδιόρρυθμον σκεῦος, προοριζόμενον, ὡς φαίνεται, διὰ τὴν ἀναρρίπισιν τοῦ πυρός, ἵνα ἐπιτευχθῇ θερμοκρασία τήξεως. Ἐκ δύο δωματίων, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν πιθανῶς διὰ τὴν λατρείαν, τὸ ἐν εἰξε

8-9. (ἄνω) Ἡ θέσις τοῦ ἀνακτόρου· (κάτω) ὄψεις πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα, μετὰ τὴν αἶθουσαν τελετουργικῶν καὶ τὴν αἶθουσαν συμποσίων εἰς τὸ βάθος.

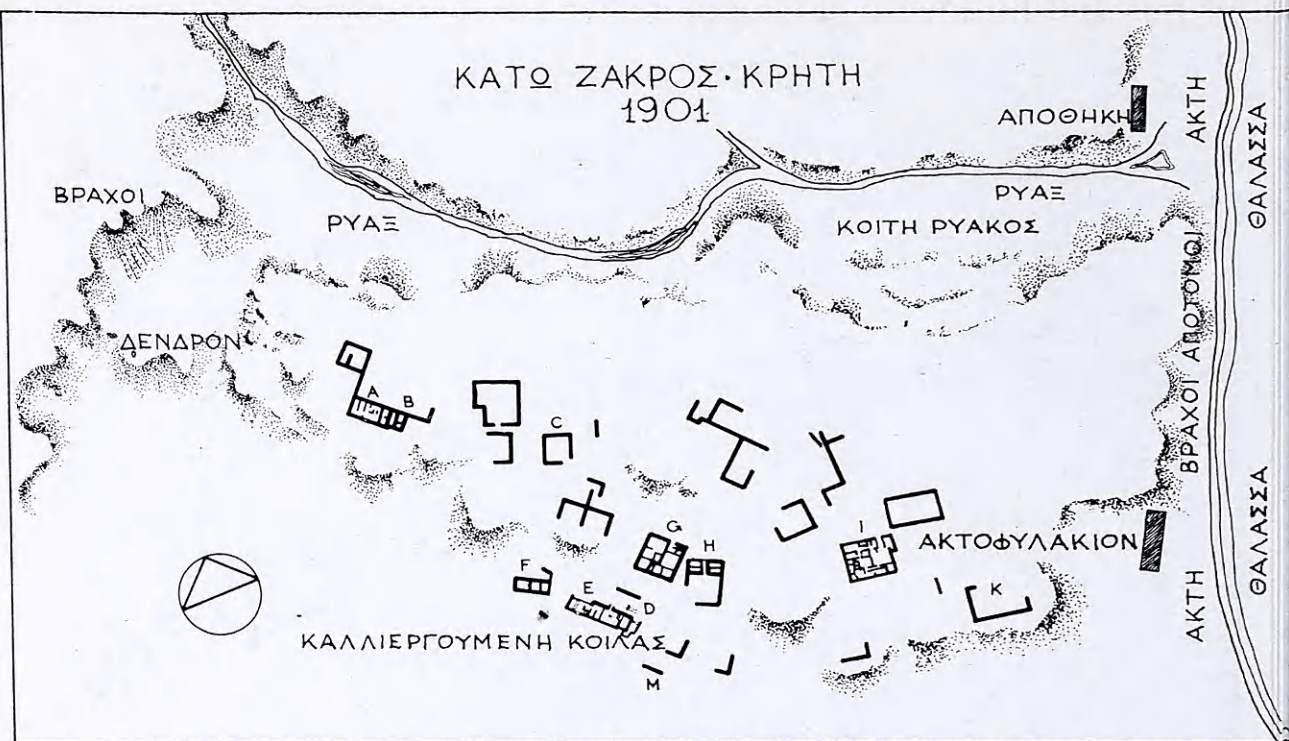

10. Ὅψεις πρὸς τὴν αἴθουσαν τῶν τελετουργιῶν ἐκ τῆς κεντρικῆς ἀλλῆς.

11. Ἡ «τυκτὴ κρήνη».

12. Ὁ ἐπὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ λόφου ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφεὶς χώρος.

τετραγωνικὸν στῦλον καὶ παρακειμένην καθαρτῆριον δεξαμενὴν, τὸ δὲ ἕτερον κτιστὸν ἀποθήτην.

Τὸ συγκρότημα D - E ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ ἰδιαίτερως, διότι εὐρίσκεται εἰς περιοχὴν τοῦ λόφου, ἡ ὁποία ἀπεδείχθη σημαντικὴ διὰ τῆς κατόπιν ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης. Ὁ Hogarth ἠρμήνευσε τὸ συγκρότημα ὡς δύο συνεχόμενας οἰκίας, μίαν μὲ εὐρύχωρον προδομικὸν χώρον ἔχοντα δάπεδον ἐκ χαλिकासβέστου, ὅστις ἔφερε διὰ θύρας κατὰ τὸ βάθος πρὸς ἀποθήκην πλήρη πίθων, καὶ ἄλλην οἰκίαν μὲ ἓν κύριον δωμάτιον, ἔχον κατὰ τὸ μέσον τετραγωνικὸν στῦλον καὶ βοηθητικὰ δωμάτια χρησιμοποιούμενα δι' ἀποθήκευσιν, ὡς ἐπίσης κλιμακίδα πρὸς τὴν βορείαν πλευράν, καταλήγουσαν εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, ὅπου τὰ διαμερίσματα εὐρέθησαν κατεστραμμένα.

Ἀνεκαλύφθησαν πῆλινα καὶ λίθινα σκεύη, χαλκᾶ ἐργαλεῖα καὶ μικροτεχνήματα, ἀλλὰ σχετικῶς ὀλιγάριθμα. Ἦσαν ἱκανὰ ὅμως ἵνα ἀποδείξουν τὴν ὑπαρξιν εἰς τὴν Ζάκρον ἀξιολόγων ἐργαστηρίων, μάλιστα κεραμικῆς τῶν ρυθμῶν χλωρίδος καὶ θαλάσσης, δηλαδὴ τῶν κυριωτέρων χαρακτηριστικῶν ρυθμῶν τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πόλις θὰ εὕρισκετο εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς.

Τῶν ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ἑτέρου λόφου οἰκημάτων ἐλάχιστον μέρος τότε ἠρηνήθη, διότι ὁ ἀνασκαφεὺς, παρατηρήσας ὅτι ὁ φυσικὸς βράχος

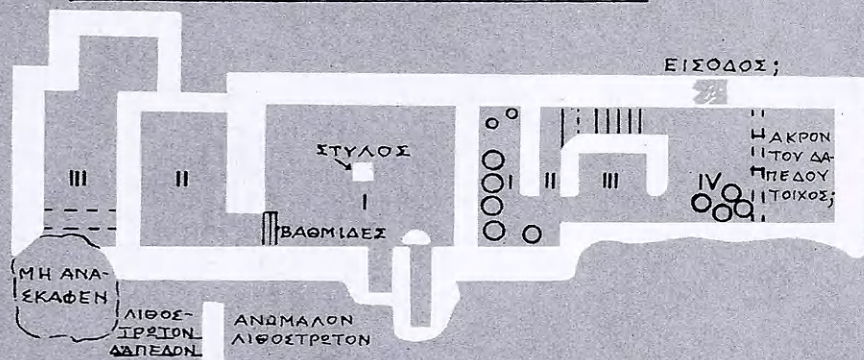
13. Κάτωψις τῶν ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφεισῶν οἰκιῶν A-B καὶ D-E.

14. Κάτωψις τῆς ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφείσης οἰκίας K.

ΜΙΝΩΙΚΑΙ ΟΙΚΙΑΙ

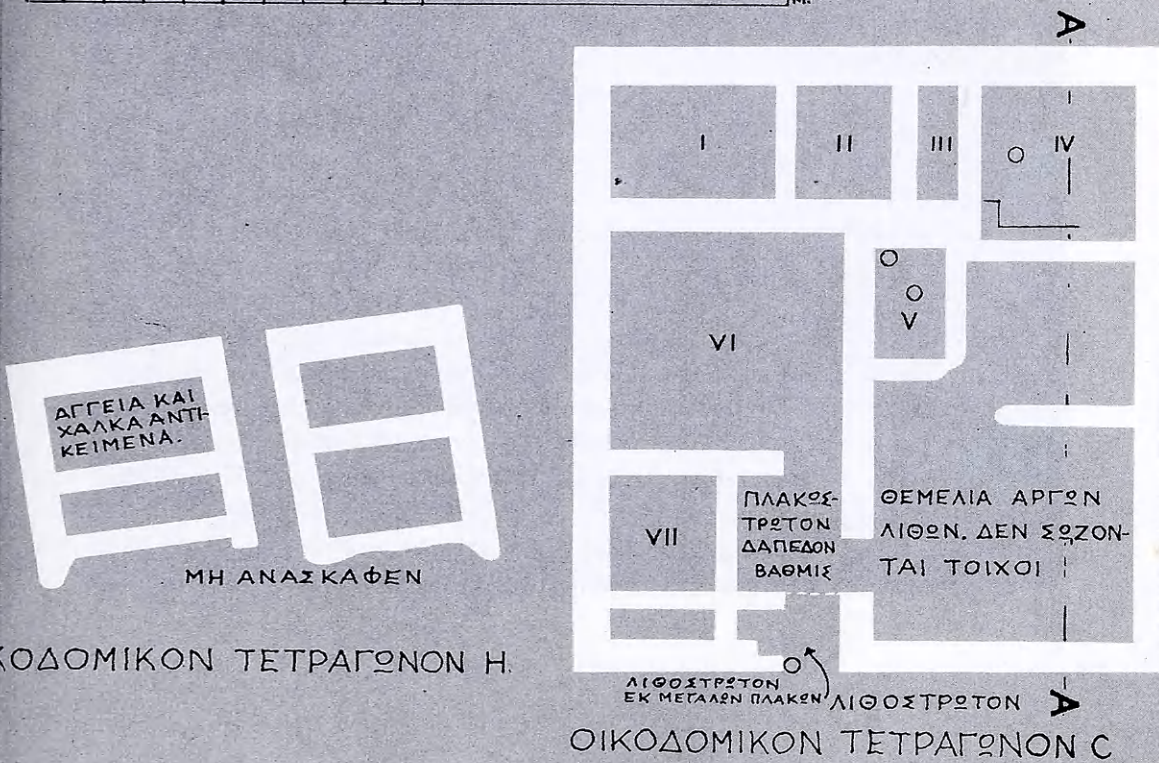
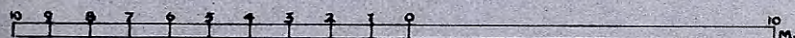

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟΝ ΤΕΤΡΑΓΩΝΟΝ Α

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟΝ ΤΕΤΡΑΓΩΝΟΝ Ε

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟΝ ΤΕΤΡΑΓΩΝΟΝ Δ

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟΝ ΤΕΤΡΑΓΩΝΟΝ Η

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟΝ ΤΕΤΡΑΓΩΝΟΝ C

15-16. Καρποδόχη με διακόσμησιν συνδεομένων σπειρών (ἀριστερά) καὶ διακόσμητος ψευδόστομος ἀμφορεύς (δεξιά) ἐκ τῶν ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

εἶχεν ἀπογυμνωθῆ εἰς πολλὰ σημεῖα, ἐπίστευσεν ὅτι τὸ τμήμα τοῦτο τῆς πόλεως εἶχε τελείως καταστραφῆ. Ὅμως, ὡς ἀπέδειξαν μεταγενέστεραι ἔρευναι, ἀκριβῶς εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἐξετείνοντο αἱ πλουσιώτεραι συνοικίαι τῆς μινωικῆς πόλεως καὶ ἀξιόλογα λείψανα τούτων ἐσφύζοντο εἰσέτι.

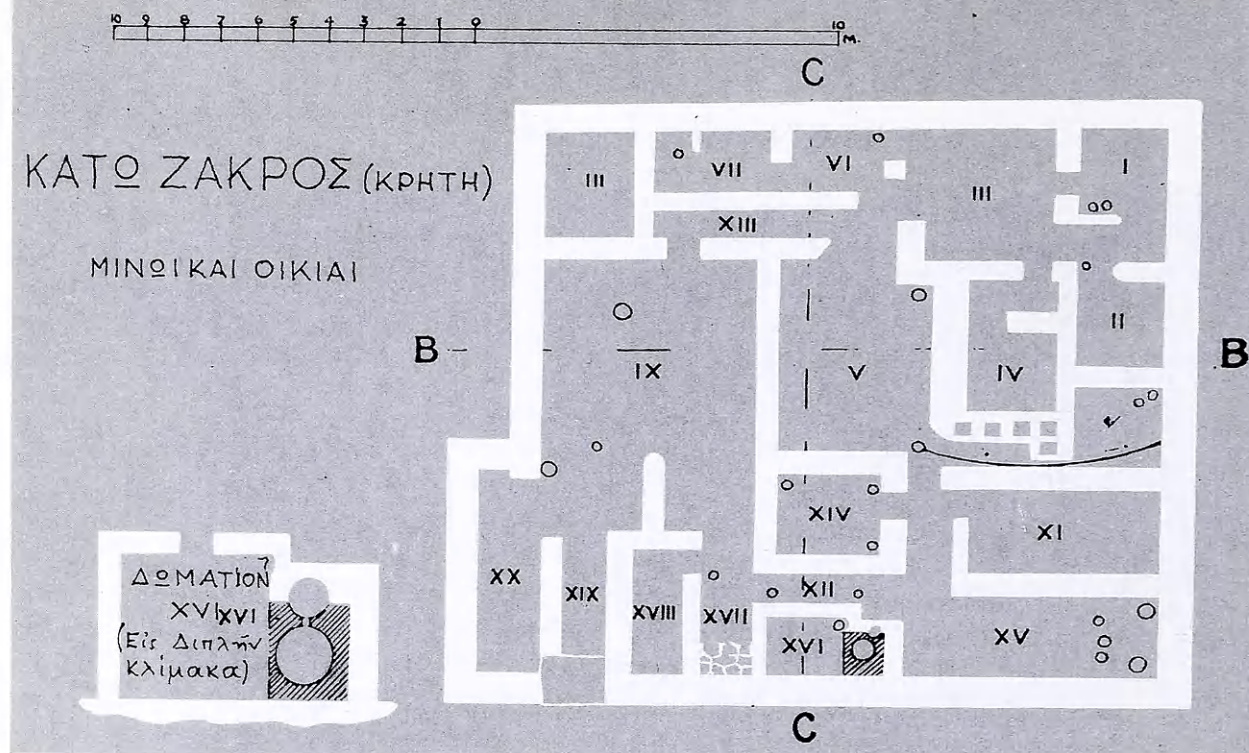
Οἱ δύο παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου ἀποθέται — ὀνομασθέντες ὑπὸ τοῦ Hogarth «βόθροι» —, οἱ ὅποιοι πιθανῶς ἀνῆκον εἰς ἱερὸν ὑπάρχον κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, ἀνευρέθησαν πλήρεις τεμαχίων καὶ ὀστράκων πηλίνων καὶ λιθίνων σκευῶν, ἀπορριφθέντων ἐκεῖ μετὰ τὴν χρησιμοποίησίν των εἰς τὰς τελετουργίας τοῦ ἱεροῦ. Τὰ σκεύη ταῦτα ἦσαν ποικίλα τὴν μορφήν καὶ πολλὰ τούτων ἔφερον ἐνδιαφέρουσαν διακόσμησιν, ἀνοικτὴν ἐπὶ σκοτεινοῦ βάθους, μὲ θέματα κυρίως φυτικά, ὡς ἐρπυζόντων βλαστῶν. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἀγγεῖα φέροντα μέλανα διάκοσμον ἐπὶ λίαν στυλπνῆς ἐπιφανείας, ποικιλλόμενον μὲ λεπτὰ κοσμήματα ἀποδοθέντα διὰ λευκοῦ χρώματος. Κεραμεικὴ τοιούτων ρυθμῶν ἐχρονολογήθη βραδύτερον εἰς τὴν μεταβατικὴν περίοδον ἀπὸ τῆς μεσομινωικῆς εἰς τὴν ὑστερομινωικὴν ἐποχὴν, περὶ τὸ 1600 π.Χ. Εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀποθέτας ἀνεκαλύφθησαν ἐπίσης πολλὰ ὑφαντικὰ βάρη, ὡς καὶ μονόμουχοι πήλινοι λύχνιοι, ἴσως χρησιμεύσαντες διὰ νὰ φωτίσουν τὰς νυκτερινὰς τελετουργίας τοῦ

ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐντοπισθῇ. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοὺς ἀποθέτας τούτους ὑπάρχει μικρὰ βραχῶδης κορυφή, ἐπὶ τῆς ὁποίας σφύζονται λείψανα τοίχων κυκλωπέιου δομῆς· πιθανὸν τὸ ἱερὸν νὰ ἦτο ἐγκατεστημένον ἐπὶ τοῦ ὑψώματος τούτου.

Ὁ Hogarth ἀνεζήτησεν ἐπίσης τὰ νεκροταφεῖα τοῦ οἰκισμοῦ, ἐρευνήσας διάφορα μικρὰ σπήλαια καὶ κοιλότητας ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν βορείων ὑψωμάτων. Ἀλλὰ τὰς περισσοτέρας ταφὰς ἀνεκάλυπεν εἰς τὰ σπήλαια μιᾶς φάραγγος, ἡ ὁποία κατὰ τὰς προσφάτους ἐρεῦνας ὠνομάσθη Φάραγξ τῶν νεκρῶν, λόγῳ τῶν πολλῶν ἐκεῖ γενομένων ἐνταφιασμῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συνοδευούσης κεραμεικῆς ἀπέδωσε τὰς ταφὰς ταύτας εἰς τοὺς παλαιότερους μινωικοὺς χρόνους, τοὺς ὁποίους ὁ Ἔβανς ἐχαρακτήριζεν ὡς πρωτομινωικοὺς. Τινὰ τῶν ἀγγείων εἶχον μέλαιναν στιλβωτὴν ἐπιφάνειαν, ἕτερα τεφρόχρουν μὲ χαρακτηριστὴν διακόσμησιν, ἀποτελουμένην ἐκ γεωμετρικῶν, εὐθυγράμμων κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ σπανιώτερον καὶ καμπυλογράμμων θεμάτων, τὰ ὁποῖα εἰς τινὰ ἀγγεῖα ἀπεδίδοντο διὰ σκοτεινοῦ στιλπνοῦ

17. Πήλινος ληνὸς οἰκίας ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου.

18. Κάτοπις τῆς ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφείσης οἰκίας J.

χρώματος ἐπὶ ἀνοικτοῦ βάθους. Τὰ εὐρήματα ταῦτα ἀπεδείκνυνον, ὅτι ἡ ἐγκατάστασις εἰς τὸν ὄρμον τῆς Ζάκρου εἶχεν ἀρχίσει κατὰ τοὺς πρωίμους μινωικοὺς χρόνους, περὶ τὰ μέσα τῆς 3ης π.Χ. χιλιετηρίδος, καίτοι δὲν εἶχον ἀνακαλυφθῇ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐρευνῶν τοῦ Hogarth σαφὴ λείψανα τοῦ πρώτου τούτου οἰκισμοῦ.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Hogarth εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ζάκρου ὑπῆρξαν λίαν ἐνθαρρυντικὰ διὰ τὴν ἐξακολούθησιν καὶ ἐπέκτασιν τῆς ἐρέυνης καὶ εἶναι μᾶλλον περίεργον, ὅτι εἰς διάστημα ἐξήκοντα ὁλοκληρῶν ἐτῶν ἡ ἐρευνα δὲν ἐπανελήφθη. Φυσικὰ ἡ ἀπομεμονωμένη αὕτη περιοχὴ τῆς ἄκρας ἀνατολικῆς Κρήτης ἦτο, λόγῳ τῆς ἐλλείψεως ὁδικοῦ δικτύου, δυσκόλως προσιτὴ, ὅμως καὶ ὅταν κατεσκευάσθῃ σχετικῶς βατὴ ὁδικὴ ἀρτηρία μέχρι τοῦ χωρίου τῆς Ἐπάνω Ζάκρου, ἡ ὁποία ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν πλήρη ἀπομόνωσιν, οὐδεὶς ἐσκέφθη νὰ κατευθύνῃ πρὸς τὸ καίριον τοῦτο σημεῖον τὴν ἐρευναν. Ἡ ἀρχικῶς ἀνασκάψασα Βρεττανικὴ Σχολὴ εἶχε πολλαπλᾶς ἄλλας ἀπασχολήσεις, ἀφοῦ μάλιστα εἶχεν ἀναλάβει τὴν βαρεῖαν κληρονομίαν τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἑβανς εἰς τὴν Κνωσόν. Ἴσως ἐπιστεῦετο ὅτι ἡ περαιτέρω ἐξερεύνησις μόνον μεμονωμένας οἰκίας, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπογυμνωθείσας τοῦ περιεχομένου των, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποκαλύψῃ. Ὅμως αἱ συγκεντρωθεῖσαι ἐνδείξεις κατὰ τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν εὐρυτέραν ἀνίχνευσιν εἰς τὴν περιοχὴν Σητείας μετὰ τὸ 1950, κατέστησαν ἐπιβαλλομένην προσεκτικωτέραν ἐξερεύνησιν τῆς Κάτω Ζάκρου.

3. Ἡ Ἀνατολικὴ Κρήτη ὡς περιοχὴ ἑδρας ἀνακτορικοῦ κέντρου

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῶν ἐρευνῶν πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν κυρίων κέντρων τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ εἶχε γίνεи φανερόν, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ Κρήτη εἶχε σημαντικῶς συμβάλει εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ περαιτέρω ἐξέλιξίν του. Τὸ τμῆμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ σήμερον τὴν ἐπαρχίαν Σητείας, κατεῖχεν ἐξαιρετικῶς ἐπίκαιρον θέσιν σχετικῶς μὲ τὴν Ἀνατολὴν καὶ μὲ τὴν Αἴγυπτον. Οἱ βασικοὶ ζωτικοὶ χῶροι τῆς κεντρικῆς Κρήτης, οἱ ὁποῖοι ἠλέγχοντο ἀπὸ τὰ κύρια ἀνακτορικά κέντρα, περιεκλείοντο μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων ὀροσειρῶν τῆς Ἰδης (τοῦ σημερινοῦ Ψηλορείτη) καὶ τῆς Δίκτης (τῶν σημερινῶν Λασιθιώτικων Βουνῶν) καὶ ἐπεξετείνοντο εἰς τὴν βορείως τούτων παραλιακὴν λωρίδα. Ἀμέσως ἀνατολικώτερον τῆς τελευταίας ὀροσειρᾶς, κατὰ τὸ στενώτερον μέρος τῆς Κρήτης, πρὸς τὸ ὁποῖον βαθέως εἰσχωρεῖ ὁ κόλπος τοῦ Μεραμβέλλου, εὐρίσκεται ὁ μικροῦ πλάτους χθαμαλὸς ἰσθμὸς τῆς Ἱεραπέτρας. Τὸ συνολικὸν πλάτος τῆς νήσου κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν ὑπερβαίνει τὰ 12 χιλιόμετρα καὶ ἡ διάβασις ἀπὸ θαλάσσης εἰς θάλασσαν εἶναι πολὺ εὐχερής. Κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ γάλλου κλασσικοῦ ἐπιστήμονος Victor Bérard διατυπωθέντα «νόμον τῶν ἰσθμῶν», εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἦτο λίαν ἐπικίνδυνος ὁ περίπλους, ἡ διὰ βραχείας ξηρᾶς διαπεραίωσις καὶ μεταφόρτωσις τῶν ἐμπορευμάτων εἰς πλοῖα ἀπετέλει ἀξιόλογον λύσιν. Τοῦτο ἐρμηνεύει τὴν ἀκμὴν τῆς μινωικῆς πόλεως τῶν Γουρνιῶν, ἡ ὁποία ἤλεγχε τὸν ἰσθμὸν τῆς Ἱεραπέτρας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάπτυξιν πολλῶν ἄλλων κέντρων εἰς τὴν εὐρυτέραν τούτου περριοχὴν, ἥδη ἀπὸ τῶν προανακτορικῶν μινωικῶν χρόνων. Θέσεις ὡς ἡ ἐπὶ τῆς μικρᾶς χερσονήσου — νῦν παρακτίου νησίδος — τοῦ Μόχλου, ὀλίγον ἀνατολικώτερον τῶν Γουρνιῶν, καὶ ἡ ἐπὶ τῆς μικρᾶς νήσου Ψείρας, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κόλπου τοῦ Μεραμβέλλου, ἐξυπηρέτησαν τὰ μέγιστα τὸ ἐμπόριον μὲ τοὺς διπλοῦς — «ἀμφιδύμους», ὡς τοὺς ἐχαρακτήριζεν ὁ Ὅμηρος — λιμένας του.

Πέραν τοῦ ἰσθμοῦ τούτου ὑψοῦται ἀποτόμως τὸ ἐπιβλητικὸν ὄρεινόν συγκρότημα τῶν Σητειακῶν ὄρεων, τὸ ὁποῖον οὐσιαστικῶς ἀπεμόνωνε τὴν περριοχὴν τῆς ἄκρας ἀνατολικῆς Κρήτης. Αὕτη, ἂν καὶ ἐστερεῖτο εὐρειῶν

εὐφόρων πεδιάδων, εἶχε τὸ πλεονέκτημα ἀσφαλῶν λιμένων, σημαντικὸν συντελεστὴν διὰ τὴν πυκνὴν τότε ἐμπορικὴν συναλλαγὴν τῆς Κρήτης μετὰ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Ἡ σχετικὴ ἀπομόνωσις ἐξ ἄλλου τὴν ὁποίαν ἐξησφάλιζον αἱ ὄροσειραι ἠδύνατο νὰ παράσχη ἀσφάλειαν διὰ τοὺς καταφεύγοντας εἰς τὰς ὀπισθεν τούτων κοιλάδας ἐν ὥρᾳ κινδύνου ἐξ ἐπιδρομῶν. Καὶ σήμερον ἔτι ἡ πρὸς τὴν ἄκραν ἀνατολικὴν Κρήτην μοναδικὴ ὁδὸς ἀναρριχᾶται μετὰ μεγάλην δυσκολίαν εἰς τὰς ἀποτόμους ἄνω τῆς βορείας παραλίας κρεμαμένας κλιτῦς, μετὰ συνεχεῖς ἐλιγμοὺς προκαλοῦντας τὸ δέος εἰς τοὺς διὰ λεωφορείων κινουμένους. Τὰ ὄρη εἶναι γυμνά καὶ ἔρημα καὶ μόνον εἰς ἓν σημεῖον τῆς ὑψηλῆς διαβάσεως πτωχὸν νᾶμα πηγῆς τροφοδοτεῖ μικρὰν κρήνην παρὰ πλάτανον κατὰ τὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ. Περαιτέρω ὅμως μετὰ τῶν ὀρέων ἀνοίγονται μικραὶ κατάφυτοι κοιλάδες, ὅπου σήμερον εὐρίσκονται τὰ κυριώτερα τῶν γραφικῶν χωρίων τῆς περιοχῆς Σητείας. Εἰς τὰς αὐτὰς σχεδὸν τοποθεσίας ὑπῆρχον οἱ μινωικοὶ συνοικισμοί, τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζονται ὀλίγα λείψανα καὶ συμπτωμάτικῶς ἀνακαλύπτονται σποραδικοὶ τάφοι, χωρὶς ὅμως νὰ ἐρευνηθοῦν ταῦτα συστηματικῶς. Ἀκόμη νοτιοανατολικώτερον, ἔνθα μορφοῦνται εὐρύτεροι ζωτικοὶ χῶροι μετὰ διέξοδον πρὸς τὸν ὄρμον τῆς πόλεως τῆς Σητείας, εὐρίσκοντο τὰ κέντρα τῶν Ἐτεοκρητῶν κατὰ τὴν Πραισόν. Φαίνεται ὅτι οὗτοι ἦσαν ἀπόγονοι τῶν Μινωιτῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων εἰς τὴν νῆσον — περὶ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος π.Χ. — κατέφυγον εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην, ἵνα συνεχίσουν ἐκεῖ τὸν βίον των κατὰ τὰς παλαιὰς αὐτῶν παραδόσεις. Καὶ εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἐξηκολούθουν ἀκόμη νὰ ὁμιλοῦν καὶ νὰ γράφουν, ἀλλὰ μετὰ στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, τὴν γλῶσσάν των, ὥς ἀπέδειξαν ὀλίγα τεμάχια ἐπιγραφῶν. Πρὸς τὸν ὄρμον τῆς Σητείας μικροὶ ποταμοί, οἱ ὅποιοι σήμερον ἀπέβησαν ἀπλοὶ χεῖμαρροι, ἐσχημάτισαν διὰ τῶν προσχώσεών των εὐφορον κοιλάδα, περὶ τὴν ὁποίαν ἀνεπτύχθησαν σημαντικὰ μινωικὰ κέντρα.

Ἀνατολικώτερον ἔτι ὑποῦνται τὰ τελευταῖα συγκροτήματα τῶν Σητειακῶν ὀρέων. Ἡ ὄροσειρὰ αὕτη φαίνεται ὅτι ἔλαβε τὸ ὄνομα Δίκη, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς ἀνῆκεν εἰς τὸ κεντρικὸν συγκρότημα, ὅταν οἱ Ἐτεόκρητες κατέφυγον εἰς τὴν ἄκραν ἀνατολικὴν Κρήτην. Οἱ πρόβουνοι κατέρχονται μᾶλλον ἀποτόμῳ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν, ἔνθα σχηματίζονται μικροὶ ὄρμοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον προφυλαγμένοι ἀπὸ τοὺς ἀνέμους, μετὰ μικρὰς προσχωματικὰς κοιλάδας εἰς τὸ βάθος των. Εἰς τοὺς ὄρμους τούτους ἐγένοντο αἱ κυριώτεραι μινωικαὶ ἐγκαταστάσεις ἤδη ἀπὸ τοὺς πρῶιμους μινωικοὺς χρόνους, ἀκμάσασαι ὅμως κυρίως ὅταν ἐπυκνώθησαν αἱ ἐμπορικαὶ σχέσεις μετὰ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Αἴγυπτον κατὰ τὴν νεοανακτορικὴν περίοδον. Τὰ κέντρα ταῦτα, ὁμοῦ μετὰ τῶν εὐρισκομένων εἰς τὴν πραισιακὴν περιοχὴν, ἀνέπτυξαν πολιτισμὸν ἰσάξιον μετὰ τὸν ἀναπτυχθέντα εἰς τὴν κεν-

19. Μέρος τῆς Φάραγγος τῶν νεκρῶν μεταξὺ τῆς Ἐπάνω καὶ τῆς Κάτω Ζάκρου· τὰ ταφικὰ σπήλαια ἐχρησιμοποιήθησαν κυρίως κατὰ τὴν προανακτορικὴν καὶ τὴν παλαιοανακτορικὴν περίοδον.

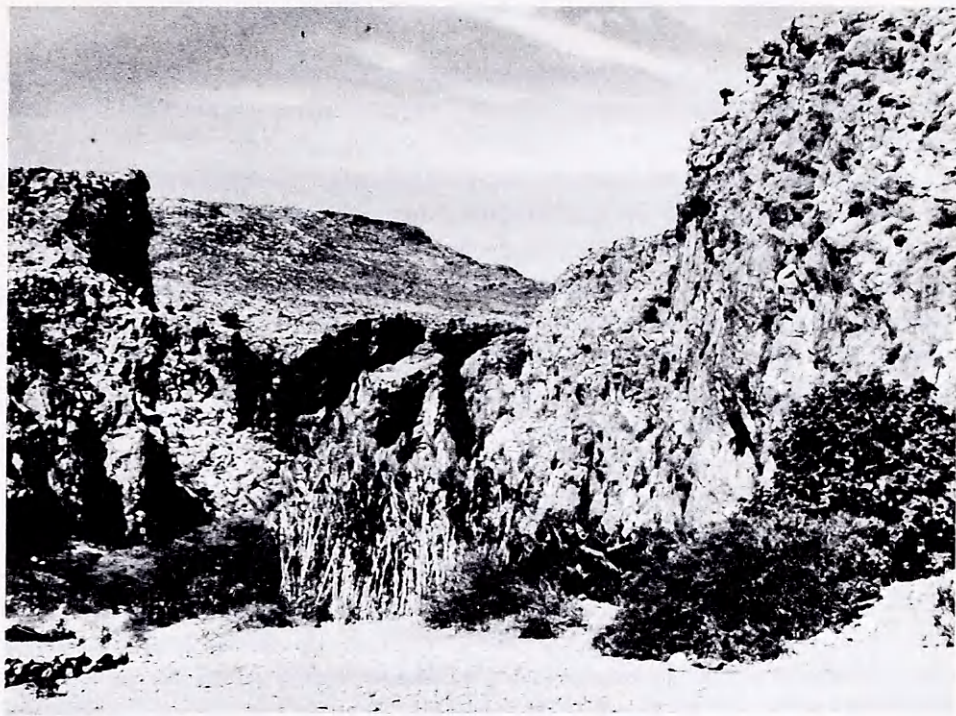
τρικὴν Κρήτην περὶ τὰ μεγάλα ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων. Τόσον ἀνάλογος πολιτισμὸς εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην θὰ ἠδύνατο· νὰ ἐρμηνευθῇ μόνον μὲ τὴν παραδοχὴν ὑπάρξεως καὶ ἐκεῖ μεγάλου καὶ πλουσίου ἀνακτορικοῦ κέντρου. Τοῦτο θὰ ἔδει νὰ εὑρίσκεται εἰς μίαν τῶν δύο κυρίων περιοχῶν, τὴν κεντρικὴν τῆς Πραισοῦ ἢ τὴν παραλιακὴν, ὅπου εὑρίσκοντο οἱ λιμενικοὶ οἰκισμοί. Ἀφοῦ ἡ Κρήτη εἶχεν ἐξαρτήσῃ τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν εὐημερίαν της ἀπὸ τὰς στενὰς ἐμπορικὰς σχέσεις μὲ τὸν ἔξω κόσμον, ἡ δευτέρα περίπτωσις ἐφαίνετο ὡς ἡ πιθανωτέρα. Ἄλλως τὸ πλεῖστον τῆς κεραμικῆς τοῦ λαμπροῦ θαλασσίου ρυθμοῦ προήρχετο ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης, μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξιν ἀνακτορικῶν ἐργαστηρίων. Τὸ προβάδισμα τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ εἶχεν ἤδη ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ πολλῶν ἐπιστημόνων.

Ἡ περιοχή τῆς Ζάκρου

Ἐκεῖ ὅπου ἡ ὁροσειρά τῆς Δίκτης πίπτει πρὸς τὴν θάλασσαν οἱ ἐκ τῶν ὀρέων κατερχόμενοι χεῖμαρροι ἐσχημάτισαν μὲ τὰς ἐπιχώσεις των μικρὰς κοιλάδας μεταξὺ τῶν προβούνων. Εἰς τὰ σημεῖα ὅπου τὰ ὕδατα συνεκρατήθησαν ὑπὸ ἀδιαπεράστων στρωμάτων ἀνέβλυσαν πηγαὶ καὶ ἐδημιουργήθη πλουσία καὶ ποικίλη βλάστησις. Μία τῶν οὕτω εὐνοηθεισῶν περιοχῶν τούτων εἶναι ἡ τῆς Ἐπάνω Ζάκρου, ἐνὸς τῶν πλουσιωτέρων καὶ μεγαλυτέρων σήμερον χωρίων τῆς ἐπαρχίας Σητείας. Ἡ πηγὴ ἀναβλύζει εἰς βραχῶδες τοπίον, πλησίον μικρᾶς φάραγγος, εἰς τὴν ὁποίαν εὐδοκιμοῦν οἱ πλάτανοι καὶ ἀφθονοῦν αἱ καρφαί. Τὸ ὕδωρ ὀλίγον προτοῦ φθάσῃ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου δημιουργεῖ μικροὺς καταρράκτας, οἱ ὅποιοι παλαιότερον ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ νὰ κινοῦν ἀλευρομύλους. Σήμερον ἡ κινητήριος δύναμις τοῦ ὕδατος δὲν χρειάζεται, ἀλλ' ἡ παροχέτευσίς του διὰ μέσου τοῦ οἰκισμοῦ ἐξυπηρετεῖ τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας καὶ συμβάλλει εἰς τὴν γραφικότητα τοῦ χωρίου. Περαιτέρω τὸ ὕδωρ τῆς πηγῆς παρωχετεύθη εἰς ἀρδευτικούς ἀγωγούς, οἱ ὅποιοι τελευταίως ἐπεξετάθησαν μέχρι τῆς περιοχῆς τῆς Κάτω Ζάκρου.

Ὅμως τὰ περίξ ὄρη εἶναι γυμνά καὶ ἡ κατὰ μέγα μέρος ἀσβεστολιθική των σύστασις προσδίδει εἰς ταῦτα περίεργον ἰῶδες χρῶμα, τὸ ὁποῖον εἰς ὀρισμένας περιοχὰς μεταβάλλεται εἰς καστανὸν ἢ ὑποπράσινον, ἀναλόγως τῆς ὑφῆς τῶν στρωσιγενῶν σχιστολιθικῶν πετρωμάτων. Ἡ μοναδικὴ κυρία ὁδὸς ἀκολουθεῖ μὲ πολλοὺς ἐλιγμούς τὰ πρηνῆ τῶν σχιστολιθικῶν τούτων προβούνων μέχρις ὅτου φθάσῃ εἰς τὴν χλοερὰν κοιλάδα τῆς Ζάκρου. Τελευταίως κατεσκευάσθη μία ἀπότομος καὶ ὄχι πολὺ ὀμαλὴ διακλάδωσις πρὸς τὴν ὀρεινὴν ἐπικρεμαμένην περιοχὴν, ἀλλ' ἡ χρησιμοποίησίς της κατὰ τὸν χειμῶνα εἶναι σχεδὸν ἀδύνατος. Αὕτη συνδέει μὲ τὰ ὁροπέδια τοῦ Καρυδίου καὶ τῆς Ζήρου, ὅπου μᾶλλον πτωχὰ χωρία συντηροῦνται μὲ περιορισμένας καλλιιεργείας καὶ μὲ τὴν κτηνοτροφίαν. Εἰς τὰ ὁροπέδια ταῦτα ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τῆς Βρεττανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς κατὰ τὰ ἔτη 1902-3 λείψανα νεολιθικῶν οἰκισμῶν, τοὺς ὁποίους διεδέχθησαν μικροὶ συνοικισμοὶ τῶν προανακτορικῶν μινωικῶν χρόνων. Ἀλλ' εἰς τὴν καλῶς ἀρδευομένην κοιλάδα τῆς Ἐπάνω Ζάκρου ἀνεπτύχθησαν πολὺ σημαντικώτεροι οἰκισμοὶ κατὰ τὴν παλαιοανακτορικὴν καὶ νεοανακτορικὴν περίοδον, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν σποραδικῶς ἀναφανέντων λειψάνων καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως παρὰ τὸ χωρίον σημαντικοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἤλεγχε τὴν φέρουσαν πρὸς τὴν Κάτω Ζάκρον ὁδόν.

Μακρὰν, πρὸς τὰ βορειοδυτικά, ἀνεκαλύφθη καὶ ἡρευνήθη ὑπὸ τοῦ Κ. Δαβάρᾳ τὸ ἔτος 1963 εἰς τὸν Τραόσταλον ἱερὸν κορυφῆς, ἀνήκον εἰς

20. Εἴσοδος εἰς τὴν Φάραγγα τῶν νεκρῶν.

τοὺς προανακτορικοὺς καὶ παλαιοανακτορικοὺς χρόνους. Ἀπεδείχθη ὅμοιον πρὸς τόσα ἄλλα ἱερὰ ἀποκαλυφθέντα εἰς διάφορα σημεῖα τῆς κεντρικῆς καὶ ἀνατολικῆς Κρήτης, σχεδὸν κατὰ κανόνα πλησίον μεγάλων κατωκημένων κέντρων. Ἀνάλογον ἱερὸν εἰς τὸ Παλαίικαστρον, ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Πετσοφᾶς, ἀνεσκάφη τὸ 1901 ὑπὸ τοῦ ἁγγλοῦ ἀρχαιολόγου Sir John Linton Myres καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Δαβάρα, καὶ ἔδωσε μεγάλην πληθὺν ἀναθημάτων, μάλιστα πηλίνων εἰδωλίων λατρευτῶν καὶ λατρευτριῶν.

Οἱ πλαισιοῦντες τὴν κοιλάδα τῆς Ἐπάνω Ζάκρου πρόβουνοι κατέρχονται κλιμακούμενοι πρὸς τὴν ἐτι μικροτέραν κοιλάδα τῆς Κάτω Ζάκρου, κειμένην εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ὁμωνύμου ὀρμίσκου. Χείμαρρος ὀρμητικὸς πάλαι ἐχάραξε μεταξὺ τῶν προβούνων τούτων βαθεῖαν στενὴν φάραγγα εἰκ. 19 με ἀποτόμους κλιτῦς, διαβρώσας τὰ ἀσβεστολιθικά πετρώματα εἰς μῆκος ὀκτὼ περίπου χιλιομέτρων. Τὰ ὕδατά του ἐτροφοδότησαν τὸν μικρὸν ποταμόν, ὅστις ποτίζει εἰσέτι τὴν κοιλάδα, συνεχῶς μεταβάλλων κοίτην, λόγῳ τῶν ὑπερεκχειλίσεών του μετὰ παρατεταμένας περιόδους βροχῶν. Πρὸς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ὄρμου τὰ ὕδατα ἀπλοῦνται εἰς εἶδος τενάγους πλήρους καλαμώνων, οἱ ὅποιοι προσθέτουν χρῶμα εἰς τὸ τοπίον. Ἡ φάραγξ εἰς ἄλλα εἰκ. 20

σημεῖα διευρύνεται καὶ εἰς ἄλλα καθίσταται πολὺ στενὴ καὶ ἀνώμαλος. Εἰς τὸ εὐρύτερον σημεῖόν της σχηματίζεται ἐπίπεδος χώρος ἀρκετῆς ἐκτάσεως, εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ ὁποίου ὑψοῦται μικρὰ ἀκρόπολις. Ἡ κορυφὴ ταύτης εἶναι τόσον δυσπρόσιτος καὶ τόσον περιωρισμένη τὴν ἑκτασιν, ὥστε ὁ ἐπ' αὐτῆς οἰκισμός, τοῦ ὁποίου λείψανα ἀνευρέθησαν, θὰ ἔδει νὰ ἀνῆκεν εἰς πρόσφυγας, ἀναζητήσαντας κατὰ τὴν περίοδον τῆς καθόδου τῶν Δωριέων καταφύγιον εἰς τοιοῦτους δυσβάτους καὶ ἀφανεῖς τόπους. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον — περίπου κατὰ τὸν δέκατον καὶ τὸν ἐνδέκατον π.Χ. αἰῶνα — ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς κρησφύγετα καὶ σπηλαιώδεις κοιλότητες ἢ μικρὰ σπήλαια, ἀνοιγόμενα εἰς τὰς ἀποτόμους πλευράς τῆς φάραγγος, αἱ ὁποῖαι εἰς ὠρισμένα σημεῖα φθάνουν εἰς ὕψος 150 - 200 μ. Πολλὰ τῶν σπηλαίων τούτων εἶχον χρησιμοποιηθῇ παλαιότερον ὡς τόποι ταφῶν, μάλιστα κατὰ τὴν προανακτορικὴν καὶ τὴν παλαιοανακτορικὴν μινωικὴν περίοδον. Σήμερον διακρίνει τις τὰ διεσκορπισμένα λείψανα τῶν ταφῶν — τεμάχια πίθων καὶ κτερισματικῶν ἀγγείων — κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν κοιλοτήτων καὶ ἐντὸς τῶν στενῶν ἐσωτερικῶν χώρων, προελθόντα ἐκ τῶν συλήσεων κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ἀλλ' ἰδίᾳ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ἡ φάραγξ αὕτη εἶναι ἡ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Hogarth ἐξερευνηθεῖσα καὶ βραδύτερον ὑφ' ἡμῶν ὀνομασθεῖσα Φάραγξ τῶν νεκρῶν. Ἡ πορεία μέσῳ τῆς φάραγγος γίνεται διὰ συνεχῶς ἐλίσσομένης ἀτραποῦ, ἡ ὁποία ἐνιαχοῦ ἀναρριχᾶται εἰς τὰ πλευρά της, ἵνα ἀποφύγῃ τὰ πολλαπλὰ κατὰ τὸ βάθος ἐμπόδια, ἀλλαχοῦ κατέρχεται πρὸς τὴν κοίτην τοῦ ρεύματος, ὅπου, εἰς ὠρισμένα σημεῖα, φύεται πυκνὴ βλάστησις καὶ μικροσκοπικοὶ καταρράκται ὑπερπηδοῦν τοὺς βράχους. Ἡ φάραγξ μεταβάλλεται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἀπὸ ἀγρίας καὶ ἀπειλητικῆς μὲ ὑπερκειμένους βράχους εἰς ἡμέρον καὶ γραφικὴν μὲ ἀφθονα κελαρύζοντα καὶ οἶονεϊ παιγνιδίζοντα νάματα ὕδατος. Κατὰ τοὺς μεγάλους ὄμβρους τοῦ χειμῶνος κατέρχονται μέσῳ τῆς φάραγγος ταύτης ὀρμητικὰ τὰ ὕδατα, συμπαρασύροντα πᾶν τὸ προστυχόν, κατακλύζοντα εὐρείας ἐκτάσεις καὶ καθιστῶντα μὲ τὸν μέγα ὄγκον τῶν ἀποτιθεμένων χαλίκων καὶ ὀγκολίθων ἀκαλλιιεργήτους πολλοὺς πρότερον ἀποδοτικούς ἀγρούς. Εὐτυχῶς καταστρεπτικαὶ πλήμυραι τοιαύτης ἐκτάσεως συμβαίνουν πολὺ σπάνίως, ἀλλ' ἡ ἤδη μνημονευθεῖσα, ἡ ὁποία ἔθεσε τέρμα εἰς τὰς πρώτας ἀνασκαφάς τῆς Κάτω Ζάκρου, τὸν Αὐγούστου τοῦ 1901, μετέβαλεν ἄρδην εἰς μίαν καὶ μόνην ἡμέραν τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ τόπου. Αἱ συνέπειαι τῆς καταστροφῆς ἦσαν αἰσθηταὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς περιοχῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ἐργασθοῦν σκληρότατα διὰ νὰ καταστήσουν καὶ πάλιν ἀποδοτικούς τοὺς ἀγρούς των.

Ἡ νεοχάρακτος ὁδὸς παρακολουθεῖ ἐπὶ τι διάστημα τὸ νότιον χεῖλος τῆς φάραγγος καὶ ἀκολουθῶς ἐλίσσομένη εἰς βαθμηδὸν χαμηλοτέρους προβούρους κατέρχεται εἰς τὴν μικρὰν κοιλάδα τῆς Κάτω Ζάκρου, βαίνουσα

πρὸς τὴν παραλίαν. Εἰς τὰς κλιτῦς τῶν προβούνων ἀνεκαλύφθησαν ταφικά περιφράγματα τῶν προανακτορικῶν καὶ παλαιοανακτορικῶν χρόνων, τῶν ὁποίων τινὰ ἀνεσκάφησαν ὑφ' ἡμῶν. Ἐκ τοῦ σημείου τούτου εἶναι ὀρατὸς εἰς ὁλόκληρον τὴν ἑκτασίν του ὁ ὁρμίσκος, ὀριζόμενος ὑπὸ τῶν δύο ἀκρωτηρίων του. Εἰς τὸν μυχόν του σχηματίζονται δύο ἐπιμήκεις αἰγιαλοὶ μὲ παχεῖαν ἄμμον, θαυμασίως σήμερον προσφερόμενοι διὰ τὴν ἡλιοθεραπείαν καὶ τὰ λουτρά ἐπιχωρίων καὶ ἐπισκεπτῶν. Μεταξὺ τῶν δύο αἰγιαλῶν προέχει βράχος, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου ᾠκοδομήθη προσφάτως τὸ καφενεῖον-ἐστιατόριον, τὸ ὁποῖον ἀντικατέστησε τὸ ἀρχικὸν πρόχειρον παράπηγμα, τὸ μόνον ἀναψυκτήριον τῆς περιοχῆς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν. Ἡ μοναδικὴ ὁδὸς πλευρίζει τὴν λωρίδα τοῦ αἰγιαλοῦ καὶ παρὰ ταύτην ἔχουν ἀνεγερθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πολλὰ μικρὰ οἰκήματα, ὁσημέραι πληθυνόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀποτελοῦν εἰσέτι ἀξιόλογον οἰκισμὸν, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Ἐπάνω Ζάκρου ὡς προσωρινὴ διαμονὴ των κατὰ τὰς θερινὰς καλλιεργητικὰς καὶ ἀλιευτικὰς τῶν ἀπασχολήσεις.

Ἡ κοιλάς τῆς Κάτω Ζάκρου δὲν εἶναι πολὺ ἐκτεταμένη καὶ ἡ καλλιεργήσιμος ἑκτασις περιορίζεται ἔτι μᾶλλον ὑπὸ δύο βραχωδῶν λόφων, ἐνὸς βορειοανατολικοῦ καὶ ἐνὸς νοτιοδυτικοῦ, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐξετείνετο ὁ μινωικὸς οἰκισμὸς. Ἡ διάλυσις τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων ἐδημιούργησεν ὁλόκληρον σειρὰν λιθοσωρῶν, οἱ ὁποῖοι αὐξάνουν τὰς δυσκολίας τῆς καλλιεργείας τῶν ἐλάχιστα ἀποδοτικῶν τούτων λόφων. Οἱ ἐπιχώριοι προσεπάθησαν νὰ περιορίσουν τοὺς λιθοσωροὺς εἰς ὀρισμένα σημεῖα, χρησιμοποιοῦντες αὐτοὺς διὰ νὰ ὑποστηρίξουν διαδοχικὰ ἄνθηρα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐδημιούργησαν μικροὺς ἀγρούς. Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν λιθοσωρῶν καχεκτικὰ τινα δενδρύλλια παρεῖχον εἰς τοὺς καλλιεργητὰς τὴν σκιάν των κατὰ τὰ ἔντονα καύματα τοῦ θέρους. Μεταξὺ τῶν δύο λόφων ἐδημιουργήθη στενὴ λωρὶς καλλιεργησίμου ἐδάφους, διευρυνομένη κατὰ τὴν πρὸς τὴν θάλασσαν ἐκτεινομένην περιοχὴν. Διὰ τῆς ἀνορύξεως φρεάτων τινῶν καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως πτωχῶν ναμάτων ὕδατος ὁ χῶρος οὗτος μετεβλήθη εἰς ἐκτεταμένον ὀπωρόκηπον μὲ ποικίλα δένδρα, ἐνῶ ἄλλα τμήματά του μετεβλήθησαν εἰς βανανέωνας. Μεταξὺ τούτων ἡῦρον τὸν κατάλληλον χῶρον νὰ ἀναπτυχθῶν μικροὶ ὀπωρόκηποι καὶ ἐλαιῶνες, οἱ ὁποῖοι ἀπεδείχθησαν ἀποδοτικώτεροι τῶν ἄλλων κατὰ τὰ ὑψώματα ἢ εἰς τὴν εὐρυτέραν ζώνην τῆς κοιλάδος. Τελευταίως αἱ καλλιέργειαι ἐπεξετάθησαν καθ' ὅλην τὴν κοιλάδα, ἀφ' ὅτου παρωχετεύθη τὸ ὕδωρ τῶν πηγῶν τῆς Ἐπάνω Ζάκρου δι' ὕδαταγωγῶν ἐκ σιμέντου. Ἐχρησιμοποιήθησαν ἐπίσης μηχανοκίνητα μέσα καλλιεργείας, καίτοι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία περιώρισε τὴν χρῆσιν των διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ζημίαν ἢ καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων κτηρίων. Εἰς πολλὰ σημεῖα συστάδες κυπαρίσσων ἐπλαισίωσαν τὰς ἀτραποὺς ἢ ἀπετέλεσαν τὰ σύνορα γειτονικῶν κτημάτων.

Ἐξω τῆς στενῆς μεταξὺ τῶν δύο λόφων κοιλάδος ἡ καλλιέργεια εἶναι περισσότερον σποραδική. Ὁρισμέναι ἐκτάσεις εἶναι τεναγώδεις ἢ καλύπτονται ὑπὸ τῶν χαλίκων, τοὺς ὁποίους παρέσυρεν ὁ χεῖμαρρος. Ἀλλαχοῦ ἐπιπολάζει ὁ βράχος, ὑψούμενος ἀποτόμως πρὸς τὰς περιοχὰς τῶν δύο ἀκρωτηρίων, εἰς πολλὰ σημεῖα ἰσχυρῶς διαβεβρωμένος. Πρὸς τὸ νότιον ἄκρον τὰ βραχώδη ὑψώματα ἀνέρχονται βαθμηδὸν κατ' ἄνδηρα. Εἰς ἓν τούτων ἀνευρέθησαν τὰ ἀπολιθωμένα λείψανα ἐνὸς ἵπποποτάμου. Εἰς ὠρισμένα σημεῖα τῆς ἀκτῆς ἡ θάλασσα εἰσχωρεῖ βαθέως, σχηματιζομένων μικρῶν «φιόρδ». Εἰς τὴν πλευρὰν ἐνὸς τούτων ὑπάρχει βαθὺ σπηλαιῶδες χάσμα, ὀνομαζόμενον «Μαῦρο Αὐλάκι», τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη διὰ ταφὰς προανακτορικῶν χρόνων. Ταφαὶ ἀνευρέθησαν ἐπίσης εἰς βραχώδεις κοιλότητας, εἰς τὰς ἀποτόμους κλιτῶς τῶν κλειόντων πρὸς Βορρᾶν τὴν κοιλάδα τῆς Ζάκρου ὑψωμάτων, τῶν ὁποίων ἡ μεγαλυτέρα ὀνομάζεται «Σπηλιάρα».

εἰκ. 4 Ὁ ὄρμος τῆς Ζάκρου εἶναι εἰς τῶν ἀσφαλεστέρων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Κρήτης, παρέχων καταφύγιον εἰς μικρὰ πλοῖα, μάλιστα τὰ ἱστιοφόρα ἢ μηχανοκίνητα ἀλιευτικὰ καὶ σπογγαλιευτικὰ, τὰ ὁποῖα συχνὰ προσεγγίζουν κατὰ τὴν θερινὴν ἰδίως περίοδον. Οἱ ἀλιεῖς ἀπλώνουν εἰς τὴν ἄμμον τὰ δίκτυά των διὰ νὰ τὰ ἐπισκευάσουν καὶ νὰ τὰ τακτοποιήσουν. Φορτία ἰχθύων μεταφέρονται εἰς τὴν Ἐπάνω Ζάκρον καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Σητεῖαν καὶ τὴν Ἱεράπετραν. Τὰ σπογγαλιευτικὰ, ἀποτελοῦντα μικροὺς στολίσκους, συνήθως προερχομένους ἐκ μικρῶν νήσων τῆς Δωδεκανήσου, μάλιστα τῆς Καλύμνου, προσορμίζονται ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας πρὶν ἢ ἐκκινήσουν πρὸς τὰς περιοχὰς τῆς Δέρνας καὶ τῆς Βεγγάζης εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Λιβύης, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς σπογγαλιευτικῆς περιόδου. Τὰ ὕδατα τοῦ ὀρμίσκου παραμένουν σχετικῶς ἡρεμα ἀκόμη καὶ ὅταν πνέουν οἱ ἰσχυροὶ καὶ βίαιοι βορειοδυτικοὶ ἄνεμοι, οἱ ὁποῖοι κυριολεκτικῶς σαρώνουν τὴν ξηράν, κατερχόμενοι τὰς ἀποτόμους κλιτῶς καὶ διαπερῶντες μὲ ὄρμην τὴν βαθεῖαν φάραγγα. Κατὰ τὸν χειμῶνα ἡ παραμονὴ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὄρμου μὲ τὰς ὅλως πενιχρὰς ἐγκαταστάσεις του εἶναι δυσχερὴς καὶ ἐπίπονος καὶ διὰ τοῦτο ἐλάχιστοι κάτοικοι παραμένουν ἐκεῖ ὁλόκληρον τὸ ἔτος. Μόνον τελευταίως αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι καὶ ἡ συστηματικωτέρα ἄρδευσις τῆς κοιλάδος ἔθεσαν τέρμα εἰς τὴν σχεδὸν ὁλοκληρωτικὴν ἀπομόνωσιν τῆς Κάτω Ζάκρου.

4. Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σητείας

Ὁ συνδυασμὸς ἀρχαιολογικῶν ἐνδείξεων καὶ γεωγραφικῶν ὄρων μὲ πα-
ρεκίνησε νὰ ἀναλάβω συστηματικωτέραν ἀρχαιολογικὴν ἐξερεύνησιν τῆς
ἀνατολικῆς Κρήτης. Κατήρτισα πρόγραμμα ἐργασίας τὸ ὁποῖον προε-
βλέπετο ὅτι θὰ ἐκλιμακοῦτο εἰς δέκα τοῦλάχιστον ἔτη, εἰς τὰς δύο κυρίας
περιοχάς. Μὲ βάσιν παλαιὰ καὶ πρόσφατα εὐρήματα ἀπεφάσισα νὰ ἐξερευ-
νήσω κατ' ἀρχὰς ὠρισμένους χώρους τῆς κοιλάδος τῆς Σητείας καὶ τῆς πρὸς
ταύτην συνεχομένης στενωτέρας κοιλάδος τῆς Πραισοῦ, ἀφοῦ ἐδῶ ὑπῆρχον
οἱ κυριώτεροι ζωτικοὶ χώροι, οἱ ὅποιοι θὰ ἔδει νὰ τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν
βασιλέως καὶ τοπαρχῶν. Ἡ εὐχερὴς προσπέλασις πρὸς τὴν θάλασσαν κατὰ
τὸν ὄρμον τῆς Σητείας παρεῖχεν ἐμπορικὴν διέξοδον εἰς τὸ νότιον Αἰγαῖον
καὶ ὥς ἐκ τούτου ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Αἴγυ-
πτον. Ἐπειδὴ ἡ περιοχὴ τῆς Πραισοῦ - Σητείας ἐπικοινωνεῖ εὐχερῶς μὲ
τὴν ἀνατολικὴν παραλιακὴν ζώνην, ὅπου τὰ λιμενικὰ κέντρα τοῦ Πα-
λαικάστρου καὶ τῆς Ζάκρου, ἐν ἀνακτορικὸν κέντρον, ἐὰν ὑπῆρχε τοιοῦ-
τον, θὰ ἠδύνατο νὰ διέπη καὶ τὴν παραλιακὴν ταύτην ζώνην, ἐκμεταλ-
λευτόμενον τοὺς φυσικοὺς λιμένας αὐτῆς.

Αἱ ἔρευναι ἤρχισαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου τὸ ἔτος 1952 καὶ παρετά-
θησαν ἐπὶ δεκαετίαν, κατὰ τὸ τέλος τῆς ὁποίας ἐπεξετάθησαν εἰς τὴν περιο-
χὴν τοῦ ὄρμου τῆς Ζάκρου. Διεξήγοντο κατ' ἔτος ἐπὶ περιορισμένον χρο-
νικὸν διάστημα, μὴ ὑπερβαῖνον συνήθως τὸν ἓνα μῆνα, λόγῳ τῶν περιο-
ρισμένων δυνατοτήτων ἐκ τῆς παραλλήλου διεξαγωγῆς τῆς διοικητικῆς
καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας καὶ τῆς
διαθέσεως μᾶλλον πενιχρῶν οἰκονομικῶν καὶ τεχνικῶν μέσων. Αἱ ἀνα-
σκαφαὶ διεξήγοντο ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τοῦ
ἐπιστημονικοῦ καὶ τεχνικοῦ προσωπικοῦ διατιθεμένου ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς
Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Προκαταρκτικαὶ ἐκθέσεις ἐδημοσιεύοντο κατ'
ἔτος εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Τὰ ἀποτελέσματα ἐδικαίωσαν πλήρως τὰς προσδοκίας μου. Ἀνεκα-
λύφθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν τέσσαρες ἐκτεταμέναι μινωικαὶ ἀγροικίαι, δύο
ιερά κορυφῶν ὁρέων, νεκροταφεῖα καὶ ταφικὰ σπήλαια τῆς μινωικῆς καὶ

τῆς πρωίμου ἑλληνικῆς ἐποχῆς. Πολλὰ ἄλλα σημαντικὰ μινωικὰ κτήρια καὶ νεκροπόλεις ἀνιχνεύθησαν, ἀλλὰ δὲν ἐξηρευνήθησαν ἐλλείψει χρόνου.

Ἀπὸ τοῦ 1920 καὶ ἐξῆς ἤρχισαν νὰ περιέρχωνται εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου μικραὶ κομψόταται κεφαλαὶ πηλίνων γυναικείων εἰδωλίων ἐκ τοῦ Πισκοκεφάλου τῆς Σητείας. Ἀπὸ τὴν ἰδίαν περιοχὴν ἦσαν γνωστὰ περίεργα γυναικεῖα εἰδωλα μὲ πτυχωτάς ἐσθῆτας, τὰ ὅποια ἦσαν ἀναμφισβητήτως μινωικά, καίτοι αἱ κομψαὶ κεφαλαὶ μὲ τὰς ὑψηλὰς κομμώσεις καὶ τοὺς περιδεμένους κρωβύλους ὁμοίαζον πρὸς κεφαλὰς ἑλληνιστικῶν εἰδωλίων. Ὅταν, τὸ 1930, προσεκομίσθησαν καὶ ἄλλα τεμάχια εἰδωλίων, ὡς καὶ πήλινοι κάνθαροι μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν κυρτὸν κέρας, ἀνήκοντες εἰς τὸ εἶδος «ρινόκερος ὀρύκτης», ἡ προέλευσις πάντων τούτων ἐκ μινωικοῦ ἱεροῦ κορυφῆς κατέστη λίαν πιθανή, ἀλλ' ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναζητηθῇ ὁ ἀκριβὴς τόπος προελεύσεώς των δὲν ἐδόθη μέχρι τοῦ 1952, ὁπότε ἤρχισαν αἱ ἐρευναὶ μου.

Ὁ τόπος τῆς ἀναθέσεως τῶν πηλίνων εἰδωλίων ἀπεκαλύφθη εἰς τὰς κλιτύς ἐνὸς ὑψώματος παρὰ τὸ χωρίον Πισκοκέφαλο, καὶ ὀλίγων ἡμερῶν ἀνασκαφαὶ ἔφερον εἰς φῶς μέγα πλῆθος ποικίλων τύπων, κατὰ τὸ πλεῖστον λατρευτῶν καὶ λατρευτριῶν τῆς θεότητος, εἰς ποικίλας στάσεις. Οἱ ἄνδρες παρίσταντο μὲ τὸ σύνθηες μινωικὸν βραχὺ περίζωμα, αἱ δὲ γυναῖκες ἐνεφανίζοντο μὲ χαριέσσας ἀμφιέσεις συρμῶν σχεδὸν νεωτερικῶν, μὲ ἀνοικτὸν κατὰ τὸ στήθος περικόρμιον. Ἡ χρονολογία των καθωρίσθη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συνοδευούσης κεραμεικῆς εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου, δηλαδὴ εἰς τὸν 17ον αἰῶνα π.Χ.

Τὰ περίεργα ὁμοιώματα τοῦ «ρινοκέρωτος ὀρύκτου» περισυνελέγησαν κατὰ πολλὰς δεκάδας. Οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀμφιβολία, ὅτι οἱ κάνθαροι οὗτοι ἀφιεροῦντο εἰς τὴν θεότητα, ἀφοῦ παρεστάθησαν ἀναρριχώμενοι εἰς δύο ἀπὸ τοὺς λατρευτὰς καὶ ἀπεδόθησαν ἐπίσης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν πηλίνων ὁμοιωμάτων ἱερῶν, τὰ ὅποια εὐκόλως ἀνεγνωρίζοντο ὡς τοιαῦτα ἀπὸ τὰ διπλᾶ ἱερὰ κέρατα τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ἐπίστεψίν των. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι μέχρι σήμερον ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν εἰς τὸν αὐτὸν τόπον πολυάριθμοι κάνθαροι τοῦ εἶδους τούτου. Παραδείγματά των ἔχουν ἐκτεθῇ εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ὁμοῦ μὲ τὰ πήλινα ὁμοιώματά των. Ἐν ἐκ τῶν τελευταίων παριστᾷ κάνθαρον φέροντα ἐπὶ τῆς ράχεως τὸ μικρὸν του.

Φυσικά, τοιοῦτου εἶδους ἀναθήματα ἀνεκαλύφθησαν εἰς πολλὰ ἄλλα ἱερὰ κορυφῶν ὀρέων, ὅπου ἡ θεότης ἐλατρεύετο, φαίνεται, ὡς θεὰ τοῦ οὐρανίου κόσμου, ἀλλὰ τὰ εἰδώλια τοῦ ἱεροῦ τοῦ Πισκοκεφάλου, τελευταῖα τῶν σειρῶν, ἦσαν πολὺ μᾶλλον προηγμένα καὶ ὁμολογουμένως περισσότερον κομψά.

Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Πισκοκεφάλου καθίστα πολὺ πιθανὴν τὴν ὑπαρξιν συγχρόνου οἰκισμοῦ εἰς τὴν πέριξ εὐρυτέραν περιοχὴν. Ὁ τοπάρ-

χης θὰ ἔδει νὰ ἔχη τὴν κατοικίαν του εἰς χῶρον ἐξασφαλίζοντα τὸν ἔλεγχον τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ τὴν χρῆσιν τῶν λιμένων εἰς τὴν γειτονίαν τῆς σημερινῆς πόλεως Σητείας. Τὰ λείψανα μιᾶς ἀγροικίας ἀνεκαλύφθησαν πράγματι, κατόπιν ὑποδείξεως τῆς ἀρχαιολόγου Ἀναστ. Πλάτωνος, μεταξὺ Πισκοκεφάλου καὶ Σητείας, παρὰ τὴν ἀρχικὴν κοίτην ποταμίου, τὸ ὁποῖον νῦν ἀπέβη χείμαρρος, εἰς ἀπόστασιν μόλις δύο χιλιομέτρων ἀπὸ τὴν παραλίαν. Πολὺ πιθανῶς ὁ ποταμὸς οὗτος ἦτο πλωτὸς διὰ μικρὰ πλοιάρια, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο ἡ ἀγρέπαυλις. Τοῦτο θὰ ἡρμήνευε τὴν ιδιότυπον μορφήν της : τὰ διαμερίσματα ἦσαν κατανεμημένα εἰς τρία διαδοχικὰ ἄνθηρα τῆς κλιτύος τοῦ πρὸς τὸν ποταμὸν κατερχομένου λόφου· δύο μακραὶ κλίμακες τὰ ἐπλεύριζον κατὰ τὰ δύο ἄκρα, κατερχόμεναι μέχρι τοῦ ὕδατος, ὅπου ἐσχηματίζετο μικρὰ ἀποβάθρα. Σήμερον ἡ ἄμμος ἐκτείνεται εἰς παχὺ στρῶμα πρὸ ταύτης. Ἀτυχῶς μέρος τοῦ κτηρίου κατεστράφη ὑπὸ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία διήλθε διὰ μέσου αὐτοῦ, ὡς ἐπίσης καὶ ἐκ τῆς μηχανικῆς καλλιιεργείας, ἡ ὁποία ἐξετάθη κατὰ τὰ ἄνθηρα. Δύναται ὅμως νὰ ἀναγνωρίσῃ τις τὸ θυρωρεῖον εἰς τὴν βάσιν μιᾶς κλίμακος, ἰσόγειά τινα δωμάτια καὶ ἄλλα μεγαλύτερα κατὰ τὴν πρὸς τὸν ποταμὸν πρόσοψιν, ἀσφαλῶς λείψανα τῶν κυρίων διαμερισμάτων κατοικίας. Ἄλλαι μικραὶ κλιμακίδες διηυκόλυναν τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν εἰς διάφορα ἐπίπεδα δωματίων.

Ἡ ἀγροικία εἶχεν ὑποστῇ σύλησιν κατὰ τὴν καταστροφὴν της ἢ μετὰ ταύτην, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνευρεθείσης ὀλίγης κεραμεικῆς δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν πρώτην νεοανακτορικὴν φάσιν, οὐχὶ βραδύτερον τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰ. π.Χ.

Ἡ σημερινὴ πόλις τῆς Σητείας, κειμένη κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὁμωνύμου κόλπου, τροφοδοτεῖται μὲ ἐξαίρετον πόσιμον ὕδωρ, προερχόμενον ἐκ μιᾶς πηγῆς εὐρισκομένης εἰς ἓν τῶν ὑψωμάτων, τὰ ὁποῖα περικλείουν πρὸς τὰ ΝΑ. τὴν μνημονευθεῖσαν κοιλάδα. Ἡ θέσις λέγεται Ζοῦ. Τὸ ὕδωρ τῆς πηγῆς ἀναβλύζει σήμερον εἰς κατάφυτον περιοχὴν, ἀρδεῦον στενὴν κοιλάδα, πρὸς τὴν ὁποίαν κατέρχονται ἀποτόμως αἱ κλιτύες τοῦ λόφου. Κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία βαίνει ἐπὶ τοῦ λόφου, ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἐρείπια ἄλλης μινωικῆς ἀγροικίας.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἀγροικία ἦτο ἱκανῶς ἐκτεταμένη. Ἀπετελεῖτο ἐκ πολλῶν συγκροτημάτων δωματίων κατανεμημένων εἰς διαδοχικὰ ἐπίπεδα, τὰ ὁποῖα ἐπικοινωνοῦν πρὸς ἄλληλα εἴτε διὰ κλιμακίδων εἴτε διὰ κεκλιμένων ἐπιπέδων. Ὁρισμένα ἐκ τῶν μεγαλύτερων δωματίων τῆς προσόψεως ἐχρησίμευσαν προφανῶς διὰ τὴν διαμονὴν τῶν ἐνοίκων, ὡς ἐξασφαλίζοντα ὥραϊαν θέαν πρὸς τὴν κατάφυτον κοιλάδα. Διεσώθη εὐτυχῶς τὸ συγκρότημα εἰσόδου μὲ ἀνερχόμενον διάδρομον, καταλήγοντα εἰς μικρὸν ἀναπαυτήριον μὲ γωνιακὸν θρανίον καὶ εὐρὺ χαμηλὸν παράθυρον, παρέχον

γραφικὴν θέαν πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς πηγῆς. Ἐκεῖθεν ἦσαν προσιτὰ ἄλλα διαμερίσματα, τῶν ὁποίων ὁ ἐργαστηριακὸς χαρακτήρ ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς διατάξεως καὶ τῶν σκευῶν καὶ ἐργαλείων, τῶν ἐντὸς αὐτῶν ἀνευρεθέντων. Ἐν συγκρότημα ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἀγγειοπλαστεῖον : περιελάμβανε θαλαμίσκους διὰ τὴν ὄπτησιν μικρῶν σκευῶν, δωμάτιον μὲ σκάφην ζυμώσεως τοῦ πηλοῦ, συναπτόμενον χώρον ἀποστραγγίσεως τῶν κατασκευασθέντων εἰδῶν, πεταλόσχημον κλίβανον καὶ χώρους ἀποθηκεύσεως ἐν ὑπαίθρῳ τῶν ἐτοιμῶν πλέον ἀγγείων. Ἄλλοι εὐρεῖς χώροι, περιβαλλόμενοι ὑπὸ χαμηλῶν περιβόλων, προωρίζοντο, φαίνεται, διὰ τὸν σταυλισμὸν καὶ τὴν συντήρησιν οἰκοδιαίτων ζώων. Εἰς πολλὰ δωμάτια ἀνεκαλύφθησαν μικρὰ κτιστὰ ἐρμάρια διὰ τὴν διαφύλαξιν σκευῶν. Εἰς μίαν τῶν προσόψεων διεσώθησαν παράθυρα τῶν ἰσογείων διαμερισμάτων.

Τάφοι τινὲς εἰς μικρὰ κοιλώματα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν ὑποκειμένην ἀπότομον κλιτύν, ἀλλὰ πολὺ ὀλίγοι τούτων ἀνεσκάφησαν.

Οὐχὶ πολὺ μακράν, ἐφ' ὕψηλοῦ ὑψώματος δεσπόζοντος ἐκτεταμένης κοιλάδος πλησίον τῆς Πραισοῦ, ἀνεκαλύφθη εἰς θέσιν Σφακιά ἱερὸν κορυφῆς, διασφῶζον μέρος τῶν ὀλίγων ἀρχικῶν του διαμερισμάτων. Τὸν ἱερὸν χαρακτῆρα τοῦ κτηρίου ἐμαρτύρουν καὶ ἡ θέσις του καὶ τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθέντα σκευὴ ἱερᾶς τελετουργίας, ὡς καὶ τεμάχια τῶν πηλίνων ἀναθηματικῶν ζφθίων. Ἡ χρονολογία του καθωρίσθη βάσει τῶν εὐρημάτων τούτων εἰς τὴν παλαιοανακτορικὴν περίοδον, εἰς τὴν ὁποίαν ἄλλως ἀνήκουν τὰ περισσότερα ἱερὰ κορυφῶν.

Ἡ τρίτη μινωικὴ ἀγροικία ἡ ὁποία ἀνεκαλύφθη καὶ ἀνεσκάφη ὑφ' ἡμῶν εὐρίσκεται εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀχλαδίων, εἰς ἀπόστασιν 12 χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς Σητείας. Ἦδη πρὸ τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου εἶχον ἀνακαλύψει τὸ κτήριον, τοῦ ὁποίου οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι μὲ τὴν κυκλώπειον τοιχοδομὴν διεκρίνοντο διὰ μέσου τῆς καλυπτοῦσης τούτους πυκνῆς βλαστήσεως. Κατὰ τὴν ἐξερεύνησιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σητείας ὀλόκληρον τὸ οἰκοδομικὸν συγκρότημα ἀπεκαλύφθη καὶ ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἑνὸς μόνον κτηρίου μορφῆς ἀγροικίας, ἀλλὰ περὶ περισσοτέρων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκοντο εἰς πολὺ μικρὰν ἀπόστασιν τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἡ σειρὰ αὕτη τῶν ἐγκαταστάσεων, ἀγροτικοῦ κυρίως χαρακτῆρος, ἐνθυμίζει τὸ συγκρότημα τριῶν ἐκτεταμένων ἀγροικιῶν, τὸ ἀνακαλυφθὲν εἰς τὴν Τύλισον τῆς κεντρικῆς Κρήτης, 13 χιλιόμετρα ΒΔ. τῆς Κνωσοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1919 καὶ 1924 ὑπὸ τοῦ Ἰωσήφ Χατζιδάκη, προΐσταμένου τῆς Κρητικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑπιμελείας.

Εἰς τὰ Ἀχλάδια ἀνεσκάφη μόνον τὸ ἓν τῶν κτηρίων, τὸ ἀρχικῶς ἀναφανέν, τὸ ὁποῖον, ὡς φαίνεται, διετηρεῖτο καλύτερον. Εἶχε τοῦτο δύο εἰσόδους, μίαν κυρίαν μὲ ἐπικλινῇ πρὸς ταύτην φέρουσαν δίοδον, παρὰ τὴν ὁποίαν ὑπῆρχε περίβολος, χρησιμοποιούμενος διὰ τὸν σταυλισμὸν τῶν οἰκο-

διαίτων ζώων, καὶ μίαν ὀπισθίαν, ὑπηρεσιακοῦ προφανῶς χαρακτηῖρος. Ἀπὸ τὸν μετὰ τὴν κυρίως εἴσοδον προθάλαμον εἰσήρχετό τις ἐπ' ἀριστερὰ εἰς τὰ κύρια δωμάτια διαμονῆς, τὰ ὅποια εἶχον θρανία κατὰ τοὺς τοίχους. Ἐδῶ ὑπῆρχεν ἐπίσης δωμάτιον, χρησιμοποιοηθὲν ἴσως διὰ τελετουργίας, ἀφοῦ ἀμέσως ἔξω τούτου διεμορφοῦντο διπλοὶ ἀποθέται, οἱ ὅποιοι ἀνευρέθησαν πλήρεις σκευῶν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα χρησιμευσάντων εἰς τὴν λατρείαν. Ἐπὶ δεξιὰ καὶ πρὸς τὸ βάθος ὑπῆρχον ἀποθήκαι περιέχουσαι πίθους διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων. Τὰ διασφζόμενα διαμερίσματα εἶναι ἐν συνόλῳ δώδεκα, ἀλλ' ἀρχικῶς θὰ ἦσαν περίπου διπλάσια, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὑπῆρχε καὶ δεύτερος ὄροφος, ὡς θὰ ἡδύνατό τις νὰ συναγάγῃ ἐκ τοῦ κλωβοῦ κλιμακοστασίου καὶ ἐκ τῶν καταπεσόντων ἐκ τῶν ἄνω ὑλικῶν.

Τὰ πολυάριθμα πήλινα καὶ λίθινα σκεύη καὶ τὰ ὀλίγα ἐργαλεῖα τὰ ἀνακαλυφθέντα ἐντὸς τῆς ἀγροικίας τῶν Ἀχλαδίων χρονολογοῦν ταύτην εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους τῶν ἀγροικιῶν τοῦ Πισκοκεφάλου καὶ τῆς Ζοῦ. Λείψανα ὅμως ἄλλου οἰκισμοῦ, ἀνήκοντος πιθανῶς εἰς τοὺς νεοανακτορικοὺς καὶ τοὺς πρωίμους μετανακτορικοὺς χρόνους, ἀνεφάνησαν εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας περίπου ὥρας ἀνατολικώτερον. Πρὸς τὴν περιοχὴν ταύτην εἶχεν ἐπισύρει τὴν προσοχὴν μας ἡ ἡδη πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου γενομένη ἀνακάλυψις σημαντικοῦ θολωτοῦ τάφου, γνωστοῦ νῦν ὡς τάφου τῆς Ρίζας Ἀχλαδίων. Τὸ μνημεῖον τοῦτο διετηρεῖτο σχεδὸν ἀνέπαφον μέχρι καὶ τῆς κλειδὸς τοῦ εἰς σχῆμα πελωρίας κυψέλης θαλάμου. Ἄν καὶ εἶχε κατὰ μέγα μέρος συληθῇ, διεσώθησαν μία πηλίνη λάρναξ, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶχεν ἀποτεθῇ ὁ νεκρὸς, ὡς καὶ ἱκανὰ πήλινα καὶ λίθινα σκεύη κατατεθέντα μετὰ τούτου ὡς κτερίσματα. Ὁ θάλαμος εἶχε διάμετρον περίπου 4 μ. καὶ ἦτο ὀκδομημένος κατὰ τὸ ἐκφορικὸν σύστημα μὲ κυκλώπειον τοιχοδομήν. Παρὰ τὸ ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῶν μυκηναϊκῶν θόλων ἦτο ἐμφανής, τὸ μνημεῖον ἐνεφάνιζεν ἰδιορρυθμίας κρητικῆς, ὡς τυφλὴν θύραν διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ νεκροῦ μὲ τὸν ἄνω κόσμον καὶ μακρὸν δρόμον ὑπὸ μορφὴν σήραγγος, ἐστεγασμένον διὰ πλακῶν, φέροντα πρὸς τὸν νεκρικὸν θάλαμον. Ἡ εἴσοδος τούτου εἶχεν ἰσχυρὰς παραστάδας καὶ βαρὺ ὑπέρθυρον. Ἡ χρονολογία τῆς κατασκευῆς καθωρίσθη εἰς τοὺς μέσους μετανακτορικοὺς χρόνους, ἴσως ὀλίγον μετὰ τὸ 1300 π.Χ.

Ὅχι μακρὰν τοῦ θολωτοῦ τάφου ἀνεκαλύφθη κεραμευτικὸς κλίβανος χαρακτηριστικοῦ σχήματος, ἐνδιαφέρων διότι εἶναι ἀπὸ τοὺς πολὺ ὀλίγους γνωστοὺς κλιβάνους τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κύκλου. Διέσφξε τὸν κάτω θαλαμίσκον τροφοδοτήσεως τοῦ πυρός, τὸ πεζούλιον στηρίξεως τοῦ διαχωρίσματος ἀποθέσεως τῶν κεραμευτικῶν εἰδῶν καὶ μέρος τῶν τοιχωμάτων τοῦ καμπυλουμένου κυρίου θαλάμου.

Ἡ μᾶλλον ἐκτεταμένη τῶν ὑφ' ἡμῶν ἀνακαλυφθεισῶν μινωικῇ ἀγροικίᾳ εὐρίσκετο ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Προφήτης Ἡλίας, ὅχι μακρὰν τοῦ χω-

ρίου Τουρτουλλοί. Κατελάμβανεν ὁλόκληρον τὸ ἄνω ἐπίπεδον ἀκροπόλεως, δεσποζούσης τῶν ὁδῶν προσπελάσεως πρὸς τὴν κυρίαν περιοχὴν τῆς Πραισοῦ. Ἀτυχῶς καὶ ἡ ἀγροικία αὕτη, ἡ ὁποία ἠρευνήθη μόνον ἐν μέρει, εἶχεν ὑποστῇ μεγάλας ζημίας λόγῳ ἀφαιρέσεως μέρους τοῦ ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων ὑλικοῦ πρὸς κατασκευὴν νεωτέρων ὁδῶν καὶ γεφυρῶν. Σήμερον διακρίνονται ἄνω τῶν τεσσαράκοντα δωματίων, ἐπὶ διαδοχικῶν ἀνδῆρων τοῦ λόφου, τὰ ὁποῖα ἐπικοινωνοῦν πρὸς ἄλληλα διὰ κλιμάκων καὶ διαδρόμων, φθάνοντα μέχρι τῆς κορυφῆς. Κατὰ τὴν ἀπότομον κλιτὺν τὸ κτήριον ἀντεστηρίχθη δι' ἰσχυροῦ ὑψηλοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἄλλην πλευρὰν ἡ προσπέλασις ἦτο εὐκόλος διὰ τῆς ἡπίως ἀνερχομένης κλιτύος.

Παρὰ τὴν ἐκτεταμένην καταστροφὴν ἀναγνωρίζονται πολλὰ διαμερίσματα κατοικίας, ἀποθήκαι, ἐργαστήρια, ληνοὶ ἢ μαγειρεῖα. Πολλὰ σκεύη παρέμειναν εἰς τὰς θέσεις των καὶ ἐκ τούτων ἀναγνωρίζεται τὸ εἶδος τῶν διαφόρων ἐργαστηρίων. Οὕτως ἀνευρέθησαν πήλινοι ληνοὶ μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν στόμιον ἐκροῆς των καὶ ἄλλοι τοποθετημένοι μονίμως, μὲ τὰ δοχεῖα συλλογῆς τοῦ γλεῦκους εἰς τὴν θέσιν των. Ἡ ὕπαρξις ἄνω ὀρόφου δὲν ἐβεβαιώθη καὶ δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐγκατάστασις νὰ περιωρίζετο μόνον εἰς τὸν ἰσόγειον ὄροφον, ἴσως πρὸς ἀποφυγὴν τῶν συνεπειῶν τῶν καταστρεπτικῶν σεισμῶν εἰς τὸ εὐαίσθητον ἐκεῖνο ἔδαφος. Ἡ χρονολογία, βασισθεῖσα εἰς τὴν οἰκιακὴν σκευὴν, εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῶν ἤδη περιγραφεισῶν ἀγροικιῶν, δηλαδὴ ἡ πρώτη τῆς νεοανακτορικῆς φάσεως.

Εἰς τὴν Πραισόν, τὴν κοιτίδα τῶν Ἑτεοκρητῶν, θὰ ἡδύνατό τις νὰ ἀναμένη τὴν ἀνακάλυψιν ἑνὸς ἐκτεταμένου ἀνακτόρου, ἔδρας οὐχὶ ἀπλοῦ τοπάρχου ἢ φεουδάρχου, ἀλλὰ βασιλέως, ἐλέγχοντος τὴν εὐρυτέραν κεντρικὴν περιοχὴν τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Σητείας. Μία τοιαύτη ὑπόθεσις δὲν φαίνεται ἀκόμη καὶ σήμερον ἀπίθανος, ἔστω καὶ ἂν γίνῃ δεκτὸν ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς Πραισοῦ ἀνῆκον εἰς ὑποδεεστέραν βαθμίδα, ὑπαγόμενοι εἰς τὴν εὐρυτέραν ἐξουσίαν τῶν βασιλέων τῆς Ζάκρου. Ἦδη αἱ παλαιαὶ ἀνασκαφαὶ τῆς Βρεττανικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην εἶχον ἀποκαλύψει λείψανα ἰσχυροῦ κτηρίου εἰς θέσιν Ἁγίου Κωνσταντίνου, τὸ ὁποῖον θὰ ἡδύνατο νὰ εἶναι μικρὸν ἀνάκτορον· ἀλλ' ἡ ἔρευνα δὲν ἐπροχώρησε τόσον, ὥστε νὰ διαπιστωθῇ ἡ φύσις τοῦ οἰκοδομήματος. Θὰ ἔδει νὰ γίνῃ εὐρυτέρα ἐξερεύνησις. Τόσον παλαιότεραι ὅσον καὶ νεώτεραι ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν ὁλόκληρον σειρὰν κτιστῶν θολωτῶν τάφων, μικρῶν μὲν, ἀλλὰ καλῶς ὠκοδομημένων. Τινὲς τούτων ἀνήκουν εἰς τὴν νεοανακτορικὴν περίοδον, οἱ πλεῖστοι ὅμως εἰς τὴν μετανακτορικὴν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προϋποθέτει ἐξακολούθησιν τῆς ἀκμῆς κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην εἰς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἡ παρακμὴ εἰς τὴν κεντρικὴν Κρήτην. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἐσχάτην περίοδον, ὅτε ἤδη προανηγγέλλετο ἡ κάθοδος τῶν νέων ἑλληνικῶν στοιχείων μὲ τὴν ἐμφάνισιν ἄλλων ἐθίμων καὶ ἡθῶν,

ἡ περιοχὴ τῆς Πραισοῦ παρήγαγε λίαν ἀξιόλογα τεχνουργήματα ἐκ χρυσοῦ, χαλκοῦ καὶ ἐλέφαντος, δείγματα τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν ὑφ' ἡμῶν εἰς μικρόν, ἀλλ' εὐτυχῶς ἀσύλητον θολωτὸν τάφον.

Αἱ ἔρευναι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σητείας κατηθύνθησαν ἐνίοτε ἀπὸ συμπτωματικὰς ἀποκαλύψεις ἀντικειμένων καὶ ἐρειπίων. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας αἱ ἀνασκαφαὶ περιορίσθησαν εἰς τὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖον διὰ τὴν περίσωσιν τῶν ἀρχαιοτήτων μέτρον. Ὅμως τὰ ἀποτελέσματα συχνάκις συνετέλεσαν εἰς τὴν διασάφησιν πολλῶν προβλημάτων σχετικῶν μὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Μία τῶν σημαντικωτέρων τοιοῦτου εἶδους ἐρευνῶν διεξήχθη ἐντὸς μικροῦ φυσικοῦ σπηλαίου τῆς περιοχῆς Μαρωνιάς, ἐντὸς τοῦ οὗοιου ἀνεκαλύφθησαν ταφαὶ τῆς δευτέρας προανακτορικῆς περιόδου, χρονολογούμεναι περὶ τὸ 2300 ἕως 2100 π.Χ. Τὰ κτερισματικά ἀγγεῖα ἦσαν τοῦ λεγομένου ρυθμοῦ Βασιλικῆς, μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν του κηλιδωτὴν διακόσμησιν, προκληθεῖσαν ὑπὸ τῆς ὀξειδωτικῆς ἐπενεργείας τοῦ πυρός, ὥς ἐπίσης ἐλεφάντιναι σφραγίδες.

Εἰς πολλὰ σημεῖα ἀνεκαλύφθησαν ἀσύλητοι λαξευτοὶ θαλαμωτοὶ τάφοι, ἀνήκοντες εἰς τοὺς μετανакτορικοὺς χρόνους καὶ περιέχοντες ἐνδιαφέροντα κτερίσματα, ἰδίως ποκίλα κεραμεϊκὰ εἶδη. Λίαν ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον ἀνεσκάφη εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Μυρσίνη. Εἰς τὴν αὐτὴν καὶ εἰς ἄλλας γειτονικὰς περιοχὰς ἀνιχνεύθησαν λείψανα μινωικῶν οἰκισμῶν. Μικρὸς θολωτὸς τάφος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μυρσίνης ἀπεδείχθη ὅτι ἀνῆκεν εἰς τοὺς προανακτορικοὺς χρόνους καὶ ἦτο τοῦ τύπου τῶν γνωστῶν θολωτῶν τάφων τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς. Οἱ νεκροὶ εἶχον ἀποτεθῆ ἐντὸς πηλίνων σαρκοφάγων καὶ πίθων καὶ συνωδεύοντο ὑπὸ πολλῶν πηλίνων καὶ λιθίνων ἀγγείων.

Ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ εἰς Σητεῖαν εἶναι ἡ ἀνακάλυψις καὶ ἐξερεύνησις νεκροταφείων τῆς πρωτοελληνικῆς περιόδου (1100 - 700 π.Χ.), εἰς τὰ ὁποῖα συνεχίσθησαν αἱ παλαιαὶ μορφαὶ τῶν θολωτῶν ἢ λαξευτῶν τάφων καὶ πολλὰ ταφικὰ μινωικὰ ἔθιμα, λ.χ. ἡ χρησιμοποίησις διὰ τὰς ταφὰς πηλίνων σαρκοφάγων καὶ πίθων. Ὡς τόποι ταφῶν ἐξηκολούθησαν παραλλήλως νὰ χρησιμοποιῶνται μικρὰ φυσικὰ σπήλαια, διευρυνόμενα διὰ λαξεύσεως. Εἰς πολλοὺς τῶν τάφων τούτων ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶχον κληρονομηθῆ ἐκ τῆς μινωικῆς ἐποχῆς, ἰδίως σφραγιδόλιθοι καὶ χρυσοὶ δακτύλιοι.

Αἱ συστηματικαὶ ἀνὰ τὴν περιοχὴν τῆς Σητείας ἔρευναι μας διεκόπησαν, ὅταν αἱ ἀνακαλύψεις εἰς τὴν Ζάκρον ἐπέβαλον τὴν ὀλοκληρωτικὴν συγκέντρωσιν τῆς προσπαθείας ἐκεῖ.

5. Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα εἰς τὸ Παλαίικαστρον

Διὰ τὴν φθάσῃ τις διὰ ξηρᾶς εἰς τὰς περιοχὰς τῶν μικρῶν ὄρμων τῆς ἁκρας ἀνατολικῆς Κρήτης δύναται νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ δύο ὁδῶν : ἢ νὰ ἀναρριχηθῇ ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν ὀρέων, τὰ ὅποια διαχωρίζουν τὴν παραλιακὴν ζώνην, ἀποτόμως σχεδὸν κατερχόμενα πρὸς τὴν θάλασσαν, ἢ, ἀκολουθῶν μακροτέραν διαδρομὴν, νὰ παρακάμψῃ τὸ ὄρεινόν συγκρότημα ἐκ Βορρᾶ ἀκολουθῶν τὴν βορείαν παραλίαν καὶ διασχίζων ἀκολουθῶν τὸν χαμηλὸν λαιμόν, ὁ ὁποῖος διαχωρίζει ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς Ἰτάνου καὶ τὸ Σαμῶνιον ἄκρωτήριον. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν μινωικὴν ἐποχὴν ἦτο πολὺ εὐκολώτερον νὰ ἀκολουθήσῃ τις τὴν τελευταίαν αὐτὴν διαδρομὴν παρὰ νὰ ἀναρριχηθῇ ἐπὶ τῶν ὀρέων διὰ τῶν ἀποτόμων ἀτραπῶν. Καὶ αἱ δύο ὁμοῦ ὁδοὶ ἦσαν προτιμητέαι τοῦ περίπλου τοῦ ἄκρωτηρίου τοῦ Ἀγίου Ἰσιδώρου (Capo Sidero), τοῦ ἀρχαίου Σαμωνίου, τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον ἐξακολουθεῖ νὰ ὀνομάζεται «ὁ Ἀφορεσμένος», καὶ τὸ ὁποῖον ἐνεφάνιζε σοβαροὺς κινδύνους, ὅταν ἡ θάλασσα ἦτο τρικυμιώδης. Ἡ ὁδὸς διὰ τοῦ στενοῦ ἰσθμοῦ διέρχεται σήμερον οὐχὶ μακρὰν τῆς μονῆς Τοπλοῦ, ἢ ὅποια ἰδρῦθη κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους καὶ εἶχε λίαν ὑψηλὸν περίβολον. Τὸ τουρκικὸν ὄνομα Τοπλοῦ σημαίνει τὸν ἐξωπλισμένον μὲ κανόνιον χώρον, διότι ἡ μονὴ διέθετε τοιοῦτον ὄπλον, ἵνα ἀμύνεται κατὰ τῶν πειρατῶν. Ἐκ τοῦ σημείου τούτου ἡ κάθοδος πρὸς τὴν ἀνοικτὴν κοιλάδα, ὅπου εὐρίσκεται τὸ σημερινὸν Παλαίικαστρον, εἶναι εὐχερὴς καὶ σύντομος. Πλησίον τοῦ χωρίου, εἰς θέσιν Ρουσσόλακκος, ἀνεσκάφη ὁ μινωικὸς οἰκισμός.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔτη τῶν κρητικῶν ἀνασκαφῶν ὁ χώρος τοῦ Παλαίικαστροῦ ἦτο φυσικὸν νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀνασκαφῶν. Ἡ θέσις ἐφαίνετο πολὺ κατάλληλος διὰ μινωικὸν συνοικισμόν, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ καρπωθῇ τὰ ὀφέλη τοῦ καλοῦ φυσικοῦ λιμένος, προστατευομένου ὑπὸ μικρᾶς νησιδὸς (Γκράντες), ἀλλὰ καὶ μιᾶς ἀποδοτικῆς εἰς ποικίλας καλλιέργειας κοιλάδος. Πράγματι αἱ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὑπὸ τῆς Βρετανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς διεξαχθεῖσαι ἔρευναι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1902 καὶ 1906 ἀπεκάλυψαν ἐκτεταμένα ἐρεῖπια ὀλοκλήρου πόλεως. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ Γουρνιά, πολίχνην κυρίως ἀγροτικοῦ - βιοτεχνικοῦ χαρα-

κτῆρος, ἀνασκαφεῖσαν σχεδὸν ταυτοχρόνως ὑπὸ τῆς ἀμερικανίδος ἀρχαιολόγου Harriet Boyd Hawes ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας, ἡ πόλις τοῦ Παλαικάστρου ὑπῆρξε σημαντικὸν ἐμπορικὸν κέντρον. Ὁλόκληρος σειρὰ οἰκοδομικῶν τετραγώνων, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀπετελεῖτο ἀπὸ πολλὰς οἰκίας, συνδεομένης στενῶς μεταξύ των εἰς ἐνιαῖον συγκρότημα, ἐξετείνετο ἐπὶ σχεδὸν ἐπιπέδου χώρου. Τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα διεχωρίζοντο ὑπὸ δικτύου ὁδῶν καὶ ἡ κεντρικὴ ἀρτηρία ἦτο ὁλόκληρος πλακόστρωτος καὶ ἐφωδιασμένη μὲ ρεῖθρα, ὑπονόμους καὶ εἰς ὀρισμένα σημεῖα μὲ πεζοδρόμια. Αἱ οἰκίαι ἦσαν πολυδῶματοι καὶ σχεδὸν κατὰ κανόνα εἶχον ὀρόφους ἄνω τοῦ ἐνός, ἔνθα τὰ διαμερίσματα ἦσαν κατεμερισμένα ἀναλόγως τοῦ προορισμοῦ των. Μικροὶ ὑπαιθροὶ τετράστυλοι χῶροι ἐχρησίμευσαν εἰς τὰς μᾶλλον σημαντικὰς οἰκίας διὰ τὸν φωτισμὸν καὶ τὸν ἀερισμὸν τῶν περιβαλλόντων δωματίων, παρέχοντες συγχρόνως ἄνετα ἀναπαυτήρια εἰς τοὺς ἐνοίκους. Εἰς πολλὰ σημεῖα ἀνεκαλύφθησαν μικρὰ ἱερὰ καὶ ἀποθέται τελετουργικῶν σκευῶν. Εἰς ὀρισμένα ἄλλα σημεῖα ἀνεγνωρίσθησαν ἐργαστήρια καὶ βιοτεχνικαὶ ἐγκαταστάσεις.

Εἰς κέντρον εὐρίσκόμενον εἰς τόσον ἐπὶκαιρον θέσιν καὶ ἐμφανίζον τόσον ὑψηλὴν πολιτιστικὴν στάθμην οὐδόλως θὰ ἀπεκλείετο νὰ ἀνακαλυφθῇ μικρὸν ἀνάκτορον, ὡς τόπος διαμονῆς τοπάρχου ἢ καὶ βασιλέως. Ἄλλ' οὐδαμοῦ τοῦ ἐκτεταμένου οἰκισμοῦ ἀνευρέθη τοιοῦτον κτήριο. Ἡ ἀνακάλυψις ὅμως τοῦ Δικταίου ἱεροῦ τῶν ἐλληνικῶν χρόνων καὶ τῆς ἐνεπιγράφου στήλης τῆς περιεχοῦσης τὸν ὕμνον τοῦ Κρηταγενοῦς Διός, ὡδήγησαν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἀκριβῶς εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ μινωικοῦ συνοικισμοῦ, ἔνθα ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα ταῦτα, ὑπῆρχε σημαντικὸν ἱερὸν κατὰ τοὺς μινωικοὺς χρόνους.

Ἡ μινωικὴ πόλις τοῦ Παλαικάστρου, τῆς ὁποίας φυσικὰ ἀγνοοῦμεν τὸ μινωικὸν ὄνομα, δὲν ἀπεῖχε πολὺ ἀπὸ τῆς παραλίας, ὅμως λόγῳ τῆς καθιζήσεως τῶν ἀκτῶν τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης αἱ τυχὸν ὑπάρξασαι λιμενικαὶ ἐγκαταστάσεις θὰ κατεβυθίσθησαν εἰς τὴν θάλασσαν. Τὰ ἴχνη των θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκαλυφθοῦν μόνον δι' ὑποβρυχίων ἐρευνῶν.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ Βρεττανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ ἐπανέλαβε τὴν ἔρευναν εἰς νέον, περιορισμένης ἐκτάσεως τομέα τῆς πόλεως, ἰδίως ἵνα διευκρινηθῇ μὲ στρωματογραφικὰς μελέτας τὸ θέμα τῆς διαδοχῆς τῶν περιόδων καὶ φάσεων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπεκαλύφθησαν οὕτω νέαι οἰκίαι μὲ ἐνδιαφερούσας ἐγκαταστάσεις καὶ ἐντυπωτικὰς προσόψεις, καλῶς ὀικοδομημένας διὰ ξεστῶν παρολίθων ἐπὶ τῆς κυρίας πλακοστρώτου ὁδοῦ τῆς πόλεως. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται ἔδωσαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετηθοῦν καὶ ἄλλα προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην, παραλλήλως δὲ ἐγένετο προσπάθεια ἀποκαταστάσεως τῶν κατὰ τὸν πόλεμον προξενηθειῶν ζημιῶν εἰς τὸν παλαιότε-

21. Μινωικὸν λατομεῖον πωρολίθου εἰς θέσιν Πελεκητά.

ρον ἀνασκαφέντα χῶρον. Σήμερον μικρὸν μόνον τμήμα τοῦ ὅλου ἀνασκαφέντος οἰκισμοῦ εἶναι ὁρατόν, διότι οἱ πρῶτοι ἀνασκαφεῖς ἐπέχωσαν καὶ πάλιν τὰ περισσότερα τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων, ἀφήσαντες ἀκάλυπτα τὰ κυριώτερα μόνον μέρη, ἰδίως τὰς περὶ τὴν κεντρικὴν ὁδὸν οἰκίας καὶ τὸ τμήμα τῆς περιοχῆς τοῦ ἱεροῦ.

Τὰ ἐκ τοῦ Παλαικάστρου πολυάριθμα εὐρήματα τόσον τῆς μινωικῆς ὥσον καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐποχῆς ἀπόκεινται σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἑρακλείου. Μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν εἶναι ὁ γλυπτὸς διάκοσμος τοῦ ναοῦ τοῦ Δικταίου Διὸς καὶ ἡ ἐνεπίγραφος στήλη ἡ περιέχουσα τὸν ὕμνον τοῦ Κρηταγενοῦς Διός. Εἰς τοῦτον γίνεται ἐπίκλησις πρὸς τὸν νεαρὸν θεόν, ὅπως ἐπανέρχεται κατ' ἔτος μὲ τὴν συνοδείαν του ἐκ Κουρητῶν δαιμόνων, ἵνα φέρῃ τὴν εὐφορίαν εἰς τὴν γῆν, τὴν γονιμότητα καὶ τὴν καθολικὴν εὐημερίαν καὶ εὐδοκίμησιν τῶν ἔργων τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης. Ὁ τελετουργικὸς κουρητικὸς χορὸς, τοῦ ὁποῦ προεξῆρχεν ὁ νεαρὸς θεός, ἐπετάχυνε κατὰ μαγικὸν τρόπον τὸ διὰ τοῦ ὕμνου ἐπιζητούμενον ἀποτέλεσμα. Εἰς τὴν τελετουργίαν ταύτην ἀναγνωρίζεται ἡ ἐπιβίωσις παναρχαίων ἀντιλήψεων συνδεομένων μὲ τὴν μινωικὴν θρησκείαν.

6. Νέαι ἐνδείξεις εἰς τὴν Ζάκρον

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πολυετῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην εἶχον πεισθῇ ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη εἶχε παίξει σημαντικὸν ρόλον εἰς τὰς σχέσεις τῆς νήσου μὲ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ ὅτι ἐπομένως οἱ φυσικοὶ ὅρμοι τῆς ἄκρας ἀνατολικῆς παραλίας καὶ ἰδίᾳ ὁ ἀσφαλέστερος τούτων, ὁ τῆς Ζάκρου, θὰ ἔδει νὰ εἶχον ἀξιοποιηθῇ μὲ τὴν ἴδρυσιν λιμενικῶν πόλεων. Ἡ ἀκτινοβολία πολιτισμοῦ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἐμφαινομένη εἰς ἔργα τέχνης ἀνακτορικοῦ χαρακτῆρος, ὡς ὁ θησαυρὸς τῶν χρυσῶν ἀντικειμένων καὶ ἡ λαμπρὰ κεραμικὴ, ἡ ἐπὶ τόπου ὑπαρξίς ἀρχείων, μαρτυρουμένων ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἀνακαλυφθέντων σφραγισμάτων καὶ μιᾶς πινακίδος τοῦ Γραμμικοῦ συστήματος γραφῆς, ἐνίσχυον ἔτι μᾶλλον τὴν ὑπόθεσιν.

εἰκ. 1-2

Λεπτομερὴς ἐπιτόπιος ἀναγνώρισις, πρὸς συγκέντρωσιν ἄλλων περισσότερον συγκεκριμένων ἐνδείξεων, ἐπραγματοποιήθη καὶ ἔδωκεν ἐνθαρρυντικὰ ἀποτελέσματα τὸ ἔτος 1961, ἀκριβῶς ἐξήκοντα ἔτη μετὰ τὴν πρώτην ἐξερεύνησιν τοῦ Hogarth. Ἐπεσκέφθη κατ' ἀρχὰς τὰ ἀνασκαφέντα λείψανα οἰκιῶν ἐπὶ τοῦ ΒΑ. λόφου. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τῶν κυρίων συγκροτημάτων ἦσαν εἰσέτι ἐμφανεῖς, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ διάταξις εἶχε καταστῇ ὅλως ἀσαφὴς ἐκ τῶν ἐν τῷ μεταξύ δημιουργηθέντων λιθοσωρῶν καὶ ἐπιχώσεων. Μόνον τὰ λείψανα τοῦ συγκροτήματος Α - Β τοῦ Hogarth διεκρίνοντο εὐκρινῶς, ἀλλ' ἡ μορφή τοῦ κτηρίου παρέμενε καὶ ἐκεῖ συγκεχυμένη.

Μεγάλοι λιθοσωροί, τινὲς μήκους πολλῶν μέτρων, εἶχον σχηματισθῇ κατὰ τὰς κλιτῆς τῶν δύο λόφων καὶ ἄλλοι διέτεμον τὴν στενὴν μεταξὺ τούτων κατάφυτον κοιλάδα. Οἱ ἰδιοκτῆται τῶν ἀγρῶν εἶχον παραμερίσει τοὺς λίθους, ἵνα δυνηθοῦν νὰ καλλιεργήσουν τὰς ἐνδιαμέσους ζώνας. Οἱ κύριοι λιθοσωροὶ εἶχον συσσωρευθῇ ἐπὶ ἀρχαίων τοίχων, τοὺς ὁποίους οἱ καλλιεργηταὶ ἐθεώρησαν σκοπιμώτερον νὰ μὴ διαλύσουν, ἵνα ἀποφύγουν τὸν ὑπέρογκον μόχθον. Ἀκόμη καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν οἱ ἀγροὶ περιεῖχον τόσον πολλοὺς λίθους καὶ ζιζάνια καὶ ὁ βράχος εὐρίσκετο εἰς τόσον μικρὸν βάθος, ὥστε τὸ ἔδαφος ἦτο ἐλάχιστα ἀποδοτικόν. Ἀλλ' οἱ ἀγρόται εἶχον παρατηρήσει ὅτι τὰ παραγόμενα ἐπὶ τόπου ὄσπρια ἦσαν καλό-

βραστα καὶ εὐγευστα, προφανῶς λόγῳ τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τοῦ ἐδάφους εἰς λιπαρὰς οὐσίας, ὥς τοῦτο συνήθως συμβαίνει εἰς χώρους ἐπὶ μακρὸν κατοικηθέντας. Οἱ Κρήτες χαρακτηρίζουν σήμερον τοιούτους χώρους μὲ τὸ ὄνομα «Λενικά» (Ἑλληνικά).

Κατὰ τὴν ἐμφύτευσιν ἀμπέλων, μάλιστα εἰς τὴν μεταξὺ τῶν λόφων λωρίδα, οἱ χωρικοὶ προσέκοπτον εἰς στιβαροὺς τοίχους οἰκοδομημάτων, μέρος τῶν ὁποίων ἠναγκάζοντο νὰ διαλύσουν. Εἰς ὠρισμένα σημεῖα ἀνεῦρον τοίχους ἐκ μεγάλων πελεκητῶν πωρολίθων καὶ ἐξήγαγον πολλοὺς τούτω, ἐνῷ ἄλλους ἀπέθεσαν εἰς τὰ ἄκρα τῶν κτημάτων των. Ὅταν ἐχρειάζοντο οἰκοδομικὸν ὑλικόν, ἰδίᾳ διὰ τὰς γωνίας τῶν κτηρίων καὶ τὰς παραστάδας τῶν θυρωμάτων, διέλυον μέρη τῶν ἀναφανέντων τοίχων. Εὐτυχῶς ἡ ἀνέγερσις οἰκοδομῶν ἦτο μᾶλλον σπανία εἰς τὴν σχεδὸν ἔρημον ἐκείνην περιοχὴν καὶ ἡ χρῆσις καλλιεργητικῶν μηχανῶν εἶχε μόλις ἀρχίσει κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης αὐτοψίας. Ἐπὶ τινων τῶν ἐξαχθέντων πωρολίθων διεκρίνοντο χαρακτὰ τινὰ σημεῖα.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ παρουσία πελεκητῶν πωρολίθων ἐθεωρήθη ὡς σημαντικὴ ἔνδειξις διὰ τὴν πιθανὴν ὑπαρξιν ἀνακτορικοῦ κτηρίου εἰς τὴν στενὴν κοιλάδα, ὅπου εἶχον εὑρεθῇ οἱ περισσότεροι κυβόλιθοι. Εἰς τὴν ἄμεσον γειτονίαν τῆς Ζάκρου οὐδαμοῦ ὑπάρχει πωρόλιθος μεταξὺ τῶν πετρωμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἀσβεστολιθικά καὶ σχιστολιθικά. Ἐπομένως τὸ ὑλικόν τοῦτο θὰ ἔδει νὰ εἶχε μεταφερθῇ ἐξ ἄλλης, πιθανῶς μακρὰν κειμένης, περιοχῆς.

Ἡρώτησα τοὺς ἐπιχωρίους πόθεν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶχε προέλθει τὸ ὑλικόν τοῦτο. Μὲ ἐπληροφόρησαν ὅτι ἐκτεταμένα στρώματα πωρολίθου εἰκ. 21 ὑπῆρχον κατὰ τὴν παραλίαν, ἰδίᾳ εἰς θέσιν Πελεκητά, ὀλίγα μίλια βορειότερον καὶ ὅτι ἐπὶ τόπου ἦτο ἐμφανὴς ἡ λατόμησις τοῦ ὑλικοῦ εἰς παρωχημένην ἐποχὴν. Προφανῶς ἡ μεταφορὰ ἐκεῖθεν ἐγένετο διὰ σκαφῶν εἰς τὸν ὄρμον τῆς Ζάκρου. Ἀλιεῖς ἐβεβαίωνον ὅτι ἦσαν σαφεῖς τὰ ἴχνη τῆς λατομήσεως τοῦ πώρου κατὰ κυβολίθους· ἡ τελικὴ ἐπεξεργασία αὐτῶν φαίνεται ὅτι ἐγένετο μετὰ τὴν μεταφορὰν των εἰς τὸν τόπον τῆς οἰκοδομῆς. Βραδύτερον ἐπεσκέφθην ὁ ἴδιος τὸ λατομεῖον διὰ νὰ ἐλέγξω τὰς πληροφορίες καὶ νὰ λάβω φωτογραφίας, ἐνῷ ὁ ἀρχιτέκτων J. Shaw ἐπροχώρησεν εἰς συστηματικὴν τεχνικὴν μελέτην.

Ἡ διαπίστωσις αὕτη προσέθετε μίαν ἐπὶ πλέον σημαντικὴν ἔνδειξιν διὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ἐνδεχομένην θέσιν τοῦ ἀνακτόρου. Ἡ εἰς κλίμακα λατόμησις καὶ ἡ διὰ πλοίων μεταφορὰ προϋπέθετον ὀργανωμένην ἐργασίαν, πολύμοχθον καὶ πολυδάπανον, ἡ ὁποία θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἀναληφθῇ ὑπὸ ἰδιωτῶν διὰ τὰς οἰκίας των, διὰ τὰς ὁποίας ἄλλως ὑπῆρχεν ἐπὶ τόπου ἄφθονος ἀσβεστόλιθος. Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πωρόλιθοι ἀνευρίσκοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν στενὴν κοιλάδα ὑπεδείκνυε ταύτην ὡς τὴν πλέον πιθανήν.

νὴν θέσιν διὰ τὸ ὑποτιθέμενον ἀνάκτορον. Ἡ μεγάλη ἔκτασις εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ὑλικὸν τοῦτο ἦτο διεσπαρμένον ἐδείκνυνεν ὅτι τὸ κτηριακὸν συγκρότημα θὰ ἔδει νὰ ἦτο σημαντικῆς ἐκτάσεως. Τοῖχος ἐκ παρολίθων εἶχεν ἐπίσης ἀναφανῆ εἰς τὸ βάθος ἀνορυχθέντος φρέατος, οὐχὶ μακρὰν τῆς πρὸς τὴν παραλίαν ἀγούσης ὁδοῦ.

Ἄλλαι ἐνδείξεις προσετέθησαν, ἐνισχύσασαι τὴν ὑπόθεσιν ὑπάρξεως ἀνακτόρου καὶ ἐπικουρήσασαι εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς θέσεώς του. Εἰς ἐν τῶν ἀνορυχθέντων ἐκεῖ πλησίον φρεάτων, τῶν προοριζομένων διὰ τὴν ἄρδυσιν τῶν ἀγρῶν, ἀνεῦρον οἱ ἐργάται μακρὸν χαλκοῦν ξίφος γνωστοῦ μινωικοῦ τύπου, μὲ λεπίδα μακρὰν, ἐνισχυμένην δι' ἐξεχούσης ράχεως· ἀτυχῶς αἱ κόψεις εἶχον πάθει κατὰ τὴν ἀδεξίως γενομένην ἐξαγωγήν του. Ἐν τεμάχιον τούτου παρεδόθη ἀμέσως, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπον εὐθὺς ὡς ἤρχισεν ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή. Εἰς τὸ κράσπεδον τοῦ ἰσοπέδου χώρου τῆς κοιλάδος, ὅχι εἰς μεγάλην ἀπόστασιν πρὸς Νότον, ἐφ' ἐνὸς τῶν χαμηλοτέρων ἀνδῆρων, ἀνεκαλύφθη μεγάλη καὶ ὑψηλὴ βάσις κίονος ἐκ μελανωποῦ λίθου. Ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς ἡδύνατό τις νὰ συναγάγῃ ὅτι ἀναμφιβόλως προήρχετο ἐκ πολὺ μεγάλου οἰκοδομήματος ἀνακτορικοῦ χαρακτῆρος, ἀφοῦ εἰς οὐδεμίαν τῶν μινωικῶν οἰκιῶν ἀνευρέθησαν ποτὲ βάσεις τόσοσιν μεγάλων κίωνων. Ὅχι μακρὰν τῆς βάσεως ἦτο ἐμφανὴς ἰσχυρὰ γωνία κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς ἐθεωρήθη ὡς ἐκεῖνο ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθεν ἡ βάσις. Ἡ ἀκολούθως ὅμως διενεργηθεῖσα ἀνασκαφή δὲν ἐπεβεβαίωσε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἀποκαλύψασα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο μόνον οἰκίας τῆς μινωικῆς πόλεως.

Ἡ πρόχειρος αὐτοψία εἶχεν ἤδη καταστήσει σαφές, ὅτι ἡ ὑπαρξίς ἀνακτορικοῦ κέντρου εἰς τὴν Ζάκρον ἦτο λίαν πιθανή. Ἀπεφάσιστα νὰ διενεργήσω τὴν πρώτην δοκιμαστικὴν σκαφὴν κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1961, ἀφοῦ δὲν εἶχον εἰσέτι ἐξασφαλισθῇ οἱ ἀπαραίτητοι ὅροι διὰ τὴν εὐρυτέραν συστηματικὴν ἔρευναν.

22. Σφῦραι ἐκ φλεβοτοῦ μαρμάρου, προερχόμεναι ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

7. Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή

Διὰ τὴν δοκιμαστικὴν ἀνασκαφὴν ἐπελέγησαν τρία σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον προκύψει συγκεκριμέναι ἐνδείξεις ὅτι θὰ ἀνευρίσκοντο σημαντικὰ κτήρια, τὰ δύο ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ΝΔ. λόφου τῆς ἐστραμμένης πρὸς τὴν στενὴν κοιλάδα, ὅπου διεκρίνοντο δύο ἰσχυραὶ γωνίαι κτηρίων, ὠκοδομημέναι διὰ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, τὸ τρίτον εἰς τὸν ἰσοπέδον χῶρον, ὅχι μακρὰν τοῦ τόπου ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχον ἐξαχθῇ οἱ περισσότεροι τῶν πελεκητῶν πορολίθων, εἰς ἓν σημεῖον ἐνθα πρὸ ἐτῶν ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ χώρου εἶχεν ἀνακαλύψει τὸ στόμιον πίθου, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ἐξαγάγει. Τὸ τελευταῖον σημεῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὸ ἀνάκτορον, ἂν ὄντως ἡ θέσις αὐτοῦ εἶχεν ὀρθῶς καθορισθῇ ἐντὸς τῆς στενῆς κοιλάδος. Οἱ τρεῖς τομεῖς ὠνομάσθησαν Α, Β καὶ Γ.

Τὰ ἀποτελέσματα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξαν λίαν ἐνθαρρυντικά, διότι ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε καίρια σημεῖα μινωικῶν κτηρίων. Φυσικὰ ὑπῆρχεν ἡ πιθανότης ὅτι τμῆμα ἔστω τοῦ ἀνακτόρου ἐξετείνεται ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν τοῦ ΝΔ. λόφου, ἐνῶ τὸ κύριον μέρος του κατελάμβανεν ὠρισμένην ἔκτασιν τοῦ ἰσοπέδου τῆς μεταξὺ τῶν λόφων κοιλάδος. Ὅμως μὲ τὴν πρόοδον τῆς ἐργασίας κατέστη φανερόν, ὅτι τὰ ἀποκαλυπτόμενα οἰκοδομικὰ συγκροτήματα τῆς κλιτύος ἀπετέλουν ἐκτεταμένας οἰκίας τῆς πόλεως, ἐνῶ τὸ μικρὸν ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῶν εἰς σειρὰν ἀποθηκῶν, μὲ τὴν πλουσίαν σκευὴν τῶν, ἐφαίνετο ὅτι εἶχε χαρακτηῖρα μᾶλλον ἀνακτορικόν.

Ἀλλὰ φυσικὰ κατὰ τὸ πέρας τῆς δοκιμῆς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτιμηθῇ πλήρως ἡ σημασία τῶν ἀποτελεσμάτων, καίτοι ἡ θεωρητικὴ βάση ἐπὶ τῆς ὁποίας διεξήγετο ἡ ἀνασκαφὴ καθίστα πολὺ πιθανόν, ὅτι ἡ θέσις τοῦ ἀνακτόρου εἶχεν ἤδη ἐπισημανθῇ καὶ ὅτι παρ' αὐτὸ εἶχεν ἀνακαλυφθῇ σημαντικὸς τομεὺς τῆς μινωικῆς πόλεως. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περιοχὴν — τῶν τομέων Α καὶ Β — περιορισμένη καὶ βραχεῖα ἀνασκαφὴ εἶχε φέρει εἰς φῶς τμήματα δύο οἰκιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐφαίνοντο ἰσχυρῶς ὠκοδομημέναι καὶ ἀρκετὰ ἐκτεταμέναι. Τμήματα προσόψεων ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων εἶχον ἤδη ἀναφανῇ καὶ εἶχον ἐρευνηθῇ τὰ πρῶτα ἐσωτερικὰ διαμερίσματα· ὅμως οὔτε ἡ ἐσωτερικὴ σύνθεσις οὔτε ἡ συνολικὴ ἔκτασις, ἀλλ' οὐδ' ἡ μεταξὺ

των σχέσις καὶ τὰ διάφορα στάδια τῆς ἐξελίξεως τῶν οἰκιῶν τούτων, ἥτο δυνατόν τότε νὰ καθορισθοῦν.

Εἰς τὸν τομέα Γ, ἐν συγκρότημα ἀποθηκῶν, τοῦ ὁποίου εἶχον ἀνακαλυφθῇ δύο μικρὰ δωμάτια ἀνοικτὰ ἔμπροσθεν πρὸς κοινὸν διάδρομον, ἐνεφανίζετο ἱκανῶς ἀνάλογον πρὸς τὸν Corridor of the Bays τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Ἀπαντες οἱ πίθοι καὶ τὰ πολυάριθμα ἄλλα πήλινα σκεύη τῶν ἀποθηκῶν εὐρέθησαν κατὰ χώραν, εἰς τὴν θέσιν δηλαδὴ εἰς τὴν ὁποίαν ἔκειντο κατὰ τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς τῶν κτηρίων. Πολλὰ τῶν μικροτέρων ἀγγείων εἶχον πέσει προφανῶς ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου, ὁμοῦ μετὰ τινων ὑφαντικῶν πηλίνων βαρῶν, πολλῶν πλίνθων καὶ τινων τεμαχίων τοιχογραφιῶν μὲ διακοσμητικὸν θέμα συνεχομένων ροδάκων. Ὅχι ὀλίγα τῶν σκευῶν ἐκοσμοῦντο μὲ ὠραίαν καὶ πρωτότυπον διακόσμησιν.

Τὰ στοιχεῖα ταῦτα δὲν ἦσαν εἰσέτι ἐπαρκῆ διὰ νὰ ἀποδείξουν ὅτι εἶχεν ἔδῳ ἀποκαλυφθῇ τμῆμα τοῦ προσδοκωμένου ἀνακτόρου, ἀλλὰ συνδυαζόμενα μετὰ τῶν ἄλλων ἐνδείξεων ἐδημιούργουν ἀρκετὴν αἰσιοδοξίαν. Ἡ πρώτη μου ἔκθεσις, δημοσιευθεῖσα τότε εἰς τὰ Πρακτικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ 1961, ἐνεφάνιζεν ἤδη τὴν ἄποψιν τῆς πιθανῆς ὑπάρξεως ἀνακτορικῆς ἐγκαταστάσεως καὶ διετύπωνεν αἰσιόδοξον πρόβλεψιν διὰ τὰς μελλοντικὰς ἀνασκαφάς. Διὰ τὴν διεξαγωγὴν ὅμως εὐρείας καὶ συστηματικῆς ἐρεῦνης, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλλε τὸ θετικὸν ἀποτέλεσμα τῆς διεξαχθείσης δοκιμῆς, ἐχρειάζοντο πολὺ εὐρύτερα μέσα, ἐπιστημονικά, τεχνικά καὶ οἰκονομικά, ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ διαθέσῃ, ἀφοῦ αὕτη εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ κατ' ἔτος εὐρύτατον πρόγραμμα ἀνασκαφῶν καθ' ὁλόκληρον τὴν χώραν μας.

Καθ' ὅλως εὐτυχῇ σύμπτωσιν, ὀλίγον μετὰ τὴν γενομένην δοκιμαστικὴν ἐρευναν, μία ἀνέλπιστος ἐπικουρία διηυκόλυνε τὴν ὀργάνωσιν μιᾶς προσεκτικῶς προπαρασκευασμένης συστηματικῆς ἀνασκαφῆς. Εἰς ἐπιστολὴν ἀπευθυνθεῖσαν πρὸς ἐμὲ ὡς Διευθυντὴν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ὁ ἐκ Νέας Ὑόρκης Leon Pomerance φιλότεχνος καὶ φιλάρχαιος, ὁμοῦ μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Harriet, ἐξέφραζε τὴν πρόθεσιν νὰ χρηματοδοτήσουν ἀνασκαφὴν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κνωσοῦ. Τὸ ζεῦγος εἶχε προσφάτως ἐπισκεφθῇ τὸ Μουσεῖον καὶ εἶχε θαυμάσει τοὺς θησαυροὺς του. Ἡ διατύπωσις γνώμης εἰς τὸν Ὁδηγὸν τοῦ Μουσείου, ὅτι τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης ἥτο ἀνεξάντλητον εἰς θησαυροὺς, οἱ ὁποῖοι θὰ ἠδύναντο εὐκόλως νὰ ἀποκαλυφθοῦν ἐὰν διετίθεντο τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τοῦτο μέσα, ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὴν ιδέαν νὰ προσφέρουν οἰκονομικὴν ἐπικουρίαν διὰ μίαν ἀνασκαφὴν. Ἐπροτείνετο κατ' ἀρχὴν ἡ προσφορὰ 3000 δολλαρίων διὰ νὰ ἀρχίσῃ τὸ ἔργον.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ προσφορὰ αὕτη, κατόπιν σχετικῆς ἐγκρίσεως

τοῦ ἀρμοδίου Ὑπουργείου, ἐγένετο εὐγνωμόνως δεκτὴ, ὑπὸ τὸν ρητὸν ὅρον ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ θὰ διεξήγετο ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων. Ἐπροτάθη ὡς χῶρος διεξαγωγῆς ταύτης ἡ Ζάκρος τῆς Σητείας, ἔνθα εἶχον προκύψει θετικαὶ ἐνδείξεις ὑποσχόμεναι τὴν ἀποκάλυψιν σημαντικῶν μινωικῶν κτηρίων. Οἱ χορηγοὶ θὰ ἠδύναντο νὰ παρακολουθήσουν τὴν ἀνασκαφὴν, ἀλλὰ δὲν θὰ εἶχον δικαίωμα ἐπεμβάσεως, αἱ δὲ διατάξεις τοῦ ἐλληνικοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου θὰ ἐφηρμόζοντο τόσον ὡς πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀνασκαφῆς ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν περισυλλογὴν τῶν εὐρημάτων της. Προειδοποιήθησαν ἐπίσης οἱ χορηγοὶ ὡς πρὸς τὰς δυσχερεῖς συνθήκας διαβιώσεως εἰς τὴν Κάτω Ζάκρον καὶ τὴν ἔλλειψιν καὶ τῶν στοιχειωδεστέρων μέσων ἀνέσεων. Συνεφώνησαν οὗτοι μὲ τοὺς ὅρους τούτους καὶ αἱ προετοιμασίαι διὰ τὴν ἑναρξιν τῆς ἐργασίας τὸν Αὐγούστον τοῦ ἔτους 1962 ἤρχισαν.

23. Τὸ ἀνάκτορον ἀπὸ Νότου (1965).

8. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἀνακτόρου

Αἱ ἔρευναι ἐσημείωσαν μοναδικήν ἐπιτυχίαν ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης ἀνασκαφικῆς περιόδου. Ὅχι μόνον ἀπεκαλύφθησαν σημαντικαὶ οἰκίαι τῆς μινωικῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ ἱκανὸν τμήμα ἐκτεταμένου κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἐξ ὅλων τῶν ἐνδείξεων ἀπεδεικνύετο ἀνακτορικόν. Ἡ ἐργασία συνεκεντρώθη εἰς τοὺς τρεῖς διὰ τῆς δοκιμῆς καθορισθέντας τομεῖς, δηλαδή τοὺς Α καὶ Β τοῦ ΝΔ. λόφου, ὅπου ἀπεκαλύφθησαν αἱ οἰκίαι, καὶ τὸν Γ τοῦ ἰσοπέδου μεταξὺ τῶν λόφων χώρου, ὁ ὁποῖος ἐφαίνετο ὅτι ἦτο καὶ ὁ χώρος τοῦ ἀνακτόρου. Εἰς πάντας τοὺς τομεῖς τούτους, ἰδίως ὅμως εἰς τὸν τοῦ ὡς ἀνάκτορον θεωρηθέντος κτηρίου, ἀνεκαλύφθησαν πλούσια εὐρήματα, μάλιστα ποικίλα εἶδη κεραμεικῆς καὶ χαλκᾶ ἀντικείμενα. Αἱ οἰκίαι ἀπεδεικνύοντο λίαν ἐκτεταμέναι, μὲ μικρὰς μόνον διαταράξεις λόγῳ μερικῶν ἐκ νέου καταλήψεων κατὰ τὴν μετανакτορικὴν μινωικὴν περίοδον. Τοῦ ἀνακτόρου εἶχεν ἀποκαλυφθῇ σημαντικὸς τομεὺς τῶν ἀποθηκῶν καὶ τῶν παρὰ ταύτας διαμερισμάτων τοῦ ἰσογείου. Αἱ ἀποθήκαι ἀνευρέθησαν πλήρεις πίθων καὶ ἄλλων ἀγγείων, ἐκ τοῦ ἄνω δὲ ὀρόφου καταπεσόντα ἀνεκαλύφθησαν πολλὰ μεγάλα καὶ μικρὰ ἀγγεῖα. Ἐξ ἐνὸς θησαυροφυλακίου τοῦ ἄνω ὀρόφου προῆλθον τάλαντα χαλκοῦ καὶ χαυλιόδοντες ἐλέφαντος, προοριζόμενα ὡς πρῶται ὕλαι διὰ τοὺς τεχνίτας.

εἰκ. 24

εἰκ. 25, 39

Ἡ ἐργασία ἤρχισεν ἀπὸ τὸν κατὰ τὴν δοκιμὴν ἀποκαλυφθέντα «διάδρομον τῶν ἀδιεξόδων» καὶ ἀπὸ ἰσχυρὰν γωνίαν ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, ἥ ὁποία μόλις διεκρίνετο ἐν μέσῳ ἐπιμήκους λιθοσωροῦ. Κατὰ τὴν ἐναρξιν τῆς ἐργασίας τόσον οἱ χορηγοὶ ὅσον καὶ οἱ βοηθοὶ ἀρχαιολόγοι ἀμφέβαλλον διὰ τὴν πιθανότητα ἀνευρέσεως ἀνακτορικῆς ἐγκαταστάσεως εἰς τοιοῦτου εἶδους χώρον, ἀλλὰ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου μικραὶ μόνον ἀμφιβολαὶ εἶχον ὑπολειφθῇ. Ἡ ἐξαιρετικὴ ποιότης τῆς ἀποκαλυπτομένης κεραμεικῆς, ἡ σειρὰ τῶν ἀποθηκῶν μὲ τὸν μεγάλον ἀριθμὸν πίθων, αἱ ἀποθηκευμέναι πρῶται ὕλαι, ἡ λίαν ἐπιμελὴς δομὴ τοῦ κτηρίου, ἀπετέλουν οὐσιαστικὰ ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα ἐν προκειμένῳ.

εἰκ. 24

Ἄφθονοι ἐνδείξεις εἶχον ἤδη προκύψει κατὰ τὸ πρῶτον τοῦτο στάδιον τῆς ἐρεῦνης περὶ ἐπισυμβάσης αἰφνιδίας καταστροφῆς τοῦ ἀνακτόρου, συν-

24. Τὸ περιεχόμενον μιᾶς τῶν ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος, ὡς εὐρέθη.

οδευθείσης ὑπὸ ἐκτεταμένης πυρκαϊᾶς. Ἡ ἀνευρεθεῖσα σκευὴ ἐβοήθει εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς χρονολογίας τῆς καταστροφῆς ταύτης κατὰ τὸ τέλος τῆς τρίτης νεοανακτορικῆς περιόδου, περὶ τὸ 1450 π.Χ., δηλαδὴ συγχρόνως μὲ τὴν καταστροφὴν τῶν ἄλλων νεοανακτορικῶν κέντρων. Μετὰ τῆς κεραμικῆς ἀνευρέθησαν καὶ πολλὰ λίθινα καὶ χαλκᾶ σκεύη, ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα, σκεῦος ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ διάφορα ἄλλα μικροτεχνικὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἐφαίνετο ὅτι εἶχον παραμείνει ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκοντο τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς.

Ἐντυπωτικὴ πρόσοψις ἐξετείνεται πρὸς ἀνοικτὸν πρὸς Δυσμᾶς χώρον, προφανῶς τὴν δυτικὴν αὐλὴν. Διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ἀνακτόρου ἐδέησε νὰ μετακινηθοῦν ἐκτεταμένοι λιθοσσωροὶ καὶ ἰσχυραὶ ἐπιχώσεις· εἰς τούτους ὅμως ὀφείλεται ἡ σχετικῶς καλὴ διατήρησις τοῦ κτηρίου.

Ἡ ἀνεύρεσις πολλῶν πελεκητῶν λίθων, τινῶν μὲ τεκτονικὰ σημεῖα χαρακτὰ ἐπ' αὐτῶν, ἐπεβεβαίωσεν ὅτι ἐκ τοῦ κτηρίου τούτου εἶχον ἐξαχθῇ

25. Χαλκᾶ τάλαντα καὶ χαυλιόδοντες ἐλέφαντος, ὡς εὗρέθησαν εἰς δωμάτιον τῆς δυτικῆς πτέρυγος, καταπεσόντα ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου.

οἱ παρόλινθοι ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν τοῦ χώρου. Δύο χρύσηλα ξίφη, ἀνακαλυφθέντα εἰς ἓν τῶν δωματίων, ἦσαν ὁμοίου τύπου πρὸς τὸ ἐλθὼν εἰς φῶς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ φρέατος. Λίαν σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ διαπίστωσις ὅτι τὸ κτήριο εἶχε παραμείνει μετὰ τὴν καταστροφὴν του ἀδιατάρακτον καὶ προφανῶς ἀσύλητον, γεγονός τὸ ὁποῖον προοιωνίζε σημαντικὰ ἀνακαλύψεις. Οὐδὲν ἐκ τῶν προηγουμένως ἀνασκαφέντων ἀνακτόρων, μινωικῶν ἢ μυκηναϊκῶν, εἶχε διαφύγει τὴν σύλησιν.

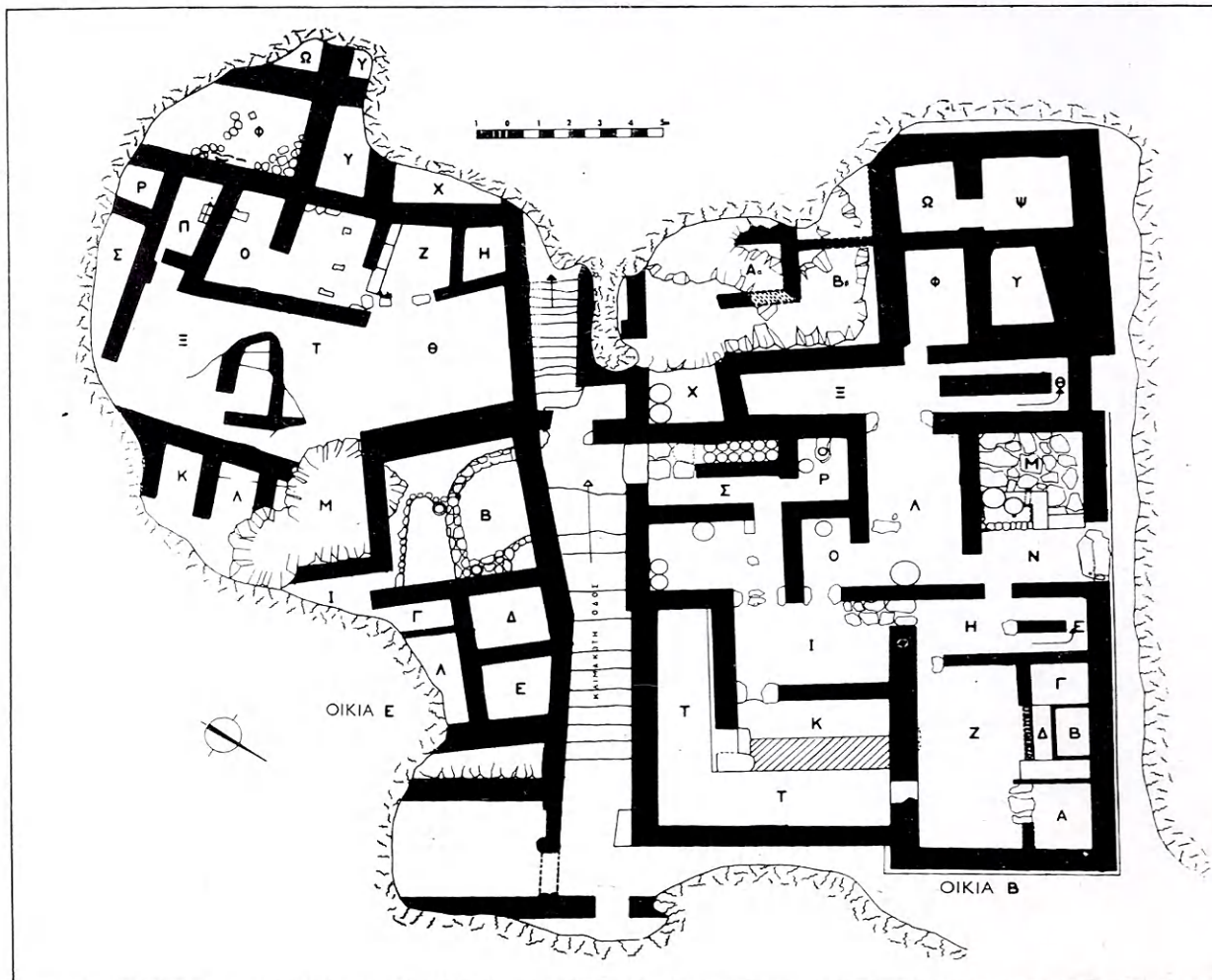
Τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα οἰκιῶν εἰς τοὺς ἄλλους δύο τομεῖς, εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ὁποίων συνέβαλον καὶ νέοι βοηθοὶ ἐπιστήμονες, ἀπεδείχθησαν ἐξόχως ἐνδιαφέροντα. Τὰ κτήρια ταῦτα εἶχον ἀναμφιβόλως τοῦλάχιστον δύο ὀρόφους μὲ πολλὰ διαμερίσματα καὶ καλὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν. Τὰ διαμερίσματα περιελάμβανον ἀποθήκας, βιοτεχνικὰς ἐγκαταστάσεις, ἐργαστήρια, κύρια δωμάτια διαμονῆς καὶ δωμάτια λατρείας. Ἡ σκευὴ των, ἂν καὶ ἀπλουστερά τοῦ ἀνακτόρου, συνίστατο εἰς πολυάριθμα πήλινα καὶ ὀλίγα λίθινα ἢ χαλκᾶ σκεύη. Εἰς τινὰ τμήματα τῶν οἰκιῶν διεκρίνοντο μετασκευαῖ γενόμεναι κατὰ τὴν μετανακτορικὴν περίοδον καὶ τοῦτο ἡρ-

εἰκ. 26-27

μήνευε τὴν παρουσίαν κεραμεικῆς ἀναγομένης εἰς τὴν φάσιν ταύτην.

Ἡ ἐρευνα ἐξετάθη καὶ εἰς περιοχὰς ἔνθα ἀνεμένετο νὰ εὑρεθοῦν ἢ εἶχον ἤδη ἀνακαλυφθῇ τάφοι, ὥς εἰς τὴν Φάραγγα τῶν νεκρῶν, τὸ Μαῦρο αὐλάκι καὶ τὴν κλιτὸν τῆς Σπηλιάρας. Παρὰ τὴν σύλησιν τῶν μικρῶν σπηλαίων πολλὰ ἀντικείμενα περισυνελέγησαν, τὰ ὅποια συνώδευσαν τὰς ταφὰς ὡς κτερίσματα, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνήκοντα εἰς τὴν προανακτορικὴν καὶ τὴν παλαιοανακτορικὴν μινωικὴν περίοδον. Αἱ γενόμεναι ἀποκαλύψεις ἐπροξένησαν εὐλογον ἐνθουσιασμὸν εἰς τοὺς χορηγούς, οἱ ὅποιοι ἀπεφάσισαν τὴν συνέχισιν τῆς χορηγίας καὶ διὰ τὰς ἐπομένας ἀνασκαφικὰς περιόδους. Ἐξησφαλίσθη οὕτω διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀνασκαφῆς ἱκανοποιητικὴ οἰκονομικὴ βᾶσις, ἰδίᾳ ἀφ' ὅτου καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἠῤῥησε τὸ κατ' ἔτος διατιθέμενον ποσὸν εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὑπὸ τῶν χορηγῶν προσφερομένου. Συνολικὸν ποσὸν 35.000 δολλαρίων διετέθη ἐπὶ δε-

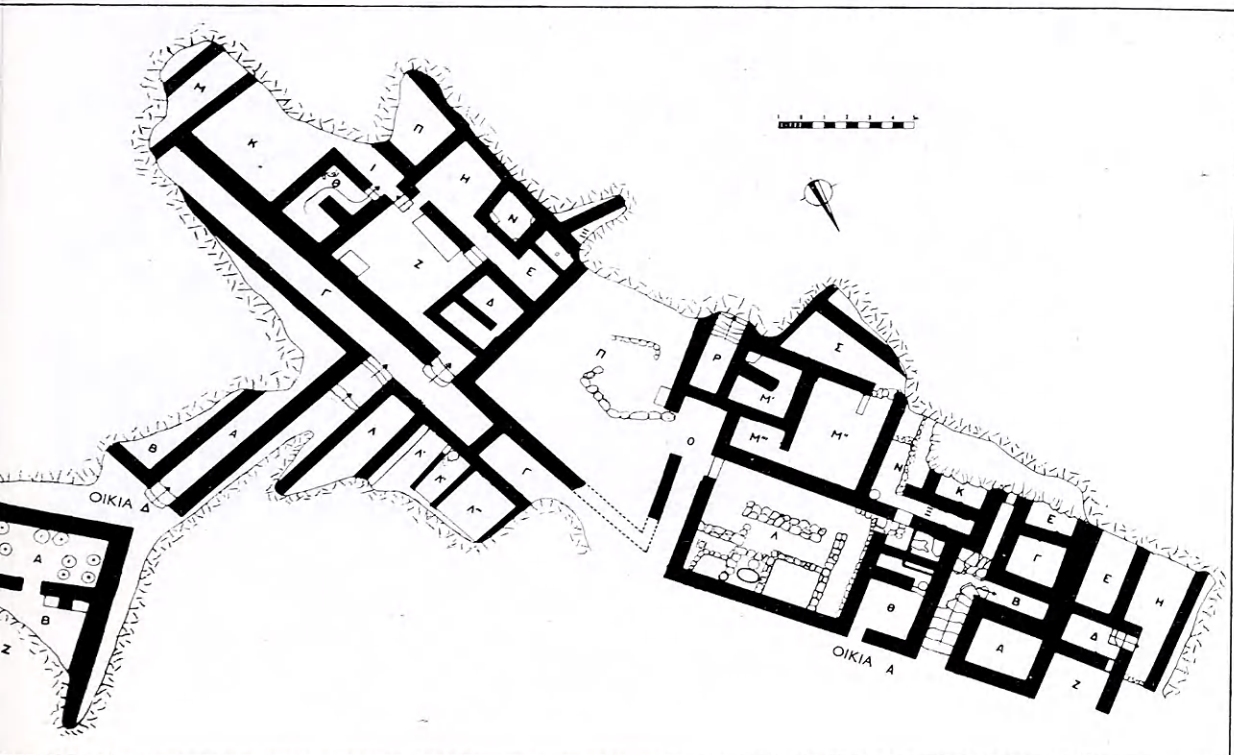
26. Κάτωψις τῶν οἰκιῶν Β καὶ Ε ἐπὶ τῆς κλιτῶς τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου.

καετίαν — ἀπὸ τοῦ 1962 μέχρι τοῦ 1971— ὑπὸ τῶν Romerance διὰ τὸ ἔργον καὶ περίπου τὸ αὐτὸ ποσὸν εἰς δραχμὰς κατέβαλεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1973 ἐνεφανίσθη ὡς ἀντικαταστάτης εἰς τὴν χορηγίαν Romerance ὁ Μεξικανὸς Josè Cossio. Ἐκ παραλλήλου τὸ ἐλληνικὸν Δημόσιον κατέβαλε σημαντικὸν ποσὸν δι' ἀπαλλοτριώσεις καὶ ἐν μέρει δι' ἀποζημιώσεις τῶν ιδιωτῶν καὶ διέθεσεν ὠρισμένα ποσὰ διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀπαραιτήτων μέτρων στερεώσεως καὶ ἐξασφαλίσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ διώρισε μόνιμον φύλακα. Τὰ ἔργα ταῦτα, προκυψασῶν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπροβλέπτων δυσχερειῶν, δὲν κατωρθώθη νὰ ὁλοκληρωθοῦν.

Μὲ μεγάλην αἰσιοδοξίαν ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τὸ φθινόπωρον τοῦ ἐπομένου ἔτους 1963. Τὰ ἀποτελέσματα πράγματι ὑπερέβησαν καὶ τὰς μᾶλλον αἰσιοδόξους προβλέψεις. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου σχεδὸν πάντες οἱ ἀρχαιολόγοι, οἱ ὅποιοι εἶχον διατυπώσει ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ἐκτεταμένου κτηρίου ὡς ἀνακτόρου ἤρουν ταῦτα ἢ τοῦλάχιστον ἔπαυσαν νὰ τὰς ἐκφράζουν ἐν ἀναμονῇ περαιτέρω ἀποκαλύψεων. Ἦτο πλέον φανερόν ὅτι τὸ ἤδη ἀποκαλυφθὲν τμήμα ἀπετέλει μέρος μόνον μιᾶς πτέρυγος νέου ἀνακτόρου μὲ λαβυρινθώδη διάταξιν, πολὺ ἀναλόγου πρὸς τὰ ἤδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀποκαλυφθέντα ἄλλα μινωικὰ ἀνάκτορα.

27. Κάτωψις τῶν οἰκιῶν Α, Γ, Δ καὶ Ζ ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου.

Ποικίλα διαμερίσματα τοῦ ἱεροῦ τοῦ ἀνακτόρου ἀνεκαλύφθησαν νῦν ἐν συνεχείᾳ τῶν συστημάτων τῶν ἀποθηκῶν καὶ τῶν διαμερισμάτων ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχον καταπέσει ἐκ τοῦ ἄνω ὁρόφου οἱ πιθαμορφεῖς καὶ τὰ τάλαντα χαλκοῦ μετὰ τῶν χαυλιοδόντων ἐλέφαντος. Ταῦτα περιελάμβανον μικρὸν δωμάτιον λατρείας, καθαρτήριον δεξαμενὴν, ἀποθέτας, ἀρχαιοφυλάκιον καὶ τέλος τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ. Εἰς τοῦτο φαίνεται ὅτι ἀνῆκεν ἐπίσης ἐν σκευοφυλάκιον, μικρὸν ἐργαστήριον καὶ μία ἀποθήκη πλήρης μικρῶν πίθων. Πάντα τὰ διαμερίσματα ταῦτα εἶχον παραμείνει ὥς εἶχον κατὰ τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς, μὲ τὰ ἀντικείμενα λατρείας καὶ τὴν λοιπὴν σκευὴν τῶν εἰσέτι εἰς τὴν θέσιν τῶν. Διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν ἀνεκαλύπτετο θησαυροφυλάκιον ἱεροῦ μετὰ τῶν εἰς τοῦτο διαφυλαχθέντων τελετουργικῶν σκευῶν· τὸ πρῶτον παράδειγμα ἦσαν τὰ Temple Repositories τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, ἐνθα εἶχον ἀνευρεθῇ τὰ εἰδῶλα τῶν θεοτήτων τῶν ὄψεων ἐκ φαγεντιανῆς μετὰ πολλῶν ἄλλων τελετουργικῶν σκευῶν. Τὰ ἀποκαλυφθέντα νῦν ἐντὸς τοῦ θησαυροφυλακίου σκευὴ καὶ σύμβολα εἶχον προφανῶς χρησιμοποιηθῇ κατὰ τὰς ἱερὰς τελετουργίας καὶ τὰ πλεῖστα τούτων, ἰδίᾳ τὰ ρυτὰ καὶ τὰ ποτήρια τῆς ἱερᾶς κοινωνίας, ἦσαν θαυμασίως τεχνουργημένα ἐκ ποικίλων ἐκλεκτῶν λίθων.

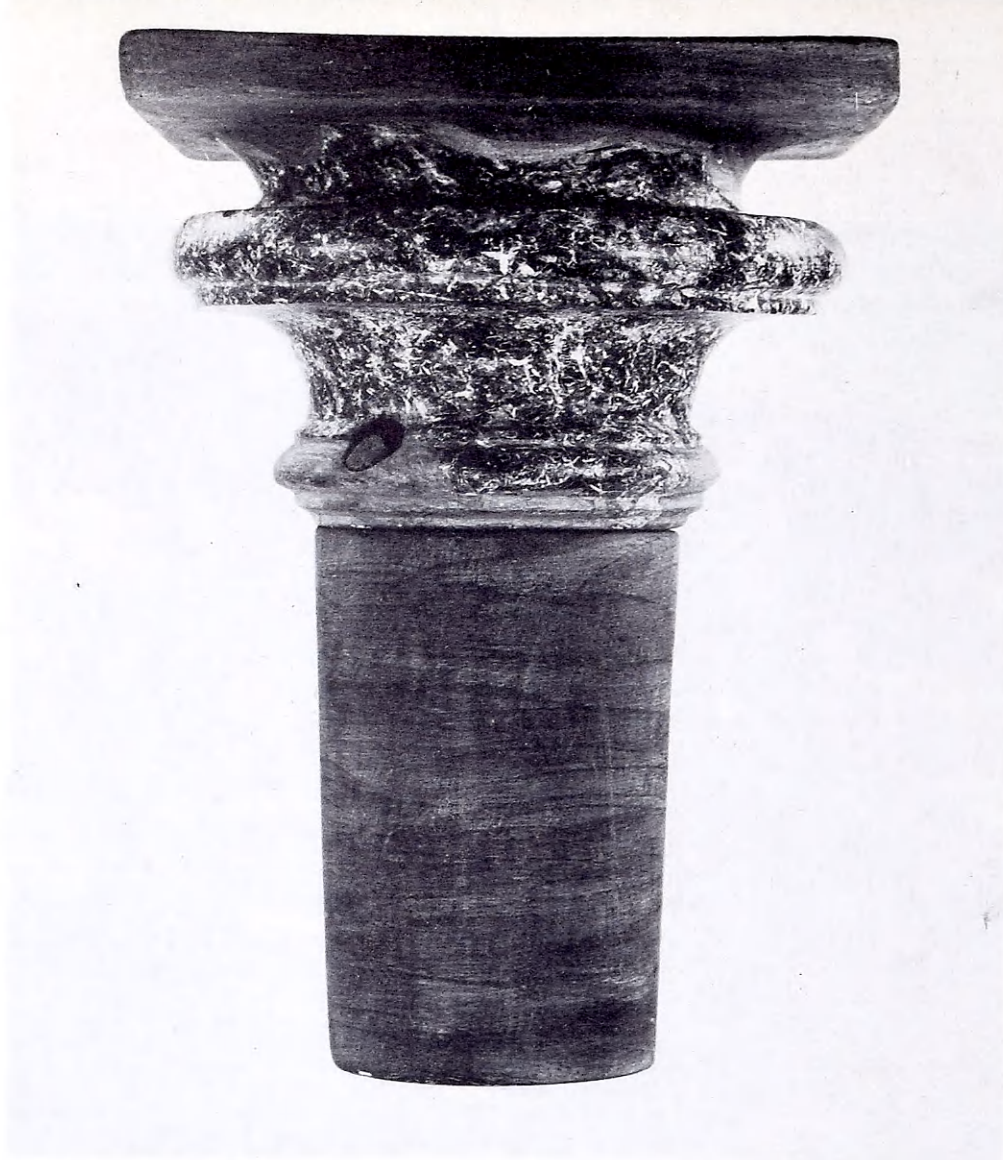
Ἐν συνεχείᾳ ἤρχισεν ἡ ἀποκάλυψις ἐκτεταμένης αἰθούσης μὲ περιστυλον φωταγωγόν, ἡ ὁποία ἴσως εἶχε χρησιμεύσει διὰ τὰς ἀνακτορικὰς τελετουργίας. Ἐδῶ ἀνευρέθησαν, προφανῶς καταπεσόντα ἐκ τῆς ἀντιστοίχου αἰθούσης τοῦ ἄνω ὁρόφου, δύο μοναδικὰ τὴν μορφήν καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν τελετουργικὰ λίθινα σκευή, ρυτὸν εἰς σχῆμα κεφαλῆς ταύρου καὶ ἕτερον μὲ ἀνάγλυφον ἀπεικόνισιν ἱεροῦ κορυφῆς.

Περαιτέρω ἀνεκαλύφθη πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κτηρίου προσάρτημα χρησιμοποιηθὲν προφανῶς διὰ βιοτεχνικοὺς σκοποὺς καὶ πρὸς τὰ ΒΑ. τμήμα εὐρυχώρου αἰθούσης, συναπτομένης πρὸς τὸ σύστημα ἀποθηκῶν. Πανταχοῦ ἀνευρέθησαν μεγάλαι ποσότητες ἀγγείων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων.

Εἰς τοὺς ἄλλους δύο τομεῖς συνοικιῶν τῆς μινωικῆς πόλεως κατὰ τὴν κλιτὸν τοῦ ΝΑ. λόφου συνεχίσθη ἐπίσης ἡ ἀνασκαφή. Ἦδη ἀνεσκάφησαν πλήρως δύο λίαν ἐκτεταμένα οἰκήματα, προφανῶς διώροφα, μὲ 20 καὶ 24 διαμερίσματα ἀντιστοίχως εἰς τὸ ἰσόγειον. Εἰς ταῦτα ἀνεκαλύφθησαν καὶ νέα βιοτεχνικὰ ἐγκαταστάσεις, ἀποθήκαι, μικροὶ ὑπαίθριοι χῶροι μὲ προχείρους ἐστίας κλπ. Λεῖψανα πέντε ἢ ἑξ ἄλλων οἰκιῶν ἤρχισαν ἀναφαινόμενα. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης πλακόστρωτος στενωπός, ἀνερχομένη μὲ βαθμίδα μεταξὺ δύο οἰκιῶν, ὡς καὶ στεναὶ ἀπὸ ταύτης ἐκκινῶσαι διακλαδώσεις. Ἐκάστη τῶν οἰκιῶν εἶχε τὸν ἰδικόν της χαρακτῆρα. Αἱ ἀποθήκαι εὐρέθησαν πλήρεις σκευῶν, πίθων, πιθαμορέων, στάμνων, πρόχων καὶ ἄλλων μικροτέρων ἀγγείων. Εἰς δύο ληνοὺς ἀνευρέθησαν τὰ σκευὴ ἐκθλίψεως καὶ περι-

28. Βαθυμιδωτή πλακόστρωτος ὁδὸς τῆς πόλεως ἐπὶ τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου.

29. Λίθινον κιονόκρανον ἐξ οἰκίας τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου.

εἰκ. 29

συλλογῆς τοῦ γλεῦκους εἰς τὴν θέσιν των. Τρίτος ληνὸς ἦτο κτιστός, ἐφω-
 διασμένος μὲ πῆλινον σκεῦος λουτηρόσχημον περισυλλογῆς. Εἰς μίαν τῶν
 οἰκιῶν περισυνελέγη μικρὸν λίθινον κιονόκρανον. Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον
 παράδειγμα λιθίνου κιονοκράνου εἰς ὁλόκληρον τὸν κρητομυκηναϊκὸν
 κύκλον καὶ ἡ ἀνακάλυψίς του ἀποδεικνύει τὴν ὀρθότητα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἑβανς
 γενομένων ἀποκαταστάσεων ξυλίνων κιόνων εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ.
 Βαθμιαίως προέκυψαν καὶ νέαι ἐνδείξεις μερικῆς ἀνακαταλήψεως ὠρισμέ-
 νων οἰκιῶν κατὰ τοὺς μετανακτορικοὺς χρόνους.

30. Πυξίς καλλωπιστηρίου ἐκ σχιστολίθου μὲ λαβὴν εἰς μορφήν κυνὸς ἐκ τάφου τῆς Φάραγγος τῶν νεκρῶν.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον σημαντικὰ ἀποτελέσματα ἀπέδωσαν ἡ ἐξερεύνησις μικρῶν ταφικῶν σπηλαίων τῆς Φάραγγος τῶν νεκρῶν. Καίτοι τὰ πλεῖστα τούτων ἀνευρέθησαν σεσυλημένα, περισυνελέγη ἱκανὸν ὕλικόν τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀπορριφθῇ ὑπὸ τῶν συλητῶν ἢ εἶχε διαφύγει τῆς προσοχῆς των καὶ ἡ ἔρευνα γενικῶς ἀπεδείχθη λίαν ἐνδιαφέρουσα. "Ἐν ἐκ τῶν περισυλλεγέντων σκευῶν ἦτο ὅμοιον πρὸς ἄλλο ὅλως ἰδιόμορφον, ἀνευρεθὲν ὑπὸ τοῦ Hogarth — ὡς ἤδη ἐμνημονεύθη — καὶ φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευσεν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, δηλαδὴ τὴν ἀναρρίπισιν τοῦ πυρὸς δι' ἐμφυσήσεως, ἵνα ἐπιτευχθῇ ὑψηλὴ θερμοκρασία τήξεως μετάλλων. Ἀφοῦ κατετέθη ὡς κτέρισμα εἰς τάφον, προφανῶς ὁ ἐνταφιασθεὶς θά ἔδει νὰ ἦτο μεταλλουργὸς καὶ τὸ ἰδιόρρυθμον ἀντικείμενον θά ἀπετέλει σύνεργον τῆς τέχνης του. Εἰς μικρὸν σπήλαιον κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς φάραγγος πρὸς τὴν κοιλάδα, ὄρεον καὶ διακλαδιζόμενον εἰς διαδρόμους μὲ διπλὴν ἔξοδον, ἀνευρέθησαν ἀδιατάρακτοι ταφαί, συνοδευθεῖσαι μὲ ἀγγεῖα ρυθμοῦ Βασιλικῆς, φέροντα κηλιδωτὴν διὰ τῆς ὀξειδωτικῆς ἐνεργείας τοῦ πυρὸς γενομένην διακόσμησιν, ὡς καὶ ἄλλα τοῦ τεφροῦ χαρακτοῦ ρυθμοῦ, διακοσμούμενα διὰ γραμμωτῶν τριγώνων καὶ ἡμικυκλίων, ἐμφανῶς κυκλαδικῆς ἐπιδράσεως. Μεταξὺ τῶν κτερισμάτων περισυνελέγη ἐξαιρετικῶς σημαντικὴ κυκλικὴ πυξίς ἐκ σχιστολίθου, κοσμουμένη μὲ πυκνὰ χαρακτὰ γεωμετρικὰ θέματα. Τὸ κάλυμμά της εἶχε λαβὴν εἰς σχῆμα ἐξηπλωμένου κυνὸς καὶ ἦτο ἀπολύτως ὅμοιον πρὸς τὸ ἀνευρεθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1905 ὑπὸ τοῦ ἀμερικανοῦ ἀρχαιολόγου Richard B. Seager ἐντὸς τάφου τῆς νησίδος Μόχλου. Προφανῶς ἀμφότεραι αἱ πυξί-

εἰκ. 30

δες κατεσκευάσθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου, ὅστις θὰ ἔζησε κατὰ τὴν δευτέραν προανακτορικὴν περίοδον (περίπου κατὰ τὸ 2300 - 2100 π.Χ.). Τὸ θαυμάσιον τοῦτο ἀντικείμενον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ φιλοτεχνήσας συνεδύασε τὸ φυσιοκρατικὸν μὲ τὸ διακοσμητικὸν πνεῦμα, ἀνεκαλύφθη τὴν 13ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1963, κατὰ περιέργον εὐτυχῇ σύμπτωσιν τὴν αὐτὴν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν ἦλθεν εἰς φῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου, ὡς ἐπίσης μέρος ἐνὸς ἄλλου σημαντικοῦ θησαυροῦ ἀνατολικῶν σφραγιδοκυλίνδρων καὶ χρυσῶν μυκηναϊκῶν κοσμημάτων, ἀνευρεθέντων εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Κάδμου ἐν Θήβαις τῆς Βοιωτίας, κατὰ μίαν ἔρευναν ἣ ὁποία ἐτέλει ἐπίσης ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ τελευταίου τούτου θησαυροῦ ἀνεκαλύφθη ὑπ' ἐμοῦ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ Ζάκρου, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς κ. Στασινοπούλου - Τουλούπα. Ὁ θησαυρὸς οὗτος, ὁ ὁποῖος ἐπεβεβαίωσε τὴν παλαιὰν παράδοσιν τῆς προελεύσεως τοῦ Κάδμου ἐκ Φοινίκης, ἀπεδείχθη ὅτι ἀνῆκεν εἰς τοὺς περὶ τὸ 1300 π.Χ. χρόνους.

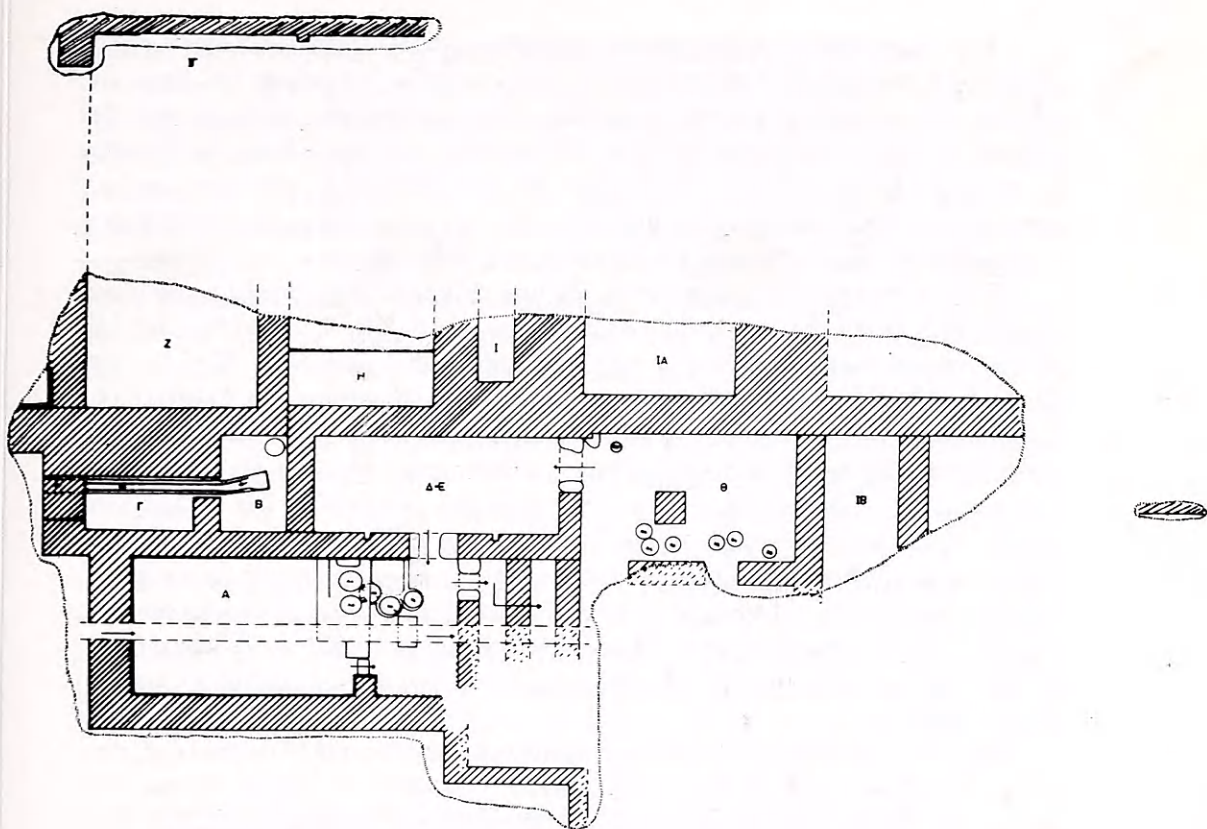
Κατὰ τὴν ἐπομένην ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ ἔτους 1964 ἡ ἔρευνα ἐπροχώρησε τόσον, ὥστε ἐξέλιπον καὶ αἱ τελευταῖαι ἀπομένουσai ἀμφιβολίαι ὡς πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ κτηρίου ὡς ἀνακτόρου. Εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῇ ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ δυτικὴ πτέρυξ, ὡς καὶ μέγα τμῆμα τῆς κεντρικῆς αὐλῆς καὶ ἐπίσης μέρος τῆς πρὸς ταύτην προσόψεως τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Ἡ ραγδαία πρόοδος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνακτόρου μᾶς ὑπεχρέωσε νὰ διακόψωμεν τὴν περαιτέρω ἐξερεύνησιν τῶν συνοικιῶν τῆς περιβαλλούσης μινωικῆς πόλεως καὶ νὰ περιορίσωμεν τὴν ἔρευναν τῶν νεκροταφείων, μόνον εἰς τοὺς χώρους οἱ ὅποιοι ἠπειλοῦντο μὲ σύλησιν. Ὅμως, πρὸς πρόληψιν περαιτέρω καταστροφῶν. ἤρχισεν ἀνασκαπτομένη διὰ τῶν ἀρχαιολόγων Ἰ. καὶ Ἑ. Σακελλαράκη, ἡ παρὰ τὴν

εἰκ. 31 Ἐπάνω Ζάκρον τυχαίως ἀποκαλυφθεῖσα μινωικὴ ἀγροικία, τῆς ὁποίας μέρος κατεστράφη κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς ὁδοῦ πρὸς Κάτω Ζάκρον καὶ κατὰ τὴν διὰ τοῦ χώρου ταύτης διέλευσιν νέου ὕδαταγωγοῦ. Αὕτη ἀπεδείχθη ἰσχυρὸν κτήριο, πολυδώματον, ἐφωδιασμένον μὲ ἀποθήκας καὶ βιοτεχνικὰς ἐγκαταστάσεις, ὡς ἐνὸς κτιστοῦ διπλοῦ ληνοῦ.

Εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου ἡ ἀνασκαφὴ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τῆς ἤδη ἀναφανείσης ἐκτεταμένης αἰθούσης, ἡ

εἰκ. 9 ὁποία τελικῶς ἀπεδείχθη ὑπόστυλος, μὲ ἐσωτερικὸν πολύθυρον καὶ περί-

εἰκ. 10 στυλον φωταγωγόν. Παρ' αὐτὴν ἀνεκαλύφθη ἑτέρα αἰθουσα, λαμπρῶς διακοσμημένη, χρησιμοποιοιθεῖσα ἴσως διὰ συμπόσια, ὡς θὰ ἡδύνατό τις νὰ συναγάγῃ ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς. Ἀνεφάνησαν ἀκολούθως ἡ κυρία καὶ ἡ ὑπηρεσιακὴ εἴσοδος ἀπὸ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς εἰς τὴν πτέρυγα ταύτην καὶ διεσαφήθη τὸ σύστημα διαδρόμων ἐπικοινωνίας πρὸς τοὺς διαφόρους τομεῖς. Εἰς τὸ ΒΑ. τμῆμα τῆς πτέρυγος ἀπεκαλύφθη πλήρως ἡ ἤδη κατὰ τὸ

31. Κάτοψις τῆς μινωικῆς ἀγροικίας παρὰ τὴν Ἐπάνω Ζάκρον.

παρελθὸν ἔτος ἀναφανείσα μεγάλη αἰθουσα, προσιτὴ καὶ διὰ μικρᾶς στοᾶς ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς, ἣ ὁποία ἀπεδείχθη ὅτι ἐχρησίμευσεν ὡς τραπεζαρία - μαγειρεῖον.

Ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη νῦν καὶ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα, ὅπου ἀνεμένετο ἡ ἀνεύρεσις τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων καὶ ἴσως τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου, ὡς ἄφηνε νὰ διαφαίνεται ἡ ἀποκαλυφθεῖσα βαθμιδωτὴ μετὰ κίονος προσπέλασις. Τέλος, πρὸς τὴν νοτίαν γωνίαν τῆς κεντρικῆς αὐλῆς ἀνεφάνη φρεατοειδὴς κρήνη μὲ κατερχομένην κλίμακα, χρησιμεύσασα διὰ τὴν ἀντλησιν ποσίμου ὕδατος. εἰκ. 106

Καὶ πάλιν τὰ ἀνευρεθέντα ἐπὶ τόπου εἰς πλεῖστα τῶν διαμερισμάτων σκευὴ καὶ λοιπὰ ἀντικείμενα ἦσαν πολυάριθμα καὶ ἐπεβεβαίωνον ὅτι τὸ ἀνάκτορον εἶχε παραμείνει ἀδιατάρακτον μετὰ τὴν καταστροφὴν.

Κατὰ τὰς ἐπομένας ἀνασκαφικὰς περιόδους τῶν ἐτῶν 1965 καὶ ἐφεξῆς ἡ ἀνασκαφή ἐπροχώρησε σχετικῶς μὲ γοργὸν ρυθμὸν, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι οὐδεμία τῶν περιόδων τούτων ὑπερέβη τὰς εἰκοσιπέντε ἡμέρας καὶ ὅτι εἴχομεν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν πολλὰς δυσκολίας, ὡς τὸ ὕδωρ, τὸ ὅποιον εἰς τὰ χαμηλότερα ἐπίπεδα ἀνέβλυζεν ἐκ τοῦ ἐδάφους, καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τεραστίων λιθοσωρῶν, μάλιστα εἰς τὴν περιοχὴν εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἀνάκτορον ἀνερριχᾶτο ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ΒΑ. λόφου.

εἰκ. 31

Ἡ μινωικὴ ἀγροικία παρὰ τὴν Ἐπάνω Ζάκρον, τῆς ὁποίας τὴν ἀνασκαφὴν ἐκρίναμεν ἀπαραίτητον κατὰ τὰ ἔτη 1965 - 66, ἀπεδείχθη μία τῶν μᾶλλον σημαντικῶν ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς τῆς Σητείας. Ὅχι μόνον ἦτο ἐκτεταμένη, μὲ διαμερίσματα ἐκτεινόμενα εἰς τὰ διαδοχικὰ ἄνδηρα τῆς κλιτύος, ἀλλὰ καὶ περιελάμβανε λίαν ἐνδιαφερούσας ἐγκαταστάσεις ἀγροτικῆς βιοτεχνίας καὶ ἀποθήκας πλήρεις πίθων, τῶν ὁποίων εἰς ἀπεδείχθη ἐνεπίγραφος μὲ τὴν μακροτέραν μέχρι σήμερον γνωστὴν ἐπὶ πίθων ἐπιγραφὴν ἐξ 26 σημείων τῆς Γραμμικῆς Α γραφῆς. Οἱ τοῖχοι τῆς ἀγροικίας εἶχον διακοσμηθῇ μὲ ἀξιολόγους τοιχογραφίας, ἐμφανίζούσας φυτικά καὶ διακοσμητικὰ θέματα. Ἀτυχῶς ἡ μερικὴ καταστροφὴ τῶν διαμερισμάτων τῆς, μάλιστα εἰς τὴν περιοχὴν ἔνθα διήλθεν ἡ πρὸς τὴν Κάτω Ζάκρον ὁδός, δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἀποτελεσθῇ ὁλοκληρωμένη εἰκὼν τοῦ σπουδαίου τούτου οἰκοδομήματος.

εἰκ. 6, 23

Κατὰ τὸ ἔτος 1965 ἀπεκαλύφθη σημαντικὸς τομεὺς τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Ἐνταῦθα, ὡς εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ὑποτεθῇ, εὐρίσκοντο τὰ βασιλικά διαμερίσματα. Ἀτυχῶς ἡ καλλιέργεια εἶχεν εἰσχωρήσει βαθέως ἐντὸς τοῦ ἐδάφους καὶ αἱ ζημίαι ἀπεδείχθησαν μεγάλαι. Μὲ προσεκτικὴν ὅμως μελέτην τῶν ὀλίγων λειψάνων κατέστη δυνατόν νὰ ἀναγνωρισθοῦν μετὰ βεβαιότητος τὰ διάφορα διαμερίσματα μὲ τοὺς φωταγωγούς καὶ τὰ πολύθυρά των, ὡς καὶ δωμάτιον λουτροῦ μετὰ τοῦ προθαλάμου του. Τὸ βασιλικὸν τοῦτο διαμέρισμα, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ διακοσμήσεως, εἶχεν ἐπίσης χρησιμεύσει καὶ ὡς δεξαμενὴ καθαρμῶν. Μεγάλῃ τετραγωνικῇ αἵθουσα μὲ περίεργον κυκλικὸν κατασκευάσμα περὶ τὸ μέσον, εἰς τὸ ὅποιον κατήρχετο καλῶς διατηρουμένη κλῖμαξ, ἤρχισε νῦν ἀποκαλυπτομένη. Τὸ ἐπόμενον ἔτος τὸ ὅλον συγκρότημα διεσαφήθη: ἐπρόκειτο περὶ ἐπισήμου αἰθούσης μὲ κιωνοτὴν δεξαμενὴν κατὰ τὸ μέσον, ὅπου ἀνέβλυζεν ἀφθόνως ὕδωρ ἐκ πηγῆς, ἡ ὁποία ἀνεκαλύφθη ἀμέσως κατόπιν, πρὸς Νότον. Αὕτη ἐτροφοδότει εἰδικὴν ἐγκατάστασιν ὑπογείου κρήνης, προσιτῆς ἐπίσης διὰ κλίμακος. Ἴσως τὸ μέγα τοῦτο συγκρότημα ἐχρησίμευσε πράγματι ὡς αἷθουσα θρόνου τοῦ βασιλέως.

εἰκ. 103

εἰκ. 11

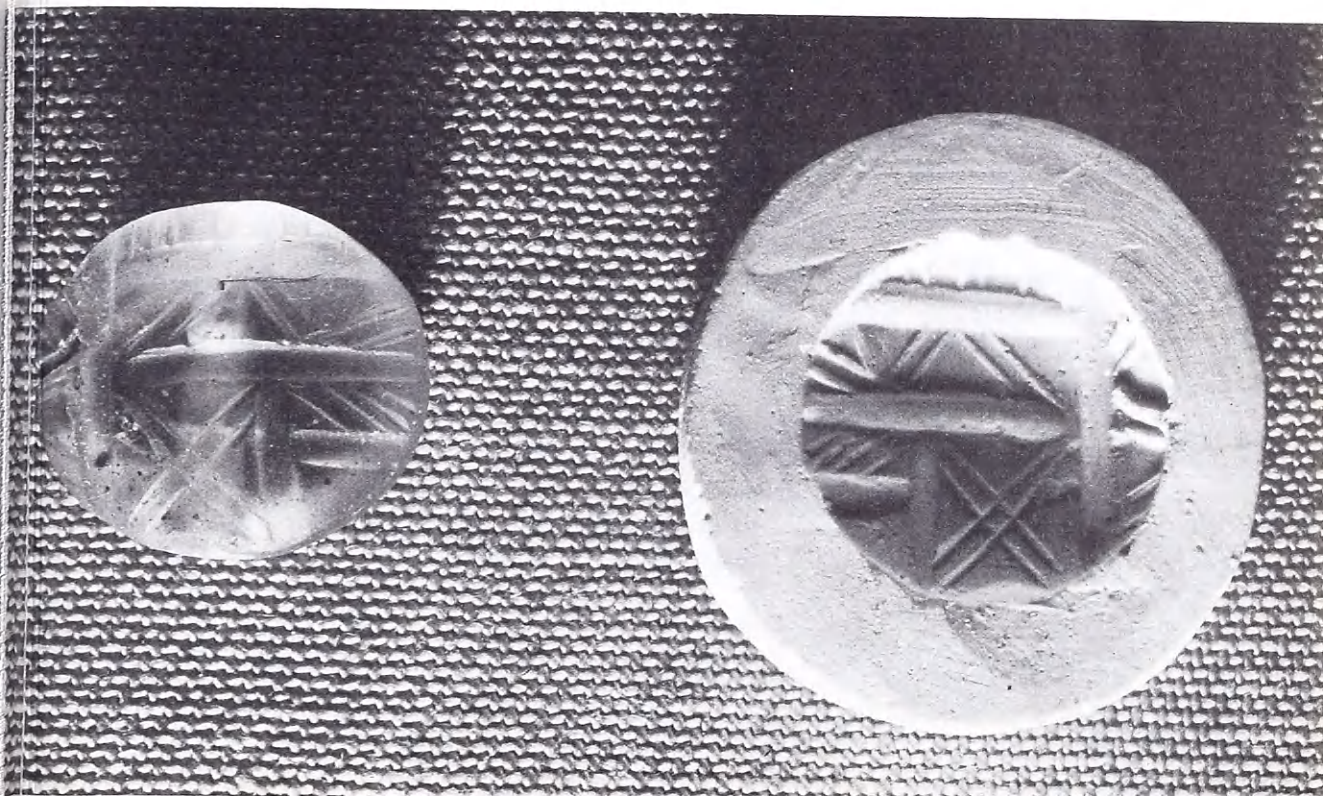
Κατὰ τὰ ἔτη 1965 καὶ 1966 ἡρευνήθη ἐπίσης μέρος τῆς νοτίας πτέρυγος, ἔνθα ἀνεφάνησαν ἐργαστηριακαὶ ἐγκαταστάσεις σχετικαὶ μὲ τὴν κατασκευὴν μικροτεχνημάτων ἐκ κρυστάλλου, φαγεντιανῆς καὶ ἐλέφαντος, ὡς

ἐπίσης μὲ βιοτεχνίαν ἀρωματοποιίας. Τὰ ἀποκαλυφθέντα σκεύη καὶ λοιπὰ ἀντικείμενα δὲν ἦσαν τόσον ἄφθονα οὔτε τόσον ἐξαιρετοῦ τέχνης ὥς τὰ τῆς περιοχῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς δυτικῆς πτέρυγος, ἐνεφάνιζον ὅμως μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀκριβεστέραν γνῶσιν τοῦ ἀνακτορικοῦ βίου. Αἱ κύριαι προσπελάσεις ἐξ Ἀνατολῶν καὶ Νότου πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται. Κατὰ τὸ ἔτος 1967 συνεχίσθη ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Ἀνεκαλύφθη ὁ εὐρὺς προθάλαμος τῆς μεγάλης τετραγώνου αἰθούσης καὶ βορείως ταύτης ἐσωτερικὴ πλακόστρωτος αὐλή, μὲ ἀνεπτυγμένον ὑπ' αὐτὴν σύστημα ὑπονόμων. Πρὸς τὴν αὐλὴν ταύτην κατήρχετο τις διὰ κεκλιμένων ἐπιπέδων ἐκ τῆς τότε τὸ πρῶτον ἀνακαλυφθείσης κυρίας ΒΑ. εἰσόδου τοῦ ἀνακτόρου. Πλακόστρωτος ὁδός, ἐκκινούσα προφανῶς ἐκ τοῦ λιμένος, κατέληγεν εἰς τὴν εἴσοδον ταύτην. Διὰ τῶν κεκλιμένων ἐπιπέδων κατήρχετο τις εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν καὶ ἐκ ταύτης εἰσήρχετο εἰς τὰ λοιπὰ διαμερίσματα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Ἀκολούθως ἤρχισεν ἡ ἔρευνα τμημάτων τοῦ ἀνακτόρου πρὸς τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευράν, τὰ ὁποῖα ἀνήρχοντο ἐπὶ διαδοχικῶν ἀνδῆρων εἰς τὴν κλιτὸν τοῦ λόφου. Τμήματα τῶν κτισμάτων τούτων ἀπεδείχθη ὅτι εἶχον χρησιμοποιηθῇ κατὰ τὴν δευτέραν νεοανακτορικὴν περίοδον καὶ ὅτι εἶχον κατόπιν καταχωσθῇ. Ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως ἦτο σημαντικόν, ὅτι ὠρισμένα κτήρια καὶ κεραμικὴ ἠδύναντο νὰ ἀποδοθοῦν μετὰ βεβαιότη-

εἰκ. 37

εἰκ. 38

32. Σφραγιδόλιθος ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, προερχόμενος ἐκ ταφικοῦ περιφράγματος τῆς Κάτω Ζάκρου.

τος εἰς τὴν φάσιν ταύτην, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε καταστῆ δυνατόν νὰ γίνη εἰς τὰ λοιπὰ ἀνάκτορα.

εἰκ. 123, 124, 139

Κατὰ τὰ ἔτη 1968 καὶ ἐφεξῆς ἡ ἔρευνα συνεχίσθη κατὰ μῆκος τῆς βορειοανατολικῆς κλιτύος, ἔνθα ἀνεφάνησαν λίαν ἀξιόλογοι ἐγκαταστάσεις εἰς διαδοχικὰ ἄνδρα, προσιτὰ ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ἀνακτόρου διὰ κεκλιμένων διαβάσεων ἢ διὰ κλιμακωτῶν διαδρόμων ἢ ἐκ τῆς Ὀδοῦ λιμένος δι' ὁδικῶν διακλαδώσεων. Ὁ χαρακτήρ τῶν κτηρίων τούτων ἦτο προφανῶς ἀνακτορικός, ἀλλ' ὁ προορισμός των ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο δύσκολον νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβέστερον. Τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον ἐνεφάνιζον ἦτο ὅτι ἀνῆκον εἰς διαδοχικὰς μινωικὰς περιόδους, ἀπὸ τῆς παλαιότερας παλαιοανακτορικῆς μέχρι τῆς τελευταίας νεοανακτορικῆς καὶ ὅτι τμήματα τούτων ἔπαυσαν νὰ χρησιμοποιῶνται εἰς ὠρισμένας τῶν περιόδων τούτων, γεγονός τὸ ὁποῖον οὐσιαστικῶς συνέβαλεν εἰς τὴν διευκρίνησιν τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ζάκρον καὶ εὐρύτερον εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην. Ὡς ἀπεδείχθη, ὁ Hogarth εἶχε φθάσει κατὰ τὴν σποραδικῶς γενομένην ἐρευνάν του μέχρις αὐτῶν τῶν παρυφῶν τοῦ ἀνακτόρου, ἀνασκάψας τμήματα τῶν ἐπὶ τοῦ ΒΑ. λόφου ἀνακτορικῶν παραρτημάτων, χωρὶς νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν χαρακτήρα τούτων καὶ χωρὶς νὰ διαισθανθῇ ὅτι εὕρισκετο ἤδη εἰς τὴν ἀνακτορικὴν ζώνην. Δὲν ἀνεγνώρισεν ἐπίσης τμήματα τοῦ ὁδικοῦ δικτύου, τὸ ὁποῖον διὰ τῶν ἀρτηριῶν καὶ τῶν στενωπῶν, πλακοστρώτων καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς κλιτύος βαθμιδωτῶν ἢ με κεκλιμένα ἐπίπεδα, διεχώριζε τὰ συγκροτήματα ἀπ' ἀλλήλων εἰς μεγάλα οἰκοδομικὰ τετράγωνα.

Βαθμηδὸν ἦλθον εἰς φῶς πολλὰ κτήρια, τὰ ὁποῖα πρὸς διάκρισιν ὠνομάσθησαν με διάφορα χαρακτηριστικὰ ὀνόματα, ἐνῶ ἐλάχιστα διετήρησαν τὴν ὀνομασίαν των με γράμματα τοῦ λατινικοῦ ἁλφαβήτου, ὡς ὁ Hogarth εἶχε προσδιορίσει ταῦτα. Οὕτω ἀνεσκάφησαν τὸ Κτήριο τοῦ ΒΔ. τομέως, τὸ Λοξὸν κτήριο, τὸ Κτήριο ἄνω τῶν διαμερισμάτων τοῦ μαγειρείου, τὸ Κτήριο τοῦ πυργίσκου, τὸ Ἰσχυρὸν κτήριο, τὸ Κτήριο Β. τῆς Ὀδοῦ λιμένος, τὸ Κτήριο τῶν ἀποθετῶν κεραμεικῆς, τὸ Κτήριο τῶν ἀποθετῶν τοῦ ἱεροῦ, τὸ Κτήριο τῶν διθύρων, τὸ Κτήριο G καὶ τὸ Κτήριο H. Εἰς πάντα ταῦτα ἀνευρέθησαν ἄφθονα πήλινα καὶ λίθινα σκεύη καὶ πληθὺς ἄλλων σημαντικῶν ἀντικειμένων.

Κατὰ τὴν περίοδον τοῦ 1973 εἶχον ἤδη ἐνοποιηθῇ τὰ κτήρια τοῦ ΒΑ. λόφου, τὰ μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος ἐκτεινόμενα, εἰς ἓν συνεχὲς σύνολον, παρέχοντα οὕτω χαρακτηριστικὴν εἰκόνα τῆς ἀμέσως περιβαλλούσης τὸ ἀνάκτορον ζώνης καὶ τῆς ποικίλης ὀργανώσεώς της. Τὰ πλεῖστα τῶν κτηρίων τούτων ἦσαν πολυδώματα, τοῦλάχιστον διώροφα, με ἐσωτερικὰς καὶ ἐνίοτε ἐξωτερικὰς κλίμακας, με ἀρίστην ὀργάνωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου με δωμάτια κατοικίας, ἐργαστήρια, ἀποθήκας, δωμάτια τοῦ ἱεροῦ, διαμε-

ρίσματα τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ κλπ. Τὸ ἀνασκαφὲν τμήμα τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῆς πόλεως κατελάμβανεν ἤδη συνολικὴν ἑκτασιν πλέον τῶν 12.000 τ.μ., ἀλλὰ τὸ κυρίως ἀνάκτορον μόλις ἔφθανε τὰ 7.000 τ.μ. τῆς ἐκτάσεως ταύτης. Ἀτυχῶς ἀπεδείχθη τελικῶς ὅτι τὸ ἀκραῖον ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ ἀνακτόρου εἶχε σχεδὸν ὁλοκληρωτικῶς καταστραφῆ ἐκ τῆς καλλιεργείας καὶ τῆς ἀποκομίσεως τῶν λίθων τῶν τοίχων του. Τὸ γεγονὸς ὅμως τοῦτο ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν νὰ προχωρήσῃ ἡ ἔρευνα εἰς βάθος πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν παλαιότερων λειψάνων. Οὕτω ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα ἤρχισεν ἀποκαλυπτόμενον ἐκτεταμένον, μὲ μεγάλα πλακόστρωτα διαμερίσματα κτήριον, τοῦ ὁποίου οἱ πλείστοι τῶν τοίχων ἦσαν λίαν ἰσχυροί, μὲ λοξὸν πῶς προσανατολισμὸν σχετικῶς μὲ τὸ ἀνάκτορον, κατὰ προσαρμογὴν πρὸς τὴν Ὀδὸν λιμένος, τὴν ὁποίαν ἐπλεύριζε. Τὸ κτήριο τοῦτο δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τὸ παλαιότερον ἀνάκτορον, ἀντίστοιχον πρὸς τὰ παλαιότερα ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων. Ἡ ὑπόθεσις φαίνεται ἐπὶ τοσοῦτον πιθανωτέρα καθ' ὅσον ὑπὸ τὴν κεντρικὴν αὐλὴν τοῦ νεωτέρου ἀνακτόρου ἀνεκαλύφθη ἄλλη παλαιότερα, μεγαλυτέρου πλάτους. Ἀλλὰ λείψανὰ τοῦ παλαιοανακτορικοῦ οἰκισμοῦ ἀπεκαλύφθησαν ὑπὸ τὰ κτήρια καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς ΒΑ. κλιτύος καὶ εἰς τὸν τομέα τούτων ἀνευρέθη θαυμασία κεραμεικὴ τοῦ ἀνατολικοῦ καμαραϊκοῦ πολυχρώμου ρυθμοῦ.

εἰκ. 125, 126

Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ συνόλου τοῦ ἀνακτόρου θὰ ἀπαιτήσῃ χρονικὸν διάστημα δύο ἢ τριῶν εἰσέτι ἀνασκαφικῶν περιόδων, ἐφ' ὅσον διατεθοῦν τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα οἰκονομικὰ καὶ τεχνικὰ μέσα. Ὅπως δὲ ποτε φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιουῖται ἡ ἀπὸ ἐτῶν γενομένη ὑπόθεσις, ὅτι τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου ὀλίγον ὑπολείπεται εἰς ἑκτασιν καὶ μεγαλοπρέπειάν τῶν ἀνακτόρων τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων.

Ἡ ἀπασχόλησις μὲ τὸ ἀνάκτορον καὶ τὸ ἄμεσον αὐτοῦ περιβάλλον δὲν ἐπέτρεψε τὴν εἰς ἑκτασιν ἔρευναν τῶν νεκροταφείων, τὰ ὁποῖα ἐν μέρει λανθάνουν εἰσέτι. Ἠρευνήθη μόνον ἐν εἰσέτι ταφικὸν σπήλαιον τῆς Φάραγγος τῶν νεκρῶν, τὸ ὁποῖον ἔδωκε, παρὰ τὴν σύλησίν του, πολλὰ λίθινα καὶ πήλινα σκευὴ ἐκ τῶν κτερισμάτων τῶν γενομένων ταφῶν κατὰ τοὺς τελευταίους προανακτορικοὺς καὶ πρώτους παλαιοανακτορικοὺς χρόνους, ὡς ἐπίσης ταφικοὺς πίθους τῆς πρώτης νεοανακτορικῆς φάσεως.

Ἀνεσκάφησαν ὡσαύτως δύο ταφικὰ περιφράγματα ὀρθογωνίου σχήματος, ἀνακαλυφθέντα εἰς θέσιν Πεζοῦλες, ἐπὶ μιᾷ τῶν πρὸς τὴν κοιλάδα κατερχομένων κλιτύων ΝΔ. τοῦ ἀνακτόρου. Τὰς διακοσίας περίπου ἐκεῖ γενομένας ταφὰς συνώδευσαν ποικίλα κτερίσματα, κυρίως πηλίνων καὶ λιθίνων ἀγγείων, ἀλλὰ καὶ ὀλίγα περίτεχνα μικροαντικείμενα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐνδιαφέροντες σφραγιδόλιθοι. Διὰ τούτων ἐχρονολογήθησαν τὰ

εἰκ. 32

ταφικά ταῦτα περιφράγματα εἰς τοὺς μεταβατικούς χρόνους μεταξὺ τῆς προανακτορικῆς καὶ τῆς παλαιότερας ἀνακτορικῆς ἐποχῆς.

Πλεῖστοι ὅσοι ἄλλοι χῶροι περικλείοντες μινωικά λείψανα ἀνιχνεύθησαν εἰς τὴν ἐγγυτέραν ἢ τὴν εὐρυτέραν περιοχὴν τῆς Κάτω καὶ τῆς Ἐπάνω Ζάκρου, τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα, ὥς εἶναι εὐνόητον, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀρχίσῃ προσεχῶς, ἀφοῦ ὑπολείπεται εἰσέτι ἐκτεταμένη ἐργασία διὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῆς περὶ αὐτὸ ζώνης.

33. Ρυτὸν μὲ διακόσμησιν ὀκτάποδος, ἀπὸ ἐγκατάστασιν μετανακτορικῶν χρόνων εἰς οἰκίαν τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου.

Τὸ Ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου

34. Γενική ἄποψις τοῦ ἀνακτόρου πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα καὶ τὸν βορειοδυτικὸ τομέα.

9. Θέσις καὶ βασικὰ χαρακτηριστικά

Τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ ἦσαν ὠκοδομημένα εἰς στρατηγικὰς θέσεις ἐπὶ λόφων ἐλεγχόντων κυρίως ὁδικὰς ἀρτηρίας, αἱ ὁποῖαι συνέδεον ζωτικὰς περιοχὰς τῆς ἐπικρατείας των. Οἱ λόφοι οὗτοι δὲν ἦσαν ὄχυροί, ὥς αἱ μυκηναϊκαὶ ἀκροπόλεις. Τοιούτου εἴδους θέσεις εἶχον θεωρηθῇ ἀρχικῶς ὡς χαρακτηριστικαὶ τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων, ἀλλ' ἡ ἐπακολουθήσασα ἀποκάλυψις τοῦ τρίτου ἀνακτόρου, τοῦ τῶν Μαλίων, ἀπέδειξεν ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο ὁ κανὼν, ἀφοῦ ἡ θέσις τοῦ τελευταίου ἦτο εἰς τὴν πεδινὴν ζώνην παρὰ τὴν ἀκτὴν. Τὸ τέταρτον ἀνάκτορον, τὸ τῆς Ζάκρου, εὕρισκεται εἰς διαφορετικὴν πῶς θέσιν, συνδυάζουσιν τὰ δύο στοιχεῖα τῆς ἰσοπέδου ζώνης καὶ τοῦ λόφου. Τὸ κύριον μέρος τοῦ ἀνακτόρου ἐξετείνεται εἰς τὴν ἐπίπεδον στενὴν λωρίδα μεταξὺ τῶν δύο λόφων τῆς κοιλάδος τῆς Κάτω Ζάκρου, ἐνῶ ἄλλα, δευτερεύοντα ἴσως, μέρη αὐτοῦ ἀνερριχῶντο κατ' ἄνδηρα ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ΒΑ. λόφου. Ὁ λόφος οὗτος, ὡς καὶ ὁ κατέναντι τούτου κείμενος, ὁ νοτιοδυτικὸς, κατείχετο ὑπὸ κτηρίων τῆς μινωικῆς πόλεως.

Ἡ θέσις ἐφαίνετο ἐκ πρώτης ὄψεως περίεργος, ἀφοῦ τὸ ἀνάκτορον εἶδε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐδεσπόζετο ἐν μέρει ὑπὸ τῶν οἰκίων τῆς πόλεως καὶ ἀφοῦ τὸ κύριον σῶμα αὐτοῦ ἦτο ἐκτεθειμένον πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς θαλάσσης καὶ εὐπρόσβλητον ἐκ τῶν περιστοιχιζόντων λόφων. Βαθμηδὸν ὅμως ἐγένοντο κατανοητοὶ οἱ λόγοι τῆς ἰδιοτύπου ἐκείνης τοποθετήσεως. Τὰ ἐπὶ τοῦ ΒΑ. λόφου κτήρια ἀπετέλουν εἰς τὴν πραγματικότητα συνέχειαν ἢ παραρτήματα τοῦ ἀνακτόρου, ἀμέσως ἐλεγχόμενα ὑπ' αὐτοῦ. Τὸ κύριον ἀνακτορικὸν συγκρότημα, ἐξ ἄλλου, τοποθετημένον ὡς ἦτο ἐντὸς τῆς στενῆς κοιλάδος, ἐπροστατεύετο ἀπὸ τοὺς ἐπικρατοῦντας ἰσχυροὺς βορειοδυτικοὺς ἀνέμους, οἱ ὅποιοι καὶ σήμερον μαστίζουν τὴν περιοχὴν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἔτους. Ἐπὶ πλέον τὸ εἰς τὴν κοιλάδα εὐφορον ἔδαφος ἐπέτρεπε τὴν φύτευσιν περὶ τὸ ἀνάκτορον βασιλικῶν κήπων, οἱ ὅποιοι προσέθετον ἀναμφιβόλως εἰς τὴν γοητείαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς καὶ προσέφερον ἀναψυχὴν εἰς τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐφοδιασμοῦ διὰ ποσίμου καὶ διὰ κοινὴν χρῆσιν ὕδατος ἐλύθη

εἰκ 8, 34

εὐχερῶς εἰς τὸν χῶρον τοῦτον, ἀφοῦ αἱ ὑπόγειοι φλέβες ἐγένοντο εὐκόλως προσिताὶ δι' εἰδικῶν ὑδραυλικῶν ἐγκαταστάσεων. Τὸ πλεονέκτημα τῆς ἀμέσου προσπελάσεως ἐκ τῆς θαλάσσης δι' ἰσοπέδων πλακοστρώτων ὁδῶν ἦτο σημαντικὸν διὰ διοικητικὸν κέντρον, τὸ ὁποῖον συνεχῶς ἀπησχολεῖτο μὲ ἐμπορικάς, κυρίως διὰ τοῦ λιμένος γινομένης, συναλλαγάς.

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Ζάκρου ὡς ναυτικῆς βάσεως ἐξησφάλιζεν ἀπὸ παντὸς ἐκ τῆς θαλάσσης αἰφνιδιασμοῦ διὰ τῶν ναυλοχούντων ἢ περιπολούντων πλοίων. Οἱ μελετηταὶ ἄλλως συμφωνοῦν ὅτι τὸ ἀνοχύρωτον τῶν μινωικῶν πόλεων ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν ναυτικὴν ὑπεροπλίαν. Ἀνάλογον μέσον, ἐγγυώμενον ἀσφάλειαν, ἔτυχεν ἐφαρμογῆς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς τὰς Βρεττανικὰς νήσους. Ἡ κεντρικὴ θέσις τοῦ ἀνακτόρου μεταξὺ τῶν δύο τομέων τῆς πόλεως ἦτο ἐπὶ πλέον λίαν ἐξυπηρετικὴ.

εἰκ. 8, 6, 66

Γενικὸν
σχέδιον

Ἀρχιτεκτονικῶς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου ἔχει στενὴν συγγένειαν πρὸς τὰ ἄλλα τρία μινωικὰ ἀνακτορικὰ κτήρια. Ὡς ἐκεῖνα, ὠργανώθη μὲ βάσιν τὴν κεντρικὴν αὐλὴν εἰς τέσσαρας πτέρυγας, δύο κυρίας, τὴν δυτικὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν, καὶ δύο δευτερευούσας, τὴν βορείαν καὶ τὴν νοτίαν. Πρὸ τῆς δυτικῆς προσόψεως ἐξετείνεται αὐλή, ἀρχικῶς πλακόστρωτος. Ἀντίστοιχος πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ἀνακτόρων ἦτο καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διάρθρωσις. Ἡ δυτικὴ πτέρυξ περιελάμβανε κυρίως τὰ διαμερίσματα τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν ἱερῶν τελετουργιῶν, καὶ ἐπίσης συστήματα ἀποθηκῶν, τὰ ὅποια ἐπίσης ἀνῆκον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸ ἱερόν. Ἡ ἀνατολικὴ πτέρυξ περιελάμβανε τὰ κύρια διαμερίσματα διαμονῆς τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ὡς καὶ μίαν ἐπίσημον αἴθουσαν, ἡ ὁποία δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο ἡ αἴθουσα θρόνου. Ἄλλοι χῶροι προωρίζοντο δι' ἐργαστηριακὴν ἐργασίαν καὶ ἄλλοι ἦσαν διαμερίσματα κοινῆς χρήσεως, ὡς μαγειρεῖα καὶ δωμάτια διαμονῆς τοῦ προσωπικοῦ. Ἡ συνολικὴ διάταξις ἦτο καὶ ἐνταῦθα τόσον λαβυρινθώδης ὅσον καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἀνάκτορα καὶ τὸ ὅλον σύστημα καθίστατο περισσότερον πολύπλοκον μὲ τὴν προσθήκην ἐνὸς τοῦλάχιστον ἄνω ὀρόφου. Τὴν ὑπαρξίν τούτου ἀπέδειξαν τὰ ἀνακαλυφθέντα κλιμακοστάσια, ἡ ἐκ τῶν ἄνω πτώσις δομικοῦ ὕλικου καὶ ἡ ἰσχυρὰ κατασκευὴ τῶν τοίχων τῶν ἰσογείων διαμερισμάτων. Σημαντικὸν ρόλον ἔπαιξαν καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐντὸς τῶν τοίχων ξυλοδομή, ἐνισχύσασα καὶ προσδοῦσα ἐλαστικότητα εἰς τοὺς τοίχους, ὡς ἐπίσης τὰ πλαίσια τῶν πολλῶν ἀνοιγμάτων τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων. Ἡ δομὴ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν διαχωρισμάτων ἦτο ἐπίσης ἀνάλογος πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ἀνακτόρων. Οἱ ξύλινοι ἐπὶ λιθίνων βάσεων κίονες εἶχον τὸ τυπικὸν πρὸς τὰ κάτω στενούμενον σχῆμα καὶ τὰ συστήματ' αὐτῶν φωταγωγῶν, πολυθρόνων, στοῶν, στοωτῶν ἀνδρήρων, ἀναπαυτηρίων, ἦσαν καὶ ἐνταῦθα ὁμοίως χαρακτηριστικὰ τῆς ἀνακτορικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Οἱ τοῖχοι διεκοσμοῦντο, ὡς συνήθως, διὰ τοιχογραφιῶν, ἃν καὶ φαίνεται ὅτι εἰς τὴν Ζάκρον ἐχρη-

σιμοποιήθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον διακοσμητικὰ θέματα· τοῦλάχιστον δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε παραστατικαὶ σκηναί. Ὑπάρχει μία ἐλαφρὰ ἀνομοιότης ὡς πρὸς τὸν προσανατολισμόν, διότι εἰς τὴν Ζάκρον ἢ ἀπόκλισις τοῦ κυρίου ἄξονος ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον εἶναι μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν παρατηρουμένην εἰς τὰ ἄλλα ἀνάκτορα. Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου ὅμως ὁ προσανατολισμός δίδεται κατὰ τὸ πλεῖστον χάριν εὐκολίας, ὡς ἐὰν ἦτο ἀκριβῶς ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον.

Παρὰ τὰς γενικὰς ταύτας ὁμοιότητας τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου ἔχει τὸν ἴδιον αὐτοῦ χαρακτήρα, ἐμφανίζον ἰδιορρυθμίας ὀφειλομένας εἰς τὴν προσαρμογὴν εἰς τὸ τοπίον καὶ τὸ κλίμα, εἰς τὴν χρῆσιν ἐπιχωρίων δομικῶν ὕλικῶν, εἰς τὴν φύσιν τῆς σχέσεώς του πρὸς τὰ ἄλλα πολιτικὰ κέντρα καὶ εἰς τὰς ἐπικρατούσας συνθήκας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀνιδρύσεως καὶ τῆς μετασκευῆς του. Ὡς ἤδη ὑπεγραμμίσθη μικρὰ διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου καὶ τῶν ἀνακτόρων τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων. Ἀλλὰ δὲν δύναται βεβαίως νὰ γίνῃ σύγκρισις πρὸς τὸ ἀπαράμιλλον ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ, τὸ ὅποιον εἶναι σχεδὸν τρεῖς φορές μεγαλύτερον. Ἡ κεντρικὴ αὐλὴ εἰς τὴν Ζάκρον, αἰσθητῶς μικροτέρα τῆς τῶν ἄλλων ἀνακτόρων, εἶναι περίπου τὸ ἓν τρίτον τῆς αὐλῆς τῆς Κνωσοῦ. Ἀλλά, καίτοι μικρότερον εἰς ἔκτασιν, τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου θὰ ἔφθανεν ἀσφαλῶς ἢ καὶ θὰ ὑπερέβαλλεν ἴσως εἰς χάριν τὸ τῆς Κνωσοῦ.

Ὑλικά δομῆς

Ἄν καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου ἐξηρτήθη ἀπὸ τὴν παλαιὰν παράδοσιν καὶ τὴν μακρὰν προηγηθεῖσαν πείραν, ἀπέβλεψε μετὰ περισσῆς φιλοδοξίας νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἐπιδιώξεις μεγαλοπρεπείας, χάριτος καὶ ἀνέσεως, αἱ ὁποῖαι ἐχαρακτήριζον τὴν νέαν ἐποχὴν. Φυσικὰ τὰ ἀποτελέσματα εἰς ἐκάστην περίπτωσιν ἐξηρτήθησαν ἐκ τῶν διατιθεμένων μέσων καὶ τῆς ἐφαρμοσθείσης λελογισμένης οἰκονομίας. Ἐπιχώρια ὕλικά ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς οἰκοδομῆς, ἐνῶ τὰ σπανιώτερα ἢ σκληρότερα εἶδη λίθου περιωρίσθησαν εἰς τὰς σημαντικωτέρας περιοχάς. Ὁ ἀσβεστόλιθος ἦτο ἄφθονος καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τοὺς τοίχους τῶν ἰσογείων διαμερισμάτων. Ὡμῶν πλίνθων ἐξ ἐπιχωρίου πηλοῦ ἐγένετο χρῆσις εἰς τοὺς ἄνω ὀρόφους καὶ διὰ τινὰ ἐσωτερικὰ διαχωρίσματα. Ἐκτεταμένα δάση κυπαρίσσων παρείχον σχετικῶς εὐκόλον ἐφοδιασμόν εἰς ξυλείαν καὶ δοκοὶ κυπαρίσσου ἐνεσωματοῦντο ἐντὸς τῶν τοίχων, ἵνα καταστήσουν αὐτοὺς ἐλαστικωτέρους διὰ τὰς περιπτώσεις σεισμῶν· ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπίσης διὰ τὴν κατασκευὴν κιόνων, παραστάδων, θυρωμάτων καὶ παραθύρων, ὀροφῶν καὶ στεγῶν. Πάντα τὰ ὕλικά ταῦτα

ὑπῆρχον καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ζάκρου. Εἰς τὴν γειτονίαν τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ ὑπῆρχον ἐξαίρετα λατομεῖα κρυσταλλικοῦ γυψολίθου καὶ τὸ ἐξόχως διακοσμητικὸν τοῦτο ὑλικὸν ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἐπένδυσιν τοίχων, τὴν στρώσιν δαπέδων, τὴν κατασκευὴν βάσεων κιόνων καὶ παραστάδων, ὡς καὶ θρανίων. Εἰς τὰ Μάλια ὅμως καὶ εἰς τὴν Ζάκρον δὲν ὑπῆρχε γυψόλιθος, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐξ ἀποστάσεων μεταφορὰ τοῦ ἦτο δύσκολος, ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ ὀλιγώτερον πολυτελεῖ ὑλικά, ὡς πλάκες ἐκ τιτανολίθου, πωρολίθου ἢ ἐπιχωρίου ἀσβεστολίθου, δάπεδα ἐκ σχιστολίθου καὶ βάσεις ἐκ σκλήρων λίθων, ὡς κροκαλοπαγῶν, τιτανολίθου, καὶ ὀφείτου. Διακόσμητα κονιάματα ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν ἐπικάλυψιν τοίχων καὶ ἐπιχρίσματα ἐξ ἀσβέστου ἢ χαλिकासβέστου διὰ τὰ δάπεδα. Εἰς τινὰ τῶν δαπέδων τῆς Ζάκρου συνεδυσάθησαν ὡμαὶ ἢ ὀπταὶ πλίνθοι μιμούμεναι τάπητας. Συνθετικαὶ ὕλαι ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ τὰ φαινόμενα εἰς τὰ δάπεδα τῶν ἐπισήμων αἰθουσῶν· ἡ τοιαύτη δυνατότης ἀντιμετωπίζεται κατωτέρω.

Εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ ἐγένετο ἐκτεταμένη χρῆσις ξεστῶν πωρολίθων, ἰδίᾳ κατὰ τὴν νεοανακτορικὴν περίοδον, κυρίως διὰ τὴν κατασκευὴν σημαντικῶν προσόψεων, τοίχων φωταγωγῶν καὶ διαμερισμάτων κατοικίας. Εἰς τὰ Μάλια ἀντὶ τοῦ πωρολίθου ἐχρησιμοποιήθη ψαμμόλιθος, ὅστις εἶναι μικροτέρας ἀντοχῆς καὶ κατώτερος εἰς ἐμφάνισιν, ἀλλ' εἰς τὴν Ζάκρον ὁ πωρόλιθος ἦτο εὐρέως εἰς χρῆσιν διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων τῶν προσόψεων πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς αὐλὰς, τῶν φωταγωγῶν καὶ τῶν διαβάσεων τῶν εισόδων. Δοθέντος ὅτι ὁ λίθος οὗτος δὲν ὑπάρχει ὡς ἐπιχώριον πέτρωμα εἰς εὐρεῖαν ἀκτῖνα πέριξ τοῦ ἀνακτόρου καὶ ἡ μεταφορὰ τοῦ διὰ μέσου τῶν ὄρεινῶν συγκροτημάτων ἐκ περιοχῶν πολὺ δυτικώτερον κειμένων ἐφαίνετο ἀδύνατος, ἡ παρουσία του ἀρχικῶς παρέμενεν ἀνεξήγητος. Ἡ ἀνακάλυψις ὅμως λατομεῖων πωρολίθου εἰς τὴν παραθαλασσίαν περιοχὴν Πελεκητά, τρία μίλια βορείως τοῦ ὄρμου τῆς Ζάκρου καὶ ἀμέσως νοτίως τοῦ μικροῦ ὄρμου τῶν Καρυμῶν (σημ. Καροῦμπες) ἀπέδειξεν ὅτι τὸ ὑλικὸν θὰ ἔδει νὰ εἶχε μεταφερθῇ διὰ σκαφῶν καί, ὡς ἀνέφερον ἤδη, ἡ διαπίστωσις αὕτη ἀπετέλεσε μίαν τῶν κυριωτέρων ἐνδείξεων τῆς ὑπάρξεως ἀνακτόρου εἰς τὸν ὄρμον τῆς Ζάκρου. Ὅταν σήμερον προσεγγίζει τις εἰς τὴν παραλίαν τῶν Πελεκητῶν, διακρίνει μακρόθεν τὰς φλέβας τοῦ πωρολίθου, κατερχομένας ἐπικλινῶς πρὸς τὴν θάλασσαν, μὲ ἐπικαθήμενα στρώματα ἀσβεστολίθου. Βράχοι προβάλλοντες εἰς τὴν θάλασσαν ἐπιτρέπουν τὴν προσέγγισιν καὶ τὴν φόρτωσιν εἰς μικρὰ σκάφη ἢ εἰς σχεδίας. Ἄν καὶ ἡ ἀκτὴ ὑπέστη ἀσφαλῶς μεγάλας μεταβολὰς ἐκ καθιζήσεων, δύναται τις καὶ σήμερον νὰ σηματοῖσῃ ἀκριβῆ εἰκόνα τοῦ τρόπου λατομήσεως, μεταφορᾶς καὶ εἰς τὰ σκάφη φορτώσεως τοῦ ὑλικοῦ. Πολὺ βαθεῖα καὶ εὐρεῖα τομὴ εἰς τὴν στρῶ-

σιν τοῦ πωρολίθου χαίνει πρὸς τὴν θάλασσαν. Εἰς τὴν ἀπότομον πλευρὰν ὑπάρχουν βαθμιδωτὰ ἐπίπεδα διαφόρου ὕψους, δεικνύοντα τὰ μέρη ὁπόθεν ἀπеспάσθησαν οἱ κυβόλιθοι. Ἡ λατόμησις εἶναι ἐμφανεστέρα εἰς τὴν πρὸς Βορρᾶν πλευρὰν τοῦ βράχου. Πρὸ ταύτης κατάκεινται δύο ἢ τρεῖς κυβόλιθοι, μὲ διαβεβρωμένην ἐκ τοῦ χρόνου τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν των. Κατέναντι τῆς μεγάλης τομῆς ὑπάρχει μικρότερος πωρολιθικός βράχος, λατομηθεὶς καθ' ὅλας τὰς πλευράς, ὥστε νὰ εἶναι σήμερον εὐχερῆς ἢ ἐπὶ τούτου, κατὰ βαθμίδας κοπέντος, ἀναρρίχησης. Διακρίνονται αἱ διανοιγεῖσαι αὐλακες ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ διὰ σφηνῶν ἀπόσπασις τῶν ὀγκολίθων. Εἰς τὴν κατέναντι πλευρὰν τοῦ μυχοῦ τοῦ κολπίσκου, πρὸς Βορρᾶν, μεγάλοι ὄγκοι πωρολίθου ἀπеспάσθησαν κατακρημνισθέντες.

Ἡ κατάστασις διατηρήσεως τοῦ ἀνακτόρου

Καθ' ὅσον ἐπροχώρει ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν Ζάκρον διεπιστοῦτο γεγονὸς ἐξαιρετικῆς σημασίας: τὸ ἀνάκτορον εἶχε παραμείνει ἀσύλητον καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπαραβίαστον. Ἀποθῆκαι, ποικίλα διαμερίσματα, ἀποθέται, θησαυροφυλάκια, μὲ ὀλόκληρον σχεδὸν τὸ περιεχόμενόν των εἰς τὴν θέσιν του, εὐρέθησαν ὡς εἶχον κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς. Μέγα μέρος τῆς σκευῆς τοῦ ἀνακτόρου, ἡ ὁποία προήρχετο ἐκ τῶν ἄνω ὀρόφων, ἔκειτο ἐκεῖ ὅπου εἶχε πέσει. Πολλὰ ἀπὸ τὰ πολύτιμα σκευὴ εὐρίσκοντο εἰσέτι εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν. Ἐργαλεῖα ἀνεκαλύφθησαν ἐκεῖ ὅπου ἦσαν εἰς χρῆσιν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ πρῶται ὕλαι, ὡς ἐπίσης ὑπὸ κατεργασίαν ἀντικείμενα εὐρέθησαν εἰς τὰ ἐργαστήρια. Εἰς τὰ μαγειρεῖα καὶ τὰ παραρτήματά των ἀνευρέθησαν ὑπολείμματα τροφῶν, ὁμοῦ μετὰ τῶν εἰς χρῆσιν εὐρισκομένων ἢ ἀποθηκευμένων μαγειρικῶν σκευῶν. Τὴν μόνην ἐξαίρεσιν τῆς γενικῶς ἀδιαταράκτου ταύτης καταστάσεως ἀπετέλει ἡ ἀνατολικὴ πτέρυξ, ὅπου ἡ καλλιέργεια κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰσέδυσσε τόσον βαθέως, ὥστε πολὺ ὀλίγα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα καὶ κινητὰ ἀντικείμενα διεσώθησαν.

εἰκ. 122

Οὐδεμία ἀξιόλογος ἐπανοικοδόμησις τῶν κτηρίων φαίνεται ὅτι ἐπραγματοποιήθη ἐπὶ τόπου μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀνακτόρου κατὰ τοὺς μινωικοὺς χρόνους. Ἀνεκαλύφθησαν μόνον ἐλάχιστα λείψανα πενιχρῶν κατασκευῶν εἰς περιορισμένον τομέα καὶ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Τὴν μεγαλυτέραν διατάραξιν ἐπέφερον ἐπανειλημμένως ἀνανεωθέντες ξηρολιθικοὶ ἀντερείσματικοὶ τοῖχοι πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων τῶν καλλιεργούμενων ἀνδῆρων τοῦ λόφου, ὡς ἐπίσης ἡ κατασκευὴ ἀρδευτικῶν τινων νεωτερικῶν ἀγωγῶν, τῶν ὁποίων εἰς εἰσέδυσσε μέχρις αὐτοῦ τοῦ στρώ-

ματος τοῦ μινωικοῦ κτηρίου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα, ἔνθα αἱ ἐπιχώσεις δὲν ἦσαν μεγάλαι.

Ἐπασαι αἱ ἐνδείξεις ἔπειθον ὅτι εἶχεν ἐπέλθει αἰφνιδία καὶ τρομερὰ καταστροφή, ἡ ὁποία προεκάλεσε τὴν κατάρρευσιν καὶ τὴν ἐκ πυρὸς καταστροφὴν τοῦ κτηρίου. Πολλὰ ἴχνη τῆς ὀρμητικῆς ταύτης πυρκαϊᾶς ἐφαίνοντο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀνακτόρου. Οἱ ἄνθρωποι οἱ κατοικοῦντες εἰς αὐτὸ μόλις θὰ εἶχον τὸν καιρὸν νὰ διαφύγουν, συναποκομίζοντες τὰ πολυτιμότερα τῶν κινητῶν ἀγαθῶν των. Καὶ οὐδέποτε μετὰ ταῦτα ἐπανῆλθον, ἵνα ἀναζητήσουν τὰ ὑπάρχοντά των ἢ διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν ἐκ νέου, ἐπανοικοδομοῦντες τὸ κτήριον. Μόνον ἐλάχιστα ἀντικείμενα ἐκ πολυτίμων μετάλλων ἀνευρέθησαν, ὡς λ.χ. μικρὰ ἀργυρᾶ πρόχους μὲ χρυσᾶς ἐπικοσμήσεις καὶ παχὺς ἀπλοῦς χρυσοῦς κρίκος. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἐγένετο νέα ἐγκατάστασις εἰς τὸν χώρον τοῦ ἀνακτόρου φαίνεται πολὺ περίεργον,

35. Μικρὰ ἀργυρᾶ πρόχους ἐκ μιᾶς τῶν ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος : εἰς τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ εἰκόνα εἶναι μᾶλλον ἐμφανὲς ἡ χρυσῇ ἐπικόσμησις.

ἀφοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν οἰκίων τοῦ ΝΔ. λόφου προέκυψαν σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι ὠρισμέναι οἰκίαι ἐπανωκοδομήθησαν ἐν μέρει κατὰ τοὺς μετὰ τὸ 1380 π.Χ. χρόνους. Πρέπει κανεῖς νὰ συμπεράνῃ ὅτι ὁ χῶρος τοῦ ἀνακτόρου ἐθεωρήθη ἱερὸς καὶ ἀπαραβίαστος μετὰ τὴν καταστροφὴν — εἶδος *tabu* —, ὡς συνέβη καὶ εἰς ἄλλα ἀνάκτορα, μάλιστα τὰ τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων, ἐνθα, ὡς φαίνεται, μόνον ἱερὰ ἐπετράπη νὰ οἰκοδομηθοῦν βραδύτερον. Ἴσως ἀνάλογος ὑπῆρξεν ἡ κατάστασις καὶ εἰς τὴν Κνωσόν, διότι τὰ κτήρια τὰ χαρακτηρισθέντα ὑπὸ τοῦ Ἑβανς ὡς κτήρια «ἀνακαταλήψεως» εἶχον δεσπόζοντα ἱερὸν χαρακτήρα. Ἀξίον σημειώσεως σχετικῶς εἶναι ὅτι ὁ χῶρος τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου εἰς τὰς Θήβας ἐχαρακτηρίζετο κατὰ τοὺς ἐλληνικοὺς κλασσικοὺς χρόνους ὡς «ἐνγλύσιον», ἄβατον ἱερὸν τέμενος, τὸ ὁποῖον ἐπιστεύετο ὅτι ἀπετέλει χῶρον κεραυνωθέντα ὑπὸ τοῦ Διὸς· μόνον ἱερὸν τῆς Δήμητρος ἐντὸς περιβόλου ἐπετράπη νὰ ἀνεγερθῇ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων, τοῦ ὁποῖου λείψανα ἀπεκάλυψεν ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Ἡ περίπτωσις τοῦ ἀσυλήτου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου εἶναι μοναδική. Ἀπαντα τὰ ἄλλα μεγάλα μινωικὰ καὶ μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα εἶχον συληθῇ καὶ ἀπογυμνωθῇ τῶν θησαυρῶν των πολὺ πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως των ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων. Τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς αὐτῶν πολύτιμα ἀντικείμενα ἦσαν μόνον ὑπολείμματα συλήσεως ἢ ὑπολείμματα ἐπιχωσθέντα ὑπὸ τὰ δάπεδα μετὰ καταστροφὴν ὑπὸ τῶν ἐκ νέου οἰκοδομησάντων. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ τὰ ὑπολείμματα τοῦ περιεχομένου τῶν θησαυροφυλακίων ἐπεχώσθησαν εἰς τὰ *Temple Repositories* μετὰ τὴν καταστροφὴν, ἢ ὁποία ἐπληξε τὸ ἀνάκτορον περὶ τὸ 1600 ἢ τὸ 1500 π.Χ. Θραύσματα ἀντικειμένων τοῦ κεντρικοῦ θησαυροφυλακίου ἐκαλύφθησαν ἐπίσης ὑπὸ τὸ δάπεδον κατὰ τὴν τελικὴν ἀνακατασκευὴν τοῦ ἀνακτόρου. Εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων οὐδὲν πολύτιμον σκεῦος παρέμεινε κατὰ χώραν μετὰ τὴν τελικὴν καταστροφὴν. Μόνον πολύτιμά τινα ὅπλα διεσώθησαν εἰς τὸ ἀνάκτορον τῶν Μαλίων ὑπὸ μεταγενέστερα δάπεδα μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1600 π.Χ. Τὰ ἀνάκτορα τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα εἶχον τόσον ὁλοκληρωτικῶς συληθῇ, ὥστε οὐδὲν σχεδὸν πολύτιμον ἀντικείμενον ἀπεδόθη κατὰ τὴν ἔρευναν. Εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Πύλου μόνον πλῆθος τεθραυσμένων πηλίνων σκευῶν καὶ πηλίνων πινακίδων τοῦ ἀρχείου, ὁμοίων τῆς Κνωσοῦ, παρέμειναν κατὰ χώραν, ἐνῶ ἀφηρέθη πᾶν πολύτιμον ἀντικείμενον. Οὕτω μόνον τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου παρέχει πλήρη σχεδὸν εἰκόνα τῆς σκευῆς βασιλικοῦ αἰγαιακοῦ οἴκου τῆς δευτέρας π.Χ. χιλιετηρίδος. Ἀντίστοιχος ὅμως περίπτωσις δι' οἰκισμὸν εἶναι ἡ τῆς μινωικῆς ἀποικίας τῆς Θήρας, τὰ ὑπὸ τὴν τέφραν τοῦ ἡφαιστείου ἐρείπια τῆς ὁποίας εὐλόγως ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς «Μινωικὴ Πομπηία».

10. Προσπελάσεις

Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀμέσου ἐπικοινωνίας μετὸν λιμένα ὑπεδήλωνεν ὅτι ἡ κυρία εἴσοδος θὰ ἔδει νὰ ἀναζητηθῇ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, ὅπου θὰ κατέληγεν ἡ ἐκ θαλάσσης ἐρχομένη ὁδός. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἀπεκάλυπεν εἰσέτι τὸ ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος καὶ διὰ τοῦτο ἡ ὑπαρξὶς πύλης πρὸς Ἀνατολὰς παραμένει πάντοτε ὑποθετικὴ, ὅχι ὅμως ἄνευ οἵασδῆποτε ἐνδείξεως, ἀφοῦ διάδρομος ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς περικάμπτει τὰς κυρίας αἰθούσας, καταλήγων εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλήν.

εἰκ. 37, 38

Μία τῶν κυρίων πυλῶν εὐρίσκετο κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν πλευράν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Εἰς ταύτην κατέληγε πλακόστρωτος ὁδὸς με κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., λοξὴν ἐπομένως σχετικὰ μετὴν πρόσοψιν τῆς πύλης. Δὲν κατέστη δυνατὴ εἰσέτι ἡ παρακολούθησις καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μήκος τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἡ ὁποία μετὴν κεντρικὴν ἐκ σειρᾶς παρωλιθικῶν πλακῶν διάβασιν καὶ μετὰ ρεῖθρα παρὰ τὰ πλευρίζοντα ταύτην οἰκοδομήματα ἐνθυμίζει τὰς ὁδοὺς τῶν ἄλλων ἀνακτορικῶν κέντρων. Ἡ γενικὴ διαδρομὴ τῆς δεικνύει ὅτι θὰ εἶχε τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τοῦ ὄρμου, καὶ ὅτι θὰ παρέκαμπτεν ἴσως τὸν βόρειον λόφον, βαίνουσα ἐφ' ἑνὸς τῶν χαμηλοτέρων αὐτοῦ ἀνδῆρων. Ἡ ὁδὸς κατέληγεν εἰς τὴν κυρίαν εἴσοδον, ἡ ὁποία εὐρίσκετο εἰς ὑψηλοτέραν στάθμην σχετικῶς μετὸ κύριον ἐπίπεδον τοῦ ἀνακτόρου καὶ τὴν κεντρικὴν αὐτοῦ αὐλήν. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπὸ ταύτης διάβασις εἶχε κατασκευασθῇ μετὰ κλιμακωτὰ κεκλιμένα ἐπίπεδα. Ὁ εἰσερχόμενος ἔφθανεν εἰς τὸ κύριον ἀνάκτορον διερχόμενος κατὰ πρῶτον ἐσωτερικὴν αὐλήν, ἐκ τῆς ὁποίας ἦσαν προσιτὰ τὰ διαμερίσματα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Ἡ ἀσυνήθης μορφή τῆς ΒΑ. διαβάσεως ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάγκης κατασκευῆς εἰσόδου, ἡ ὁποία θὰ ἠλέγχετο ὀλοκληρωτικῶς καὶ ἡ ὁποία θὰ συνέδεε τὴν εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον κειμένην κυρίαν ἐκ τοῦ λιμένος ὁδὸν μετὰ τὸ κύριον σῶμα τοῦ ἀνακτόρου εἰς τὸν ὑποκείμενον ἰσόπεδον χώρον. Ἡ λύσις ἦτο πράγματι λίαν ἐπιτυχής. Διὰ μέσου τῆς πύλης κατὰ τὴν πλευράν τῆς ὁδοῦ εἰσήρχετό τις εἰς ἐστεγασμένην διάβασιν μετὰ τέσσαρα εὐρέα κεκλιμένα ἐπίπεδα, ὁδηγοῦντα πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλήν. Οἱ πλευρικοὶ τοῖχοι τῆς διαβάσεως

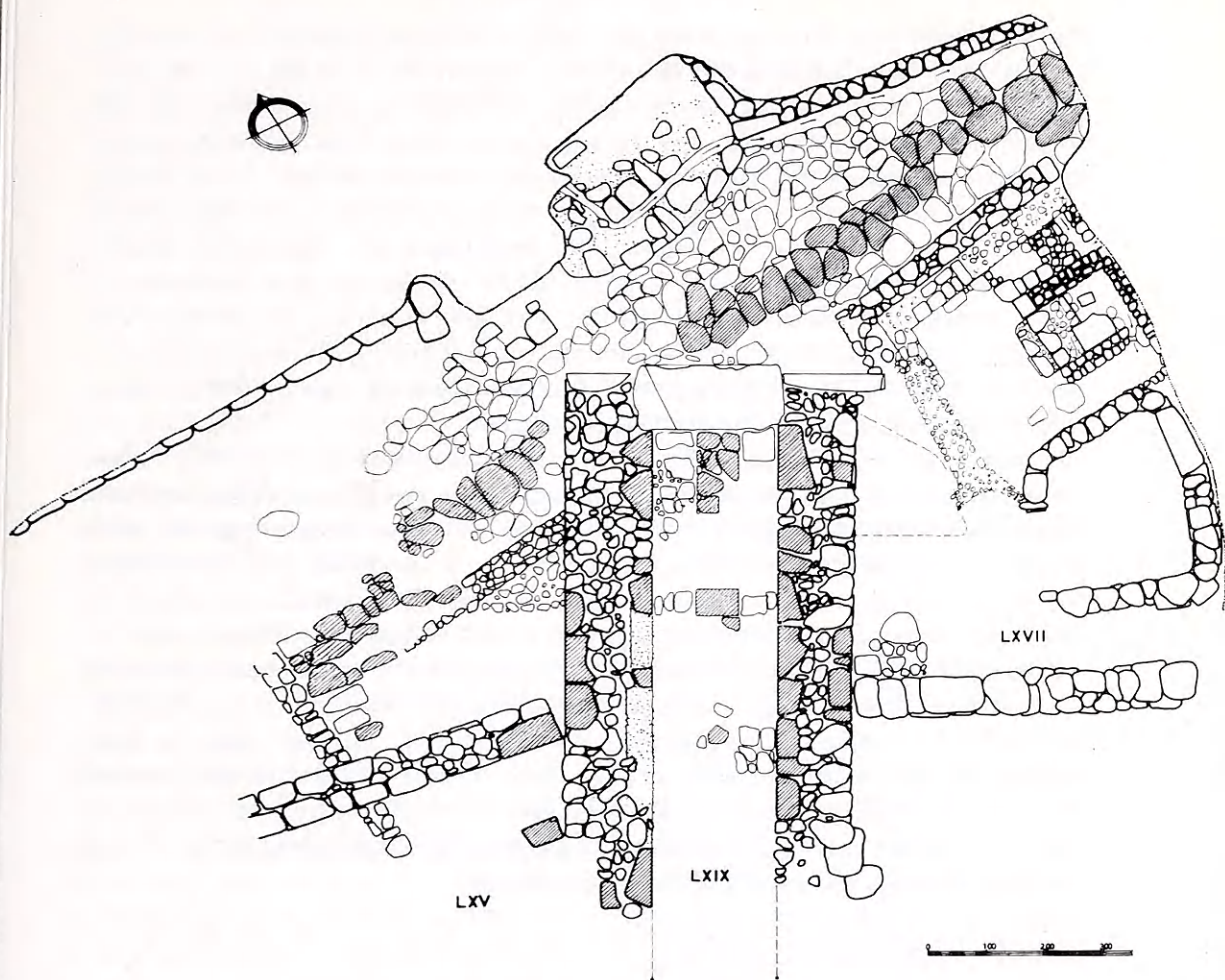
36. Σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδώνυχος με παράστασιν βουκράνου ὑπὲρ ἀνω βομοῦ· ἐκ τοῦ χώρου τῆς βορειοανατολικῆς πύλης.

ἦσαν ἐπενδεδυμένοι με ὠραίους πελεκητοὺς πωρολίθους κατὰ κανονικοὺς δόμους διατεταγμένους. Τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο δι' ἀκανονίστων πλακῶν, ἐκτὸς τῆς κεντρικῆς στρώσεως, ἡ ὁποία ἔβαινε κατὰ μῆκος τοῦ ἄξονος τῆς διαβάσεως καὶ ἡ ὁποία ἦτο ἐστρωμένη διὰ κανονικῶν ὀρθογωνίων πλακῶν, κατὰ τὸν γνῶριμον εἰς τοὺς διαδρόμους τῶν ἄλλων μινωικῶν ἀνακτόρων τρόπον. Ἡ μεσαία αὕτη λωρὶς θὰ ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν τάπητος καλύπτοντος τὸ κεντρικὸν τμήμα τῶν κεκλιμένων ἐπιπέδων. Τμήμα τοῦ πλακοστρώτου ἔχει καταστραφῆ, ἀλλὰ δύναται τις εἰσέτι νὰ φαντασθῇ τὸ ἀρχικὸν ἀποτέλεσμα. Τὸ κατώφλιον τῆς ἐξωτερικῆς θύρας ἦτο τὸ μεγαλύτερον εὑρεθὲν εἰς τὸ ἀνάκτορον καὶ ἦτο κατεσκευασμένον ἐκ σκοτεινοῦ ἄσβεστολίθου, με διαστάσεις 2.30 ἐπὶ 1.10 μ. Δὲν διακρίνονται ὅμως αἱ ὅποιαι ἤ τῳρμοι διὰ τὴν στερέωσιν τῶν ἀξόνων τῆς προφανῶς βαρείας διφύλλου θύρας ἢ τὴν ἀσφάλισιν τῶν κλειόντων τὴν θύραν ταύτην μοχλῶν. Αἱ ξύλινα παραστάδες ἔβαινον ἐπὶ τιτανολιθικῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν στενώτεραι τοῦ κατωφλίου· κατὰ συνέπειαν τὰ ἄκρα τῶν δύο πλευρικῶν τοίχων τῆς διαβάσεως θὰ ἦσαν ἐπενδεδυμένα διὰ ξύλου πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν καὶ τὰ φύλλα τῆς θύρας θὰ συνεδέοντο καὶ θὰ ἐστερεώνοντο ἐπ' αὐτῶν διὰ συρτῶν.

37. Τὸ τέρμα τῆς λιθοστρώτου ἐκ τοῦ λιμένος ἀγούσης ὁδοῦ, κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν πύλην τοῦ ἀνακτόρου.

Ἡ εἴσοδος αὕτη φαίνεται ὅτι κατεσκευάσθη κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου, διότι ὑπάρχουν ἐνδείξεις μεταβολῆς τῆς ἀρχικῆς διατάξεως τῆς ὁδοῦ καὶ τῶν πλευριζόντων αὐτὴν κτηρίων. Ἀρχικῶς ἡ ὁδὸς ἐξετείνετο προφανῶς περισσότερον πρὸς Δυσμᾶς καὶ ἴσως κατέληγεν εἰς κεκλιμένον ἐπίπεδον εἰσόδου. Δέν σφύζονται εἰ μὴ μόνον ὀλίγα ἴχνη τῆς παλαιότερας ταύτης διαρρυθμίσεως, εἰς τὰ ὅποια ἀνήκει ἴσως ἡ μικρὰ θύρα ἢ εὕρισκομένη ἀμέσως ἔξω τῆς ΒΑ. γωνίας. Ἐκ τῆς ἀρχικῆς ἐπικλινούσης διόδου τῆς εἰσόδου ἐλάχιστα λείψανα διασφύζονται. Ἡ περιοχὴ μὲ τὰ δια-

38. Κάτωρις τῆς βορειοανατολικῆς πύλης καὶ τοῦ τέρματος τῆς Ὁδοῦ λιμένος.
LXV Βαθμιδωτὰ ἄνθηρα. LXVII Χῶροι κοινόχρηστοι. LXIX ΒΑ. εἴσοδος καὶ δίοδος.

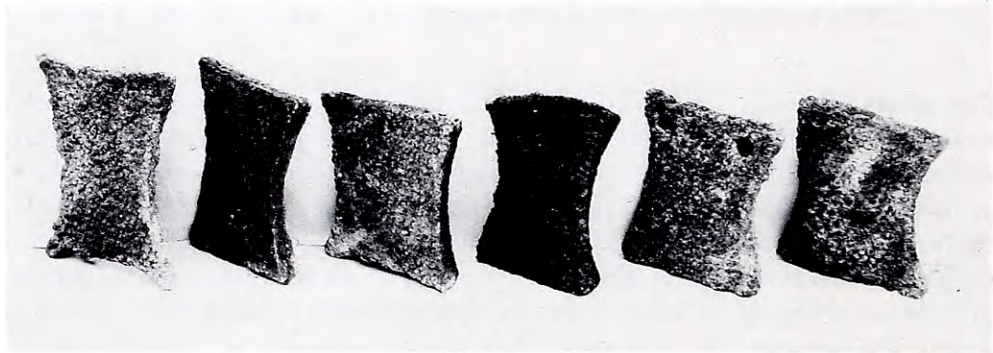
δοχικὰ ἄνθηρα, βορείως τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς, ἀναδιωργανώθη μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς νέας εἰσόδου καὶ εἰς τοῖχος ὤκοδομήθη ἀκολουθῶν τὴν κατεύθυνσιν τῆς ὁδοῦ καὶ τῶν παρακειμένων κτηρίων. Ὁ σκοπὸς τῶν μικρῶν αὐτῶν ἀνδέρων δὲν εἶναι σαφής. Ἴσως εἶχον φυτευθῇ μετὰ ἄνθη, παισιοῦντα μετὰ θελκτικὸν διάκοσμον τὴν μικρὰν πλατεῖαν ὅπου κατέληγεν ἡ βασιλικὴ ὁδός. Πολλὰ τεμάχια λιθίνων ἀγγείων εὐρέθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πύλης, ἀλλὰ τὸ πλεονάζον ἀξιόλογον ἀνακαλυφθὲν ἐνταῦθα ἀντικείμενον ἦτο σφραγὶς ἐκ σαρδώνυχος μετὰ σχηματικὴν παράστασιν βουκράνου

ἄνωθεν βωμοειδοῦς κατασκευάσματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βλαστάνουν κλάδοι.

Ἄλλη διάβασις, προφανῶς ἀκάλυπτος, ἔφερεν ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν κατὰ τὴν ΝΔ. αὐτῆς γωνίαν. Ἡ διάβασις αὕτη ἐπλεούριζε τὴν νοτίαν πτέρυγα, κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν, τῆς ὁποίας τρεῖς διακλαδώσεις προσπελάσεων συνέβαλον εἰς μίαν. Τὰ δάπεδα τῶν διόδων τούτων ἦσαν ἀπλῶς ἐκ στιβακτοῦ πηλοχώματος καί, ὅπως φαίνεται, τὸ ἐπίπεδόν των δὲν ἦτο τὸ αὐτὸ κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπεξετάθη εἰσέτι ἄρκετὰ ὥστε νὰ δεῖξη ποῦ αὔται ἤρχιζον, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἠκολούθουν τρεῖς διαφόρους κατευθύνσεις φέρει εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι θὰ συνεδέοντο μὲ ὁδοὺς ἐκκινούσας ἐξ Ἀνατολῶν, Δυσμῶν καὶ Νότου. Ὡδήγουν ἀμέσως εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὴν ἀφετηρίαν μεταβάσεως πρὸς τοὺς διαφόρους τομεῖς τοῦ ἀνακτόρου.

Οὐδεμία προσπέλασις ὑπῆρχεν ἀπ' εὐθείας ἐκ Δυσμῶν, τῆς προσόψεως ἐμφανιζομένης πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην συμπαγοῦς καὶ ἀδιασπάστου. Κατὰ τὴν νεοανακτορικὴν περίοδον οὔτε τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ οὔτε τὸ τῶν Μαλίων εἶχον ἀπ' εὐθείας προσπέλασιν ἐκ Δυσμῶν καὶ ἡ μοναδικὴ δίοδος πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν παρέκαμπε τὴν δυτικὴν πτέρυγα ἐκ Νότου. Ἀνάλογος προφανῶς ἦτο ἡ κατάστασις καὶ εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου. Μία ἐξήγησις τούτου θὰ ἦτο ἴσως ὅτι τὰ εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα κείμενα ἱερὰ ἔδει νὰ εἶναι ἀπολύτως ἠσφαλισμένα καὶ ἀπαραβίαστα, τῶν προσπελάσεων πρὸς ταῦτα ἐλεγχόμενων ἀπολύτως. Μόνον εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Φαιστοῦ διετηρήθη τὸ παλαιὸν σύστημα τῆς ἀπ' εὐθείας προσπελάσεως ἐκ τῆς δυτικῆς αὐλῆς. Εἰς τὰ Μάλια ἠνοίχθη κατὰ τοὺς ὑστέρους νεοανακτορικοὺς χρόνους διὰ μέσου τῆς δυτικῆς προσόψεως ὑπηρεσιακὴ εἴσοδος, ἀσφαλῶς ἐλεγχομένη ὑπὸ φρουρῶν.

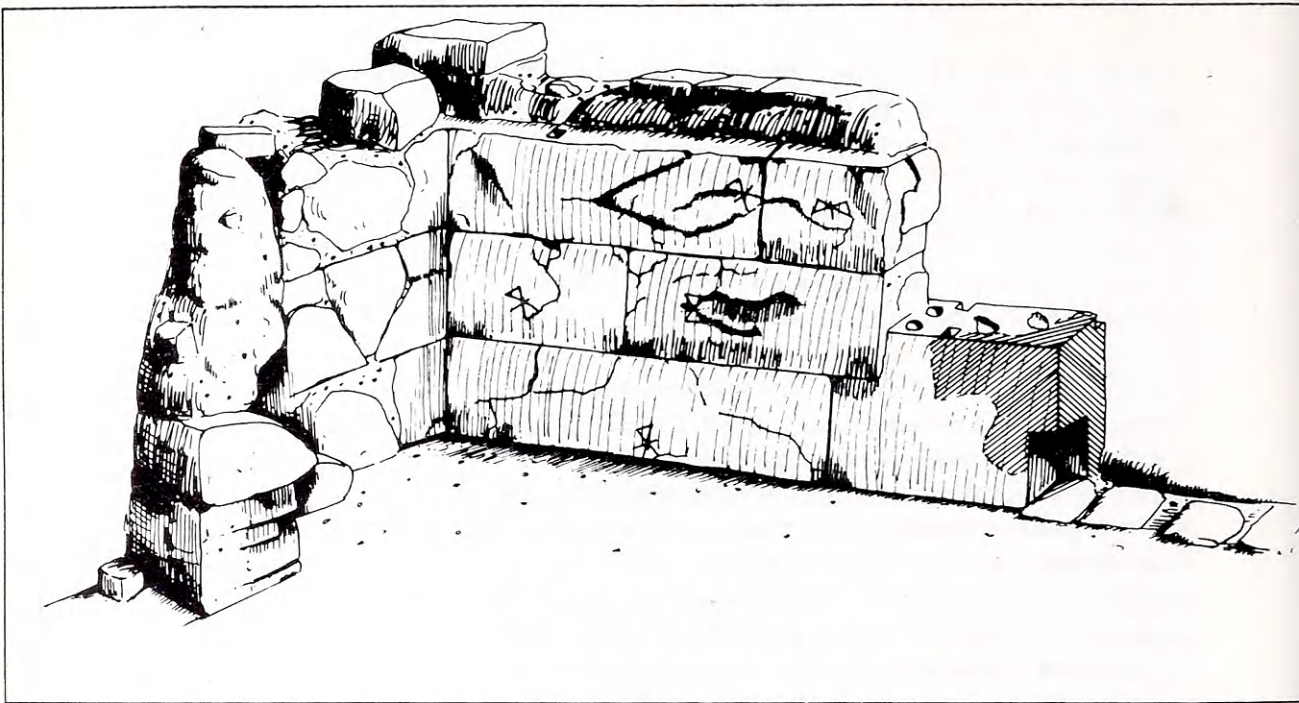
39. Χαλκὰ τάλαντα, προερχόμενα ἐκ τῆς δυτικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου.

11. Αἱ αὐλαὶ

Εἰς πάντα τὰ μινωικὰ ἀνάκτορα ἡ δυτικὴ αὐλή, ἐκτεινομένη πρὸ τῆς συμπαγοῦς δυτικῆς προσόψεως, ἔπαιξε σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ἀνακτορικὴν ζωὴν. Ὁ λαὸς τῆς πόλεως συνεκεντροῦτο ἐκεῖ συχνὰ ἵνα συμμετάσχη εἰς τὰς ἐπισήμους ἐορτὰς καὶ τὰς ἱερὰς τελετουργίας. Αἱ πλακόστρωτοι αὐταὶ αὐλαὶ ὑπῆρχον ἤδη κατὰ τὴν παλαιοανακτορικὴν περίοδον καὶ συχνὰ ἐξηκολούθησαν νὰ εἶναι ἐν χρήσει καὶ εἰς τὰς μεταγενεστέρας περιόδους, παρὰ τὰς ἐπελθούσας ἐν τῷ μεταξὺ ριζικὰς ἀρχιτεκτονικὰς μεταβολάς.

Εἰς τὴν Ζάκρον μόλις κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφικὰς περιόδους προέκυψαν θετικώτεροι ἐνδείξεις περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀνακτόρου παλαιότερου τοῦ ἤδη ἐρευνηθέντος. Ἡ δυτικὴ ὁμως αὐλή, εἰς τὸ ἀποκαλυφθὲν τοῦλάχιστον μέχρι σήμερον τμήμα, ἐνεφάνισε στοιχεῖα διαδοχικῶν φάσεων, πασῶν ἀναγομένων εἰς τὴν νεοανακτορικὴν περίοδον. Ἀνεγνωρίσθησαν τοῦλάχιστον δύο κύριαι φάσεις, μία πρώτη κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πλακόστρωτος αὐλὴ ἀνῆρχετο ἐπικλινῶς ἠρέμα ἀκολουθοῦσα τὴν κλιτὸν τοῦ λόφου, καὶ μία δευτέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ αὐλὴ διεμορφώθη κατὰ διαδοχικὰ κλιμακωτὰ ἄνδхра, προσαρμοζομένη ἐπίσης εἰς τὴν κλιτὸν τοῦ λόφου. Τμήματα τῆς παλαιότερας πλακοστρώτου αὐλῆς ἐσώθησαν ὑπὸ τὰ μεταγενέστερα ἄνδхра. Ἡ δευτέρα αὐλή, μικρὰ τμήματα τῆς ὁποίας διετηρήθησαν πλησίον τῆς προσόψεως, εἶχε δάπεδα ἐκ χαλिकासβέστου, μὲ μεγάλους ποταμίους ἢ θαλασσίους χάλικας. Ὑπὸ τὸ παλαιότερον δάπεδον ἀνεκαλύφθησαν οἰκίαι, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔδει νὰ ἀνάγωνται εἰς τὴν πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἀνακτόρου περίοδον, ὡς ἄλλως ἐβεβαιώθη ἐκ τῆς ἐντὸς τούτων ἀνευρεθείσης κεραμεικῆς. Κλίμακες ἢ ἐπικλινῆ ἐπίπεδα ἔθετον ἀναμφιβόλως εἰς ἐπικοινωνίαν μεταξύ των τὰ ἄνδхра τῆς ὑστέρας αὐλῆς. Ταῦτα ὁμως θὰ ἔδει νὰ εὐρίσκωνται δυτικώτερον, εἰς τὸ μὴ ἀνασκαφὲν εἰσέτι τμήμα. Ἡ κλιμακωτὴ ὁδός, ἡ ὁποία ἀνεκαλύφθη τὸ 1969 ἐξωτερικῶς τοῦ ΒΔ. τομέως τῶν κτηρίων τῆς βορείας κλιτύος, ἀπετέλει ἴσως συνέχειαν προσπελάσεως τῆς ὁδοῦ ταύτης. Εἰς βαθύτερα στρώματα ἀνεφάνησαν λείψανα πολὺ παλαιότερων κτηρίων, μερικῶς μόνον ἐρευνηθέντα· ταῦτα ἀνάγονται, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου. Περίεργον ἀποχετευτικὸν σύστημα, ἐκκινοῦν ἀπὸ δύο

40. Οἱ τοῖχοι τοῦ προθαλάμου τῆς εἰσόδου εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων διακρίνονται ἐγγάρακτοι διπλοὶ πελέκεις.

μεγάλας κατακορύφους πλάκας ἀμέσως ἔξω τῆς προσόψεως τῆς δυτικῆς πτέρυγος, ἐχρησιμοποιήθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων τῶν ὀροφῶν τοῦ κτηρίου κατὰ τὴν τελευταίαν ἀνακτορικὴν φάσιν, ἐκτὸς ἂν ἐξυπηρέτησε τελετουργίας, αἱ ὁποῖαι — τοῦτο ἐβεβαιώθη τοῦλάχιστον διὰ τὰ ἄλλα ἀνάκτορα — διεξήγοντο πρὸ τῆς δυτικῆς προσόψεως.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἰς τὴν περιοχὴν ἀμέσως ἔξω τῆς νοτίας προσόψεως τῆς δυτικῆς πτέρυγος. Ἡ ὑπαρξὶς τοῖχου περιβόλου περιορίζοντος πρὸς Δυσμὰς τὴν κυρίαν διόδον προσπελάσεως ἐκ Νότου πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν καὶ ἔχοντος ἄνοιγμα εἰσόδου πρὸς τὸν ἀμέσως δυτικώτερον χῶρον, τὸ ὁποῖον ἄνοιγμα ἐκλείσθη ἐκ τῶν ὑστέρων, κατέστησε πολὺ πιθανὸν ὅτι καὶ ἄλλος περίκλειστος χῶρος ἐξετείνετο πρὸς Νότον, ἴσως χρησιμεύσας εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν κοινῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Τοῦτο κατέστη ἔτι πιθανώτερον κατόπιν τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ κλείοντος τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῖχου περιβόλου.

Ὅλως ἐξαιρετικῆς σημασίας διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνακτόρου ἦτο, ὥς καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἀνάκτορα, ἡ κεντρικὴ αὐλή, ἡ ὁποία εἰς τὴν Ζάκρον, ὥς

ἤδη ἐσημειώθη, ἦτο αἰσθητῶς μικροτέρα τῆς τῶν ἄλλων ἀνακτόρων. Αἱ διαστάσεις της εἶναι 30 μ. μῆκος ἐπὶ 12 μ. πλάτος, ἦτοι κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ καθηγητοῦ J. Walter Graham, 100 ἐπὶ 40 μινωικοὶ πόδες. Ἐπέχουσα τὴν θέσιν πνεύμονος τοῦ ἀνακτόρου, ἡ αὐλὴ αὕτη ἐρρύθμιζε τὸν ἀερισμὸν καὶ τὴν κυκλοφορίαν πρὸς ὅλους τοὺς τομεῖς καὶ ἀπετέλει τὸν κύριον τόπον συναθροίσεων τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματούχων κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἐορτῶν. Κατὰ τὰς θρησκευτικὰς τελετουργίας ἐκεῖ ἀσφαλῶς διεξήγοντο αἱ ἱεραὶ πομπαί, οἱ χοροί, αἱ ἐπίσημοι θυσίαι καὶ αἱ «δημοθονίαι». Ἐκτὸς τῶν θρησκευτικῶν λειτουργιῶν ἡ αὐλὴ ἐχρησίμευσε καὶ ὡς τόπος πολιτικῶν, κοινωνικῶν ἢ καὶ ἰδιωτικῶν συγκεντρώσεων. Δὲν ἦτο πλακόστρωτος, ἀλλ' ἐκαλύπτετο διὰ στιβακτοῦ πηλοχώματος, ἐνισχυμένου δι' ἀσβέστου. Περὶ ταύτην μεγαλοπρεπεῖς ὠρθοῦντο αἱ προσόψεις τῶν πτερύγων, αἱ ὁποῖαι μὲ τὴν ποικιλίαν τῆς διαρθρώσεώς των καὶ τὴν πολύχρωμον διακόσμησιν τῶν γεισωμάτων, τῶν θυρωμάτων, τῶν κιόνων καὶ τῶν στύλων των, προσέδιδον ἐντυπωσιακὸν χαρακτῆρα εἰς τὸν κεντρικὸν τοῦτον ὑπαιθρον χῶρον. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν προσόψεων τούτων εἶχε κατα-

41. Τοῖχος ἐκ πελεκητῶν πορολίθων τῆς εἰσόδου πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διακρίνονται ἐγχάρακτα σύμβολα διπλῶν πελέκεων.

σκευασθῇ μὲ πελεκητοὺς παρολίθους, τοποθετημένους εἰς ἐπαλλήλους δόμους κατὰ τὸ ψευδοῖσοδομικὸν σύστημα. Ἐντὸς τῶν τοίχων τούτων ἐνεπλέκετο ἡ ξυλοδομή τῶν καθέτων καὶ ὀριζοντίων δοκῶν, ὡς ἦτο σύνηθες εἰς τοιοῦτου εἶδους κατασκευάς. Τὰ ξύλα προήρχοντο ἐξ ὑψηλῶν κυπαρίσσων, μεταφερθέντα ἐκ τῶν δασῶν, τὰ ὅποια τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐκάλυπτον τὰ σήμερον ἀπεψιλωμένα ὄρη τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης.

Ὡς ἐξάγεται ἐκ διαφορῶν διασωθέντων ἰχνῶν καὶ ἐκ τῶν μικρῶν τόρμων τῶν παρολίθων διὰ τοὺς συνδετικούς τένοντας, αἱ προσόψεις τῆς δυτικῆς καὶ τῆς νοτίας πτέρυγος πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν εἶχον ὡς ἀνοίγματα ὁλόκληρον σειρὰν διδύμων παραθύρων, ἀναλόγων ἐκείνων τὰ ὅποια ἦσαν τόσον τυπικὰ διὰ τὴν Κνωσόν. Τὰ παράθυρα ἐκεῖνα ἐφώτιζον τὰς ὀπισθεν τῆς προσόψεως τῆς δυτικῆς πτέρυγος ἐκτεινομένης μεγάλας αἰθούσας ἢ τὰ μικρότερα διαμερίσματα τῆς νοτίας πτέρυγος. Ἀνάλογα παράθυρα ὑπῆρχον ἀναμφιβόλως καὶ εἰς τὸν ἄνω ὄροφον.

Τρεῖς κύριαι εἰσοδοὶ ἔφερον ἀπὸ τὴν κεντρικὴν αὐλὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς δυτικῆς πτέρυγος. Ἡ μεσαία, μὲ μέγα μονόλιθον κατώφλιον, ἀπετέλει τὴν κυρίαν πρόσοδον καὶ διεμορφοῦτο μὲ προθάλαμον, ὁ ὅποιος εἶχεν ἀρχικῶς κεντρικὸν κίονα· ἐπλευρίζετο ὑπὸ μικροῦ γωνιακοῦ διαδρόμου, ὅπου πιθανῶς ἦτο ἐγκλωβισμένον τὸ κλιμακοστάσιον τὸ φέρον πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον. *εἰκ. 40, 41* Ἐπὶ τῶν πελεκητῶν παρολίθων τοῦ προθαλάμου τούτου ἐπανελαμβάνετο πλειστάκις χαρακτῶς τὸ σύμβολον τοῦ διπλοῦ πελέκεως, *εἰκ. 61* δηλοῦν προφανῶς ὅτι ὁ χώρος εἰς τὸν ὅποιον εἰσῆρχετο τις ἦτο ἱερός. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι ἀμέσως ἔξω τοῦ χώρου τούτου, εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν, ἀνευρέθη τετραγωνικὴ κρηπίς, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἀνῆκεν εἰς βωμόν. Ἡ κρηπίς αὕτη ἀρχικῶς ἐξελέγηθη ὡς μικρὸς περίβολος ἱεροῦ δένδρου. Ἡ ὑπόθεσις ἐγκατελείφθη ὅταν διεπιστώθη ὅτι περιέκλειε στιβακτὸν πηλόχωμα, εἰς τὸ ὅποιον θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ εὐδοκιμήσῃ δένδρον.

Ἐκ τῶν δύο ἄλλων εἰσόδων ἡ ἐπ' ἀριστερὰ ἔφερε πρὸς τὴν κυρίαν αἶθουσαν τῶν τελετουργιῶν, ἡ δὲ ἐπὶ δεξιὰ εἰς διάδρομον, μέσφω τοῦ ὁποίου ἦσαν προσिताὶ αἱ ἀποθήκαι καὶ ὁ ὑπηρεσιακὸς τομεὺς τῶν μαγειρείων. Θὰ ἡδύνατο μὲ ἀσφάλειαν νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι εἰς τὸν ἄνω ὄροφον ὑπῆρχον παράθυρα καὶ ἀνοίγματα ἀντίστοιχα πρὸς τὰ τοῦ ἰσογείου.

Μικρὰ δικιόνιος στοὰ κατελάμβανε μέρος τῆς βορείας πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν προσόψεως καὶ παρείχε προσπέλασιν πρὸς τὰ διαμερίσματα τῆς βορείας, ἐν μέρει ἐπὶ ἀνδρῶν ἐκτεινομένης, πτέρυγος, πρὸς τὰ ὑπηρεσιακὰ δωμάτια καὶ πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον δι' ἐνὸς κεντρικοῦ κλιμακοστασίου. Ὑπεράνω τῆς στοᾶς ταύτης θὰ ὑπῆρχε στοωτὸν ἀνδερὸν (βεράντα), ἐξυπηρετήσαν τὰ παρακείμενα διαμερίσματα. Οἱ πιθανῶς ἐρυθροὶ κίονες τούτου καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διακόσμησις, ὁρατὴ διὰ μέσου τῶν κιονωτῶν ἀνοιγμάτων, ἦσαν μεταξὺ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν διαρρυθμίσεων, διὰ τῶν

ὁποίων ἐπεδιώχθη ἡ ἐντυπωσιακὴ διάρθρωσις περὶ τὴν κεντρικὴν αὐλὴν.

Ἡ μικρὰ στοᾶ, τῆς ὁποίας ἐσώθησαν καλῶς αἱ βάσεις τῶν κιόνων καὶ τὸ πλακόστρωτον δάπεδον, ἐχρησίμευε ταυτοχρόνως ὡς χῶρος ἀναμονῆς καὶ ὡς ἀναπαυτήριον, διὰ τὸ ὁποῖον παρέσχεν ἔνδειξιν τὸ ἀνευρεθὲν κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου θρανίον. Τοῦτο ἐπλαισιοῦτο μὲ ξύλινον γείσωμα καὶ εἶχεν ὡς ἐρεισίνωτον ὀρθίας πλάκας, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τὸν τοῖχον τοῦ βάθους. Ὁ χῶρος παρείχεν οὕτω προστασίαν, ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς, ἔναντι τοῦ καύσωνος ἢ τῆς βροχῆς.

Παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐκ τῆς καλλιεργείας ἰσχυρὰν καταστροφὴν καὶ τὴν μερικὴν διατάραξιν τῶν λίθων τοῦ στυλοβάτου τῆς πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν προσόψεως λόγῳ τῆς κατασκευῆς μεταγενεστέρου ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, διετηρήθησαν ἱκανὰ στοιχεῖα, ὥστε νὰ δύναται αὕτη μὲ σχετικὴν ἀσφάλειαν νὰ ἀναπαρασταθῇ. Ἡ πρόσοψις αὕτη, ὅπισθεν τῆς ὁποίας ἐξετείνοντο τὰ βασιλικά διαμερίσματα, πρὸς τὰ ὁποῖα ὑπῆρχεν ἄμεσος προσπέλασις ἀπὸ τῆς αὐλῆς, ἦτο μνημειωδεστέρα τῶν ἄλλων. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βορειοτέρου τῆς τμήματος κατελάμβανεν εἶδος στοᾶς μικροῦ βάθους, ἡ ὁποία ἀνῆκεν οὐσιαστικῶς εἰς τὰ ὅπισθεν αὐτῆς εὐρισκόμενα διαμερίσματα καὶ διηρθροῦτο εἰς δύο τμήματα, μὲ εὐρέα μεταξὺ τετραγωνικῶν στύλων καὶ κιόνων ἀνοίγματα. Ἡ πρόσοδος ἐγίνετο μέσῳ δύο πλατειῶν βαθμίδων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑψοῦντο δύο πεσσοί, ἔχοντες μεταξὺ των λεπτὸν κίονα. Ἀμέσως ἀριστερά, ἄλλη, στενὴ αὐτῇ, βαθμιδωτὴ εἴσοδος μεταξὺ πεσσῶν, ἔφερεν ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ἤδη περιγραφείσαν ἐσωτερικὴν αὐλὴν. Τὸ ὑπόλοιπον τῆς στοᾶς εἶχεν εὐρύτερα μεταξὺ παραστάδων ἀνοίγματα, μὲ κεντρικὸν πεσσὸν στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, ὁ ὁποῖος ἔβαινε κατὰ μῆκος τῆς κεντρικῆς αὐλῆς. Ἀνάλογοι, καίτοι περισσότερον ἀνεπτυγμένοι, στοαὶ ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἀνάκτορα καὶ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθῇ τις τὸ ὑπεράνω τῆς στοᾶς τοῦ ἀνακτόρου ὑπάρχον κιονωτὸν ἄνδρην, ἀνάλογον τῶν βεβαιωθέντων ἀλλαχοῦ, μάλιστα εἰς τὴν Κνωσόν. Καὶ ἐνταῦθα ἡ γενικὴ ἐντύπωσις θὰ ἦτο ἡ τῆς ποικιλίας καὶ τῆς πολυχρωμίας, αἱ ὁποῖαι πολὺ προσέθετον εἰς τὴν χάριν τοῦ συνόλου. Τὸ βασιλικὸν ζεῦγος καὶ ἡ ἀκολουθία του συχνὰ θὰ ἐνεφανίζετο εἰς τὴν στοᾶν καὶ τὸ ἄνω ταύτης κιονωτὸν ἄνδρην κατὰ τὰς ἐορτάς, ὅταν πλῆθος κόσμου ἦτο συγκεντρωμένον εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν. Οἱ ἴδιοι αὐτοὶ χῶροι θὰ ἐχρησίμευον δι' ἀναψυχὴν καὶ ἀνάπαυσιν.

Ἀμέσως πρὸς Νότον τῆς στοᾶς εὐρίσκετο τὸ ἄνοιγμα διαδρόμου, πολὺ πιθανὸν ἐκεῖνου, ὁ ὁποῖος περικάμπτων ὀρισμένα διαμερίσματα τῆς πτέρυγος ὡδήγει εἰς τὴν ἀνατολικὴν πύλην, ἐὰν ὄντως ὑπῆρχε τοιαύτη πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Μέγα διπλοῦν κέρας ἐκ κονιάματος, σύμβολον τῆς ἱερότητος τοῦ ἀνακτόρου, κατέπεσεν ἐκ τοῦ γεισώματος τοῦ κοσμοῦντος τὴν εἴσοδον ταύτην ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς θρυμματισθέν. Τεμάχια

ὁμοίων διπλῶν ἱερῶν κεράτων, ἐπικαθημένων ποτὲ ἐπὶ τῶν γεισωμάτων, ἀνευρέθησαν καὶ εἰς τὴν Κνωσόν, χαρακτηρίζοντα ἐπίσης τὸ ἀνάκτορον ὡς ἱερόν. Ὁ Ἔβανς ἐφαντάσθη ὀλοκλήρους σειρὰς τοιούτων κεράτων, ἐπιστεφούσας τὸ οἰκοδόμημα. Εἰς τὸ ὑπόλοιπον τῆς προσόψεως τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου ἠνοίγοντο δύο μικραὶ θύραι, εἰσάγουσαι ἐντὸς τοῦ συγκροτήματος κτιστοῦ ἐντὸς θαλάμου φρέατος.

Τέλος ἡ πρὸς τὴν αὐλὴν πρόσοψις τῆς νοτίας πτέρυγος ἦτο ἐπιμελῶς ὠκοδομημένη διὰ πελεκητῶν πωρολίθων, με ὅμοιον σύστημα ὡς ἐκεῖνο τῆς δυτικῆς. Κεντρικὴ θύρα με μέγα μονολιθικὸν κατώφλιον παρεῖχεν εἴσοδον εἰς τὰ δωμάτια τῆς νοτίας πτέρυγος, ἡ ὁποία ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὴν βιοτεχνίαν. Τὸ εὐρὺ ἄνοιγμα μεταξὺ τῶν δύο πτερύγων, τῆς δυτικῆς καὶ τῆς νοτίας, ἔφερεν εἰς τὴν ἤδη μνημονευθεῖσαν δίοδον, εἰς τὴν ὁποίαν συνέβαλλον, ὡς εἶδομεν, περισσότεραι ὁδοὶ προσπελάσεως.

Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις ἐκ τῶν προσόψεων τούτων με τὴν ψευδοῖσοδομικὴν τῶν τοιχοδομῆν, τὰ διάφορα ὕψη τῶν, τὰς ποικίλας εἰσόδους τῶν, τὰ ἀπλᾶ ἢ δίδυμα παράθυρα τῶν ἰσογείων καὶ τῶν ἄνω ὀρόφων, τὰς στοὰς καὶ τὰ

42. Διακόσμητος τετράωτος πιθαμορεὺς ἐκ διαμερίσματος τοῦ ἱεροῦ.

ὑπεράνω τούτων κιονωτὰ ἄνδρα, ὅπου ἰδιάζοντα τόνον προσέθετεν ἡ πολυχρῶμος διακόσμησις, δὲν θὰ ἦτο αἰσθητῶς διάφορος ἐκείνης ἡ ὁποία παρείχετο εἰς τὰ ἄλλα μινωικὰ ἀνάκτορα, μάλιστα τὸ τῆς Κνωσοῦ. Αἱ μικρότεραι διαστάσεις τῆς αὐλῆς καὶ ἡ σχετικὴ ἀπλοποίησις ὀρισμένων ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων ἐμείωνον βεβαίως τὴν μεγαλοπρέπειαν, ἀλλ' ἡ μεγαλύτερα συγκέντρωσις καὶ ἡ πυκνότερα ἐναλλαγὴ τῶν στοιχείων τούτων, τῶν ὁποίων αἱ ἀναλογίαι ἐνταῦθα περισσότερον ἀπέβλεψαν εἰς τὴν χάριν, θὰ προσέθετον ἀναμφιβόλως εἰς τὸ θέλγητρον τοῦ συνόλου.

Ἐκτὸς τῆς δυτικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι μικρότεραι ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ αὐλαί. Πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς δυτικῆς πτέρυγος, πέραν ἀπὸ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῆς δυτικῆς αὐλῆς καὶ ἀμέσως κάτω τοῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος τὸ ὁποῖον ἀπεκαλέσαμεν Βορειοδυτικόν, ἐξετείνεται μικρὰ πλακόστρωτος αὐλή, πλευρίζουσα τὴν ἐξωτερικὴν γωνίαν τῶν ἀκραίων δυτικῶν ἀποθηκῶν. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο αὕτη ὑπόλειμμα τοῦ ἀνωτέρου πλακοστρώτου ἀνδῆρου τῆς δυτικῆς αὐλῆς τῆς παλαιότερας φάσεως. Ὡς θὰ ἴδωμεν, κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τοῦ ἀνακτόρου ὁ βορειοδυτικὸς τομεὺς ἦτο προσιτὸς ἐκ τοῦ ἀνδῆρου τούτου διὰ κλίμακος. Ὅταν ἡ δυτικὴ αὐλὴ ἀνακατεσκευάσθῃ κατὰ κλιμακωτὰ ἄνδρα, ἀπεμονώθῃ τμήμα τοῦ ἀνωτέρου τούτων διὰ γωνιακοῦ τοίχου ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων, δημιουργηθείσης μικρᾶς αὐλῆς ἐντὸς περιβόλου, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπεχώσθῃ τὸ ἀρχικὸν πλακόστρωτον. Κάτω τοῦ νέου δαπέδου καὶ κατὰ μῆκος τοῦ βορείου ἀντερεισματικοῦ τοίχου διήλθεν ἀποχετευτικὸς ἀγωγός.

Ἄλλη, ἐσωτερικὴ αὐλή, τῆς ὁποίας ἐγένετο ἤδη μνεῖα ἐν σχέσει μὲ τὴν κυρίαν ΒΑ. πύλην τοῦ ἀνακτόρου ἦτο προσιτὴ ἀμέσως διὰ τῆς ἐπικλινούσας διαβάσεως τῆς ἐκκινούσης ἐκ τῆς πύλης ταύτης. Ἡ αὐλή ἦτο εὐρύχωρος, διαστάσεων περίπου $13.50 \times 14 \mu.$ καὶ ἀσφαλῶς ὁλόκληρος πλακόστρωτος. Τοῦ πλακοστρώτου σφύζεται σήμερον μέρος μόνον κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν, τοῦ ὑπολοίπου καταστραφέντος ὑπὸ τῆς καλλιεργείας. Ἡ καταστροφή του ἔδωκε τὴν δυνατότητα νὰ ἐρευνηθῇ καὶ νὰ μελετηθῇ τὸ ὑπὸ τοῦτο διερχόμενον σύστημα τῶν ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ κατωτέρω λόγος.

Ἡ αὐλή ἦτο χρήσιμος ὄχι μόνον λόγῳ τῆς ἀμέσου συνδέσεώς της μὲ τὴν ἐξωτερικὴν πύλην, ἡ ὁποία παρείχεν εὐκόλον πρόσβασιν πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, ἀλλὰ καὶ διότι ἐξησφάλιζε φῶς καὶ ἀέρα εἰς τὰ διαμερίσματα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, μάλιστα εἰς τὴν μεγάλην ἐπίσημον τετραγωνικὴν Αἶθουσαν τῆς δεξαμενῆς. Ἐκτὸς τούτου προσεφέρετο αὕτη ὡς ὑπαιθρος χῶρος διὰ παραμονὴν καὶ ἀνάπαυσιν εἰς τὸ προσωπικὸν τοῦ ἀνακτόρου, κατ' ἐναλλαγὴν μὲ τὴν κεντρικὴν αὐλὴν καὶ ἐπέτρεπε τὴν πρόχειρον ἀπόθεσιν τῶν εἰσαγομένων διὰ τῆς πύλης ἐμπορευμάτων, πρὸ τῆς κατανομῆς αὐτῶν εἰς τὰς ἀποθήκας.

12. Ὁ χαρακτήρ τῆς δυτικῆς πτέρυγος

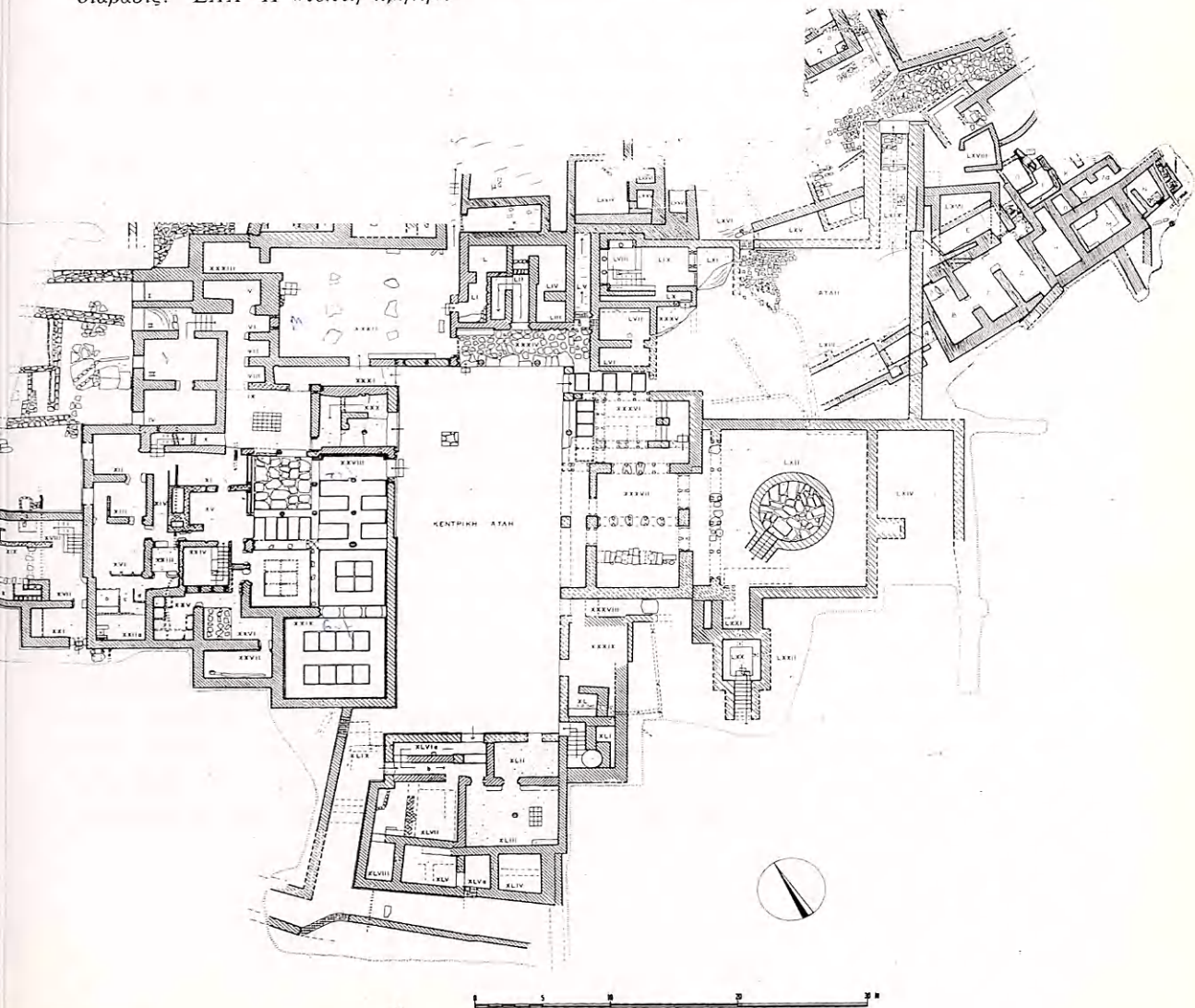
εἰκ. 43

Ἡ διπλῇ λειτουργία ἡ ὁποία ἀπεδίδετο ἀνέκαθεν εἰς τὰ μινωικὰ ἀνάκτορα, ἡ τοῦ κέντρου λατρείας τῆς θεότητος καὶ ἡ τῆς ἑδρας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τοῦ βασιλέως, ἐπεβεβαιώθη κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον διὰ τῶν προκυψάντων εἰς τὴν Ζάκρον νέων στοιχείων. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνταῦθα, ὡς εἰς τὰ ἄλλα ἀνάκτορα, τὰ κύρια διαμερίσματα τοῦ ἱεροῦ εἶναι συγκεντρωμένα εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπλὴ σύμπτωσης. Θὰ ὑπῆρχεν ἀναμφιβόλως ἰδιαίτερος λόγος διὰ μίαν τοιαύτην τοποθέτησιν, σχετιζόμενος μὲ τὰς τότε θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις. Ἡ ἰδιαιτέρα ἀνάπτυξις τῆς δυτικῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων καὶ ἡ ἀποδεδειγμένη χρησιμοποίησίς της δι' ἱερὰς τελετουργίας δὲν εἶναι πιθανῶς ἄσχετος μὲ τὴν θέσιν τοῦ ἱεροῦ εἰς τὴν δυτικὴν αὐτῶν πτέρυγα. Εἰς τὴν Ζάκρον δὲν ἀνεσκάφη ἡ αὐλὴ αὕτη εἰς ἔκτασιν, ὥστε νὰ δύναται νὰ βεβαιωθῇ ἡ ἀπολύτως θρησκευτικὴ λειτουργία της. Ὁρισμένοι ὅμως πελεκητοὶ λίθοι, ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς δυτικῆς προσόψεως προερχόμενοι, ἔφερον κεχαραγμένον τὸ σύμβολον τῶν διπλῶν πελέκεων, σύμβολον τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέγχθη, ἐπανελαμβάνετο ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ προθαλάμου τῆς κυρίας εἰσόδου ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα. Ὅπως φαίνεται, τὰ διαμερίσματα τοῦ ἱεροῦ κατελάμβανον ὁλόκληρον τὴν πτέρυγα καὶ περιελάμβανον τὰς αὐτὰς κατηγορίας δωματίων, ἀναφερομένας εἰς τὰς θρησκευτικὰς δραστηριότητας.

Ἡ πτέρυξ ὁρίζεται πρὸς Βορρᾶν ὑπὸ τῆς μικρᾶς πλακοστρώτου αὐλῆς καὶ τὰ δωμάτια τοῦ μαγειρείου καὶ πρὸς Νότον ὑπὸ τοῦ ὑπαίθρου χώρου, τὸν ὁποῖον ἤδη ἐχαρακτηρίσαμεν ὡς περίβολον δι' ὑπηρεσιακὴν ἐξυπηρέτησιν. Τόσον ἡ δυτικὴ ὅσον καὶ ἡ κεντρικὴ αὐλή, αἱ ὁποῖαι ἐπλαισιώνον τὴν πτέρυγα, συνεδέοντο ἀμέσως μὲ τὸ ἱερόν, ὡς ἀπεδείχθη καὶ διὰ τὰ ἄλλα ἀνάκτορα. Ὁ πρὸ τῆς κυρίας εἰσόδου βωμὸς δεικνύει τὴν στενὴν συνάρτησιν τῆς κεντρικῆς αὐλῆς μὲ τὴν δυτικὴν πτέρυγα. Εἰς ὑστέραν φάσιν προσηρτήθη εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ιδιόμορφον παράρτημα, καταλαβὼν χώρον τῆς ἀρχικῆς δυτικῆς αὐλῆς. Τὸ συγκρότημα τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ μικροῦ προθαλάμου καὶ ἐνὸς μεγαλυτέρου διαμερίσματος, μεριζομένου ἐσωτερικῶς ὑπὸ πολυθύρου καὶ πλινθίνων διαχωρισμάτων εἰς μικρότερα

43. Σχέδιον τῆς δυτικῆς πτέρυγος :

I-VIII Ἀποθήκαι τῆς δυτικῆς πτέρυγος. IX Ἀντιθάλαμος ὑποδοχῆς δυτικῆς πτέρυγος. X Κλιμακοστάσιον τοῦ ἱεροῦ. XI Δωμάτιον τῶν γραπτῶν πιθαμφορέων (βλ. καὶ XV). XII Δωμάτιον τῶν ξιφῶν. XIII Σκευοθήκη τοῦ ἱεροῦ. XIV Διάδρομος τοῦ ἱεροῦ. XV Δωμάτιον τῶν γραπτῶν πιθαμφορέων (βλ. καὶ XI). XVI Ἀρχαιοφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ. XVII-XXI Ἑργαστηριακὸν παράρτημα τῆς δυτικῆς πτέρυγος. XXII Ἀποθέται τοῦ ἱεροῦ. XXIII Τὸ κεντρικὸν ἱερόν. XXIV Ἡ καθαρτήριος δεξαμενὴ. XXV Τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ. XXVI Ἑργαστήριον τοῦ ἱεροῦ. XXVII Ἑργαστήριον τοῦ ἱεροῦ. XXVIII Ἡ αἴθουσα τῶν τελετουργιῶν. XXIX Ἡ αἴθουσα τῶν συμποσίων τοῦ ἱεροῦ. XXX Εἴσδος, προθάλαμος καὶ κλιμακοστάσιον τῆς δυτικῆς πτέρυγος. XXXI Ὑπηρεσιακὴ εἴσδος καὶ διάδρομος. XXXII Τὸ μαγειρεῖον καὶ ἡ τραπεζαρία. XXXIII Ἀποθήκη τοῦ μαγειρείου. XXXIV Βορεία στοὰ καὶ ἀναπαυτήριον. XXXV Διάδρομος τοῦ λουτροῦ. XXXVI Ἡ αἴθουσα τῆς βασιλείσης. XXXVII Ἡ αἴθουσα τοῦ βασιλέως. XXXVIII Διάδρομος πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν. XXXIX-XLI Συγκρότημα τοῦ κτιστοῦ φρέατος. XLII-XLVIII Συγκρότημα ἐργαστηρίων τῆς νοτίας πτέρυγος. XLIX Νοτία προσπέλασις πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν. L-LI Δωμάτια ἐξυπηρετήσεως τοῦ μαγειρείου. LII Κλιμακοστάσιον τῆς ἐπισήμου αἰθούσης συμποσίων. LIII-LIV Ἀποθήκαι τῆς βορείας πτέρυγος. LV Βαθμιδωτὴ κεκλιμένη ἀνοδος. LVI-LVII Ἀποθήκαι τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων. LVIII-LX Τὸ λουτρόν μετὰ τὸν προθάλαμον καὶ τὸν διαδρομίσκον του. LXI Ἰσὼς καλλωπιστήριον. LXII Ἡ αἴθουσα τῆς δεξαμενῆς. LXIII Πλακόστρωτος ἐσωτερικὴ αὐλή. LXIV Εἰσαγωγικὸς περίβολος πρὸ τῆς αἰθούσης τῆς δεξαμενῆς. LXV Ἀνδρὰ παρὰ τὴν ΒΑ. πύλιν. LXVI Ἀνοδος πρὸς τὴν ὁδὸν λιμένος. LXVII Ἀποθήκη παρὰ τὴν ΒΑ. πύλιν. LXVIII Περίβολος παρὰ τὴν ΒΑ. πύλιν μετὰ ἐργαστηριακὰς ἐγκαταστάσεις. LXIX Ἡ βορειοανατολικὴ πύλη καὶ ἡ κλιμακωτὴ διάβασις. LXX Ἡ «τυκτὴ κρίνη».

διαμερίσματα. Τὸ σύστημα τοῦ πολυθύρου, ἂν καὶ προχείρου κατασκευῆς, ἐπέτρεπε μὲ τὸ ἄνοιγμα ἢ τὸ κλείσιμον τῶν θυρῶν του νὰ χρησιμοποιηθῇ ὁ ἐσωτερικὸς χώρος ὡς ἐνιαῖον σύνολον ἢ ὡς δύο χωριστοὶ χώροι. Τὸ πρὸς Νότον διαχωριζόμενον στενὸν διαμέρισμα ἦτο ἐφωδιασμένον μὲ μίαν σειρὰν ἐξ ἐννέα ἀβαθῶν ὀρθογωνίων λεκανιδίων, τὰ ὅποια δὲν ἐπεκοινώνουν πρὸς ἄλληλα· ἀνάλογος διάταξις εἶχεν εὑρεθῇ εἰς μίαν τῶν ἀνασκαφεισῶν ὑπὸ τοῦ Hogarth οἰκιῶν τοῦ ΒΑ. λόφου. Ἴσως ὁ χώρος οὗτος ἐχρησιμοποιήθη διὰ βιοτεχνικὴν τινα ἐργασίαν, πιθανῶς διὰ βαφὴν ὑφασμάτων καὶ ἐξυπηρετεῖτο ὑπὸ ὑπογείου ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ. Ὅπισθεν διαχωρίσματος, περιορίζοντος πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν χώρον ὑπὸ μίαν ἐπίχριστον κλιμακίδα, ἡ ὁποία ἔφερε πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον, ὑπῆρχεν ἀποχωρητήριον, τοῦ ὁποίου διεσώθη ἡ χαμηλὴ κρηπίς μὲ τὸ πρὸς τὸν βόθρον ἄνοιγμα. Ὁ σηπτικὸς βόθρος ἐξετείνεται ἐξωτερικῶς πρὸς τὴν δυτικὴν αὐλὴν καὶ ἐκαλύπτετο, ὅπως φαίνεται, διὰ πηλίνων πλακῶν.

Ἡ διάταξις τῶν διαμερισμάτων τοῦ ἱεροῦ εἶχεν ὑπαγορευθῇ ἀπὸ τὰς αὐτὰς περίπου ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι ἐτύγχανον ἐφαρμογῆς εἰς τὰ ἄλλα ἀνάκτορα, μάλιστα τῆς Κνωσοῦ, δηλαδὴ τὴν ἀποτελεσματικὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς λατρείας, τὴν διαφύλαξιν καὶ διαχείρισιν τῶν θησαυρῶν καὶ τῶν προσόδων τῆς θεότητος. Ἡ τριπλὴ εἴσοδος ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς, μὲ τὴν κεντρικὴν θύραν εὐρυτέραν καὶ ἀσφαλῶς ὑψηλοτέραν τῶν δύο πλευρικῶν, ἐνθυμίζει τὴν διάταξιν τῆς τριμεροῦς προσόψεως τοῦ κεντρικοῦ ἱεροῦ τῆς Κνωσοῦ. Τὸ μεσαῖον κατώφλιον, μήκους 2.10 μ., ἦτο τὸ δεύτερον εἰς μέγεθος μετὰ τὸ τῆς ἐξωτερικῆς ΒΑ. πύλης. Διὰ τοῦ μικροῦ προθαλάμου, τοῦ ἔχοντος ἀρχικῶς εἰς τὸ μέσον λεπτὸν κίονα, εἰσῆρχετο τις εἰς εὐρύχωρον, σχεδὸν τετραγωνικὴν αἴθουσαν μὲ δάπεδον ἐκ χαλिकासβέστου, διακοσμούμενον κατὰ τὸ μέσον διὰ πηλίνων πλακιδίων, ἀπομιμουμένων ἴσως τάπητα. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ εἰσαγωγικοῦ χώρου ἀναμονῆς καὶ ἐλέγχου, πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸ κυρίως ἱερόν. Ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν εἰσῆρχετο τις εἰς τὸ διπλοῦν σύστημα τῶν ἀποθηκῶν τοῦ ἱεροῦ· δι' ἐνὸς παραπλεύρου διαδρόμου ἦσαν προσιτὰ τὰ διαμερίσματα τῆς βορείας πτέρυγος, ὅπου εὐρίσκετο τὸ μαγειρεῖον. Πρὸς Νότον διὰ δύο εἰσόδων ἡδύνατο νὰ φθάσῃ τις εἰς δύο περιοχάς. Ἡ μία περιελάμβανε τὰ δωμάτια τοῦ κυρίως ἱεροῦ, τὰ δωμάτια προπαρασκευῆς τῆς τελετουργίας καὶ τοῦ διακονικοῦ· ἡ ἄλλη τὰς αἰθούσας τῶν τελετουργιῶν καὶ ἱερῶν συμποσίων. Ξύλινον κλιμακοστάσιον, καμπτόμενον κατ' ὀρθὴν γωνίαν καὶ προσιτὸν ἐκ τοῦ πρώτου θαλάμου τοῦ τομέως τοῦ κυρίως ἱεροῦ, ἔφερεν, ὡς εἶδομεν, εἰς τὸν ἄνω ὄροφον, ὁ ὁποῖος πολὺ πιθανῶς συνεδέετο ἐπίσης μὲ τὸ ἱερόν.

Ἡ ἑκτασις τῶν δωματίων τοῦ ἱεροῦ εἰς ὁλόκληρον τὴν δυτικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνῃ τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Ἑβανς περὶ τοῦ ἱεροῦ χαρακτηῖρος τῆς δυτικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτό-

ρου τῆς Κνωσοῦ καὶ στηρίζει τὴν θεωρίαν του, ὅτι εἰς τὴν Κρήτην ἐπεκράτησεν εἶδος θεοκρατικοῦ συστήματος διακυβερνήσεως, μάλιστα κατὰ τὴν νεοανακτορικὴν περίοδον.

Τὰ συστήματα ἀποθηκῶν

Εἰς τὰς δυτικὰς πτέρυγας τῶν ἄλλων τριῶν μεγάλων ἀνακτόρων ἐκτεταμένη σειρά ἀποθηκῶν πλευρίζει κατὰ τὴν μίαν ἢ καὶ κατὰ τὰς δύο πλευρὰς ἐπιμήκη διάδρομον. Εἰς τὴν Ζάκρον αἱ ἀποθήκαι εἶναι διατεταγμέναι εἰς τριπλοῦν σύστημα, ἀλλ' ὁμοιάζουν εἰς ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ μὲ τὰς τῶν ἄλλων ἀνακτόρων. Τρεῖς ἐσοχαί, σχηματιζόμεναι διὰ διαχωρισμάτων κατὰ μῆκος βραχέος διαδρόμου, περιεῖχον πέντε συνολικῶς πίθους καὶ πολλὰ ἄλλα ἀγγεῖα. (Τὸ ἀποθηκευτικὸν τοῦτο σύστημα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἑβανς ὀνομασθὲν Corridor of the Bays, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ.) Εἰς τὸ βάθος τοῦ διαδρόμου ἠνοίγετο ἄλλη ἀποθήκη διὰ μικροὺς πίθους καὶ ποικίλα ἄλλα ἀγγεῖα, ἐκ ταύτης δὲ ἦτο προσιτὴ ἄλλη, ἣ ὁποία εὐρίσκετο ὀπισθεν τῆς δυτικῆς προσόψεως, δεχομένη φῶς μέσῳ μεγάλου παραθύρου ἐστραμμένου πρὸς τὴν δυτικὴν αὐλήν. Ἐντὸς τοῦ τελευταίου τούτου δωματίου εἶχον τοποθετηθῆ ἕξ πίθοι κατὰ μῆκος τῶν τοίχων. Κατέναντι τῆς τελευταίας ἐσοχῆς τοῦ διαδρόμου κλιμακίς πέντε βαθμίδων ἔφερε κατερχομένη εἰς ἄλλο σύστημα ἐκ δύο εὐρυχωρῶν ἡμιυπογείων ἀποθηκῶν. Ἡ διάβασις μὲ τὴν κλιμακίδα ἐφωτίζετο ὑπὸ μικροῦ παραθύρου καὶ εἶχε καὶ αὕτη χρησιμοποιοθῆ διὰ τὴν ἀποθήκευσιν ἀγγείων μέσου μεγέθους, τοποθετημένων ἐπὶ κρηπίδος πρὸς τὸν Δ. τοῖχον. Αἱ ἡμιυπόγειοι ἀποθήκαι, αἱ ὁποῖαι ἀνευρέθησαν πλήρεις πίθων καὶ ποικίλων ἄλλων σκευῶν διαφυλάξεως, ἐφωτίζοντο διὰ παραθύρων ἀνοιγομένων ὑψηλὰ εἰς τὸν Δ. τοῖχον, στενωτέρων ὅμως τῶν ἤδη μνημονευθέντων. Τὸ ὕψος των ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐγκοπῆς τοῦ ὑπερθύρου, ἣ ὁποία διεσώθη εἰς μίαν περίπτωσιν. Οἱ τοῖχοι διετηρήθησαν μέχρις ὕψους ὑπερβαίνοντος τὰ 3 μέτρα, πρᾶγμα ἐξαιρετικῶς σπάνιον εἰς διασφζόμενα λείψανα προϊστορικῶν κτηρίων.

εἰκ. 24, 137

Εἰς ἐκάστην τῶν δύο τούτων μεγάλων ἀποθηκῶν ὑπῆρχον ἀντιστοιχῶς ἔνδεκα καὶ δώδεκα πίθοι, τοποθετημένοι εἰς σειράν κατὰ μῆκος τῶν τοίχων, ὡς ἐπίσης πολυάριθμα πήλινα σκεύη μέσου μεγέθους. Πολλὰ μικρὰ ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ὄχι ὀλίγα ἦσαν θαυμασίως διακεκοσμημένα, εἶχον καταπέσει ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου μετὰ πολλῶν ἄλλων λιθίνων καὶ τῆς ἤδη μνημονευθείσης μικρᾶς κομψῆς ἀργυρᾶς πρόχου μὲ τὴν χρυσοῦν ἐγκόλλητον διακόσμησιν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνακαλυφθέντων σκευῶν εἰς τὰς δύο μόνον ταύτας ἀποθήκας ὑπολογίζεται ὅτι ὑπερβαίνει τὰς 500 μονάδας. Οἱ

εἰκ. 35

πλείστοι τῶν πίθων θὰ περιεῖχον ἔλαιον καὶ τοῦτο ἐρμηνεύει τὴν ἰσχὺν τοῦ οὕτω τροφοδοτηθέντος πυρός, τὸ ὁποῖον ἀπετέφρωσεν ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν ταύτην τοῦ ἀνακτόρου. Τὸ γεγονός τῆς συσσωρεύσεως τέφρας εἰς παχύτατον στρώμα, τὸ ὁποῖον ἐκάλυψε καὶ αὐτὰ τὰ χεῖλη τῶν πίθων χρειάζεται πρόσθετον ἐξήγησιν.

οἱ πίθοι εἶχον δύο σειρὰς λαβῶν, μίαν κατὰ τοὺς ὤμους καὶ μίαν κατὰ τὴν βάσιν. Ὁ βραχὺς τροχαλιοειδὴς λαιμός των διηυκόλυνε τὴν περίδωσιν ὑφάσματος καλύπτοντος τὸ στόμιόν των· ἀλλὰ καὶ πῆλινα δισκοειδῆ καλύμματα πίθων ἀνευρέθησαν εἰς τὰς ἀποθήκας καὶ εἰς ἄλλους γειτονικοὺς χώρους. Σχεδὸν κατὰ κανόνα οἱ πίθοι διεκοσμοῦντο μὲ ἀπομιμήσεις περιδεμένων, λοξῶς βαίνόντων ἢ κυμαινομένων σχοινίων. Ἡ διακόσμησις αὕτη θὰ προῆλθεν ἀσφαλῶς ἐκ τῆς πρακτικῆς συνηθείας τῆς περιδέσεως τῶν πίθων διὰ σχοινίων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἀνευ ζημιῶν μεταφορᾶς των.

Ἐξέπληξε τὸ ὑψηλὸν ποσοστὸν τῶν λαμπρῶς διακεκοσμημένων ἀγγείων, μάλιστα τῶν μέσου καὶ μικροῦ μεγέθους. Θὰ ἦσαν ἀσφαλῶς ταῦτα εἶδη πολυτελείας εἰς χρῆσιν ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου. Ἀντιπροσωπεύονται ἅπαντες οἱ ρυθμοὶ διακοσμῆσεως, οἱ χαρακτηρίζοντες τὴν μεταξὺ τοῦ 1500 καὶ 1450 π.Χ. περίοδον (τὴν κατὰ τὸν Ἑβανς Ὑστερομινωικὴν Ι Β).

οἱ 57, 52 τοῦ ρυθμοῦ χλωρίδος διακοσμοῦνται μὲ καλαμοειδῆ, φοινικοειδῆ, κισσοειδῆ, κρινοειδῆ φυτὰ καὶ μὲ ποικίλας στεφάνας φύλλων καὶ ἀνθῶν· ἄλλα, τοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ, μὲ πορφύρας, ναυτίλους, ὀκτάποδας, ἀστερίας, κοράλλια καὶ

οἱ 45-46 σπόγγους. Μία ἐξόχως κομπῇ πρόχους μὲ λεπτὴν διακόσμησιν ἐκ ρυθμικῶς ἐπαναλαμβανομένων καὶ κυμαινομένων ἀργοναυτῶν ναυτίλων εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπος τῆς ὀνομαστῆς πρόχου τῆς Μασσαλίας, ἡ ὁποία ἀνευρέθη εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ἀπεστάλη κατὰ τὰ φαινόμενα μὲ περιεχόμενον ἐκλεκτοῦ οἴνου ἐκ Ζάκρου, καὶ ἦτο προφανῶς ἔργον τοῦ ἰδίου καλλι-

οἱ 16 τέχνου. Ἄλλα πάλιν ἀγγεῖα διεκοσμοῦντο μὲ θέματα συνδεομένων εἰς ζώνας ἢ εἰς δίκτυα σπειρῶν, ἀνθοστεφάνων, ὄρων καὶ τοξοστοιχιῶν. Ὑπῆρχε μεγάλῃ ποικιλίᾳ σχημάτων ἀμφορέων, πρόχων, στάμνων, μεγάλων γεφυροστόμων σκύφων κλπ. Ἄλλα ἀγγεῖα, προοριζόμενα προφανῶς διὰ τὴν ἱερὰν τε-

οἱ 49 λειτουργίαν, περιελάμβανον ρυτὰ, σπονδικὰ δηλαδὴ ἀγγεῖα μὲ ὀπὴν ἐκροῆς

οἱ 48 κάτωθεν, ὑψηλὴν τορνευτὴν πρόχουν μὲ πλαστικὴν διακόσμησιν, ἀπομι-

οἱ 15 μουμένην μεταλλικὸν πρότυπον, λαμπρῶς διακόσμητον φρουτοδόχην, χω-

οἱ 47 νοειδὲς σκεῦος μὲ ωραίαν διακόσμησιν σπειρῶν ὑπεράνω τοξοστοιχίας καὶ ποικίλης μορφῆς πύραυνα καὶ ἡθμούς. Ἐκπληκτικὸς εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν διακοσμητῶν κυπέλλων καὶ κυάθων, τῶν ὁποίων ἐν μέρος εἶχε διακοσμηθῆ εἰς κεραμογραφικὸν ρυθμὸν ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀπαρχαιωθέντα, διὰ λευκοῦ χρώματος δηλαδὴ ἐπὶ καστανοῦ ἢ ὑπερύθρου βάθους. Τὰ λίθινα σκεῦη ἐνεφάνιζον μικροτέραν ποικιλίαν σχημάτων καὶ τὰ πλείστα ἔφερον ἀπλὴν γλυπτὴν διακόσμησιν ἢ ἦσαν ὅλως ἀκόσμητα, προωρισμένα, ὥς

44. Πίθος με δύο σειρές λαβών εκ μιᾶς τῶν ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

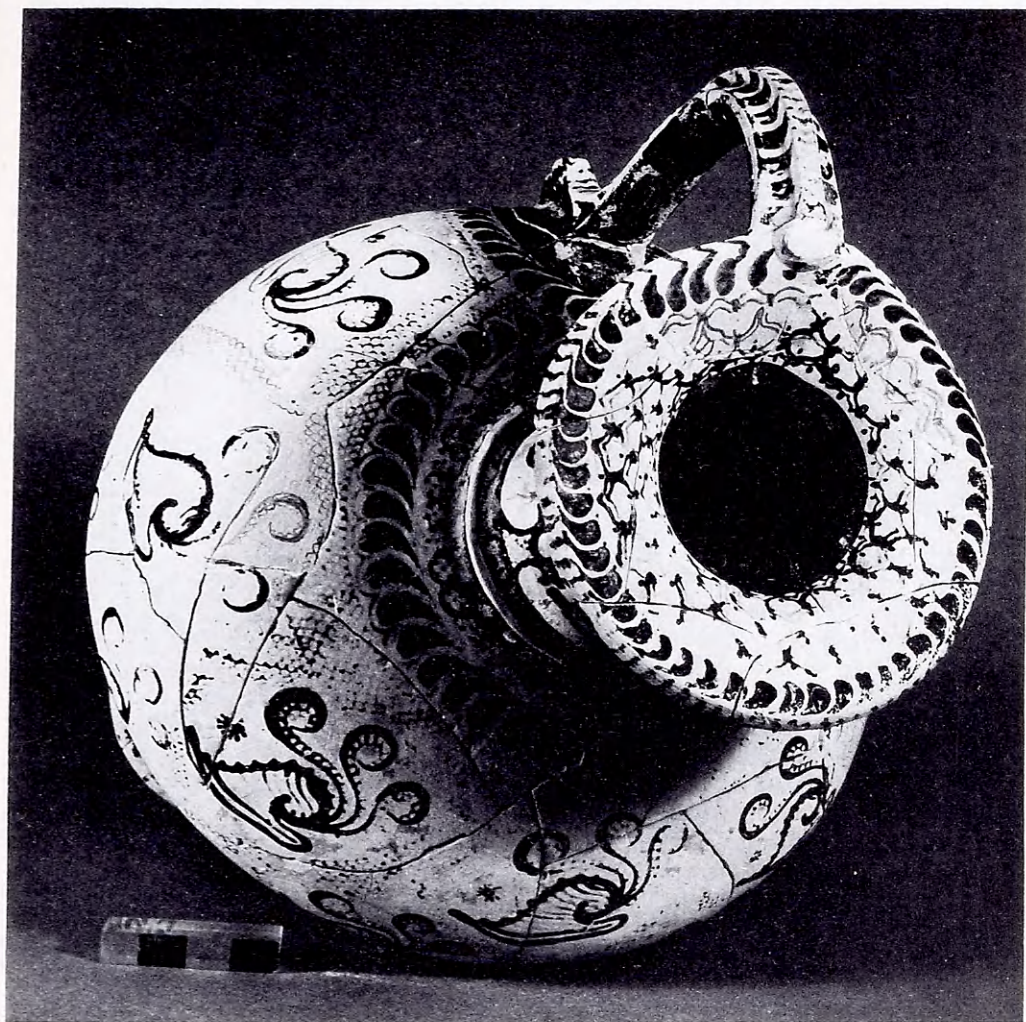
φαίνεται, διὰ κοινήν χρῆσιν. Μετ' αὐτῶν περισυνελέγησαν χαλκᾶ τινα ἐργαλεῖα.

Ὡς παραδόξως εἰς τὴν ἀποθήκην με τοὺς ἑνδεκα πίθους ἀνευρέθη τὸ ἐπίχρυσον στόμιον ἑνὸς τελετουργικοῦ ρυτοῦ ἐκ χλωρίτου με ἀναγλύφους παραστάσεις, τοῦ ὁποῖου τὰ ὑπόλοιπα τεμάχια ἀνευρέθησαν βραδύτερον εἰς ἄλλους χώρους. Προφανῶς τοῦτο εἶχε καταπέσει ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου, ὁμοῦ με τὰ λοιπὰ ἤδη μνημονευθέντα τελετουργικὰ σκεύη καὶ ἐπίσης με διπλοῦν πέλεκυν ἐκ χαλκοῦ ἐλάσματος, ἀσφαλῶς σύμβολον λατρείας. Εἶναι ἐπομένως πιθανὸν ὅτι ὠρισμένα δωμάτια τοῦ ἄνω ὀρόφου εἶχον χρησιμοποιηθῇ διὰ τὴν διαφύλαξιν σκευῶν καὶ ἄλλων ἀντικειμένων τοῦ ἱεροῦ. Εἰς γειτονικὸν

εἰκ. 76

45. Πρόχους με διάκοσμον ναυτίλων, ἀκριβῶς ὁμοία πρὸς τὴν γνωστὴν Πρόχουν τῆς Μασσαλίας, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

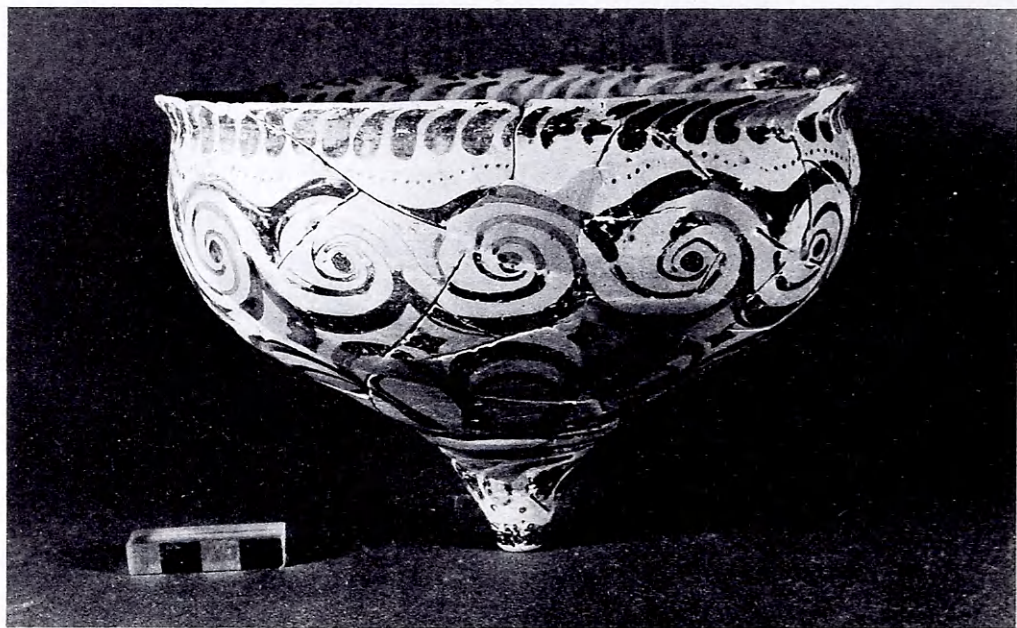
46. Ἡ Πρόχους τῆς Μασσαλίας ἐκ τῶν ἄνω.

χώρον θὰ εὐρίσκετο εἰς ὑφαντικὸς ἱστός, τοῦ ὁποίου αἱ πῆλιναι ἀγνῦθες, αἱ συγκρατοῦσαι τεταμένα τὰ νήματα, ἀνευρέθησαν διεσκορπισμένα εἰς τὰς ἰσογείους καὶ ἡμιυπογείους ἀποθήκας. Οἱ ἱστοὶ ἀνῆκον εἰς τὸν ὄρθιον τύπον· μετὴν βοήθειαν τῆς περιγραφῆς τοῦ Ὅμηρου εἰς τὴν Ὀδύσειαν δύναται τις νὰ φαντασθῇ τὰς εὐγενεῖς κυρίας τῶν ἀνακτόρων νὰ κινῶνται συνεχῶς πηγαينوερχόμεναι πρὸ τῶν ἱστῶν αὐτῶν ὑφαίνουσαι.

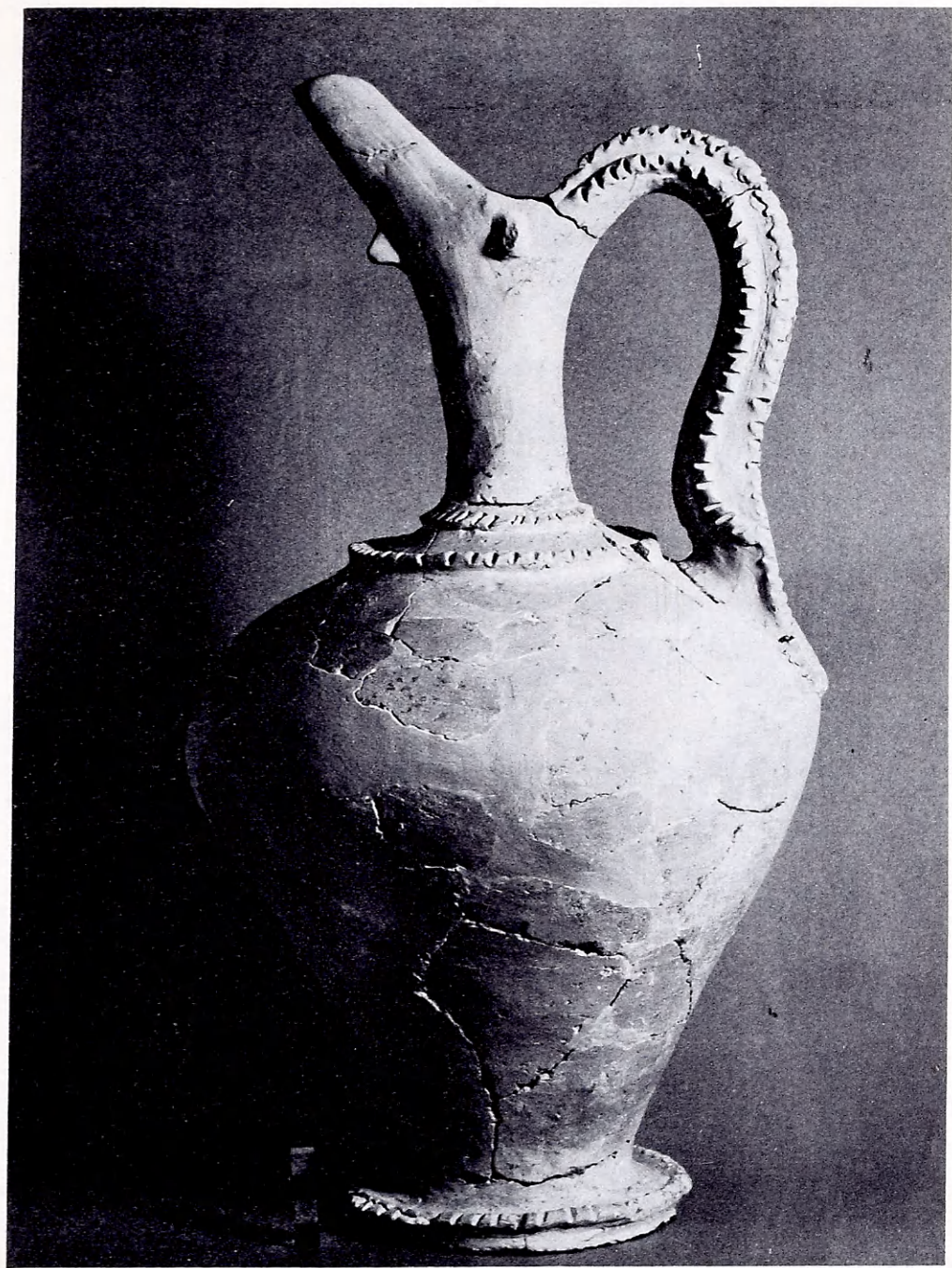
Ὁ ἄνω ὄροφος ἦτο προσιτὸς διὰ μικρᾶς κλιμακίδος, τῆς ὁποίας ὁ

κλωβὸς ἀνεκαλύφθη ἀμέσως νοτίως τῶν ἡμιυπογείων ἀποθηκῶν. Ἐξεκίνει ἡ κλίμαξ αὕτη ἐκ γειτονικοῦ θαλάμου διὰ τριῶν ἢ τεσσάρων ἐπιχρίστων βαθμίδων, εἴτα, καμπτομένη κατ' ὀρθὴν γωνίαν, συνεχίζετο μὲ σκέλος ἐκ ξυλίνων βαθμίδων, ὑποστηριζόμενον διὰ τοιχείων. Μικρὸς χώρος ὑπὸ τὴν κλίμακα (sottoscala) ἐχρησιμοποιεῖτο δι' ἀποθηκεύσεις. Ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου, ὁ ὁποῖος ἦτο προσιτὸς ἐκ τῆς τετραγωνικῆς αἰθούσης ἀναμονῆς, ἀνευρέθησαν δύο μακροὶ ὀδοντωτοὶ πρίονες, ἀναδιπλωμένοι ὁ εἷς ἐντὸς τοῦ ἄλλου, μέγας ψευδόστομος ἀμφορεὺς, τριποδικὴ πηλίνη χύτρα καὶ τινὰ ἄλλα κοινῆς χρήσεως σκεύη. Τὸ σύστημα οὕτω τῶν ἀποθηκῶν καὶ οἱ ἄνω τούτου χώροι εὐρίσκοντο εἰς ἄμεσον σύνδεσιν μὲ τὰ κύρια διαμερίσματα τοῦ ἱεροῦ, τὰ ἀμέσως πρὸς Νότον ἐκτεινόμενα. Εὐλόγως ἐπομένως φαίνεται ἡ ἐκδοχὴ ὅτι αἱ ἀποθήκαι ἐχρησιμοποιοῦντο δι' ἀποταμίευσιν ἀντικειμένων ἢ προσόδων ἀνηκόντων εἰς τὸ ἱερόν, ὥς τοῦτο ἀκριβῶς συνέβαινε μὲ τὰς ἀποθήκας τῆς δυτικῆς πτέρυγος τῶν ἄλλων ἀνακτόρων, διὰ τὰς ὁποίας προέκυψαν πρόσθετοι περὶ τῆς λειτουργίας αὐτῶν ἐνδείξεις.

εἰκ. 55

47. Χωνοειδὲς σκεῦος τοῦ προδρόμου ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

48. Πηλίνη πρόχους ἀπομιμουμένη μεταλλικὸν πρότυπον, ἐκ μιᾶς τῶν ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

49. Ώοειδὲς ρυτὸν τοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

13. Τὸ κεντρικὸν ἱερὸν

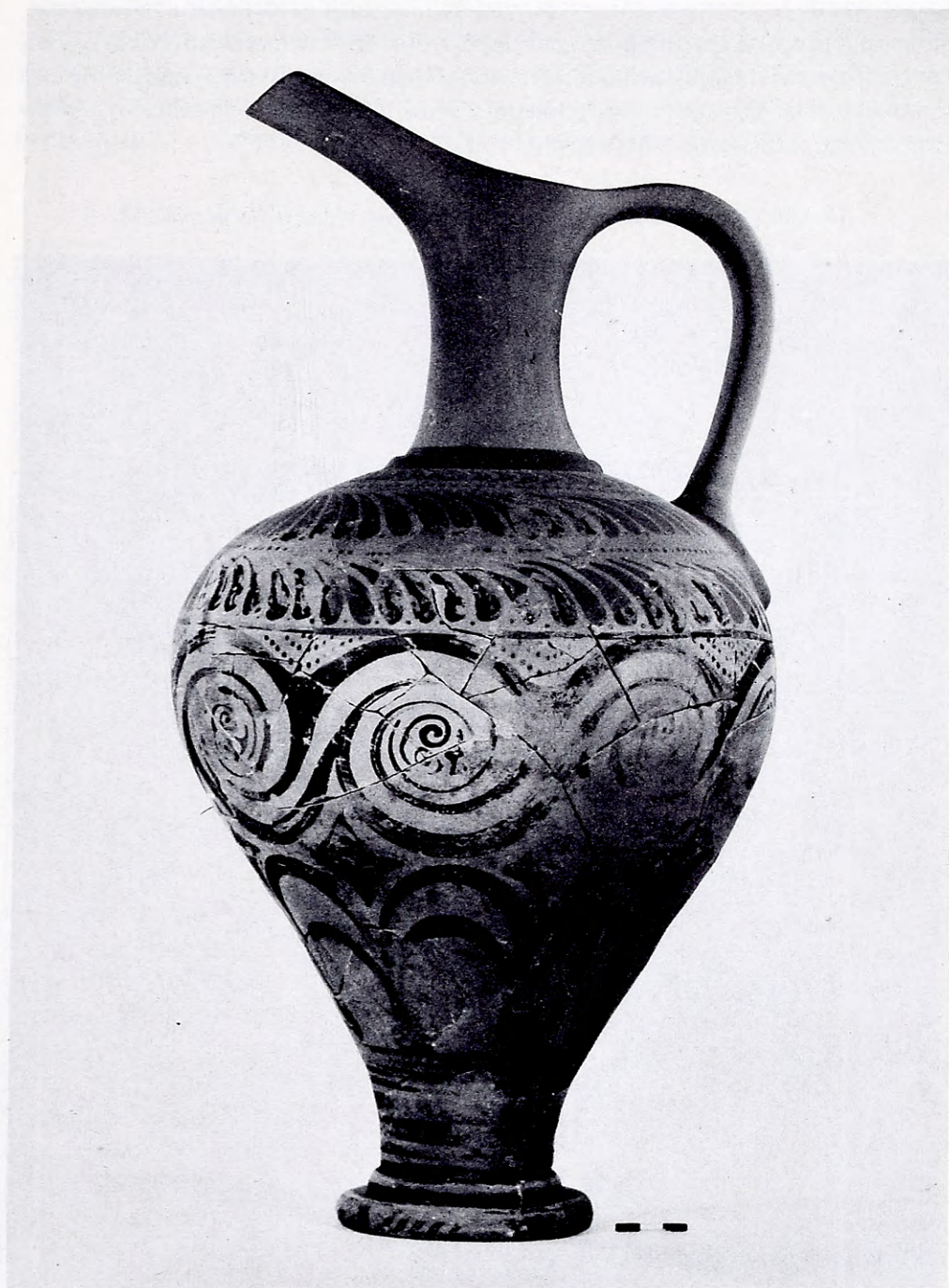
Ἐκ τοῦ προηγουμένου περιγραφέντος τετραγωνικοῦ ἀντιθαλάμου εἰσ-
ήρχετο τις εἰς τὸ συγκρότημα τοῦ κεντρικοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἐξ
ἑνδεκα, διαφόρου μεγέθους καὶ μορφῆς, δωματίων. Ταῦτα συνεδέοντο ἐσω-
τερικῶς διὰ μικρῶν καὶ στενῶν, εὐθέων ἢ κατ' ὀρθὴν γωνίαν καμπτομένων
διαδρόμων, κατὰ μίαν διάταξιν λαβυρινθώδη, ἀνάλογον, ἀλλ' ὄχι ἀκριβῶς
ἀντίστοιχον πρὸς ἐκείνην τῶν ἄλλων ἀνακτόρων.

Ὁ προορισμὸς τῶν δωματίων δὲν ἦτο πάντοτε εὐκόλον νὰ προσδιορι-
σθῇ, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνευρεθεῖσα ἐντὸς αὐτῶν σκευὴ ὑπεβοήθει
εἰς τοῦτο. Ὅμως πολλὰ τῶν εἰς τὰ δωμάτια ἀνευρεθέντων ἀντικειμένων
εἶχον καταπέσει ἄνωθεν, ὡς τοῦτο ἐβεβαιώθη ἐκ τῆς θέσεώς των καὶ ἐκ
τῆς διασπορᾶς τῶν τεμαχίων των. Ὁ ἄνω ὄροφος ἦτο προσιτός, φαίνεται,
διὰ τοῦ αὐτοῦ κλιμακοστασίου τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς τὰ ἄνω τῶν ἀποθη-
κῶν δωμάτια. Τὰ ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδον δύο πρῶτα δωμάτια ἐφωτίζοντο
καλῶς διὰ μεγάλων, πιθανῶς διδύμων παραθύρων, τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τὴν
Κνωσὸν τύπου. Ἀνεκαλύφθησαν αἱ ἐδράσεις τῶν πλαισίων καὶ ἀπηνθρα-
κωμένα λείψανα τοῦ ξυλίνου σκελετοῦ των. Τὸ φῶς προήρχετο ἐκ τοῦ
κιονωτοῦ φωταγωγοῦ τῆς γειτονικῆς πρὸς Ἀνατολὰς μεγάλης αἰθούσης.
Τὰ δύο ταῦτα δωμάτια ἐχρησιμοποιοῦντο προφανῶς ὑπὸ τοῦ ἱερατείου,
τὸ ὁποῖον ἤλεγχε τὴν προσπέλασιν πρὸς τὸ ἱερὸν καὶ διεχειρίζετο τὰ κατ'
αὐτό. Ὑπῆρχον δύο ἀποθέται πρὸς τὸ βάθος τῶν δωματίων: ὁ εἷς εἶχε
μορφὴν ἀπλῆς κόγχης, σχηματιζομένης διὰ πλινθίων διαχωρισμάτων, ὁ
ἄλλος ἦτο εἶδος εὐρείας θήκης, ἐπενδεδυμένης ἐσωτερικῶς διὰ στερεοῦ
κονιάματος. Παραδόξως εἰς οὐδένα τῶν ἀποθετῶν τούτων ἀνευρέθησαν
ἀντικείμενα ὑπὸ διαφύλαξιν. Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῶν δωματίων
καὶ ἐν μέρει ἔξω τούτων, πρὸς τὸν γειτονικὸν φωταγωγόν, εἶχε καταπέσει
ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου σειρὰ τοῦλάχιστον δώδεκα μεγάλων τετραῶν ἀμφο-
ρέων, ἐν μέσῳ ἀφθόνου ὕλικου τῶν κατακρημνισθέντων τοίχων καὶ δια-
χωρισμάτων. Οἱ ἀμφορεῖς ἦσαν λαμπρῶς διακεκοσμημένοι μὲ φυτικήν,
ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στροβιλιζομένην ἢ συστρεφομένην, διακόσμησιν, μὲ
συνδεομένας σπείρας καὶ μὲ θέματα ἀπομιμούμενα κροκαλοπαγεῖς ἢ φλε-

εἰκ. 42 βωτοὺς λίθους. Τὰ σχήματά των ἦσαν εὐρέα, τορνευτά, μὲ βάσεις ἐχούσας ἰσχυρῶς προέχοντα κύκλῳ δακτύλιον, λαιμοὺς τροχαλιοειδεῖς ἢ κυλινδρικούς, καταλήγοντας ἄνω εἰς ἐπιπεδούμενα χεῖλη. Ἐνῶ διατηροῦν συντηρητικῶς στοιχεῖα τῆς παλαιοανακτορικῆς διακοσμήσεως, προαναγγέλουν, τρόπον τινά, τὸν ἀνακτορικὸν ρυθμόν, τὸν ἐπικρατήσαντα εἰς τὴν Κνωσὸν κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκεῖ ἀνακτορικὴν φάσιν. Ἡ σκοτεινὴ ἐπὶ ἀνοικτοῦ βάθους διακόσμησις διανθίζεται διὰ λεπτῶν ἐπικοσμήσεων μὲ λευκὸν χρῶμα καὶ πορτοκαλλόχροι ταινίαι περιβάλλουν τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου.

Μετὰ τῶν μεγάλων τούτων ἀμφορέων ἀνευρέθησαν ἐπίσης πολλὰ μικρότερα ἀγγεῖα, ἰδίᾳ πρόχοι, ἀμφορεῖς, γεφυρόστομοι σκύφοι, στάμνοι, κύπελλα καὶ κύαθοι, διακοσμούμενα μὲ ὥραϊα φυτικὰ θέματα καὶ μὲ σπείρας. Περίεργα μᾶλλον ἦσαν τὰ σκεύη μὲ τὰς μεγάλας συστρεφομένας εἰς σχῆμα ὀκτῶ λαβάς καὶ τὸ ἐσωτερικὸν ὀριζόντιον διαχώρισμα, φέρον ὅπας κύκλῳ ἐνὸς μεγαλυτέρου κεντρικοῦ ἀνοίγματος. Παρόμοια σκεύη, μὲ πολυχρωμον διακόσμησιν ἐκ πλεγμάτων σπειρῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων προβάλλονται ὀκτώσχημοι ἀσπίδες καὶ περικεφαλαῖαι, ἀνευρέθησαν εἰς τὸν τάφον τῶν Διπλῶν πελέκεων τῆς Κνωσοῦ, ὅπου ἐχρησιμοποιήθησαν ἀναμφιβόλως διὰ τελετουργικοὺς σκοποὺς· ἀπεικονίζονται ἐπίσης ταῦτα εἰς παραστάσεις ἱερῶν τελετουργιῶν. Ἀποτελοῦν λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα μέρος τῆς σκευῆς τοῦ ἱεροῦ, προοριζόμενα δι' ἀναλόγους τελετουργίας. Τεμάχια τριῶν ἐπιχρίστων τριποδικῶν τραπεζῶν προσφορῶν καὶ ἑξ λοπάδια ἐκ φαγεντιανῆς ἀνευρέθησαν εἰς τὸ δεύτερον τῶν δωματίων, ἀνήκοντα ἴσως ἐπίσης εἰς τὸ ἱερόν.

Πολὺ σημαντικὴ ὁμὰς ἀντικειμένων, ἡ ὁποία προφανῶς ἐφυλάσσετο εἰς μικρὰν ἀποθήκην τοῦ ἄνω ὀρόφου, εἶχε καταπέσει εἰς σωρὸν πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ πρώτου δωματίου, παρὰ τὴν διάβασιν τοῦ ἀποθέτου
εἰκ. 25, 39 μὲ τὰ πλίνθινα διαχωρίσματα. Ἦσαν ἑξ χαλκᾶ τάλαντα, πολὺ ἀνάλογα ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἀνεκαλύφθησαν εἰς θησαυροφυλάκιον τῆς βασιλικῆς ἐπαύλεως τῆς Ἀγ. Τριάδος παρὰ τὴν Φαιστόν, καὶ μετ' αὐτῶν τρεῖς μεγάλοι χαυλιόδοντες ἐλέφαντος, δύο καλῶς διατηρούμενοι καὶ τρίτος ἰσχυρῶς κατεστραμμένος. Ἐπρόκειτο προφανῶς περὶ πρώτων ὑλῶν, εἰσαχθεισῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τὰ τάλαντα ἐκ τῆς Κύπρου, οἱ χαυλιόδοντες ἐκ τῆς Συρίας. Παρέχουν συγκεκριμένας ἐνδείξεις διὰ τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις τοῦ λιμένος τῆς Ζάκρου μετὰ τῆς Ἀνατολῆς. Τὰ χαλκᾶ τάλαντα ἔχουν βάρος περίπου ὅσον καὶ τὰ τῆς Ἀγ. Τριάδος, περὶ τὰ 29 - 30 χιλιόγραμμα ἕκαστον. Δὲν διακρίνονται ἐπ' αὐτῶν χαρακτὰ σημεῖα, ὥς τὰ ἐμφανιζόμενα ἐπὶ τινων ταλάντων ἐξ Ἀγ. Τριάδος. Ὁ μακρότερος καὶ καλύτερον διατηρούμενος τῶν χαυλιοδόντων ἔχει μῆκος 0.70 μ. καὶ ἐμφανίζει σαφῆ τὰ ἴχνη τῆς καύσεως ἐκ τοῦ καταστροφικοῦ πυρός, τοῦ ὁποίου παρανάλωμα ἐγένετο τὸ ἀνάκτορον. Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πυρὸς τούτου ἦσαν ἐμφανῆ καὶ εἰς τινὰ τῶν καταπεσόντων ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου ἀγγείων πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ

50. Πρόχους τοῦ προδρόμου ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ, ἐκ σκευοφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

δωματίου καὶ τὸν γειτονεύοντα φωταγωγόν. Εἷς μέγας τετράωτος ἀμφορεὺς, διακοσμούμενος μὲ τὰ σύμβολα τῶν ἱερῶν διπλῶν πελέκεων, διεστρεβλώθη ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς καύσεως, ἀλλὰ κατέστη δυνατόν νὰ ἀνασυγκροτηθῇ, ἐνῶ ἄλλο εὐμέγεθες ἀγγεῖον παρεμορφώθη τόσον πολὺ, ὥστε ἀπεδείχθη ἀνέφικτος ἢ ἀποκατάστασις τῆς μορφῆς του.

51. Κύπελλον τοῦ ρυθμοῦ χλωρίδος, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

Ὅλιγον ἐσωτέρω, εἰς τὴν διάβασιν πρὸς τὸ γειτονικὸν δυτικὸν δωμάτιον, ἀνευρέθησαν, καταπεσόντα ἴσως ἐκ τῆς αὐτῆς ἀποθήκης, δύο δωδεκάδες τοῦλάχιστον ὁμοιομόρφων σκευῶν τοῦ τύπου φρουτοδόχης ἢ πυριατηρίου ἐπὶ ποδός· εἶναι ἐφωδιασμένα ἅπαντα μὲ ἐσωτερικὸν σταυροειδὲς διαχώρισμα, καλύπτον τὸ πρὸς τὸν κοῖλον πόδα ἄνοιγμα. Ἐν ἤσαν πυρια-

52. Πρόχους τοῦ ρυθμοῦ χλωρίδος, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

τήρια τὰ ἀγγεῖα ταῦτα θὰ περιεῖχον ἄνθρακας καὶ τὸ ἄνοιγμα θὰ ἐπέτρεπε τὴν κυκλοφορίαν ἁέρος διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ πυρός. Ἐὰν ὅμως ἦσαν φρουτοδόχαι, τὸ διαχώρισμα θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀποστράγγισιν τοῦ ὕδατος, διὰ τοῦ ὁποίου ἐρραντίζοντο οἱ καρποί. Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν ἀγγείων τούτων συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι ἴσως ἐσχετίζοντο πρὸς τελετουργίαν τινά, ἐκδοχῆς ἢ ὁποία ἐνισχύθη ἀκολούθως ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως παρομοίων ἀγγείων εἰς τοὺς γειτονικοὺς ἀποθέτας, τοὺς προωρισμένους διὰ τὴν διαφύλαξιν σκευῶν διακονίας τοῦ ἱεροῦ.

Δύο πολὺ μακρὰ χαλκᾶ ξίφη μὲ ἐπιχρυσούς ἥλους καὶ ἐνισχυμένην ράχιν καὶ εἷς ἐκ τῶν ποδῶν μεγάλου χαλκοῦ τριποδικοῦ λέβητος, ὁ ὁποῖος

53. Γεφυρόστομος οἰνοχόη τοῦ προδρόμου ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

κατέπεσε μᾶλλον ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου, ὀλίγον βοηθοῦν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς χρήσεως τοῦ ἀμέσως πρὸς Δυσμᾶς διαμερίσματος, τοῦ κειμένου ὀπισθεν τῆς πρὸς τὴν δυτικὴν αὐλὴν προσόψεως, ὅπου ἀνευρέθησαν ταῦτα. Ἡ πρὸς τὴν αὐλὴν ἐξέχουσα γωνία τοῦ δωματίου διετηρεῖτο εἰς μέγα ὕψος καὶ ὑπῆρξε τὸ ἐν ἐκ τῶν δύο σημείων, ἐκ τῶν ὁποίων ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφή. Μᾶλλον ὑψηλά, ὀπισθεν τοῦ δευτέρου γωνιακοῦ κυβολίθου, ἀνεκαλύφθη τὸ κρανίον μικροῦ παιδίου. Ὅμοῦ μετ' ἄλλου κρανίου καὶ ὀστέων χειρῶν, ἀνακαλυφθέντων εἰς θεμέλιον δωμάτιον τοῦ Κτηρίου τοῦ πυργίσκου τῆς ΒΑ. κλιτύος τοῦ λόφου, ἀποτελοῦν μέχρι στιγμῆς τὰ μόνα λείψανα ἀνθρωπίνων σκελετῶν ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου. Προφανῶς δὲν πρόκειται περὶ θύματος τῆς καταστροφῆς καὶ ἡ παρουσία του ἐδῶ παραμένει κάπως αἰνιγματική.

54. Γεφυρόστομος πρόχους τοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

Τὸ ἀμέσως πρὸς Νότον συνεχόμενον διαμέρισμα ἦτο ἀσφαλῶς ἀποθήκη πηλίνων σκευῶν μικροῦ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεγέθους. Τὰ ἀγγεῖα θὰ ἦσαν τοποθετημένα εἰς ρυμοὺς ἢ ἐρμάρια, τῶν ὁποίων ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἀπηνθρακωμένα λείψανα παρὰ τοὺς τοίχους. Ἦσαν τόσον παμπληθῆ, ὥστε ἐπλήρουν ὁλόκληρον τὸν χῶρον πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον, σχεδὸν μέχρι τοῦ σφζομένου ὕψους αὐτοῦ. Διαχώρισμα κατὰ τὴν μίαν τῶν δύο νοτίων εἰσόδων τοῦ δωματίου διηυκόλυνε τὴν τοποθέτησιν προσθέτων ἐρμαρίων. Τὰ σκεύη ἦσαν ποικίλων τύπων, κυρίως κύπελλα, κύαβοι, σκύφοι, πρόχοι, γεφυρόστομα ἀγγεῖα καὶ δύο ἢ τρεῖς ψευδόστομοι ἀμφορεῖς. Πολλὰ ἦσαν θαυμασίως διακεκοσμημένα εἰς τοὺς ρυθμοὺς τῆς χλωρίδος καὶ τῆς θαλάσσης. Μεταξὺ τῶν μεγαλυτέρων διακρίνεται ὠραῖος ἐννεάωτος ἀμφορεὺς μὲ διακόσμησιν ὀκταπόδων, ἐν ἀπὸ τὰ λαμπρότερα δείγματα τοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ. Γεφυρόστομοι πρόχοι καὶ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς μὲ θαλασσίαν διακόσμησιν δύνανται νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰ καλύτερα γνωστὰ παραδείγματα, ὥς μὲ τοὺς περιφήμους ψευδοστόμους ἀμφορεῖς μὲ τοὺς ὀκτάποδας ἐκ τῆς μινωικῆς πόλεως τῶν Γουρνιῶν, ἐκ τοῦ Παλαικάστρου καὶ ἐξ οἰκίας τῆς Κνωσοῦ.

Τὸ δωμάτιον τοῦτο, ὥς καὶ τὸ προηγουμένως περιγραφέν, ἐφωτίζετο διὰ παραθύρου ἐκ τῆς δυτικῆς αὐλῆς. Εἰς τὸν ἄνω ὄροφον ὑπῆρχε προφανῶς ἐργαστήριον κατεργασίας ἀντικειμένων ἐκ λίθου καὶ ἴσως χαλκουργίας, ὥς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῶν πολλῶν τεμαχίων στεατίτου, χαλκῶν ἐλασμάτων, τῆς λαβῆς ὑπερμεγέθους λέβητος καὶ τινων χαλκῶν ἐργαλείων, τὰ ὁποῖα εἶχον καταπέσει εἰς τὸ ἰσόγειον καὶ εἰς τὸν γειτονικὸν διάδρομον. Ἴσως καὶ ὁ πους χαλκοῦ τρίποδος, ὁ ἀνευρεθεὶς ὄχι μακρὰν, εἰς γειτονικὸν δωμάτιον, προήρχετο ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου. Ὁ διάδρομίσκος, ὁ ὁποῖος ἐκάμπτετο κατ' ὀρθὴν γωνίαν καὶ διήρχετο πρὸ τῶν κυρίων δωματίων τοῦ ἱεροῦ, ἔδιδε πρόσβασιν εἰς τὰ διαμερίσματα τῆς περιοχῆς τοῦ ἱεροῦ καὶ συνέδεε τὰ μεγάλα τελετουργικὰ δωμάτια τῆς δυτικῆς

55. Χαλκᾶ πριόνια ἀναδιπλούμενα τὸ ἐν ἐντὸς τοῦ ἄλλου, ἐξ ἀποθήκης ὑπὸ κλιμακίδα τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

πτέρυγος μὲ τὸ μικρὸν κλιμακοστάσιον τὸ φέρον πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον.

Ὁ χώρος ἀμέσως πρὸς Νότον τῆς σκευοθήκης τῶν μικρῶν ἀγγείων ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο τὸ ἀρχαιοφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνη περαιτέρω λόγος. Διὰ μέσου τούτου ἠδύνατό τις, διὰ δύο πλευρικῶν ἐξόδων, νὰ φθάσῃ ἀπ' εὐθείας εἰς μικρὸν κεντρικὸν δωμάτιον, τὸ ὁποῖον, ὡς ἀπεδείχθη, ἦτο τὸ κυρίως ἱερόν.

Τὸ κυρίως ἱερόν

Τὸ ἱερόν τῆς Ζάκρου ἔχει τὴν χαρακτηριστικὴν μορφήν τῶν γνωστῶν ἐκ τῶν ἄλλων ἀνακτόρων μικρῶν μετὰ θρανίου δωματίων. Τὰ ἱερὰ ταῦτα προωρίζοντο διὰ τὴν λατρείαν τῆς θεότητος ἐκ μέρους τοῦ ἱερατείου. Αἱ μικραὶ διαστάσεις τῶν ἀποδεικνύουν ὅτι ἦσαν κατεσκευασμένα διὰ μικρὸν ἀριθμὸν λατρευτῶν· ἀσφαλῶς δὲν ἦσαν προσιτὰ εἰς εὐρύτερον ἔστω καὶ ἀνακτορικὸν μόνον, κοινόν. Τὸ μᾶλλον χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ τῆς Κνωσοῦ, γνωστὸν ὡς «Ἱερόν τῶν διπλῶν πελέκεων», τὸ ὁποῖον ὅμως ἀνῆκεν εἰς τὴν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνακτόρων περίοδον τῆς ἀνακαταλήψεως, δηλαδὴ εἰς τοὺς μετὰ τὸ 1380 π.Χ. χρόνους. Ἐκεῖ, ἐπὶ τοῦ θρανίου τοῦ βάθους, ἀνευρέθησαν τὰ εἰδῶλα καὶ σύμβολα, ὡς εἶχον ἀποτεθῆ, καὶ πρὸ αὐτῶν, ἐπὶ χαμηλοτέρας κρηπίδος, τὰ σκεύη τελετουργίας. Πολὺ ἀνάλογον, ἐπίσης ἀνιδρυθὲν κατὰ τοὺς αὐτοὺς μετανακτορικοὺς χρόνους, εἶναι τὸ μικρὸν ἱερόν τὸ ἐγκατασταθὲν ἐντὸς τοῦ παλαιοῦ λουτροῦ καὶ καθαρτηρίου δεξαμενῆς τοῦ μικροῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Εἰδῶλα καὶ σύμβολα ἦσαν ὁμοίως τοποθετημένα ἐπὶ τοῦ θρανίου τοῦ βάθους. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις δὲν ἀνευρέθησαν εἰδῶλα ἐπὶ τῶν θρανίων καὶ μόνον τελετουργικὰ σκεύη ἢ βωμίσκοι ἀπεδείκνυν τὸν χαρακτῆρα τοῦ δωματίου. Αὐτὴ ἦτο ἡ περίπτωσις τοῦ μετανακτορικῶν χρόνων ἐπίσης ἱεροῦ τῆς Ἀγίας Τριάδος μὲ τὸ ὠραῖον τοιχογραφημένον μὲ δελφίνας καὶ ὀκτάποδας δάπεδον, ὡς ἐπίσης ἡ τοῦ παρὰ τὴν αἴθουσαν τοῦ θρόνου τῆς Κνωσοῦ ἱεροῦ τῆς ἐσχάτης ἀνακτορικῆς περιόδου (1450 - 1380 π.Χ.).

Τὸ ἱερόν τῆς Ζάκρου εἶναι νέον παράδειγμα τοιοῦτου εἶδους διατάξεως. Ἐνταῦθα τὸ θρανίον ἢ πόδιον τοῦ βάθους ἦτο μᾶλλον ὑψηλὸν καὶ ἐσχηματίζετο ἐντὸς κόγχης τοῦ νοτίου τοίχου. Οὐδὲν ἀνευρέθη ἐπὶ τοῦ ποδίου τούτου. Ἀπέναντί του ὑπῆρχεν ἄλλο χαμηλὸν θρανίον, ἔχον πλίνθινον ἐρεισίωτον, προφανῶς προοριζόμενον ἵνα κάθηται ὁ ἀπονέμων τὴν λατρείαν. Περὶ τοῦτο καὶ κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἀνευρέθη δωδεκάς περίπου πηλίνων ρυτῶν, τοῦ φοειδοῦς εἰς ὃξὺ καταλήγοντος κάτω τύπου, προφανῶς προοριζομένων διὰ σπονδάς. Τὰ πλεῖστα τῶν ρυτῶν τούτων διεκοσμοῦντο διὰ συνδεομένων σπειρῶν. Χαμηλὰ χωνοειδῆ σκεύη,

μετὰ τῶν ρυτῶν ἀνευρεθέντα, ἐχρησιμοποιήθησαν ἴσως ὡς ἀνθοδοχεῖα. Σκυφοειδῇ μὲ τορνευτὸν πόδα θὰ ἦσαν ἐπίσης τελετουργικὰ ποτήρια, ἀφοῦ ἐν ἐξ αὐτῶν ἐκοσμεῖτο μὲ τοὺς ἱεροὺς διπλοὺς πελέκει. Δύο χαλκᾶ τετραγωνικὰ ἐλάσματα, ἴσως ἐκ τῆς ἐπενδύσεως κιβωτιδίου, ἀνεκαλύφθησαν παρὰ τὸ θρανίον, εἰς τὸν συνεχόμενον στενὸν διαδρομίσκον. Φέρουν ἑκκρουστον διακόσμησιν κρινοειδῶν μὲ παπυροειδῇ ἄνω διαμόρφωσιν, χιαστί πρὸς τὸ κέντρον συναντωμένων.

εἰκ. 90

Ὅτι τὸ μικρὸν μετὰ ποδίου καὶ θρανίου δωμάτιον ἦτο τὸ κύριον ἱερὸν ἀποδεικνύει περαιτέρω ἡ παρουσία πλησίον αὐτοῦ καθαρτηρίου δεξαμενῆς, ἡ ἄμεσος σύνδεσις του διὰ δευτέρου διαδρομίσκου μὲ τὸ πρὸς Νότον δωμά-

56. Ψευδόστομος ἀμφορεὺς μὲ διακόσμησιν ὀκτάποδος, ἐκ τοῦ σκευοφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

57. Ἐννεάωτος πιθαμορεὺς με διακόσμησιν ὀκτάποδος, ἐκ τοῦ σκευοφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

58. Κλιμακίς φέρουσα πρὸς τὴν καθαρτήριον δεξαμενὴν τοῦ ἱεροῦ, ὡς εὗρέθη, με πρί-
ον καὶ σφῆραν καταπεσόντα ἐπὶ τῶν βαθμίδων ἐκ τοῦ ἄνω ὁρόφου.

τιον τῶν ἀποθετῶν καὶ ἡ εἰς τὴν ἄμεσον γειτονίαν ὑπαρξίς θησαυροφυλακίου μὲ τελετουργικὰ σκεύη. Τὸ δωμάτιον τῶν ἀποθετῶν ἦτο κατὰ τὴν νοτίαν γωνίαν τῆς δυτικῆς πτέρυγος, πρὸ τῆς προσθήκης ἐξωτερικῶς τοῦ βιοτεχνικοῦ παραρτήματος. Ἦτο προσιτὸν διὰ διαδρομίσκου, ὅστις διήρχετο ἀμέσως ὀπισθεν τῶν κογχῶν τοῦ ἀρχαιοφυλακίου καὶ τοῦ τοίχου μὲ τὴν κόγχην τοῦ μικροῦ κεντρικοῦ ἱεροῦ. Διεχωρίζετο διὰ πλινθίνων χαμηλῶν διαφραγμάτων εἰς μικρὰ διάχωρα, προοριζόμενα διὰ τὴν διαφύλαξιν τῶν τελετουργικῶν σκευῶν. Τὰ δάπεδα καὶ τὰ διαφράγματα ἦσαν ἐπίχριστα διὰ λευκῶν κονιαμάτων, κοσμουμένων μὲ ἐρυθρὰς ταινίας. Ὁ μικρότερος τῶν ἀποθετῶν τούτων, ἀμέσως δεξιὰ τοῦ ἱεροῦ, ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν διαφύλαξιν λιθίνης ἐφ' ὕψηλοῦ ποδὸς τραπέζης, ἐπὶ τῆς ὁποίας, ὡς φαίνεται, ἀπετίθεντο προσφοραὶ διὰ τὴν θεότητα. Ὁ ἀμέσως πρὸς τὰ ἀριστερὰ εὐρύτερος ἀποθέτης ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν διαφύλαξιν πυραύνων τοῦ ὑψηλοῦ τύπου μὲ τὸ σταυροειδὲς διαχώρισμα ἢ ἄλλων πυριατηρίων μὲ χαμηλὸν χοανοειδὲς σχῆμα. Μέγας χαλκοὺς λέβης καὶ ἄλλος μικρότερος ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν διάβασιν πρὸς τὸν ἐσώτερον ἀποθέτην, ὅπου διεφυλάχθησαν μεγαλύτερα πῆλινα σκεύη. Κατὰ τὴν γωνίαν τοῦ τελευταίου τούτου ἀποθέτου ἀνεκαλύφθη ἐγκατάστασις πολὺ ἀνάλογος μὲ τὴν τοῦ ἀποχωρητηρίου τοῦ γειτονικοῦ βιοτεχνικοῦ παραρτήματος, μὲ ἐξωτερικὸν ἐπίσης βόθρον. Εἶναι ὅμως πολὺ ἀμφίβολον, ἂν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἱεροῦ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ χῶρος οὕτω χρησιμοποιούμενος, εὐρισκόμενος μάλιστα εἰς ἄμεσον σύνδεσιν μὲ τοὺς ἀποθέτας σκευῶν τῆς ἱερᾶς τελετουργίας. Πιθανῶς ἡ ἐγκατάστασις ἐχρησιμοποιήθη δι' ἐξυπηρέτησιν ἀναγκῶν τοῦ διακονικοῦ, ὡς λ.χ. διὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν σκευῶν τῶν προσφορῶν ἢ δι' ἄλλους παρεμφερεῖς σκοποὺς.

εἰκ. 66

εἰκ. 91

Ἡ καθαρτήριος δεξαμενὴ

Παραπλεύρως τοῦ μικροῦ δωματίου τοῦ ἱεροῦ εὐρίσκεται ἰδιόμορφος χῶρος, ὁ ὁποῖος ἀνεγνωρίσθη ἀμέσως κατὰ τὴν ἀποκάλυψίν του ὡς δεξαμενὴ καθαρμοῦ, πολὺ ἀνάλογος πρὸς τὰ οὕτω ἀναγνωριζόμενα δωμάτια τῶν ἄλλων ἀνακτόρων καὶ σημαντικῶν κτηρίων τῶν νεοανακτορικῶν κέντρων. Μία κλῖμαξ μὲ ὀκτὼ καλῶς διατηρουμένας βαθμίδας κατέρχεται πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον, πλευριζομένη ὑπὸ εἶδους θωρακίου, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ κάτω ἄκρον του ὑπεβάσταζεν, ὡς φαίνεται, ξύλινον κίονα. Πάντες οἱ τοιοῦτου εἶδους χῶροι, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται σχεδὸν κατὰ κανόνα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἱερῶν, ἡρμηνεύθησαν ὑπὸ τοῦ Ἑβανς, προσαγαγόντος ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα, ὡς καθαρτήριοι δεξαμεναί. Οἱ τελετουργοῦντες πρὸ τῆς προσελεύσεως εἰς τὸ ἱερόν ἔδει νὰ ὑποστοῦν καθαρμόν, λουόμενοι ἢ ραντιζόμενοι διὰ καθαγιασθέντος ὕδατος ἢ χριόμενοι δι'

εἰκ. 58

εἰκ. 60

59. Κύπελλον τῆς ἱερᾶς κοινωνίας ἐξ ὀψιανοῦ, προερχόμενον ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

ἱεροῦ ἐλαίου. Τοιούτου εἶδους καθαρμοὶ εἶναι γνωστοὶ εἰς πολλὰς θρησκείας τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐκληρονομήθησαν τόσον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν — παράδειγμα ἡ Κασταλία κρήνη εἰς τοὺς Δελφοὺς — ὅσον καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν, ἔνθα ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται ὁ καθαρμὸς ὑπὸ τὴν μορφήν βαπτίσματος ἢ ραντισμοῦ δι' ἡγιασμένου ὕδατος ἢ χρίσεως διὰ χρίσματος. Ἡ θεωρία τοῦ Ἑβανς διημφεσβητήθη ὑπὸ πολλῶν ἐπιστημόνων, οἱ ὅποιοι παρετήρησαν ὅτι πολλαὶ ἐγκαταστάσεις τοῦ εἶδους τούτου ἐχρησιμοποιήθησαν ὥς κοινὰ λουτρά, ἀφοῦ εὐρίσκονται παρὰ τὰ διαμερίσματα κατοικίας. Ἡ ἀναλογία ὅμως τῆς μορφῆς σημαίνει μόνον τὴν ἀνάλογον χρῆσιν· οὐσιαστικῶς αἱ καθαρτήριοι δεξαμεναὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν εἰ μὴ λουτρά χρησιμοποιούμενα διὰ τελετουργικὴν κάθαρσιν.

Αἱ ἀνακαλύψεις εἰς τὴν Ζάκρον φαίνεται ὅτι ἐπιβεβαιώνουν τὴν θεωρίαν τοῦ Ἑβανς. Ὅχι μόνον ἡ δεξαμενὴ συνδέεται ἀμέσως πρὸς τὸ κύριον δωμάτιον τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ καὶ σημαντικὸν τελετουργικὸν σκεῦος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα χρησιμοποιοηθὲν εἰς τὴν τελετουργίαν τοῦ καθαρμοῦ, ἀνευρέθη εἰς τεμάχια ἐντὸς τῆς πληρώσεως ἐπιχώσεως. Τὸ σκεῦος εἶναι ἀμφο- εικ. 80 ρεὺς τεχνουργημένος ἐκ πολυχρώμου φλεβωτοῦ μαρμάρου, τοῦ ὁποίου λίαν ἐντέχνως καὶ κατὰ τρόπον μοναδικὸν εἶχον προσαρμόσει τὰς φλέβας καὶ τὰς κηλίδας εἰς τὴν ὡραίαν μορφήν τοῦ ἀγγείου. Ὁ τύπος του ἦτο γνωστός μέχρι σήμερον μόνον ἐκ παραστάσεων, μάλιστα ἐπὶ σφραγιδολίθων καὶ σφραγισμάτων, ἔνθα ἐξεφράζετο, κατὰ τὸ πλεῖστον συμβολικῶς, ἡ λειτουργία τοῦ σκεύους κατὰ τὴν τελετουργίαν τῆς ἀναζωογονήσεως τῆς βλαστήσεως διὰ τοῦ ποτίσματος. Τὸ σῶμα ἦτο σφαιρικὸν καὶ ὁ λαιμὸς κατέληγεν ἄνω εἰς διπλοῦν χεῖλος. Δύο μεγάλαι σιγμοειδεῖς κατὰ τολμηρὸν τρόπον ἐλίσσόμεναι λαβαί, προσηρμοσμέναι ἐκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ χείλους καὶ τῶν ὤμων τοῦ σκεύους, προσέδιδον ἰδιαιτέραν χάριν εἰς τὸ σύνολον. Προφανῶς ἐπρόκειτο περὶ τελετουργικοῦ ἀμφορέως, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιήθη πολὺ πιθανὸν καὶ ὥς σκεῦος τῆς τελετουργίας τοῦ ἱεροῦ καθαρμοῦ. Ἡ θαυμαστὴ τοῦ τεχνουργία τὸ κατατάσσει μεταξὺ τῶν καλυτέρων λιθίνων ἀγγείων τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κύκλου. Ἡ λάξευσις τοῦ ἦτο σημαντικὸν τεχνικὸν ἐπίτευγμα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ἐλίσσόμεναι λαβαὶ κατεσκευάσθησαν ἐκ χωριστῶν τεμαχίων μαρμάρου, προσαρμοσθεῖσαι ἐπὶ τοῦ ἀγγείου διὰ μικρῶν τενόντων. Ἀλλὰ κυρίως ἐκπλήττει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐγένετο ἡ αἰσθητικὴ ἀξιοποίησις τοῦ φλεβωτοῦ ὑλικοῦ. Οὕτω μία μεγάλη σκοτεινὴ κηλὶς τοῦ μαρμάρου, ἔχουσα ἐρυθρὸν πυρῆνα, προσομοιάζουσα περιστρεφομένην τολύπην, κατελάμβανε τὸ κέντρον τῆς κοιλίας, ἐνῶ ἄλλαι διανοιγόμεναι φλεβώσεις προσηρμώσθησαν εἰς τὸν τορνευτὸν πόδα καὶ τὴν ἐξέχουσαν κύκλω βάσιν. Ἀλλὰ: κάθετοι φλέβες περιέσπεσαν τὸ διπλοῦν χεῖλος.

Ἐπειδὴ τὸ ἀγγεῖον ἀνευρέθη εἰς τεμάχια ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῆς

δεξαμενῆς, προφανῶς καταπεσὸν ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἢ χρησιμοποίησιν τοῦ εἰς τοὺς ἐπὶ τόπου καθαρμούς, καίτοι πολὺ πιθανή, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ ἀπολύτως. Ἄλλα ἀντικείμενα, καταπεσόντα ἐπίσης ἄνωθεν ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς καὶ τοῦ παρακειμένου διαδρόμου, ἦσαν πήλινα σκεύη τελετουργικῆς ἐπίσης χρήσεως, ὡς πυριατήρια χοανοειδῆ ἢ μετὰ ποδός, ἄνω τῶν τριάκοντα, καὶ μικραὶ λίθιναι ἰγδιόσχημοι λεκανίσκαι.

εἰκ. 58

Εἰς μακρὸς πρίων, εἶδος ἄκμονος, καὶ μία κυρτὴ χαλκῇ σφύρα εἶχον καταπέσει ἐπὶ τῆς κλίμακος τῆς καθαρτηρίου δεξαμενῆς ἐξ ἄλλου μικροῦ δωματίου τοῦ ἄνω ὀρόφου, εὗρισκομένου προφανῶς ἀνατολικώτερον. Ἀσφαλῶς εἰς τὸ αὐτὸ δωμάτιον ἀπέκειντο πολλὰ ἄλλα χαλκᾶ ἐργαλεῖα, τῶν ὁποίων ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀνευρέθη εἰς τὸν μικρὸν γωνιακὸν διάδρομον ἀμέσως ἀνατολικῶς τῆς καθόδου πρὸς τὴν δεξαμενὴν περὶ τὸν διαχωρίζοντα ἀπὸ τῆς μεγάλης τελετουργικῆς αἰθούσης πεσσόν. Μεταξὺ τῶν ἐργα-

εἰκ. 78

λείων τούτων ἦσαν εἰς εἰσέτι ξυλοπρίων, εἰς λιθοπρίων, πελέκεις τινές, ἄξινοι, ὀπεῖς, κοπεῖς, σμίλαι, χαρακτηριστικὰ ἐργαλεῖα, μαχαιρίδια, γλύφανα, ξύστραι καὶ τρύπανα. Θὰ ἔλεγέ τις ὀλόκληρος ἐξοπλισμὸς ἐργαστηρίου ξυλουργοῦ καὶ λιθοξόου. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ, ἂν ἄλλοι πρίονες καὶ ἐργαλεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν κατὰ καὶ περὶ τὸν φωταγωγὸν τῆς μεγάλης αἰθούσης τῶν τελετουργιῶν, προήρχοντο ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, καίτοι τοῦτο φαίνεται πιθανόν, ἀφοῦ καὶ ταῦτα κατέπεσον ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ ἀνευρέθησαν ὅχι πολὺ μακρὰν τῶν λοιπῶν. Ἴσως ὁμως τὰ τελευταῖα νὰ εἶχον ἐξαχθῇ ἐκ τῆς θέσεώς των, ἵνα χρησιμοποιηθοῦν δι' ἐπισκευάς.

Ἀφθονον ὕδωρ ἀναβλύζει σήμερον εἰς τὴν δεξαμενὴν ἐξ ὑπογείου φλεβός, ἀλλ' ἀσφαλῶς τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ συνέβαινεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς χρήσεώς της. Ἡ στάθμη τῶν ὑπογείων ὑδάτων ἔχει ἀνέλθει, ἰδίως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἀφ' οὔτου ἤρχισεν ἡ ἄρδευσις τῶν κτημάτων τῆς Κάτω Ζάκρου. Οὕτω τὰ ὕδατα ἀναβλύζουν νῦν διὰ μέσου τῶν δαπέδων εἰς πάντας τοὺς χώρους τοὺς ἔχοντας χαμηλὴν στάθμην. Προφανῶς πρὸς ἐξοικονόμησιν χώρου ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς δεξαμενῆς κατεσκευάσθη ὡς ἀπλοῦν ἐκ δρομικῶν πλίνθων διάφραγμα. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ νοτίου κατεσκευάσθη μὲ ἀνάλογον δομήν, ἵνα σχηματισθῇ ἐσωτερικῶς εἶδος ἀναβαθμοῦ διὰ τὴν τοποθέτησιν σκευῶν, χρησίμων εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ καθαρμοῦ.

Βοηθητικὰ δωμάτια τοῦ ἱεροῦ

Τὰ τρία νοτιώτερα διαμερίσματα τοῦ ἱεροῦ ἦσαν προσιτὰ μόνον μέσῳ μικροῦ διαδρόμου διερχομένου παρὰ τὴν μεγάλην αἶθουσαν τῶν τελετουργιῶν, ἢ ὁποῖα περιγράφεται εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον. Ἦσαν εἰς προθάλα-

μος, χρησιμοποιούμενος ἐπίσης ὡς ἐργαστήριον, τὸ θησαυροφυλάκιον τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ μία ἐσωτερικὴ ἀποθήκη. Ὁ προθάλαμος - ἐργαστήριον προσέλαβε γωνιώδη μορφήν λόγῳ τῆς ἐξεχούσης ἐντὸς τούτου γωνίας τοῦ μεγάλου δωματίου τῶν τελετουργιῶν. Ὅτι ὁ χώρος εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς ἐργαστήριον ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθέντων σωρῶν τεμαχίων στεατίτου καὶ ἀκατεργάστων ὄγκων ἐρυθροῦ μαρμαρολίθου ἢ πορφυρίτου. Μία τριπλῇ σειρὰ ἀκανονίστων μικρῶν πλακοειδῶν λίθων κατὰ τὴν γωνίαν ἐστήριζεν, ὡς φαίνεται, σανίδωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκάθηντο ἴσως οἱ τεχνῖται ἐργαζόμενοι. Πολλὰ ἐργαλεῖα ἐργαστηριακῆς χρήσεως ἀνεκαλύφθησαν κατὰ μῆκος τῶν τοίχων. Πλήθος ἐνθεμάτων ἐκ φαγεντιανῆς καὶ ἐλεφαντοστοῦ, ἀποδίδοντα κατὰ τὸ πλεῖστον διπλοῦς πελέκεις, συνδυαζομένους ἐνίοτε μὲ ἱερὰ ἄμματα, φαίνεται ὅτι προέρχεται μᾶλλον ἐκ τῆς διαλύσεως κιβωτιδίων μὲ ἐνθεματικὰς διακοσμήσεις, τὰ ὁποῖα κατέπεσαν ἐκ τοῦ ἄνω ὁρόφου. Μετὰ τούτων ἔπεσε καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ θαυμασίου λιθίνου ρυτοῦ μὲ τὰς ἀναγλύφους παραστάσεις, τοῦ ὁποῖου

εἰκ. 120

εἰκ. 69

60. Ἡ καθαρτήριος δεξαμενὴ, μετὰ τὴν μερικὴν ἀποκατάστασίν της.

τὸ ἄνω κύριον τμήμα ἀνεκαλύφθη εἰς τὸν φωταγωγὸν τῆς μεγάλης αἰθούσης τῶν τελετουργιῶν καὶ περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνη λόγος κατωτέρω.

Ἡ πρὸς Νότον συνεχομένη ἀποθήκη ὠκοδομήθη, φαίνεται, ἐκ τῶν ὑστέρων, ἴσως κατὰ τὴν αὐτὴν μετασκευὴν τοῦ ἀνακτόρου κατὰ τὴν ὁποίαν προσετέθη ὁ μικρὸς βιοτεχνικὸς τομεὺς εἰς τὴν πρόσοψιν τῆς δυτικῆς πτέρυγος. Τοῦτο καθίσταται σαφὲς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ὑπάρχει εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ τοίχου τῆς ἀρχικῆς προσόψεως χαρακτηριστικὸς ἐξέχων ἀναβαθμὸς. Ἡ ἀποθήκη ἀνευρέθη ἄθικτος μὲ δεκαπέντε πύθους μικροῦ καὶ μετρίου μεγέθους κατὰ μῆκος τῶν

61. Χαρακτὸν σύμβολον διπλοῦ πελέκεως ἐπὶ πελεκητοῦ πωρολίθου.

τοιχῶν της. Οἱ πίθοι φαίνεται ὅτι περιεῖχον ἔλαιον, ἂν κρίνῃ τις ἐκ τοῦ συλλεκτῆρος, ὁ ὁποῖος εἶχε κτισθῇ ὑπὸ τὸ δάπεδον διὰ νὰ περισυλλέγῃ τὰ χυνόμενα ὑγρὰ εἰς περιπτώσεις θραύσεως τῶν ἀγγείων ἢ μεταγγίσεως. Περιφερὴς αὐλαξ εἰς τὸ δάπεδον ἐβοήθει εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῶν ὑγρῶν εἰς τὸν συλλεκτῆρα. Τὸ σύστημα αὐτὸ εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἀνακτόρων, ἀλλ' ἐμφανίζεται ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλους χώρους καὶ παραρτήματα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου. Χαλκοῦς κυρτὸς δισκοειδὴς ἠθμός, μὲ πλῆθος μικρῶν ὀπῶν, ἀνευρεθεὶς ἐντὸς τῆς ἀποθήκης, δὲν φαίνεται πιθανόν ὅτι ἦτο ἀρχικῶς τοποθετημένος εἰς τὸ στόμιον τοῦ συλλεκτῆρος διὰ τὴν διήθησιν τῶν συλλεγομένων ὑγρῶν ἀπὸ τῶν ξένων προσμείξεων. Εἰς τὴν ἀποθήκην ἀνευρέθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα σκεύη.

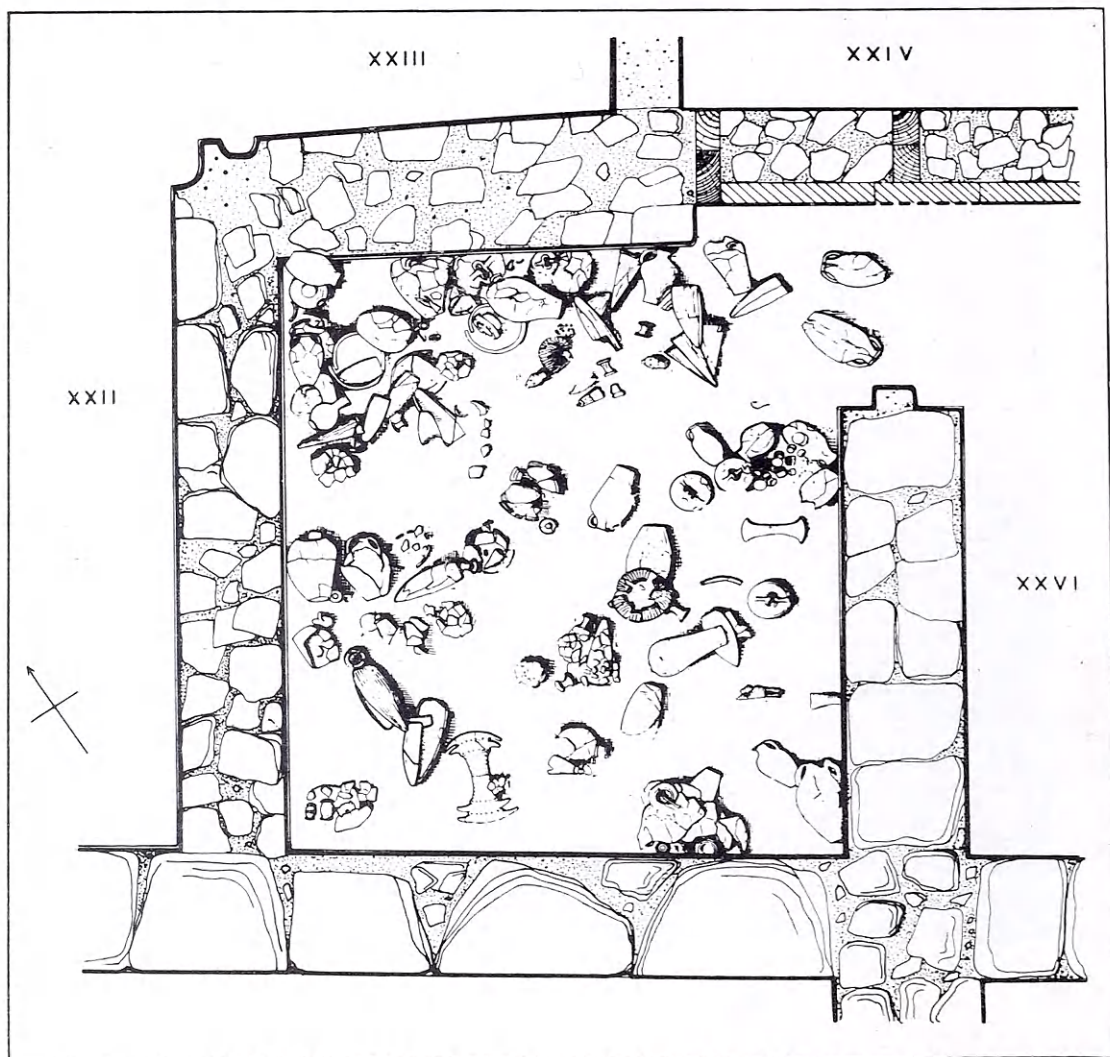
Τὸ ἐσώτερον δωμάτιον, προσιτὸν διὰ θύρας ἐκ τοῦ προθαλάμου - ἐργαστηρίου, ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο τὸ ἐξόχως σημαντικὸν θησαυροφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη ἄθικτον μὲ τὸ πλεῖστον τοῦ ἐξόχως πολυτίμου περιεχομένου του. Στερεὰ θύρα κατησφάλιζε κλειομένη τὸ σημαντικὸν τοῦτο δωμάτιον.

Τὸ θησαυροφυλάκιον

Ἡ θέσις τοῦ θησαυροφυλακίου ὀπισθεν τοῦ κεντρικοῦ ἱεροῦ ἡγγυᾶτο εἰκ. 66
ἀπόλυτον ἀσφάλειαν, ἀφοῦ ἦτο προσιτὸν μόνον ἐκ τῆς μεγάλης αἰθούσης τῶν τελετουργιῶν μέσῳ στενοῦ διαδρομίσκου καὶ τοῦ ἐργαστηρίου. Δὲν ὑφίστανται ἐνδείξεις ὑπάρξεως παραθύρων καὶ ὁ φωτισμός του ἦτο ἴσως τεχνητός. Ὅταν ἀπεμακρύνθη ἡ ἐπίχωσις οἱ ἀνασκαφεῖς εὐρέθησαν αἴφνης ἀντιμέτωποι χώρου καλυπτομένου καθ' ὅλοκληρίαν μὲ πλῆθος λιθίνων καὶ εἰκ. 63, 65
πηλίνων σκευῶν, διὰ τὴν συστηματικὴν ἐξαγωγὴν τῶν ὁποίων ἐχρειάσθησαν πολλαὶ ἡμέραι, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένετο λεπτομερὴς ἀποτύπωσις εἰκ. 62
τῆς θέσεως καὶ ὀψεὼς των εἰς σχέδια καὶ φωτογραφίας. Τὰ πλίνθινα διαχωρίσματα, τὰ ὁποῖα ἐσχημάτιζον τὰς θήκας ὅπου ἐφυλάσσοντο τὰ ἀντικείμενα, ἀνεφάνησαν μόνον ὅταν ἅπαντα σχεδὸν τὰ εὐρήματα εἶχον ἐξαχθῇ. Τὰ διαχωρίσματα ταῦτα εἶχον κατὰ τὸ πλεῖστον καταρρεῦσαι ὑπὸ τὸ βάρος τῶν συντριμμάτων τοῦ ἄνω ὀρόφου. Τελικῶς ἐβεβαιώθη ὅτι ὑπῆρχον κατὰ εἰκ. 64
μῆκος τῶν τοίχων ὀκτὼ συνεχόμενοι μεταξύ των κιβωτιόσχημοι θῆκαι. Καίτοι τὸ ἀκριβὲς ὕψος τούτων δὲν ἐξηκριβώθη, δὲν φαίνεται νὰ ὑπερέβαινε τὸ ἓν μέτρον. Ἄλλα ἀντικείμενα εἶχον ἀποτεθῇ εἰς τὸν κεντρικὸν ὄψον τοῦ δωματίου, στηριζόμενα εἰς τὰ πρόσθια τοιχώματα τῶν θηκῶν καὶ εἰς τὰς πρὸς τὴν εἴσοδον σχηματιζόμενας γωνίας. Μεγάλα πῆλινα ἀγγεῖα, μάλιστα ἀμφορεῖς καὶ ὑψηλαὶ πρόχοι κοινοῦ τύπου, εἶναι ἀπίθανον ὅτι εἶχον τοποθετηθῇ ἐντὸς τῶν θηκῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ἐποφελῶς διὰ τὰ μικρότερα πολύτιμα ἀγγεῖα, ἀλλὰ θὰ ἦσαν μᾶλλον τοποθετημένα ἐπὶ τῶν

καλυμμάτων των, ἐκτὸς ἐκείνων βεβαίως, τὰ ὅποια εἶχον καταπέσει ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου. Τὰ λοιπὰ σκεύη ἦσαν εἰς τὴν θέσιν των ἐντὸς τῶν θηκῶν, καίτοι τεθραυσμένα εἰς τεμάχια, συνθλιβέντα ἢ διασπασθέντα ὑπὸ τῶν καταπεσόντων ὀγκῶν. Αὐτὴ εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωσις μινωικοῦ θησαυροφυλακίου ἀνευρεθέντος μὲ ὁλόκληρον τὸ περιεχόμενον εἰς τὴν θέσιν του. Εἰς τὰ Temple Repositories τῆς Κνωσοῦ αἱ θῆκαι εἶχον ἐπιχωσθῇ μετὰ τὴν καταστροφὴν καὶ τὰ ἀντικείμενα τὰ ὅποια θὰ ἠδύναντο εἰσέτι νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἶχον ἀφαιρεθῇ πρὸ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ἀνακτόρου. Ἡ ἀπουσία σκευῶν ἐκ πολυτίμων μετάλλων ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τῆς Ζάκρου δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μὲ τὴν παραδοχὴν ὅτι οἱ ὑπεύθυνοι τῆς διαφυλάξεως τοῦ ἱεροῦ ἢ ἴσως αὐτὰ τὰ πρόσωπα τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας,

62. Κάτωσις τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ, ὅπου ἐσχεδιάσθησαν τὰ σκεύη καὶ σύμβολα ὡς ταῦτα ἀνεκαλύφθησαν.

63. Τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ μὲ τὰ σκεύη τελετουργίας, ὡς εὑρέθησαν.

64. Τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ μετὰ τὴν περισυλλογὴν τοῦ περιεχομένου του καὶ τὴν μερικὴν ἀποκατάστασίν του.

ἐν ᾧ τῆς ἐπερχομένης καταστροφῆς, τὰ παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν κατὰ τὴν φυγὴν των. Ὅμως τὰ ἐναπομείναντα ἀποτελοῦν ἐξόχως ἐντυπωτικὸν σύνολον, τὸ ὁποῖον παρέχει ἱκανοποιητικὴν εἰκόνα τῶν τελετουργικῶν σκευῶν καὶ συμβόλων τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου.

Ὡρισμένα ἐκ τῶν πηλίνων σκευῶν τοῦ θησαυροφυλακίου τῆς Ζάκρου εἶναι ἀξιόλογα διὰ τὴν μορφήν καὶ τὴν διακόσμησίν των. Ἐντυπωτικὸν εἶναι σφαιρικὸν ρυτὸν μὲ πλαστικὸν δακτύλιον περὶ τὸν λαιμόν, κοσμούμενον διὰ δύο προσηρτημένων ἱερῶν ἀμμάτων. Θαυμαστὰ ὅμως εἶναι ἰδίως τὰ τελετουργικά σκευῆ ἐκ λίθου μὲ τὴν μεγάλην ποικιλίαν τῶν μορφῶν καὶ τὴν ἰδιαιτέρως προηγμένην τεχνικὴν των. Δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τρεῖς κυρίας κατηγορίας: τὴν τῶν σπονδικῶν ρυτῶν καὶ τελετουργικῶν πρόχων, τὴν τῶν ποτηρίων τῆς ἱερᾶς κοινωνίας καὶ τὴν τῶν σκευῶν διακονίας. Τὰ ρυτὰ ἀντιπροσωπεύουν τὰς ποικίλας γνωστὰς μορφάς, τὴν σφαιρικὴν, τὴν ῥοειδῆ καὶ τὴν κωνικὴν. Ὑπάρχουν συνολικῶς δέκα ἐξ παραδείγματα τοῦ κωνικοῦ τύπου, τεχνουργημένα ἐκ πορφυρίτου, φλεβωτοῦ καὶ λευκοῦ μαρμάρου, καὶ ἀλαβάστρου. Αἱ κάθετοι λαβαὶ των ἦσαν ἄλλαι συμφυεῖς μὲ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, ἄλλαι ἐπεξεργασμέναι ἐκ χωριστοῦ τεμαχίου τοῦ αὐτοῦ ὕλικου, προσηρμοσμέναι διὰ μικρῶν τενόντων εἰς τὸ χεῖλος καὶ τὸ τοίχωμα τοῦ ρυτοῦ. Τὰ χεῖλη ἐτονίζοντο πλαστικῶς ἢ ὑπεγραμμίζοντο μὲ ὀριζοντίας αὐλακώσεις. Ἐν τῶν ὡραιότερων ἐκ πορφυρίτου ρυτῶν ἐμορφώθη ἐξωτερικῶς ὡς κάλυξ ἄνθους, ὁ ὁποῖος κατέληγεν ἄνω εἰς διπλὴν σειρὰν φύλλων. Ἄλλο ρυτὸν ἐξ ἀλαβάστρου ἐκυρτοῦτο ἐλαφρῶς μειούμενον πρὸς τὰ κάτω, προσομοιάζον οὕτω μὲ κέρας. Τὰ ῥοειδῆ ρυτὰ, συνολικῶς ἑπτὰ τὸν ἀριθμόν, εἶναι ἔτι μᾶλλον ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν μορφῶν καὶ τὴν θαυμαστήν ἀξιοποίησιν τοῦ χρησιμοπονηθέντος ὕλικου, τοῦ πορφυρίτου, τῶν φλεβωτῶν μαρμάρων, τοῦ ἀλαβάστρου καὶ τοῦ σπαρτιατικοῦ βασάλτου. Ἐχουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπίμηκες σῶμα καὶ ἀποτελοῦν ἐνίοτε ἐνδιάμεσον τύπον μεταξὺ τῶν ῥοειδῶν καὶ τῶν κωνικῶν ρυτῶν. Οἱ τροχαλιοειδεῖς λαιμοὶ ἦσαν συχνάκις τεχνουργημένοι ἐκ χωριστοῦ τεμαχίου, ὅπως ἐπίσης ἦτο καὶ ὁ δακτύλιος ὁ περικοσμῶν τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ρυτοῦ ἐκ πορφυρίτου μὲ καθέτους, πρὸς τὸ μέσον διευρυνόμενας, κοίλας ραβδώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐτονίζον τὸ δυναμικὸν σχῆμά του. Ρυτὸν ἐξ ὠχροπρασίνου βασάλτου μὲ λευκὰς κηλίδας μαρτυρεῖ τὴν μινωικὴν τάσιν πρὸς τὴν πολυχρωμίαν. Λόγω τῆς σκληρότητος τοῦ ὕλικου ἡ λάξευσίς του ἀπετέλει σημαντικὸν τεχνικὸν ἐπίτευγμα. Εἰς ἄλλα τῶν σκευῶν τούτων αἱ φλεβώσεις τῶν μαρμάρων προσηρμύσθησαν εἰς τὸ σχῆμα μὲ μεγάλην φαντασίαν, στηριζομένην εἰς τὴν ποιότητα τοῦ ὕλικου. Οὕτω εἰς ἐπίμηκες ῥοειδῆς ρυτὸν ἐκ κυανολεύκου μαρμάρου ἢ προσαρμογὴ τῶν φλεβῶν τοῦ λίθου πρὸς τὸ σχῆμα ἐγένετο μὲ ὅλως ἐντυπωτικὸν τρόπον: ἡ ῥοειδῆς σκοτεινὴ κηλὶς ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον τοῦ κέντρου τῆς βαρύτητος τοῦ σκεύους, ἐνῶ περὶ ταύτην ἀπλοῦν-

εἰκ. 67, 92

εἰκ. 65, 81

εἰκ. 70

65. Ρυτά καὶ ποτήρια τῆς ἱερᾶς κοινωνίας, ὡς εὑρέθησαν εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ.

66. "Αποψις τῆς δυτικῆς πτέρυγος ἀπὸ Νότου.

ται φλεβώσεις ἐπιμηκυνόμεναι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸς τὸ ὀξὺ ἄκρον τοῦ ρυτοῦ. Τέλος, πλατεῖα μέλαινα φλέβωσις, ζωογονουμένη ὑπ' ἄλλης λευκῆς, πολὺ λεπτῆς, ἐσχημάτιζε τὸ περίγραμμα τοῦ ὅλου ἀγγείου. Ἑκατοντάδες τεμάχια λίθων θὰ ἐδοκιμάσθησαν ἀσφαλῶς, ἵνα ἐξευρεθῇ τὸ πλέον κατάλληλον διὰ μίαν τοιαύτην θαυμαστὴν προσαρμογὴν.

εἰκ. 71 Ἄλλ' ἀναμφιβόλως, τὸ ἀξιολογώτερον πάντων τῶν ρυτῶν τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς τοῦ θησαυροφυλακίου εἶναι ἓν ἐξ ὀρείας κρυστάλλου. Τοῦτο εἶχε συνθλιβῇ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου καταπεσόντων ὑλικῶν καὶ διασπασθῇ εἰς ἄνω τῶν τριακοσίων μικρότατα τεμάχια· ἡ ἀνασύνθεσις του ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν τοῦ Μουσείου Ἑρακλείου ἀπετέλεσεν ἐξόχως σημαντικὸν ἐπίτευγμα. Ἐχει ἐπίμηκες φοειδὲς σχῆμα καὶ ἀπολήγει κάτω εἰς ὀξὺ ἄκρον. Καὶ ἐνταῦθα ὁ τροχαλιοειδὴς λαιμὸς ἐλαξεύθη ἐκ χωριστοῦ πυρῆνος, ἀλλ' εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι κατωρθώθη νὰ ἐξευρεθῇ τόσον εὐμεγέθους κρύσταλλος χαλαζίου, ἵνα ἀποτελεσθῇ τὸ κύριον σῶμα τοῦ σκεύους. Ἡ δεξιότης τοῦ τεχνουργήσαντος ἔδει νὰ ἦτο ἐξαιρετικὴ, ἀφοῦ κατῴρθωσε νὰ λεπτύνῃ τόσον τὰ τοιχώματα, χωρὶς νὰ διαρραγῇ ὁ πολύτιμος κρύσταλλος. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ νὰ δώσῃ εἰς τὴν λαβὴν τὴν δυναμικὴν καὶ ἐπὶ πλέον χαρίεσσαν καμπύλην, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἓνα τῶν κυρίων χαρακτήρων τῶν προσδιδόντων θέλητρον εἰς τὸ σκεῦος, ὁ τεχνίτης ἐχρησιμοποίησε σφαιρικὰς ψήφους κρυστάλλου, διὰ μέσου τῶν ὁποίων ἐπέρασε κυρτούμενον χαλκοῦν συρμάτινον στέλεχος. Ἡ λαβὴ αὕτη, τῆς ὁποίας ἡ πρὸς τὰ κάτω ἀπόληξις συστρέφεται πρὸς τὰ ἔξω, διεσώθη ἄθικτος μὲ τὰς ψήφους ἀκόμη διαπεπερασμένης εἰς τὸ στέλεχος. Τὸ υπόχλωρον χρῶμα τοῦ σύρματος ὀφείλεται εἰς τὴν ὀξειδῶσιν· ἀρχικῶς τὸ στέλεχος ἦτο ἴσως ἐπίχρυσον, προσδίδον τὴν ἐντύπωσιν χρυσοῦ νήματος διαπερῶντος τὸ κρύσταλλον. Ὁ κινητὸς δακτύλιος περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ἀπετελέσθη ἐκ τορνευτῶν τεμαχίων κρυστάλλου μὲ ἐνδιάμεσα φυλλίδια ἐπιχρύσου ἐλεφαντοστοῦ. Τὸ ἐξόχως κομψὸν τοῦτο σκεῦος ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς ἐκ τῶν πολυτιμοτέρων τελετουργικῶν ἀντικειμένων τοῦ ἱεροῦ. Πολὺ ὀλίγα σκευὴ εἰς ὀλόκληρον τὸν κρητομυκηναϊκὸν κόσμον ἐξ ὀρείας κρυστάλλου διεσώθησαν, καὶ ταῦτα εἰς κακὴν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποσπασματικὴν κατάστασιν. Καλῶς διατηρούμενον καὶ θαυμαστῶς ὄντως τεχνουργημένον σκεῦος εἰς μορφήν νήσσης, προερχόμενον ἐκ τοῦ δευτέρου ταφικοῦ περιβόλου τῶν Μυκηνῶν, δύναται νὰ θεωρηθῇ κρητικῆς προελεύσεως, λαξευθὲν εἰς ἓν τῶν ἀνακτορικῶν ἐργαστηρίων τῆς νήσου. Τὸ ρυτὸν τῆς Ζάκρου ὁμῶς ὑπερβάλλει τοῦτο κατὰ τὸ μέγεθος, τὴν τεχνικὴν δεξιότητα τῆς κατασκευῆς καὶ τὸ περίτεχνον τῆς μορφῆς.

Ἐτερον ρυτὸν, ἐξ ἀλαβάστρου αὐτό, εἶναι μᾶλλον σφαιρικοῦ σχήματος, ὁμοιάζον πρὸς τὰ φά στρουθοκαμήλου, τὰ ὁποῖα εἰσήγοντο ἐξ Αἰγύπτου καὶ μετεσκευάζοντο εἰς ρυτά. Ὀλίγα θραύσματα τοιούτων πραγματικῶν ὧν ἀνευρέθησαν πράγματι καὶ εἰς τὴν Ζάκρον.

Μία ἐξόχως κομψὴ τελετουργικὴ πρόχους, προοριζομένη ἐπίσης διὰ σπονδάς, κατεσκευάσθη ἐκ λευκάζοντος μαρμάρου μὲ ἐλαφρῶς κυανᾶς λεπτὰς φλεβώσεις. Αὗται ἐλίσσονται περὶ τὸ ἀγγεῖον καὶ ἀνέρχονται λοξῶς πρὸς τὸ στόμιόν του. Τὸ σχῆμα τῆς πρόχου εἶναι γνωστὸν ἐκ παραστάσεων ἐπὶ σφραγιδολίθων, ὅπου ὁ συνδυασμὸς μὲ ἱερὰ κέρατα καὶ μὲ κλάδους ἐσυμβόλιζε, φαίνεται, τὴν ζωογόνησιν τῆς βλαστήσεως. εἰκ. 75

Ἄλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ λίθινα σκεύη τοῦ θησαυροφυλακίου ἦσαν προφανῶς τελετουργικὰ τὸν χαρακτῆρα. Ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας διὰ τὸ ἰδιότυπον σχῆμα καὶ τὴν ἐνδιαφέρουσαν τεχνικὴν των εἶναι ἀμφοροειδὲς σκεῦος εἰς μορφὴν φλασκίου, ἐκ λίθου παρεμφεροῦς πρὸς τὸν τῆς σπονδικῆς πρόχου, καὶ σκεῦος ἐξ ἀλαβάστρου ἡμιφοειδὲς καὶ εὐρύστομον, μὲ διδύμους κυλινδρικὰς ἀποφύσεις ὡς λαβὰς. Εὐρύστομον ἀγγεῖον, ἐκ κηλιδωτοῦ βασιλικοῦ λίθου, τὸ σχῆμα τοῦ ὁποίου ὁμοιάζει πρὸς τὸ τῶν αἰγυπτιακῶν προδυναστικῶν ἢ πρωτοδυναστικῶν ἀγγείων μὲ τὸ χαρακτηριστικόν των πλατὺ ἐπιπεδούμενον περιχεῖλωμα, εἰσῆχθη, φαίνεται, ἐξ Αἰγύπτου καὶ μετεσκευάσθη — ὡς ὀρθῶς τὸ πρῶτον συνήγαγεν ὁ χορηγὸς Pomegranace — εἰς γεφυρόστομον διὰ τῆς προσθήκης χωριστῶν τμημάτων διὰ τὴν πρόχυσιν καὶ τὰς λαβὰς κατὰ τὸν μινωικὸν τρόπον. Θὰ εἶχε τοῦτο εἰς τὰς νῦν κενὰς κοιλότητος τῆς προχύσεως ἐνθέματα ἀποδίδοντα τὰς λευκὰς κηλίδας τοῦ ὕλικου, ἀλλὰ ταῦτα δὲν διεσώθησαν, ὡς οὐδ' αἱ λαβαί. εἰκ. 73

Τέσσαρα ποτήρια ἐπὶ ποδός, χρησιμοποιούμενα εἰς τὴν τελετουργίαν τῆς ἱερᾶς κοινωνίας, ἦσαν μεταξὺ τῶν σπουδαιοτέρων τελετουργικῶν σκευῶν, τὰ ὅποια εὐρέθησαν κατὰ χώραν ἐντὸς τοῦ θησαυροφυλακίου. Ταῦτα προσομοιάζουν πρὸς τὰ χρησιμοποιούμενα σήμερον εἰς τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας δισκοπότηρα. Τὰ κωνικά των σώματα ἀνοίγονται πρὸς τὰ ἄνω καὶ βαίνουν ἐπὶ ποδός, καταλήγοντος κάτω εἰς δίσκον. Τοιαῦτα σκεύη εἶχον ἀνευρεθῆ καὶ εἰς προηγουμένης ἀνασκαφᾶς τόσον εἰς τὴν Κρήτην ὅσον καὶ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν περιοχὴν, ἀλλὰ δὲν εἶχον ἐπισύρει ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν τῶν ἐπιστημόνων, καίτοι ὁ Ἑβανς, βασιζόμενος εἰς κνωσιακὴν τοιχογραφίαν, εἶχε περιγράψει διεξοδικῶς τὴν τελετουργίαν τῆς ἱερᾶς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίστευεν ὅτι τοιοῦτου εἶδους σκεύη ἐχρησιμοποιοῦντο. Τὸ τοιχογραφικὸν διάζωμα εἶναι ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ἡ ὀνομαστὴ «Παρισινή», προφανῶς ἰέρεια τοῦ ἀνακτόρου. Τὰ ἱερὰ ποτήρια τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰς τὴν Ζάκρον ἐτεχνουργήθησαν ἐκ σκληρῶν λίθων εἰς κομψὰ σχήματα λίαν χαρακτηριστικῆς μορφῆς. Ἐν τούτων μὲ λιτὴν διακόσμησιν ἐκ λεπτῶν χαραγῶν περὶ τὰ χεῖλη καὶ τὴν βάσιν εἶναι ἐκ μέλανος ἡμιδιαφανοῦς ὀψιανοῦ μὲ πολὺ λεπτὰ λευκὰ στίγματα. Ὁ μόνος γνωστὸς τόπος προελεύσεως τοῦ εἶδους τούτου τοῦ ἡφαιστειογενοῦς κρυσταλλικοῦ ὕλικου εἶναι ἡ νησίς Γυαλί, πλησίον τῆς Νισύρου τῆς Δωδεκανήσου. Ἡ κατασκευὴ τοιοῦτου σκεύους, ἀποτελεῖ πραγματικὸν τεχνικὸν κατόρθωμα, εἰκ. 59

67. Κωνικὸν ρυτὸν ἐκ φλεβωτοῦ μαρμάρου, προερχόμενον ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

68. Τετράλοβον ποτήριον τῆς ἱερᾶς κοινωνίας ἐκ φλεβοτοῦ μαρμάρου, προερχόμενον ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἐξαιρετικῆς σκληρότητος τοῦ ὕλικου καὶ τῶν ἄλλων τεχνικῶν προβλημάτων· ἡ ἐξεύρεσις καταλλήλου μεγάλου πυρῆνος θὰ ἦτο ἐπίσης δυσεπίτευκτος. Δύο μόνον ἄλλα ἀντίστοιχα σκευὴ εἶναι γνωστά ἐκ τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου : ρυτὸν ἐκ Τυλίσου, τεχνουργημένον ἐκ μέλανος ἄνευ στιγμάτων ὀψιανοῦ καὶ σκευὸς ἐκ στικτοῦ ὀψιανοῦ (λιπαρίτου) ἐξ Ἀγίας Τριάδος εἰς μορφήν τρίτωνος.

Τὸ δεύτερον ποτήριον κοινωνίας εἶναι τεχνουργημένον ἐκ μαρμάρου
 εἰκ. 82 μὲ νεφώδεις τεφρολεύκουσ φλεβώσεις. Τὸ σχῆμά του εἶναι ραδινὸν καὶ κοσμεῖται μὲ ὀριζοντίας ραβδώσεις καθ' ὁλόκληρον τὸ κύριον σῶμά του. Ἡ βάσις του εἶχε λαξευθῇ ἐκ χωριστοῦ τεμαχίου μαρμάρου καὶ προσηρμόσθη διὰ τένοντος εἰς τὸν πόδα. Τὸ τρίτον, ὀλιγώτερον κομψὸν ποτήριον, εἶχε κατασκευασθῇ ἐκ κροκαλοπαγοῦς τινος λίθου. Τέλος τὸ τέταρτον,
 εἰκ. 68 ἐκ φλεβωτοῦ κυανολεύκου μαρμάρου, ἐλαξεύθη μὲ κυμαινόμενα εἰς τετράλοβον σχῆμα τοιχώματα. Ἡ κομψὴ βάσις του ἀσφαλῶς μιμεῖται τετράλοβον ἐπίσης βωμόν. Ὅμοία βωμοειδῆς βάσις ἐκ πολυχρώμου ἀσβεστολίθου, ὕλικου τοῦ ὁποίου ἡ χρησιμοποίησις ἐν Κρήτῃ ἔχει γίνεαι γνωστὴ καὶ ἐξ ἄλλων σκευῶν καὶ ἐργαλείων, ἀνευρέθη εἰς ἓνα τῶν θαλαμωτῶν τάφων τοῦ Ναυπλίου, ἀλλ' οὔτε οἱ ἀνασκαφεῖς οὔτε ὁ Ἐβανς ἀνεγνώρισαν τὸν χαρακτηρὰ τῆς. Ὁ τελευταῖος ἐπίστευσεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ κηροπηγίου, συγκρίνας ταύτην πρὸς ἄλλην εὑρεθεῖσαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὁδογεφύρας τῆς Κνωσοῦ, ἐνῶ καὶ αὕτη ἐπίσης ἀνῆκεν ἀσφαλῶς εἰς ποτήριον κοινωνίας. Καὶ ἄλλα ποτήρια μὲ κολουροκωνικὸν σχῆμα εἶχον ἀνευρεθῇ προηγουμένως, δύο εἰς τοὺς βασιλικοὺς τάφους τῶν Μυκηνῶν, ἓν εἰς τὸ «φρέαρ τοῦ ρυτοῦ» ἐπίσης εἰς τὰς Μυκήνας καὶ ἓν εἰσέτι εἰς τὴν Θήραν, ἐνθα ἀνευρέθησαν καὶ ἄλλα κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφάς. Ἐπ' ἐσχάτων ἀνεκαλύφθησαν τεμάχια τριῶν παρομοίων ἄλλων ποτηρίων εἰς τὴν Κέα, εἰς τὸν ἐκεῖ κυκλαδικὸν - μινωικὸν οἰκισμὸν· τὰ δύο τούτων ἀνήκουν εἰς τὸν τετράλοβον τύπον.

Οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι εἰς τὰ λίθινα ταῦτα ποτήρια τῆς ἱερᾶς κοινωνίας ἀπεμιμήθησαν οἱ τεχνῖται μεταλλικὰ πρότυπα, ὅμοια πρὸς τὰ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου παρασταθέντα εἰς τὴν κνωσιακὴν τοιχογραφίαν. Μεταξὺ τῶν δειγμάτων τὰ ὁποῖα ἀνεκαλύφθησαν εἰς ἀνασκαφάς εἶναι τὸ ὀνομαστὸν χρυσοῦν κύπελλον τοῦ Νέστορος μὲ τὰ ἐπὶ τοῦ χεῖλους προσηρμοσμένα μικρὰ πτηνά καὶ τὰς δύο μὲ τὴν βάσιν διὰ ταινιῶν συνδεομένης λαβὰς ἐξ ἐνὸς τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν, ὡς ἐπίσης τὸ ἀργυροῦν κύπελλον μὲ ἔκτυπον παράστασιν κυνηγίου ἐκ τοῦ βασιλικοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Μιδέας.

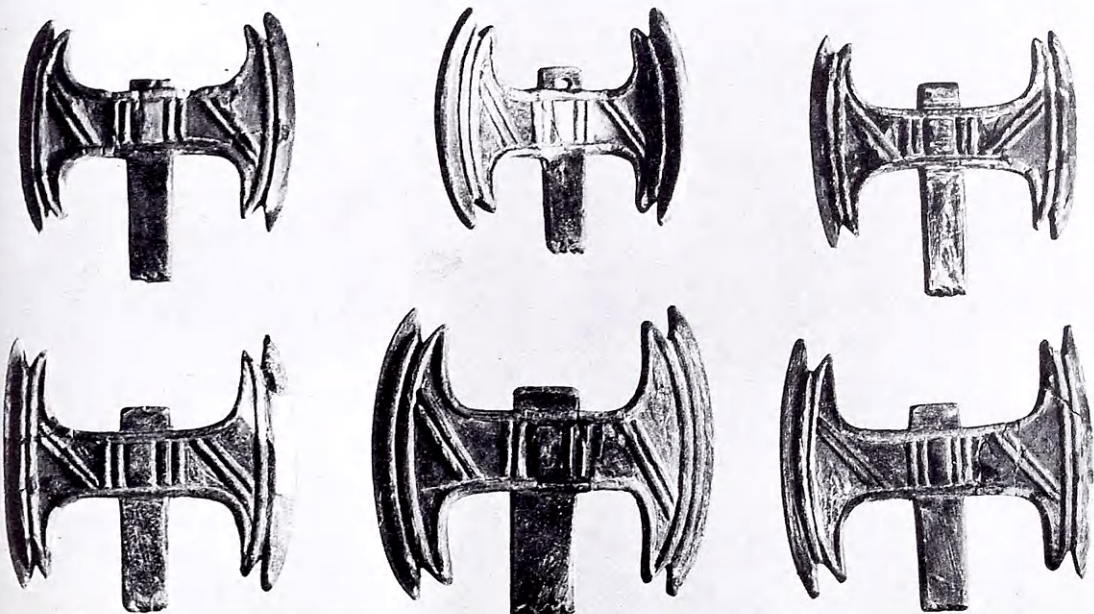
Τρεῖς λύχνοι, εἰς ἐκ πορφυρίτου καὶ δύο ἐκ λευκοῦ λίθου, δίμυξοι, μὲ
 εἰκ. 104 ἀπλὴν διακόσμησιν, ἀπετέλουν ἐπίσης οὐσιαστικὸν μέρος τῆς σκευῆς διακονίας τοῦ ἱεροῦ. Λεκανιδία τινα ἐκ λευκάζοντος λίθου, ἀνακαλυφθέντα ἐντὸς τοῦ θησαυροφυλακίου, ἦσαν ἐντελῶς ὅμοια πρὸς ἄλλα, ἐξυπηρετήσαντα οἰκιακὰς ἀνάγκας, ἀλλ' ὁ μέγας ἀριθμὸς ὁμοίων σκευῶν προερχομέ-

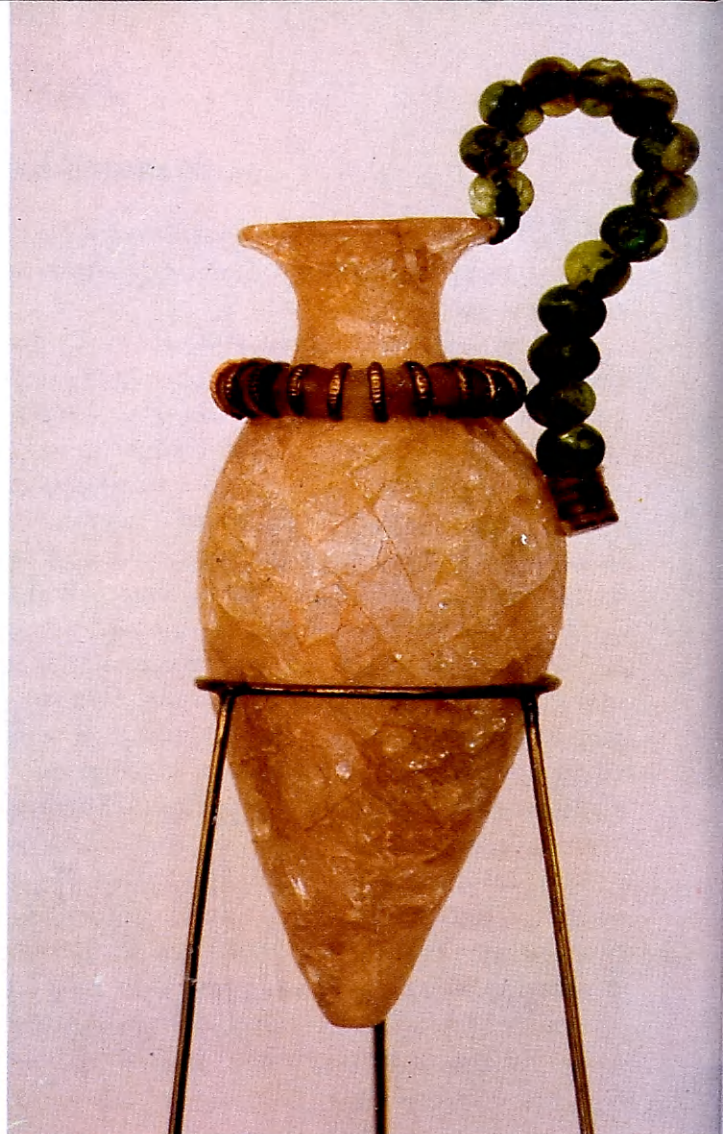
νων ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου τῶν γειτονικῶν δωματίων, ἀνηκόντων ἀναμφιβόλως εἰς τὸ ἱερόν, δεικνύει ὅτι καὶ ταῦτα ἦσαν ἐν χρήσει εἰς τὰ διαμερίσματα τοῦ διακονικοῦ τοῦ ἱεροῦ.

Θρησκευτικὰ σύμβολα ἀποτελοῦν ἄλλην κατηγορίαν ἀντικειμένων διαφυλαχθέντων ἐντὸς τοῦ θησαυροφυλακίου. Τρεῖς σφῦραι ἐξ ὠραίου φλεβωτοῦ λίθου ἀνευρέθησαν, ἀποτελοῦσαι ὁμάδα, πρὸς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου. Ἔχουν κομψὸν σχῆμα μὲ ὀπὴν κατὰ τὸ κέντρον διὰ τὸν στελεόν των καὶ δύο ἐπιπεδούμενα ἄκρα διὰ τὴν σφυρηλάτησιν. Δύο ὅμοιαι σφῦραι εἶχον ἀνευρεθῆ εἰς ἓν τῶν Temple Repositories τῆς Κνωσοῦ, ἀλλ' ὁ Ἔβανς ὑπέθεσεν ὅτι εἶχον ἐγκαταλειφθῆ ἐκεῖ ὑπὸ τῶν παραβιασάντων τὸ θησαυροφυλάκιον. Ἡ ὑπόθεσις ὅμως εἶναι ἄστοχος, διότι τὰ θησαυροφυλάκια δὲν ὑπέστησαν διάρρηξιν καὶ διότι αἱ σφῦραι ἀπετέλεσαν μᾶλλον ἱερὰ ἐμβλήματα φερόμενα ὑπὸ προσώπων τοῦ ἱερατείου, ὥς δύναται τις νὰ συναγάγῃ ἐκ διαφόρων παραστάσεων, μάλιστα ἐπὶ σφραγίδων, ὥς ἐπίσης ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως πραγματικῶν ἀναλόγων δειγμάτων εἰς τάφους, ὅπως εἰς τὸν Τάφον τοῦ ροπαλοφόρου τῆς Κνωσοῦ. Ὡραῖος σφυροπέλεκυς ἐκ πολυχρώμου ἄσβεστολίθου ἀνευρέθη τελευταίως εἰς σπηλαιώδη τάφον τοῦ Πόρου Ἡρακλείου.

Τὰ κύρια σύμβολα τοῦ ἱεροῦ εἶναι δύο μεγάλοι διπλοῖ πελέκεις ἐκ χονδροῦ χαλκοῦ ἐλάσματος. Ὁ εἰς τούτων, ὁ καλλιτεχνικῶς σπουδαιότερος πάντων τῶν διπλῶν πελέκεων τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κύκλου, εἶναι ἐξόχως διακεκοσμημένος μὲ πυκνὴν φυτικὴν διακόσμησιν ἢ ὁποία ἐκάλυπτεν ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ. Εὐσταλῇ στελέχῃ κρινοειδῶν φυτῶν μὲ λεπτὰ φυλλίδια εἰς τὰ στελέχη των συμπλέκονται πρὸς ἄλληλα, μὲ τὰ φύλλα των

69. Μικροὶ διπλοῖ πελέκεις ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ ἱεροῦ.

- Ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ :
- 70-72. (ἔναντι σελίς, ἄνω ἀριστερὰ) ᾠσειδὲς ρυτὸν σπαρτιατικοῦ βασάλτου (ἔναντι σελίς, ἄνω δεξιὰ) τὸ ᾠσειδὲς ρυτὸν ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, ὡς ἀποκατεστάθῃ (ἔναντι σελίς, κάτω) δίμυξος λύχνος ἐκ πορφυρίτου, διακεκοσμημένος μετὰ ἀνά-
 73-74. (ἄνω) αἰγυπτιακὸν ἀγγεῖον βασάλτου τοῦ Ἀρχαίου Βασιλείου, μετασκευασθὲν εἰς γεφυρόστομον (κάτω) ἀγγεῖον ἐκ βασάλτου, φέρον κρίκους ἐξαρτήσεως.

εἰκ. 89 συστρεφόμενα πρὸς τὰ ἔσω, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δημιουργηθῇ σειρά στρογγύλων ὁπῶν ἐντὸς τῶν φύλλων των. Ὑπῆρχον ἐπίσης δύο μεγάλοι χαλκαῖ στεφάναι, ἡ χρῆσις τῶν ὁποίων εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορισθῇ. Ἡ μία τούτων φέρει πυκνὸν ἀνάγλυφον διάκοσμον σειρᾶς ἱερῶν διπλῶν πελέκεων μετὰ τῶν στελεχῶν των εἰς λοξὴν θέσιν. Αἱ στεφάναι αὗται ἐνθυμίζουν τὰς διακοσμοῦσας τὰ χεῖλη χερνίβων, δηλαδὴ λεκανῶν διὰ τὴν νίψιν τῶν χειρῶν. Ὁρισμένοι τῶν λεκανῶν τούτων διακοσμοῦνται μὲ ποικίλα θέματα, ὅπως καὶ αἱ ἀντίστοιχοι πρόχοι των, καὶ προωρίζοντο δι' ἱερὰν χρῆσιν. Πολλὰ τοιοῦτου εἶδους σκευὴ εἶναι γνωστὰ ἐκ Κύπρου. Ὁρισμένα χαλκᾶ ἐργαλεῖα, εὑρεθέντα ἐπίσης εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς Ζάκρου, δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχον πέσει ἐκ τῆς ἀποθήκης τῶν ἐργαλείων τοῦ ἄνω ὁρόφου.

εἰκ. 102 Ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ ἀνακτόρου, ἀνευρέθησαν ἱκανὰ λείψανα ἐπικοσμήσεων διαλελυμένων κιβωτιδίων ἐκ ξύλου· αὗται ἦσαν ἐκ φαγεντιανῆς, ἐλεφαντοστοῦ καὶ ὀρείας κρυστάλλου. Ἐνθεμα εἰς σχῆμα χαριτωμένης ψυχῆς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἀνῆκεν ἴσως ἐπίσης εἰς τοιοῦτου εἶδους κιβωτιδίον. Διεσώθησαν ἐπίσης δύο χαλκοὶ γίγγλυμοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκινεῖτο τὸ κάλυμμα ἑνὸς τῶν κιβωτιδίων. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης τέσσαρα ἢ πέντε σφραγίσματα ἐκ πηλοῦ μὲ παραστάσεις λέοντος, τέρατος καὶ τελετουργικῆς πρόχου, προερχόμενα ἀπὸ τὴν σφράγισιν τῶν κιβωτίων.

εἰκ. 88 Ὁρισμένα σκευὴ καὶ ἐπικοσμήσεις, ἴσως ἀνήκοντα εἰς σκευὴν βωμοῦ, ἐκ φαγεντιανῆς, εἶναι ἐπίσης ἐνδιαφέροντα, καίτοι ἰσχυρῶς βεβλαμμένα ἐκ τῶν καταπεσόντων ὀγκολίθων καὶ ἐκ τῆς ὑγρασίας. Μεταξὺ τούτων εἶναι μόνωτον ποτήριον, κυάθιον διανοιγόμενον ὡς ἄνθινος κάλυξ, εἶδος βωμίσκου προσφορῶν, φυτὰ μὲ λογχοειδῆ φύλλα καὶ ὁμοιώματα καρπῶν. Τὰ εἰκ. 88 σημαντικώτερα ὅμως εἶναι τρία πλαστικὰ ρυτὰ, δύο εἰς μορφήν κεφαλῆς ταύρου καὶ ἄλλο εἰς σχῆμα κεφαλῆς λεαίνης, ὡς καὶ ἰδιότυπον σκεῦος εἰς εἰκ. 85 μορφήν κελύφους ἄργοναύτου ναυτίλου. Ταῦτα διέσφζον ἐν μέρει τὴν ὑάλωσιν των, χρώματος ἀνοικτοῦ χλωροῦ, καὶ ἵχνη τῆς συμπληρωματικῆς καστανῆς διακοσμήσεως.

Τὸ σύνολον τῶν ἀντικειμένων τοῦ θησαυροφυλακίου εἶναι ἐξόχως ἀντιπροσωπευτικὸν καὶ παρέχει ἀνεκτιμήτους πληροφορίας σχετικῶς μὲ τὸ τελετουργικὸν τῶν ἀνακτορικῶν ἱερῶν. Ἀπὸ ἀπόψεως τέχνης ὀλίγα σύνολα ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων εἰς ἀνάκτορα ἢ τάφους ἐκφράζουν πληρέστερον καὶ χαρακτηριστικώτερον τὴν μινωικὴν τεχνουργίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὑψίστης αὐτῆς τελειώσεως.

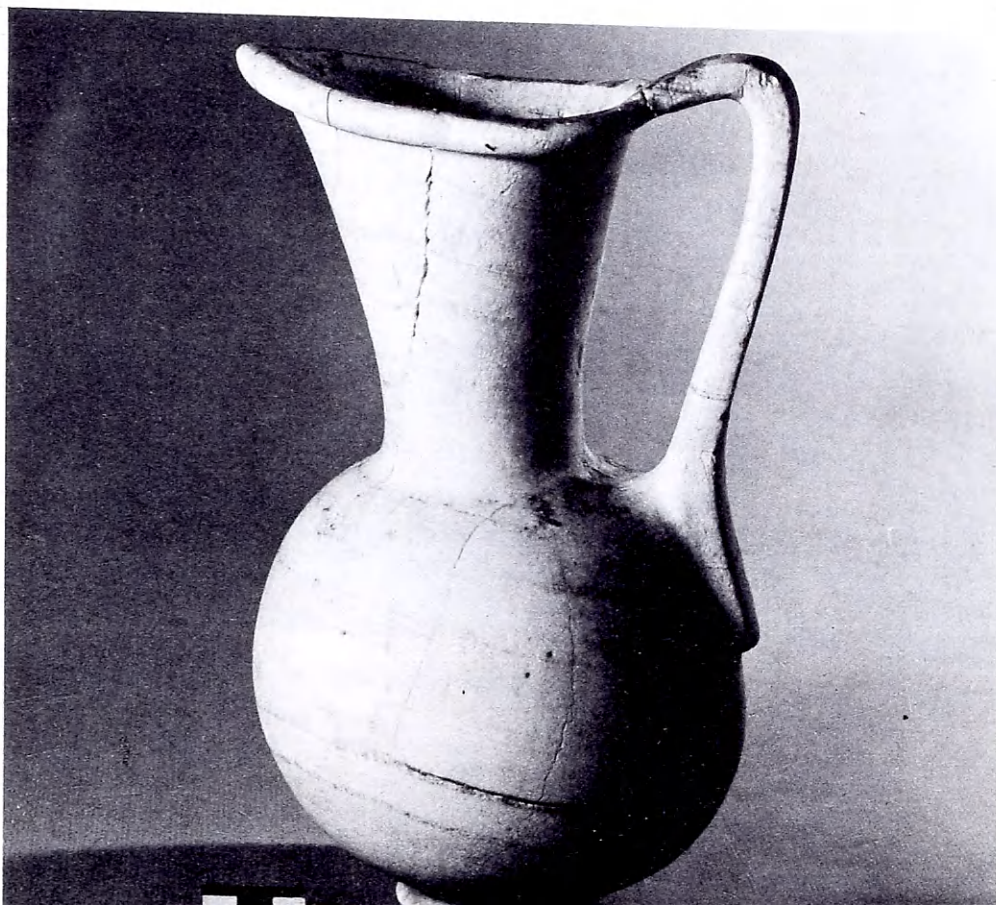
Μετὰ τὴν περισυλλογὴν τῶν ἀντικειμένων ἀνεφάνησαν τὰ ὑπολείμματα τῶν κεκονιαμένων ἐσωτερικῶς θηκῶν καὶ τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου. Μὲ βάσιν τὰ διασωθέντα ἵχνη ἔχουν νῦν ἀποκατασταθῇ ἐν μέρει αἱ θῆκαι, ὥστε νὰ παρέχεται οὕτω πληρεστέρα εἰκὼν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἀνακτορικοῦ ἱεροῦ.

Τὸ ἀρχαιοφυλάκιον

Ἀμέσως νοτίως τοῦ σκευοφυλακίου τῶν μικρῶν ἀγγείων, εἰς τὴν ἄμεσον γειτονίαν τοῦ κεντρικοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ θησαυροφυλακίου, εὐρίσκετο τὸ ἀρχαιοφυλάκιον. Τὸ περιεχόμενόν του ἀνῆκεν ἀσφαλῶς εἰς τὸ ἱερόν. Καὶ εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ ἀρχαιοφυλάκια καὶ ἀρχεῖα συνεδέοντο μετὰ ἱερά· ὁ «ἀποθέτης τῶν ἱερογλυφικῶν» ἐκεῖ, ἐκτὸς τῶν πηλίνων πινακίδων καὶ πλακιδίων μετὰ ἐπιγραφάς, περιεῖχε παμπληθῆ σφραγίσματα ἐκ τῶν κιβωτιδίων, εἰς τὰ ὅποια ἐφυλάσσοντο αἱ πινακίδες, καὶ μία πινακὶς ὡς καὶ πολλὰ σφραγίσματα ἄλλου ἀρχείου ἀνευρέθησαν εἰς τὰ Temple Repositories. Ἰσως τὰ σφραγίσματα μετὰ τὴν παράστασιν τῆς «Ποτνίας θηρῶν» μεταξὺ λεόντων, δεχομένης λατρείαν, προέρχονται ἐπίσης ἐξ ἀρχείου, ἀποτεθειμένου εἰς στενὸν διαμέρισμα τοῦ τριμεροῦς ἱεροῦ.

Τὸ συνδεόμενον μετὰ τὸ ἱερόν ἀρχαιοφυλάκιον τῆς Ζάκρου εὐρίσκετο ἀκριβῶς ὀπισθεν τῆς πρὸς τὴν δυτικὴν αὐλὴν προσόψεως τοῦ κτηρίου, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου προσετέθη τὸ μικρὸν βιοτεχνικὸν συγκρότημα ἀμέσως δυτικῶς τοῦ ἀρχαιοφυλακίου καὶ τοῦ δω-

75. Τελετουργικὴ πρόχους ἐκ λευκοῦ φλεβοτοῦ μαρμάρου, προερχομένη ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

76. Τὸ ρυτὸν τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς, προερχόμενον ἐκ τῆς αἰθούσης τελετουργιῶν (ἀποκα-
τασταθέν).

77. Λεπτομέρεια τοῦ ρυτοῦ τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς, ἔνθα διακρίνεται ἀναρριχώμενος αἰ-
γαγρος.

78. Χαλκᾶ ἐργαλεῖα προερχόμενα ἐκ τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

ματίου τῶν ἀποθετῶν. Ὡς ἐκ τούτου ἐκλείσθησαν τὰ ἀρχικῶς ὑπάρχοντα εἰς τὴν πρόσοψιν παράθυρα καὶ ὁ φωτισμὸς θὰ ἐγένετο μόνον διὰ λύχνων.

Εἰς τὴν βορείαν εἴσοδον τοῦ δωματίου ὑπῆρχον πολλὰ ἀγγεῖα, ἰδίᾳ γεφυρόστομοι πρόχοι, κύπελλα καὶ ψευδόστομοι πίθοι, διακεκοσμημένα λαμπρῶς εἰς τοὺς ρυθμοὺς τῆς χλωρίδος καὶ τῆς θαλάσσης. Μετ' αὐτῶν ἦσαν δύο μεγάλοι τετράωτοι ἀμπορεῖς. Τὰ ἀγγεῖα ἢ κατέπεσαν ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου ἢ προήρχοντο ἐκ τοῦ πρὸς Βορρᾶν σκευοφυλακίου τῶν μικρῶν σκευῶν. Εἰς τὴν κατέναντι θύραν ἀνευρέθησαν λείψανα κιβωτιδίου μὲ ταινίας καὶ σπείρας ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, τὸ ὅποιον θὰ ἠδύνατο νὰ προέρχεται ἐκ τῆς τρίτης κόγχης τοῦ ἀρχείου. Πολλὰ λίθινα σκεύη καὶ μέρος ὠραίου κωνικοῦ ρυτοῦ, προφανῶς ἄνωθεν καταπεσόντα, ἀνεκαλύφθησαν παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον.

Ὁ νότιος τοῖχος ἀπετελέσθη ἐκ πλινθίνου διαφράγματος, ἐνισχυθέντος με καθέτους ξυλοδοκοῦς, τῶν ὁποίων αἱ φωλεαὶ διακρίνονται πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ διαδρομίσκου. Κατὰ τὸν τοῖχον τοῦτον εἶχον κατασκευασθῆ διὰ πλινθίνων κατακορύφων διαχωρισμάτων τρεῖς ὑψηλαὶ κόγχαι, καταλήγουσαι ἔμπροσθεν εἰς κατακορύφους δοκοῦς. Προφανῶς ὑπῆρχον ξύλινοι ρυμοὶ καθ' ὅλον τὸ ὕψος τῶν κογχῶν καὶ ἐπὶ τούτων ἦσαν τοποθετημένα τὰ κιβωτίδια μὲ τὰς πηλίνας πινακίδας τῶν ἀρχείων. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῶν ἀφθόνων λειψάνων ἀπηνθρακωμένου ὕλικου, τὸ ὅποιον περιελάμβανε σαφεῖ ἵχνη μεγάλων δοκῶν καὶ σανίδων. Διεσώθησαν μάλιστα χαλκοὶ τινες γίγγλυμοι (μεντελσέδες), προφανῶς ἐκ τῶν καλυμμάτων τῶν κιβωτιδίων, καὶ τινα πήλινα σφραγίσματα.

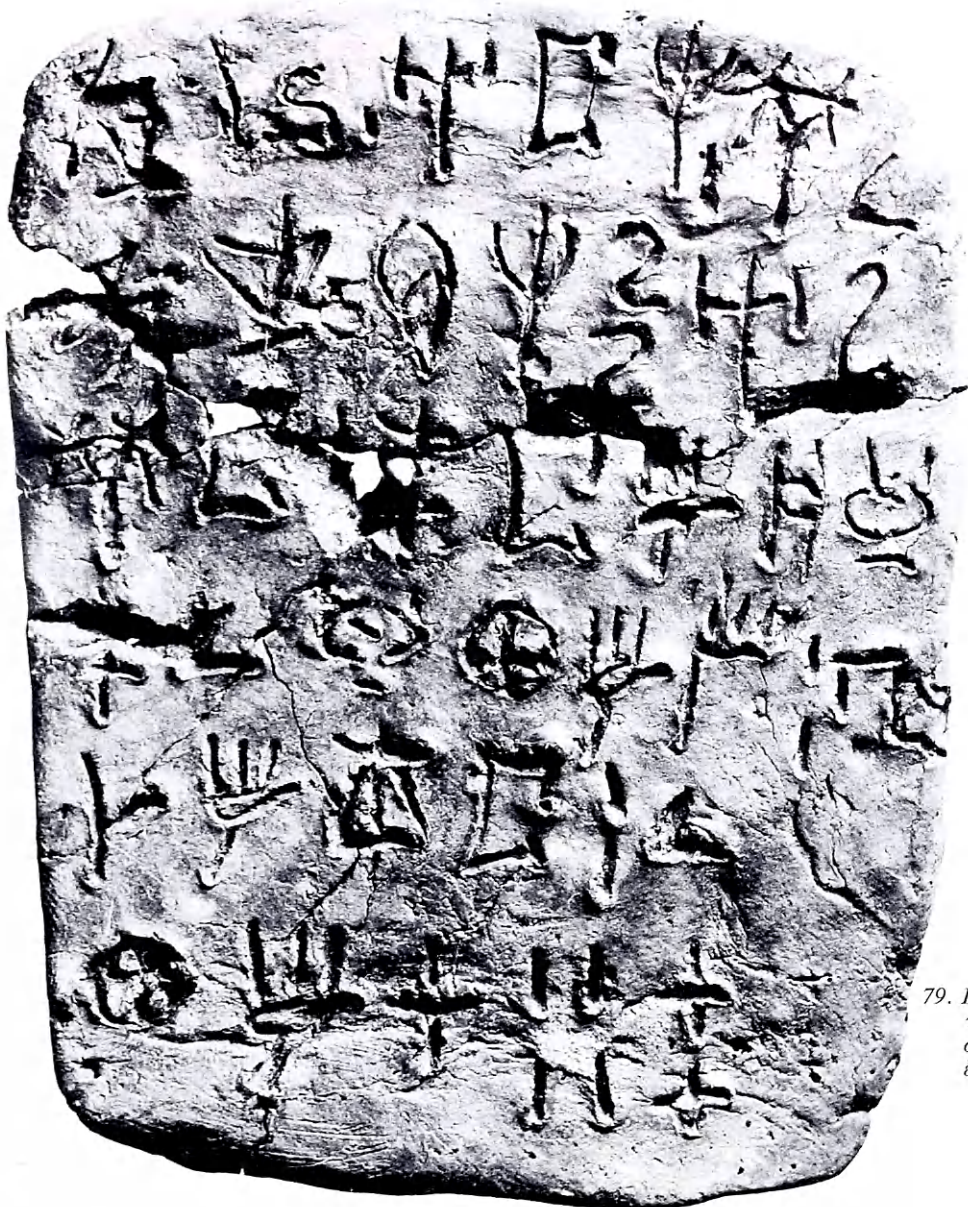
Τὸ βαθὺ κεραμόχρουν χρῶμα τῆς ἐπιχώσεως, τὸ προελθὸν ἐκ τῆς διαλύσεως τῶν πυρिकाύστων πινακίδων, ἐδείκνυνεν ὅτι ἀρχικῶς αὗται θὰ ἦσαν παμπληθεῖς. Μόνον ὅμως δεκατρεῖς διεσώθησαν, ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ἐπρόλαβε νὰ ψῆσῃ τὸ πῦρ τὸ ἀποτεφρώσαν τὸ δωμάτιον. Εἶναι περιέργον

πῶς δὲν διεσώθησαν περισσότεραι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἴσως ἢ κατάρρευσις τοῦ ἄνω ὀρόφου συνέθλιψεν εἰς ἀμόρφους μάζας τὰς πλείστας τῶν πινακίδων, πρὶν ἢ τὸ πῦρ ἐξαπλωθῇ εὐρέως εἰς τὸ ἀρχειοφυλάκιον.

Πᾶσαι αἱ διασωθεῖσαι πινακίδες, ὡς καὶ δύο ἄλλαι ἀνακαλυφθεῖσαι εἰς τὸ δάπεδον τῆς μεγάλης αἰθούσης τῶν τελετουργιῶν, εἶναι λεπταὶ καὶ ὀρθογώνιοι, μὲ διαστάσεις κυμαινομένας μεταξὺ $0.08 - 0.14 \times 0.05 - 0.075$ μ. Πολλαὶ εἶναι ἐπιγεγραμμέναι ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων μὲ σημεῖα συλλαβικῆς γραφῆς καὶ μὲ ἰδεογράμματα τοῦ Γραμμικοῦ Α συστήματος, διὰ τοῦ ὁποίου ἐγράφησαν ἀποκλειστικῶς κείμενα εἰς τὴν μινωικὴν γλῶσσαν.

εἰκ. 79

Ἡ ἀνακάλυψις τῶν πινακίδων τούτων τῆς Γραμμικῆς γραφῆς εἰς τὴν Ζάκρον ἔχει μεγάλην ἱστορικὴν σημασίαν, διότι πολὺ ὀλίγα σχετικῶς κεί-

79. Πινακίς μὲ γραφὴν τοῦ Γραμμικοῦ Α συστήματος, ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ἱεροῦ.

80. Ἀμφορεὺς με ἐλίσσομένης λαβὰς ἐκ φλεβωτοῦ μαρμάρου, προερχόμενος ἐκ τῆς καθαρτηρίου δεξαμενῆς τοῦ ἱεροῦ.

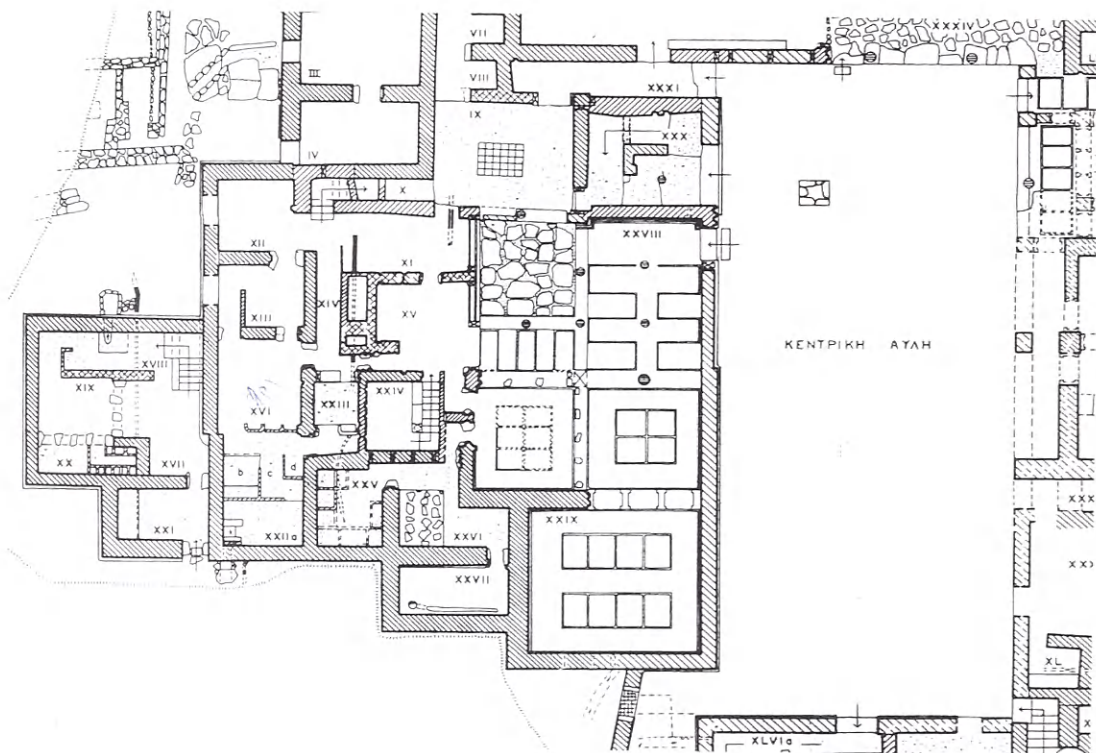
81-82. Ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ : (ἀριστερὰ) ψοειδὲς ρυτὸν ἐκ πορφυρίτου, (δεξιὰ) κύπελλον τῆς ἱερᾶς κοινωνίας με ὀριζοντίας αὐλακώσεις.

μενα γραφέντα εἰς τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι γνωστά. Τὸ κύριον ἀρχεῖον ἐκ τοῦ θερινοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ, παρὰ τὴν Ἀγίαν Τριάδα, ἀποτελεῖται ἐξ 140 περίπου πινακίδων, τῶν ὁποίων τὸ ἓν τρίτον διασφύζεται ἀποσπασματικῶς. Εἶναι βασικῶς ὅμοιαι κατὰ τὸ σχῆμα, τὴν γραφὴν, τὸ συλλαβάριον καὶ τὰ ἰдеоγράμματα πρὸς τὰς τῆς Ζάκρου καὶ βεβαιοῦται ὅτι εἰς ἀμφοτέρω τὰ ἀρχεῖα ἐχρησιμοποιήθη ἡ αὐτὴ γλῶσσα, παρὰ τὰς μικρὰς παρατηρούμενας εἰς τὰ καθ' ἕκαστα σημεῖα καὶ τὴν χρῆσιν τῶν συνθέτων σημείων διαφοράς. Ἡ Φαιστός, ἡ Κνωσός, ἡ Τύλισος, τὰ Μάλια καὶ τὸ Παλαίκαστρον ἔδωσαν ἐλαχίστας πινακίδας τοῦ συστήματος τούτου, ἀλλ' ὠρισμένα παραδείγματα ἐκ τοῦ παλαιότερου ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ ἐμφανίζουν μίαν ἀρχαιοτέραν μορφήν τῆς Γραμμικῆς Α — ὀνομασθεῖσαν πρωτογραμμακὴν —, ἡ ὁποία ἀποδεικνύει ὅτι ἡ δημιουργία τοῦ συστήματος εἶχεν ἤδη πραγματοποιηθῇ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου. Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Hogarth εἰς τὴν Ζάκρον εἶχεν ἀνακαλυφθῇ μία μόνον πινακίς, ὁμοῦ μετὰ πολυαρίθμων σφραγισμάτων εἰς τὸ κτήριον Α - Β ἐπὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ λόφου· ὁ θρησκευτικὸς χαρακτήρ τῶν σφραγισμάτων δεικνύει ὅτι καὶ εἰς τὸν χώρον τοῦτον διεφυλάσσετο ἀρχεῖον ἀνῆκον εἰς ἱερόν. Σποραδικὰ εὐρήματα πινακίδων τοῦ Γραμμικοῦ Α συστήματος εἰς διάφορα σημεῖα ἀποδεικνύουν ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς κεντρικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης ἐγράφετο ἡ αὐτὴ γραφὴ καὶ ὠμιλεῖτο ἡ αὐτὴ γλῶσσα κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου.

Καίτοι δὲν συνεπληρώθη εἰσέτι ἡ ἐμπεριστατωμένη μελέτη τῶν νέων ἀνακαλυφθεισῶν εἰς τὴν Ζάκρον πινακίδων, εἶναι σαφές ὅτι τὸ περιεχόμενόν τῶν εἶχε σχέσιν μὲ τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων τοῦ ἱεροῦ. Εἰς μίαν μάλιστα πινακίδα ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἰδεόγραμμα τοῦ διπλοῦ πελέκεως, ἐνῶ εἰς ἄλλην περιέχεται κατάλογος τελετουργικῶν σκευῶν, δηλωθέντων δι' ἰдеоγραμμάτων. Προκαταρκτικαὶ παρατηρήσεις ἐξ ἄλλου ἐπιβεβαιοῦν ὅτι τὸ συλλαβάριον τὸ χρησιμοποιηθὲν εἰς τὴν Ζάκρον εὐρίσκεται τυπολογικῶς πλησιέστερον παρ' ὅσον ἀλλαχοῦ πρὸς τὴν Γραμμικὴν Β γραφὴν, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον εἰς τὴν Κνωσόν, εἰδικῶς ἵνα γραφῇ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Τοῦτο ἴσως σημαίνει ὅτι εἰς τὴν Κνωσόν, πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ 1450, ἐχρησιμοποιεῖτο σύστημα γραφῆς σχεδὸν ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς Ζάκρου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐπεβεβαίωνε τὴν ὑπόθεσιν τῶν λίαν στενῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο ἀνακτορικῶν κέντρων. Ἐπ' ἐσχάτων ὀλίγαι πινακίδες τοῦ Γραμμικοῦ Α συστήματος, εὐρεθεῖσαι εἰς νεοανακτορικὸν κτήριον τῶν Ἀρχανῶν, κατέστησαν τὴν ὑπόθεσιν πιθανωτέραν.

Ὁ ἀνακτορικὸς χαρακτήρ τῶν ἀρχείων ἐρμηνεύει διατὶ μετὰ τὴν γενικὴν καταστροφὴν τῶν νεοανακτορικῶν κέντρων καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς μινωικῆς κυριαρχίας ἡ Γραμμικὴ Α γραφὴ ἔπαυσε νὰ χρησιμοποιῇται.

83. Τα διαμερίσματα τοῦ ἱεροῦ τῆς δυτικῆς πτέρυγος: XXX ὁ ἀντιθάλαμος τῆς εἰσόδου· IX ὁ θάλαμος ἀναμονῆς· X τὰ ὑπηρεσιακὸν κλιμακοστάσιον· XI-XV βοηθητικὰ δωμάτια καὶ σκευοφυλάκια· XXIII τὸ κεντρικὸν ἱερόν· XXIV ἡ καθαρτήριος δεξαμενὴ· XVI τὸ ἀρχειοφυλάκιον· XXII οἱ ἀποθέται τοῦ ἱεροῦ· XXV τὸ θησαυροφυλάκιον· XXVI-XXVII τὸ ἐργαστήριον καὶ ἡ ἀποθήκη τοῦ ἱεροῦ· XXVIII ἡ αἴθουσα τῶν τελετουργιῶν· XXIX ἡ αἴθουσα τῶν συμποσίων· XVII-XXI ὁ ΒΔ, βιοτεχνικὸς τομεὺς.

84. Κόγχαι πλινθόκτιστοι, ἐνθα εἶχον ἀποτεθῆ τὰ ἀρχεῖα τῶν ἐνεπιγράφων πινακίδων καὶ πλίνθινα διαχωρίσματα τῶν ἀποθετῶν τῶν σκευῶν τοῦ ἱεροῦ εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα.

Τὸ Γραμμικὸν Β σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀντικατέστησε τὰ παλαιότερα συστήματα εἰς τὴν Κνωσὸν, οὐδεμίαν ἔσχεν ἐπὶ τῆς Κρήτης διάδοσιν καὶ εἰς τὰ μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα ἐχρησιμοποιήθη ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῆς εἰδικῆς τάξεως τῶν βασιλικῶν γραφῶν.

Τὸ Γραμμικὸν Α σύστημα ἐχρησιμοποιήθη καὶ εἰς ἐπιγραφάς, κυρίως ἐπὶ ἱερῶν σκευῶν καὶ σπανιώτερον εἰς σύντομα κείμενα ἐπὶ ταφικῶν μνημείων. Ἐνίοτε ἐπεγράφησαν ὠρισμένοι πίθοι, ἴσως πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ περιεχομένου, τῆς προελεύσεως ἢ τοῦ προορισμοῦ τῶν. Εἰς τῶν πύθων τούτων, εὑρεθεῖς εἰς ἀποθήκην τῆς μινωικῆς ἀγροικίας παρὰ τὴν Ἐπάνω Ζάκρον, ὡς ἤδη ἐμνημονεύθη, φέρει τὴν μακροτέραν γνωστὴν ἐπὶ πύθων ἐπιγραφὴν ἐξ 26 σημείων. Βραδύτερον ἐπιγραφαὶ ἀναθηματικοῦ ἢ ἐμπορικοῦ χαρακτῆρος, αἱ πλείσται μὲ προσδιορισμοὺς ὀνομάτων, ἐπεγράφησαν εἰς τὸ σύστημα Β ἐπὶ ψευδοστόμων κυρίως ἀμφορέων, ἀγγείων τὰ ὅποια συχνὰ ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν μεταφορὰν ἐξαγομένων ἢ εἰσαγομένων ὑγρῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Πολλοὶ τῶν ἀμφορέων τούτων εἶναι, ὡς ἀπεδείχθη, κρητικῆς προελεύσεως, τινὲς μάλιστα ἐκ Ζάκρου.

Τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ζάκρου, ὡς ἐκεῖνα τῶν ἄλλων κέντρων, εἶναι χαρακτῆρος λογιστικοῦ. Σχεδὸν πᾶσαι αἱ διασωθεῖσαι πινακίδες φέρουν ἀριθμοὺς καταλογογραφήσεως ἢ ἐκτιμήσεως ἀντικειμένων, τὰ ὅποια συχνὰ ἀπεδόθησαν καὶ δι' ἰδεογραμμάτων. Ἡ φωνητικὴ μεταγραφὴ τῶν κειμένων τούτων δύναται νὰ γίνῃ μὲ σχετικὴν ἀσφάλειαν, ἀφοῦ πολλὰ τῶν σημείων εἶναι πρόδρομα τῶν τοῦ συστήματος Β. Ὅμως τὸ περιεχόμενον τῶν πινακίδων παραμένει αἰνιγματικόν, ὡς καὶ τὸ τῶν ἄλλων κειμένων τῆς Γραμμικῆς Α.

Συζητεῖται εὐρέως ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων ποίας συγγενείας εἶχε καὶ εἰς ποίαν γλωσσικὴν οἰκογένειαν ἀνήκεν ἢ διὰ τῆς μεταγραφῆς ἀποκαλυπτομένη μινωικὴ γλῶσσα. Ὁρισμένοι, ὡς ὁ ἀμερικανὸς ἀρχαιολόγος Cyrus Gordon, ἐπίστευσαν ὅτι ἔχει σημιτικὴν προέλευσιν· ἄλλοι, ὡς ὁ ἄγγλος φιλόλογος Leonard Robert Palmer, τὴν ἐθεώρησαν λουβητικὴν, γλῶσσαν τῆς Ἀνατολῆς Ἰνδοευρωπαϊκοῦ χαρακτῆρος· ἄλλοι πάλιν φιλόλογοι ἀναζητοῦν συγγένειαν μὲ ἄλλας, ἀτυχῶς ἐλάχιστα γνωστάς, γλώσσας τοῦ μεσογειακοῦ κύκλου, ὡς τὴν ἑτρουσκικὴν, τὴν καρικὴν καὶ τὴν λυκιακὴν. Ἴσως τὸ πρόβλημα τελικῶς λυθῇ καὶ γίνῃ γνωστὴ ἡ σημασία τοῦ περιεχομένου τῶν ἀρχείων, ἂν διὰ τῶν συνεχιζομένων ἐρευνῶν ἀποκαλυφθοῦν καὶ ἄλλα γραπτὰ κείμενα. Εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς χιλιάδας τῶν κειμένων τοῦ Γραμμικοῦ Β συστήματος, ὁ ἀριθμὸς τῶν γνωστῶν πινακίδων τῆς Γραμμικῆς Α μόλις ἀνέρχεται εἰς ὀλίγας δεκάδας. Διὰ τοῦτο τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν Ζάκρον ἀνεκαλύφθη μέχρι σήμερον εἰκοσᾶς πινακίδων προεκάλεσεν ἰδιαιτέραν συγκίνησιν εἰς τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν ἀποκρυπτογράφην τῶν κειμένων τῆς μινωικῆς γλώσσης.

14. Ἡ αἴθουσα τελετουργιῶν

Εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ ὁρισμένα δωμάτια ἀναμφιβόλως προοριζόμενα διὰ τὴν ἱερὰν τελετουργίαν συνεδέοντο μὲ τὰ διαμερίσματα τοῦ κεντρικοῦ ἱεροῦ τῆς δυτικῆς πτέρυγος. Ἀλλὰ ἐκ τῶν δωματίων αὐτῶν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς πασιγνώστου «αἰθούσης τοῦ θρόνου», εὐρίσκοντο εἰς τὸ ἰσόγειον, ἄλλα, εἰς τὸν τύπον τῶν κιονωτῶν αἰθουσῶν, ὑπῆρχον εἰς τὸν ἄνω ὄροφον. Διεκοσμοῦντο μὲ τοιχογραφίας παριστώσας ὑπερκόσμια ὄντα, ὡς τοὺς γρύπας, ἢ τελετουργικὰς σκηνάς, ὡς τὴν τῆς ἱερᾶς κοινωνίας.

εἰκ. 9, 10

Ἦτο ἐπομένως φυσικὸν νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου, ὅπου εὐρίσκετο τὸ ἱερόν, αἰθούσας αἱ ὁποῖαι προορισμὸν εἶχον τὴν ἱερὰν τελετουργίαν. Ἀμέσως ἀνατολικῶς τῶν διαμερισμάτων τοῦ ἱεροῦ, ἀπεκαλύφθη εὐρύχωρος αἴθουσα διαστάσεων 12×10 μ. Ἡ διαρρύθμισις καὶ ἡ διακόσμησις τῆς δεικνύουν ὅτι ἐχρησιμοποιήθη εἰς ἐπισήμους περιστάσεις, πιθανῶς ὅχι ἀσχετοὺς μὲ τὰς τελετουργίας τοῦ ἱεροῦ, μὲ τὸ ὅποιον ἄλλως ἐπεκοινωνεῖ ἀμέσως διὰ τριῶν θυρῶν. Ἡ αἴθουσα αὕτη, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδόθη τὸ ὄνομα «Αἴθουσα τῶν τελετουργιῶν», ἦτο προσιτὴ ἐκ τοῦ Βορρᾶ διὰ μέσου εὐρέος κιονωτοῦ ἀνοίγματος. Τὸ ἀνοῖγμα τοῦτο θὰ ἐκλείετο ἀρχικῶς διὰ παραπετασμάτων, κατὰ τὴν τελικὴν ὁμῶς φάσιν τοῦ ἀνακτόρου ἐτειχίσθη κατὰ τὸ ἥμισυ διὰ παρολιθικοῦ τοιχίου καὶ ἐφωδιάσθη μὲ θύραν, διαχωρίζουσαν τὴν αἴθουσαν ἀπὸ τὸν τετραγωνικὸν ἀντιθάλαμον. Πρὸς Νότον τρίδυμος θύρα ὠδήγει εἰς ἄλλο εὐρύχωρον δωμάτιον, ἐπισήμου ἐπίσης χαρακτῆρος. Ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς, ἔνθα ἀσφαλῶς ἐπραγματοποιοῦντο ἱεραὶ τελετουργίαι, ἡ αἴθουσα ἦτο προσιτὴ διὰ θύρας μὲ μονόλιθον κατώφλιον, τὸ ὅποιον εἶχε πρὸ αὐτοῦ βαθμίδα. Κατὰ τὸ μέγεθος ἡ αἴθουσα ἦτο περίπου ἴση πρὸς τὸν κύριον δόμον τοῦ μεγάρου τῆς Τίρυνθος, ὀλίγον μόνον ὑπολειπομένη τῶν μεγάρων τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Πύλου.

Ἡ Αἴθουσα τῶν τελετουργιῶν ἦτο ὑπόστυλος, μὲ ἐσωτερικὸν «πολύθυρον» — σύστημα παραστάδων καὶ θυρῶν — καὶ μὲ κιονωτὸν φωταγωγόν. Ὁ φωταγωγὸς οὗτος εἶχε μορφήν μικρᾶς πλακοστρώτου αὐλῆς μὲ τέσ-

85. Σκεῦος ἐκ φαγεντιανῆς εἰς σχῆμα κελύφους ναυτίλου, ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

σaras συνολικῶς μικροὺς κίονας κατὰ μῆκος τῶν τριῶν πλευρῶν της καὶ κατελάμβανε τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ χώρου. Διὰ τοῦ φωταγωγοῦ τούτου ἐφωτίζοντο ὄχι μόνον ἡ αἴθουσα, ἀλλὰ καὶ διὰ μέσου τοῦ κιονωτοῦ ἀνοίγματος ὁ ἀντιθάλαμος, ὡς ἐπίσης διὰ τῶν δύο διδύμων παραθύρων κατὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον δύο τῶν δωματίων τοῦ ἱεροῦ.

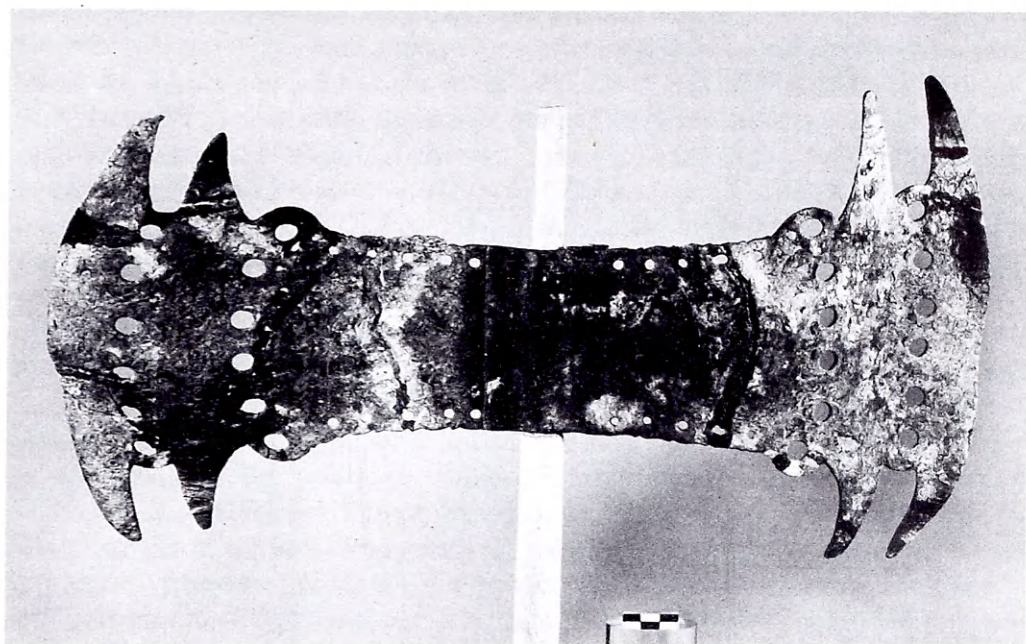
Ἡ αἴθουσα ὑποδιηρεῖτο εἰς δύο κύρια τμήματα. Τὸ μεγαλύτερον τούτων, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ὁ φωταγωγός, εἶχε δύο μικροὺς κίονας κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς αἰθούσης, εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν μετρίτον μεγαλύτερον κίονα, ἀνήκοντα εἰς τὸ δεύτερον τμήμα αὐτῆς. Ἡ γωνιακὴ διάταξις τῶν πολυθύρων, μετρεῖς καὶ τέσσαρας συνεχόμενας εἰς σειρὰν θύρας, εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο τμήμα ἐπέτρεπε τὴν κατὰ βούλησιν χρησιμοποίησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, ἀπομονομένου μετὸ κλείσιμον τῶν θυρῶν ἢ ἡνωμένου μετὸ ὅλον. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ δωματίου συνέχετο μετὸν ὑπόστυλον χώρον. Μία τοιαύτη διάταξις, ἂν καὶ συγγενὴς πρὸς τοὺς χώρους τῶν πολυθύρων διαμερισμάτων μετὸ φωταγωγούς εἰς τὰ ἄλλα μινωικὰ ἀνάκτορα, διαφέρει τούτων εἰς πολλά.

Ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς αἰθούσης ἐπηξάνετο ἀσφαλῶς διὰ τῶν ζωερῶν χρωμάτων τῶν κίωνων καὶ τῆς διακοσμήσεως τῶν τοίχων καὶ τῶν δαπέδων. Δυστυχῶς ἐλάχιστα ἴχνη τῶν τοιχογραφιῶν ὑπελείφθησαν καὶ ταῦτα οἰκτρῶς ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἀλλοιωθέντα. Ἄλλ' οἱ ἐκ κονιάματος ἄρμοί, οἱ διαχωρίζοντες τὰ δάπεδα εἰς διακοσμητικὰ διάχωρα, διεσώθησαν εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν, ἂν καὶ ἡ ὕλη μετὸν ὁποίαν ἐπληροῦντο ταῦτα ἐξηφανίσθη ὁλοκληρωτικῶς. Πολλαὶ ὑποθέσεις ἐγένοντο περὶ τῆς φύσεως τῆς ὕλης. Φαίνεται νὰ ἀποκλείεται τὸ ξύλινον πάτωμα, διότι τοῦτο θὰ ἄφηνε, μά-

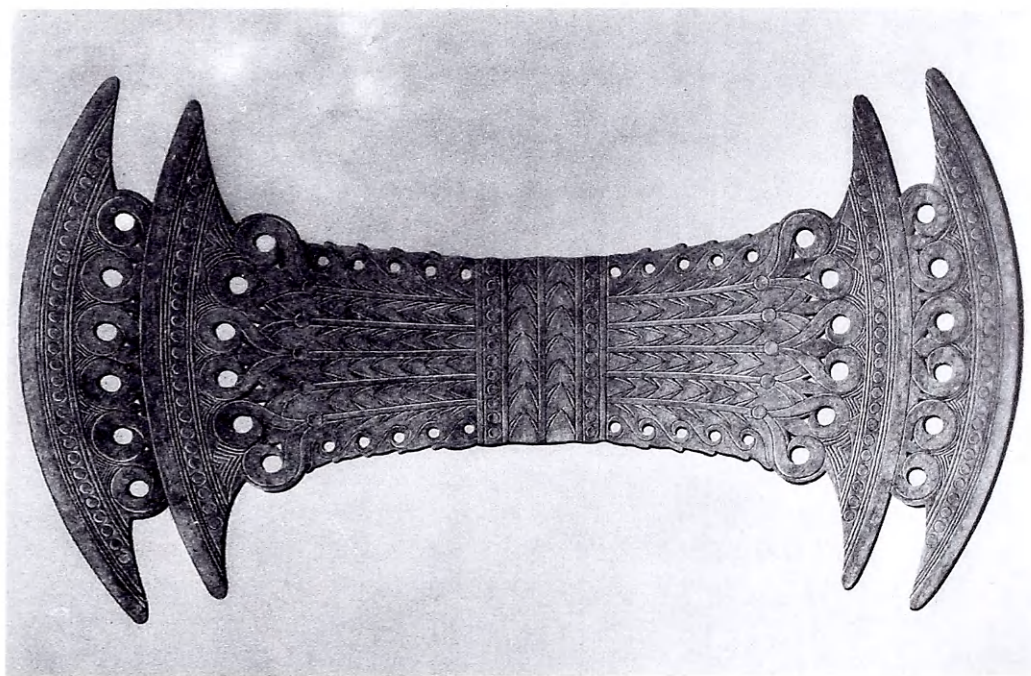
λιστα κατόπιν πυρκαϊᾶς τοιαύτης ἐκτάσεως, σαφῆ ἀπηνθρακωμένα ἵχνη. Ἡ παρουσία ξυλουργικῶν ἐργαλείων, ὡς μεγάλων χαλκῶν πριόνων, ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὠδήγησεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν — ἦτο ἡ ὑπόθεσις τοῦ χορηγοῦ Pomerance — ὅτι τὰ σανιδώματα εἶχον ἀφαιρεθῇ ὀλίγον πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς, ἵνα ἐπισκευασθοῦν ἢ ἀνανεωθοῦν. Ἀλλ' ἡ διατήρησις τῶν κεκονιαμένων πλαισίων ἀποδεικνύει τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀστήρικτον, ἀφοῦ τὰ πλαίσια, τὰ ὅποια ἦσαν ἀπλῆ ἄσβεστος, θὰ εἶχον καταστραφῇ κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν σανιδωμάτων τοῦ δαπέδου. Ἐκτὸς τούτου οὐδεμία περίπτωσις ξυλίνων δαπέδων μὲ κεκονιαμένους ἄρμους εἶναι γνωστή, ἀφοῦ μάλιστα αἱ δύο αὐταὶ ὕλαι εἶναι ἐντελῶς ἀσυμβίβαστοι. Ἀσφαλῶς ἡ ἐξαφανισθεῖσα ὕλη ἦτο πολυτελεστέρα τῆς τῶν ἐκ χαλिकासβέστου ἢ τῶν κεκονιαμένων καὶ τοιχογραφημένων δαπέδων, τὰ ὅποια διεσώθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς ἄλλα διαμερίσματα τοῦ τομέως τῶν ἱερῶν. Πιθανῶς λοιπὸν ἐχρησιμοποιήθη συνθετική τις ὕλη μὲ βάσιν τὸν κηρὸν καὶ τὴν ρητίνην, σκληρυνθεῖσα μὲ τὴν προσθήκην ἄλλης τινὸς οὐσίας, ὡς σήμερον γίνεται μὲ τὸ ὑλικὸν carnauba. Μία τοιαύτη ὕλη θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν δύναμιν τῆς πυρκαϊᾶς. Ἰσως ἡ χημικὴ ἀνάλυσις τοῦ μεταξὺ τῶν κεκονιαμένων ἄρμῶν παραμείναντος χώματος νὰ δώσῃ τὴν λύσιν τοῦ μυστηρίου.

Ἡ ὑποτιθεμένη στίλβουσα ἐπιφάνεια, πλαισιουμένη ὑπὸ τῶν κεκονιαμένων ἄρμῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον ἔντονον ἐρυθρὸν χρῶμα, ἀπετέλει εἶδος πλακοστρώτου, ἄλλοτε διατεταγμένου κατὰ μαιανδροειδῆ σχήματα, ἄλλοτε κατὰ τετραπλᾶ ἢ ἐξαπλᾶ κεντρικὰ διάχωρα, ὀριζόμενα διὰ τῶν κεκονιαμένων ἄρμῶν. Τοιοῦτο δάπεδον θὰ προσέδιδεν ἰδιαίτεραν λαμπρότητα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς αἰθούσης. Τὸ ἀκανόνιστον πλακόστρωτον τοῦ φωταγωγοῦ, μὲ ἐρυθροὺς ἐπίσης κεκονιαμένους ἄρμους, ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν μωσαϊκοῦ, πλαισιουμένου ὑπὸ τοῦ ἐξέχοντος στυλοβάτου τῶν κιόνων. Τόσον εἰς τὸν φωταγωγὸν ὅσον καὶ εἰς τὸν κύριον χώρον τῆς αἰθούσης, διεσώθησαν μόνον αἱ βάσεις τῶν κιόνων. Μεγάλα δίδυμα παράθυρα κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον, πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλήν, ἐπέτρεπον τὸν ἄπλετον φωτισμὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου. Ἡ ὑπαρξίς των βεβαιοῦται ἐκ τῶν τορμίσκων στερεώσεως τῶν πλαισίων τῶν παραθύρων ἐπὶ τῶν πελεκητῶν πωρολίθων τῆς προσόψεως.

Ἡ ὀροφή τῆς αἰθούσης, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔβαινε τὸ δάπεδον τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἐστηρίζετο εἰς μεγάλην κεντρικὴν δοκόν, ἡ ὁποία ἔξευξε τὸν κεντρικὸν πεσσὸν μὲ τοὺς δύο ἀκραίους, στηριχθεῖσα ἐνδιαμέσως εἰς τὸ διαχώρισμα τοῦ πολυθύρου καὶ τὸν μέγαν κεντρικὸν κίονα. Αἱ μικρότεραι δοκοὶ ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τῶν κιόνων τοῦ φωταγωγοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς αἰθούσης. Τὰ σανιδώματα τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐπάτησαν μὲ τὴν σειρὰν των ἐπὶ δοκίδων αἱ ὁποῖαι ἐστηρίχθησαν εἰς τὰς δοκοὺς. Τὰ ἀντίστοιχα δωμάτια τοῦ ἄνω ὀρόφου θὰ ἦσαν προσιτὰ διὰ τοῦ κλιμακοστασίου τοῦ ἐκ-

86-87. Διακόσμητος χαλκοῦς διπλοῦς πέλεκυς ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.
(Κάτω) σχέδιον δεικνύον τὴν διακόσμησίν του ἐν λεπτομερείᾳ.

κινουντος ἐκ τοῦ προθαλάμου, παρὰ τὴν κυρίαν εἴσοδον τῆς δυτικῆς πτέρυγος ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς.

Ἡ ιδιόρρυθμος διάταξις τῶν τριῶν κατὰ σειρὰν θυρῶν, αἱ ὁποῖαι ἔφερον εἰς τὰ διαμερίσματα τοῦ κεντρικοῦ ἱεροῦ, μὲ διπλὴν πρόσβασιν ἐκατέρωθεν διαχωρίσματος καθέτου πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῆς δεξαμενῆς καθαρῶν διὰ δύο πολὺ μικρῶν διαδρομίσκων γωνιακῶς συνδεομένων, ἀπεσκόπει εἰς τὸ νὰ συνδέσῃ τὸ ἱερὸν μὲ ἓν ἕκαστον τῶν τμημάτων τῆς αἰθούσης τῶν τελετουργιῶν, ὅταν τὸ σύστημα τοῦ πολυθύρου παρέμενε κλειστόν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ πρώτη θύρα εἰσῆγεν εἰς τὸ βόρειον τμήμα τῆς αἰθούσης, ἡ δευτέρα εἰς τὸ ἀπομονωθὲν νότιον τμήμα, ἡ τρίτη τέλος θύρα συνέδεε τὸ τελευταῖον μὲ τὸ ἐργαστήριον, τὸ θησαυροφυλάκιον καὶ τὴν ἀποθήκην του.

Τὰ ἐντὸς τῆς αἰθούσης ἀνευρεθέντα ἀντικείμενα, κατὰ τὸ πλεῖστον προερχόμενα ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἀποτελοῦν ἐνδείξεις τῆς χρησιμοποιούσεως τοῦ συγκροτήματος διὰ θρησκευτικᾶς τελετουργίας. Τὰ δύο κυριώτερα τῶν εὐρημάτων τούτων ἦσαν τὰ δύο θαυμαστὰ λίθινα ρυτά, τὸ ἐν μὲ τὴν ἀνάγλυφον παράστασιν ἱεροῦ κορυφῆς, τὸ ἄλλο εἰς μορφήν κεφαλῆς ταύρου, ἀμφότερα ἀνευρεθέντα εἰς τεμάχια ἐντὸς ἀπηνθρακωμένων ὑλικῶν καταπεσόντων εἰς πλακόστρωτον τοῦ φωταγωγοῦ. Περὶ τούτων θὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

εἰκ. 78

Ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ὠρισμένα χάλκινα ἐργαλεῖα προερχόμενα ἐκ μικρᾶς ἀποθήκης τοῦ ἄνω ὀρόφου ἔκειντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς αἰθούσης, μεταφερθέντα ἴσως δι' ἐκτέλεσιν ἐπισκευῶν. Μεταξὺ τούτων ἦσαν τέσσαρες ξυλοπρίονες, τῶν ὁποίων τὸ μῆκος ἔφθανε μέχρι 1.70 μ., τὸ δὲ πλάτος ἐκυμαίνετο μεταξὺ 0.20 καὶ 0.30 μ. Δύο ἔφερον ἵχνη προσηλώσεως τῶν λαβῶν ἐκατέρωθεν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεδεικνύετο ὅτι ὁ χειρισμὸς ἐγίνετο διὰ δύο ἀνθρώπων. Ὁ εἷς τῶν πριόνων εἶναι ἐκ τῶν μεγαλυτέρων γνωστῶν, δυνάμενος νὰ συγκριθῇ μὲ δύο ἄλλους ἐξ ἴσου μεγάλους, ἐνὸς ἐκ Κνωσοῦ καὶ τοῦ ἄλλου ἐξ Ἀγ. Τριάδος. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης σμίλαι, κοπίδια καὶ ὀπτεῖς.

Ποσότης μολύβδου ἐκάλυπτε μέρος τοῦ δαπέδου ἐντὸς τῶν διαχώρων, ὥστε ἀρχικῶς ὑπετέθη ὅτι φύλλα τοῦ ὑλικοῦ τούτου εἶχον καλύψει ταῦτα. Ἀφοῦ ὅμως μέρος τοῦ μολύβδου ἐκάλυπτε καὶ τμήμα τῶν ἀρμῶν, ὁ προορισμὸς του παραμένει ἄγνωστος. Ἴσως προῆλθεν ἐκ τήξεως μολυβδίνων ἀντικειμένων. Διάφορα ἄλλα χαλκᾶ ἀντικείμενα ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ὡς ὀρθογώνια ἐλάσματα, ἴσως ἐξ ἐπενδύσεως κιβωτιδίου, χαμηλὸς λύχνος, πῶμα μὲ στολιδωτὴν διακόσμησιν, δίσκος κατόπτρου, ἄγκιστρον κλπ. Ἄλλα ἀντικείμενα ἀνῆκον προφανῶς εἰς τὴν σκευὴν τοῦ ἱεροῦ, ὡς μέρος κυκλικοῦ τριποδικοῦ βωμοῦ, λίθινα σκεύη, θραύσματα δύο ῥῶν στρουθοκαμήλου, μετασκευασθέντα πιθανῶς εἰς ρυτά, πήλινον ρυ-

τὸν τοῦ σφαιρικοῦ εἰς αἰχμὴν κάτω ἀπολήγοντος τύπου, ξύλινα κιβωτίδια, τῶν ὁποίων τὰ διαλυθέντα λείψανα καὶ αἱ ποικίλαι ἐπικοσμήσεις ἐξ ὑαλομάζης, ἐλεφαντοστοῦ, φαγεντιανῆς καὶ ὀρείας κρυστάλλου, εἰς μορφὴν ἀνθέων, λογχοειδῶν φύλλων, σπειρῶν καὶ ταινιῶν, ἀνευρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου κ.ἄ. Ὑπῆρχον ἐπίσης χαλκοὶ γίγγλυμοι (μεντελσέδες) καὶ σφραγίσματα ἐκ κλειστῶν κιβωτιδίων. Ἐν τούτων ἔχει παράστασιν γυναικὸς γονατιζούσης πρὸ λίθου, ἴσως βαιτύλου, ἐνῶ ὀπισθεν αὐτῆς περιίπταται ψυχὴ. Αἱ δύο ἤδη μνημονευθεῖσαι πῆλιναι πινακίδες, ὅμοιαι πρὸς τὰς ἄλλας τοῦ ἀρχαιοφυλακίου, ἦσαν ἴσως μέρος τοῦ περιεχομένου τῶν κιβωτιδίων. Εἰς τὴν μίαν τούτων ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἰδεόγραμμα τοῦ διπλοῦ πελέκεως. Μία ἐπιμήκης πλάξ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, διακοσμουμένη με συνδεομένης εἰς σειρὰν σπείρας, εἶναι ἴσως μέρος τῆς λαβῆς μαχαιρίου. Μεταξὺ τῶν λιθίνων σκευῶν μόνωτος κύαθος ἐκ λευκοῦ διαφώτου μαρμάρου διακρίνεται διὰ τὸ κομπότατον σχῆμα καὶ τὴν ἐξαίρετον τεχνουργίαν.

εἰκ. 98

Εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς αἰθούσης, ἰδίᾳ ἐντὸς τοῦ φωταγωγοῦ, τὰ καταπεσόντα οἰκοδομικὰ ὑλικά τοῦ ἄνω ὀρόφου εἶχον ὑποστῇ σημαντικὴν ἀλλοιώσιν ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ πυρός. Οἱ πωρόλιθοι εἶχον μεταβληθῇ εἰς ἄμορφον λευκάζουσαν μᾶζαν, αἱ πλίνθοι εὐρέθησαν πυρίκαυστοι καὶ

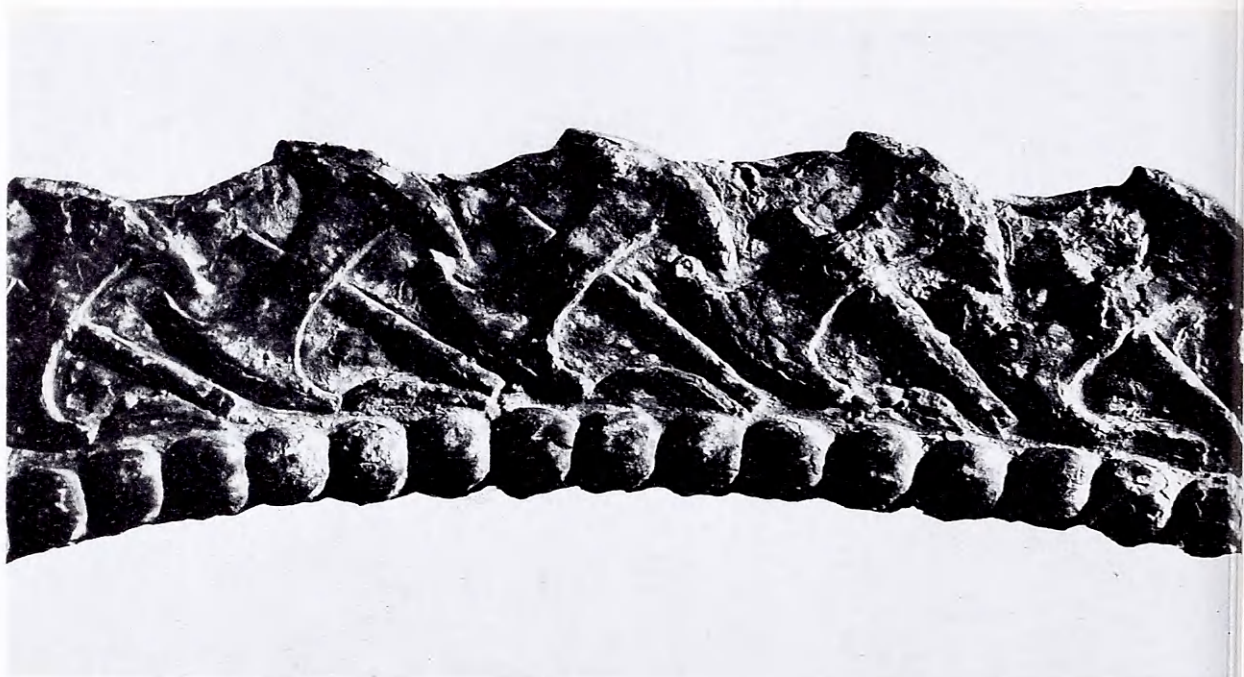
88. Ρυτὰ ἐκ φαγεντιανῆς εἰς μορφὴν κεφαλῶν ζώων, ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

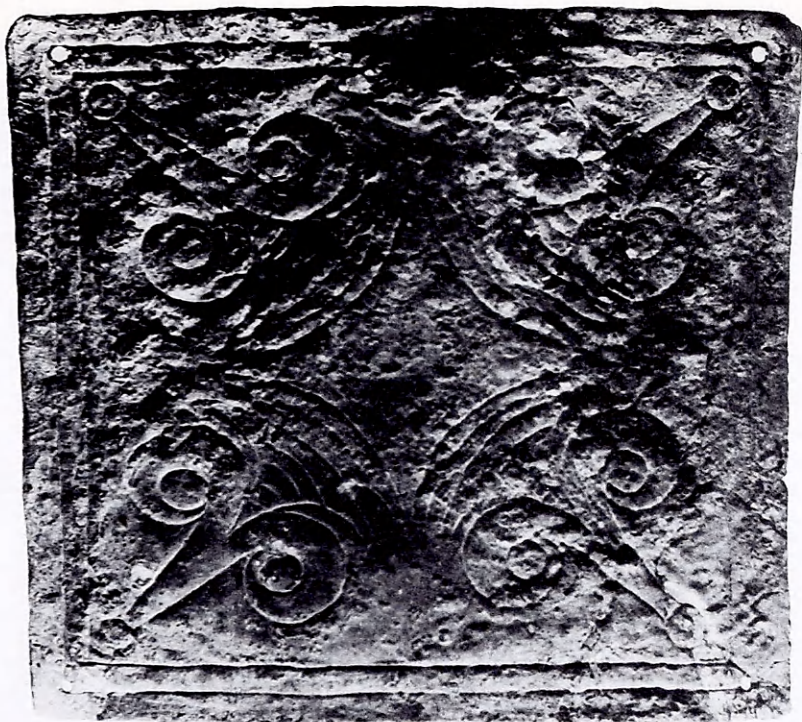
τὸ ἐκ τῆς διαλύσεως τῶν πλείστων τούτων πυρρὸν πηλόχωμα ἀπετέλεσε παχὺ στρῶμα, ἐπικαθήμενον εἰς μικροτέρου πάχους μέλαν στρῶμα τέφρας καὶ ἀπηνθρακωμένων ξύλων. Εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο ἀγγεῖά τινα, εἰς τὰ ὅποια συμπεριλαμβάνεται καὶ ὁ τετράωτος ἀμφορεὺς μὲ τὴν διακόσμησιν τῶν διπλῶν πελέκεων, εἶχον τελείως παραμορφωθῇ. Περὶ τὰς διασωθείσας βάσεις τῶν κιόνων καὶ κατὰ τὰς παραστάδας καὶ τοὺς πεσσοὺς ἄφθονα ἦσαν τὰ λείψανα τῶν ἀπηνθρακωμένων κιόνων καὶ τῶν ἄλλων ξυλίνων μερῶν τοῦ διαμερίσματος.

Φυσικὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῇ τὸ εἶδος τῶν τελετουργιῶν, αἱ ὅποια ἐτελετουργοῦντο εἰς τὴν μεγάλην ταύτην αἴθουσαν καὶ εἰς ὠρισμένα τῶν ἀντιστοιχοῦντων διαμερισμάτων τοῦ ἄνω ὀρόφου. Κρίνων ὅμως τίς ἐκ τῶν ἐντὸς αὐτῆς ἀνευρεθέντων ἀγγείων θὰ ἠδύνατο νὰ συμπεράνῃ ὅτι αἱ τελεουργίαι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς ἀπέβλεψαν εἰς τὸν ἐξευμενισμόν τῆς θεότητος, τὴν ὁποίαν οἱ Μινωῖται ἐπίστευον ὅχι ἄσχετον μὲ τὴν ἐπερχομένην συμφορὰν, διὰ προσφορᾶς αἱματηρῶν καὶ ἀναιμάκτων θυσιῶν.

89. Τμῆμα στεφανομόρφου χαλκοῦ ἐλάσματος, διακοσμουμένου μὲ διπλοῦς πελέκεις, ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

91. Λιθίνη τράπεζα διὰ προσφορὰς ἐξ ἀποθέτου τοῦ ἱεροῦ.

90. Χαλκῇ πλάξ ἐπενδύσεως κιβωτιδίου με διακόσμησιν κρινοπαπύρων, ἐκ τοῦ ἱεροῦ.

92. Κωνικὸν ρυτὸν ἐκ πορφυρίτου, προερχόμενον ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

93. Ἀγγεῖον ἐξ ἀλαβάστρου μορφῆς φλασκίου, ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

15. Δύο σημαντικά ρυτὰ

εἰκ. 76 Δύο ἐκ τῶν πολυτιμωτέρων καὶ ἀσφαλῶς ἱερωτέρων ρυτῶν διὰ σπονδὰς εἶχον προφανῶς ἐξαχθῆ ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου καὶ χρησιμοποιηθῆ εἰς τελετουργίαν κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνακτόρου. Ταῦτα ἦσαν τὸ λίθινον ρυτὸν μὲ τὴν ἀνάγλυφον παράστασιν ἱεροῦ κορυφῆς καὶ τὸ ρυτὸν εἰς πλαστικὴν μορφήν ταύρου, τὰ κύρια τεμάχια τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν, καταπεσόντα πιθανῶς ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου, εἰς τὸν φωταγωγὸν τῆς αἰθούσης τῶν τελετουργιῶν. Ἐπειδὴ συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν μᾶλλον περιτέχνων καὶ σημαντικῶν ἀντικειμένων τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου, ἀξίζει νὰ γίνη περὶ αὐτῶν ἰδιαιτέρος καὶ ἐκτενέστερος λόγος. Πρέπει ὅμως νὰ μνημονευθῇ αἰνιγματικόν, σχετικῶς μὲ ταῦτα, φαινόμενον: τὰ τεμάχια τοῦ ρυτοῦ μὲ τὸ ἱερὸν ἀνευρέθησαν διεσκορπισμένα εἰς τέσσαρα διάφορα σημεῖα: τὸ κύριον μέρος τοῦ σώματος εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ φωταγωγοῦ· τὸ κάτω μέρος τοῦ ἰδίου ἔξω τῆς ΝΔ. γωνίας τῆς αἰθούσης, ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ ἱεροῦ· ὁ λαιμὸς εἰς τὴν πρώτην τῶν βαθειῶν ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος· τέλος, τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στολιδωτοῦ δακτυλίου τοῦ λαιμοῦ εἰς τὴν εἴσοδον τῆς βορείας στοᾶς τῆς κεντρικῆς αὐλῆς. Ὅμοίως κατὰ περίεργον τρόπον δὲν ἀνευρέθησαν πολλὰ τῶν τμημάτων τοῦ ρυτοῦ τῆς κεφαλῆς τοῦ ταύρου, τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύφθη κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν αὐτὸν φωταγωγὸν εἰς πολλὰ τεμάχια, καίτοι οἱ ἀνασκαφεῖς ἀνεξήτησαν ταῦτα μετὰ μεγάλης προσοχῆς. Δοθέντος ὅτι ἡ δυτικὴ πτέρυξ οὐδόλως εἶχε διαταραχθῆ, τόσον ἡ διασπορὰ τῶν τεμαχίων τοῦ πρώτου ρυτοῦ, ὅσον καὶ ἡ ἐξαφάνισις τμημάτων τοῦ δευτέρου ἐφαίνοντο ἐκ πρώτης ὄψεως ὅλως ἀνεξήγητα. Ὅμως ἀμφότερα τὰ γεγονότα ταῦτα θὰ ἠδύναντο νὰ εὐρουν ἐρμηνεῖαν μὲ τὴν ἐκδοχὴν ἐκτιναξέως τινος, ἡ ὁποία προεκλήθη ὑπὸ ἀγνώστου δυνάμεως. Αὕτη θὰ ἠδύνато ἀσφαλῶς νὰ ἀποτελῇ μέρος τῆς αἰφνιδίας καταστροφῆς, ἡ ὁποία ἐπληξε τὸ ἀνάκτορον, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνη περαιτέρω ἐκτενέστερος λόγος.

εἰκ. 3, 95

Τὸ ἐκ χλωρίτου ρυτὸν εἰς μορφήν κεφαλῆς ταύρου, νῦν εἰς τὸ σύνολόν του ἀποκατασταθὲν, ἀνήκει εἰς τὴν μεγάλην κατηγορίαν τῶν πλαστικῶν ρυτῶν εἰς μορφήν ἱερῶν ζώων ἢ τῆς κεφαλῆς μόνον τούτων. Τὰ ὑπὸ μορφήν

κεφαλῆς ταύρου εἶναι τὰ πολυπληθέστερα. Μόνον ὀλίγα ὅμως εἶναι ἐκ λίθου: πρῶτον μεταξὺ τούτων τὸ ὀνομαστὸν σκεῦος ἐκ τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, τὸ ὁποῖον διεσώθη κατὰ τὸ ἥμισυ μεθ' ἐνὸς τῶν ὀφθαλμῶν του, ὁ ὁποῖος εἶχε τεχνουργηθῆ ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, ἰάσπιδος καὶ μαργάρου· ἕτερον ἐκ τῶν Μυκηνῶν, μὴ ἀποκατασταθὲν ὡς λίαν ἀποσπασματικόν, τοῦ ὁποίου τὰ τεμάχια ἀνευρέθησαν εἰς τὸ «Φρέαρ τοῦ ρυτοῦ»· τρίτον, ἀνευρεθὲν, ὡς λέγεται, εἰς τὴν Αἴγυπτον, πολὺ ὅμοιον μὲ τὸ κνωσιακόν, ἀλλ' ἀμφιβόλου γνησιότητος· τὸ τέταρτον τέλος εἶναι τὸ νῦν εἰς τὴν Ζάκρον ἀνευρεθὲν, ὅπου ἀνεκαλύφθησαν ἐπίσης τελευταίως δύο ἄλλα τεμάχια ἐκ τῶν μυκτῆρων καὶ τῆς βάσεως τοῦ κέρατος παρομοίων ρυτῶν.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ρυτὸν, καίτοι ἐν μέρει ἐλλιπές, μάλιστα κατὰ τὸ πρὸς τὸ ρύγχος μέρος τῆς μιᾶς πλευρᾶς, εἶναι τὸ πληρέστερον ἐκ τῶν ἀναμφιβόλως γνησίων παραδειγμάτων. Εἶναι ὅμως τὸ μικρότερον εἰς μέγεθος καὶ ἀποδίδει νεώτερον ζῶον κατὰ τρόπον λίαν φυσιοκρατικόν καὶ ἀναμφιβόλως μὲ μεγάλην χάριν. Ἰδίως τὰ βοστρυχίδια τοῦ τριχώματος, καλύπτοντα τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ προσώπου, ἀπεδόθησαν ἕκαστον κεχωρισμένως καὶ ὄχι τόσον ὡς ἐν διακοσμητικὸν σύνολον, ὡς εἰς τὰ ἄλλα παραδείγματα. Τὰ κέρατα, τὰ ὁποῖα προφανῶς ἦσαν ἐξ ἐπιχρύσου ξύλου, δὲν διεσώθησαν, ἀλλ' ἀποκατεστάθησαν μὲ βάσιν τὸ ρυτὸν τῆς ἀργυρᾶς κεφαλῆς ταύρου, τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύφθη εἰς ἓνα τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν, ὃν ἀναμφιβόλως κρητικῆς προελεύσεως. Ἡ ἀποκατάστασις ἄλλως ἐβεβαιώθη ἐκ τοῦ χαράγματος, τοῦ ἐμφανιζομένου ἐπὶ τοῦ κνωσιακοῦ παραδείγματος, εἶδους graffiti ἀποδίδοντος κεφαλὴν ταύρου, πιθανῶς χαραχθέντος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τεχνίτου ὡς προσχεδίου διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν κεράτων. Εἰς τὸ παράδειγμα τῆς Ζάκρου, ὡς καὶ εἰς τὸ κνωσιακόν, ἐν μόνον τῶν ὧτων διεσώθη, προσαρμοζόμενον διὰ τένοντος εἰς εἰδικὸν τετραγωνικὸν τόρμον. Διεσώθη ἐπίσης ὁ εἰς τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸ ἐνθεμά του, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ κνωσιακοῦ δείγματος προσέδιδε τόσον ζωντανὴν ἔκφρασιν εἰς τὸ ζῶον.

Εἰς ἀμφοτέρα τὰ παραδείγματα ὑπάρχουν ἀνὰ μία ὀπὴ εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ αὐχένος καὶ εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ ρύγχους διὰ τὴν εἰσδοχὴν καὶ ἐκροὴν τοῦ ὕγρου τῆς σπονδῆς. Εἰς τὴν Ζάκρον εὐτυχῶς ἀνευρέθη εἰς τὸν φωταγωγὸν ἢ πλάξ ἢ ὁποία προσηρμόζετο ὀπισθεν δι' εἰδικῆς ἀναθυρώσεως εἰς τὸ σκεῦος. Παρὰ τὴν ἀκριβῆ προσαρμογὴν, τὸ σκεῦος προφανῶς δὲν θὰ ἦτο ἀπολύτως στεγανὸν καὶ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι θὰ προσετίθετο συγκολλητικὴ ὕλη, ὁμοία ἴσως ἐκείνης, ἢ ὁποία ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν συνένωσιν τῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ ἐξ Ἀγίας Τριάδος φοειδοῦς ρυτοῦ, ἵνα ἐπιτευχθῇ ἡ στεγανότης τοῦ σκεύους. Τῆς πλακὸς ταύτης μόνον ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια, ὡς καὶ εἰς τὸ κνωσιακὸν παράδειγμα, ἦτο ἐπιμελῶς λεεασμένη. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν διακρίνονται τὰ ἴχνη τοῦ τρυπάνου, διὰ τοῦ ὁποίου

ἀπεσπάσθησαν τμήματα τοῦ πυρήνος, ἵνα σχηματισθῇ ἡ ἀναθύρωσις διὰ τὴν προσαρμογὴν.

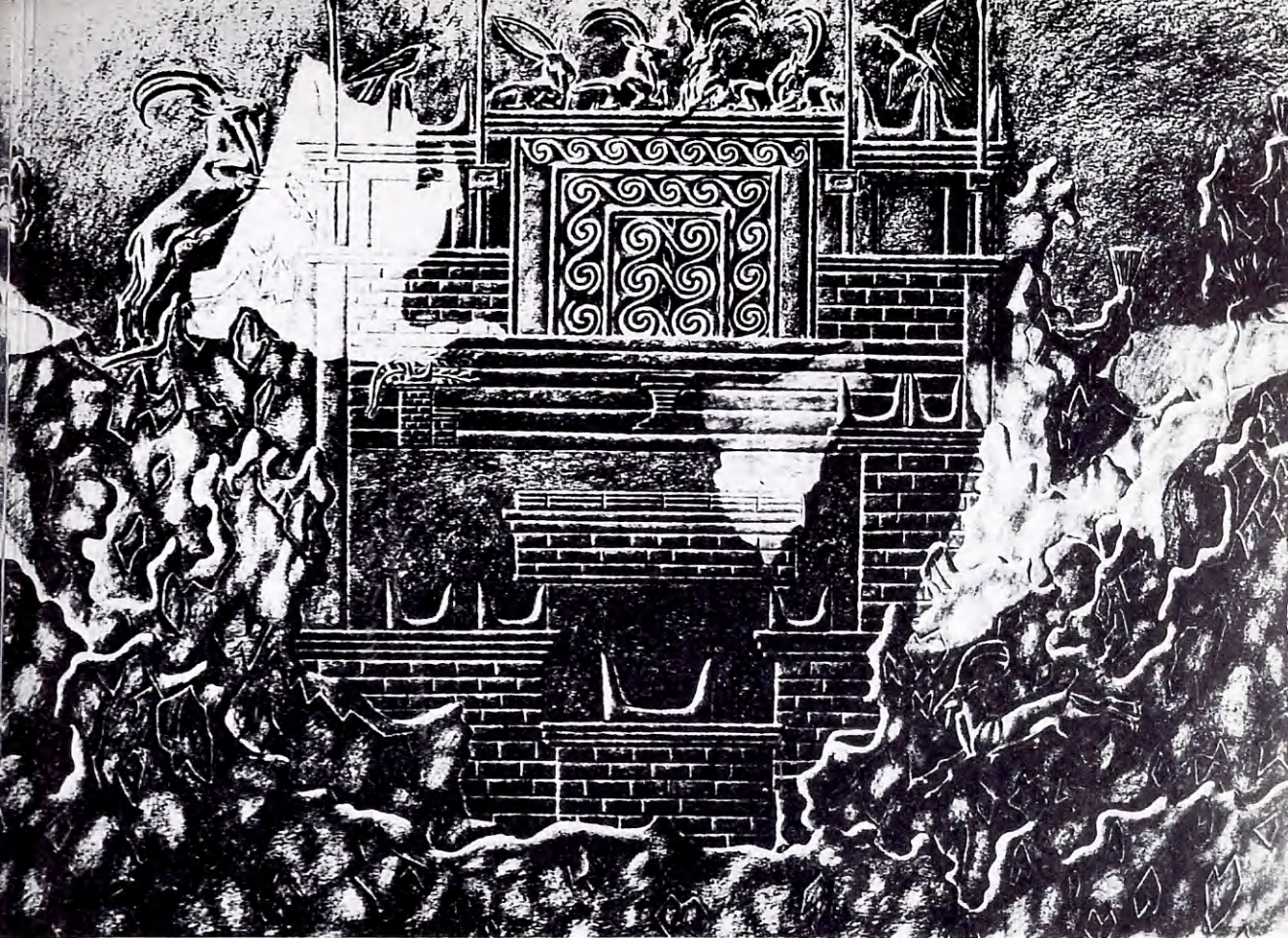
Εἰς τὰ κνωσιακὰ καὶ μυκηναϊκὰ παραδείγματα ἐκ λίθου εἰς τὸ μέτωπον τοῦ ζῶου ἐμφανίζονται μεγάλοι ἢ μικροὶ ρόδακες. Εἰς τὸ ἀργυροῦν ρυτὸν ἐκ Μυκηνῶν προσετέθη μέγας πολύφυλλος ρόδαξ ἐκ χρυσοῦ, ἐνῶ εἰς τὰ ἄλλα παραδείγματα οἱ ρόδακες παρεστάθησαν εἰς πολὺ χαμηλὸν ἀνάγλυφον, ἄλλοτε ὑπὸ μορφήν τροχίσκου μὲ κυρτουμένας ἀκτῖνας καὶ ἄλλοτε ὡς μόλις διακρινόμενοι ἀπλοῖ στρόβιλοι ἐν μέσῳ τῶν βοστρυχίων τοῦ μετώπου. Εἰς τὸ ρυτὸν τῆς Ζάκρου ὁ τεχνίτης προσεπάθησε προφανῶς νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐντύπωσιν ρόδακος μὲ εἶδος στροβίλου βοστρυχιδίων ἐν μέσῳ ἀκτινωτῶς περιβαλλόντων τοῦτον βοστρύχων. Ὁ ρόδαξ οὗτος θὰ εἶχε ἀσφαλῶς συμβολικὴν σημασίαν: ἂν τὰ ἐπίχρυσα κέρατα καὶ τὸ μνηοειδὲς σχῆμά των ἀπέδιδον τὴν μὴνὴν τῆς σελήνης, ὁ ρόδαξ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμβολίσῃ τὸν δίσκον τοῦ ἡλίου. Εἰς μικρὰ ὁμοιώματα ταύρων ἐξ ἱερῶν, ὡς ἐκείνου τῆς Ἀγ. Τριάδος, οἱ ρόδακες ἀπεδόθησαν ὡς χρυσᾶ στίγματα ἐπὶ τοῦ μετώπου. Ἡ χρύσωσις τῶν κεράτων ὑπενθυμίζει τελετουργικὴν πρᾶξιν προηγουμένην τῆς θυσίας τῶν ταύρων, ὡς περιγράφεται αὕτη εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Νέστορος ἐν Πύλῳ προσφερθεῖσαν θυσίαν.

Ἐκτὸς τοῦ λίθου καὶ τῶν διαφόρων μετάλλων καὶ ἄλλαι πολύτιμοι ὕλαι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν τεχνουργήσιν ρυτῶν εἰς μορφήν κεφαλῆς ταύρου. Δύο τοιαῦται κεφαλαὶ - ρυτὰ ἐκ φαγεντιανῆς ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου ἐμνημονεύθησαν ἤδη. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ πῆλινα ρυτὰ ἀναλόγου μορφῆς ἀνεκαλύφθησαν εἰς διαφόρους μινωικὰς καὶ μυκηναϊκὰς τοποθεσίας.

εἰκ. 76

Τὸ ρυτὸν τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς, καὶ τοῦτο πλήρως ἀποκατασταθὲν, ἀποτελεῖ τὸ πληρέστερον παράδειγμα σκεύους μὲ ἀνάγλυφον παραστατικὴν διακόσμησιν ὀλοκλήρου τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κύκλου. Ἐκ τῶν δύο πασιγνώστων ἐκ στεατίτου ρυτῶν τοῦ θερινοῦ βασιλικοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ εἰς τὴν Ἀγίαν Τριάδα, τοῦ τῶν «θεριστῶν» καὶ τοῦ τῶν «ἀθλοπαιδιῶν», μόνον τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ πρώτου καὶ σποραδικὰ τεμάχια τοῦ δευτέρου, δι' ὧν ἀνασυνεκροτήθη συμπληρωθὲν τὸ σκεῦος, διεσώθησαν. Τὸ ρυτὸν τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς τῆς Ζάκρου εἶναι ὡς τὸ τοῦ ταύρου ἐκ χλωρίτου, λίθου μικρᾶς σκληρότητος, ἐμφανίζοντος εἰς τὴν ὑφήν του μικρότατα χρυσιζόντα κοκκίδια. Ὅμως τὸ ἄνω μέρος του εἶχε χρῶμα σκοτεινὸν χλωρόν, ἐνῶ τὸ κάτω ἦτο καστανόφαιον. Τόσον μεγάλη ἦτο ἡ εἰς χρῶμα ἀντίθεσις τῶν δύο τμημάτων, ὥστε ἀρχικῶς ὑπετέθη ὅτι ἀνῆκον ταῦτα εἰς δύο διαφορετικά, παρόμοια ὅμως, σκεύη. Ἡ διαφορὰ τοῦ χρώματος ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν ἀνίσου βαθμοῦ καυσίν των.

Ὁ λαίμὸς τοῦ ρυτοῦ εἶναι τροχαλιόσχημος καὶ τὸ κάτω κυλινδρικόν του τμήμα προσαρμόζεται εἰς τὸ στόμιον τοῦ φοειδοῦς σώματος τοῦ ἀγγείου,

94. Σχέδιον παραστάσεως τοῦ ρυτοῦ τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς.

μεσολαβοῦντος ἑνὸς δακτυλίου μὲ κατακορύφους στολιδώσεις. Τὰ χεῖλη κοσμοῦνται μὲ βοστρυχωτὸν κόσμημα. Μικραὶ ὀπαὶ διὰ τὴν στερέωσιν τενόντων δεικνύουν ὅτι ὑπῆρχε λαβή, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἀνευρέθη. Ἡ ἀνάγλυφος διακόσμησις ἠπλοῦτο ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ κυρίου σώματος καὶ ἦτο ἐνιαία. Εἰκονίζει ἱερὸν κορυφῆς ὄρους, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αὐτὸ τὸ κύριον ἱερὸν τοῦ ἀνακτορικοῦ κέντρου. Λεῖψανα φύλλων χρυσοῦ διεσώθησαν κατὰ μέρη προσκεκολλημένα εἰσέτι ἐπὶ τῆς ἀναγλύφου ἐπιφανείας καὶ τοῦ χεῖλους, ἀποδεικνύοντα ὅτι ὀλόκληρον τὸ σκεῦος ἦτο ἐπίχρυσον. Τὰ ἴχνη ταῦτα ἐπιβεβαιοῦν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἑβανς, ὅτι τὰ ἐκ στεατίτου ἀνάγλυφα ἀγγεῖα ἦσαν κεκαλυμμένα διὰ φύλλων χρυσοῦ, ὑποκαθιστῶντα ἄλλα ἔκκρουστα ἐκ τοῦ πολυτίμου τούτου μετάλλου. Ἡ ὑποκατάστασις αὕτη δὲν ὀφείλεται, ὥς τινὲς ὑπέθεσαν, εἰς τὴν σπάνιν τοῦ χρυσοῦ ἐν Κρήτῃ, ἀφοῦ ὀρθῶς ἀνεγνωρίσθη, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἐκ χρυσοῦ σκευῶν, τῶν ἀνακαλυφθέντων εἰς τοὺς ὀρθογωνίους βασιλικούς τάφους τῶν Μυκηνῶν, εἶχον

κρητικὴν προέλευσιν. Πλὴν τούτου ἱκανὰ σκεύη ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἀνευρέθησαν εἰς τὴν μεγαλόνησον· παράδειγμα εἶναι καὶ τὸ περιγραφέν εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον σκεῦος τοῦ θησαυροῦ τῆς Ζάκρου. Ἀναμφιβόλως θὰ ὑπῆρχον εἰς τὰ θησαυροφυλάκια τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ βασιλέως χρυσᾶ σκεύη, τὰ ὅποια θὰ παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν φεύγοντες οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ προσωπικὸν τῶν ἀνακτόρων. Ἡ μὴ ἀνεύρεσις παρομοίων σκευῶν ἀλλαχοῦ ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν τύχην καὶ τὴν μὴ ἀνακάλυψιν εἰσέτι εἰς τὴν Κρήτην ἀσυλήτων βασιλικῶν τάφων. Ἀσφαλῶς ὅμως συνήθη θὰ ἦσαν τὰ ἐπὶ χρυσα ὑποκατάστατα.

Παραστάσεις ἱερῶν, ἐνίοτε ἐν συνδυασμῷ μὲ γινομένης τελετουργίας, ἦσαν σύνηθες θέμα εἰς ἀνάγλυφα μινωικὰ λίθινα ἀγγεῖα, ὡς τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ διασωθέντα τεμάχια, μάλιστα τῆς περιοχῆς τῆς Κνωσοῦ. Δύο ἢ τρία μάλιστα τούτων ἀπεικονίζον ἱερὰ κορυφῶν, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐλαφρῶν ἀρχιτεκτονημάτων τῶν κειμένων ἐπὶ βράχων. Εἰς ἓν ἀπεικονίσθη λατρευτῆς, προσφέρων ἴσως καρποὺς ἐντὸς κανίστρου.

Οὐδαμῶς ὅμως ἀλλαχοῦ διεσώθη πλήρης παράστασις ἱεροῦ κορυφῆς, ὡς εἰκ. 94 εἰς τὸ σκεῦος τῆς Ζάκρου. Ἡ τριμερὴς διάρθρωσις τοῦ οἰκοδομήματος εἶναι σαφής. Ἡ μεσαία πτέρυξ μὲ τὸ μέγα θύρωμα ἐξέχει εἰς τὸ μέσον, ἐνῷ αἱ πλευρικαὶ πτέρυγες, μὲ τὰ κιονωτὰ ἀνοίγματα τῶν, ἐπιστέφονται διὰ σειρῶν διπλῶν κεράτων. Τὸ θύρωμα τῆς πύλης κοσμεῖται διὰ δικτύου σπειρῶν καὶ πλαισιοῦται διὰ περιθυρώματος διακοσμουμένου μὲ συνεχομένης σπείρας. Διακρίνονται ἑκατέρωθεν αἱ παραστάδες, αἱ ὑποβαστάζουσαι τὸ ἐπίσης διὰ σπειρῶν κοσμούμενον ὑπέρθυρον. Ἰστοὶ μὲ λογχοειδεῖς ἀπολήξεις συνδυάζονται μὲ τετραγωνικὰ ἐπιθήματα, γνωστὰ καὶ ἐξ ἄλλων παραστάσεων ἱερῶν, ὅπου ἡρμηνεύθησαν ὡς ἐπιθήματα στύλων εἰς ἱεροὺς τόπους.

Ἐπὶ τοῦ γεισώματος τοῦ μεσαίου κλίτους παρεστάθησαν ἀντιθετικῶς δύο ζεύγη καθημένων αἰγῶν, φυλαττόντων κεντρικὸν δυσδιόριστον ἀντικείμενον, ἴσως βαίτυλον, ἀνεικονικὴν πιθανῶς ἀπόδοσιν τῆς θεότητος. εἰκ. 77 Ἄλλη αἰγάγρος ἀναρριχᾶται ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ λόφου μὲ λίαν χαρακτηριστικὴν κίνησιν. Ἄνω τῶν διπλῶν κεράτων παρεστάθησαν δύο πτηνά, ἴσως ἱέρακες, τὸ ἐν ὑπεριπτάμενον τοῦ δεξιοῦ κλίτους, τὸ ἄλλο ἐπικαθήμενον ἐφ' ἑνὸς τῶν κεράτων. Τὰ ἱερὰ αὐτὰ πτηνὰ ὑποδηλοῦν, φαίνεται, τὴν παρουσίαν θεοτήτων.

Αἱ παράλληλοι ὀρίζονται γραμμαὶ πρὸ τῆς εἰσόδου ἀποδίδουν μᾶλλον βαθμίδας. Μικρὸς βωμὸς μὲ κυρτὰς πλευρὰς εἶναι τοποθετημένος ἐπὶ τῆς κατωτέρας βαθμίδος, ἀκριβῶς πρὸ τῆς εἰσόδου. Ἐξω ταύτης ἐκτείνεται προαύλιον μὲ κτιστὸν περίβολον, ἐμφανίζοντα ἐπίσης τριμερῇ διάταξιν, μὲ τὸ μεσαῖον μέρος χαμηλότερον. Ὁ περίβολος ἐπιστέφεται ὑπὸ σειρᾶς διπλῶν κεράτων. Εἰς τὴν βάσιν καὶ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς κλίμακος, ἐντὸς τοῦ προαυλίου, παρεστάθη βαθμιδωτὸς βωμὸς μὲ δενδρύλλιον ἐπισκιάζον

αυτόν. Τρίτος, πολύ μεγαλύτερος, παραλληλεπίπεδος βωμός καταλαμβάνει τὸ κέντρον τῆς αὐλῆς. Ἐπὶ τούτου θὰ ἡδύνατο νὰ γίνουν αἱ δημόσιαι θυσίαι κατὰ τὰς τελετουργίας. Ἐκτὴ αἰγάγρος διασκελίζει μὲ ταχεῖαν κίνησιν τοὺς βράχους τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ ὑψώματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου κεῖται τὸ ἱερόν. Τοῦτο ἦτο, φαίνεται, ἐγκατεστημένον ἐντὸς κοιλώματος ἢ χάσματος τῆς κορυφῆς καὶ ἡ προοπτικὴ ἀπόδοσις τῶν ἐπενθέτων βράχων εἶναι ἐξόχως ἐντυπωτικὴ.

Ἡ ὅλη παράστασις εἶναι ἐξόχως χαρακτηριστικὴ τοῦ φυσιοκρατικοῦ, ἀλλὰ ταυτοχρόνως διακοσμητικῶς γραφικοῦ πνεύματος τῆς μινωικῆς τέχνης κατὰ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀκμὴν. Πολλὰ ἐπίσης διδασκόμεθα περὶ τῶν μινωικῶν ἱερῶν, μάλιστα τῶν ἐπὶ τῶν κορυφῶν ὀρέων ἐγκατεστημένων. Ἡ αἰγάγρος, τὸ ἐξαιρετικῶς εὐκίνητον καὶ διὰ τοῦτο λίαν δυσπροσπέλαστον ζῷον, ἔζη εἰς τὰς ὀρεινὰς περιοχὰς τῆς Κρήτης, μάλιστα εἰς τὰ Λευκὰ ὄρη καὶ τὰ ὄρη τῆς Σητείας. Σήμερον ἔχει ἀποβῆ σπανιώτατον εἶδος, βαῖνον πρὸς τὸν ἀφανισμόν, ἐπιζῶν μόνον εἰς ἀπομεμονωμένας περιοχὰς τῶν Σφακιῶν τῆς Δυτικῆς Κρήτης. Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ζάκρου ἢ θεότης ὡς «Πότνια θηρῶν» νὰ ἔχη ὡς ἀκόλουθα ζῶα τοὺς αἰγάγρους. Ἄλλη ἐπιβεβαίωσις τῆς μορφῆς τῆς ὡς Θεᾶς τῶν αἰγάγρων παρέχεται ὑπὸ τελετουργικῶν σκευῶν, μάλιστα τοῦ τύπου τῶν ρυτῶν, τῶν ὁποίων ἡ πρόχυσις καὶ αἱ λαβαὶ ἔχουν τὴν μορφήν κεφαλῆς αἰγάγρου μὲ μακρὰ τοξοειδῆ κέρατα. Αἱ μεταγενέστεραι αὗται ἀνακαλύψεις ἐπεβεβαίωσαν πέραν πάσης ἀμφιβολίας τὴν γνησιότητα τοῦ διαδήματος μὲ τὴν παράστασιν τῆς θεᾶς δαμαζούσης δύο αἰγάγρους, ἐνὸς ἐκ τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐκ Ζάκρου θησαυροῦ τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη.

Ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ἐν τῶν ἱερῶν κορυφῆς τῆς περιοχῆς Ζάκρου ἡρευνήθη δι' ἐνὸς τῶν μελῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ συνεργείου τῆς ἀνασκαφῆς, τοῦ Κ. Δαβάρα. Εὐρίσκετο ἐπὶ τοῦ ΒΔ. τῆς Ζάκρου ὀρεινοῦ συγκροτήματος, κατὰ τὴν κορυφὴν Τραόσταλος. Τὸ τοπωνύμιον σημαίνει «στάνην τράγων», ἔννοιαν πολὺ συγγενῇ τοῦ «σηκοῦ τῶν αἰγάγρων», ὡς θὰ ἡδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ μινωικὸν ἱερόν κορυφῆς. Ἐκεῖ ἀνευρέθησαν, ὡς εἰς τὰ πλείστα τῶν τοιούτων ἱερῶν τὰ ὁποῖα ἐξηρευνήθησαν μέχρι σήμερον, πολὺ ὀλίγα λείψανα κτηρίων, ἀναγόμενα εἰς τὴν πρώτην νεοανακτορικὴν περίοδον. Ἀντιθέτως ἡ μεγάλη πλειονότης τῶν πληνίων ἀναθημάτων, κυρίως τῶν ἀποδιδόντων λατρευτὰς τῆς θεότητος καὶ ποικίλα μικρὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα προσεφέροντο ἢ ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς, ἀνήκει εἰς τοὺς παλαιοανακτορικοὺς χρόνους. Φυσικὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ βεβαιωθῇ, ἂν τὸ ἱερόν τοῦ Τραοστάλου ἦτο ἀκριβῶς τὸ εἰκονισθὲν ἐπὶ τοῦ ρυτοῦ. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ τεχνίτης ἀντέγραψε συγκεκριμένον ἱερόν. Ἡ μινωικὴ τέχνη οὐδόλως ἢ σπανίως ἀποδίδει συγκεκριμένα πραγματικὰ κτήρια ἢ σαφῶς προσδιοριζόμενάς ἱστορικὰς σκηνάς. Τοῦτο ἀποτελεῖ

95. Ρυτὸν μορφῆς κεφαλῆς ταύρου, συμπληρωθὲν ἐν μέρει (βλ. καὶ σελίδα 12).

ἓνα τῶν κυρίων χαρακτήρων τοῦ μινωικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἀποφεύγει τὸ συγκεκριμένον καὶ ἀτομικὸν ἢ τὴν ἀφήγησιν γεγονότων.

Δὲν θὰ εἶναι ἀσφαλῶς ἀπλῇ σύμπτωσις, ὅτι τμήματα τῶν δύο σπουδαιότερων τελετουργικῶν ἀγγείων τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῆς Αἰθούσης τῶν τελετουργιῶν, συνοδευόμενα μάλιστα ὑπὸ ἄλλων σκευῶν λατρευτικῆς χρήσεως. Ἡ παρουσία των δηλοῖ σαφῶς ὅτι οἱ κάτοικοι ἐπεχείρησαν νὰ ἐξιλεώσουν τὴν ὀργισμένην θεότητα ἐνώπιον τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου. Ἡ παρουσία τῶν σκευῶν τούτων στηρίζει ἐπίσης τὴν ἄποψιν, ὅτι αἱ ἐπάλληλοι μεγάλαι αἵθουσαι τῆς δυτικῆς πτέρυγος ἐχρησιμοποιοῦντο δι' ἱεράς τελετουργίας, ἀφοῦ μάλιστα μία ἀνάλογος λειτουργία ἔχει βεβαιωθῇ διὰ τὰς ὑποστύλους αἰθούσας, τὰς συνδεομένας μὲ τὰ βασιλικά ἱερά εἰς τὰ ἄλλα μεγάλα ἀνάκτορα.

16. Ἡ αἴθουσα τῶν συμποσίων

Ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ κλίτους τῆς Αἰθούσης τῶν τελετουργιῶν εἰσέρχεται τις διὰ τριθύρου κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν εἰς ἄλλην εὐρύχωρον, καίτοι μικροτέραν, αἴθουσαν, διαστάσεων περίπου 6×7 μ. Ἄν κρίνη τις ἀπὸ τὰς διακοσμήσεις τῶν τοίχων καὶ τοῦ δαπέδου, ὥς καὶ ἀπὸ τὴν ἄμεσον σύνδεσιν μετὰ τῆς Αἰθούσης τῶν τελετουργιῶν, θὰ ἔδει νὰ πρόκειται περὶ ἄλλου ἐπισήμου χώρου, χρησιμοποιουμένου ἐπίσης κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν σχέσει μὲ τὸ ἱερόν. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ἐδώσαμεν τὸ ὄνομα Αἴθουσα τῶν συμποσίων, ἐξ αἰτίας τῶν πολλῶν ἀγγείων τῶν προοριζομένων δι' οἶνον, τὰ ὅποια ἀνευρέθησαν ἐντὸς αὐτῆς. Τὰ σκεύη ταῦτα εἶχον ἀποτεθῆ εἰς δύο διάφορα σημεία : οἱ ἀμφορεῖς, ὅχι ὀλιγώτεροι τῶν δέκα, συμπεριλαμβανομένου ἑνὸς τοῦ τύπου τῶν ψευδοστόμων, ἀνευρέθησαν εἰς τὴν κόγχην, ἡ ὅποια ἐσχηματίζετο εἰς τὴν ἀνατολικωτέραν τῶν τριῶν θυρῶν τοῦ τριθύρου μεταξὺ τῶν παραστάδων καὶ τοῦ τοίχου, ἐνῶ αὕτη παρέμενε κλειστή. Αἱ οἰνοχοῖσται, ὀκτὼ εἰς τὸ σύνολόν των καὶ πᾶσαι ὁμοιόμορφοι, ἄνευ διακοσμήσεως, ἀνευρέθησαν, ἴσως πεσοῦσαι ἐξ ἑρμαρίου ἢ ρυμοῦ, παρὰ τὸν νότιον τοίχον, ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον ὅπου μία θύρα, ἄγουσα πρὸς αὐλὴν ἢ κῆπον, εἶχεν ἀκολουθῶς διατειχισθῆ μὲ μεγάλους λίθους· ἐνῶ δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι τὸ δωμάτιον τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ συμπόσια, ἀσφαλῶς δὲν πρόκειται περὶ ἀποθήκης καὶ τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθέντα σκεύη οἴνου φαίνεται ὅτι προωρίζοντο δι' ἐπὶ τόπου χρῆσιν. Ὅμως μόνον ὑποθετικῶς θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ συμποσίων ἢ ἀπλῶς περὶ γευμάτων. Χρῆσις οἴνου ἐγένετο καὶ κατὰ τὰς ἱεράς τελετουργίας, ὥς κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς θείας κοινωνίας, διὰ τὴν ὁποίαν προωρίζοντο τὰ ἐντὸς τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ ἀποτεθειμένα ἐπὶ ποδὸς ποτήρια. Ὡστε δὲν φαίνεται ἀπίθανος ἡ τελετουργικὴ χρῆσις τῆς αἰθούσης ταύτης, ἡ ὅποια ἐφωτίζετο ἀπλῆτως διὰ μεγάλων διδύμων παραθύρων ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς.

Τὸ δάπεδον διεκοσμήθη καθ' ὅμοιον τρόπον μὲ τὸ τῆς μεγαλυτέρας αἰθούσης τῶν τελετουργιῶν : δύο σειραὶ διαχώρων μεριζομένων εἰς μικρότερα διάχωρα διὰ κεκονιαμένων ἄρμων, κεχρωσμένων ἐπίσης μὲ ἔντονον ἐρυθρὸν χρῶμα καὶ ὁμοίως πλαισιουμένων, κατελάμβανον τὸ κέντρον τοῦ δωματίου

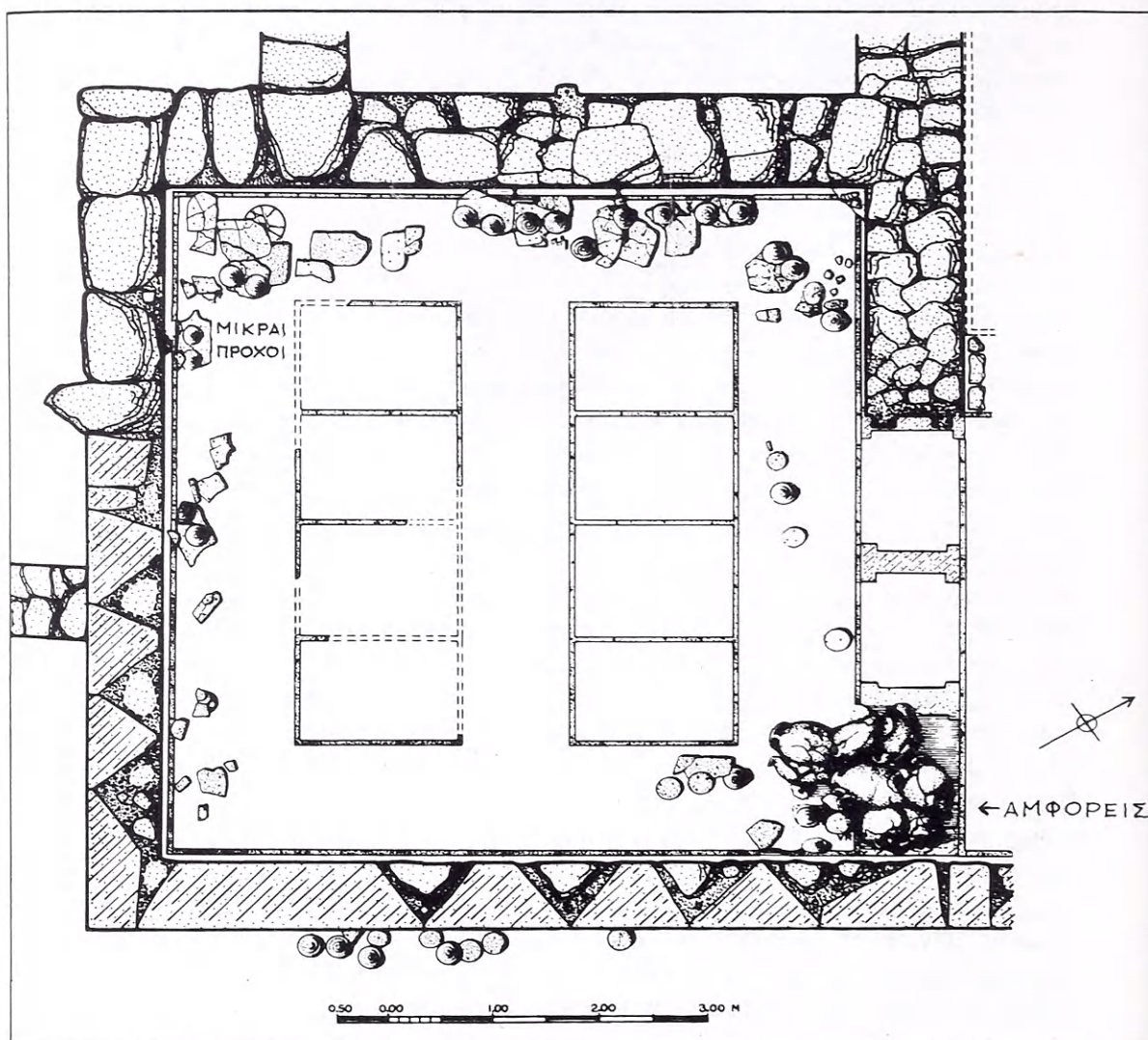
εἰκ. 96, 9, 10

εἰκ. 97

καὶ παρεῖχον τὴν ἐντύπωσιν πλακῶν ἢ ταπήτων. Καὶ ἐνταῦθα ἡ πληροῦσα τὰ διαχώρα ὕλη ἐξηφανίσθη ἐντελῶς. Ἄλλο ὁμοίου χρώματος κονίαμα ἄρμου περιέβαλλε τὸ δάπεδον τῆς αἰθούσης. Ἐν πράγματι ἡ τελευταία εἶχε χρησιμοποιηθῇ διὰ συμπόσια, θὰ ἡδύνατό τις νὰ φαντασθῇ ἐπιμήκεις τραπέζας τοποθετημένας ἐπὶ τῶν δύο παραλλήλων σειρῶν τῶν διαχώρων.

Οἱ τοῖχοι εἶχον διακοσμηθῇ μὲ ἐντυπωτικήν ἀνάγλυφον τοιχογραφίαν, ἀποτελοῦσαν συνεχὲς διάζωμα, τὸ ὁποῖον περιέβαλλεν ὁλόκληρον τὴν αἶ-

96. Κάτοψις τῆς αἰθούσης συμποσίων μὲ τὴν σκευὴν καὶ τὰ λείψανα τοῦ διαζώματος τῶν σπειρῶν ἐπὶ τόπον.

97. Ἀμφορεῖς οἴνου καὶ μέρος τοῦ διαζώματος τῶν ἀναγλύφων σπειρῶν, ὡς εὐρέθησαν εἰς τὴν αἵθουσαν τῶν συμποσίων.

θουσαν ἀμέσως κάτω τῆς ὀροφῆς, ἐκτεινόμενον εἰς μῆκος 26 ὄλων μέτρων. Τεμάχια τοῦ ἀναγλύφου κονιάματος ἀνευρέθησαν δισκορπισμένα ἐπὶ τοῦ δαπέδου παρὰ τοὺς τοίχους. Τὸ διάζωμα ἀπετέλουν μεγάλοι, ἰσχυρῶς ἀνάγλυφοι εἰς σειρὰν συνεχόμενοι σπεῖραι, συνδεόμενοι ἀναμεταξύ των. Ἀπεδόθησαν λευκαί, μὲ ἐγχρωμον ρόδακα εἰς τὸ κέντρον, προβαλλόμενοι ἐπὶ κυανοῦ βάθους. Δυστυχῶς τὰ χρώματα εἶχον ἀλλοιωθῆ ἐκ τοῦ πυρός. Μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου μετὰ τοῦ διαζώματός του εἶχε καταπέσει ἐπὶ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς.

Τεμάχια τοῦ διαζώματος καταπεσόντα ἔμπροσθεν τῆς τριπλῆς θύρας ἀπεδείκνυν ὅτι ἀρχικῶς τοῦτο ἦτο τοποθετημένον ὑψηλὰ ἄνω ταύτης. Ἡ ἀκριβὴς θέσις του διεπιστώθη ὅταν παρετηρήθησαν εἰς τοῦτο ἐγκοπαὶ κατὰ κανονικὰ διαστήματα. Πλατεῖαι καὶ μικροῦ ὕψους ὀρθογώνιοι ἐγκοπαὶ ἀνεγνωρίσθησαν εἰς τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ δυτικὸν τμήμα. Ἀντιθέτως εἰς τὸ τμήμα τὸ διακοσμοῦν τὸν νότιον τοῖχον ἐσημειώθησαν τρεῖς εἰς σειρὰν ἡμικυκλικαὶ βαθεῖαι τομαί, διακόπτουσαι τὴν σειρὰν τῶν συνεχόμενων σπειρῶν. Πιθανῶς τοῦτο ἐπανελαμβάνετο δις εἰς ἐκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ἡ ἐρμηνεία εἶναι προφανής: τὸ διάζωμα εἶχε τοποθετηθῆ ἀμέσως κάτω τῆς δοκώσεως τῆς ὀροφῆς, ὁ σκελετὸς τῆς ὁποίας ἐβάσταζε τὸ δάπεδον τοῦ ὑπερκειμένου ὀρόφου. Δύο συστήματα δοκῶν, ἕκαστον συνιστώμενον ἐκ τριῶν ἡμικυλινδρικών δοκῶν, κατὰ κανονικὰς ἀποστάσεις κατευθυνομένων ἐκ Β. πρὸς Ν., ἀπετέλεσαν εἶδος ἐσχάρας, ἐπὶ

τῆς ὁποίας ἐστηρίχθησαν αἱ ἐκ Δ. πρὸς Ἀ. δοκίδες. Αἱ δοκίδες αὗται, εἰς μορφὴν μαδερίων, ἦσαν πυκνότερον τοποθετημέναι καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐβασίσθη τὸ δάπεδον τοῦ ἄνω δαπέδου, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπετελεῖτο ἐκ σανίδων ἢ ἐξ ἄλλης φθαρτῆς ὕλης. Ἔχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα παράδειγμα τοῦ τρόπου ὁροφώσεως μιᾶς μεγάλης αἰθούσης μινωικοῦ ἀνακτόρου. Ἄλλο παράδειγμα παρέσχε τὸ ισόγειον τοῦ μεγάλου κλιμακοστασίου τῆς Κνωσοῦ. Ἡ μέθοδος ζεύξεως περιωρισμένων χώρων διὰ μεγάλων δοκῶν καὶ μικροτέρων δοκίδων εἶναι γνωστὴ ἐπίσης ἐκ τῶν κρυπτῶν τῆς Βασιλικῆς Ἐπαύλεως καὶ τοῦ Νοτίου Βασιλικοῦ τάφου τῆς Κνωσοῦ.

Εἰς τὴν Κνωσὸν διαζώματα σπειρῶν ἀπεδόθησαν εἰς τοιχογραφίας, ὅχι ὅμως ἀναγλύφως. Σημαντικὸς διάκοσμος ἀναγλύφων σπειρῶν συνδεομένων εἰς δίκτυον καὶ συνδυαζομένων μὲ ρόδακας ἐντὸς κυματιστῶν πλαισίων, ἀνευρέθη εἰς μίαν αἴθουσαν τοῦ βορειοδυτικοῦ τομέως τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν του καὶ τῶν τελετουργικῶν σκευῶν τὰ ὁποῖα περιεῖχε, φαίνεται ὅτι ἀπετέλει μέρος τοῦ ἱεροῦ. Τμῆμα τοῦ διαζώματος τῆς «Αἰθούσης τῶν συμποσίων» τῆς Ζάκρου, ἐκ τοῦ δυτικοῦ αὐτῆς τοίχου, ἀνασυνεκροτήθη ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου εἰς μῆκος ἐξ μέτρων καὶ εἶναι ἐκτεθειμένον νῦν εἰς τὸ Μουσεῖον. Εἶναι τὸ μακρότερον καὶ μᾶλλον χαρακτηριστικὸν διακοσμητικὸν διάζωμα ἐξ ὧσιν περιεσώθησαν εἰς τὰ μινωικὰ ἀνάκτορα, ἐπαύλεις καὶ ἀγροικίας καὶ παρέχει ζωηρὰν εἰκόνα τοῦ τρόπου διακοσμήσεως τῶν μεγάλων τελετουργικῶν αἰθουσῶν.

98. Μόνωτος κύαθος ἐξ ἀλαβαστροειδοῦς μαρμάρου, προερχόμενος ἐκ τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

17. Τὰ βασιλικά διαμερίσματα κατοικίας

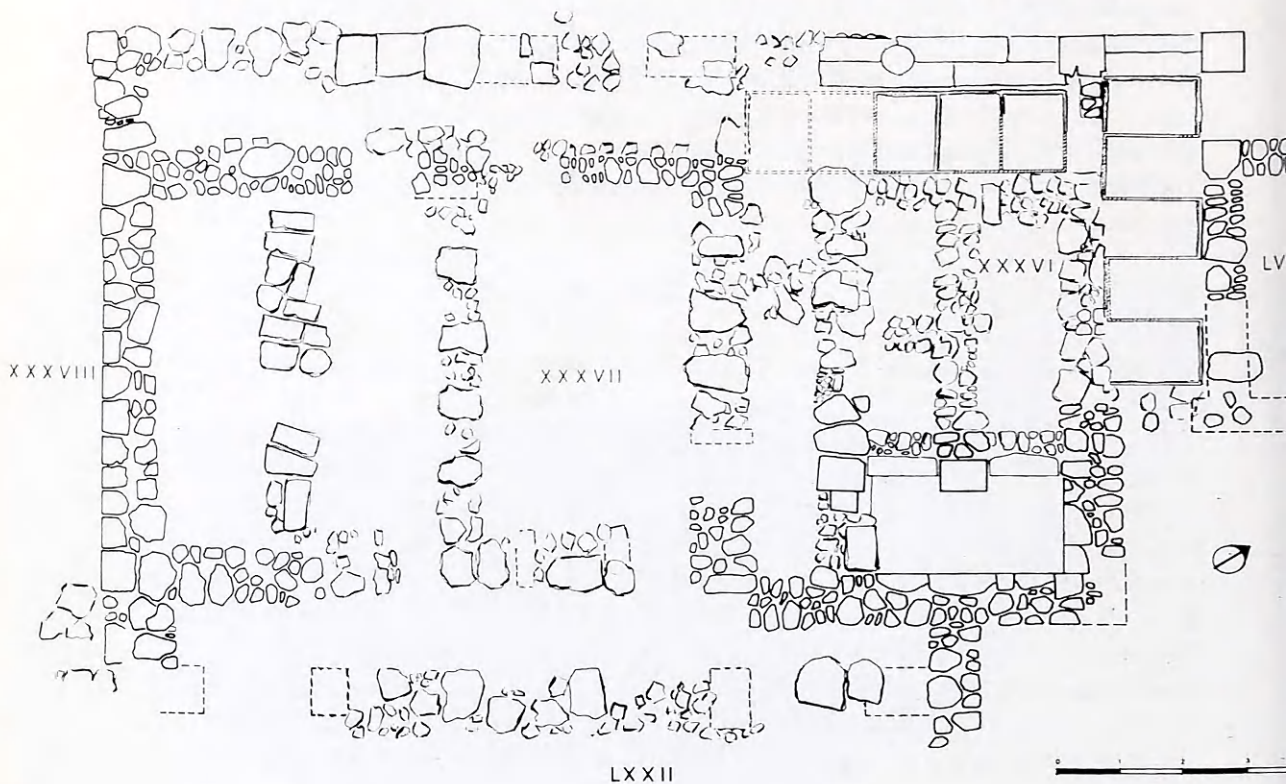
Ἡ διαπίστωσις, ὅτι ἡ δυτικὴ πτέρυξ κατελαμβάνετο κυρίως ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ, ὠδήγησεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὰ βασιλικά διαμερίσματα κατοικίας καὶ πολιτικῆς διοικήσεως θὰ ἔδει νὰ ἀναζητηθῶσιν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα. Ἡ στενὴ, ἐπίπεδος μεταξὺ τῶν δύο λόφων λωρὶς γῆς διηρύνετο βαθμηδὸν καθ' ὅσον ἐπροχώρει πρὸς τὴν θάλασσαν, ὁπόθεν θὰ ἐξεκίνει ἡ κυρία πρὸς τὸ ἀνάκτορον προσπέλασις. Τὸ ἔδαφος εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην ἦτο πολὺ εὐνοϊκώτερον διὰ τὴν προσαρμογὴν διαμερισμάτων διαμονῆς, τὰ ὅποια θὰ ἦσαν δροσερώτερα κατὰ τὸ θέρος καὶ κατὰ τὸν χειμῶνα, ἀσφαλέστερα ἔναντι τῶν κατερχομένων διὰ τῆς φάραγγος ὑδάτων. Ἐκτὸς τῶν πλεονεκτημάτων τούτων ἦτο φυσικὸν τοιαῦτα διαμερίσματα νὰ εἶναι ἐστραμμένα πρὸς τὴν θάλασσαν, προσφέροντα εὐκόλον πρόσβασιν πρὸς τὸν λιμένα καὶ ἄμεσον ἔλεγχον τῆς διακινήσεως τῶν θαλασσίων ἐπιχειρήσεων καὶ ἐμπορευμάτων. Οὐδόλως ἐπομένως ἐξέπληξεν ἡ διὰ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης ἐπιβεβαίωσις τῆς ὑποθέσεως, ὅτι, ὡς εἰς τὴν Κνωσόν, τὰ βασιλικά διαμερίσματα κατοικίας εὗρίσκοντο εἰς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα.

Δυστυχῶς ἡ ἀναγνώρισις καὶ διαλεύκανσις τῶν καθ' ἕκαστα στοιχείων τῆς πτέρυγος ἦσαν, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, πολὺ δυσχερεῖς, ἐξ αἰτίας τῶν μεγάλων ζημιῶν τοῦ τομέως τούτου τοῦ ἀνακτόρου ἐκ τῆς καλλιεργείας καὶ ἐκ τῆς διαβρώσεως, ἡ ὁποία ἐπῆλθεν ἐκ τῶν κατερχομένων ὑπὸ μορφὴν χειμάρρων ὑδάτων κατὰ τοὺς μεγάλους ὄμβρους τοῦ χειμῶνος. Κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ τομέως εἶχον ἀπομείνει πολὺ μικραὶ ἐπιχώσεις καὶ ἡ καλλιέργεια, καίτοι γενομένη διὰ μέσων ὄχι μηχανικῶν, διεισέδυσσε σχεδὸν μέχρις αὐτῶν τῶν δαπέδων τοῦ ἰσογείου ὁρόφου, ἰδίως μάλιστα εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ἐφυτεύθησαν ἄμπελοι ἢ ἐλαῖαι. Ὡρισμένοι πρόχειροι ὑδαταγωγοὶ διὰ τὴν ἄρδευσιν τῶν κτημάτων ἐδημιούργησαν βαθείας τομὰς εἰς τὰ λείψανα καὶ ἐπέφεραν μεγαλυτέρας ἀκόμη ἀλλοιώσεις. Τέλος οἱ τοῖχοι ἐκ πελεκητῶν λίθων, οἱ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους διαφαινόμενοι, ἐπρομήθευσαν εἰς τοὺς ἐπιχωρίους ἔτοιμον οἰκοδομικὸν ὑλικόν· εὐτυχῶς ἡ ἐκμετάλλευσις τούτου ἐγένετο εἰς περιωρισμένον σχετικῶς μέτρον, ἀφοῦ ἡ ἔρημος περιοχὴ τοῦ κόλπου ὀλίγους κατοίκους προσ-

εἰλκυσε. Μόνον πρὸς τὰ βόρεια κράσπεδα τῆς πτέρυγος, ὅπου τὸ κτήριον ἀνήρχετο κατ' ἄνδρα ἐπὶ τῆς ἡπίας κλιτύος τοῦ λόφου, διεσώθησαν τοῖχοι εἰς μεγαλύτερον ὕψος, ἀφοῦ μάλιστα ἐκαλύφθησαν ὑπὸ λιθοσωρῶν, οἱ ὅποιοι ἀπετέλεσαν ἀντερείσματα διὰ τὰ ἄνδρα καλλιεργείας.

Παρὰ τὰς δυσκολίας ταύτας κατέστη δυνατή, μὲ τὴν συγκριτικὴν μελέτην ἀναλόγων στοιχείων ἀπαντώντων εἰς τὰ λοιπὰ ἀνάκτορα, ἡ διευκρίνησις τῆς μορφῆς τῶν διαμερισμάτων τῆς πτέρυγος εἰς ἱκανοποιητικὸν βαθμόν. Παραμένουν εἰσέτι ἄλυτα προβλήματα, τὰ ὅποια ἐλπίζεται ὅτι θὰ διαλευκανθοῦν μὲ τὴν περαιτέρω πρόοδον τῆς ἀνασκαφῆς. Μεταξὺ τῶν λειψάνων κατέστη δυνατόν νὰ ἀναγνωρισθοῦν τὰ δωμάτια διαμονῆς τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης μὲ τοὺς βοηθητικούς τῶν χώρους, μεγαλοπρεπῆς αἴθουσα μὲ ἰδιόρρυθμον ἐντὸς αὐτῆς ἐγκατάστασιν κιονωτῆς δεξαμενῆς καὶ ὠρισμένα ἄλλα κτήρια ἐιδικῆς φύσεως διὰ τὴν ἐξασφάλισιν ποσίμου ἢ δι' ὑπηρεσιακὴν χρῆσιν ὕδατος. Ἡ ἄμεσος σύνδεσις τῶν διαμερισμάτων τούτων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν αὐλῶν πρὸς τὰς κυρίας εἰσόδους

99. Κάτωσις τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων, δεικνύουσα τὰ ἀνευρεθέντα λείψανα.

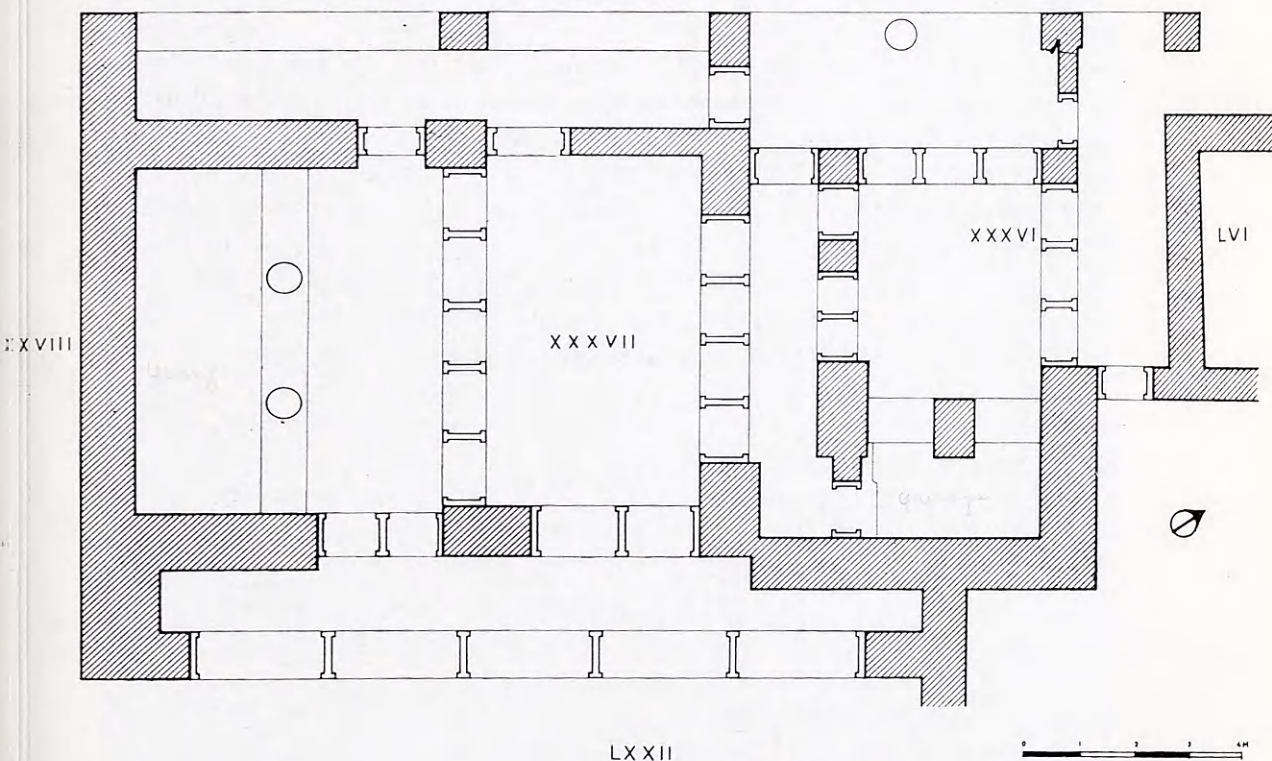

τοῦ ἀνακτόρου, ὡς καὶ ἡ πρόσβασις πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν, ἀπ' εὐθείας ἢ διὰ διαδρόμων, συνελήφθη καὶ ἐσχεδιάσθη κατὰ τρόπον ὄντως ἀριστοτεχνικὸν ὑπὸ ἱκανωτάτου καὶ πεπειραμένου ἀρχιτέκτονος. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν σχεδίων, ἐπίσης ὑψηλῆς ποιότητος, ἐπραγματοποιήθη διὰ τεχνικῶν, οἱ ὅποιοι ἀσφαλῶς εἶχον ἤδη συμμετάσχει ἀλλαχοῦ εἰς ἀνάλογα ἔργα.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τομέως τούτου δὲν ἐτελείωσεν εἰσέτι ὥστε νὰ δύναται τις νὰ σχηματίσῃ πλήρη εἰκόνα τῆς τόσον σημαντικῆς διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνακτόρου ἀνατολικῆς πτέρυγος. Ἐκτὸς τούτου, ἀφοῦ δὲν ἀνεκαλύφθη μέχρι τοῦδε ἡ ἀνατολικὴ ἐξωτερικὴ πρόσοψις, παραμένει πάντοτε ὑποθετικὴ ἡ ὑπαρξίς κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ἄλλης κυρίας εἰσόδου, συνδυαζομένης, ὡς εἰς τὰ ἄλλα ἀνάκτορα μὲ προπύλαια. Ἐπίσης προβληματικὴ παραμένει

100. Κάτοψις τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων, ἐνθα δεικνύεται ἡ προτεινομένη ἀποκατάστασις:

XXXVI τὸ διαμέρισμα τῆς βασιλίσσης μετὰ τὴν στοάν, τὸ ἐσωτερικὸν πολύθυρον καὶ τὸν φωταγωγόν· XXXVII τὸ διαμέρισμα τοῦ βασιλέως μετὰ τὴν στοάν, τὸ πολύθυρον καὶ τὸν φωταγωγόν· XXXVIII διάδρομος πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν· LVI ἀποθήκη τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων· LXXII ἡ αἴθουσα τῆς κυκλικῆς δεξαμενῆς.

ἡ συνολικὴ ἔκτασις τῆς πτέρυγος. Ἡ ἐργασία τῶν τελευταίων ἐτῶν ἐπεβεβαίωσε τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ ἤδη ἀποκαλυφθὲν τμῆμα μαρτυρεῖ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν διαμερισμάτων διαμονῆς τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας καὶ τῶν διὰ τὴν πολιτικὴν διοίκησιν χρησιμοποιοθέντων δωματίων, τὰ ὁποῖα διακρίνονται διὰ τὴν πρωτοτυπίαν καὶ χάριν τῶν.

Ἡ διάρθρωσις τῆς προσόψεως κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς κεντρικῆς αὐλῆς μὲ τετραγωνικοὺς στύλους καὶ κίονας, οἱ ὅποιοι ἐσχημάτιζον στοὰν πολὺ μικροτέρου βάθους ἐκείνου τῆς στοᾶς τῆς βορείας πλευρᾶς, ἐθεωρήθη ἀμέσως ὡς ἔνδειξις τῆς παρουσίας τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων ἀμέσως ὀπισθεν τῆς προσόψεως ταύτης. Τοῦτο πράγματι ἐπεβεβαιώθη μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν καὶ λεπτομερῆ μελέτην τῶν κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων.

εἰκ. 99, 100

Ὅπισθεν τῆς στοᾶς κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν τῆς κεντρικῆς αὐλῆς ὑπῆρχον δύο μεγάλα παράπλευρα «μέγαρα» — βασιλικά διαμερίσματα — τοῦ μετὰ φωταγωγοῦ καὶ πολυθύρου τύπου, καλῶς γνωστοῦ ἐκ τῶν ἄλλων ἀνακτόρων. Τὸ νοτιώτερον διαμέρισμα, μὲ κύριον ἄξονα ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον, ἦτο τὸ μεγαλύτερον, διαστάσεων περίπου 6×9.5 μ., διαχωριζόμενον εἰς δύο διὰ πολυθύρου μὲ πέντε εἰς σειρὰν θύρας, τῶν ὁποίων διεσώθησαν μόνον αἱ πλάκες στηρίξεως τῶν παραστάδων. Ὁ φωταγωγὸς κατελάμβανε τὸ νότιον ἄκρον τοῦ διαμερίσματος καὶ ἐκ τοῦ στυλοβάτου του, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴσταντο προφανῶς δύο κίονες, διετηρήθη μόνον ἡ στρῶσις στηρίξεως ἐξ ὅχι πολὺ κανονικῶν πλακῶν. Ἡ αἶθουσα αὕτη ἐπεκοινώνει μετὰ τῆς πρὸς Βορρᾶν κειμένης δι' ἐτέρου πολυθύρου ἐκ δύο ζευγῶν θυρῶν. Δύο ἄλλαι δίδυμοι θύραι ἔφερον πρὸς τὴν ἀνατολικὴν μεγάλην αἶθουσαν μὲ τὴν δεξαμενὴν. Πασῶν τῶν θυρῶν τούτων σώζονται μόνον αἱ ὑποθεμελιώσεις τῶν παραστάδων καὶ αἱ πλάκες στηρίξεως τῶν κατωφλίων. Δύο μοναὶ θύραι, ἀντίστοιχοι, ὡς καὶ αἱ δίδυμοι θύραι τῆς ἄλλης πλευρᾶς, μὲ τὰ δύο τμήματα τῆς αἰθούσης, ἔφερον εἰς τὴν πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν ἐστραμμένην στοάν. Τόσον ὁ κεντρικὸς ὅσον καὶ οἱ πλευρικοὶ στῦλοι τῆς στοᾶς ταύτης ἐβασίζοντο ἐπὶ σχετικῶς ὑψηλῆς κρηπίδος ἐκ σκληροῦ μέλανος τιτανολίθου. Τὸ ὕψος ταύτης σχετικῶς μὲ τὸ ἐπίπεδον τῆς κεντρικῆς αὐλῆς δεικνύει ὅτι ἡ πρόσβασις πρὸς τὴν νοτίαν αἶθουσαν ἐγένετο μᾶλλον μέσῳ μιᾶς θύρας κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τῆς στοᾶς παρὰ μὲ διασκελισμὸν τῆς κρηπίδος. Εἶναι λογικὸν νὰ δεχθῇ τις ὅτι ξύλινα ἐδώλια τοποθετημένα κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καθίστων τὴν στοάν εἶδος ἀναπαυτηρίου, ἀντιστοιχοῦντος μὲ τὸ τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς κεντρικῆς αὐλῆς.

Ἡ βορεία βασιλικὴ αἶθουσα εἶχε τὸν κύριον ἄξονά της ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ἦτο προσβατὴ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς αὐλῆς. Ὁ φωταγω-

γός της εὑρίσκετο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Ἡ προσπέλασις ἐγίνετο διὰ λίαν εὐρέος ἀνοίγματος, μὲ δύο πλατείας βαθμίδας καὶ κίονα κατὰ τὸ μέσον, στηρίζοντα μετὰ τῶν ἀκραίων τετραγωνικῶν παραστάδων τὸ ἐπιστύλιον. Ἐσωτερικὸν τετραγωνικὸν πολύθυρον, ἔχον ἀνὰ τρεῖς θύρας εἰς ἐκάστην τῶν τριῶν πλευρῶν καὶ δύο ὑπὸ μορφὴν παραθύρων ἀνοίγματα μὲ κεντρικὸν στήριγμα πρὸς τὸν ἀνατολικὸν φωταγωγόν, ἐπέτρεπε τὴν ἀπομόνωσιν τοῦ κυρίου κεντρικοῦ χώρου ἢ τὴν συνένωσίν του μὲ τὸν περιβάλλοντα χώρον τῆς αἰθούσης. Ὄταν τὸ πολύθυρον ἦτο κλειστὸν ἢ ἐσωτερικὴ αἴθουσα ἐφωτίζετο μόνον ἐκ τοῦ φωταγωγοῦ. Τότε ἐσχηματίζετο γωνιακὸς διάδρομος ἀνατολικῶς καὶ νοτίως τῆς ἀπομονωθείσης κεντρικῆς αἰθούσης, ἐπιτρέπων τὴν διάβασιν πρὸς τὴν νοτίαν αἴθουσαν καὶ τὴν στοάν της. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ διαμερίσματος ἀπετέλει οὐσιαστικῶς μίαν προέκτασιν τῆς στοᾶς, ἢ ὁποία μὲ τοὺς στύλους καὶ τὸν κίονα παρουσιάζετο ἰδιαζόντως γραφικὴ, ἀφοῦ μάλιστα ὑπεράνω αὐτῆς ἐμορφοῦτο ἀντίστοιχον κιονωτὸν ἄνδηρον. Ἰδιαιτέρα εἴσοδος, δίβαθμος ἐπίσης, μετὰξὺ δύο τετραγωνικῶν στύλων ἔφερε πρὸς τὸ βόρειον μέρος τῆς στοᾶς. Ὄταν τὸ πολύθυρον ἦτο κλειστὸν, ἢ εἴσοδος αὕτη ὡδήγει διὰ τοῦ σχηματιζομένου βορείως τούτου διαδρόμου πρὸς τὴν ΒΑ. ἐσωτερικὴν αὐλήν. Ὄταν τὸ πολύθυρον παρέμενεν ἀνοικτὸν, ὁ διάδρομος οὗτος καθίστατο μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς βορείας αἰθούσης. Ἄλλη εἴσοδος ἐπέτρεπε τὴν ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν στοάν - ἀναπαυτήριον.

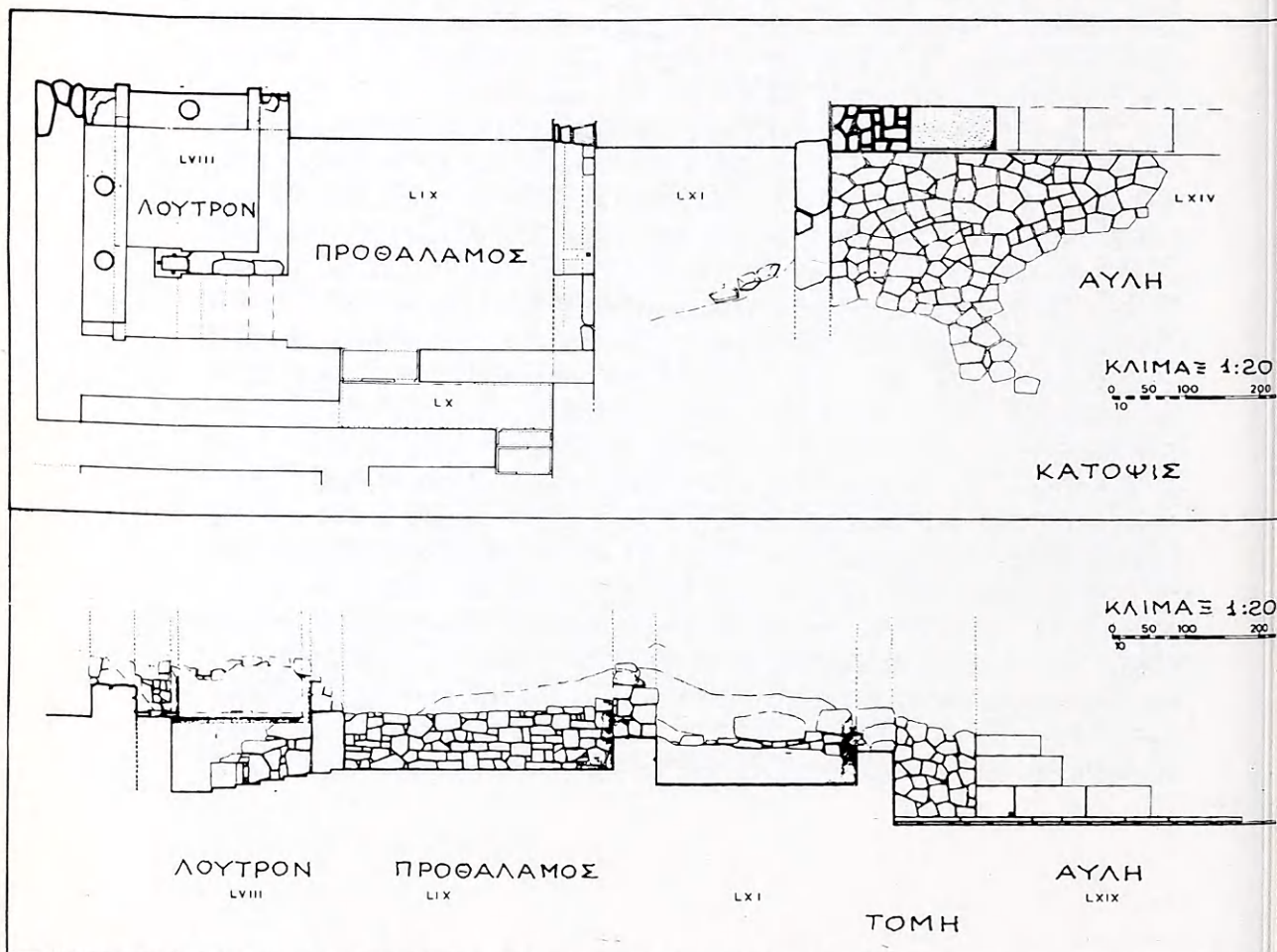
Ἐξω τοῦ χώρου τοῦ περικλειομένου ὑπὸ πολυθύρου τὸ δάπεδον εἶχεν ἐπιστρωθῇ διὰ τῆς αὐτῆς αἰνιγματικῆς ὕλης, ἢ ὁποία ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν Αἴθουσαν τῶν τελετουργιῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος. Καὶ ἐνταῦθα ἀνευρέθησαν τὰ αὐτὰ κονιάματα ἁρμῶν, μερικῶς διατηρούμενα, βαίνοντα μαιανδροειδῶς καὶ σχηματίζοντα διάχωρα, τὰ ὁποία μιμοῦνται μεγάλας πλάκας δαπέδου. Πῶς ἦτο ἐπεστρωμένον τὸ δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ χώρου τοῦ πολυθύρου παραμένει ἄγνωστον, διότι τοῦτο εἶχεν ἀναμοχλευθῇ πλήρως, ἀναφανέντων ὑπὸ τοῦτο παλαιότερων τοίχων. Ὁ φωταγωγὸς καὶ αἱ κρηπίδες τοῦ διπλοῦ παραθύρου εἶχον ἐπενδυθῇ διὰ καλῶς προσηρμοσμένων πελεκητῶν λίθων κατὰ κανονικοὺς δόμους, τῶν ὁποίων διασφύζονται οἱ κατώτεροι. Τὸ δάπεδον εἰς τὸν χώρον τοῦτον εὑρίσκετο εἰς χαμηλότεραν στάθμην τοῦ δαπέδου τῆς αἰθούσης, δύο δὲ κατερχόμεναι βαθμίδες ἔφερον πρὸς αὐτὸ μέσῳ θύρας κατὰ τὴν νοτίαν πλευράν τοῦ φωταγωγοῦ.

Ἡ διαρρύθμισις τῆς αἰθούσης ταύτης, καίτοι ἀκολουθοῦσα τὰς γενικὰς ἀρχὰς ὀργανώσεως τοιούτων διαμερισμάτων, ἐμφανίζει τὴν πρωτοτυπίαν τῆς ἀμέσου προσβάσεως ἐκ τῆς αὐλῆς διὰ κιονωτοῦ ἀνοίγματος καὶ ἐνὸς ἐσωτερικοῦ πολυθύρου ἀπομονοῦντος κεντρικὸν χώρον καὶ μετασχηματίζοντος τὸν περιβάλλοντα ἐξωτερικὸν εἰς διαδρόμους. Τὸ μόνον ἀντίστοιχον παράδειγμα ὑπάρχει εἰς τὸ Μικρὸν ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ.

Ἐκεῖ ὅμως ὁ χώρος μετ' τὸ κεντρικὸν πολύθυρον δὲν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἑβανς ὡς δωμάτιον κατοικίας, ἀλλ' ἡρμηνεύθη ὡς ἀντιθάλαμος εἰσόδου, ἐνῶ ἡ εἴσοδος ἦτο ἀσφαλῶς βορειότερον, κατὰ τὸν χώρον τοῦ ὡς φωταγωγοῦ χρησιμεύσαντος περιστύλου. Περαιτέρω θὰ γίνη λόγος καὶ περὶ ἄλλων ἀντιστοιχιῶν μεταξὺ τῆς Ζάκρου καὶ τοῦ Μικροῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ.

Ἄν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἄλλων ἀνακτόρων, θὰ ἔδει νὰ ὑπῆρχον εἰς τὸν ἄνω ὄροφον ἀντίστοιχα διαμερίσματα, μετ' τὴν αὐτὴν διάταξιν καὶ διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Αἱ στοαὶ ἀντεστοίχουν ἐκεῖ μετ' κιονωτὰ ἄνδхра. Ἄτυχως, λόγῳ τῶν ἐκ τῆς καλλιερθείας φθορῶν, δὲν ἀνευρέθησαν τὰ περισσότερα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τόσον τῶν ἰσογείων ὅσον καὶ τῶν ἀνωγείων διαμερισμάτων, ὡς αἱ βάσεις τῶν κίωνων καὶ παραστάδων, αἱ πλάκες τῶν δαπέδων καὶ τμήματα τῶν θωρακίων τῶν ἀνδρῶν. Οὐδὲν σχεδὸν διεσώθη ἐπίσης ἐκ τοῦ ἀσφαλῶς ὑπάρχοντος κατὰ τὸν σημαντικὸν τοῦτον τομέα τοιχογραφικοῦ διακόσμου καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπικοσμήσεων.

101. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ λουτροῦ καὶ τῶν συνεχομένων διαμερισμάτων.

Ὅτι τὰ διαμερίσματα ταῦτα ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς κύρια δωμάτια κατοικίας τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας ἀποδεικνύεται τόσον ἐκ τῆς μεγαλοπρεποῦς ἐμφανίσεώς των ὅσον καὶ ἐκ τῆς ὁμοιότητός των πρὸς ἄλλους ἀναλόγους χώρους τῶν μεγάλων ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων, τοῦ Μικροῦ ἀνακτόρου καὶ τῆς Βασιλικῆς ἐπαύλεως τῆς Κνωσοῦ, ὡς καὶ τῆς ἐπαύλεως τῆς Ἀγ. Τριάδος, θερινῆς διαμονῆς τῶν βασιλέων τῆς Φαιστοῦ. Ὡς καὶ εἰς τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα, τὸ εὐρυχωρότερον καὶ εὐχερέστερον προσιτὸν δωμάτιον προωρίζετο διὰ τὸν βασιλέα· τὸ μικρότερον, ἰδιαίτερον καὶ ἀπομονούμενον κατὰ βούλησιν, διὰ τὴν βασίλισσαν. Ὁ προσδιορισμὸς οὗτος μὲ βάσιν τὰς ἀναλογίας δὲν θὰ ἔδει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς αὐθαίρετος. Θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβεβαιωθῇ πληρέστερον, ἂν διεσφύζετο ἡ σκευὴ καὶ ἡ τοιχογραφικὴ διακόσμησις τῶν αἰθουσῶν, ἀλλ' ἀτυχῶς ταῦτα ἐξηφανίσθησαν ἐξ ὀλοκλήρου. Δύο μικρὰ τεμάχια μικροσκοπικοῦ δοχείου ἐκ κρυστάλλου μὲ ἀποχρώσεις ἀμεθύστου, ἐνθέματά τινα ἐκ κρυστάλλου καὶ τεμάχια ἀλαβάστρου ἀποτελοῦν τὰς μόνας ἐνδείξεις ὑπάρξεως πολυτίμου σκευῆς. Δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ ἐκ τῶν βασιλικῶν τούτων διαμερισμάτων προέλευσις τοῦ θησαυροῦ τῶν τριῶν χρυσῶν ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη· ὡς ἤδη ὑπεγράμμισθη, ταῦτα εἶναι ἀναντιρρήτως βασιλικά τὸν χαρακτῆρα. Οἱ βασιλικοὶ κοιτῶνες θὰ ἦσαν, ὡς καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἀνάκτορα, εἰς τὸν ἄνω ὄροφον, ὅπου ἡ διαμονὴ θὰ ἦτο περισσότερον εὐχάριστος, ἰδίᾳ ἐξ αἰτίας τῶν πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν κιονωτῶν ἀνδῆρων. Ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια θὰ ἠδύνατο νὰ κάθηται ἐκεῖ κατὰ τὰς ἐσπερινὰς μάλιστα ὥρας παρακολουθοῦσα τὰς τελετάς, αἱ ὁποῖαι ἐγίνοντο εἰς τὴν αὐλὴν. Οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ ἄνω ὀρόφου ἦσαν ᾠκοδομημένοι διὰ πλίνθων, διὰ νὰ εἶναι ἐλαφρότεροι καὶ ἀνθεκτικώτεροι ἔναντι τῶν σεισμῶν. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν παρουσίαν μεγάλης ποσότητος πυρκαϊστων πλίνθων καὶ πυρροῦ πηλοχώματος εἰς τοὺς κάτω χώρους, μάλιστα εἰς τὸν φωταγωγὸν τῆς αἰθούσης τῆς βασιλίσσης. Ὡς πανταχοῦ, αἱ παραστάδες, οἱ κίονες, τὰ πλαίσια τῶν θυρῶν καὶ τῶν παραθύρων ἦσαν ξύλινα. Ταῦτα, ὡς καὶ ἡ ἐντὸς τῶν τοίχων ξυλοδομή, ἐτροφοδότησαν τὸ πῦρ, τὸ ὁποῖον κατέστρεψε τὸ ἀνάκτορον.

Ἡ ἀνακάλυψις δωματίου λουτροῦ εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν ἐπεβεβαίωσε τὸν προσδιορισμὸν τῶν διαμερισμάτων, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος, ὡς βασιλικῶν. Τόσον εἰς τὰ μεγάλα ὅσον καὶ εἰς τὰ μικρότερα ἀνάκτορα ἀνεκαλύφθησαν παρὰ τὰ βασιλικά διαμερίσματα μικρὰ δωμάτια λουτρῶν, προσιτὰ κατὰ κανόνα διὰ προθαλάμου. Ταῦτα ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς λουτρά μὲ βάσιν τὴν ἐσωτερικὴν των διαρρύθμισιν καὶ εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις καὶ ἐκ τῶν ἐντὸς αὐτῶν ἢ περὶ αὐτὰ ἀνακαλυφθέντων λουτήρων ἢ ἄλλων σκευῶν λούσεως. Τοιαῦτα δωμάτια ὑπῆρχον καὶ παρὰ τὰ βασιλικά διαμερίσματα τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων, εὐχερέστερον

εἰκ. 101

ἐκεῖ ἀναγνωρίζόμενα ἐκ τῶν ἀποχετεύσεων καὶ τῶν κτιστῶν λουτήρων.

Εἰς τὴν Ζάκρον τὸ δωμάτιον τοῦ λουτροῦ ἦτο προσιτὸν ἐκ τῆς Αἰθούσης τῆς βασιλίσσης διὰ μέσου ἑνὸς διαδρόμου. Οὗτος εἶχε στερεὸν δάπεδον ἐκ χαλिकासβέστου, τοῦ ὁποῖου τὸ μεγαλύτερον μέρος κατεστράφη ἐκ τῆς καλλιεργείας. Τὸ δάπεδον τοῦ διαδρόμου ἦτο πιθανῶς εἰς δύο διαφορετικὰ ἐπίπεδα, ἐπικοινωνοῦντα μετ' ἀλλήλων διὰ βαθμίδων. Ἦτο γωνιακῶς τοποθετημένος ἐν σχέσει μὲ τὸ βόρειον μέρος τῆς Αἰθούσης τῆς βασιλίσσης, τὸ μετασχηματιζόμενον διὰ τοῦ πολυθύρου εἰς διάδρομον μὲ χωριστὴν εἴσοδον ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς. Οὕτω ὁ βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ φθάσῃ ἐκ τοῦ διαμερίσματός του εἰς τὸ λουτρὸν διασχίζων τὴν πρὸς τὴν αὐλὴν στοάν, χωρὶς νὰ εἶναι ἠναγκασμένος νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τῶν γυναικείων διαμερισμάτων.

Ὁ προθάλαμος τοῦ λουτροῦ εὐρίσκετο εἰς ὑψηλότερον κατὰ τι ἐπίπεδον τοῦ δωματίου λούσεως, εἰς τὸ ὁποῖον ἔφθανέ τις διερχόμενος τὴν βαθμιδωτὴν εἴσοδον, τὸν στενὸν διαδρομίσκον, καὶ τὸν προθάλαμον, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ὁ διαδρομίσκος ἐχωρίζετο διὰ πλινθίνου διαφράγματος. Προφανῶς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπεσκοπεῖ νὰ ἐμποδίξῃ τὴν ὄψιν πρὸς τὸν προθάλαμον, ὅπου ἐγίνετο ἡ προετοιμασία διὰ τὸ λουτρὸν. Ὁ προθάλαμος ἐφωτίζετο διὰ διδύμου παραθύρου κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τοίχον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου μετεβλήθη εἰς μονὸν παράθυρον, ἵνα δημιουργηθῇ χώρος δι' ἐρμάριον ἐντὸς κόγχης. Ἡ μεγάλη ποσότης τῶν πλίνθων, ἡ ὁποία εὐρέθη πληροῦσα ἐν μέρει τόσον τὸν προθάλαμον ὅσον καὶ τὸ δωμάτιον τοῦ λουτροῦ, προήρχετο ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ ἄνω ὀρόφου. Τὸ δάπεδον τοῦ ἰσογείου ἦτο ἐκ πηλίου τοῦ πηλοχώματος, ἐπικαλύψαντος τὸν ἀμέσως ὑποκείμενον ἰσοπεδωθέντα βράχον.

Ὁ κυρίως θάλαμος τοῦ λουτροῦ ὁμοιάζει εἰς μέγαν βαθμὸν μὲ τὸν τοῦ Μικροῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Ὁ τελευταῖος εἶχε μεταβληθῇ κατὰ τὴν μετανакτορικὴν φάσιν εἰς ἱερόν, ἀφοῦ ἐπεχώσθη ὁ ἐσωτερικὸς χώρος καὶ ἡ κλίμαξ αὐτοῦ καὶ μετεσχηματίσθη τὸ ὑψηλὸν πόδιον τοῦ βάθους, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ὡς στυλοβάτης, εἰς θρανίον ἀποθέσεως εἰδώλων καὶ συμβόλων. Εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν του ἐνεφάνιζε μεγάλας ἀναλογίας πρὸς τὸ λουτρὸν τῆς Ζάκρου. Δύο ὑψηλά πόδια εἶχον ἐκεῖ κτισθῇ ἐνώπιον δύο τοίχων, τοῦ ἑνὸς ἐκ λίθων καὶ τοῦ ἄλλου, ὁ ὁποῖος ἐσχημάτιζε διαχώρισμα μεταξὺ τοῦ δωματίου καὶ τοῦ ὀπισθεν εὐρισκομένου διαδρομίσκου, ἐκ πλίνθων. Τὰ πόδια ἦσαν ἐπεστρωμένα διὰ γυψίνων πλακῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔβαινον ραβδωτοὶ κιονίσκοι, προφανῶς ὑποβαστάζοντες ἄνω γεισώματα. Μία κλίμαξ μὲ ἕξ καλῶς διατηρουμένας σήμερον βαθμίδας καὶ κιονωτὸν θωράκιον κατήρχετο πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν χώρον, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐστρωμένος διὰ γυψολιθικῶν πλακῶν. Ὅταν τὸ λουτρὸν μετε-

σκευάσθη εἰς ἱερόν, ἀφηρέθη ὁ ἐπὶ τοῦ ποδίου τοῦ βάθους κίων, ἐνῶ οἱ τρεῖς τῆς ἄλλης πλευρᾶς ἐνετοιχίσθησαν εἰς τὸ πλίνθινον διαχώρισμα, διατηρηθέντων οὕτω τῶν ἰχνῶν τῶν ραβδώσεών των ἐπὶ τοῦ πηλοχώματός του. Εἶναι πιθανὸν νὰ ἐκρησιμοποιεῖτο καὶ παλαιότερον τὸ λουτρόν ὡς ἱερός χώρος, ἴσως καθαρμοῦ, διότι εἰς τὴν κάτω ἐπὶχώσιν του ἀνευρέθησαν ὀρισμένα σφραγίσματα μὲ θρησκευτικὰς παραστάσεις.

Εἰς τὸ λουτρόν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου ἡ κλίμαξ ἦτο ξυλίνη καὶ μόνον ἡ ἀνωτέρα βαθμὶς αὐτῆς κατὰ τὴν εἵσοδον ἦτο ἐκ κονιάματος. Ἐκ τῆς λοιπῆς κλίμακος διετηρήθη μόνον τὸ ὑπόστρωμα στερεώσεως τῶν ξυλίνων βαθμίδων καὶ τὸ θεμέλιον τοῦ εἰς πεσσὸν καταλήγοντος θωρακίου. Ἐπὶ τοῦ πεσσοῦ τούτου ἐστηρίζετο ἀρχικῶς ὁ κίων· ἐπὶ τῶν δύο ὑψηλῶν ποδίων κατὰ τὸν βόρειον καὶ τὸν δυτικὸν τοῖχον ἔβαινον κιονίσκοι, ἀνὰ εἷς καὶ δύο ἀντιστοιχῶς· ὑπάρχουν αἱ στρογγυλαὶ κοιλότητες εἰς τὸ καλύπτρον τὰ πόδια κονίαμα, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχον στερεωθῇ οἱ κορμοὶ τῶν ραδινῶν κίωνων, περιβαλλόμενοι κατὰ τὴν βάσιν των ὑπὸ δακτυλίων ἐπίσης ἐκ κονιάματος, διασφρομένων μέχρι σήμερον. Αἱ καλύπτουσαι τὰ πόδια πλάκες ἐκ κονιάματος ἐξεῖχον αὐτῶν, ὑποστηριζόμεναι διὰ δοκίδων τοποθετημένων ὀριζοντίως ὑπὸ τὸ χεῖλός των. Κατὰ τὰς ἐκατέρωθεν γωνίας ἐσχηματίζοντο πεσσοί, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελῶνται εἰς τὸν ἐνδιάμεσον χώρον κόγχαι, διακοσμοῦμεναι διὰ τῶν κίωνων. Καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρχε γείσωμα ἐκ κονιάματος, ἀποτελοῦν τὴν ἄνω πλαίσίωσιν τῶν κογχῶν τούτων.

Εἶναι σημαντικὸν ὅτι τὸ βάθος τῶν κογχῶν διεκοσμεῖτο διὰ τοιχογραφημένων κονιαμάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται ἱερὰ θέματα, τὰ μινωικὰ σύμβολα τῶν ἱερῶν κεράτων ἐπιστέφοντα εἶδος βάθρων ἢ βωμῶν. Ἀτυχῶς αἱ τοιχογραφαὶ αὗται ἔπαθον ἰσχυρότατα ἐκ τοῦ πυρός. Εἰς τὴν βορείαν κόγχην τὰ χρώματα, ἐντονον ἐρυθρὸν διὰ τὸ βάθος καὶ λευκὸν διὰ τὰ σύμβολα, ἠλλοιώθησαν εἰς βαθμὸν ὥστε μὲ δυσκολίαν νὰ ἀναγνωρίζεται σήμερον ἡ παράστασις. Ἡ τοιχογραφία τῆς δυτικῆς κόγχης δὲν ἐκαθαρίσθη εἰσέτι πλήρως καὶ τὸ θέμα της παραμένει ἄγνωστον. Ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ τὴν διάσωσιν τῶν εὐαισθήτων λειψάνων κατεσκευάσθη πρόχειρον στέγαστρον εἰς τὸ λουτρόν. Θρανίον ἢ πόδιον μὲ πλάκα ἐκ κονιάματος, ἀλλ' ἄνευ κίονος, ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὸν πρὸς Νότον τοῖχον τῆς κατερχομένης κλίμακος. Ὁ τοῖχος οὗτος φαίνεται ὅτι ἦτο ἀπλοῦν πλίνθινον διάφραγμα, διαχωρίζον ἀπὸ στενεπιμήκη ὀπισθεν τούτου διαμορφούμενον κενὸν χώρον. Κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον διεμορφοῦτο παράθυρον πρὸς τὸν προθάλαμον, τὸ ὁποῖον ἐκλείετο, φαίνεται, διὰ παραπετάσματος κατὰ τὴν ὥραν τοῦ λουτροῦ. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τινὰ τῶν ἀνακτορικῶν λουτρῶν. Δὲν ἀνευρέθησαν σκευὴ σχετικὰ μὲ τὴν λειτουργίαν τοῦ λουτροῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἰσχύει διὰ τὰ περισσότερα τῶν ἄλλων λουτρῶν. Μόνον σωροὶ πλίνθων ἐκ τῶν διαχωρισμάτων καὶ τῶν γεισωμάτων τῶν κογχῶν εὐρέθη-

σαν ἐπὶ τῶν ποδίων καὶ ἐντὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου. Μετὰ τούτων ὑπῆρχον πολλὰ τεμάχια τοῦ ἐκ χαλिकासβέστου δαπέδου τοῦ ἄνω τοῦ λουτροῦ δωματίου. Τὸ δάπεδον τοῦ λουτροῦ ἀπετελεῖτο ἐκ πιλητοῦ πηλοχρώματος, τὸ ὁποῖον εἶχε καλυφθῇ μὲ λεπτὸν κονίαμα ἐρυθροῦ χρώματος. Οὕτω ὁλόκληρον τὸ δωμάτιον ἐνεφάνιζε κυριαρχοῦν τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα.

Ὁ διπλοῦς χαρακτήρ τοῦ δωματίου τοῦ λουτροῦ, ἀφ' ἐνὸς προοριζομένου διὰ τὴν λοῦσιν τῶν προσώπων τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἀφ' ἑτέρου χρησιμοποιομένου διὰ θρησκευτικoὺς καθαρμούς, δίδει λύσιν εἰς μίαν ἀντινομίαν, ἥ ὁποία ἐνεφανίζετο εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Ἑβανς δοθείσας ἐρμηνείας τῶν τοιοῦτου εἶδους δωματίων, πότε ὡς οἰκιακῶν λουτρῶν καὶ πότε ὡς καθαρτηρίων ἱερῶν δεξαμενῶν. Ἐνταῦθα ἡ διπλῇ λειτουργία βεβαιοῦται ἐκ τῆς ἀμέσου ἐξαρτήσεως ἀπὸ τὰ βασιλικά διαμερίσματα καὶ ἐκ τῆς δι' ἱερῶν συμβόλων ἐπὶ βωμῶν διακοσμήσεως. Προφανῶς ἡ κάθαρσις ἐγένετο ἐντὸς τῆς καθαρτηρίου δεξαμενῆς ἀπλῶς διὰ λούσεως καὶ ἀφοῦ τὰ πρόσωπα τῶν βασιλέων ἦσαν ἱερά ἢ λοῦσίς των ἀπετέλει οὐσιαστικῶς τελετουργικὸν καθαρμόν, ἀπαραίτητον ἄλλως διὰ πᾶσαν συμμετοχὴν τούτων εἰς ἱεράς τελετουργίας. Ἡ διπλῇ αὕτη χρῆσις ἐρμηνεύει διατὶ ὠρισμένα λουτρά, ὡς τὸ τοῦ Μικροῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, μετετράπησαν εἰς ἱερά, ἐνῶ ἄλλα ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἱερῶν, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἱεροῦ τῶν διπλῶν πελέκεων τοῦ Μεγάλου ἀνακτόρου. Ἄλλο λουτρὸν εἰς τὸ αὐτὸ ἀνάκτορον, τὸ ὁποῖον διὰ τὸν μικρὸν αὐτοῦ λουτῆρα ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ Ἑβανς «Nursery Room», ἦτο ἐγκατεστημένον εἰς τὴν ἄμεσον γειτονίαν οἰκιακοῦ μετὰ θρανίου ἱεροῦ. Τὸ ἱερὸν τοῦτο ἐγένετο γνωστὸν ἐκ τῶν ἀποθετῶν του μὲ τὰ ὠραῖα ἀγγεῖα τῶν κρίνων καὶ τοὺς πολυχρώμους πίθους ὡς Lily Vases Deposit.

Εἰς τὸν τομέα τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων τῆς Ζάκρου ὑπῆρχον καὶ μερικὰ ἄλλα μικρότερα δωμάτια, βοηθητικά διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν βασιλικῶν προσώπων, ἀλλ' ἀγνώστου χρήσεως. Ἦσαν ταῦτα προσιτὰ ἐκ τοῦ διαδρόμου τοῦ ἄγοντος πρὸς τὸ δωμάτιον τοῦ λουτροῦ. Πρὸς Δυσμὰς μία θύρα, τῆς ὁποίας ἐξηφανίσθησαν τὰ ἴχνη, εἰσῆγεν εἰς δύο δωμάτια, τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἦτο προθάλαμος τοῦ εἰς ὀλίγον ὑψηλότερον ἐπίπεδον εὐρισκομένου δευτέρου δωματίου. Φαίνεται ὅτι ἡ μεταξὺ τούτων θύρα ἠνοίχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅταν ἡ ἀρχικῶς εἰσάγουσα ἐκ τῆς βορείας στοᾶς θύρα τοῦ ἐσωτέρου δωματίου ἐκλείσθη, ἵνα κατασκευασθῇ ἐξωτερικῶς ἐστία. Εἰς τὸ δωμάτιον τοῦτο ἀνευρέθησαν ὅχι ὀλίγα πήλινα σκεύη, τῶν ὁποίων τινὰ ἦσαν εὐμεγέθη, ὡς μικρὸς πίθος μετὰ τοῦ δισκοειδοῦς καλύμματος του, λεκανοειδῆ σκευὴ μὲ προχύσεις, εὐμεγέθεις χύτραι, καδοειδὲς ἀγγεῖον καὶ ἄλλοι τύποι σκευῶν. Ἐντὸς στενοῦ ἀποθέτου μορφῆς ὄχετοῦ κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου ἀνεκαλύφθη εἶδος λιθίνης τραπέζης ἐφ' ὑψηλοῦ κυλινδρικοῦ ποδός, τῆς ὁποίας τὸ ἄνω μέρος ἦτο περιαιρετόν,

γομφούμενον ἐντὸς εἰδικοῦ τόρμου μὲ ἐμπόλιον, διὰ τοῦ ὁποίου διήρχοντο διαμπερῶς δύο μικρὰ ξύλινα στελέχη. Τὸ ἐφεύρημα ἐφηρμόσθη ἵνα καθίσταται δυνατὴ ἡ μεταφορὰ τοῦ ἄνω τμήματος, χωρὶς νὰ μετακινήται τὸ βαρὺ κάτω μέρος. Ἀναθυρώσεις ἐκόσμουν τὸ ἀνώτερον καὶ κατώτερον μέρος. Τὸ σύστημα εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων τραπεζῶν καὶ λύχνων ἐπὶ ποδὸς — ὀνομαστὸν παράδειγμα εἶναι μία τράπεζα ἐκ πορφυρίτου ἀπὸ τὴν Κνωσόν, κοσμουμένη μὲ ἐλισσομένην ταινίαν κισσοφύλλων — οὐδέποτε ὅμως εἶχον εὑρεθῇ καὶ τὰ δύο τμήματα τοῦ σκεύους μετὰ τοῦ ἐμπολίου τῆς συναρμογῆς των.

Ἄλλο δωμάτιον, ἐν μέρει μόνον διασωθὲν, ἦτο, φαίνεται, προσιτὸν ἐκ τοῦ βορείου τέρματος τοῦ διαδρόμου, παρὰ τὴν βαθμιδωτὴν πρὸς τὸ λουτρὸν εἰσοδον. Μία θύρα ὑπῆρχεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, τῆς ὁποίας ἀνεκαλύφθη μόνον ἡ ἀπηνθρακωμένη ξυλίνη παραστάς. Τὸ δάπεδον ἐκ στερεᾶς χαλिकासβέστου εὐρίσκετο πρακτικῶς εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ἐπίπεδον μὲ τὸ τοῦ γειτονικοῦ προθαλάμου τοῦ λουτροῦ. Ἡ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν πρόσοψις του ἦτο ἐκ πελεκητῶν, καλῶς προσηρμοσμένων πωρολίθων. Ἄν ἀμέσως νοτιώτερον ὑπῆρχε καὶ ἄλλο δωμάτιον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ μὲ βεβαιότητα, λόγῳ τῆς ἐπελθούσης εἰς τὸν τομέα τοῦτον καταστροφῆς. Ἐκ τῶν διακλαδώσεων ὅμως τοῦ ἀποχετευτικοῦ συστήματος τῆς αὐλῆς, αἱ ὁποῖαι ἐξεκίνουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀμέσως ἔξω τῶν τοίχων τῶν δωματίων τούτων, συνάγεται ὅτι ὑπῆρχεν ἐν εἰσέτι στενεπόμεναις δωματίον, τοῦ ὁποίου διεσώθη τμῆμα μόνον μὲ δάπεδον ἐκ χαλिकासβέστου.

102. Ψυχὴ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, προερχομένη ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

18. Ἡ αἶθουσα τῆς δεξαμενῆς

Ἀμέσως ἀνατολικῶς τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων, ἐπικοινωνοῦσα με-
εἰκ. 88 τὰ τούτων διὰ δύοδιδύμων θυρῶν, ὑπῆρχε λίαν εὐρύχωρος τετράγωνος αἶ-
θουσα, ἡ ὁποία, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς διαρρυθμίσεώς της, ἀπετέ-
λει ἐν τῶν κυριωτέρων διαμερισμάτων τοῦ ἀνακτόρου, ἴσως αὐτὴν τὴν αἶθου-
σαν τοῦ θρόνου τοῦ βασιλέως. Παρὰ τὰς προξενηθείσας ἐκ τῆς καλλιεργείας
ζημίας κατέστη δυνατόν νὰ ἀναγνωρισθοῦν αἱ ὑποθεμελιώσεις τῶν παρα-
στάδων καὶ αἱ ἐκ πλακῶν ὑποστρώσεις τῶν κατωφλίων, αἱ ὁποῖαι ἀποδει-
κνύουν τὴν ὑπαρξίν πολυθύρου καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς
μεγάλης ἀποκαλυφθείσης αἰθούσης. Ἀπετελεῖτο τοῦτο ἐξ ἑπτὰ κατὰ σειρὰν
θυρῶν, τῶν ὁποίων αἱ ξύλιναι παραστάδες ἀναμφιβόλως ἐστηρίζοντο ἐπὶ
βάσεων μὲ ὀδόντωσιν διὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ κλείοντος θυροφύλλου κατὰ
τὸ σύνηθες εἰς τὴν Ζάκρον καὶ ἀλλαχοῦ σύστημα. Ὅταν τὸ πολύθυρον
ἦτο κλειστὸν ἐσχηματίζετο διάδρομος ἀνατολικῶς τῶν δωματίων κατοικί-
ας τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης. Ἡ βασίλισσα ἠδύνατο νὰ εἰσέλθῃ
εἰς τὴν Αἶθουσαν τῆς δεξαμενῆς ἀμέσως ἐκ τοῦ διαμερίσματός της διὰ
θύρας, τῆς ὁποίας ἀτυχῶς μόλις διεσώθησαν στοιχεῖά τινα. Τὸ δωμάτιόν
της προεξετείνεται ὀλίγον περαιτέρω τῆς γραμμῆς τοῦ ἀνατολικοῦ τοί-
χου τοῦ δωματίου τοῦ βασιλέως, δημιουργουμένης οὕτω μιᾶς πολὺ στενῆς
διαβάσεως, σχεδὸν εἶδος κόγχης, μεταξὺ τοῦ διαμερίσματός της καὶ τοῦ
πολυθύρου. Ἀποκλείεται ἀντὶ τοῦ πολυθύρου νὰ ὑπῆρχε κιονοστοιχία,
ἡ ὁποία θὰ μετέτρεπε τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς τετραγώνου αἰθούσης εἰς
στοάν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ τετραγωνικὸς χώρος θὰ ἔδει νὰ ἦτο ὑπαι-
θρος, ἀποτελὼν ἐσωτερικὴν αὐλήν. Μία τοιαύτη λύσις δὲν θὰ ἦτο καθ'
εἰκ. 103, 122 αὐτὴν ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ὑπαρξίν τῆς κυκλικῆς δεξαμενῆς μὲ κλίμακα
καθόδου εἰς αὐτὴν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ κυρίαρχον στοιχεῖον τοῦ χώρου,
καταλαμβάνουσα τὸ κέντρον αὐτοῦ. Μοναδικῆς ὅμως σπουδαιότητος διὰ
τὴν ἱστορίαν τῆς μινωικῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι ἡ ἐνταξίς τῆς δεξαμενῆς
αὐτῆς ἐντὸς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ πλαισίου τοῦ ἀνακτόρου, ἀφοῦ μάλιστα
τῆς τοιαύτης διαρρυθμίσεως δὲν ὑπάρχουν ἀνάλογα προηγούμενα παραδεί-
γματα εἰς τὰ ἄλλα μινωικὰ ἢ μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα.

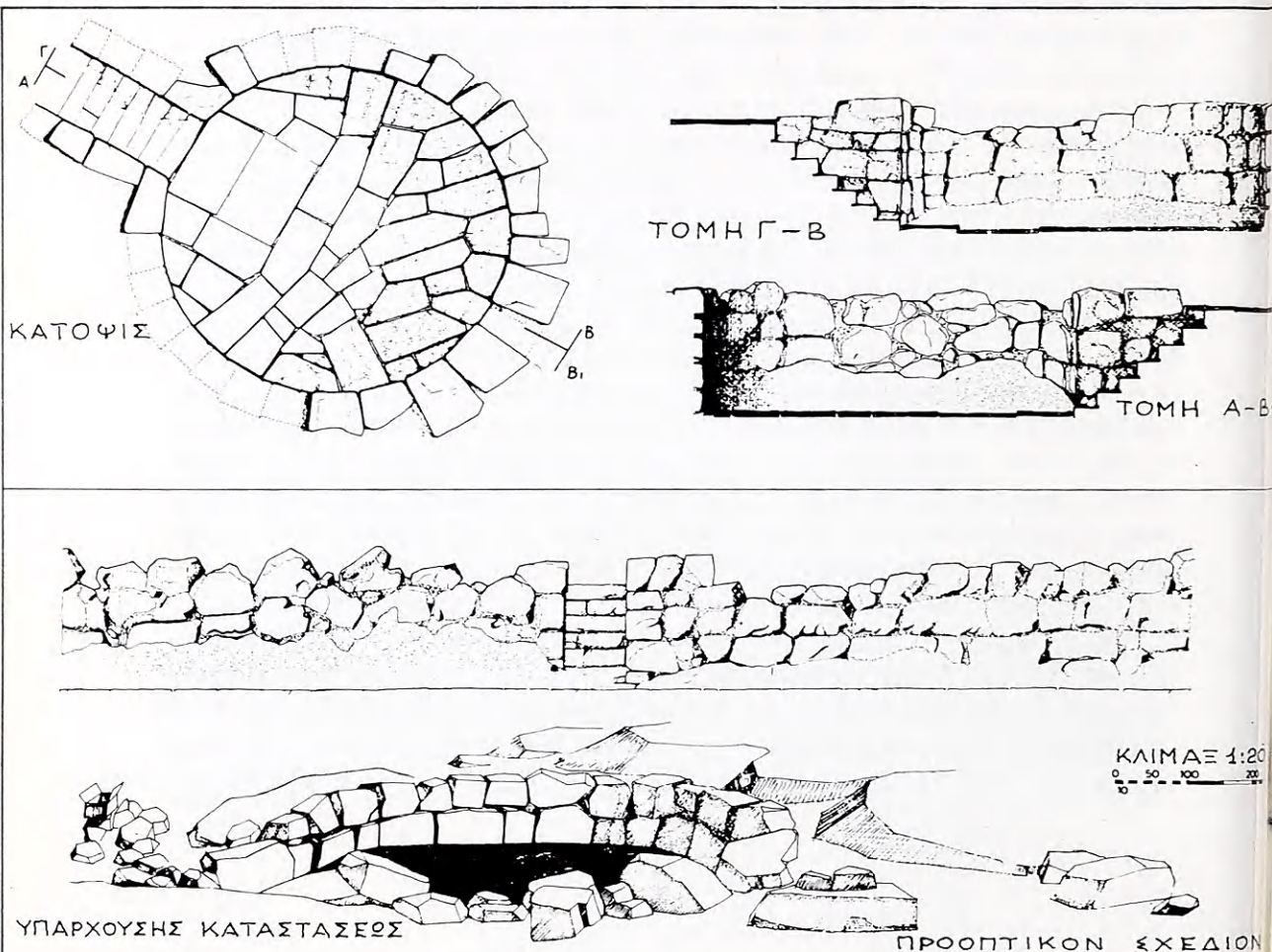
Οὐσιαστικῶς δὲν πρόκειται περὶ δεξαμενῆς εἰς τὴν ὁποίαν συνελέγοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα, ἀλλὰ περὶ δεξαμενῆς, ἡ ὁποία συνεκράτει εἰς ὠρισμένην στάθμην τὸ ἀναβλύζον ἐξ ὑπογείου φλεβὸς ὕδωρ. Ἡ λειτουργία αὕτη τοῦ κτίσματος ἐγένετο ἐμφανὴς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεώς της ἡ δεξαμενὴ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ πλήρης ἐκ τοῦ ἀναβλύζοντος ὕδατος μέχρις ὠρισμένης, ὑψηλῆς σήμερον, στάθμης. Ἡ ἐσωτερικὴ διάμετρος τῆς δεξαμενῆς μετὰ τοῦ περιβάλλοντος θωρακίου ἀνέρχεται εἰς 7 μ., ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ ὀλίγον ὑπολείπεται τῶν 5 μ. Τὰ τοιχώματα εἶναι παχέα καὶ ἐπενδεδυμένα ἐσωτερικῶς μὲ ἐπιμελῶς ἐπεστρωμένον ὑδραυλικὸν κονίαμα, τὸ ὁποῖον διασφύζεται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος, ὅπου δὲν ἐπέπεσε κρημνισθὲν ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς. Ἡ δομὴ ἐγένετο διὰ πολὺν μεγάλων λίθων, ὅχι μόνον κατὰ τὸ ὑπόγειον τμήμα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ὑπερέχον τοῦ δαπέδου θωρακίον. Τοῦ τελευταίου ὅμως οἱ λίθοι κατὰ τὸ πλεῖστον κατέρρευσαν ἐντὸς τοῦ χώρου. Μεταξὺ τοῦ ὑλικοῦ τούτου περισυνελέγησαν δύο βάσεις κιόνων, τῶν ὁποίων τὸ κάτω μέρος ἐμφανίζει ἀποτμήσεις κατὰ τὰς δύο πλευράς. Τοῦτο ἀποτελεῖ, φαίνεται, ἔνδειξιν ὅτι αἱ βάσεις ἦσαν στερεωμέναι δι' ἐντοιχίσεως εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ θωρακίου, καὶ ὅτι ἐπομένως ὑπῆρχε κιονοστοιχία βαίνουσα περιφερῶς ἐπὶ τούτου κατὰ τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζεται στοά, τοῦ κεντρικοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου παραμένοντος ἀκαλύπτου. Θὰ ἔδει πρὸς τοῦτο νὰ ὑπῆρχον τοὐλάχιστον πέντε κίονες. Ἡ ἐξαφάνισις τῶν ἄλλων βάσεων καὶ πολλῶν ἐκ τῶν κυβολίθων τοῦ θωρακίου ὀφείλεται πιθανῶς εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν ἢ ἐπαναχρησιμοποίησιν των ὑπὸ τῶν καλλιεργητῶν. Τρίτη βάσις ἀναλόγου διαμέτρου, ἀνευρεθεῖσα ἐντὸς τῶν ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν λιθοσωρῶν, προέρχεται ἴσως ἐκ τῆς δεξαμενῆς, ἀφοῦ οἱ μόνοι πλην τῆς δεξαμενῆς ὑπάρχοντες κίονες κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τομέα ἦσαν οἱ δύο τοῦ φωταγωγοῦ τοῦ δωματίου τοῦ βασιλέως, τῶν ὁποίων ὅμως αἱ βάσεις, στηριζόμεναι ἐπὶ στυλοβάτου, ἔδει νὰ εἶναι διαφορετικοῦ τύπου.

Ἡ ἀνακάλυψις τῶν βάσεων τῶν κιόνων ἐπεβεβαίωσε τὴν ἀρχικὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ τετραγωνικὸς ἐκτεταμένος χώρος δὲν ἀπετέλει ὑπαιθρον αὐλήν, ἀλλὰ μεγάλην αἶθουσαν ἐπισήμου χαρακτῆρος. Πράγματι τὸ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ξύλινον πολύθυρον δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παρέμενεν ἐκτεθειμένον εἰς ὑπαιθρον χώρον, ἀφοῦ πανταχοῦ εἰς τὰ μινωικὰ κτήρια τὰ πολύθυρα εἶναι προστατευμένα εἴτε εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν δωματίων εἴτε ἐντὸς τῶν πρὸς τὰ ἔξω σχηματιζομένων στοῶν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις ὅτι ὁ χώρος ἦτο ἐστεγασμένος. Ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν τῆς αἰθούσης ὑπάρχει μεγάλη πλακόστρωτος αὐλή, ἡ ὁποία, εἰς ἐναντίαν περίπτωσιν, θὰ ἀπετέλει ἀπλῶς προέκτασιν τοῦ ὑπαίθρου χώρου, διαχωριζομένη ἀπὸ τούτου διὰ τοίχου, ὁ ὁποῖος θὰ ἐχρησίμευε τότε ὡς ἀπλοῦς διαχωριστικὸς περίβολος. Μία τοιαύτη διάταξις ὅμως θὰ ἦτο ἀνορθόδοξος διὰ τὴν μινωι-

κὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Ἐκτὸς τούτου ἡ στερεὰ κατασκευὴ τοῦ ἐνδιαμέσου τούτου τοίχου διὰ πελεκητῶν, ὡς φαίνεται, πωρολίθων καὶ τὸ μέγα πάχος του, ἰσοῦμενον πρὸς τὸ τῶν ἄλλων τοίχων, δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν ἐκδοχὴν τοίχου περιβόλου. Ἐξ ἄλλου τὰ εὐαίσθητα κονιάματα τὰ καλύπτοντα τὸ δάπεδον, ἐπανειλημμένως ἀνανεωθέντα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν διαδοχικῶν στρωμάτων, ἀποδεικνύουν ἐστεγασμένον χώρον· αἱ αὐλαὶ ἐκαλύπτοντο συνήθως διὰ πλακοστρώσεως, πηλητοῦ ἀσβεστοπηλοχώματος, χαλίκων ἢ σπανιότερον διὰ στρώσεως χαλिकासβέστου. Τελικὴ ἔνδειξις τῆς ὑπάρξεως στέγης εἶναι ἡ ἰδιομορφία τοῦ ἀγωγοῦ, ὁ ὁποῖος συνεκέντρωνε τὰ ὕδατα τῶν ἀκανονίστων καὶ εὐρέως ἐκτεινομένων διακλαδώσεων τοῦ ἀποχετευτικοῦ συστήματος, πλευρίζων τὸν βόρειον τοίχον ὑπὸ τὸ κεκονιαμένον δάπεδον.

Ἡ δόκωσις τῆς ὀροφῆς θὰ ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τῆς κιονοστοιχίας τῆς δεξαμενῆς· οὕτω ἐλύθη αὐτομάτως τὸ πρόβλημα τῆς στεγάσεως ἐνὸς τόσο ἐνὸς εὐρέως χώρου. Τὸ μέγα πάχος τῶν τοίχων μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ὀροφή

103. Κάτοψις, τομή, ἀνάπτυγμα καὶ σκαρίφημα τῆς κυκλικῆς δεξαμενῆς τῆς μεγάλης τετραγωνικῆς αἰθούσης.

ἦτο πολὺ ὑψηλά, πιθανῶς ὑψηλότερον τῆς ὀροφῆς τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων. Ἀπίθανον εἶναι ὅτι θὰ ὑπῆρχεν ἄλλη μεγάλη αἶθουσα εἰς τὸν ἄνω ὀροφον μὲ ἀνάλογον κεντρικὴν στοάν. Ὁ κεντρικὸς χώρος ὑπεράνω τῆς δεξαμενῆς θὰ παρέμενεν οὕτω ὑπαιθρος, ἐκτὸς ἂν ὑπῆρχε φωταγωγὸς μορφῆς τυμπάνου μὲ πλάγια ἀνοίγματα. Τοῦτο φαίνεται ὅμως μᾶλλον ἀπίθανον, λόγῳ τῶν προβλημάτων τὰ ὁποῖα θὰ ἐνεφάνιζεν ἡ στήριξις τοῦ προστιθεμένου οὕτω βάρους καὶ ἡ κάλυψις μιᾶς τοιούτου εἵδους κατασκευῆς.

Ἡ αἶθουσα θὰ συνεδύαζεν οὕτω τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μεγαλοπρέπειαν μὲ τὴν γραφικὴν καὶ ἀναψύχουσαν παρουσίαν τοῦ συνεχῶς ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς ἀναβλύζοντος ὕδατος. Μία κλίμαξ ὀκτὼ βαθμίδων, τῶν ὁποίων αἱ ἐπτὰ διατηροῦνται εἰς ἀρίστην κατάστασιν, κατήρχετο μέχρι τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου τῆς δεξαμενῆς. Ἀφοῦ τὸ ὕδωρ ἠδύνατο νὰ ἀντληθῇ καὶ ἐκ τῶν ἄνω, ἡ κλίμαξ θὰ ἐξυπηρέτει πιθανῶς καὶ ἄλλους σκοπούς, ὥς τὴν κάθοδον τῶν ἐνοίκων τοῦ ἀνακτόρου μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὕδατος διὰ λουσίν ἢ κολύμβησιν. Ἄν τοῦτο πράγματι συνέβαινε, θὰ ἦτο τὸ πρῶτον παράδειγμα ἰδιωτικῆς κολυμβητικῆς δεξαμενῆς εἰς προϊστορικοὺς χρόνους. Ἄλλη δυνατότης χρήσεως θὰ ἦτο ἡ χρησιμοποίησις τῆς δεξαμενῆς ὡς ἐνυδρείου δι' ἐπιχωρίους ἢ ἐξωτικούς ἰχθῦς. Ἡ δυνατότης αὕτη ἐδοκιμάσθη καὶ πειραματικῶς μὲ τὸ ρίψιμον ἰχθύων ἐντὸς τοῦ ὕδατος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου οὗτοι ἔζησαν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Τὸ ὕδωρ σήμερον ἀναβλύζει πανταχόθεν ἐκ τῶν τοιχωμάτων καὶ τοῦ πυθμένου καὶ ἡ στάθμη του φθάνει μέχρι τῆς πέμπτης ἢ καὶ τῆς ἕκτης βαθμίδος τῆς κλίμακος. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὅμως τὸ ὑδραυλικὸν κονίαμα ἔκλειεν ὕδατοστεγῶς τοὺς ἄρμους τῶν τοιχωμάτων τῆς δεξαμενῆς ὡς καὶ τῶν βαθμίδων τῆς κλίμακος. Τὸ δάπεδόν της ἐκαλύπτετο ὑπὸ πλακοστρώτου ἐκ μεγάλων πλακοειδῶν λίθων, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκτινοειδῶς διατεταγμένων. Ἀμέσως πρὸ τῆς κατωτάτης βαθμίδος ἦτο τοποθετημένη μεγάλη πλάξ ἐκ πωρώδους λίθου, διὰ μέσου τῆς ὁποίας ἀνέβλυζε τὸ ὕδωρ, διυλιζόμενον οὕτω αὐτομάτως. Τὸ ὕδωρ σήμερον εἶναι ἐλαφρῶς ὑφάλμυρον, ἀλλὰ πόσιμον καὶ κατάλληλον δι' οἰκιακὴν χρῆσιν. Ὁ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν εὐρισκόμενος θάλαμος τῆς πηγῆς ἐτροφοδοτεῖτο ἐκ τῆς αὐτῆς φλεβός. Πολλὰ τμήματα λιθίνου σκαφωτοῦ ὕδαταγωγοῦ περισυνελέγησαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς δεξαμενῆς. Ὁ ἀγωγὸς οὗτος παρωχέτευε πιθανῶς τὸ πλεονάζον ὕδωρ ἵνα προλαμβάνεται ἡ ὑπερεκχείλισις καὶ ἵνα παραμένῃ τὸ ὕδωρ εἰς ὀρισμένην στάθμην. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε τμήμα τοῦ ὕδαταγωγοῦ τούτου ἐντοιχισμένον εἰς τὴν προέχουσαν κρηπίδα, ἔξω τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς αἰθούσης, ἔχον κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἀνατολικά.

Εἰς τὴν Κρήτην μία μόνον ἀνευρέθη ἀνάλογος πρὸς τὴν δεξαμενὴν ταύτην ἐγκατάστασις, χρονολογούμενη εἰς τοὺς αὐτοὺς νεοανακτορικοὺς χρόνους. Αὕτη περιγράφεται εἰς τὸ μνημειῶδες ἔργον τοῦ Ἑβανς περὶ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ (τόμος 2ος), ἀλλὰ θὰ ἔδει νὰ ἀνασκαφῇ

πληρέστερον ἵνα παράσχη περισσότερα στοιχεῖα πρὸς σύγκρισιν. Ἡ περαιτέρω ἔρευνα ἡμποδίσθη ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ κτίσμα τοῦτο κεῖται ὑπὸ σύγχρονον οἶκημα τῆς κωμοπόλεως τῶν Ἀρχανῶν, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται εἰς ἀπόστασιν 10 μόλις χιλιομέτρων νοτίως τῆς Κνωσοῦ, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ἱεροῦ ὄρους Ἰυττοῦ (τοῦ σημερινοῦ Γιούκτα). Εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ κτηρίου τούτου ἀπόστασιν ἀνεκαλύφθησαν τελευταίως ὑπὸ τοῦ Ἰ. Σακελλαράκη τὰ λείψανα ἄλλου σημαντικοῦ κτίσματος, ἴσως αὐτοῦ τοῦ θερινοῦ ἀνακτόρου τῶν βασιλέων τῆς Κνωσοῦ. Οὕτω οὐδόλως ἀποκλείεται νὰ πρόκειται καὶ ἐκεῖ περὶ δεξαμενῆς ἀρχιτεκτονικῶς ἐντεταγμένης ἐντὸς ἀνακτορικοῦ κτηρίου. Τὸ κτίσμα εἶναι πολὺ ὅμοιον πρὸς τὴν κυκλικὴν δεξαμενὴν τῆς Ζάκρου. Ἦτο ὠκοδομημένον διὰ πελεκητῶν λίθων καὶ αἱ διαστάσεις του ἦσαν περίπου αἱ αὐταί. Τὸ δάπεδόν του, τὸ ὁποῖον ἦτο ἴσως πλακόστρωτον, ἀνευρέθη ἀτυχῶς πλήρως διατεταραγμένον. Κλιμακίς, διασφύζουσα πέντε βαθμίδας, ἔφερε πρὸς τὸ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἀνέβλυζεν ἐκ τοῦ πυθμένος. Διεσώθη εἰς ἱκανοποιητικὴν κατάστασιν τὸ παροχευτικὸν τοῦ πλεονάζοντος ὕδατος σύστημα ἐρευνηθὲν καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Σακελλαράκη, ἐκκινοῦν ὅμως ἐκ στάθμης πολὺ χαμηλῆς, ἀμέσως κάτω τῆς κατωτέρας βαθμίδος. Ὁ Ἐβανς ἐπίστευε, χωρὶς νὰ στηρίζεται εἰς θετικὰς ἐνδείξεις, ὅτι τὸ κτήριο ἦτο ἄνω θολωτόν. Μία ἄλλη πολὺ εὐρεῖα κυκλικὴ δεξαμενὴ μὲ κλιμακωτὴν κάθοδον ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν Τύλισον. Αὕτη ὅμως ἦτο μεμονωμένη δεξαμενὴ μὲ σύστημα τροφοδοτήσεως δι' ὕδαταγωγὸν καὶ ὄχι ἀρχιτεκτονικῶς ἐντεταγμένη εἰς κτήριο. Ἀνήκει εἰς τὴν μετανакτορικὴν περίοδον, ἰδρυθεῖσα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ὑποκειμένης μινωικῆς ἐπαύλεως.

Ἡ πλήρης ἐξερεύνησις τῆς δεξαμενῆς τῆς Ζάκρου συνήντησε μεγάλας δυσκολίας, λόγῳ τοῦ συνεχῶς ἀναβλύζοντος ὕδατος, ἀλλ' ἐπραγματοποιήθη τέλος μὲ τὴν λειτουργίαν ἰσχυρᾶς ἀντλίας. Ἡ ποσότης τοῦ ἐντὸς αὐτῆς καταπεσόντος ὑλικοῦ λίθων, κεκαυμένων πλίνθων, γεισωμάτων καὶ τμημάτων τοῦ παροχευτικοῦ συστήματος, ἦτο μεγάλη. Τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὴν ἐπίχωσιν κοινὰ σκεύη εἶχον χρησιμοποιηθῆ κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τὴν ἀντλήσιν ὕδατος. Οὐδὲν ὅμως πολύτιμον ἀντικείμενον ἀνεκαλύφθη εἴτε ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς εἴτε ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς αἰθούσης, πλὴν τμήματος ἀμφικοίλου μικροῦ σκεύους ἐκ κρυστάλλου μὲ ἀποχρώσεις ἀμεθύστου, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι εἶναι διάφορον ἐκείνου, τοῦ ὁποῖου τεμάχια εὑρέθησαν, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, εἰς τὰ βασιλικά διαμερίσματα.

Τὸ ὅτι ἡ εὐρύχωρος αὕτη αἴθουσα, μὲ τὴν τόσον ὥραϊαν ἐσωτερικὴν διαρρύθμισιν, ἦτο πράγματι αἴθουσα θρόνου, χρησιμοποιηθεῖσα ἐπίσης δι' ἐπισήμους βασιλικὰς δεξιώσεις, ἢ ὅτι ἀπετέλει κύριον ἐνδιαίτημα τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἀποτελοῦν ἐρμηνείας ἐξαρτωμένας ἐκ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἐρμηνευθῇ ὁ προορισμὸς τῆς δεξαμενῆς. Ἄν ὁ

κύριος σκοπός της ἦτο νὰ προσθέσῃ εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς αἰθούσης παρέχουσα τὸ γραφικὸν στοιχεῖον τοῦ ὕδατος, τότε ἡ αἴθουσα θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι δωμάτιον θρόνου. Ἐν ὅμως ἡ δεξαμενὴ προωρίζετο διὰ προσωπικὴν ἀναψυχὴν, ὥς διὰ κολύμβησιν ἢ ἐλευθέραν λοῦσιν, τότε ἡ αἴθουσα θὰ ἦτο χῶρος, ὅπου τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας θὰ ἠδύναντο νὰ διέρχωνται τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας, ὅταν δὲν εὐρίσκοντο εἰς τὰ ἰδιαίτερα διαμερίσματά των. Τὸ πρόβλημα θὰ ἠδύνατο εὐχερέστερον νὰ λυθῇ ἂν εἶχον διατηρηθῇ ἐντὸς τῆς αἰθούσης στοιχεῖα, ὥς λείψανα θρόνου ἢ κινητῆς σκευῆς. Ἀτυχῶς ἡ ἀπογύμνωσις τοῦ χώρου δὲν μᾶς παρέχει τὴν εὐχέρειαν αὐτὴν. Ὁμοίως θὰ ἐβοήθει σημαντικῶς ἂν ἐγίνετο γνωστὴ ἡ μορφή τοῦ ἀμέσως πρὸς Ἀνατολὰς συστήματος εἰσόδου. Ἡ καλλιέργεια δυστυχῶς καὶ ἐνταῦθα ὄχι μόνον κατέστρεψε τοὺς περιβάλλοντας τοίχους, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ δάπεδα. Εὐτυχῶς οἱ θεμέλιοι τοῖχοι, διατηρηθέντες εἰς σχετικῶς ἱκανοποιητικὴν κατάστασιν κατὰ τὴν βορείαν καὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, ἐβεβαίωσαν τὴν ὑπαρξιν μεγάλου ὀρθογωνίου ἀντιθαλάμου ἢ μᾶλλον ὑπαίθρου ἐντὸς περιβόλου χώρου, διαστάσεων 6.50×12.50 μ. Πολὺ μικρὸν τμῆμα τοῦ χαλικωτοῦ δαπέδου τοῦ χώρου τούτου ἐσώθη κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν. Ἀπὸ ὠρισμένους πελεκητοὺς λίθους, οἱ ὅποιοι ἐσώθησαν κατὰ χώραν τόσον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἀνατολικὴν πρόσωπιν τῆς μεγάλης αἰθούσης ὅσον καὶ εἰς τοὺς δύο τοίχους τοῦ περιβόλου, ἀποδεικνύεται ὅτι ὁλόκληρος ἡ πρόσοψις αὕτη πρὸς τὸν εἰσαγωγικὸν χῶρον ἦτο ἐπενδεδυμένη διὰ πελεκητῶν πωρολίθων ἐπιμελῶς συνηρμοσμένων κατὰ κανονικοὺς δόμους.

Ὁρθογώνιος κρηπίς, ἐκ πωρολίθων κυρίως, ἐπρόβαλλε πέραν τῆς προσόψεως τῆς αἰθούσης. Ἡ κρηπίς αὕτη, ἡ ὁποία εἶχε μερικῶς καθιζήσει καὶ διασπασθῇ, ὑπεβάσταζε προφανῶς μικρὸν πρόπυλον, εἰσάγον εἰς τὴν μεγάλην τετραγωνικὴν αἴθουσαν. Ἡ ἐπίσημος αὕτη εἴσοδος παρέχει ἔνδειξιν ὅτι ἡ αἴθουσα εἶχεν ἐπίσημον χαρακτῆρα, ἀφοῦ ἦτο μάλιστα ἀπ' εὐθείας προσβατὴ, ὅπως φαίνεται, καὶ ἐκ τῶν ἄλλων κυρίων εἰσόδων τοῦ ἀνακτόρου. Τοῦλάχιστον ἐμφανίζεται ὡς λίαν πιθανὸν ὅτι ἡ κανονικὴ εἴσοδος ἐγίνετο ἐκ τῆς κυρίας ΒΑ. πύλης διὰ μέσου τῆς πλακοστρώτου αὐλῆς, ἐκ τῆς ὁποίας διὰ θύρας κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν αὐτῆς ἔφθανέ τις εἰς τὸν εἰσαγωγικὸν τῆς μεγάλης αἰθούσης χῶρον. Πάντως ὁ ἐπίσημος χαρακτῆρ τῆς αἰθούσης δὲν θὰ ἀπέκλειε βεβαίως τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῆς ὑπὸ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ προσωπικοῦ τῆς ἀκολουθίας της, ὥς ὅτι αὕτη δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο δι' ἐπισήμους σκοπούς.

Νοτίως τοῦ πολυθύρου τῆς μεγάλης αἰθούσης καὶ ἀκριβῶς κατέναντι τῆς κλίμακος καθόδου πρὸς τὴν δεξαμενὴν, ἡ ὁποία εἶναι διαγωνίως τοποθετημένη, ἐστραμμένη πρὸς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ δωματίου, προεξείχεν ὀρθογώνιος κατασκευὴ μὲ ἐπιμελῆ στρώσιν πελεκητῶν λίθων κατὰ τὴν νοτίαν ἀπόληξίν της, ἡ ὁποία εἶχε θεωρηθῇ κατ' ἀρχὰς ὡς προθάλαμος

τῆς κυρίας εἰσόδου. Ἡ περαιτέρω ὁμως ἔρευνα ἀπεκάλυψεν, ὅτι ἐκεῖ ἦσαν αἱ κύριαι ἐγκαταστάσεις τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος καὶ τῆς κρήνης, αἱ ὁποῖαι ἀπέκλειον τὴν ὑπαρξιν εἰσόδου κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην. Αἱ ἐν λόγῳ ἐγκαταστάσεις ἦσαν ὑπόγειοι. Ὁ προβάλλων ὀρθογώνιος χώρος ὑπετέθη διὰ τοῦτο κατ' ἀρχὰς ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἀποθήκη, ἐκ τῆς ὁποίας κατέπεσαν εἰς τὸν ὑπόγειον θάλαμον ποικίλα σκεύη πήλινα ἢ λίθινα, ὑφαντικὰ βάρη καὶ μία τρίβαθος πήλινη πυραμιδικὴ βάσις διπλοῦ πελέκεως. Ἡ ὑπόθεσις ὁμως αὕτη κατέστη ἀκολουθῶς ὀλιγώτερον πιθανὴ λόγῳ τῆς ἀνακαλύψεως πωρίνων τινῶν βαθμίδων, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐκφύγει τῆς ἀρχικῆς θέσεως καὶ εἶχον πέσει λοξῶς ἐντὸς τοῦ ὑποκειμένου θαλάμου. Ἐφάνη τότε πιθανώτερον ὅτι ἡ κατασκευὴ αὕτη ἦτο κλωβὸς κλίμακος, συγκειμένης ἐκ δύο πτερύγων καὶ ὁδηγούσης εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων. Θὰ κατέληγεν αὕτη εἰς εἶδος ἀνδήρου, ἴσως κιονωτοῦ, ὑπερκειμένου τοῦ παραπλεύρως τοῦ κλωβοῦ τῆς κλίμακος χώρου. Διάδρομος ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν τοῦ ἰσογείου, θὰ ἤρχιζεν ἐκ τοῦ μικροῦ ἀνδήρου, παρέχων πρόσβασιν πρὸς τὰ βασιλικά διαμερίσματα τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ τὰ ἄλλα δωμάτια τοῦ νοτιοανατολικοῦ τομέως. Οὐδεμία ἄλλη πιθανώτερα θέσις διὰ τὴν ἀπαραιτήτως ἀναγκαιοῦσαν κλίμακα ἀνευρέθη εἰς τὸν τομέα τοῦτον.

104. Δίμυξος λίθινος λύχνος, ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ.

19. Ἡ τυκτὴ κρήνη καὶ τὸ φρέαρ - πηγὴ

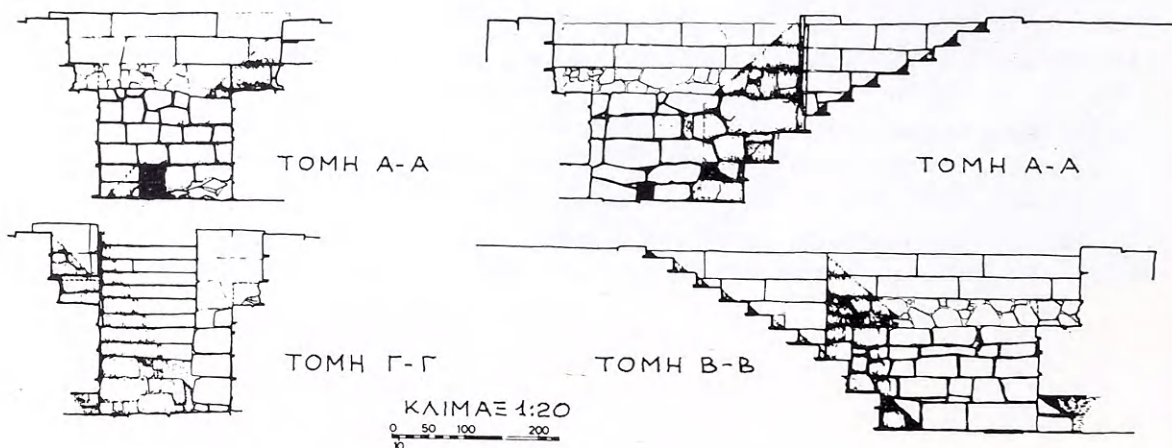
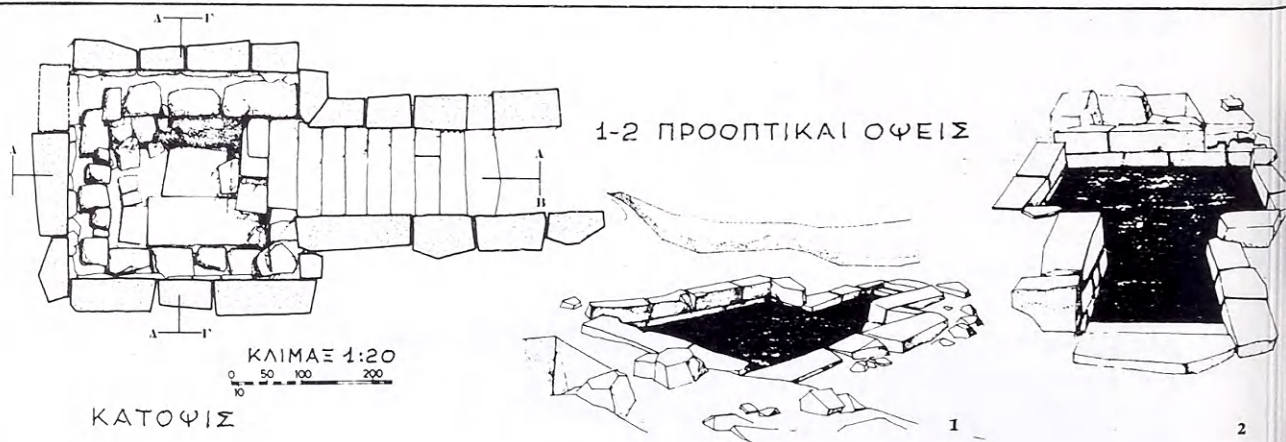
Τὸ θεμέλιον δωμάτιον ὑπὸ τὸν ὑποτιθέμενον κλωβὸν τῆς κλίμακος τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ὁ κύριος θάλαμος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέβλυζε καὶ συνεκεντροῦτο τὸ ὕδωρ, ὅπως ἀναβλύζει ἀφθόνως μέχρι σήμερον. Ἡ ἔρευνα τοῦ χώρου τούτου ἐνεφάνισεν οὕτω μεγάλας δυσκολίας, τελικῶς ὅμως κατωρθώθη νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ κυρία μορφή καὶ ὁ τρόπος λειτουργίας τῶν ἐγκαταστάσεών του. Δύο ὀγκώδεις λίθοι, τοποθετημένοι ὁ εἰς ἐπὶ τοῦ ἄλλου, κατελάμβανον τὸ ἐν τρίτον τῆς συνολικῆς ἐκτάσεως τοῦ θαλάμου. Ὑπετέθη ἀρχικῶς ὅτι ἀπετέλουν κρηπίδα ἀντλήσεως τοῦ ὕδατος ἐκ τῆς πηγῆς, ἀλλ' ἡ ἀνακάλυψις ἐπικαλύπτοντος δαπέδου ἀπέκλεισε τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν. Αἱ ἐνδείξεις διὰ τὴν ὑπαρξιν κλιμακοστασίου καθιστοῦν σχεδὸν βέβαιον, ὅτι ἡ κρηπίς ἐχρησίμευσεν ἵνα στηριχθῇ τὸ δεῦτερον σκέλος τῆς μνημονευθείσης κλίμακος. Ὁ θάλαμος τῆς πηγῆς ἐπεκοινώνει μὲ ὑπόγειον διάδρομον, ὅστις διήρχετο ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς Αἰθούσης τῆς δεξαμενῆς κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου αὐτῆς. Διὰ τῆς σήραγγος ταύτης ἡδύνατο νὰ γίνῃ ἡ ἀπομάκρυνσις τῆς συσσωρευομένης ἰλύος. Ἡ εἵσοδος πρὸς ταύτην δὲν κατέστη δυνατόν νὰ προσδιορισθῇ εἰσέτι, διότι ἡ ἔρευνα δὲν ἐξετάθη περαιτέρω. Ἐγκοπαὶ στερεώσεως τοῦ ὑπερθύρου μικρᾶς πυλίδος διεπιστώθησαν εἰς δύο πελεκητοὺς λίθους ἐκατέρωθεν τῆς σήραγγος, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου αὕτη ἔφθανεν ἤδη πρὸ τοῦ θαλάμου. Τὸ ἀφθόνως ἀναβλύζον ὕδωρ τῆς πηγῆς διωχετεύετο εἰς κρήνην, ἡ ὁποία κατεσκευάσθη νοτίως τοῦ θαλάμου τῆς πηγῆς. Αὕτη θὰ ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἀναφερομένην ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ «τυκτὴν κρήνην».

εἰκ. 11, 105

Τὸ ἀνώτερον μέρος τῶν τοίχων τοῦ θαλάμου τῆς κρήνης ταύτης εἶχε κατασκευασθῇ ἐπιμελῶς διὰ λαξευθέντων πορολίθων τοποθετηθέντων κατὰ κανονικοὺς δόμους, κάτω τῶν ὁποίων ἐξεῖχε καθ' ὅλας τὰς πλευράς κατὰ 0.60 μ. κρηπίς, περιορίζουσα οὕτω τὰς διαστάσεις τοῦ χώρου ἀντλήσεως εἰς 3 × 4 μ. Εἰς τοῦτον κατήρχετο τις διὰ κλίμακος μὲ 14 ξεστὰς βαθμίδας, ἐκ τῶν ὁποίων διατηροῦνται ἄριστα αἱ ἑνδεκα. Ἡ ἀρχὴ τῆς κλίμακος εὗρίσκεται ἔξω τοῦ θαλάμου καὶ ἐπλευρίζετο ὑπὸ δύο τοιχείων, ἐπίσης ἐκ πελεκητῶν λίθων. Τὸ κάτω μέρος τοῦ θαλάμου, ἔχον δάπεδον ἐπεστρωμένον δι' ἀκανο-

νίστων πλακῶν, προφανῶς ἦτο πάντοτε πλημμυρισμένον ἐκ τοῦ ρέοντος ἐκ τῆς πηγῆς, μέσῳ ἀνοίγματος κατὰ τὴν βάσιν τῆς κρηπίδος τοῦ βορείου τοίχου, ὕδατος. Τὸ στόμιον ἐκροῆς ἦτο διαστάσεων 0.55×0.35 μ., ἀλλ' ὑπῆρχε καὶ δεύτερον, μικρότερον τοῦτο διαστάσεων, κατὰ τὴν βάσιν τῆς ἀνατολικῆς κρηπίδος. Τὸ τελευταῖον διωχέτευεν ὕδωρ ἐξ ἄλλης ὑπογείου φλεβός. Εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορίσῃ τις εἰς τί ἀπέβλεπεν ἡ κατασκευὴ τῆς περιβαλλούσης τὸν ἐσωτερικὸν χώρον κρηπίδος. Δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ τὴν ἀντλήσιν ὕδατος, ἰδίᾳ ὅταν τὸ ὕδωρ ἐπλημμύρει τὸν θάλαμον, ἀφοῦ τὸ ὕδωρ ἦτο εὐκόλως προσιτὸν ἐκ τῆς κλίμακος. Ἄν ὑπῆρχεν ὄροφὴ εἰς τὸν κεντρικὸν χώρον, στηριζομένη ἐπὶ τῆς προεξεχούσης κρηπίδος, θὰ ἦτο αὕτη πολὺ χαμηλὰ τοποθετημένη. Ἴσως ὁ μόνος σκοπὸς τῆς κρηπίδος ταύτης ἦτο ὁ περιορισμὸς τοῦ χώρου ἀντλήσεως. Διὰ νὰ ἰσοσταθμηθῇ ἡ στενότης καὶ προχειρότης τοῦ ἐσωτερικοῦ, τὸ ἀνώτερον τμήμα τῶν τοίχων εἶχεν ἐπιμελῶς οἰκοδομηθῇ καὶ παρείχε μνημειώδη ἐντύπωσιν. Ἴσως ἐπὶ τῆς κρηπίδος ἐτοποθετοῦντο ἀνθοδοχεῖα μὲ διακοσμητικὰ ἄνθη.

105. Κάτοψις, τομὴ καὶ σκαριφήματα τῆς «τυκτῆς κρήνης».

Τὸ ὅλον σύστημα ἐφοδιασμοῦ δι' ὕδατος ἦτο ἐντυπωτικὸν καὶ ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς τὸ χαρακτηριστικώτερον παράδειγμα ἐγκαταστάσεων σχετικῶν μὲ τὴν παροχὴν ὕδατος κατὰ τοὺς μινωικοὺς χρόνους.

Ἀνάλογος ἐγκατάστασις ἀνευρέθη εἰς τὴν Κνωσόν, ἀλλ' ἔξω τοῦ ἀνακτόρου παρὰ τὸν ὁδικὸν ξενῶνα — τὸ Καραβάν Σεράϊ τοῦ Ἑβανς — καὶ πολὺ πλησίον τῆς ὁδογεφύρας τῆς ζευγνυούσης τὸ ρεῦμα τῆς Βλυχιᾶς. Ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἐπιμελῶς ῥυθμιζόμενος θάλαμος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 2×1.60 μ., ὁ ὁποῖος περιέκλειε τὴν πηγὴν καὶ μίαν μικρὰν κεντρικὴν ὀρθογώνιον δεξαμενίσκην, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀνέβλυζε τὸ ὕδωρ. Εἰς τὸν θαλαμίσκον τῆς πηγῆς κατήρχετο τις διὰ τριῶν βαθμίδων· οἱ τοῖχοι καὶ τὰ δάπεδα ἐκαλύπτοντο μὲ πλάκας ἐκ γυψολίθου, πρὸς τὸ βάθος δὲ ἐσχηματίζετο μικρὰ κόγχη διὰ τὰ εἶδωλα τῆς θεότητος, πλαισιουμένη ἐκατέρωθεν ὑπὸ δύο ὑψηλῶν ποδίων, ἴσως διὰ τὴν ἀπόθεσιν τῶν συμβόλων καὶ τῶν τελετουργικῶν σκευῶν. Ὁ θάλαμος τῆς πηγῆς ἐχρησιμοποιεῖτο ἐπομένως ὡς ἱερὸν καὶ τὸ περιεχόμενόν του δεικνύει ὅτι ὡς ἱερὸν ἐχρησιμοποιήθη καὶ

106. Τὸ κτιστὸν φρέαρ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, παρέχον πηγαῖον ὕδωρ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν προσφοραὶ εἰς τὴν θεότητα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ κύπελλον μὲ τὰς ἐλαίας.

μέχρι τῶν ἐσχάτων μινωικῶν χρόνων. Ἐν τῶν εἰδωλίων, εἰκονίζον τὴν θεότητα με ἀνυψωμένας χεῖρας, ἦτο τοποθετημένον ἐντὸς μικρᾶς πηλίνης κυκλικῆς καλύβης, παριστάσης τὴν κατοικίαν αὐτῆς. Πολυάριθμα λοπάδια, κωνικὰ κύπελλα καὶ πύραυνα ἀπέδειξαν ὅτι ὁ θάλαμος ἐχρησιμοποιήθη διὰ προσφοράς εἰς τὴν θεότητα ἀκριβῶς ὀλίγον πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνακτόρου κατὰ τὸ τέλος τῆς δευτέρας νεοανακτορικῆς φάσεως. Μεταξὺ τῶν τροφῶν αἱ ὁποῖαι εἶχον προσφερθῇ ἦσαν ἐλαῖαι, τῶν ὁποίων διετηρήθησαν τὰ ἀπηνθρακωμένα λείψανα.

Παρόμοιαι προσφοραὶ, περιλαμβάνουσαι ἐπίσης ἐλαίας, ἐγένοντο εἰς τὸν σύγχρονον θάλαμον τῆς πηγῆς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου, καὶ προσφοραὶ τροφῶν, περιγραφόμεναι εὐθὺς ἀμέσως εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἀνευρέθησαν εἰς ἄλλην, γειτονικὴν ἐγκατάστασιν φρέατος - κρήνης, ὠκοδομημένης ἐντὸς θαλάμου κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς κεντρικῆς αὐλῆς. Ἐνδείξεις περὶ τῆς ἱερότητος τοῦ χώρου παρέχουν τμῆμα εὐμεγέθους διπλοῦ ἱεροῦ κέρατος, εὐρεθὲν ἀμέσως ἔξω τοῦ θαλάμου τῆς κρήνης, καὶ βαθμιδωτὴ πυραμὶς, ἀνακαλυφθεῖσα ἐντὸς τοῦ φρέατος - κρήνης, ἡ ὁποία προφανῶς ἀπετέλει βάσιν διπλοῦ πελέκεως. Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν κρήνην τῆς Κνωσοῦ, ἡ κρήνις τοῦ βάθους τοῦ θαλάμου τῆς πηγῆς τῆς Ζάκρου θὰ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ ἐβάσταζε σύμβολα καὶ εἰδωλα.

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ θαλάμου τῆς κρήνης, πλὴν πολλῶν σκευῶν ἀντλήσεως, ἀνευρέθησαν τεμάχια λιθίνου ἀγωγοῦ, ἴσως ἀποτελοῦντος συνέχειαν ἐκείνου ὁ ὁποῖος παρωχέτευε τὸ πλεονάζον ὕδωρ ἐκ τῆς κυκλικῆς δεξαμενῆς. Εἰς μάλιστα τῶν λίθων τούτου εἶχεν ἐντειχισθῇ ἐντὸς τοῦ βορείου τοίχου τῆς πηγῆς καὶ ἡ κατεύθυνσις του δεικνύει ἴσως ὅτι συνεδέετο μετὸν ἀγωγὸν τῆς κυκλικῆς δεξαμενῆς. Τὸ ὑπερεκχειλίζον ὕδωρ τῆς τελευταίας θὰ ἠδύνατο οὕτω νὰ παροχετεύεται ἐντὸς τοῦ θαλάμου τῆς πηγῆς. Ἡ ὑπόθεσις ὅμως αὕτη χρήζει περαιτέρω διερευνήσεως.

Ὁ περὶ τὴν κρήνην χώρος εἶχε τὴν αὐτὴν στάθμην δαπέδου μετὴν τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τῆς κλίμακος. Δὲν ἀνευρέθησαν λείψανα τοίχων εἰς τὸν χώρον τοῦτον· ἂν ὑπῆρχον τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι κατεστράφησαν, θὰ ἔπρεπε νὰ διατηρῶνται τὰ θεμέλια ἢ ἔστω αἱ ὑποθεμελιώσεις των. Κατὰ συνέπειαν ὁ θάλαμος τῆς κρήνης φαίνεται ὅτι εὕρισκετο ἐντὸς ὑπαίθρου χώρου, αὐλῆς συνδεομένης ἴσως μετὸν ὀρθογώνιον ἐντὸς περιβόλου χώρον, τὸν ἀνατολικῶς τῆς μεγάλης τετραγώνου αἰθούσης κείμενον. Ἡ κεντρικὴ αὐλὴ ἦτο προσιτὴ κατ' εὐθείαν διὰ διαδρόμου εὕρισκομένου εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα τοῦ χώρου. Εὐρεῖα θύρα εἰσῆγεν εἰς μικρὸν προθάλαμον καὶ πρὸς διάδρομον κατὰ τὴν δυτικὴν τούτου πλευράν. Διετηρήθη ἡ μεγάλη πλάξ ἐκ ψαμμολίθου, ἡ χρησιμεύσασα ὡς κατώφλιον τῆς ἐνδιαμέσου θύρας. Μικρὸς προθάλαμος ἐσχηματίζετο, φαίνεται, καὶ εἰς τὸ πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν τέρμα τοῦ διαδρόμου. Τὸ μέγα θρυμματισθὲν διπλοῦν κέρας ἐκ κο-

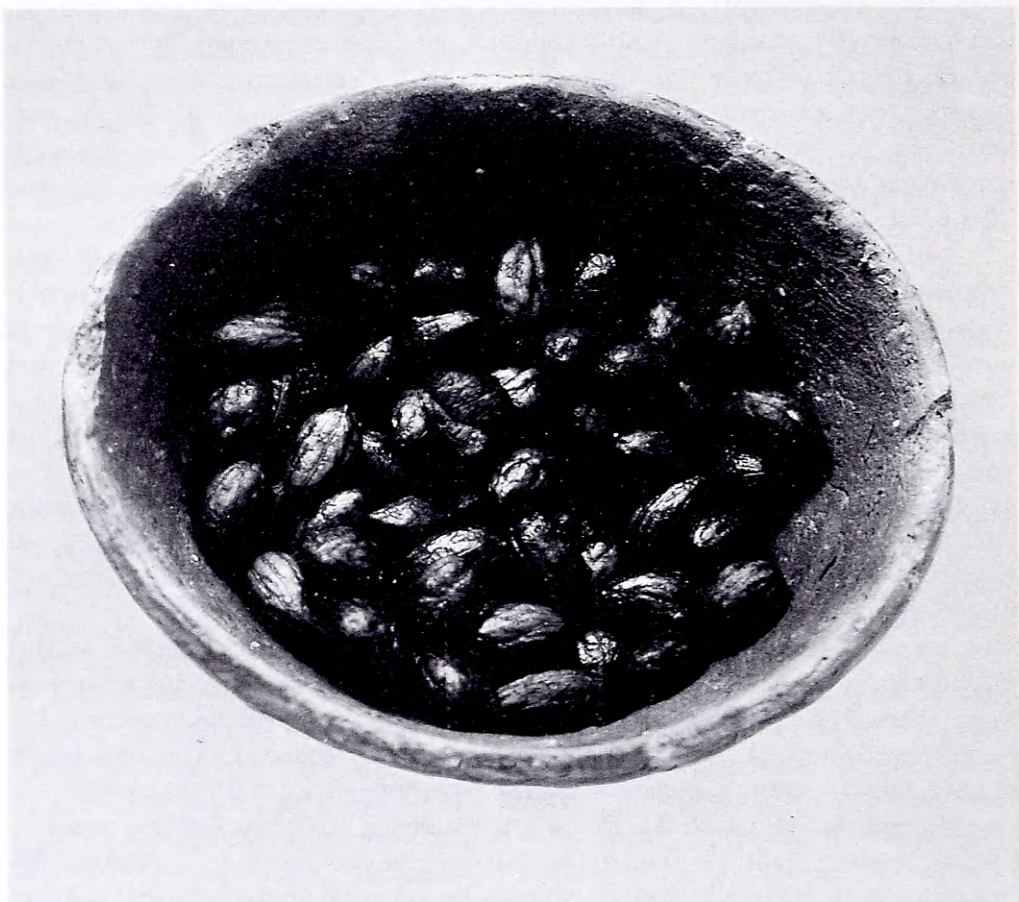
νιάματος, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐμνημονεύθη ἤδη, ἀνευρέθη ἐντὸς τῆς κεντρικῆς αὐλῆς πρὸ τοῦ τέρματος τοῦ διαδρόμου, κατέπεσε προφανῶς ἐκ τοῦ γεισώματος τοῦ ἐπιστέψαντος τὴν πρόσοψιν τοῦ ἀντιστοίχου ἄνω διαδρόμου. Αἱ πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν προσόψεις τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου φαίνεται ὅτι ἐπεστέφοντο, ὡς εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ, εἰς ὠρισμένα σημεῖα μὲ ἱερὰ κέρατα. Ταῦτα μαρτυροῦν τὸν ἱερὸν χαρακτήρα τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων, ὡς ὀρθῶς εἶχε συναγάγει ὁ Ἔβανς.

Ἀμέσως πρὸς Νότον τοῦ διαδρόμου ἐξετείνεται μικρὸν στενὸν καὶ ἐπίμυκτες συγκρότημα, ἀποτελούμενον ἐκ δύο δωματίων μὲ θύρας πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν. Ἡ χρῆσις τοῦ βορειοτέρου δωματίου παραμένει ἄγνωστος· τὸ νοτιώτερον, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, περιελάμβανε τὰς ἐγκαταστάσεις τοῦ δευτέρου φρέατος. Ἡ ἐσωτερικὴ διαρρύθμισις τοῦ πρώτου δωματίου ἐλάχιστα μᾶς εἶναι γνωστή. Κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου ἐν τμημά του, διαχωρισθὲν διὰ γωνιακοῦ πλινθίνου διαφράγματος, ἐχρησιμοποιήθη, φαίνεται, ὡς ἀποχωρητήριον, πολὺ ἀνάλογον ἐκείνου τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ βιοτεχνικοῦ τομέως τῆς δυτικῆς πτέρυγος· συνεδέετο καὶ ἐνταῦθα μὲ ὀχετόν, ὁ ὁποῖος κατέληγεν ἐπίσης εἰς σηπτικὸν βόθρον ἐξωτερικῶς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν.

Τὸ δωματίον τοῦ φρέατος εἶχεν εἴσοδον ἀκριβῶς ἐκ τῆς ΝΑ. γωνίας τῆς κεντρικῆς αὐλῆς. Κατήρχετό τις δύο βαθμίδας καὶ ἀκολουθῶς ἔστρεφε πρὸς Νότον κατερχόμενος ἐξ ἄλλας βαθμίδας, ἵνα φθάσῃ κατὰ τὴν βάσιν τῆς κλίμακος εἰς τὸ ἰσόπεδον ἀντλήσεως τοῦ ὕδατος. Τὸ κυκλικὸν φρέαρ εἶχε κατασκευασθῇ ἐντὸς ὀρθογωνίου περιφράγματος, ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ ὁποίου συνεδέετο μὲ τὸ θωράκιον τῆς κλίμακος. Τὸ ὕδωρ προήρχετο ἀσφαλῶς ἐκ πηγῆς, ἀφοῦ τὸ βάθος τοῦ φρέατος ἐκ τοῦ ἐπιπέδου ἀντλήσεως δὲν ὑπερέβαινε τὰ δύο μέτρα καὶ ὁ πυθμὴν του ἦτο ἐπεστρωμένος διὰ πλακῶν, διὰ μέσου τῶν ὁποίων ἀνέβλυζε τὸ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον σήμερον πλημμυρεῖ ὄχι μόνον τὸ φρέαρ, ἀλλὰ καὶ τὰς περισσοτέρας τῶν βαθμίδων τῆς κλίμακος. Ἡ ἐγκατάστασις ἦτο καὶ ἐδῶ ἐφωδιασμένη μὲ παροχετευτικὸν ἀγωγὸν διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ὑπερεκχειλίζοντος ὕδατος. Τμημα τοῦτου διεσώθη ἐκτισμένον ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἔχον κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν. Εἰς τὰς βαθμίδας τῆς κλίμακος διακρίνονται ἵχνη φθορᾶς ἐκ τῶν ποδῶν τῶν κατερχομένων· βοθρίσκος κατὰ τὸ ἐπίπεδον ἀντλήσεως εἶχε λαξευθῇ, φαίνεται, ἐπίτηδες, ἵνα ἀποτίθεται ἡ στρογγυλὴ τὸν πυθμένα ὑδρία. Τὰ ξύλα ἀντλητικοῦ μαγγάνου διετηρήθησαν εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν ἐντὸς τοῦ συνεχῶς ἀναβλύζοντος ὕδατος. Τὸ μάγγανον εἶχε στερεωθῇ εἰς τὸν πεσσὸν τοῦ θωρακίου καὶ εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ δωματίου. Αἱ ἐγκοπαὶ διὰ τὴν προσαρμογὴν του διεκρίνοντο εἰσέτι εἰς τὰ ξύλα.

Σημαντικὴ διαπίστωσις ἐγένετο κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ φρέατος:

εἰκ. 106

107. Κύπελλον προσφορᾶς περιέχον ἐλαίας, ὡς ἀνευρέθησαν εἰς τὸ κτιστὸν φρέαρ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος.

εἰκ. 107

κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου — ἴσως κατὰ τὰς ἡμέρας κατὰ τὰς ὁποίας κατέστη αἰσθητὸς ὁ ἐπερχόμενος κίνδυνος καταστροφῆς — ἐγένοντο πολυάριθμοι προσφοραὶ πρὸς τὴν θεότητα, ριφθεῖσαι ἐντὸς αὐτοῦ. Πολλὰ λείψανα τῶν προσφορῶν τούτων ἀνεκαλύφθησαν ἐντὸς κυπέλλων καὶ λοπαδίων κοινοῦ τύπου. Ἐν κύπελλον περιεῖχεν ἐλαίας καὶ πολλὰ ἄλλα ἐλαῖαι συνελέγησαν ἐντὸς τοῦ φρέατος μετ' ἄλλων κυπέλλων. Μοναδικὸν εἰς τὰ χρονικὰ προϊστορικῶν ἐρευνῶν φαινόμενον εἶναι ἢ ὄντως καταπληκτικῶς καλὴ διατήρησις τῶν ἐλαίων μετὰ τὸ σάρκωμά των. Ὅταν ἐξήχθησαν ἐκ τοῦ ὕδατος ἦσαν ὡς νὰ συνελέγησαν προσφάτως ἐκ τῶν δένδρων. Τοῦτο διακρίνεται σαφῶς εἰς τὰς τότε ληφθεῖσας φωτογραφίας. Ἀτυχῶς ὀλίγα λεπτὰ κατόπιν οἱ καρποὶ συνερρικνώθησαν μετὰ ραγδαιότητα, καὶ παρὰ τὴν ἀκο-

λουθήσασαν ἐργαστηριακὴν ἐπεξεργασίαν δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπανεέλθουν, ἐν μέρει ἔστω, εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν κατάστασιν. Περισυνελέγησαν ἐπίσης πυρῆνες ἐκ ρωγῶν σταφυλῶν καὶ κλαδίσκοι θάμνων, ἴσως ἀρωματικῶν φυτῶν καὶ κλημάτων, ἀσφαλῶς καὶ ταῦτα προερχόμενα ἐκ προσφορῶν εἰς τὴν θεότητα πρὸς ἐξιλασμόν της. Τεμάχια κισήρεως, ἀσφαλῶς ἡφαιστειακῆς προελεύσεως, ἀνευρεθέντα ἐντὸς ἀώτων κυπέλλων, ἀπετέλεσαν ἐπίσης κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προσφορὰν εἰς τὴν θεότητα, προφανῶς διότι συνεσχετίσθησαν μὲ τὸ αἷτιον τῆς ἐπερχομένης καταστροφῆς. Εἰς τὸ φρέαρ ἀνευρέθησαν εἰς τεμάχια καὶ ὀρισμένα ἄλλα σκεύη, τὰ ὅποια φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν δι' ἄντλησιν ὕδατος καὶ παρέμειναν ἐκεῖ ὅταν ἐθρυμματίσθησαν. Ὅσα ζώων, τὰ πλεῖστα κεκαυμένα, ἦσαν πιθανῶς ὑπολείμματα θυσιῶν ἢ λείψανα κρεάτων, τὰ ὅποια περιελήφθησαν μεταξὺ τῶν προσφορῶν. Λείψανα τριποδικῶν τραπεζῶν προσφορῶν, κεκοιναμένων καὶ μὲ γραπτὴν διακόσμησιν, μαρτυροῦν ἐπίσης τελετουργίας. Ἐν μόνον πῆλινον ζῳδίον περισυνελέγη. Τὰ τελευταῖα ὅμως μνημονευθέντα ἀντικείμενα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ δωματίου τοῦ φρέατος, ὁμοῦ μὲ τμήματα παχέος δαπέδου ἐκ χαλिकासβέστου, τὰ ὅποια προφανῶς εἶχον καταπέσει ἐκ δωματίου τοῦ ἄνω ὀρόφου, ὅπου ἐγένοντο, ὡς φαίνεται, ἐπίσης ὀρισμένα τελετουργία. Ὅπισθεν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ φρέατος ἐσχηματίζετο μικρὸς χῶρος ἀποθηκεύσεως, προσιτὸς διὰ μέσου τοῦ μετὰ πεσσοῦ διαφράγματος.

Τὸ κτιστὸν φρέαρ ἀποτελεῖ ἄλλο παράδειγμα ἀρχιτεκτονικῆς ἐντάξεως εἰδικῆς ἐγκαταστάσεως ἐφοδιασμοῦ διὰ ποσίμου ὕδατος, προσιτῆς διὰ κλίμακος. Ἀπλᾶ φρέατα βεβαίως δὲν εἶναι ἄγνωστα εἰς τὸν μινωικὸν κύκλον, ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ἐλεύθερα ἐντὸς αὐλῶν ἢ εἰς ὑπαίθρους χώρους καὶ ἢ ἄντλησις ἐγένετο πάντοτε ἐκ τῶν ἄνω διὰ σχοινίου. Τὸ πρόβλημα τῆς προμηθείας ὕδατος εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου εὔρεν εἰδικὴν λύσιν, καὶ τοῦτο ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν. Τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ ἐτροφοδοτήθη μὲ πηλίνους ὕδραγωγούς σωλήνας, τὰ τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων διὰ δεξαμενῶν - ὕδαταποθηκῶν. Εἰς τὴν Ζάκρον, διὰ πρώτην φορὰν εἰς μινωικὸν ἀνάκτορον, εἰδικὰ μέτρα ἐλήφθησαν, ὅπως δι' ἰδιοτύπων ἐγκαταστάσεων εὐφυῶς προσαρμοσθεισῶν εἰς τὸ ἀρχιτεκτόνημα ἐξασφαλισθῇ ὁ ἐφοδιασμός δι' ὕδατος ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν πηγῶν.

20. Ἡ αὐλὴ παρὰ τὴν κυρίαν πύλην

εἰκ. 88 Ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν τῆς Αἰθούσης τῆς δεξαμενῆς καὶ τοῦ προθαλάμου τῆς ἐξετείνεται εὐρεῖα πλακόστρωτος ἐσωτερικὴ αὐλὴ, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο ἤδη σύντομος μνεία. Ὀλίγον περὰ τέρω καὶ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῆς αὐλῆς ταύτης εὐρίσκεται ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ ἀνακτόρου, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο ἐπίσης λόγος. Ἡ εἴσοδος, ἡ αὐλὴ καὶ ὠρισμένα συνεχόμενα μικρὰ διαμερίσματα καὶ περίβολοι ἦσαν πρωταρχικῆς σημασίας διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνακτόρου. Εὐτυχῶς, παρὰ τὴν μεγάλην ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν τοῦ τομέως τούτου κατέστη δυνατόν νὰ καθορισθῇ ἡ διαρρύθμισις καὶ ἡ ὀργάνωσις του. Ἡ αὐλὴ εἶναι σχεδὸν τετράγωνος, μὲ μικρὰν προέκτασιν πρὸς τὸ διαμέρισμα τῆς βασιλίσσης καὶ τὸν ἐκ τούτου πρὸς τὸ λουτρὸν κατευθυνόμενον διάδρομον, νοτίως στενεπιμήκους δωματίου μὲ δάπεδον ἐκ χαλिकासβέστου. Ἰκανοποιητικὴν εἰκόνα τῆς ἀρχικῆς ἐμφανίσεως τῆς αὐλῆς παρέχει ἡ σχετικῶς καλῶς διατηρηθεῖσα βορειοδυτικὴ γωνία αὐτῆς. Οἱ περιβάλλοντες τοῖχοι ἦσαν ἐπιμελῶς ὠκοδομημένοι ἐκ ξεστῶν πωρολίθων κατὰ κανονικοὺς δόμους τοποθετημένων. Τὸ πλακόστρωτον ἀπετελέσθη ἐξ ἀκανονίστων πλακῶν, βασιζομένων εἰς τὸ βόρειον τμήμα ἐπὶ τοῦ ἰσοπεδωμένου βράχου καὶ νοτιώτερον ἐπὶ ἐπιχώσεως ἐκ μικρῶν λίθων καὶ πηλοχώματος. Εἰς τὸ νοτιώτερον ἥμισυ τῆς αὐλῆς εἶχε κατασκευασθῇ ἀποχετευτικὸν σύστημα μὲ πολλὰς διακλαδώσεις.

Παλαιότεραι κατασκευαί, περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ ἀλλαχοῦ λόγος, ἀνεφάνησαν ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ περιβόλου τῆς αὐλῆς ἀπετέλει συνέχειαν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς διαβάσεως τῆς ΒΑ. πύλης. Εἰς τὸν τομέα τοῦτον οἱ ἀνασκαφεῖς προσέκοψαν εἰς πολὺ μεγάλας δυσκολίας, ὅχι μόνον ἐξ αἰτίας τῆς ἐπενεχθείσης ἐκ τῆς καλλιεργείας καταστροφῆς, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῶν πολλαπλῶν ἀντερεισματικῶν ξηρολιθικῶν τοίχων, τῶν κατασκευασθέντων πρὸς συγκράτησιν τῶν διαδοχικῶς ἐπεκταθέντων ἀνδῆρων καλλιεργείας ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου. Οἱ τοῖχοι οὗτοι εἶχον λοξὴν σχετικῶς μὲ τοὺς τοίχους τοῦ ἀνακτόρου κατεύθυνσιν. Ἡ κατάστασις ἐπεδεινώθη ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μεγάλη ποσότης ὑλικοῦ εἶχεν ἀφαιρεθῇ ἐκ τοῦ ἀρχαίου κτηρίου.

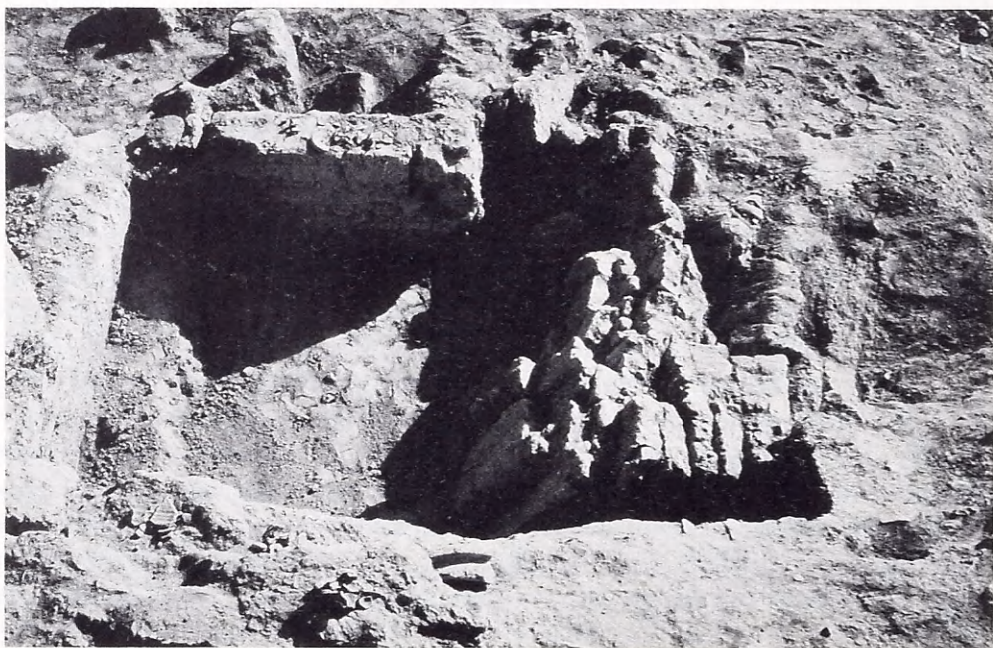
Ἐκ τῆς αὐλῆς, διὰ θύρας, νῦν κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένης, κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον, εἰσῆρχετό τις εἰς διαμερίσματα, τῶν ὁποίων μόνον ἓν, μερικῶς διασφζόμενον, ἀνεσκάφη. Τὸ δάπεδόν του ἦτο ἐκ χαλिकासβέστου καὶ ὑπὸ τοῦτο διήρχετο ὀχετός, ἐκκινῶν, ὡς φαίνεται, ἐκ τῆς ΒΑ. γωνίας τῆς αὐλῆς. Τὰ ἀνευρεθέντα τμήματα λιθίνων διμύζων λύχνων, λίθοι τριβείων. καὶ πήλινα σκεύη δὲν ἄρκοῦν ἵνα προσδιορίσουν τὴν χρῆσιν τοῦ δωματίου τούτου. Ἐν τῶν εὐρημάτων ἦτο πήλινος κέρνος ἰδιοτύπου μορφῆς, θρησκευτικῆς χρήσεως. Ἀπετελεῖτο ἐκ τριποδικοῦ λέβητος, τοῦ ὁποίου οἱ πόδες ἦσαν προσκεκολλημένοι ἐπὶ τριῶν συνενουμένων πρὸς ἀλλήλους τροχίσκων καὶ ἐσωτερικῶς ἐπικοινωνούντων πρὸς ἀλλήλους εἰς τριγωνικὴν κάθετον διάταξιν. Μικρὰ πτηνὰ ἐκάθηντο ἐπὶ τῶν τροχίσκων. Ἀτυχῶς τὸ σκεῦος δὲν εὐρέθη ὁλόκληρον, καὶ ἡ διατήρησις τοῦ ὑπολοίπου εἶναι μετρία. Ἀμέσως ἀνατολικῶς τοῦ δωματίου ἀνευρέθησαν πολλὰ ὄστρακα ὡς καὶ τεμάχια ἀγγείων, ἀποτελοῦντα ἴσως μέρος ὑποστρώματος ἀναλόγου ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τὰ δάπεδα δωματίων τινῶν τοῦ ἀνακτόρου. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως ταύτην τὸ στρῶμα τῶν ὀστράκων ἀνήκει ἴσως εἰς τὸν ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν ὑπερκείμενον χῶρον, ἀνατολικῶς τοῦ πυλῶνος. Ὁ χῶρος οὗτος περιωρίζετο πρὸς Βορρᾶν ὑπὸ τοῦ πλευρίζοντος τὴν ὁδὸν τοιχείου περιβόλου, ἦτο προφανῶς ὑπαιθρος καὶ περιελάμβανε μικρὰ κτίσματα, ἐξυπηρετήσαντα διαφόρους κοινὰς ἀνάγκας. Ἔστι ἐκ πλακοειδῶν λίθων, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀνευρέθησαν σκεύη, ἴσως ἐν χρήσει εὐρισκόμενα κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς, ἐσχηματίζετο κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν. Βορειότερον, ἐν ἐπαφῇ μὲ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ πυλῶνος, ἀνευρέθη ἀποθέτης, προχείρως κατασκευασθεῖς διὰ μικρῶν λίθων, ὁ ὁποῖος περιεῖχε μεγάλην ποσότητα μικρῶν κοινῶν σκευῶν, ἰδία κωνικῶν ἁώτων κυπέλλων, λοπαδίων, προχοϊσκῶν κλπ.

Ἄλλαι ἐγκαταστάσεις εὐρίσκοντο πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ περιβόλου. Ἀκανόνιστον, τραπεζοειδοῦς σχήματος, κτίσμα, μὲ εἴσοδον ἐξ Ἀνατολῶν, ἐχρησιμοποιήθη πιθανῶς ὡς ἐργαστήριον. Συνεχόμενον πρὸς τοῦτο ἦτο μικρότερον, τετραγωνικὸν κατασκεύασμα, ἴσως χρησιμοποιοῦν ὡς ἀποχωρητήριον. Τὸ ἐσωτερικόν του, προσιτὸν διὰ δύο βαθμίδων, διεχωρίζετο διὰ πωρίνων πλακῶν τοποθετημένων ὑπεράνω πλακοστρώτου ὑπογείου βόθρου. Ὁ προσδιορισμός του ὡς ἀποχωρητηρίου κατέστη πιθανώτερος κατόπιν τῆς προσφάτου ἀνευρέσεως ὑπὸ τοῦτο ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ.

Ὅπισθεν τῶν κτισμάτων τούτων ἀνεκαλύφθη προσφάτως εἰς ὑπαιθρος χῶρος, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἐργαστήριον εἰδικοῦ λιθοξόου. Ὁ προσορισμός του προσδιωρίσθη ἐκ τῆς ἀνευρέσεως μεγάλης ποσότητος μικρῶν πρισματικῶν τεμαχίων στεατίτου, πολὺ μικρῶν θραυσμάτων κυάνου (lapis lazuli) καὶ τινῶν χαλκῶν μικροτεχνικῶν ἐργαλείων. Εἰς παλαιότεραν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου ἡ περιοχὴ αὕτη ἦτο κατὰ διάφορον τρόπον διερρυθμισμένη.

Εἶχε παρατοίχιον θρανίον καὶ ἐκλείετο πρὸς Δυσμᾶς διὰ διαχωρίσματος καθέτου πρὸς τὴν ὁδόν. Τὸ πλακόστρωτον δάπεδόν της ἀνευρέθη εἰς βαθύτερον τοῦ μεταγενεστέρου δαπέδου ἐπίπεδον. Ἴσως ὠρισμένοι κινηταὶ τράπεζαι προσφορῶν μὲ γραπτὸν κονίαμα, ἀνευρεθεῖσαι εἰς πολλὰ τεμάχια ἐντὸς τοῦ κατωτέρου στρώματος, εἶναι ἐνδεικτικαὶ τῆς λειτουργίας τοῦ χώρου τούτου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐδὲν περισσότερον εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ.

108. Ἐν τῶν βοηθητικῶν δωματίων τοῦ μαγειρείου, ἔνθα κατέρρευσεν ὁ ἐξ ὀπτοπλίνθων τοῖχος.

21. Τὰ διαμερίσματα τοῦ μαγειρείου

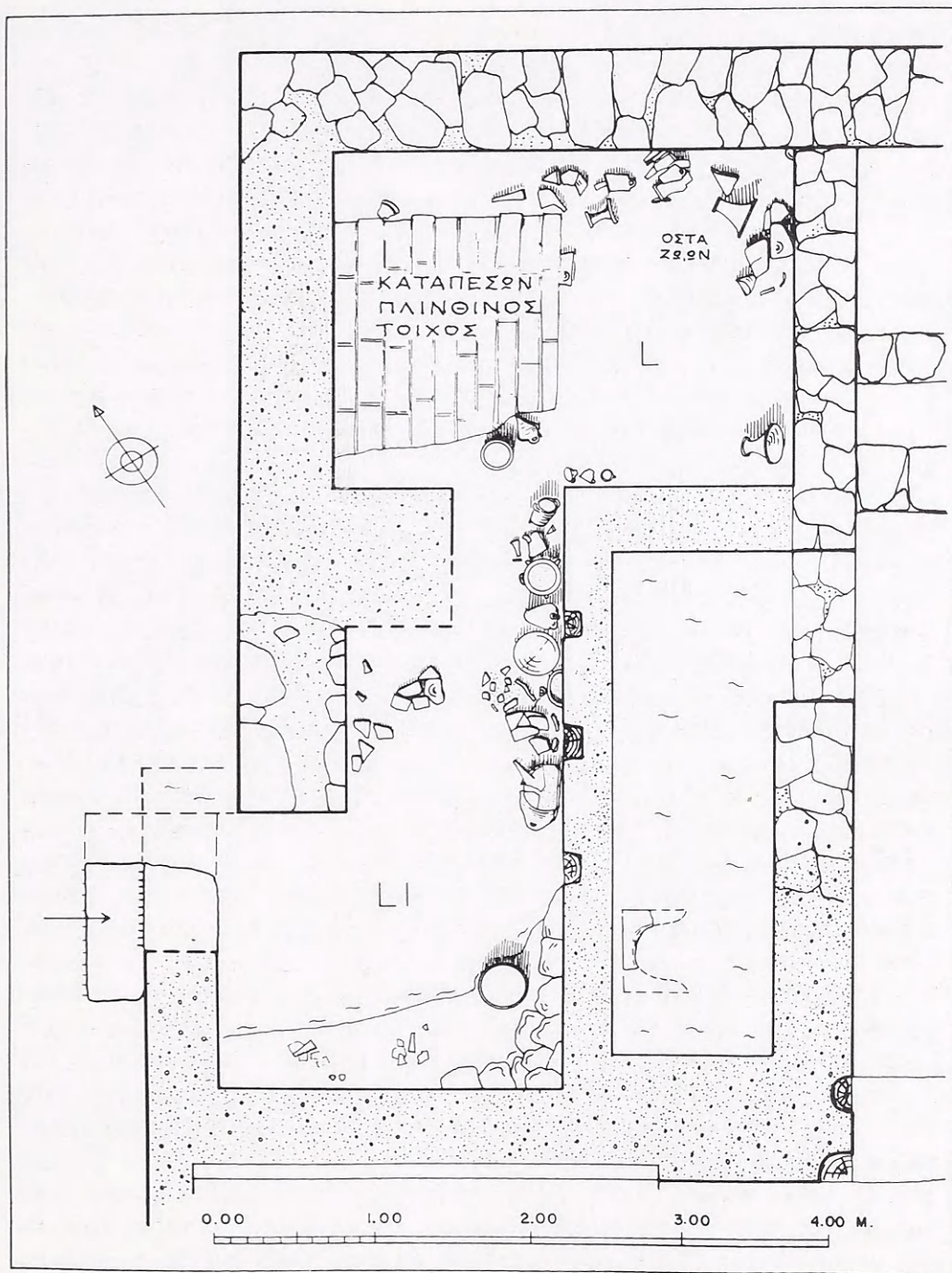
Παρά τὴν κυρίαν εἴσοδον τῆς δυτικῆς πτέρυγος, ἀπὸ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς ἑτέρα εἴσοδος ἔφερε πρὸς διάδρομον, χρησιμοποιηθεῖσα ἀσφαλῶς ὡς καθαρῶς ὑπηρεσιακὴ. Οἱ πρὸς τὰ ὑπηρεσιακὰ διαμερίσματα κινούμενοι δὲν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ διέλθουν διὰ τῆς κυρίας εἰσόδου, ἀλλ' ἀκολουθοῦντες τὸν διάδρομον ἔφθανον εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς δυτικῆς πτέρυγος ἢ διὰ μέσου βαθμιδωτῆς εἰσόδου πρὸς Βορρᾶν εἰσήρχοντο εἰς λίαν εὐρύχωρον διαμέρισμα, τὸ ὁποῖον, ὡς ἀπεδείχθη, εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς μαγειρεῖον. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ διαδρόμου, καὶ δι' ἀνοίγματος, τὸ ὁποῖον εἶχε τειχισθῇ κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν, ἦτο προσιτὴ μικρὰ ἀποθήκη εὐρισκομένη ὑπὸ τὸ ξύλινον κλιμακοστάσιον τῆς κυρίας εἰσόδου. Πολλὰ πήλινα σκεύη ἀνευρέθησαν ἀποθηκευμένα ἐκεῖ, ὡς καὶ δύο πολὺ μεγάλα δισκοειδῆ καλύμματα μετέσσαρας γλωσσοειδεῖς τετρημένας προεκτάσεις, ἕκαστον διὰ τὴν προσαρμογὴν των εἰς τὰ στόμια τῶν πίθων, ἐσχάρα ἐπὶ ποδίσκων μετρητὸν ἐπίπεδον ὀπτήσεως εἰς σχῆμα ἰχθυακάνθης, λύχνος με τοξοειδῆ λαβὴν, μαγειρικαὶ χύτραι καὶ ἄφθονα ἄγγεῖα κοινῆς χρήσεως, ὡς πρόχοι, σκύφοι, κύπελλα καὶ λοπάδια. Οἱ τοῖχοι τοῦ κλιμακοστασίου ἦσαν πλίνθινοι ἐπὶ λιθίνης κρηπίδος. Ἀντίστοιχος διάδρομος εἰς τὸν ἄνω ὄροφον εἶχε κοσμηθῇ με ὥραίας τοιχογραφίας, παριστώσας μεγάλους πολυφύλλους ρόδακας ποικίλλοντος μεγέθους εἰς τέσσαρα διάφορα χρώματα, ὡς φαίνεται, διατεταγμένους, κατὰ σπειροειδῆ συστήματα. Ἀνάλογα κονιάματα με ρόδακας εἶχον περισυλλεγῇ καὶ κατὰ τὴν ΒΔ. πλακόστρωτον μικρὰν αὐλήν, προφανῶς ἀπορριφθέντα ἐκεῖ κατὰ τινὰ ἐπιδιόρθωσιν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἀνακτόρου.

Τὸ «μαγειρεῖον», πρὸς Βορρᾶν τοῦ διαδρόμου, ἦτο ἓν τῶν μεγαλυτέρων διαμερισμάτων τοῦ ἀνακτόρου, διαστάσεων περίπου 9×12 μ., κατὰ τι μικρότερον τῆς μεγάλης αἰθούσης τῶν τελετουργιῶν. Ἡ ὀροφή του ὑπεστηρίζετο δι' ἑξ δοκῶν, προφανῶς ξυλίνων, αἱ ὁποῖαι ἔβαινον ὡς στῦλοι ἐπὶ βάσεων ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων λίθων. Ἡ πρόχειρος κατασκευὴ, ἡ παρούσα βοηθητικῶν χώρων ἐκατέρωθεν τοῦ δωματίου καὶ τὸ εἶδος τῶν ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθέντων ἀντικειμένων ἀποδεικνύουν τὸν πρακτικὸν προορισμόν του. Τρεῖς βαθμίδες καθέτως πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον βαίνουσαι δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀπετέλουν τὴν ἀρχὴν κλίμακος πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον,

διότι δὲν ὑπάρχει περιθώριον διὰ τὸν σχηματισμὸν κεφαλосκάλου, οὐδὲ διαμορφοῦται ὑποστήριγμα διὰ τὸ κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου σκέλος αὐτῆς. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι αἱ βαθμίδες ἀπετέλουν πρόσβασιν πρὸς ἐντοίχιον ἐρμάριον, τὴν ὑπαρξιν τοῦ ὁποίου καθιστᾷ πιθανὴν τὸ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο μέγα πάχος τοῦ τοίχου. Ἐπίχριστος κρηπίς κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δωματίου ἐστήριξε πιθανῶς ἄλλο πολὺ μεγαλύτερον ἐρμάριον, ἀφοῦ ἀποκλείεται λόγῳ τοῦ ὕψους τῆς νᾶ ἥτο αὕτη ἀπλοῦν ἐδώλιον. Θύρα κατὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον, διασφύζουσα ἐν μέρει τὰς ξυλῖνας παραστάδας τῆς, ἐπεκοινώνει ἀρχικῶς ἀπ' εὐθείας μὲ τὰς δυτικὰς ἀποθήκας, ἐκλείσθη ὁμως αὕτη ἐκ τῶν ὑστέρων.

Ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ εὐρύχωρον τοῦτο διαμέρισμα ἦτο μαγειρεῖον ἐστηρίχθη κατ' ἀρχὴν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς πολλὰ σημεῖα, μάλιστα κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν, ἀνευρέθησαν μεγάλαι ποσότητες ὀστῶν ζώων μικρῶν καὶ μεγάλων, ἀποδεικνύουσαι τὴν προπαρασκευὴν φαγητῶν ἐκ κρέατος. Πλήθος ὀστῶν μικρῶν ζώων καὶ πτηνῶν ἀνευρέθη ἐπίσης ἐντὸς εἰδους μικροῦ περιφράγματος, τὸ ὁποῖον ἐσχηματίσθη πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ δωματίου διὰ προτειχίσματος κλεισθέντος κατὰ τὰ πλάγια. Τέλος, ἐπὶ προχείρου ἐστίας πρὸς τὴν ΒΑ. γωνίαν, ὅπου ὑπῆρχεν ἄνοιγμα ἀνόδου πρὸς τὰ βόρεια διαμερίσματα τῶν ἀνδρῶν τοῦ λόφου, ἀνεκαλύφθη μεγάλη τριποδικὴ χύτρα, χρησιμοποιοθεῖσα προφανῶς διὰ προπαρασκευὴν φαγητοῦ.

Ἐκ. 109 Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ μαγειρείου ἐφάνη ἔτι πιθανώτερος, ὅταν τὰ γειτονικά πρὸς Ἀνατολὰς βοηθητικά διαμερίσματα, προσιτὰ διὰ θύρας μὲ δύο βαθμίδας, ἀνευρέθησαν πλήρη μαγειρικῶν σκευῶν. Ταῦτα εὐρέθησαν
 Εἰκ. 110 τοποθετημένα κυρίως κατὰ μῆκος τῶν τοίχων. Τινὰ τούτων, πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἐσωτερικοῦ δωματίου, κατεπλακώθησαν ὑπὸ ὄγκου τοῦ
 Εἰκ. 108 διὰ μεγάλων πλίνθων ὠκοδομημένου τοίχου, ὁ ὁποῖος κατέρρευσε ἐντὸς τοῦ δωματίου. Διεκρίνοντο εὐκρινῶς αἱ ἐπ' ἀλλήλοις σειραὶ τῶν πλίνθων τούτων, αἱ ὁποῖαι κατέπεσαν εἰς λοξὴν θέσιν, ὀπτηθεῖσαι ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ ἀποτεφρώσαντος τὸν τομέα τοῦ μαγειρείου. Εἶναι ἐν τῶν καλύτερον διασωθέντων παραδειγμάτων πλινθίνων κατασκευῶν τοῦ ἀνακτόρου. Εἰς τὸν τομέα τῶν βοηθητικῶν δωματίων ὁλόκληρον τὸ συγκρότημα εἶχεν οἰκοδομηθῆ διὰ πλίνθων, βαινουσῶν ἐπὶ λιθίνων κρηπίδων. Διὰ τοῦτο ἐδόθη εἰς τὰ διαμερίσματα ταῦτα ἡ ἐπωνυμία «τὰ πλίνθινα δωμάτια». Αἱ διαστάσεις τῶν πλίνθων ἦσαν 0.60×0.40 μ. περίπου. Τὰ διαφυλαχθέντα ἐντὸς τῶν δωματίων σκεύη ἦσαν ἀμφορεῖς μὲ ἐλλειπτικὸν στόμιον, εὐρύστομοι χαμηλοὶ στάμνοι, πυριατήρια μὲ ὑψηλὸν πόδα καὶ σταυροειδὲς διαχώρισμα, τριποδικαὶ χύτραι, ἐσχάραι, σκύφοι καὶ μόνωτα ἢ δίωτα κύπελλα. Μετὰ τούτων εὐρέθη τοποθετημένον τριποδικὸν ἰγδίον ἐκ τραχείτου λίθου μὲ ἡμισφαιρικὸν κοίλωμα, προοριζόμενον διὰ τὴν τριβὴν ἢ ἄλεσιν ποικίλων οὐσιῶν. Πολλὰ ὀστᾶ ζώων, ἀποτελοῦντα παχὺ στρῶμα, ἀνευρέθησαν μετὰ τῶν

109. Κάτωφλι των βοηθητικών δωματίων τοῦ μαγειρείου, ἔνθα ἐσημειώθη ἡ θέσις τῶν ἀνευρεθέντων σκευῶν καὶ ὁ καταρρεύσας ἐξ ὀπτοπλίνθων τοίχος.

σκευῶν, προφανῶς προελθόντα ἐκ τῶν ἀποθηκευμένων ἐνταῦθα κρεάτων ἢ τῶν ἐτοιμῶν πρὸς παρασκευὴν φαγητοῦ εἰς μεγάλας ποσότητες.

Εἰς τὸ πρῶτον βοηθητικὸν δωμάτιον, καὶ κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τούτου, ὑπῆρχεν εἶδος ἐστίας, ἐγκατεστημένης εἰς κοίλωμα, ἢ ὁποία εἶχε παρ' αὐτὴν κατὰ τὸν νότιον τοῖχον κρηπίδα, ἴσως δι' ἐρμάριον τοίχου. Ἐκ τούτου κατέπεσε, φαίνεται, ὁλόκληρος σειρὰ μικροσκοπικῶν δοχείων, πανομοιότυπων τὰ σχήματα πρὸς μεγάλα ἀγγεῖα. Ταῦτα θὰ περιεῖχον ἴσως καρυκεύματα διὰ τὰ φαγητά. Εἰς τὴν ἐστίαν ἐντὸς τοῦ κοιλώματος ἀνευρέθη τριποδικὴ χύτρα, ἴσως καὶ αὕτη ἐν χρήσει κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς. Ἄλλα μαγειρικὰ σκεύη καὶ ἀγγεῖα κοινῆς χρήσεως ἀνεκαλύφθησαν εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ μεγάλου δωματίου. Μεγάλα ἀγγεῖα καὶ μικροὶ πίθοι ἦσαν ἀποθηκευμένοι εἰς τὸ πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ μαγειρείου ἱκανῶς εὐρύχωρον δωμάτιον. Τὰ τεμάχια τῶν πίθων ἀνευρέθησαν κατὰ μῆκος τῆς βορείας αὐτοῦ πλευρᾶς.

Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι τὸ τόσον εὐρύχωρον διαμέρισμα τοῦ μαγειρείου ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὡς πρόχειρος αἶθουσα φαγητοῦ. Μεγάλαι ξύλινοι τράπεζαι θὰ εἶχον τοποθετηθῇ μεταξὺ τῶν τριῶν ζευγῶν τῶν στηριγμάτων πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ κατωτέρου καὶ ὑπηρετικοῦ προσώπου τοῦ ἀνακτόρου. Λύχνοι, δύο λίθινοι δίμυξοι καὶ εἰς πήλινος μόνιμος, εἶχον χρησιμοποιηθῇ πιθανῶς διὰ νὰ φωτίσουν τὰ νυκτερινὰ δεῖπνα καὶ διὰ νὰ δώσουν ἐφεδρικὸν φῶς κατὰ τὴν ἡμέραν, ἀφοῦ τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ ὑψηλὰ τοποθετημένου εἰς τὸ πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν τμήμα τοῦ νοτίου τοίχου παραθύρου θὰ ἦτο ἀσφαλῶς ἀνεπαρκές, ἰδίᾳ κατὰ τὰς νεφελώδεις ἡμέρας. Ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τὰς μεγάλας «τραπέζας» τῶν ὀρθοδόξων κοινοβίων μοναστηρίων ὁ φωτισμὸς δὲν εἶναι καλύτερος.

Ὑπὸ τῶν προσώπων τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας καὶ διὰ τοὺς βασιλικοὺς προσκεκλημένους ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ ἄνω τοῦ μαγειρείου μεγάλη κιονωτὴ αἶθουσα. Ὁ καθηγητὴς J. Walter Graham, ὅστις ἐμελέτησε τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων καὶ ἰδιαιτέρως τῶν αἰθουσῶν τῶν συμποσίων, συνεπέραнен ὅτι τοιαῦται αἶθουσαι, εὐρισκόμεναι συνήθως εἰς τοὺς ἄνω ὀρόφους, ἦσαν λίαν εὐρύχωροι καὶ ὑπόστυλοι, συνεδέοντο δὲ διὰ κλιμακοστασίων μὲ τὰ βοηθητικὰ δωμάτια τοῦ ἰσογείου, ὅπου προπαρασκευάζετο τὸ φαγητόν. Ὁ τομεὺς οὗτος τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὡς παράδειγμα, ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον περιγράφει.

Ὁ κλωβὸς τοῦ ἀνερχομένου κλιμακοστασίου ἀνεκαλύφθη ἀμέσως ἀνατολικῶς τοῦ πρώτου βοηθητικοῦ δωματίου. Ἡ κλίμαξ εἶχε πρόσβασιν ἐκ τῆς μικρᾶς πλακοστρώτου στοᾶς κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς κεντρικῆς αὐλῆς. Τὸ θρανίον τῆς στοᾶς, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἠδύνατό τις νὰ καθήσῃ καὶ νὰ ἀναπαυθῇ, εἶχεν ἐρεισίνωτον ἐξ ὀρθίων πλακῶν στηριζομένων εἰς τὸν πλίν-

110. Ἐν τῶν βοηθητικῶν δωματίων τοῦ μαγειρείου μὲ τὰ μαγειρικὰ σκεύη, ὡς εὐρέ-
θησαν.

θινον νότιον τοῖχον τοῦ βοηθητικοῦ δωματίου τοῦ μαγειρείου καὶ ἡ εἴσοδος πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον ἠνοίγετο ἀμέσως δεξιὰ τούτου, ἔχουσα ἐπιμελῶς ἐστρωμένον κατώφλιον. Ἐφ' ἐνὸς τῶν πελεκητῶν λίθων τῆς εἰσόδου ἐχαράχθη τὸ σύμβολον τοῦ διπλοῦ πελέκεως. Ὅτι ἡ κλίμαξ ἦτο ξυλίνη, βεβαιώνουν ὄχι μόνον τὰ ἀπηνθρακωμένα λείψανα, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνερχόμενος βαθμηδὸν ἐντὸς τοῦ κλωβοῦ φυσικὸς βράχος. Ὁ κλωβὸς εἶχε τὴν χαρακτηριστικὴν μορφήν τὴν δεικνύουσαν διάταξιν τῆς κλίμακος εἰς δύο σκέλη μὲ μεσολαβοῦν κεφαλόσκαλον. Μικρὸν λίθινον διπλοῦν κέρας εἶχε καταπέσει ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ διαμερίσματος τοῦ κλωβοῦ τούτου. Ἴσως κατεχώσθησαν ἐκεῖ μετὰ τῶν λίθων, οἱ ὅποιοι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ νὰ ἐξισώσουν τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἐντὸς αὐτοῦ βράχου. Δύο παράπλευρα ἐπικοινωνοῦντα πρὸς ἄλληλα δωμάτια ἀνατολικώτερον ἐχρησιμοποιήθησαν δι' ἀποθηκεύσεις. Ὅπισθεν καὶ βορειότερον τοῦ πρώτου σκέλους τῆς κλίμακος εἶχε κατασκευασθῇ εἶδος ἀποθέτου. Εἰς τὸ πρόσθιον δωμάτιον, τὸ ὅποιον πιθανῶς ἐπεκονώνει μὲ τὴν στοάν, ἀνευρέθη ἀποθηκευμένη ποσότης κισήρεως.

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς στοᾶς ἠνοίγετο μακρά, ἀνερχομένη πρὸς Βορρᾶν διὰ κεκλιμένων ἐπιπέδων δίοδος, φέρουσα πρὸς τὰ διαμερίσματα τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὰ βορειότερα ἄνδρα τοῦ λόφου. Ὁ φυσικὸς βράχος ἐμφανίζεται καὶ ἐνταῦθα ἀνερχόμενος ἐντὸς τῆς διαβάσεως πρὸς Βορρᾶν καὶ τοῦτο δεικνύει σαφῶς ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἰσογείου διαδρόμου. Θύρα δεξιὰ τοῦ προσθίου τμήματος τῆς διόδου ταύτης ὠδήγει εἰς δύο ἐπικοινωνοῦντα πρὸς ἄλληλα δωμάτια, ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου ἐγένετο νέα διαρρύθμισις τοῦ χώρου, διότι ἡ ἐν λόγῳ θύρα ἐφράχθη καὶ κατεσκευάσθη διατείχισμα ὀλίγον ἐσωτέρω εἰς τὴν διάβασιν, πρὸ τοῦ ὁποίου διεμορφώθη ἐστία ἐπὶ χαμηλῆς κρηπίδος δι' ὀρθίων πλακῶν μὲ λοξῶς τοποθετημένον ἄνοιγμα τροφοδοτήσεως τοῦ πυρός. Ἀφθονος τέφρα ἀνευρέθη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς. Παρ' αὐτὴν καὶ πρὸ τοῦ διαχωρίσματος προεξέχων ἀναβαθμὸς ἐχρησίμευσε διὰ τὴν ἀπόθεσιν σκευάων. Δὲν εἶναι σαφές, ἂν ἡ ἐστία εἶχε κατασκευασθῇ διὰ πρακτικοὺς ἢ διὰ θρησκευτικοὺς λόγους· τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἡ κλιμακωτὴ ἄνοδος μετεσκευάσθη ἀργότερον εἰς ἀποθήκην μικρῶν κοινῶν ἀγγείων συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς πρώτης ἐκδοχῆς. Τοῦλάχιστον τριακόσια ἀγγεῖα ἐπλήρουν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τὸν στενεπιμήκη χώρον. Ἦσαν κύπελλα, κύαθοι, λοπάδια, τριποδικαὶ χύτραι, πυριατήρια ἐφ' ὑψηλοῦ ποδὸς καὶ ἄλλα χαμηλὰ καλύμματα, πρόχοι καὶ ἀμφορεῖς. Ἴσως ταῦτα ἐξυπηρέτησαν τὰς ἀνάγκας τοῦ γειτονικοῦ μαγειρείου καὶ τῆς προχείρου ἐστίας. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῆς θρησκευτικῆς χρήσεως τοῦ χώρου θὰ ἠδύναντο νὰ συνηγορήσουν ἐξ ἄλλου τὰ ἐκεῖ πλησίον καταπεσόντα τεμάχια ὀρθογωνίων ἢ περιφερῶν κινητῶν βωμίσκων μὲ στίλβουσιν ἐπιφάνειαν καὶ ζωηρὰν πολύχρωμον διακόσμησιν.

22. Ὁ ἐργαστηριακὸς τομεὺς τῆς νοτίας πτέρυγος

Συγκρότημα δωματίων κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς κεντρικῆς αὐλῆς, περιοριζόμενον πρὸς Δυσμὰς καὶ πρὸς Νότον ὑπὸ διόδων προσπελάσεως, εἰκ. 111 ἐχαρακτηρίσθη ὡς Νοτία πτέρυξ τοῦ ἀνακτόρου. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδειξεν ὅτι ἡ πτέρυξ αὕτη εἶχε χρησιμοποιηθῇ κυρίως δι' ἐργαστηριακοὺς σκοποὺς, ἐξαιρουμένων ὀλίγων χώρων οἱ ὅποιοι προωρίσθησαν δι' ἀποθηκεύσεις. Ἡ πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν πρόσοψις, ἐναρμονισθεῖσα πρὸς τὰς τῶν ἄλλων πτερύγων, ὠκοδομήθη διὰ ξεστῶν πωρολίθων κατὰ κανονικοὺς δόμους τοποθετημένων. Θύρα κατὰ τὸ μέσον, μὲ κατώφλιον ἐκ τιτανολίθου μήκους 2 μ. περίπου, ἔφερεν εἰς μικρὸν προθάλαμον καὶ ἐκ τούτου ἀπ' εὐθείας ἢ διὰ διαδρομίσκου εἰς τὰ διάφορα δωμάτια. Ἐπὶ δεξιὰ ξύλινον κλιμακοστάσιον ὠδήγει εἰς τὰ δωμάτια τοῦ ἄνω ὀρόφου· τούτου ἀνευρέθησαν οἱ τοιχίσκοι στηρίξεως. Ὑπὸ τὸ δεύτερον σκέλος τοῦ κλιμακοστασίου διήρχετο διαδρομίσκος συνδέων δευτέραν ἐξωτερικὴν εἵσοδον κατὰ τὴν πρόσοψιν τῆς δυτικῆς διόδου προσπελάσεως μὲ τὸν προθάλαμον τῆς κυρίας εἰσόδου. Οὗτος εἶχε διακοσμηθῇ μὲ τοιχογραφίαν. Τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς παραστάσεως, τῆς ὁποίας τὸ θέμα ἀπέβη λίαν δυσδιάκριτον, ἐχάθη, διότι ὁ διάδρομος διετηρήθη μόνον μέχρις ὕψους ἑνὸς περίπου μέτρου. Τὰ τεμάχια τῶν τοιχογραφιῶν ἀπεσπάρσθησαν καὶ ἀπετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου πρὸς καθαρισμὸν καὶ ἀποκατάστασιν.

Ὑπὸ τὸ πρῶτον σκέλος τῆς κλίμακος ἐμορφοῦτο μικρὸς ἀποθηκευτικός χώρος (sottoscala), ἔχων εἵσοδον ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ διαδρομίσκου. Ἐκ τοῦ προθαλάμου εἰσήρχετό τις εἰς εὐρύχωρον δωμάτιον μὲ στερεὸν δάπεδον ἐκ χαλिकासβέστου, ποικιλλόμενον μὲ τετράγωνα διάχωρα ἐκ πλινθιδίων, μιμούμενα τάπητα, ἐκατέρωθεν τοῦ στηρίζοντος τὴν ὀροφὴν κίονος. Τὸ ἐν τούτων ἐκαλύφθη διὰ χαλिकासβέστου κατὰ τὴν μετασκευὴν τοῦ δαπέδου. Ἐδῶλια ἐπὶ χρίστα ὑπῆρχον κατὰ μῆκος τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν ἀνευρέθη μικρὸς χαλκοὺς τρίπους. Πολλὰ τεμάχια χαλκῶν ἐλασμάτων, τινὰ τῶν ὁποίων ἐκ χαλκῶν πελέκεων, καταπεσόντα ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἀπεδείκνυν ὅτι τὸ ἄνω δωμάτιον εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς ἐργαστήριον χαλκέως. Τὸ ἰσό-

γειον θὰ ἦτο εἶδος ἀναπαυτηρίου τῶν ἐργαζομένων τεχνιτῶν. Ὅγκοι τινὲς πορφυροῦ φλεβωτοῦ μαρμαρολίθου ἀπετέλουν προφανῶς μέρος τῶν ἀκατεργάστων πρώτων ὑλῶν. Τὸ ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν δωμάτιον εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς ἀποθήκη μεγάλων, κατὰ τὸ πλεῖστον καδοειδῶν ἢ σταμνοειδῶν, σκευῶν, ὄχι ὀλιγωτέρων τῶν εἴκοσι. Τινῶν διεσώθησαν τὰ ἐπίπεδα μετὰ τοξοειδοῦς λαβῆς καλύμματα. Εἰς ἓν τῶν ἀγγείων ἀνευρέθη σιαγὼν μεγάλου ζώου καὶ ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι τὰ σκεύη ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ πρὸς διαφύλαξιν τροφῶν. Χαλκοὺς τρίπους λέβης, ἀνευρεθεῖς μετὰ τῶν ἄλλων σκευῶν, εἶχε χρησιμοποιηθῇ, φαίνεται, διὰ τὴν παρασκευὴν φαγητοῦ. Ἄλλως πολλὰ πήλινα σκεύη μαγειρείου ἀνεκαλύφθησαν ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἀποθήκης: εὐρεῖται λοπάδες, λεκάναι, πύραυνα, ἡθμοί, πώματα χυτρῶν μὲ ἡμισφαιρικόν, κάτωθεν τρητόν, διάφραγμα, καὶ χύτραι.

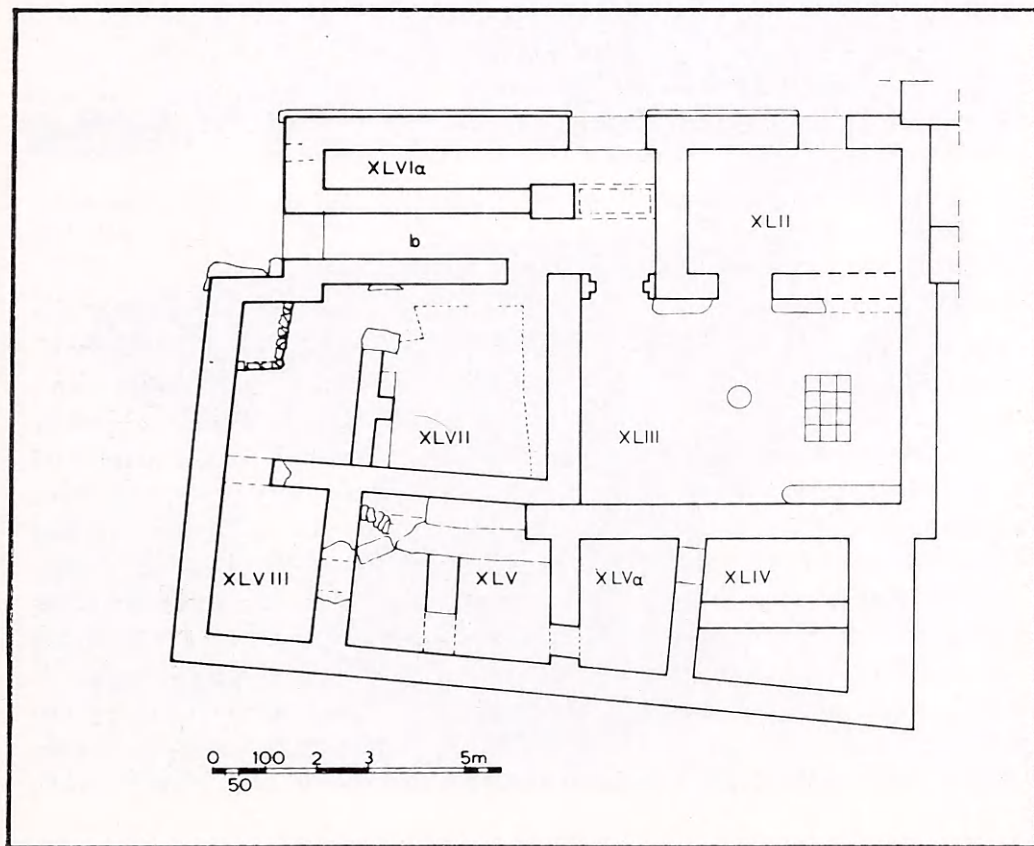
Ἄλλη ἀποθήκη, διηρημένη εἰς δύο τμήματα διὰ διαχωρίσματος, ἦτο ἐπίσης προσιτὴ ἐκ τοῦ αὐτοῦ διαδρομίσκου. Μέγα πλῆθος σκευῶν ἀνευρέθη κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα ταύτης, κατὰ τὸ πλεῖστον κατὰ μῆκος τοῦ διαφράγματος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ θρανίου τοῦ νοτίου τοίχου καὶ ἐντὸς τοῦ ἀποθέτου τῆς ΒΔ. γωνίας, ὁ ὁποῖος ἀνευρέθη πλήρης κυαθίων, κυπέλλων καὶ ἄλλων μικρῶν ἀγγείων κοινῆς χρήσεως. Τὰ ἀποθηκευμένα ἀγγεῖα ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον εὐρύστομα καδοειδῆ, σταμνοειδῆ ἢ πιθοειδῆ τὴν μορφήν, ὄχι πολὺ διάφορα ἐκείνων τοῦ βορείου δωματίου. Οἱ πιθίσκοι εἶχον δύο ἢ τέσσαρας λαβὰς ἐπὶ τῶν ὧμων καὶ διακόσμησιν μιμουμένην δι' ἐμπιέσεων σχοινία. Μεταξὺ τούτων εἷς ἔφερεν ἐπὶ τῶν ὧμων ἀνάγλυφον κόσμημα σταυρῶν ἐξ ἐμπιέστων ταινιῶν, τοῦ ἑνὸς τούτων μὲ σκέλη κεκαμμένα ὡς swastika. Ἐν ἀγγεῖον τοῦ τύπου τῶν πιθαμοφόρων ἔφερε γραπτὴν διακόσμησιν. Τὰ πλεῖστα τῶν σκευῶν προωρίζοντο διὰ μαγειρικὴν ἢ δι' εἰδικὴν ἐργαστηριακὴν χρῆσιν. Ὑπῆρχεν ὀλόκληρος σειρὰ πυραύνων μὲ τρητόν πόδα καὶ ἄνοιγμα διὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἀνθράκων, πυριατήρια μὲ ραβδωτὴν λαβὴν καὶ κυρτούμενον διὰ τὴν προστασίαν τῆς χειρὸς περιχείλωμα, ἄλλα μὲ ὑψηλὸν πόδα καὶ σταυρωτὸν ἐκ ραβδίων ἐσωτερικὸν διάφραγμα, ὅμοια πρὸς τὰ εἰς μέγαν ἀριθμὸν ἀνακαλυφθέντα εἰς δωμάτια καὶ ἀποθέτας τῆς δυτικῆς πτέρυγος. Μετ' αὐτῶν ἀνευρέθησαν πολλὰ ιδιόρρυθμα σκεύη, τὰ ὁποῖα, ἐλλείψει ἀκριβεστέρου προσδιορισμοῦ, εἶχον χαρακτηρισθῇ ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων ὡς καλύμματα χυτρῶν. Ταῦτα σχηματίζουν σκαφωτὸν περιχείλωμα μὲ ἡμισφαιρικόν εἰς τὸ μέσον διάφραγμα, τὸ ὁποῖον ἔχει κάτωθεν ἄλλο διάφραγμα μὲ πολλὰς μικρὰς ὁπὰς καὶ μίαν μεγαλυτέραν κεντρικὴν, προφανῶς διὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἀνθράκων· ὡς καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἀνευρέσεως τοιούτων σκευῶν δὲν ἀνευρέθησαν μετ' αὐτῶν αἱ χύτραι, εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἔδει καθ' ὑπόθεσιν νὰ ἀνήκουν. Μία ὑπόθεσις, ὅτι τὰ σκεύη ταῦτα ἐχρησιμοποιοῦντο ἀνεξαρτήτως ἄλλων διὰ τὴν παρασκευὴν ἐκχυλισμάτων ἀρωματικῶν βοτανῶν, ἔφερεν εἰς τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἐνταῦθα ἦτο ἐγκα-

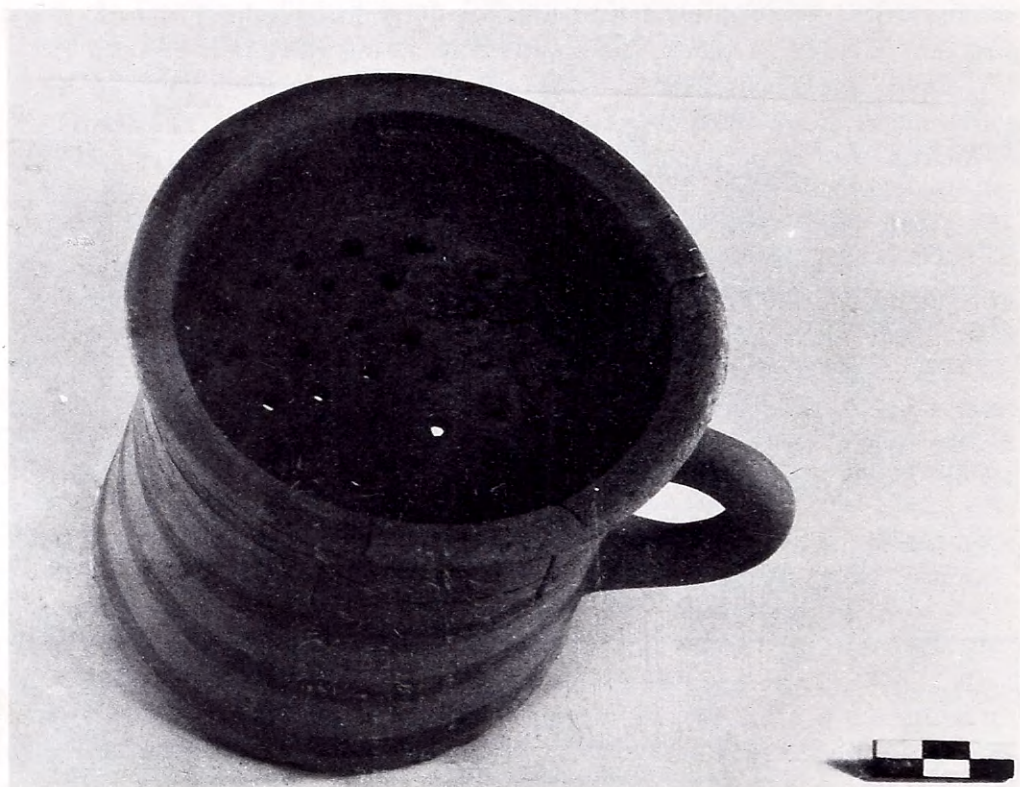
τεστημένον ἐργαστήριον ἀρωματοποιίας μετ' ἐκμετάλλευσιν τοπικῶν ἀρωματικῶν βοτανῶν. Πρῶτος ὑπεστήριξε τὴν ἐνδιαφέρουσαν ταύτην ὑπόθεσιν ὁ χορηγὸς τῆς ἀνασκαφῆς L. Romerance. Αὕτη δὲ φαίνεται ἀπίθανος, ἀφοῦ τόσοι εἰς τὰ μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα τῆς Πύλου, ὅσον καὶ εἰς τὰ ἀνακτορικὰ ἐργαστηριακὰ παραρτήματα τῶν Μυκηνην προέκυψαν σαφεῖς ἐνδείξεις τοιούτου εἴδους βασιλικῆς βιοτεχνίας. Πινακίδες γραφῆς ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν τούτων καὶ ἀλλαχόθεν ἀναφέρουν τὴν προμήθειαν καὶ τὴν παρασκευὴν τοιούτων αἰθερίων ἐλαίων ἐξ ἀρωματικῶν βοτανῶν, ὡς μίνθης, κοριάνδου, μαράθου, σελίνου, κυμίνου, καρδάμου, μύρτου κ.ἄ. Ἴσως καὶ ἄλλα ἰδιότυπα σκευῆ, ἀνευρεθέντα ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἀποθήκης, ὁμοῦ μετὰ τῶν πυραύνων καὶ τῶν ἡθμῶν ἐχρησιμοποιούντο πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Ἄλλα πάλιν μετὰ σφαιρικὸν σῶμα καὶ διαχωριστικὸν ἡθμὸν ἄνω κωνικοῦ ποδός, ἀνεκαλύφθησαν τόσοι ἐντὸς τῆς ἀποθήκης ταύτης ὅσον καὶ εἰς ἄλλα γειτονικὰ δωμάτια.

εἰκ. 112

εἰκ. 119

111. Κάτωις τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς νοτίας πτέρυγος: XLII ἀποθήκη· XLIII δωματίον ἀναπαύσεως· XLVI κλιμακοστάσιον· XLVII ἐργαστήριον· XLIV, XLV, XLVa, XLVIII ἀποθήκαι, ἐργαστήρια.

112. Σκεῦος με ἐσωτερικὸν ἠθμὸν ἐκ τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς νοτίας πτέρυγος.

Ἄν πράγματι ὑπῆρχεν ἐργαστήριον ἀρωματοποιίας, τοῦτο θὰ ἐλει-
τούργει κυρίως εἰς τὸ εὐρύτερον ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ δωματίου. Δύο πολὺ
μεγάλαι τριποδικαὶ χύτραι ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν κρηπίδα τοῦ νοτίου τοί-
χου μετὰ τινων μικρῶν σκευῶν παρ' αὐτάς. Τὸ πλεῖστον τῶν ἄλλων ἀγγείων
ἦτο τοποθετημένον ἐπὶ ἄλλης στενῆς κρηπίδος, κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ
τοίχου. Πολλαὶ ἦσαν αἱ μικραὶ χύτραι καὶ παμπληθῆ τὰ μικρὰ κωνικὰ ἄωτα
κύπελλα, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνευρεθέντα ἀνάστροφα, εἰς τὸ βόρειον κυρίως
τμήμα τοῦ χώρου. Τριποδικαὶ χύτραι διαφόρων μεγεθῶν, συνήθως χρησι-
μοποιούμεναι διὰ μαγείρευμα, θὰ ἠδύναντο ἐπίσης νὰ εἶχον χρησιμοποιηθῇ
διὰ τὴν ἐξαγωγὴν ἀρωματικῶν ὑλῶν ἐκ βοτανῶν δι' ἐκχυλίσσεως. Ὡρισμένα
ἄλλα ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα ἦσαν λεπτά, με ποικίλην διακό-
σμησιν, εἶχον πέσει ἐκ δωματίου τοῦ ἄνω ὀρόφου. Τινὰ τούτων ἀνασυγκρο-
τηθέντα ἀποδεικνύουν, με τὸ χαρακτηριστικὸν αὐτῶν σχῆμα καὶ τὴν διακό-
σμησίν των, σχέσεις με τὴν μυκηναϊκὴν κεραμικὴν τῆς ἡπειρωτικῆς

Ἑλλάδος. Τμήματά τινα πολὺ μεγάλου λεκανοειδοῦς σκεύους καὶ ἐσχάρας μὲ τρητὸν εἰς σχῆμα ἰχθυακάνθης ἐπίπεδον ὀπτήσεως εὐρέθησαν μετὰ τῶν ἀγγείων τούτων, ἐνῶ ἄλλα παρόμοια τεμάχια εἶχον διασκορπισθῆ εἰς τὸν χώρον τῆς δυτικῆς τοῦ συγκροτήματος διερχομένης διόδου προσπελάσεως πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν. εἰκ. 114

Ἐκ τῆς ἀποθήκης τοῦ ἐργαστηρίου εἰσήρχετό τις εἰς τὸ γωνιακὸν δωμάτιον τοῦ συγκροτήματος. Ἄν κρίνῃ τις ἀπὸ εἶδος ἑρμαρίου ἐκ πλακῶν, τὸ ὁποῖον καθίζησεν ἐντὸς τοῦ ὑπογείου, καὶ ἐκ λιθίνης ὀρθογωνίου λεκάνης, τὸ δωμάτιον τοῦτο θὰ ἦτο βοηθητικὸν τοῦ ἐργαστηρίου. Δὲν εἶναι σαφὴς ὁ τρόπος ἐπικοινωνίας του μὲ τὰ τρία ἀκόλουθα δωμάτια, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν τὸ νότιον τμήμα τοῦ ὅλου συγκροτήματος. Δυστυχῶς πάντα τὰ δάπεδα κατεστράφησαν, χωρὶς νὰ ἀφήσουν ἴχνη, πλὴν τῶν ἐρυθρῶν κονιαμάτων τῶν ἀκραίων ἁρμῶν. Πάντα τὰ δωμάτια ταῦτα εἶχον ὑπόγεια, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἴσως προσιτὰ διὰ καταπακτῶν. Ὅτι τὰ τελευταῖα ἦσαν ἐν χρήσει κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἐντὸς αὐτῶν ἀνευρεθέντος ὕλικου, τὸ ὁποῖον ἐν μέρει κατέπεσεν ἄνωθεν,

113. Πυριατήριον ἐκ τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς νοτίας πτέρυγος.

κατὰ τὴν καθίζησιν τῶν δαπέδων τοῦ ἰσογείου, καὶ ἐν μέρει ἀνῆκεν εἰς τὴν σκευὴν δαπέδου τοῦ ὑπογείου. Τὰ θεμέλια διαμερίσματα ἐπεκοινώνουν πρὸς ἄλληλα δι' ἀνοιγμάτων, τὰ ὅποια ὅμως τελικῶς διετειχίσθησαν ἵνα ἀποφευχθῇ ἐνδεχομένη καθίζησις τῶν ὑπερκειμένων τοίχων. Φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν προγενέστεροι τοῖχοι ὡς διαχωρίσματα τῶν ὑπογείων τούτων δωματίων. Παλαιότεροι τοῖχοι ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ ὑπὸ τὸ «ἐργαστήριον ἀρωματοποιίας», ἀλλ' εἰς τὸν τομέα τοῦτον δὲν διεπιστώθη ἡ χρησιμοποίησις ὑπογείων δωματίων.

Εἰς τὸ ἰσόγειον ὑπῆρχον διάφορα ἐργαστήρια, ἐν διὰ τὴν κατασκευὴν ἀντικειμένων ἐκ κρυστάλλου, ἐλεφαντοστοῦ καὶ φαγεντιανῆς, ἄλλο ἴσως διὰ τὴν κατασκευὴν χαλκῶν σκευῶν, τρίτον τέλος δι' ἄλλην τεχνουργίαν, μὴ δυναμένην νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβέστερον, διὰ τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιοῦντο τριβεῖα καὶ τριπτῆρες. Ἰσως ὑπῆρχεν ἀκόμη καὶ ἐργαστήριον λιθοξόου. Μία θύρα ἐκ τῆς νοτίας παρόδου πρὸς τὰ δωμάτια ταῦτα ἐτειχίσθη κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου. Τὸ ἐπ' ἀριστερὰ δωμάτιον εἶχε κατὰ τὸν βόρειον τοῖχον θρανίον, ὠκοδομημένον κατὰ τὸν τρόπον κατασκευῆς τῶν θρανίων τοίχων τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως καθίζησεν ἐν μέρει ἐξ αἰτίας τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὑπογείου χώρου. Παρ' αὐτὸ εἶχον τοποθετηθῇ ἐπὶ ἀναβαθμοῦ πῆλινά τινα σκεύη· ἀνοιγμα ὑπ' αὐτὸ εἶχε μετατραπῇ εἰς εἶδος ἐστίας. Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν μεγάλοι κυρτοὶ λίθοι τριβείων μὲ τοὺς τριπτῆράς των, μαρτυροῦντες ἐργαστηριακὴν δραστηριότητα, ἐνῶ εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν ἀνεκαλύφθη μέγας, ἐν μέρει μόνον σφῶζόμενος, πίθος, εἰς τὸν ὁποῖον πιθανῶς διεφυλάσσοντο αἱ πρῶται ὕλαι.

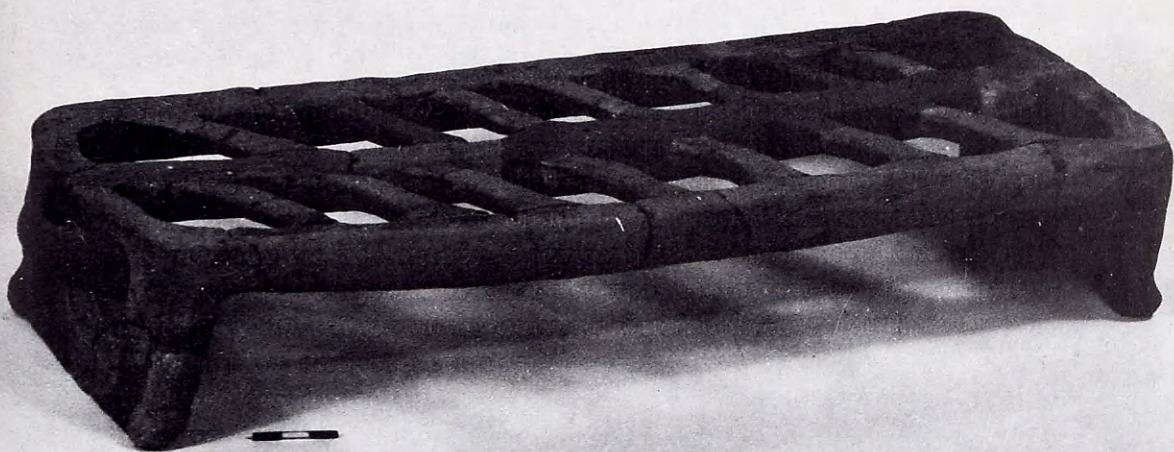
Κομπά τινα λίθινα ἀγγεῖα ἐκ ποικίλων λίθων καὶ μὲ ποικίλα τορνευτὰ σχήματα ἀνευρέθησαν, πεσόντα ἐκ τοῦ ἰσογείου ἐντὸς τοῦ ὑπογείου. Ταῦτα ἦσαν μικρὸν σφαιρικὸν πεπιεσμένον ἀγγεῖον μὲ στολιδωτὴν ἐπιφάνειαν ἐκ στικτοῦ λευκομέλανος λίθου, εὐρὺς κύαθος ἐκ καστανερύθρου λίθου, ὑψηλόν, χοανοειδῶς διανοιγόμενον πρὸς τὰ ἄνω ποτήριον ἐκ τεφροῦ μαρμάρου, κυλινδρική πυξίς μὲ δύο ἀναγλύφους δακτυλίου, φωλεόσχημον ἀγγεῖον ἐκ πρασινομέλανος λίθου, γεφυρόστομον σκεῦος μὲ κοιλαινομένης ἀποφύσεις ἀντὶ λαβῶν κ.ἄ. Ἰσως τὰ κομπά ταῦτα σκεύη εἶχον προσφάτως κατασκευασθῇ ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐβεβαιώθη, ἀφοῦ δὲν προέκυψαν ἐνδείξεις χρήσεως ἐπὶ τόπου πρῶτων ὕλων ἢ λιθοξοικῶν ἐργαλείων. Ἄλλως πολυάριθμα ἦσαν καὶ τὰ πῆλινα σκεύη ἐντὸς τοῦ δωματίου, μεταξύ τῶν ὁποίων ἄξιοι σημειώσεως διὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν σημασίαν εἶναι οἱ ὑψηλοὶ ἀμφορίσκοι μὲ λεπτὸν λαιμὸν καὶ τορνευτὸν πόδα. Ὅμοιοι ἀμφορεῖς ἀνευρέθησαν καὶ εἰς τὸ γωνιακὸν ἀνατολικὸν δωμάτιον τοῦ αὐτοῦ συγκροτήματος. Ἀξιοσημείωτος διὰ τοὺς χρονολογικοὺς συσχετισμοὺς μὲ τὴν κεραμικὴν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ παρου-

σία ἑλλαδικοῦ ἀγγείου, σχήματος λεβητοκυαθίου, διακοσμήτου μὲ τὸ θέμα τῶν δικτυωτῶν ταινίστρων (ρακετῶν). Ἐλεφάντινα μικρὰ τεμάχια ἴσως ἀπετέλουν ἐνθέματα πυξίδος.

Τὸ ἀμέσως ἐπόμενον δωμάτιον, τὸ ἔχον ἀρχικῶς πρόσοδον ἐκ τῆς νοτίας παρόδου, ἦτο πολὺ μικρότερον. Περιεῖχε μέγα λίθινον ἰδιοειδὲς σκεῦος κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν καὶ τεμάχια μεγάλων λιθίνων ἀγγείων, ἐκτὸς ἀρκετῶν πηλίνων σκευῶν. Τὸ σημαντικώτερον ὅμως τοῦ περιεχομένου του ἦσαν πολλὰ χαλκᾶ σκεύη, χαλκᾶ ἐλάσματα καὶ μέρη ἄλλων, ἰδίως πόδες καὶ λαβαὶ λεβήτων. Προφανῶς τὸ δωμάτιον τοῦτο ἦτο ἐργαστήριον συναρμογῆς, ἂν μὴ κατασκευῆς, μεταλλικῶν ἀντικειμένων. Ἐν τῶν καλυτέρων σκευῶν ἦτο χαλκοῦν πύραυνον, μὲ τὸ δοχεῖον τοποθετήσεως τῶν ἀνθράκων περικόσμητον διὰ σειρᾶς συνεχομένων εἰς ζώνην κισσοφύλλων. Τὸ ξύλινον στέλεχος ἐστερεοῦτο εἰς αὐλὸν μὲ σφαιρώματα εἰς σειράν, στερεῶς συνηλωμένον εἰς τὸ σκεῦος. Τὸ μόνον γνωστὸν παράδειγμα, ὃχι ὅμως λαμπρῶς διακεκοσμημένον, προέρχεται ἐκ τοῦ βασιλικοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου ἀνευρέθησαν τὰ δύο περίφημα χρυσᾶ κύπελλα μὲ

εἰκ. 116

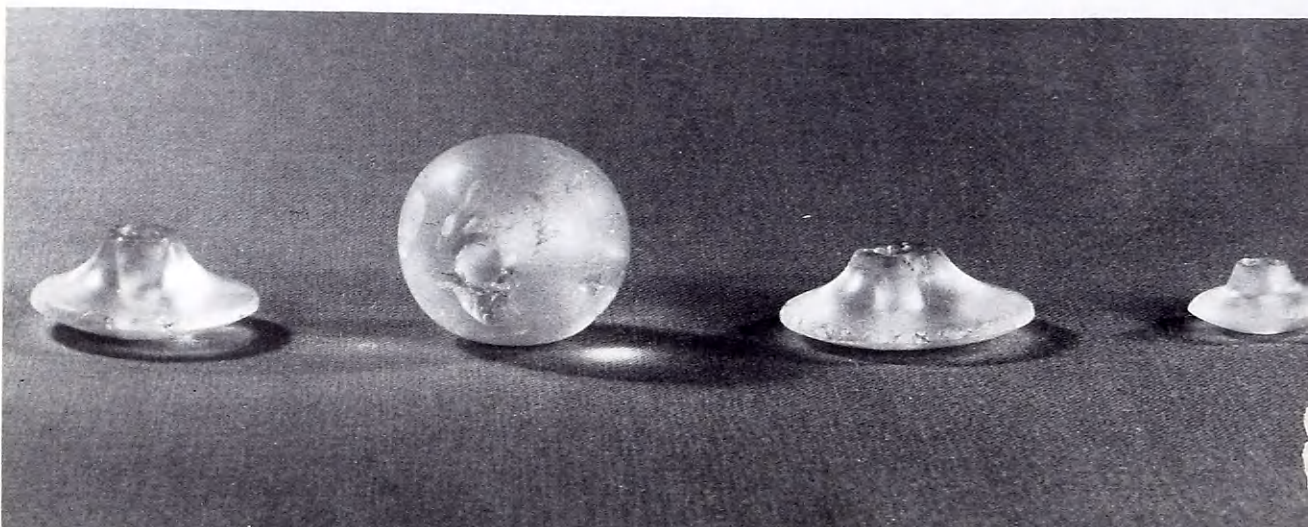
114. Πηλίνη ἐσχάρα ἐκ τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς νοτίας πτέρυγος.

τάς παραστάσεις συλλήψεως ταύρων. Τὰ κύπελλα ταῦτα εἶναι ἀσφαλῶς κρη-
τικῆς προελεύσεως καὶ τῆς αὐτῆς μὲ τοὺς θησαυροὺς τῆς Ζάκρου χρονολο-
γίας. Ἄλλα χαλκᾶ σκεύη ἀνευρεθέντα ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου ἦσαν: μικρὰ
πρόχους μὲ λεπτὴν λαβὴν, ἄλλη εὐμεγέθης μὲ ταινιώδη λαβὴν καὶ δακτύ-
λιον ἐξέχοντα κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ, ἀβαθὲς τρίπους λέβης, πόδες
ἄλλου λέβητος καὶ στέλεχος ἀρυταίνης. Τὸ γειτονικὸν δωμάτιον περιεῖχεν
ἐπίσης πολλὰ χαλκᾶ ἐλάσματα καταπεσόντα ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου, παρέχοντα
περαιτέρω ἔνδειξιν τῆς ὑπάρξεως ἐργαστηρίου χαλκουργίας εἰς τὸν τομέα
τοῦτον.

Τὸ δωμάτιον τῆς ΝΔ. γωνίας ὁμῶς περιεῖχε κυρίως δείγματα λεπτουργ-
ρικῆς ἐργασίας εἰς ὕλας διακοσμητικὰς, ὡς τὸ ἐλεφαντοστοῦν, ἡ ὀρεῖα
κρύσταλλος καὶ ἡ φαγεντιανή. Ταῦτα, ὡς καὶ οἱ ἐκεῖ ἀνευρεθέντες πυρῆ-
νες ὑλικοῦ, δεικνύουν σαφῶς ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐργαστηρίου. Μεγάλην ἐντύ-
πωσιν προξενεῖ μέγας πυρὴν ὀρεῖας κρυστάλλου, ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ ἡδύνατο
εἰκ. 121 νὰ λαξευθῇ ὁλόκληρον σκεῦος. Ἄλλοι μικρότεροι πυρῆνες ἦσαν κατάλ-
ληλοι διὰ τὴν παρασκευὴν μικρῶν κοσμηματικῶν ἀντικειμένων, παρομοίων
εἰκ. 115 πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χώρου, ὡς ἦσαν αἱ σφαιρικαὶ κεφαλαὶ
περονῶν καὶ ἄλλαι μυκητοειδοῦς σχήματος, ἴσως ἐκ περονῶν κόμης. Ἄλλα
ἀντικείμενα εἶχον κατασκευασθῇ ἐκ στεατίτου. Ποικίλα ἐνθέματα ἐξ ὀστοῦ
καὶ ἐλεφαντοστοῦ εἰς σχῆμα ραβδίων, πλακιδίων ἢ δισκίων, μερικῶς μετὰ
διακοσμήσεων, ἀποδεικνύουν ἐνθεματικὴν ἐργασίαν κοσμήσεως πυξίδων ἢ
ἐπίπλων. Παραλλήλως ὑπῆρχον ἀντικείμενα ἐκ φαγεντιανῆς καὶ ὑαλομά-
ζης. Χυτὴ ὑαλόμαζα ἀνευρέθη εἰς τεμάχια, ἀλλ' ὑπάρχουν ἀμφιβολίαι
ὅτι τὸ δωμάτιον ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἐργαστήριον διὰ τοιοῦτου εἶδους
τεχνουργίαν, ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ἡ τῆξις δὲν ὠφείλετο
εἰς τὴν πυρκαϊάν, ἡ ὁποία ἐπεξετάθη εἰς τὸν τομέα τοῦτον. Τὸ πρῶτον ὁμῶς
κατέστη πιθανώτερον ἐκ τῆς ἀνευρέσεως ὠρισμένων κολουροκωνικοῦ πε-
πισμένου σχήματος ἀντικειμένων ἐκ φαγεντιανῆς, προσομοιαζόντων πρὸς

115. Μικρὰ ἀντικείμενα ἐξ ὀρεῖας κρυστάλλου ἐκ τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς
νοτίας πτέρυγος.

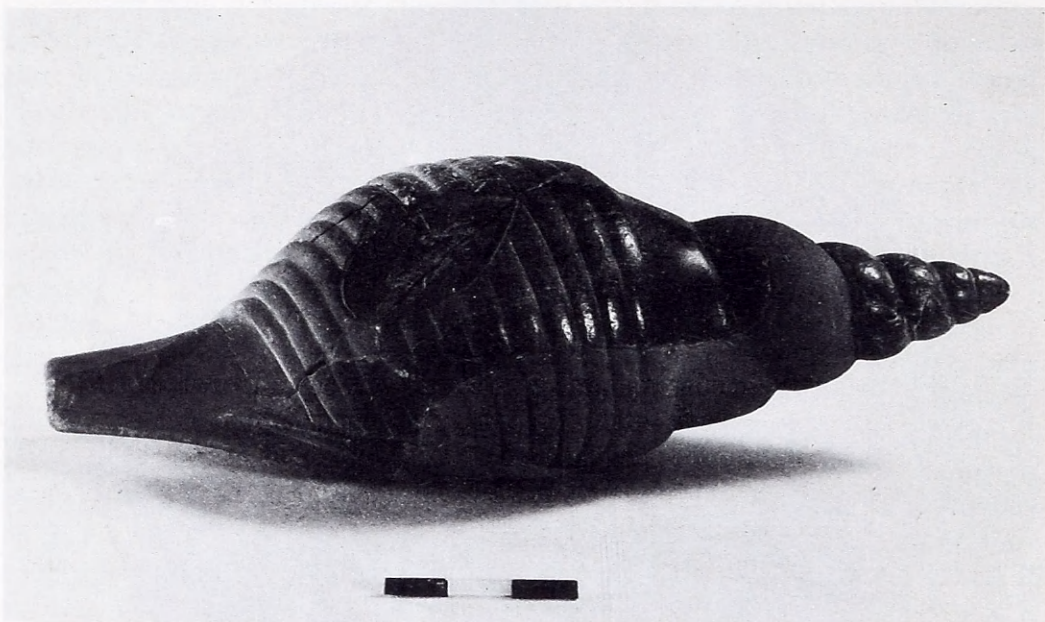
116. Σχέδιον χαλκοῦ διακοσμήτου πυραύνου, ἀνευρεθέντος εἰς τὸν ἐργαστηριακὸν τομέα τῆς νοτίας πτέρυγος.

τὸ κάτω μέρος εἰδωλίων, οἷα εἰδωλα ἦσαν τὰ τῶν θεοτήτων τῶν ὄφεων τῆς Κνωσοῦ. Ἡ ἀνακάλυψις μικροῦ τεμαχίου ἐκ τῆς ἄκρας χειρὸς εἰδωλίου ἐκ φαγεντιανῆς, εἰς τὸ ὅποιον διεκρίνοντο καὶ τὰ δάκτυλα, ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Δυστυχῶς τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἀνευρέθησαν εἰς ἀξιοθρήνητον κατάστασιν ἐντὸς τοῦ διαβρόχου ἐκ τῆς ἀναβλύσεως τῶν ὑπογείων ὑδάτων στρώματος.

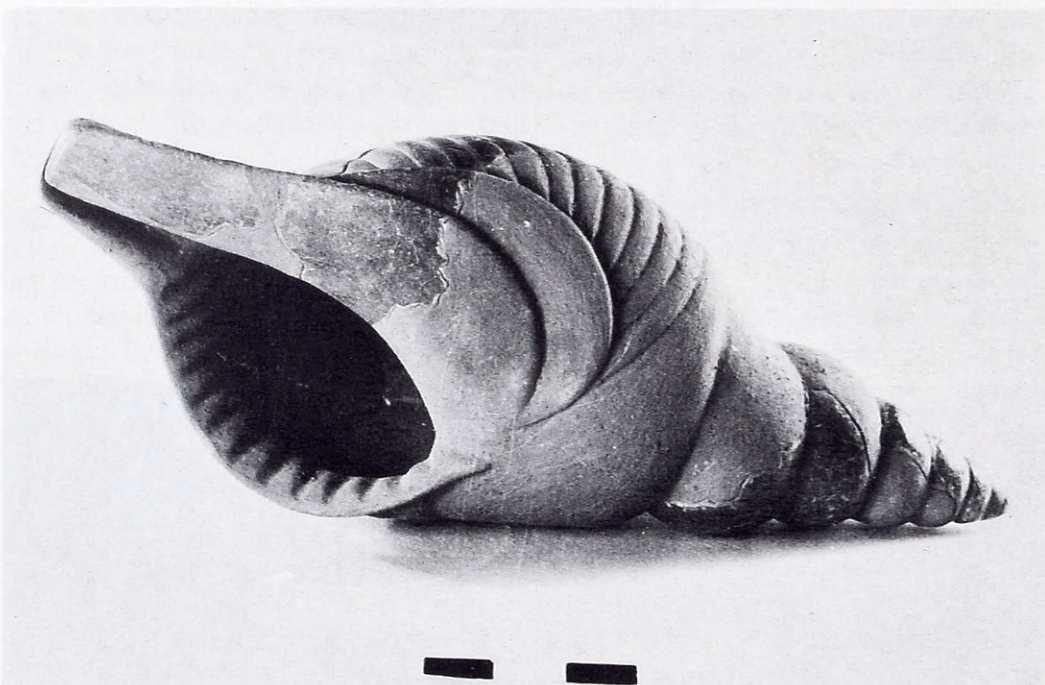
Σειρὰ λιθίνων ἀγγείων, τῶν ὁποίων τινὰ παρέμειναν ἀτελείωτα, καθιστοῦν ἐπίσης πιθανὸν ὅτι ἐτεχνουργοῦντο λίθινα σκεύη εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦτο. Μεταξὺ τῶν μᾶλλον ἀξιολόγων ἦσαν κομπὸς μικρὸς τρίτων ἐκ χλωρίτου, κυλινδρική πυξίς με λεπτοὺς ἀναγλύφους περὶ τὸ χεῖλος καὶ τὸν πυθμένα δακτυλίου, ἀνευρεθεῖσα μετὰ τοῦ καλύμματός της, ἐκ μελανωποῦ λίθου με ἐρυθρὰς φλεβώσεις, ὥραϊος δίμυξος λύχνος ἐκ πορφυρίτου, διακοσμούμενος ὑπὸ στεφάνης πλαστικῶν φύλλων, κέρνος με τρία συνδεόμενα δοχεῖα, φωλεόσχημα ἀγγεῖα ἐκ σκοτεινοῦ λίθου, τμήμα κυπέλλου

εἰκ. 117, 118

εἰκ. 72

117-118. Δύο ὄψεις τοῦ τρίτωνος ἐκ χλωρίτου, ἀνευρεθέντος εἰς τὸν ἐργαστηριακὸν τομέα τῆς νοτίας πτέρυγος.

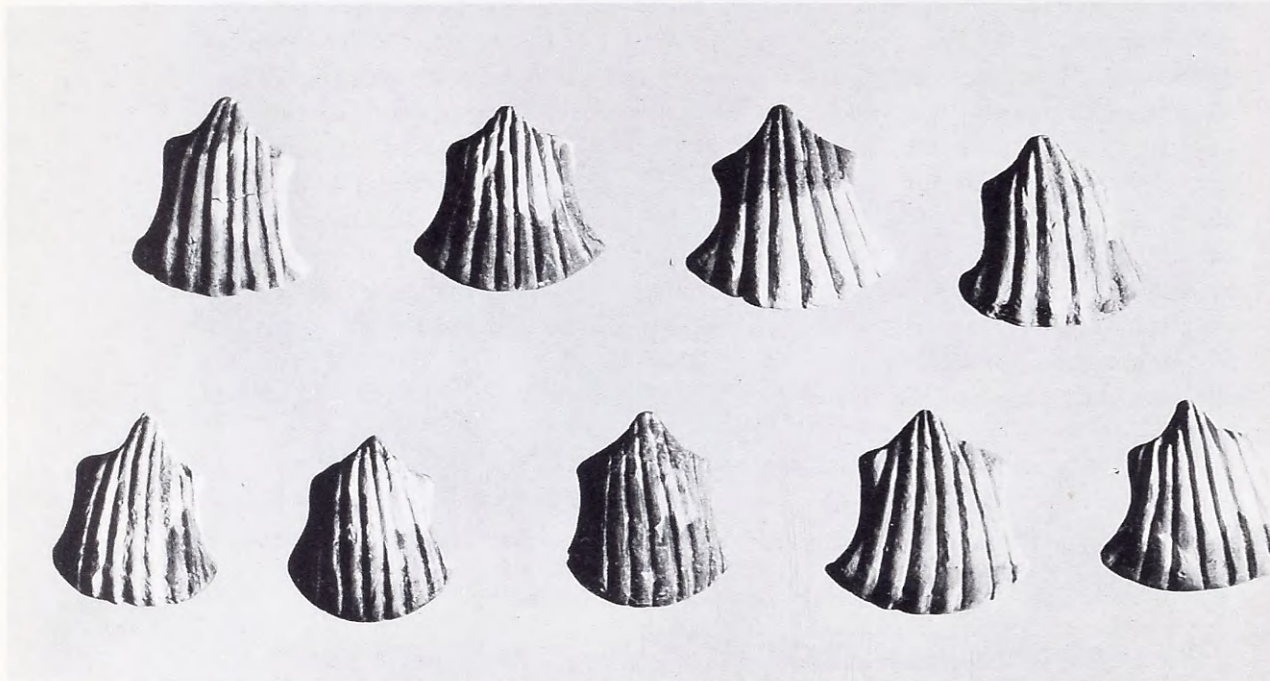

ἐκ μέλανος στιλπνοῦ λίθου, με λαβὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν χρυσῶν κυπέλλων τοῦ Βαφειοῦ κ.ἄ. Εἰς τινὰ τούτων διακρίνονται ἐσωτερικῶς τὰ ἴχνη τοῦ τρυπάνου. Ἰσως τὰ κομψὰ λίθινα σκεύη τοῦ γειτονικοῦ ἐργαστηρίου ἦσαν τὰ ἤδη τελειωθέντα ἐνταῦθα καὶ μεταφερθέντα ἐκεῖ πρὸς διαφύλαξιν. Ἄλλῃ σειρᾷ ἀντικειμένων, ἀνακαλυφθεῖσα εἰς τὸ αὐτὸ δωμάτιον, περιελάμβανε χαλκοῦν τρίποδα λέβητα, χαλκᾷ ἐργαλεῖα, προφανῶς χρησιμοποιηθέντα εἰς τὸ ἐργαστήριον, ὡς καὶ ἄφθονα πήλινα σκεύη, τῶν ὁποίων πολλὰ ἐφαίνοντο ἐργαστηριακῆς χρήσεως, ὡς πύραυρον με κεντρικὸν βάθοςμα, ἀγγεῖα με ἐσωτερικὸν ἠθμόν, χύτραι, τηγανοειδὲς τριποδικὸν σκεῦος, ἀγγεῖα με γεφυρωτὴν πρόχυσιν, ραδινοὶ μακρόλαιοι ἀμφορίσκοι με τορνευτὸν σῶμα κ.ἄ. Ὀλόκληρος σειρὰ μικρῶν λιθίνων παραλληλεπιδῶν βαρῶν καὶ πολλὰ δισκοειδεῖς ἀμφίκυρτοι πήλιναι ἀγνῦθες προῆλθον ἴσως ἐξ ὑφαντικοῦ ἱστοῦ, ἐγκατεστημένου εἰς τὸν ἄνω ὄροφον.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ εἰσέτι ἐὰν ἡ νοτία πτέρυξ ἐξετείνετο καὶ πέραν τοῦ ἐργαστηριακοῦ τούτου τομέως καὶ τῶν ἐκ Δυσμῶν καὶ Νότου προσβάσεων. Διὰ τὴν διασάφησιν τοῦ σημείου τούτου ἀπαιτεῖται περαιτέρω ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

119. Σκεῦος με ἐσωτερικὸν διαχωριστικὸν ἠθμόν, ἐκ τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς νοτίας πτέρυγος.

120. Μικρά ὄστρεα ἐκ φαγεντιανῆς, ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ ἱεροῦ.

121. Πυρὴν ὀρείας κρυστάλλου πρὸς κατεργασίαν, ἀνευρεθεὶς εἰς τὸν ἐργαστηριακὸν τομέα τῆς νοτίας πτέρυγος.

23. Τὸ ἀποχετευτικὸν σύστημα.

Αἱ μέχρι σήμερον διεξαχθεῖσαι ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν εἰς ποίαν ὑψηλὴν στάθμην τεχνικῆς τελειοποιήσεως ἔφθασαν τὰ ἐφαρμοσθέντα εἰς μινωικὰ κτήρια καὶ ἀνάκτορα ἀποχετευτικὰ συστήματα. Ὁ Ἑβανς περιέγραψε διὰ μακρῶν τὰ ἐξυπηρετήσαντα τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ. Διακρίνει δύο τύπους αὐτῶν, ἓνα συμβάλλοντα καὶ ἓνα περιφερικόν, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ αὐτὸς ὀχετὸς διέρχεται διὰ σειρᾶς ἐσωτερικῶν ὑπαίθρων χώρων, καταλήγων εἰς μεγαλύτερον κλάδον, ὁ ὁποῖος φέρει τὰ ὕδατα εἰς τὴν πρὸς τὸν ποταμὸν κλιτύν, ἔξω τοῦ ἀνακτόρου.

Τὸ ἀποχετευτικὸν σύστημα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου ἔχει ἐπαρκῶς ἀνιχνευθῆ, ἐκτὸς τῶν διακλαδώσεων αἱ ὁποῖαι διέρχονται κάτωθεν τῶν δαπέδων τῶν δωματίων· αἱ τελευταῖαι θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ μελετηθοῦν ἄνευ τῆς καταστροφῆς τῶν δαπέδων. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα ἡ παρακολούθησις τοῦ συστήματος κατέστη δυνατὴ λόγῳ τῆς εἰς μεγάλην ἔκτασιν καταστροφῆς τῶν δαπέδων. Εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα παρηκολουθήθησαν τρεῖς κλάδοι πηλίνων ἀγωγῶν, εἰς σχῆμα ἀνεστραμμένου Π, διερχομένων ὑπὸ τὰ δάπεδα. Εἰς τούτων διέσχισεν ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν τὸν ἄκρον δυτικὸν βιοτεχνικὸν τομέα. Ἄλλος διήρχετο ὑπὸ τοὺς ἀποθέτας τοῦ δωματίου τῶν πιθαμφορέων τοῦ ἱεροῦ, ὑπ' αὐτὸ τὸ ἱερὸν καὶ ὑπὸ τὸ θησαυροφυλάκιον. Ἴσως τούτου διακλάδωσις ἦτο ἡ ἐκβάλλουσα παρὰ τὸν βόθρον ἔξω τοῦ δωματίου τῶν ἀποθετῶν. Ὁ τρίτος κλάδος διήρχετο ὑπὸ τὸ ἐκ χαλिकासβέστου δάπεδον τοῦ τετραγωνικοῦ ἀντιθαλάμου τῆς περιοχῆς τοῦ ἱεροῦ. Ἄλλος, κτιστὸς αὐτὸς καὶ εὐρύτερος, διήρχετο ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς Αἰθούσης τῶν συμποσίων καὶ ἐξέβαλλεν εἰς τὸν νότιον ὑπαιθρον ἐντὸς περιβόλου χώρον. Λίθινος, τέλος, στενὸς ἀγωγός, ἀνοικτὸς καὶ πλευρίζων τὸν βόρειον αὐτῆς τοῖχον, ἀπωχέτευε τὸν φωταγωγὸν τῆς ὑποστύλου αἰθούσης τῶν τελετουργιῶν.

Εἰς τὸν νότιον βιοτεχνικὸν τομέα δύο ὀχετοί, εἰς κτιστὸς καὶ εἰς λίθινος σκαφωτός, ἀπωχέτευον τὰ ὕδατα πρὸς τὰς ἐξ Ἀνατολῶν καὶ Νότου προσβάσεις. Δοθέντος ὅτι εἰς τὸν τομέα τοῦτον δὲν ὑπῆρχον ὑπαιθροὶ ἐσω-

τερικοί χώροι, τὸ ἀποχετευόμενον ὕδωρ θὰ ἦτο τὸ δι' ἐργαστηριακὴν χρῆσιν χρησιμοποιοῦμενον.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ΝΔ. φρέατος κτιστὸς ὀχετὸς ἔφερε τὰ ὕδατα πρὸς τὸν πρὸς Ἀνατολὰς ὑπαιθρον χῶρον. Ὡς ἤδη παρατηρήθη, πάντα τὰ ἀποχωρητήρια εἶχον ὀχετοὺς ἀποχετεύοντας εἰς σηπτικούς ἐξωτερικούς βόθρους. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι ἐγένετο ἐφεδρική χρῆσις ὕδατος εἰς τὰ ἀποχωρητήρια διὰ τὴν καθαριότητα τῶν χώρων καὶ διὰ τὸ πλῦσιμον τῶν χρησιμοποιοῦντων τούτους.

Ἄλλος κτιστὸς ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς διήρχετο ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ φωταγωγοῦ τοῦ κυρίου βασιλικοῦ διαμερίσματος τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, ἐκβάλλων εἰς τὸν νότιον ὑπαιθρον χῶρον, ἀμέσως ἔξω τοῦ πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν φέροντος διαδρόμου. Τὰ ὄμβρια ὕδατα τοῦ φωταγωγοῦ τοῦ μικροτέρου βασιλικοῦ διαμερίσματος ἐχύνοντο πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν, ἀμέσως βορείως τῆς Αἰθούσης τῆς δεξαμενῆς. Εἰς τὴν αὐτὴν αὐλὴν, τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς πλακοστρώσεως κατεστράφη, ἀνεκαλύφθη τὸ χαρακτηριστικώτερον παράδειγμα πλήρους ἀποχετευτικοῦ συστήματος τοῦ συμβάλλοντος τύπου. Εἷς κλάδος κατήρχετο ἐκ Βορρᾶ, ἀλλὰ τὸ φρεάτιον περισυλλογῆς εὐρίσκετο εἰς ἀπόστασιν 4.50 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ βορείου τοίχου τῆς αὐλῆς καὶ σχεδὸν 3 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ. Ὁ κλάδος οὗτος συνήντα ἄλλον, ὁ ὁποῖος ἐπλεύριζε τὸν βόρειον τοῖχον τῆς Αἰθούσης τῆς δεξαμενῆς, ἀποχετεύων τὰ ὕδατα εἰς τὸν ὑπαιθρον εἰσαγωγικὸν περίβολον, πρὸς Ἀνατολὰς. Ἄλλοι δύο κλάδοι συμβάλλουν εἰς κοινὸν ὀχετόν, ὁ ὁποῖος καμπτόμενος κατὰ τὸ τέρμα τοῦ πρώτου ἐνοῦται μὲ τὸν κύριον ὀχετόν, τὸν παράπλευρον τοῦ βορείου τοίχου τῆς αἰθούσης. Οἱ κλάδοι οὗτοι ἐκκινοῦν ἐκ δύο σημείων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται τὸ ἐν ἀμέσως ἔξω τοῦ πρὸς τὴν αὐλὴν προέχοντος θωματίου, τὸ ἄλλο ἔξω τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ φωταγωγοῦ τῆς Αἰθούσης τῆς βασιλίσης. Εἶναι φανερόν ὅτι εἰς τὰ σημεία ταῦτα περισυνελέγοντο τὰ ὕδατα τῶν ὀροφῶν τῶν ἄνω διαμερισμάτων τῆς πτέρυγος διὰ καθέτων ἀγωγῶν ἐντὸς φρεατίων. Ἄλλος κλάδος, πολὺ βαθύτερος, διερχόμενος κάτωθεν ἑνὸς τῶν ἄλλων ὀχετῶν μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς, ἀνῆκε πιθανώτατα εἰς παλαιότεραν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου. Ὁρθογώνιον κτίσμα μὲ δάπεδον ἐκ χαλिकासβέστου, τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύφθη παραπλεύρως τοῦ τελευταίου ὀχετοῦ καὶ ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς αὐλῆς, ἦτο φανερόν ὅτι ἀνήγετο εἰς παλαιοανακτορικοὺς χρόνους. Ἡ κεραμεικὴ ἐπιχώσεως τόσον τοῦ κτηρίου ὅσον καὶ τοῦ παρ' αὐτὸν ὀχετοῦ ἐμαρτύρει ὅτι ἀμφότερα κατεχώθησαν κατὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης νεοανακτορικῆς φάσεως.

Οἱ ὀχετοὶ εἰς τὸν τομέα τοῦτον ἦσαν ἄριστα κατεσκευασμένοι δι' ἄρμοστῶν πελεκητῶν λίθων· καὶ ἐνῶ αἱ ἀρχικαὶ διακλαδώσεις τῶν ἦσαν μικροῦ πλάτους καὶ ἀβαθεῖς, αἱ τελικαὶ ἦσαν πολὺ βαθύτεραι καὶ εὐρύτεραι, ἵνα εὐχεραίνεται ἡ ἀποχέτευσις μεγαλυτέρων ποσοτήτων ὕδατος ἐκ διαφόρων

χώρων περισυλλεγομένων. Οἱ τελικοὶ οὗτοι κλάδοι ἦσαν ἐπίσης ἄριστα ὤκοδομημένοι διὰ προσαρμοστῶν μεγάλων πελεκητῶν πορολίθων. Οἱ ὀχετοὶ ἐκαλύπτοντο διὰ πλακῶν, τινὲς τῶν ὁποίων ἦσαν ἄρκετὰ μεγάλοι, ἰδίᾳ εἰς τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα αὐται ἐκάλυπτον τμήματα συμβαλλουσῶν διακλαδώσεων.

Ἄλλος, ἀνεξάρτητος ἴσως, κλάδος ἀπωχέτευε τὰ ἀνατολικῶς τῆς αὐλῆς εὐρισκόμενα διαμερίσματα. Πρὸς τὴν ἰδίαν αὐλὴν κατήρχετο ὀχετός, ὁ ὁποῖος, διασχίζων καθέτως τὸν χώρον εἰς τὸν ὁποῖον κατέληγεν ἡ βασιλικὴ ὁδός, ἔχυνε τὰ ὕδατα διὰ μέσου μικροῦ στομίου εὐρισκομένου εἰς τὴν στάθμην τοῦ πλακοστρώτου τῆς αὐλῆς. Τὴν ὁδὸν ἐπλεύριζε ρεῖθρον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔχυνον πιθανῶς τὰ ὕδατά των ἄλλοι ὀχετοί, κατερχόμενοι ἐκ τῶν ἄνω ἀνδῆρων. Εἰς τούτων, τοῦ ὁποίου τὸ ἄνω τμήμα ἐκαλύπτετο διὰ πλακῶν, διήρχετο μεταξὺ τοῦ Κτηρίου Β. τῆς Ὁδοῦ λιμένος καὶ τοῦ πρὸς Ἀνατο-

122. Ὅψις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα, ἔνθα διακρίνονται ἡ στρογγύλη δεξαμενὴ καὶ ἡ «τυκτὴ κρήνη».

λάς αὐτοῦ κειμένου Ἰσχυροῦ κτηρίου. Ἄλλη διακλάδωσις, ἐκκινουσα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τελευταίου τούτου κτηρίου, συνέβαλλεν εἰς τὸν ἤδη μνημονευθέντα ἀγωγόν.

Ἐγένετο ἤδη λόγος περὶ δύο ἄλλων ὀχετῶν, τοῦ ἐνὸς πλευρίζοντος τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς μικρᾶς βορειοδυτικῆς αὐλῆς καὶ τοῦ ἄλλου ἀποχετεύοντος τὸ ὕδωρ τῶν ὀροφῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος πρὸς τὴν δυτικὴν αὐλήν, ὑπὸ τὸ μεσαῖον ἀνδερὸν τῆς ὁποίας διήρχετο. Ὁ πρῶτος ἐξυπηρέτει προφανῶς τὰ κτήρια τῶν ἄνω ἀνδῆρων, τῆς ΒΑ. κλιτύος, κατὰ τὴν τελικὴν ἀνακτορικὴν φάσιν, ἀφοῦ τμῆμα τούτου ἀνεκαλύφθη εἰς σχετικῶς ὑψηλὸν στρώμα τῶν δωματίων τοῦ ΒΔ. τομέως, διερχόμενον ἄνω τοῦ στρώματος τῶν ὀστράκων, διὰ τῶν ὁποίων ἐκαλύφθησαν πρὸς ἰσοπέδωσιν τὰ δάπεδα τῶν γειτονικῶν πρὸς Νότον δωματίων.

Οἱ περιγραφέντες ὀχετοὶ ἀποτελοῦν ἀναμφιβόλως μικρὸν μόνον μέρος τοῦ πυκνοῦ δικτύου, τὸ ὁποῖον ἐξετείνεται πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν ὑπὸ τὰ δάπεδα τῶν διαμερισμάτων, τῶν αὐλῶν καὶ τῶν ὑπαίθρων χώρων τοῦ ἀνακτόρου. Πυκνὸν ἦτο ἐπίσης τὸ δίκτυον τῶν ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν καὶ ὑπονόμων εἰς τὰ ἀνακτορικὰ κτήρια τῶν κλιτύων τῶν λόφων καὶ εἰς τὰς οἰκίας τῆς πόλεως. Ἡ περαιτέρω ἀποχέτευσις τῶν ὑδάτων πρὸς τὴν θάλασσαν θὰ ἦτο μᾶλλον εὐχερής, ἀφοῦ ὑπῆρχε φυσικὴ πρὸς τὴν παραλίαν κλίσις τοῦ ἐδάφους. Παρὰ τὴν λήψιν τόσοι συστηματικῶν μέτρων, εἶναι προβληματικὸν ἂν τὸ ἀποχετευτικὸν σύστημα ἐξήρκει εἰς περιπτώσεις ἰσχυρῶν βροχοπτώσεων. Παρηκολουθήσαμεν ἤδη τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα εἶχον ληφθῇ πρὸς ἀποφυγὴν ὑπερεκχειλίσεων εἰς τὰς ὑδραυλικὰς ἐγκαταστάσεις τῆς κυκλικῆς δεξαμενῆς, τῆς κρήνης καὶ τοῦ κτιστοῦ φρέατος. Ἴσως ἀνάλογα μέτρα εἶχον ληφθῇ διὰ τὴν πρόληψιν καταπλημμυρίσεως τῶν ἐσωτερικῶν χώρων. Ὅπωςδὴποτε καταπληκτικὴ εἶναι ἡ ἀναπτυχθεῖσα τεχνικὴ εἰς παντὸς εἶδους ἐγκαταστάσεις, ὑδραυλικὰς, ἀποχετευτικὰς, ὑγιεινῆς καὶ καθαριότητος εἰς τόσοι παλαιὰν ἐποχὴν, ἂν ληφθῇ μάλιστα ὑπ' ὄψιν ἡ παραμέλησις τοιούτου εἶδους μέτρων ὑγιεινῆς εἰς σχετικῶς προσφάτους χρόνους, ὥς π.χ. εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας εἰς τὰς Βερσαλλίας καὶ ἀλλαχοῦ.

24. Ἀνακτορικὰ παραρτήματα ἐπὶ τῆς βορείας κλιτύος

Ὅτι τὸ ἀνάκτορον ἐξετείνεται καὶ ἐπὶ τῶν ἀνδῆρων τοῦ βορείου λόφου εἶχε καταστῆ σχεδὸν βέβαιον ἀφ' ὅτου ἀνεκαλύφθησαν αἱ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν διαμερισμάτων καὶ αὐλῶν ἀνερχόμεναι προσβάσεις. Ἄλλως δὲν ἔθεωρεῖτο πιθανόν, ὅτι τὸ ἀνάκτορον θὰ ἐδεσπόζετο ὑπὸ ἰδιωτικῶν κτηρίων ἐγκατεστημένων εἰς τὴν κλιτὺν καὶ τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου. Ἡ περαιτέρω ἔρευνα ἐδिकाίωσε τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὰ κτήρια ἦσαν οὐσιαστικῶς παραρτήματα ἐξυπηρετήσαντα σκοποὺς σχετικοὺς μὲ τὴν ὀργανωμένην ζωὴν τοῦ ἀνακτόρου. Φυσικὰ ἢ ἀνακάλυψις τῶν παραρτημάτων τούτων ἐγέννησε νέα προβλήματα ἀπαιτοῦντα λύσιν. Τὸ κύριον πρόβλημα ἐσχετίζετο μὲ τὴν μορφήν τὴν ὁποίαν ὁ τομεὺς οὗτος εἶχε προσλάβει κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου, δοθέντος ὅτι πολλὰ τῶν ἀνακαλυφθέντων λειψάνων ἀνῆκον εἰς τὰς προηγηθείσας φάσεις. Ὁ διάφορος προσανατολισμὸς ὀρισμένων συγκροτημάτων ἐδείκνυνεν ὅτι κτήρια παλαιότερα τοῦ ἀνακτόρου εἶχον ἐνσωματωθῆ εἰς ἀνακτορικὰ παραρτήματα μὲ ὅλως νέαν ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν. Προσεκτικὴ στρώματογραφικὴ μελέτη ἐβοήθησε τὴν διαλεύκανσιν τῆς ὅλης ἐξελίξεως, ἢ ὁποία ἐπανειλημμένως εἶχε διακοπῇ ὑπὸ γεωλογικῶν καταστροφῶν.

Γενικὸν
σχέδιον

Ἐν τῶν κυριωτέρων παραρτημάτων ἐξετείνεται βορείως τῆς μικρᾶς ΒΔ. πλακοστρώτου αὐλῆς, τῆς ὁποίας ἡ στάθμη τοῦ δαπέδου εἶχεν ἀνυψωθῆ κατὰ τὴν τελικὴν ἀνακτορικὴν φάσιν διὰ παχέος στρώματος στιβακοῦ πηλοχώματος, τὸ ὁποῖον ἐπέχωσε τὸ ἀρχικὸν δάπεδον. Τότε ἀκριβῶς κατεσκευάσθη ὁ ὀχετός, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἤδη λόγος, ὁ ὁποῖος, κατερχόμενος μεταξὺ δύο συγκροτημάτων διὰ μέσου ἀνοίγματος κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν, ἔβαινε περαιτέρω κατὰ μῆκος τοῦ βορείου ἀντερεισματικοῦ τοίχου τῆς αὐλῆς, ὑπὸ τὸ νέον δάπεδον αὐτῆς. Ἡδύνατό τις νὰ διακρίνη εὐκόλως τὰς δύο διαδοχικὰς φάσεις τοῦ τομέως τούτου : ὁ ἀντερεισματικὸς τοῖχος εἶχεν ἐπανοικοδομηθῆ καὶ περαιτέρω πρὸς Δυσμᾶς εἶχε κατασκευασθῆ εἰς γωνιακὴν διάταξιν ὡραῖος τοῖχος ἐκ μεγάλων πελεκητῶν πωρολίθων, τοποθετημένων κατὰ κανονικοὺς δόμους, κλείων τὴν πρὸς τὸ ἐπιχλωσθὲν ΒΔ. συγκρότημα πρόσοδον. Προφανῶς κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν

εἰκ. 123

ἐχρησιμοποιήθη μόνον τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ κτηρίου τούτου, διὰ τῆς ἐπὶ τούτου κατασκευῆς ἀνδρήρου, τὸ ὁποῖον ἴσως ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἄνδρην κρεμαστῶν κήπων, ὡς τοῦτο συνέβη εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ. Ἡ ἐπίχωσις τῶν θεμελίων διαμερισμάτων διέσωσεν ἀδιατάρακτον σημαντικὸν ὑλικὸν τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας νεοανακτορικῆς φάσεως (1600 - 1500 π.Χ.). Περιπτώσεις ἀνάλογοι σπανίως διεπιστώθησαν εἰς τὰ ἄλλα μινωικὰ ἀνάκτορα.

Κλιμακίς ἐκ δέκα σχετικῶς καλῶς διατηρουμένων βαθμίδων, πλαισιουμένη ἐκατέρωθεν ὑπὸ θωρακίων, ἔφερεν ἀνερχομένη εἰς ἓν ὄχι πολὺ μέγα πλακόστρωτον δωμάτιον μετ' κίονα εἰς τὸ μέσον· ἐκ τούτου ἦσαν προσιτὰ πρὸς Δυσμὰς ἄλλα ἄνδρα, μὴ διατηρούμενα καλῶς. Ἐκατέρωθεν τῆς κλιμακίδος διεμορφοῦντο δύο ὑπαιθροὶ περίκλειστοι χώροι μετ' ὑψηλὰ πόδια πρὸς τὸ βάθος, ὑπὸ μορφὴν ὑψηλῶν πλατέων θρανίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἴσως ἐτοποθετοῦντο ἀνθοδοχεῖα. Ὁ ὀπίσθιος τοῖχος τῶν θρανίων τούτων ἦτο ἐπενδεδυμένος διὰ πλακῶν. Πολλὰ σκευὴ μέσου καὶ μικροῦ μεγέθους ἀνευρέθησαν ἐπὶ τῶν δαπέδων τῶν ὑπαιθρίων χώρων ἢ εἰς τὴν ἐπίχωσιν. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ συγκροτήματος ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ θεμέλια δωμάτια, τὰ ὁποῖα εἶχον χρησιμοποιηθῇ δι' ἀποθηκεύσεις ἢ ὡς ἐργαστήρια, ὡς ἀπεδείκνυν τὰ ἄφθονα ἐπὶ τόπου ἀνευρεθέντα σκευὴ καὶ ἐργαλεῖα. Ξυλινὴ κλίμαξ κατήρχετο εἰς τὸ κύριον ἐξ αὐτῶν. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν δαπέδων τῶν προσθίων δωματίων εἶχεν ἰσοπεδωθῇ εἰς τὰ θεμέλια δωμάτια στῶμα ὀστράκων καὶ τμημάτων πηλίνων καὶ λιθίνων ἀγγείων, ὑλικὸν πολὺτιμον διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς κατασκευῆς τῶν δωματίων τούτων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μελέτην τῆς σκευῆς τῆς πρώτης φάσεως τοῦ ἀνακτόρου.

εἰκ. 123

Τὸ κτήριο τοῦτο ἐστηρίχθη κατὰ τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευρὰν ἐπὶ ὀγκώδους τοίχου, ὃ ὁποῖος συνεκράτει ὑψηλότερον ἄνδρην, ἐκτεινόμενον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην· ἐπὶ τοῦ ἀνδρήρου τούτου ἐξετείνετο ἄλλο συγκρότημα, ἀποκληθὲν λόγῳ τοῦ προσανατολισμοῦ του «Λοξὸν κτήριο». Ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἀνευρεθεῖσα εἰς τὰ κατώτερα στρώματα κεραμεικὴ, τὸ κτήριο, τοῦλάχιστον εἰς τὰς κυρίας αὐτοῦ γραμμάς, ὑπῆρχεν ἤδη ἀπὸ τῆς πρωτοανακτορικῆς περιόδου (1900 - 1700 π.Χ.). Εἶχε προφανῶς ἐνσωματωθῇ εἰς τὸ νέον κτήριο καὶ ἐπαναχρησιμοποιηθῇ κατόπιν ριζικῆς μᾶλλον ἀναπροσαρμογῆς. Μέρος τοῦ τελευταίου εἶχεν ἀνακαλυφθῇ καὶ ἀνασκαφῇ ὑπὸ τοῦ Hogarth τὸ ἔτος 1901, ἀλλ' οὗτος οὐδόλως ὑποπτεύθη ὅτι εὕρισκετο ἤδη εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ ἀνακτόρου καὶ ἐξέλαβε τὸ συγκρότημα ὡς δύο συναπτομένας οἰκίας, τὰς ὁποίας ὠνόμασεν οἰκίας D καὶ E. Τὸ σύνολον τούτου ἀνεσκάφη κατὰ τὰ ἔτη 1968 καὶ 1969, λυθέντων οὕτω τῶν κυριωτέρων προβλημάτων. Ὅτι ἀπετέλει ἀνακτορικὸν παράρτημα κατέστη πλέον σαφές· τοῦτο ἐρμηνεύει τὴν ἰσχυρὰν καὶ ἐπιμελῆ κατασκευὴν του μετ' ἐκτενῆ ἐντελῶς ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ ἀνακτόρου, μετ' ὁποῖον ἐπεκοινώνει διὰ

τῆς κυρίας ὀδικῆς ἀρτηρίας καὶ διὰ τινος δευτερευούσης διακλαδώσεως.

Τὸ Λοξὸν κτήριον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ἓν ἀνατολικὸν καὶ ἓν δυτικόν. Τὰ διαμερίσματα τοῦ ἰσογείου, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπλᾶ θεμέλια δωμάτια, προσιτὰ μόνον διὰ καταπακτῆς ἐκ τῶν ἄνω, ἐχρησιμοποιήθησαν ἀποκλειστικῶς κατὰ τὴν παλαιότεραν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου καὶ κατόπιν ἐπεχώσθησαν. Ὁ ἄνω ὄροφος ἐπανφκοδομήθη καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἰσόγειον μὲ εἴσοδον ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς ὀδικῆς διακλαδώσεως. Τὰ μεγαλύτερα δωμάτια τοῦ ἀρχικοῦ ἰσογείου εὐρίσκοντο εἰς τὸ πρόσθιον τμήμα. Ἐν τούτων εἶχε στερεὸν δάπεδον ἐκ χαλिकासβέστου, ὑπὸ τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐγκτισθῇ μικρὸς συλλεκτὴρ πίθος, ἴσως σχετιζόμενος μὲ ληνόν, ὡς ἐβειώθη ἐκ σκευῶν ἀνευρεθέντων ὑπὸ τοῦ Hogarth. Ἄλλο δωμάτιον εἶχε κεντρικὸν τετραγωνικὸν στῦλον, ὑποστηρίζαντα τὸ δάπεδον τοῦ ἄνω ὀρόφου. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων δωματίων γωνιακὸν κλιμακοστάσιον, ἀποκαλυφθὲν ὑπὸ τοῦ ἄγγλου ἐρευνητοῦ, ἀτυχῶς ὅμως ἔκτοτε καταστραφέν, ἔφερε πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον ὅπισθεν τῆς κλίμακος ταύτης ἀνευρέθη μικρὰ

123. Ὁ ἐπὶ τοῦ βορειοδυτικοῦ λόφου τομεὺς, περιλαμβάνων δωμάτια ἀνήκοντα εἰς τὴν πρώτην φάσιν τοῦ ἀνακτόρου.

ἀποθήκη με ἐπτὰ μικροὺς πίθους, παρατεταγμένους κατὰ μῆκος τῶν τοίχων της. Δύο στεναὶ διαβάσεις με ξυλῖνας κλίμακας ἀνήρχοντο ἐκ τοῦ δωματίου τοῦ πεσσοῦ εἰς διαμερίσματα τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἀλλ' ἡ κυρία εἴσοδος εἰς αὐτὸ ἐγένετο ἐξ ἐνὸς ἀντιθαλάμου κατὰ τινες βαθμίδας ὑψηλοτέρου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξεκίνει μακρὰ κλῖμαξ· ταύτης αἱ ἀνώτεραι βαθμίδες ἀνεεώθησαν διὰ πωρολίθων.

Τὰ δάπεδα τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἀνακατασκευασθέντα κατὰ τὴν τελικὴν ἀνακτορικὴν φάσιν, κατεστράφησαν, ἐκτὸς τοῦ δαπέδου τοῦ κεντρικοῦ προθαλάμου, τοῦ ἔχοντος ἄμεσον πρόσβασιν ἐκ τῆς ὁδοῦ. Τὸ ἐκ τιτανολίθου κατώφλιον, διετηρήθη ἱκανοποιητικῶς καὶ εἰς τὸ δάπεδόν του διακρίνει τις τὸ γνωστὸν σύστημα διαχώρων με κεκονιαμένους ἄρμους, τοῦ ὁποίου ἀνάλογα ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὰ ἐπίσημα διαμερίσματα τοῦ κυρίως ἀνακτόρου. Φαίνεται πιθανὸν ὅτι μεγάλαι αἰθουσαι ἐξετείνοντο ἐκατέρωθεν τοῦ ἀντιθαλάμου οἰκοδομηθεῖσαι ἐπὶ τῶν ἐπιχωσθέντων θεμελίων δωματίων. Τὸ εὐρὺ καὶ ἰσχυρὸν κατώφλιον τῆς ἀνατολικῆς αἰθούσης εὐρίσκετο παρὰ τὴν μακρὰν κλίμακα, ἡ ὁποία κατήρχετο ἴσως εἰς τοὺς ἀνδρωτοὺς κήπους. Εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορισθῇ ἡ ἀκριβὴς χρῆσις ἐνὸς κτηρίου τοιοῦτου εἶδους· ἴσως θὰ ἦτο ἡ κατοικία ὑψηλοῦ τινος τιτλούχου τῶν ἀνακτόρων.

Ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν τῶν διαμερισμάτων τοῦ μαγειρείου τοῦ ἀνακτόρου ἠρευνήθη κτηριακὸν συγκρότημα, ἀμέσως προσιτὸν ἐκ τοῦ μαγειρείου δι' ἀνερχομένης ξυλίνης κλιμακίδος καταληγούσης εἰς ἄλλην με κτιστὰς βαθμίδας· ἐπὶ δεξιᾷ ἠνοίγετο εὐρύχωρον διαμέρισμα, ὅπου ἀνευρέθη ἀλάβαστρον ἐξ ἀραγωνίτου, προοριζόμενον διὰ τὸ χρῆσμα ἀρωματικοῦ ἐλαίου· διὰ τὴν ἀντλησιν τούτου προωρίζοντο καὶ αἱ μετ' αὐτοῦ ἀνευρεθεῖσαι δύο μικραὶ κομφαὶ ἀρύταιναι. Ἡ κλῖμαξ ἔφθανεν εἰς μικρὰν αὐλὴν περὶ τὴν ὁποίαν ἐξετείνετο ὀλόκληρος σειρὰ δωματίων εἰς δύο ἐπίπεδα, ἐπικοινωνοῦντα με δύο κλιμακίδας, τῆς μιᾶς τῶν ὁποίων ἐσώθη ὀλόκληρον τὸ πρῶτον σκέλος με τὰς πωρίνας βαθμίδας του. Ἰσχυρὸς ἀντερειατικὸς τοῖχος, ἀποτελὼν τὴν Β. πλευρὰν τοῦ μαγειρείου, συνεκράτει τὸ ἀνδρον τῶν διαμερισμάτων. Ἐργαστηριακαὶ ἐγκαταστάσεις καὶ ἀποθήκαι ἀνεγνωρίσθησαν ἐκ τῆς ἀνευρεθείσηςσκευῆς των. Τὸ Β. τμήμα ἀπετέλει τραπεζοειδὲς περίβολος, παλαιότερον ὑποδιαιρούμενος εἰς τρία διαμερίσματα δι' ἀκτινωτῶν διαχωρισμάτων. Ἀνεγνωρίσθησαν τρεῖς οἰκοδομικαὶ φάσεις, ἐκάστη με συνοδεύουσαν χαρακτηριστικὴν κεραμεικὴν. Ἐπαναχρησιμοποίησις ὑλικοῦ ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων ἐγένετο κατὰ τὴν τελικὴν περίοδον· ἐπὶ τινων τῶν λίθων τούτων ἀνευρέθησαν χαρακτὰ τὰ σύμβολα τῶν διπλῶν πελέκεων.

Ἀμέσως βορείως τῶν δωματίων τοῦ λουτροῦ, εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, ἐξετείνετο συγκρότημα δωματίων, ἐνὸς μεγάλου καὶ δύο ἢ τριῶν μικροτέρων, χρησιμοποιοθέντων δι' ἐργαστηριακὰς ἀνάγκας. Περὶ αὐτὸ εἶχε διαμορφωθῇ γωνιακὸν ἀνδρον, δεσπόζον τῆς ὑποκειμένης περιοχῆς τοῦ ἀνα-

κτόρου. Μεταξὺ τοῦ κτηρίου τούτου καὶ τοῦ Κτηρίου τοῦ πυργίσκου, πρὸς Βορρᾶν αὐτοῦ, ἀνεγνώρισθη ὑπαιθρος κτιστὴ ἐστία.

Τὸ Κτήριο τοῦ πυργίσκου, τὸ ὁποῖον ἔλαβε τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο ὄνομα ἐκ τῆς εἰς μορφήν πύργου διαμορφώσεως τῆς προσόψεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας πιθανὸν ἐστηρίχθη κιονωτὸν ἄνδρον, περιελάμβανεν ἐπτὰ διαμερίσματα εἰς τρεῖς διαδοχικὰς σειράς, τὰ δύο τούτων ὑπόγεια, συμπεριληφθέντα ἐντὸς τοῦ πυργίσκου. Ἐστίαί καὶ ἀποθέται ἀνευρέθησαν εἰς τινὰ τῶν δωματίων· λείψανα σκελετοῦ ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ἐνὸς τῶν θεμελίων δωματίων, ἐνῶ εἰς τὸ ἄλλο ἀνευρέθη σημαντικὸν τμήμα ρυτοῦ ἐκ μέλανος στεατίτου μὲ παράστασιν δελφίνων.

Διακλάδωσις ὁδοῦ διεχώριζε τὸ κτήριο τοῦτο ἀπὸ τὸ ἀποκληθέν, λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς κατασκευῆς τῆς προσόψεως, Ἴσχυρὸν κτήριο ἀμέσως πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ τελευταίου. Ὑπῆρξεν ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιολόγων οἰκοδομημάτων τῆς κλιτύος τοῦ ΒΑ. λόφου, συγκείμενον ἐκ δύο δωδεκάδων δωματίων εἰς τὸ ἰσόγειον καὶ ἐξ ἄλλων ἀγνώστου ἀριθμοῦ εἰς τὸν πρῶτον ὄροφον. Ταῦτα ἦσαν κατανεμημένα εἰς διαδοχικὰ ἄνδρα, ἐπικοινωνοῦντα διὰ διαδρομίσκων καὶ κλιμακίδων. Μέγας ἀντερεισματικὸς τοῖχος περιώρισε πρὸς Νότον τὰ δωμάτια κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν, ἴσως ἀποτελεσθέντος ἐκεῖ ἀνδρῶτοῦ κήπου. Τὰ δωμάτια τῶν ἀνδρῶν εἶχον πρὸς Ἀνατολὰς τρεῖς εἰσόδους, τῆς μιᾶς τούτων προσιτῆς δι' ἐξωτερικῆς ἐπὶ κρηπίδος μακρᾶς κλιμακίδος. Μέγα δωμάτιον μετὰ κίονος, δωμάτια μὲ συλλεκτῆρας κτιστοὺς ἐντὸς τοῦ δαπέδου, συστήματα ἀποθηκῶν, μαγειρεῖον, ἄλλο δωμάτιον μὲ δύο κίονας, ἐργαστηριακὸν προσάρτημα, μικρὸς πλακόστρωτος φωταγωγὸς ἀπετέλεσαν τὴν ἐσωτερικὴν διάταξιν τοῦ κτηρίου. Μέγα πλῆθος σκευῶν, πηλίνων καὶ λιθίνων ἀνευρέθη, ἰδίως ἐντὸς τῶν ἀποθηκῶν, ὅπου ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ πιθίσκοι. Πολλὰ τῶν κομψοτέρων καὶ μᾶλλον χαριέντως διακεκοσμημένων ἀγγείων εἶχον καταπέσει ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου. Μοναδικῆς μορφῆς λίθινον σκεῦος ἀπομιμεῖται εἰς μικρὸν μέγεθος πιθίσκον μὲ 12 λαβὰς κατανεμημένας εἰς τρεῖς σειράς καὶ μὲ σχοινίην διακόσμησιν.

Ἀμέσως ἀνατολικῶς τοῦ Ἴσχυροῦ κτηρίου, διαχωριζόμενον ὑπὸ ἀνερχομένης κλιμακωτῆς πλακοστρώτου στενωποῦ, ἐξετείνετο μέγα συγκρότημα, γνωστὸν νῦν, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του, ὡς Κτήριο Β. τῆς Ὀδοῦ λιμένος. Ἡ νοτία πρόσοψίς του παρηκολουθήθη κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ ταύτης, βαίνουσα εἰς ἐλαφρῶς θλαστὴν γραμμὴν. Πρὸ τῆς ΒΑ. πύλης τοῦ ἀνακτόρου ἡ πρόσοψις ὑποχωρεῖ εἰς λοξὴν γραμμὴν, σχηματιζομένης οὕτω μικρᾶς πλατείας. Τοῦ νεοανακτορικοῦ συγκροτήματος μικρὸν μέρος ἀπέμεινε πρὸς τὰ ΒΑ., ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπον κατεστράφη πλήρως ἐκ τῆς καλλιεργείας. Τοῦτο ὅμως ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐξερευνήσεως τοῦ ὑποκειμένου παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀπεδείχθη λίαν ἐνδιαφέρον διὰ τὸ οἰκοδομικὸν του σχέδιον καὶ διὰ τὴν σκευὴν του. Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος

κατωτέρω. Τὸ διασωθὲν νεοανακτορικὸν τμήμα ἀπεδείχθη ἐργαστηριακόν.

Εἰς τὸ ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν τῶν συγκροτημάτων τούτων ἀνδερὸν ἀνεκαλύφθη ἄλλη σειρὰ κτηρίων, δυναμένων ἐπίσης νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀνακτορικῶν παραρτημάτων, διαχωριζομένων ἀπὸ τῶν πρώτων διὰ πλακοστρώτων στενορρυμίων. Τὸ βορείως τοῦ Κτηρίου τοῦ πυργίσκου οἰκοδόμημα ἔλαβε τὸ ὄνομα Κτήριον τῶν ἀποθετῶν κεραμεικῆς, λόγῳ τῶν στενεπιμήκων ἢ μικρῶν τετραγώνων δωματίων, τὰ ὅποια ἀνευρέθησαν πλήρη ἀποθηκευμένου ὑλικοῦ πηλίνων σκευῶν. Τὸ κύριον διαμέρισμα, προσιτὸν ἐκ προθαλάμου διὰ μέσου πενταβάθμου κλιμακίδος, ἦτο εὐρύχωρον δωμάτιον μετὰ κίονος, χρησιμοποιηθὲν ὡς ἐργαστηριακὴ ἐγκατάστασις. Ὑπὸ τὸ κλιμακοστάσιον τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ τὸν συναπτόμενον διαδρομίσκον ἀνεκαλύφθησαν οἱ ἀποθέται κεραμεικῆς. Ἄλλα δωμάτια ἦσαν ἀπλαῖ ἀποθήκαι, μία, ὡς φαίνεται, προορισθεῖσα διὰ τὴν διαφύλαξιν στάμνων οἴνου. Κλιμακίδες ἔθεσαν τὸ κτήριον τοῦτο εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὸ πρὸς Βορρᾶν εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον κείμενον Κτήριον Η. Εἰς τὸν πρὸς Δυσμᾶς χῶρον, ὅπου ἐπιπολάζει ὁ βράχος, ἀνεκαλύφθησαν ὑπαιθροὶ ἐργαστηριακαὶ ἐγκαταστάσεις καὶ εἰς κοιλώματα τοῦ βράχου, μετασχηματισθέντα εἰς μικρὰ δωμάτια, ἀνευρέθη ἀφθονον παλαιοανακτορικὸν ὑλικόν, ἴσως παλαιοῦ ἱεροῦ.

Τὸ δυτικώτερον τῶν κτηρίων εἰς τὸ ἀνδερὸν τοῦτο ἔλαβε τὸ ὄνομα Κτήριον τῶν ἀποθετῶν τοῦ ἱεροῦ, ἐξ αἰτίας τῆς ὑπάρξεως δύο κτιστῶν ἀποθετῶν ἐντὸς τοῦ ὑπαίθρου πρὸς Δυσμᾶς περιβόλου, ἀσφαλῶς σχετιζομένων μὲ ἱερόν, τὸ ὁποῖον διεδέχθη ἄλλο παλαιότερον, ὡς ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων σκευῶν ἀπεδείχθη. Τὸ κτήριον ἦτο προσιτὸν διὰ μέσου ἐκτεταμένου ἀνδερου, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀνεβίβαζεν ἐκ τῆς παρόδου κλιμακίς. Τὸ μεγαλύτερον μὲ κεντρικὸν κίονα δωμάτιον ἐχρησιμοποιήθη, ὡς μαρτυροῦν αἱ ἐντὸς αὐτοῦ ἐγκαταστάσεις, ὡς μαγειρεῖον καὶ ἐργαστήριον. Δεκάς μικρῶν δωματίων περιβάλλει πανταχόθεν τοῦτο.

Τρία ἄλλα κτήρια ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ ἀνώτερον τῶν ἀνδέρων τοῦ λόφου, ἰσχυρῶς ἀντιστηριζόμενα μὲ τοίχους προσόψεων κυκλωπέιου δομῆς πρὸς Νότον καὶ περιοριζόμενα πρὸς Βορρᾶν ὑπὸ πλακοστρώτου διακλαδώσεως ὁδοῦ. Τὸ πρὸς Βορρᾶν τοῦ Κτηρίου τῶν ἀποθετῶν τοῦ ἱεροῦ οἰκοδόμημα ἔλαβε τὸ ὄνομα Κτήριον τῶν διθύρων, ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν διθύρων τοῦ κυρίου δωματίου κατοικίας, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐφωδιασμένον μὲ θρανίον κατὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον. Εἰς τὸ γειτονικὸν δωμάτιον ὑπῆρχε κατὰ τὴν γωνίαν περίκλειστον μικρὸν διαμέρισμα, ἴσως ἀποχωρητήριον· τὰ ἄλλα δωμάτια ἦσαν ἀποθήκαι καὶ ἐργαστήρια· τὸ εἰσαγωγικὸν ἐκ τῆς ὁδοῦ δωμάτιον εἶχε πιθανῶς φωταγωγὸν κατὰ τὸ μέσον· κλιμακοστάσιον ἔφερεν ἐξ αὐτοῦ εἰς τὸν ἄνω ὄροφον. Ὁ κεντρικὸς διάδρομος κατέληγεν εἰς εἶδος ἀποθέτου ὑπὸ τὸ ἔδαφος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου, ἐκτὸς πολυαρίθμων σκευῶν, ἀνευρέθη σκελετὸς κυνός.

Τὸ ἀμέσως συνεχόμενον πρὸς Ἀνατολὰς οἶκημα εἶναι τὸ Κτήριον G, τὸ ἐπιβλητικώτερον κατὰ τὴν ἰσχυρὰν δομὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν καλὴν διατήρησιν εἰς ὕψος τῶν προσόψεων, κτήριον τῆς περιοχῆς, ἥδη ἐρευνηθέν, καίτοι ἀτελῶς, ὑπὸ τοῦ Hogarth. Ἐκ τῆς ὁδοῦ ἡ εἵσοδος ἐγένετο διὰ μέσου κιονωτοῦ προθαλάμου πρὸς κεντρικὸν πλακόστρωτον ἀντιθάλαμον καὶ διὰ πλευρικοῦ κλιμακοστασίου πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον. Σειρὰ δωματίων, τῶν ὁποίων τὰ τρία τῆς νοτίας προσόψεως εἶχον καὶ θεμέλια διαμερίσματα προσβατὰ διὰ κλιμακίδος, περιέβαλλον γωνιακῶς εὐρύχωρον μὲ κεντρικὸν στήριγμα δωμάτων.

Τὸ τρίτον κτήριον εἶχεν ἐπίσης, ἀλλ' ἀτελῶς καὶ εἰς πολὺ μικρὸν μέρος, ἐρευνηθῆ ὑπὸ τοῦ Hogarth, ὀνομασθὲν ὑπ' αὐτοῦ Κτήριον H. Ἀπετελέσθη ἐκ δύο συγκροτημάτων, τὰ ὅποια ἀρχικῶς ἦσαν αὐτοτελεῖ, τελικῶς ὅμως συνεδέθησαν πρὸς ἄλληλα, κατασκευασθείσης καὶ νέας εἰσόδου — ἡ κυρία εἵσοδος μὲ ἰσχυρὰς παραστάδας καὶ στιβαρὸν κατώφλιον ἦτο ἐκ τῆς ὁδοῦ, πρὸς Βορρᾶν — ἐκ τῆς ἀνατολικῆς παρόδου. Ἡ ἐσωτερικὴ διάρθρωσις εἶχε γίνεи κατ' ἄνδρη, ἐπικοινωνοῦντα διὰ κλιμακίδων τὸ κύριον κλιμακοστάσιον ὅμως, τὸ φέρον πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον, εἶχε δύο σκέλη καὶ διεσώθη καλῶς μὲ τὰς ἐκ πάρου λίθου βαθμίδας του. Τὰ διαμερίσματα τοῦ ἰσογείου ὑπερέβαινον τὰς δύο δεκάδας, ἀλλὰ πολλὰ τούτων ἦσαν πολὺ μικρὰ ἢ ἀπετέλουν εἰσαγωγικοὺς ἢ συνδετικούς χώρους. Τὸ κύριον δωμάτιον ἦτο τετραγωνικὸν καὶ εὐρύχωρον μὲ κίονα κατὰ τὸ μέσον καὶ θρανίον κατὰ τὸν Β. τοῖχον· σειρὰ τεσσάρων θυρῶν κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον αὐτοῦ παρεῖχε πρόσβασιν εἰς τὸ κλιμακοστάσιον καὶ τὰ γειτονικά δωμάτια. Ἐργαστηριακὸν συγκρότημα ἐκ δύο ὑπογείων δωματίων ἦτο προσιτὸν διὰ κλιμακίδος κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν. Τὸ κτήριον κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν εἶχε συνδεθῆ διὰ κλιμακίδων μὲ τὸ εἰς τὸ ἀμέσως ὑποκείμενον ἄνδρην πρὸς Νότον κείμενον Κτήριον τῶν ἀποθετῶν κεραμεικῆς, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἡδη λόγος.

Ἄλλα κτήρια παραμένουν εἰσέτι ἀνεξερευνήτα, μὴ πραγματοποιηθείσης τῆς ἀπαλλοτριώσεως πέραν τῶν ὁδῶν, πρὸς Βορρᾶν, πρὸς Δυσμᾶς καὶ πρὸς Ἀνατολὰς· αἱ εἵσοδοι καὶ αἱ προσόψεις τινῶν ἐκ τούτων ἔχουν ἤδη ἀναφανῆ κατὰ τὰς ὁδοὺς.

Ἡ περαιτέρω ἔρευνα θὰ καθορίσῃ πιθανῶς ἀκριβέστερον τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ΒΑ. λόφου κτηριακῶν συγκροτημάτων. Ἡ δεσπόζουσα αὐτῶν θέσις, ἡ ἄμεσος γειτονία πρὸς τὸ ἀνάκτορον, ἡ ἐπιμελὴς αὐτῶν κατασκευὴ, ἡ μεγάλη ἔκτασις των, ὡς ἐπίσης, ἡ στενὴ τούτων σχέσις μὲ τὴν πολιτικὴν, οἰκονομικὴν καὶ θρησκευτικὴν ζωὴν τῶν ἀνακτόρων ἔφερεν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ὁ βασικὸς αὐτῶν χαρακτήρ ἦτο ὁ τῶν βασιλικῶν παραρτημάτων, οἷα λ.χ. ἦσαν εἰς τὴν Κνωσὸν τὸ Ὀπλοστάσιον, ἡ Βασιλικὴ ἔπαυλις, τὸ λεγόμενον Μικρὸν ἀνάκτορον, τὸ Ἀνεξερεύ-

νητον — τελευταίως ὁμως ἐξερευνηθὲν ὑπὸ τῆς Βρεττανικῆς Σχολῆς — κτήριον, ὁ Ὀδικὸς ξενῶν (Καραβάν Σεράι) κ.ἄ., ἢ εἰς τὰ Μάλια τὸ ΒΔ. συγκρότημα τῶν κρυπτῶν καὶ τῆς περικλείστου αὐλῆς, τὸ Μέγαρον Ε, τὸ Ἔργαστήριον τῶν σφραγιδολίθων, ὁ Ἐπίχριστος οἶκος Μ κ.ἄ. Ἀνάλογος εἰς τὴν Φαιστὸν ἦτο ὁ ΒΑ. τομεὺς μὲ σειρὰν ὅλην συγκροτημάτων. Σύμφωνας μὲ τὸν δοθέντα χαρακτηρισμὸν ὑπῆρξε καὶ ἡ ὑψηλὴ ποιότης τῆς ἀνακαλυφθείσης κεραμεικῆς καὶ ἡ ὑπαρξίς πολυτίμων σκευῶν ἐκ λίθου, ἀναλόγων πρὸς τὰ προερχόμενα ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀνακτόρου, ὡς τὸ τμήμα τοῦ ρυτοῦ ταύρου ἐκ στεατίτου μὲ τοὺς ἐπιχρύσους μυκτῆρας, τὸ τμήμα τοῦ ἀναγλύφου ρυτοῦ μὲ τοὺς δελφίνας, ὁ πολύωτος πιθίσκος κ.ἄ.

Ἀνάλογον ὕλικὸν ἀνακτορικοῦ χαρακτῆρος εἶχεν ἀνακαλυφθῆ καὶ εἷς τινα τῶν ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφέντων κτηρίων καὶ εἶναι ἄρκετὸν νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα τὸ σύνολον τῶν ἐκ πηλοῦ σφραγισμάτων καὶ μιᾶς πινακίδος τοῦ Γραμμικοῦ Α συστήματος, ὑπόλειμμα πραγματικοῦ ἀνακτορικοῦ ἀρχείου, τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ Κτήριον Α, πρὸς τὸ ΒΔ. ἄκρον τῆς κλιτύος τοῦ λόφου. Εἰς τὰ μυκηναϊκὰ κέντρα ἀνεγνωρίσθησαν ἀνάλογα ἀνακτορικὰ παραρτήματα ἔξω τῆς κυρίας ζώνης τῶν ἀνακτόρων, ἂν καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτῶν ὡς παραρτημάτων δὲν ἔτυχε γενικῆς ἀναγνωρίσεως ἐκ μέρους τῶν ἐπιστημόνων. Οὕτω ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ἔχομεν τὸν Οἶκον τῶν καλλιτεχνῶν, τὸ Ἔργαστήριον τοῦ χαλκοῦ, τὸ Κτήριον τῶν κιόνων — κατὰ τὸν Γ. Μυλωνᾶ ἀποτελοῦν τμήμα τοῦ ἀνακτόρου — τὰς Δυτικὰς οἰκίας, γνωστὰς μὲ διάφορα ὀνόματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ Κτήρια τῶν ἱερῶν, τὰ ὑπὸ τοῦ Lord Taylour καὶ τοῦ Γ. Μυλωνᾶ ἀνασκαφέντα, ἐκτὸς δὲ τῆς ἀκροπόλεως τὰ Οἰκήματα τῶν σφιγγῶν, τῶν ἀσπίδων κλπ. παρὰ τὴν ἀνερχομένην ὁδόν. Εἰς τὴν Πύλον ἀντίστοιχα εἶναι τὸ Οἶκημα τῆς ἀποθήκης τοῦ οἴνου καὶ τὸ Ἔργαστηριακὸν συγκρότημα. Παρὰ τὸ Καδμεῖον ἀνάκτορον τῶν Θηβῶν ἀνεκαλύφθησαν ἐπίσης παραρτήματα, ὡς τὸ Ὀπλοστάσιον, ὅπου ἀνευρέθησαν καὶ αἱ πρῶται ἐκ Θηβῶν πινακίδες, τὸ Ἔργαστήριον τῆς ἐλεφαντουργίας κ.ἄ.

Τὸ Ἀνάκτορον καὶ ἡ Πόλις

124. Ὅψις πρὸς τοὺς τομεῖς τῶν ἐπὶ τοῦ βορειοδυτικοῦ λόφου παραρτημάτων, τῶν ὁποίων συνεχίζεται εἰσέτι ἡ ἀποκάλυψις.

25. Τὰ λείψανα

τῶν παλαιοτέρων μινωικῶν περιόδων

Συνεχιζομένης εἰσέτι τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου, φαίνεται πρόωρόν πως νὰ προσπαθήσῃ τις νὰ διαρθρώσῃ εἰκόνα τῆς μακρᾶς ἐξελίξεως τῶν ἐπὶ τόπου ἀκμασάντων διαδοχικῶν μινωικῶν οἰκισμῶν. Αἱ μέχρι σήμερον ὅμως γενόμεναι ἔρευναι, ἱκανῶς ἐκτεταμένης κλίμακος, ἐπιτρέπουν τοῦλάχιστον νὰ καθορίσῃ τις τὰς γενικὰς γραμμὰς καὶ νὰ προχωρήσῃ εἰς ὑποθέσεις, αἱ ὁποῖαι βοηθοῦν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ τόπου, ὅχι ἀσχέτων εἰς πολλὰ σημεῖα μὲ τὴν ἀντίστοιχον ἐξέλιξιν εἰς τὰ ἄλλα μεγάλα ἀνακτορικὰ κέντρα.

Μέχρι τοῦδε δὲν ἀνεφάνησαν λείψανα νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Κάτω Ζάκρου. Δύο περίπου δεκάδες νεολιθικῶν πελέκεων τοῦ γνωστοῦ τύπου, ἀνακαλυφθέντων σποραδικῶς εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ λόφου παραρτημάτων, προφανῶς περισυνελέγησαν ὑπὸ τῶν Μινωιτῶν ἀπὸ τὰς γειτονικὰς περιοχὰς τῶν ὑψιπέδων τοῦ Καρυδίου καὶ τῆς Ζήρου, ὅπου ἀφθονοῦν οἱ νεολιθικοὶ οἰκισμοί. Πολὺ πιθανὸν ἔθεωροῦντο, ὡς καὶ κατὰ τοὺς κατόπιν χρόνους, φορεῖς μαγικῆς δυνάμεως. Τὰ μικρὰ φυσικὰ σπήλαια τῆς Φάραγγος τῶν νεκρῶν ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ ταφὰς σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς προανακτορικῆς περιόδου, ἀπὸ τὸ 2500 π.Χ. περίπου, ὡς τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν κτερισμάτων, τὰ ὁποῖα συνώδευσαν τὰς ταφὰς. Τοῦτο ἀποτελεῖ σαφῆ ἔνδειξιν ὅτι ὑπῆρχεν ἤδη ἀνεπτυγμένος οἰκισμὸς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κάτω Ζάκρου. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ ταφὰς καὶ χαίνουσαι, ὑπὸ μορφὴν βαθυτάτων σχισμῶν, κοιλότητες εἰς παραθαλασσίους τοποθεσίας, ὡς εἰς τὸ Μαῦρο Αὐλάκι, εἶδος μικροῦ φιὸρδ νοτίως τοῦ κόλπου τῆς Ζάκρου. Αἱ κυριώτεραι ὅμως ταφαὶ ἀνήκουν εἰς τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην προανακτορικὴν περίοδον, ἀπὸ τοῦ 2400 μέχρι τοῦ 1900 π.Χ. Μίαν τῶν ταφῶν τούτων εἰς τὴν Φάραγγα τῶν νεκρῶν συνώδευσεν ἡ ὡραία πυξὶς ἐκ πρασίνου σχιστολίθου μὲ τὸ κάλυμμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου παρεστάθη ἀναπαυόμενος κύων, ἀκριβῶς καθ' ὅμοιον τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἀπεδόθη εἰς τὸ ὄνομαστὸν ἐκ τῆς νησίδος Μόχλου κάλυμμα. Τὴν χρονολογίαν ἐπεβεβαίωσαν τὰ συνοδεύσαντα ἀγγεῖα τοῦ χαρακτοῦ (Ἀγ. Νικολάου) καὶ τοῦ κηλιδωτοῦ ρυθμοῦ (Βασιλικῆς).

Εἰς τοὺς μεταβατικούς ἀπὸ τῆς προανακτορικῆς εἰς τὴν παλαιοανακτορικὴν ἐποχὴν χρόνους ἀνήκουν τὰ δύο ταφικά περιφράγματα εἰς θέσιν Πεζοῦλες, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος. Ταῦτα ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς κοινοτάφια καὶ ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν ἐνταφιασθέντων, ὅχι ὀλιγωτέρων τῶν διακοσίων, δεικνύει ὅτι ὁ μινωικὸς οἰκισμὸς τῆς Ζάκρου ἐξηκολούθει νὰ εἶναι πολυάνθρωπος.

Τὰ ἀρχαιότερα λείψανα τὰ ὁποῖα ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνακτόρου ἦσαν τὰ ὑπὸ τὴν εὐρύχωρον αἶθουσαν τοῦ μαγειρείου καὶ τοῦ ἀμέσως ἔξω αὐτοῦ διαδρόμου. Ἐκεῖ ἀνεφάνησαν μικρὰ δωμάτια μὲ δάπεδον ἐκ ροδόχρου χαλिकासβέστου, τὰ ὁποῖα ἀπέδωσαν κεραμεικὴν τοῦ προηγμένου ρυθμοῦ Βασιλικῆς μὲ τὴν ὥχραν ἐπὶ σκοτεινοῦ διακόσμησιν σπειροειδῶν καὶ ἄλλων καμπυλογράμμων θεμάτων. Τῆς αὐτῆς φάσεως τοῖχοι ἀνεφάνησαν εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα καὶ ὑπὸ τὴν δυτικὴν αὐλὴν τοῦ ἀνακτόρου.

Ἄλλα λείψανα, ὑπὸ τὸν διάδρομον XXXI, τὸ δωμάτιον XI, τὸ δωμάτιον XVII καὶ ἀμέσως ἔξω τῶν προσόψεων τοῦωματίου τοῦ θησαυροφυλακίου καὶ τοῦ χώρου XXXIX, ἀνήκοντα εἰς παλαιότεραν φάσιν τῶν παλαιοανακτορικῶν χρόνων, ἔφερον ἀρχικῶς εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ὑπὸ τὸ ἀνάκτορον ὑπῆρχον οἰκήματα παλαιοανακτορικοῦ οἰκισμοῦ, ὁμοίως σχεδὸν προσηνατολισμένου μὲ τὸ ἀνάκτορον. Ὁ οἰκισμὸς θὰ ἐξετείνετο εἰς τὰ διαδοχικὰ ἄνδηρα τῆς κλιτύος τοῦ BA. λόφου, ἀφοῦ καὶ ἐκεῖ ἀνεκαλύφθησαν ἄλλα σύγχρονα λείψανα μὲ τὸν αὐτὸν προσηνατολισμόν, ἐν μέρει ἀποκοπέντα κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ βορείου τμήματος τοῦ κυρίως ἀνακτόρου, μάλιστα κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ μαγειρείου. Ἀκριβῶς ἡ ἀποκοπὴ αὕτη τῶν παλαιοανακτορικῶν στρωμάτων ἔφερεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὰ προανακτορικά λείψανα. Εἰς πάντα τὰ κτήρια ταῦτα ἡ κεραμεικὴ ἀνήκει εἰς τὸν πρῶτον πολύχρωμον ἀνατολικὸν καμαραϊκὸν ρυθμόν, ὁ ὁποῖος εἶναι πολὺ συντηρητικώτερος τοῦ ἀντιστοίχου καμαραϊκοῦ πολυχρώμου ρυθμοῦ τῆς κεντρικῆς Κρήτης. Ἡ ὑπόθεσις περὶ οἰκισμοῦ ὑπὸ τὸ ἀνάκτορον κατέστη ἀσθενεστέρα ἀφ' ὅτου ἤρχισεν ἀναφαινόμενον ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα ἐκτεταμένον ἰσχυρὸν οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε δεδομένα φαίνεται νὰ ἐκτείνεται πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα, πέραν εὐρείας αὐλῆς, ἴσως κεντρικῆς, τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον ἀνιχνεύθη διὰ δοκιμαστικῆς τάφρου ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς αὐλῆς τοῦ νεωτέρου ἀνακτόρου. Φαίνεται ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ μεγάλου ἐνιαίου κτηρίου, τὸ ὁποῖον θὰ ἔδει νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ παλαιὸν ἀνάκτορον. Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

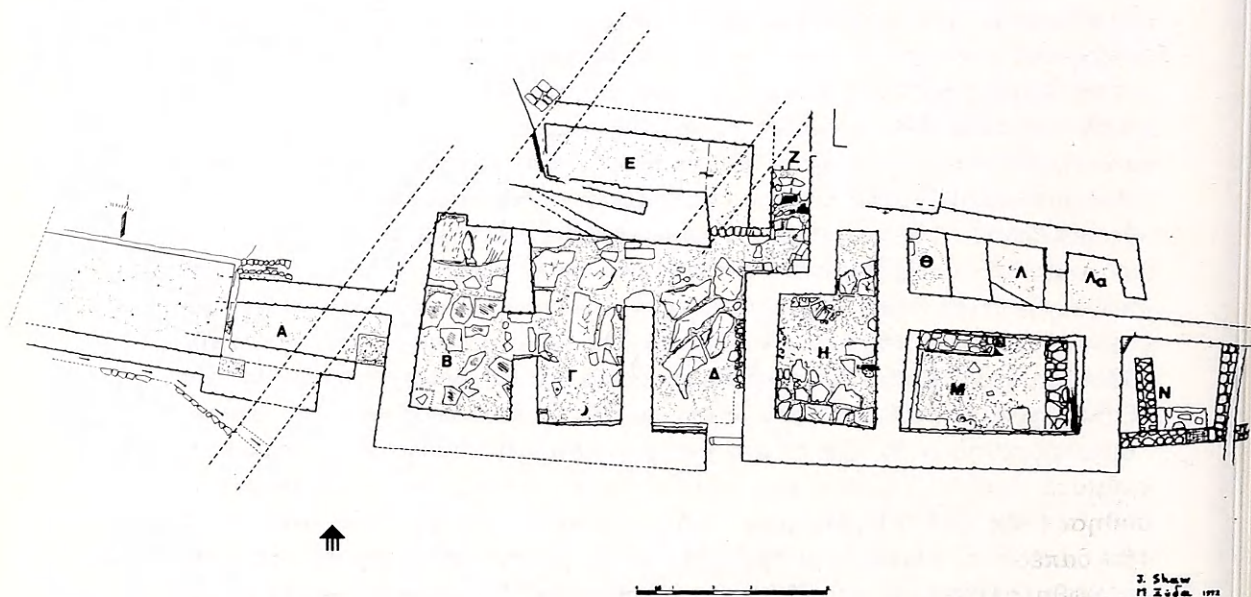
Ἄλλα λίαν σημαντικὰ λείψανα τῶν παλαιοανακτορικῶν χρόνων ἀνεφάνησαν ὑπὸ τὰ διάφορα κτήρια τῆς κλιτύος τοῦ BA. λόφου, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν προφανῶς ἀποτελοῦντα μέρος τοῦ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην

ἐκτεινομένου παλαιοανακτορικοῦ οἰκισμού. Ταῦτα ἀπέδωσαν πλουσίαν κεραμεικὴν τοῦ πολυχρώμου ἀνατολικοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ καὶ ποικίλα σκεύη κοινῆς χρήσεως, μάλιστα μαγειρικά καὶ ἐργαστηριακά. Δέον ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι πάντα τὰ κτήρια φαίνεται ὅτι ὑπέκυψαν εἰς διαδοχικὰς καταστροφάς, τῶν ὁποίων ἡ τελευταία, πολὺ μεγάλης ἐκτάσεως, ἀντιστοιχεῖ ἴσως μὲ τὴν μεγάλην καταστροφὴν τῶν παλαιοανακτορικῶν κέντρων περὶ τὸ 1700 π.Χ. Τὰ κτήρια φαίνονται ἐξ ὀλοκλήρου σεσυλημένα καὶ τὰ ἀνευρεθέντα ἀποτελοῦν μόνον ὑπολείμματα τῆς ἀσφαλῶς πολὺ πλουσιωτέρας ἀρχικῆς σκευῆς. Προσπάθεια φαίνεται ὅτι κατεβλήθη ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων νὰ ἐπισκευασθοῦν καὶ ἐπαναχρησιμοποιηθοῦν τὰ κτήρια τοῦ οἰκισμού κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπομένης, πρώτης νεοανακτορικῆς φάσεως, τῆς κατὰ τὸν Ἔβανς Μεσομινωικῆς IIIA.

Ὡς ἤδη ἐσημειώθη, τὸ Λοξὸν κτήριο καὶ τὸ κτήριο ἄνω τῶν διαμερισμάτων τοῦ μαγειρείου τοῦ ἀνακτόρου ἀπετέλεσαν βασικοὺς πυρῆνας τοῦ παλαιοανακτορικοῦ οἰκισμού, ἀλλὰ ριζικῶς ἀναπροσηρμόσθησαν κατὰ τὴν νεοανακτορικὴν περίοδον διὰ τὴν κατασκευὴν νέων οἰκημάτων. Ἡ κεραμεικὴ τῶν κάτω στρωμάτων εἶναι ἐπὶ τούτου λίαν διαφωτιστικὴ. Ἡ συνέχισις τῆς ἐρεῦνης ἀπεκάλυψε πολλὰ ἄλλα τμήματα κτηρίων, τόσον ὑπὸ τὰ νεοανακτορικὰ κτήρια τοῦ λόφου ὅσον καὶ ὑπὸ τὰ καταστραφέντα καταστρώματα τῶν ὀδικῶν διακλαδώσεων. Εἰς ὀρισμένα πολὺ μικρὰ δωμάτια ἀνεκαλύφθη τόσον ἄφθονος κεραμεικὴ καὶ μάλιστα εἰδικῶν σχημάτων, συνηθισμένων εἰς ἱερά, ὥστε νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀποθετῶν ἱεροῦ. Τοιοῦτοι ἀνευρέθησαν κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κτηρίου τῶν ἀποθετῶν τοῦ ἱεροῦ, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ βράχου ἀμέσως δυτικῶς τοῦ Κτηρίου τῶν ἀποθετῶν κεραμεικῆς καὶ νοτίως τοῦ κτηρίου τούτου, ὡς ἐπίσης καὶ ὑπὸ τὰ δωμάτια τοῦ ΝΔ. τμήματος τοῦ Κτηρίου Η. Εἰς πάντα ταῦτα ἀνευρέθη ὠραιότατη κεραμεικὴ τοῦ ἀνατολικοῦ πολυχρώμου καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ, μὲ χαρακτηριστικὰ ὑψηλὰ κύπελλα τοῦ τύπου τῶν tumblers, τῶν διωρόφων καὶ μὲ κυματιστὰ τοιχώματα κυάθων, τῶν καδίσκων κ.ἄ. Πλεῖστα ὅσα τεμάχια λιθίνων ἀγγείων ἀνευρέθησαν. Ἄφθονοι δὲ ἦσαν αἱ ἀγνῦθες τῶν ὑφαντικῶν ἰστῶν, μάλιστα τοῦ παραλληλεπιδέου καὶ τοῦ πυραμιδικοῦ σχήματος. Τὸ μᾶλλον ὅμως χαρακτηριστικὸν καὶ περισσότερο ὠλοκληρωμένον διὰ τῆς ἐρεῦνης παλαιοανακτορικὸν κτήριο εἶναι τὸ ὑπὸ τὸ νεοανακτορικὸν Κτήριο Β τῆς Ὁδοῦ λιμένος. Τοῦτο ἀπετελέσθη ἐκ τριῶν σειρῶν διαμερισμάτων εἰς τρία διαδοχικὰ ἄνδρα τοῦ λόφου, διαχωριζομένων ὑπὸ διαδρομίσκων. Ἐπὶ τόπου ἀνευρέθησαν πολλὰ σκεύη καὶ μεγάλοι βυτιόσχημοι πίθοι, πολλὰ δὲ τμήματα σκευῶν πηλίνων καὶ λιθίνων, ὡς καὶ χαλκᾶ τινα ἀντικείμενα ἀπεδόθησαν ἐκ τοῦ πληρώματος, τοῦ χρησιμεύσαντος διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν δαπέδων. Ὑπὸ διαμέρισμα τοῦ ΝΔ. τμήματος τοῦ συγκροτήματος ἀνεκαλύφθη πλακόστρωτος ὁδὸς καμπτομένη καὶ ἀνερχομένη, ἀσφαλῶς πα-

λαιοτέρα τῆς Ὁδοῦ λιμένος, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ κατασκευὴ ἀνάγεται εἰς παλαιοανακτορικοὺς χρόνους. Ἡ παρακολούθησις τῶν διαδοχικῶν φάσεων τοῦ συγκροτήματος τούτου ἐγένετο μὲ δυσκολίαν, ἀπέδειξεν ὅμως αὕτη ὅτι εἰς τὴν Ζάκρον ὁ παλαιοανακτορικός οἰκισμὸς διῆλθε τὰς αὐτὰς τρεῖς φάσεις τὰς ὁποίας διῆλθον οἱ οἰκισμοὶ τῆς ἀντιστοίχου περιόδου εἰς τὴν κεντρικὴν Κρήτην, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1900 καὶ 1700 π.Χ. περίπου. Τὰ νεοανακτορικά κτήρια τοῦ λόφου ὠκοδομήθησαν περὶ τὸ 1600 π.Χ.

125. Κάτωψις τοῦ ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου.

26. Περίοδοι καὶ φάσεις τοῦ παλαιοτέρου καὶ τοῦ νεωτέρου ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου

Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἰσχυροῦ ἐκτεταμένου κτηρίου τῶν παλαιοανακτο-
ρικῶν χρόνων ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τοῦ νέου ἀνακτόρου συνετελέ-
σθη ὑπὸ συνθήκας ἐξαιρετικῶς δυσμενεῖς, λόγῳ τοῦ συνεχῶς ἀναβλύζοντος
ὑδατος ἐκ τῶν κατωτέρων στρωμάτων. Παρὰ ταῦτα τελικῶς διεσαφήθη τὸ εἰκ. 125
σχέδιον τοῦ κτηρίου καὶ ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐπὶ μεγάλων ἀκανονίστων πλα-
κῶν δάπεδα. Τὸ οἰκοδόμημα διασφύζεται καλῶς εἰς ὕψος περίπου 3 - 3.50 μ. εἰκ. 126
καὶ ἔχει προσανατολισμὸν λοξὸν σχετικῶς μὲ ἐκεῖνον τοῦ νέου ἀνακτόρου.
Τοῦτο φαίνεται ὅτι ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι προσηρμόσθη εἰς τὴν γενι-
κὴν κατεύθυνσιν τῆς Ὁδοῦ τοῦ λιμένος, ἡ ὁποία, ὡς ἐσημειώθη, κατε-
σκευάσθη κατὰ τοὺς παλαιοανακτορικοὺς χρόνους. Ἐν συγκρίνῃ τις τὸ
κτῆριον τοῦτο πρὸς τὰ ἄλλα ἐπὶ τοῦ λόφου σύγχρονα κτήρια πείθεται ὅτι
εἶναι λίαν εὐλογος ὁ χαρακτηρισμὸς του ὡς παλαιοτέρου ἀνακτόρου. Καὶ
ἐνταῦθα ἀναγνωρίζονται διαδοχικαὶ μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται προ-
φανῶς εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους καταστροφὰς καὶ τὰς κατ' ἀκολουθίαν ἐπανοι-
κοδομήσεις. Κατὰ βάσιν πρόκειται περὶ τριῶν σειρῶν μεγάλων ἢ μικρῶν
δωματίων εἰς διαδοχικά ἐπίπεδα, τῶν ὁποίων τὸ βορειότερον εὐρίσκεται
ὀλίγον κατωτέρω τῆς στάθμης τῆς ὁδοῦ. Τὰ νοτιώτερα καὶ βαθύτερα ἦσαν
προσιτὰ διὰ κλιμακίδων, τινὰ καὶ διὰ καταπακτῶν, ἀρχικῶς δὲ καὶ δι' εἰσό-
δων ἐκ Νότου, ὅπου, ὅπως φαίνεται, ἐμορφοῦτο εὐρὺς περίβολος. Ὡρισμένα
δωμάτια ἀπέκτησαν ἐκ τῶν ὑστέρων περιφράγματα, ἀποθέτας καὶ ἐστίας,
μαρτυροῦντα τὴν χρῆσιν τῶν δωματίων. Τὰ διαμερίσματα κατοικίας εἶχον
ὀργανωθῆ εἰς τὸν ἄνω ὄροφον. Μετὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴν καταστροφὴν
τοῦ κτηρίου ἐγένετο, φαίνεται, προσπάθεια ἐπανοικοδομήσεως καὶ νέα
δάπεδα κατεσκευάσθησαν εἰς ὑψηλοτέραν στάθμην ἐκ πηλασβέστου ἢ χαλι-
κασβέστου. Τοῦτο ἐρμηνεύει τὴν χρονολογίαν τοῦ στρώματος ἐπιχώσεως,
ἡ ὁποία ἐγένετο περὶ τὸ τέλος τῆς πρώτης νεοανακτορικῆς φάσεως, περὶ τὸ
1600 π.Χ. Ἡ κεραμικὴ εἶναι τῶν μεταβατικῶν χρόνων, μὲ τοὺς δύο ρυθμοὺς
ἀνοικτοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ καὶ σκοτεινοῦ ἐπὶ ἀνοικτοῦ ἀνταγωνιζομένους πρὸς
ἀλλήλους· ὁ ρυθμὸς τῆς χλωρίδος εἶναι εἰς τὴν περίοδον τῆς γεννήσεώς του

καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν ἀγγείων μὲ τὸ ἐξαιρετικῶς στίλβον βάθος εἶναι ἐξαίρετος. Τὰ τμήματα ὅμως τοῦ κτηρίου τὰ ὁποῖα ἐπεχώσθησαν κατὰ τὴν παλαιότεραν φάσιν καὶ τὰ στρώματα δαπέδου καὶ θεμελιώσεως ἔδωσαν κεραμεικὴν σαφῶς παλαιοανακτορικὴν, τοῦ πολυχρώμου ἀνατολικοῦ ρυθμοῦ.

Εἰς διαμέρισμα τοῦ ἀνωτέρου ἀνδρήρου ἀνεκαλύφθη μεταλλευτικὸς κλίβανος μὲ εὐμεγέθη θάλαμον ἐκκαμινεύσεως καὶ τέσσαρας ἀεραγωγούς· ἱκανὰ τεμάχια σκωριῶν μετάλλου περισυνελέγησαν, τὰ ὁποῖα εἶναι πολὺ ὅμοια πρὸς τὰ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν περισυλλεγέντα καὶ τὰ ὁποῖα, ἴσως ἀτόπως, ἐθεωρήθησαν ὡς προερχόμενα ἐκ μύδρων τῆς ἡφαιστειακῆς ἐκρήξεως. Ὁ κλίβανος εἶναι ὁ καλύτερον διατηρούμενος τῶν ἀναλόγων ἐγκαταστάσεων τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ καὶ τοῦ Βαθυπέτρου. Ἐν τὰ ὑπὸ τὴν δυτικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου ἀνακαλυφθέντα λείψανα παλαιοανακτορικῶν κτισμάτων συνεχονται εἰς ἓν σύνολον, ἀποτελοῦν τὴν δυτικὴν πτέρυγα τοῦ παλαιότερου ἀνακτόρου, τότε ἐρμηνεύει τις εὐκόλως τὴν ὑπὸ τὴν κεντρικὴν αὐλὴν διὰ δοκιμαστικῆς τάφρου ἀνιχνευθεῖσαν παλαιότεραν αὐλὴν, ὡς κεντρικὴν τοῦ παλαιότερου ἀνακτόρου. Ὅπωςδὴποτε ὅμως θὰ ἔδει νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ στροφή τοῦ ἄξονος προσανατολισμοῦ εἰς τὰς δύο πτέρυγας, στροφή παρατηρουμένη καὶ εἰς τὰ κτήρια τῆς κλιτύος τοῦ ΒΑ. λόφου.

Ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ νεωτέρου ἀνακτόρου περὶ τὸ 1600 π.Χ. ἐπεβεβαιώθη ἐκ τῆς ἀνευρέσεως κεραμεικῆς τῆς μεταβατικῆς φάσεως τοῦ τέλους τῆς πρώτης νεοανακτορικῆς περιόδου ὑπὸ τὰ θεμέλιά του. Εἶναι βέβαιον ὅτι κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ φάσιν — τὴν δευτέραν νεοανακτορικὴν, τοῦ 16ου π.Χ. αἰῶνος — τὸ ἀνάκτορον εἶχε τὴν αὐτὴν γενικὴν μορφήν τὴν ὁποίαν διέτηρήσε μέχρι τοῦ τέλους του. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν προσόψεων, αἱ ὁποῖαι ἐθεμελιώθησαν ἐπὶ τοῦ μετασκευασθέντος παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου καὶ μὲ τομὴν τοῦ βαθύτερου ἐπιπέδου τῆς παλαιότερας κεντρικῆς αὐλῆς. Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν του ἐπεχώσθησαν ὠρισμένα τμήματα καὶ κατεσκευάσθησαν νέα δάπεδα καὶ διαχωρίσματα καὶ ἡ στρωματογραφικὴ ἔρευνα εἰς τὰ βαθύτερα τμήματα, μάλιστα εἰς τινὰ θεμέλια διαμερίσματα, πολὺ ἐβοήθησεν εἰς τὸ νὰ καταστῇ σαφεστέρα ἡ ἐξέλιξις, μὲ τὴν σφραγισθεῖσαν, οὕτως εἰπεῖν, κεραμεικὴν τῆς φάσεως ταύτης. Τοιαύτη περίπτωσις σπανίως προέκυπεν εἰς τὰ ἄλλα ἀνάκτορα καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἔρευνα εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου ἐπέτυχεν νὰ λύσῃ περισσότερα χρονολογικὰ προβλήματα. Ἀντίστοιχα ἀποτελέσματα παρούσαςεν ἡ ἔρευνα τῶν ἀνακτορικῶν παραρτημάτων τῆς κλιτύος, ὅπου εἰς πολλὰ σημεῖα ἀνεκαλύφθησαν σφραγισμένα στρώματα τῆς πρώτης φάσεως τοῦ ἀνακτόρου, ὡς εἰς τὸ Βόρειον κτήριο καὶ τὸ Λοξὸν κτήριο, ὅπου δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκ νέου τὰ ἰσόγεια διαμερίσματα. Συχνὴ ὑπῆρξεν ἡ περίπτωσις τοῦ τοιχισμοῦ θυρῶν, τῆς καταργήσεως κλιμάκων, τῆς μετατροπῆς διόδων εἰς διαμερίσματα, τῆς δημιουργίας νέων διόδων καὶ διαβάσεων πρὸς σύνδεσιν τῶν διαφόρων τμημάτων. Ἡ

περιγραφεῖσα μορφή τοῦ ἀνακτόρου εἶναι ἡ τῆς τελευταίας φάσεως, ἀφοῦ ἡ τελικὴ καταστροφή ἐπέφερε καὶ τὴν ὀριστικὴν ἐπίχωσιν καὶ ἐγκατάλειψιν τοῦ χώρου. Περί πολλῶν ὅμως ἐνδιαμέσων μεταβολῶν πρὸ τῆς καταστροφῆς ἐγένετο ἤδη λόγος καὶ εἶναι περιττὸν νὰ ἐπεκταθῶμεν ἐδῶ περιγράφοντες ἄλλας ἀναλόγους. Ἰσως θὰ ἔδει νὰ μνημονευθοῦν μόνον ἡ κατάχωσις τοῦ θαλάμου τῆς πηγῆς, ἡ ἀνύψωσις τῆς στάθμης δαπέδου εἰς τὸν προδομικὸν χώρον τῆς μεγάλης αἰθούσης τῆς δεξαμενῆς, ὑπὸ τὸ ὅποιον δάπεδον ἀνευρέθη πῆλινος λουτήρ, ἀνήκων εἰς τὴν πρώτην φάσιν τοῦ ἀνακτόρου, καὶ ἡ ἐπίχωσις τῶν θεμελίων δωματίων τοῦ νοτίου ἐργαστηριακοῦ τομέως.

Μεταβολαὶ καὶ συμπληρώσεις ἐγένοντο ἐπίσης εἰς τὰ ἀποχετευτικὰ συστήματα κατὰ τὰς διαδοχικὰς φάσεις. Ριζικώτεραι ὅμως ὑπῆρξαν αἱ μεταβολαὶ αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς τὰς ἐκ διαφόρων κατευθύνσεων προσπελάσεις καὶ εἰς τὴν ΒΑ. πύλην, περὶ τῶν ὁποίων ὅμως ἐγένετο ἤδη λόγος.

126. Γενικὴ ἄποψις τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τῶν ἀνακτόρων, ἀπὸ Ἀνατολῶν.

27. Θαλάσσιον ἐμπόριον

Ἡ ἐγκατάστασις ἀνακτόρου εἰς τὴν Ζάκρον καὶ ἡ μετατροπὴ ἐνὸς μᾶλλον ἀσημάντου οἰκισμοῦ εἰς ἀνακτορικὸν κέντρον εἶχεν ἀσφαλῶς ὡς κύριον λόγον ὃχι τόσον τὴν ἐκμετάλλευσιν ὠρισμένου ζωτικοῦ χώρου, ὅσον τὴν δημιουργίαν καλῶς ὀργανωμένου λιμένος διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν θαλασσῶν καὶ διὰ τὴν τόνωσιν τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Ἡ πρωτοβουλία φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε κνωσιακὴ, ἂν κρίνῃ τις ἐκ τῶν ὁμοιοτήτων, τῶν ὁποίων ἤδη ἐγένετο μνεία, μεταξὺ τῶν δύο ἀνακτόρων τόσον εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ὅσον καὶ εἰς τὰς ἄλλας τεχνουργίας, μάλιστα τὴν τεχνικὴν τῶν λιθίνων, τὴν χαλκουργίαν, τὴν κεραμικήν, τὴν ἐλεφαντουργίαν καὶ τὴν φαγεντιανουργίαν, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ὡς ἐπίσης ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Γραμμικὴ Α' γραφὴ τῆς Ζάκρου εἶναι τυπολογικῶς πλησιεστέρα πρὸς τὴν Γραμμικὴν Β' τῆς Κνωσοῦ ἀπὸ ὅ,τι εἶναι ἡ ἀντίστοιχος γραφὴ τῆς περιοχῆς τῆς Φαιστοῦ. Φαίνεται λοιπὸν πιθανὸν ὅτι ἡ Κνωσὸς ἐγκατέστησεν εἰς τὸν ὄρμον τῆς Ζάκρου λιμένα καὶ ἐμπορεῖον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰδικῶν τῆς κυρίως σκοπῶν, ἐπέτρεψεν ὅμως τὴν αὐτόνομον ἀνάπτυξιν ὑπὸ βασιλεῖς ἢ πρίγκιπας, ἀνήκοντας ἴσως εἰς συγγενῆ κλάδον τῆς κνωσιακῆς δυναστείας.

εἰκ. 127

Ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὰ ἀνατολικά καὶ αἰγυπτιακὰ κέντρα κατέστη οὕτω ἀμεσώτερα καὶ τὰ πλοῖα δὲν ἦσαν ἠναγκασμένα νὰ περιπλέουν τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς Κρήτης, τὸ τόσον ἐπικίνδυνον καὶ σήμερον ἀκόμη λόγῳ τοῦ λίαν ἐξέχοντος ἀκρωτηρίου, τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο εἰς τὴν ἀρχαιότητα Σαμώνιον, εἰς νεωτέρους χρόνους δὲ ἐπωνομάσθη «ὁ Ἀφορεσμένος», ἐξ αἰτίας τῶν ὑπ' αὐτοῦ προκληθέντων πολλῶν ναυαγίων, τὰ ὁποῖα συνέβησαν περὶ αὐτό. Ἡ δημιουργία ἀφ' ἑτέρου εἰδικῶν ἀνακτορικῶν ἐργαστηρίων διὰ τὴν παραγωγὴν ἐξαιρετικῆς τεχνουργίας ἀντικειμένων διηυκόλυνε τὰ μέγιστα τὸν ἐφοδιασμὸν τῶν ξένων ἀγορῶν, ὅταν τοιοῦτου εἶδους ἀντικείμενα ἦσαν περιζήτητα.

Ὑπάρχουν πολλαὶ ἐνδείξεις ἐμπορικῶν συναλλαγῶν μὲ τὴν Αἴγυπτον. Ἡ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀνευρεθεῖσα καὶ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Μασσαλίας περιελθοῦσα θαυμαστὴ τὴν μορφήν καὶ τὴν διακόσμησιν πρόχους μὲ

127. Ἡ περιοχή τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου.

τὸ θέμα τῶν ναυτίλων — ἐκ τούτου γνωστὴ ὡς Πρόχους τῆς Μασσαλίας — προῆλθε σχεδὸν ἀσφαλῶς ἐξ ἐργαστηρίου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου, πιθανώτατα τεχνουργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου, ὁ ὁποῖος παρήγαγε τὴν ἐντελῶς ὁμοίαν πρόχουν τῶν ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος. Ἡ Ζάκρος θὰ ἦτο τὸ κέντρον ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀνεχώρουν αἱ πρεσβεῖαι τῶν Κεφτί. Τούτους βλέπομεν ἀπεικονιζομένους εἰς τοὺς τάφους τῶν ἀνωτάτων αἰγυπτίων ἀξιωματούχων, μάλιστα ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς Χατσεψούτ καὶ τοῦ Τουθμῶσιος τοῦ Γ', κομίζοντας δῶρα πρὸς τοὺς Φαραῶ. Πολλὰ τῶν ἀνὰ χεῖρας τῶν πρέσβων ἀπεικονιζομένων ἀντικειμένων εἶναι ἀκριβῶς ὅμοια ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὰ θησαυροφυλάκια τοῦ ἀνακτόρου: ρυτά, πλαστικὰ σκεύη, περίτεχνοι πρόχοι, κρατῆρες, ὄρμοι, χαλκᾶ τάλαντα κ.ἄ. Αἱ μᾶλλον χαρακτηριστικαὶ παραστάσεις εἶναι τῶν τάφων Senmut, User-Amon, Rekhmire καὶ Menkhepenre-Seneb. Εἰς τοὺς δύο πρώτους τάφους, οἱ Κεφτί, τοὺς ὁποῖους οἱ περισσότεροι ἐπιστήμονες ἀνεγνώρισαν ὡς Κρήτας, φέρουν τὸ χαρακτηριστικὸν κρητικὸν περίζωμα. Εἰς τὸν τρίτον τάφον, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται ὅμως ὀλίγον πρὸ τῶν μέσων τῆς 15ης ἑκατονταετηρίδος, οὗτοι παρεστάθησαν ἀρχικῶς μὲ περίζωμα συμπληρούμενον μὲ αἰδοιοθύλακον, τοῦτο ὅμως ἐπεκαλύφθη ἀκολούθως ἐπιζωγραφηθὲν δι' ἄλλου εἶδους περιζώματος, περικαλύπτοντος τοὺς μηροὺς μὲ ἀναδίπλωσιν καὶ καταλήγοντος εἰς λοξὸν αἰχμηρὸν πρὸς τὰ κάτω κράσπεδον. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ περιζώματος ἐχρησιμοποιήθη, ὡς γνωστὸν, κυρίως κατὰ τὴν ἀχαϊκὴν περίοδον τῆς Κνωσοῦ (1450 - 1380 π.Χ.) καὶ ὁμοιάζει πρὸς τὴν περισκελίδα τῶν ὑστέρων μυκηναϊκῶν χρόνων. Ἡ δι' ἐπιζωγραφίσεως μεταβολὴ εἰς ἔνδυμα μυκηναϊκοῦ συρμοῦ ἐθεωρήθη ὑπὸ τινων ἐπιστημόνων ὡς ἀποτέλεσμα τῆς μεταβολῆς τῆς δυναστείας εἰς τὴν Κνωσὸν ἀπὸ μινωικῆς εἰς μυκηναϊκὴν. Οὗτοι φέρουν ὡς ἀπόδειξιν τῆς ὀρθότητος τῆς θεωρίας τῶν τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὸν τάφον τοῦ Menkhepenre-Seneb, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται εἰς τὸ τελευταῖον ἥμισυ τοῦ 15ου π.Χ. αἰῶνος, οἱ Κεφτί εἰκονίζονται φέροντες τὸ νέον ἔνδυμα. Αἱ μεταβολαὶ αὗται τοῦ συρμοῦ τοῦ ἐνδύματος, συνδυαζόμεναι μὲ τὴν τυπολογίαν τῶν ἀνὰ χεῖρας φερομένων ἀντικειμένων, ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἐξ ἄλλων λόγων καθορισθεῖσαν χρονολογίαν τῆς καταστροφῆς τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων περὶ τὸ 1450 π.Χ. καὶ τῆς τελευταίας ἀχαϊκῆς φάσεως τῆς Κνωσοῦ εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ 1450 μέχρι τοῦ 1380 π.Χ. χρόνους. Ἡ χρονολογία τοῦ τέλους τῶν ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ ἐπεβεβαιώθη προσφάτως διὰ τῆς συγκρίσεως τῆς ὑστάτης κεραμεικῆς εἰς τὰ καταστροφικὰ στρώματα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ μὲ τὴν ἀσφαλῶς χρονολογουμένην κεραμεικὴν τῆς Tell el Amarna, τῆς πρωτευούσης τοῦ ἀναμορφωτοῦ Φαραῶ Akhenaton (Amenhotep IV, Ἀμενόφις Δ'). Ἡ ἀνακάλυψις ἀλαβαστρίνου ἀμφορέως μὲ δέλτον τοῦ Τουθμῶσιος Γ' εἰς τάφον τοῦ λιμένος τῆς Κνωσοῦ

ὁμοῦ μὲ κεραμεικὴν τοῦ ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ ἀπέδειξεν ὀρθὰς τὰς πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἑβανς καθορισθείσας χρονολογίας ταύτας.

Ἡ ὑπὸ μορφὴν δώρων ἀποστολὴ εἰς τὴν Αἴγυπτον τεχνουργημένων ἀντικειμένων εἶχε πολὺ πιθανῶς τὴν ἔννοιαν συγκεκαλυμμένων ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν, ἀφοῦ οἱ πρέσβεις ἐπανερχόμενοι ἔφερον εἰς τὴν νῆσον τὰ ἐπίσης ὑπὸ μορφὴν δώρων δοθέντα ἀνταλλάγματα, ὡς χρυσόν, ἀλάβαστρον, βασάλτην, διορίτην καὶ ἄλλας ὕλας. Ἐλεφαντοστοὺν εἶναι ζήτημα ἂν εἰσῆγον ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ἀφοῦ εἰς τὰς παραστάσεις τῶν τάφων βλέπομεν τόσον τοὺς Κεφτί ὅσον καὶ ἄλλους ἀπεσταλμένους, τῆς συριακῆς ἴσως περιοχῆς, νὰ φέρουν χαυλιόδοντας ἐλέφαντος. Τὰς ὑπὸ μορφὴν δώρων ἐμπορικὰς ἀνταλλαγὰς μαρτυρεῖ ἡ εἰς τὴν Tell el Amarna ἀνευρεθεῖσα ἀλληλογραφία τοῦ δευτέρου τρίτου τοῦ 14ου π.Χ. αἰῶνος. Τὰ κείμενα ταῦτα ἐμφανίζουν τὸν βασιλέα τῆς Ἀλασίας — τῆς Κύπρου — νὰ στέλλῃ ὡς δῶρον χαλκόν, ἀλλὰ νὰ ζητῇ ἐπιμόνως τὴν ἀποστολὴν χρυσοῦ ὡς ἀντάλλαγμα.

Αἱ προκύψασαι ἀμφιβολίαι διὰ τὴν ταύτισιν τῶν Κεφτί μὲ τοὺς Κρητάς προῆλθον κυρίως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐνεφανίζοντο οὗτοι ἐνίοτε ἀνάμικτοι μὲ Ἀσιάτας, οἱ ὅποιοι ὄχι σπανίως ἔφερον μινωικὴν περιβολήν, ἀλλ' ἀντικείμενα ἀνατολικοῦ χαρακτῆρος ἢ καὶ ἀντιστρόφως ἀνατολικὴν περιβολήν, ἀλλ' ἀντικείμενα μινωικοῦ τύπου. Διὰ τοῦτο ἄλλοι ἐπιστήμονες ἐθεώρησαν τοὺς Κεφτί ὡς προερχομένους ἐκ Κιλικίας, ἄλλοι ἐκ τῆς συροφοινικικῆς περιοχῆς καὶ ἄλλοι ἐκ τῆς Κύπρου. Προφανῶς ὅμως εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας πρόκειται περὶ Κρητῶν ἀποικισάντων εἰς τὴν παραλιακὴν ἀσιατικὴν ζώνην καὶ εἰς τὴν Κύπρον. Οἱ Κεφτί μνημονεύονται ὡς μεταφέροντες διαμετακομιστικῶς διὰ τῶν πλοίων τῶν κέδρους τοῦ Λιβάνου εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου τὸ πολύτιμον δι' αὐτοὺς ὕλικόν τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο τόσον εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ὅσον καὶ διὰ τὴν κατασκευὴν ποικίλης οἰκιακῆς σκευῆς, σαρκοφάγων καὶ ποταμοπλοίων. Θὰ ἦτο δυνατόν λοιπὸν οἱ Μινώιται νὰ διεξῆγον ἐπίσης τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον τόσον τοῦ κυπριακοῦ χαλκοῦ ὅσον καὶ τῶν χαυλιοδότων τῶν συριακῶν ἐλεφάντων καὶ τοῦτο εἶναι ἀρκετὸν ἵνα ἐρμηνεύσῃ τὰς ἀπεικονίσεις τῶν Κεφτί εἰς τοὺς αἰγυπτιακοὺς τάφους μὲ τὰς πρώτας ταύτας ὕλας ἐπὶ τῶν ὥμων ἢ ἀνὰ χεῖρας.

Ἀφοῦ ἡ ξυλεία ἦτο τόσον περιζήτητος εἰς τὴν Αἴγυπτον, αἱ ἐξαγωγαὶ διὰ τοῦ ὄρμου τῆς Ζάκρου καὶ τοῦ γειτονικοῦ ὄρμου τοῦ Παλαικάστρου θὰ περιελάμβανον ἀσφαλῶς κορμούς λίαν ἐπιμήκων κυπαρίσσω, τῶν ὁποίων, ὡς ἀπεδείχθη, δάση ὁλόκληρα ὑπῆρχον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς τὴν Κρήτην. Ὅτι ἡ ὀρεινὴ περιοχὴ τῆς Σητείας εἶχεν ἀφθονίαν τοιούτων δένδρων, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἰσχυρὰν ξυλοδομήν, κατὰ μέγα μέρος ἐκ κυπαρίσσω, τὴν συνδυαζομένην μὲ τὴν τοιχοδομήν εἰς

πάντα σχεδὸν τὰ κτήρια τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου, ἰδίως εἰς τὰ ἀνάκτορα. Μεταξὺ τῶν μεγάλων ἀνευρεθέντων πριόνων, ὀλοκλήρου δεκάδος ἐκ τοῦ ἀνακτόρου μόνον, οἱ ἐπιμηκέστεροι προωρίζοντο διὰ τὴν κοπὴν τοιούτων ξύλων, κοπὴν τὴν ὁποίαν διηυκόλυνεν ὁ χειρισμὸς ὑπὸ δύο ἀτόμων διὰ λαβῶν κατὰ τὰ ἅκρα. Ὁρισμέναι ἐγκαταστάσεις, μορφῆς ἐπιμήκων ὀρθογωνίων ἀποθηκῶν, πρὸς τὴν νοτιωτέραν περιοχὴν τῆς παραλίας τοῦ ὄρμου, προωρίζοντο ἴσως διὰ τὴν προσωρινὴν ἀποθήκευσιν καὶ μερικὴν προπαρασκευαστικὴν ἐπεξεργασίαν πρὸ τῆς φορτώσεως εἰς τὰ σκάφη. Πρὸς τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς παραλίας ἀνεφάνη πρὸ πολλῶν ἐτῶν, κατόπιν σφοδρᾶς θαλασσοταραχῆς, τμῆμα προβλήτος, ἴσως χρησιμοποιηθὲν διὰ τὴν φόρτωσιν ξυλείας. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν καταβίβασιν τῆς ξυλείας ἐκ τῶν ὀρέων καὶ τὸ ὀρμητικὸν ρεῦμα τοῦ διὰ τῆς φάραγγος κατερχομένου χειμάρρου.

Ἐλαιον καὶ ἐκλεκτὸς οἶνος, τῶν ὁποίων ἐγένετο ἐπίσης ἀναμφιβόλως ἐξαγωγή, παρήγοντο εἰς μεγάλας ποσότητας εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σητείας, ὡς ἀπέδειξαν πολυάριθμοι πίθοι ἀποθηκεύσεως, οἱ ἀνευρεθέντες ὄχι μόνον ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου, ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἀποκαλυφθέντα οἰκήματα τοῦ λιμενικοῦ οἰκισμοῦ. Διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ὑγρῶν τούτων ἐχρησιμοποιοῦντο κατάλληλα σκεύη μὲ στενὸν στόμιον, τὸ ὁποῖον εἰδικῶς ἐσφραγίζετο· ἢ ἀπὸ τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου ἐπίδοσις τῶν γνωστῶν ὡς ψευδοστόμων ἀμφορέων τοιούτου εἶδους ἀγγείων ὠφείλετο εἰς τὴν καταλληλότητά των διὰ τὴν ἀποστολὴν ἐμφιαλωμένων ὑγρῶν προϊόντων. Βραδύτερον, κατὰ τὴν μετανакτορικὴν μινωικὴν καὶ τὴν ὑστέραν μυκηναϊκὴν περίοδον, μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου, τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου τούτου κατέστη ἐν τῶν συνηθεστέρων. Ἐξ ἴσου διαδεδομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο καὶ ἡ χρῆσις ἑνὸς ἄλλου τύπου ἀγγείου σχετικοῦ μὲ τὸν οἶνον, τῆς ὑψίποδος κύλικος, ἀπαραιτήτου διὰ τὰ συμπόσια.

Ἰδιαιτέρως περιζήτητα εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Αἴγυπτον ἦσαν τὰ ἀρωματικὰ αἰθέρια ἔλαια ἐκ βοτανῶν τῆς Κρήτης. Ταῦτα παρεσκευάζοντο εἰς εἰδικὰ ἐργαστήρια, ὡς ἴσως αὐτὰ τῆς νοτίας πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου. Οἱ Αἰγύπτιοι συνήθιζον νὰ ἀλείφουν διὰ τοιούτων ἀρωματικῶν ἐλαίων τὴν κόμην καὶ τὸ σῶμά των, χρησιμοποιοῦντες πρὸς τοῦτο εἰδικὰ σκεύη, τὰ ὁποῖα συχνὰ ἀπεικονίζονται εἰς τὰς τοιχογραφίας καὶ τὰ ἀνάγλυφα. Εἰς τὴν Κρήτην ἀρώματα καὶ ἀρωματικὰ ἔλαια ἦσαν ἐπίσης ἐν χρήσει κατὰ τὴν λοῦσιν, συναναμιγνυόμενα μὲ τὸ ὕδωρ τοῦτο ἴσως ἐξηγεῖ διατὶ δὲν παρείχετο ἀπ' εὐθείας ὕδωρ εἰς τὰ λουτρά δι' ὕδραγωγῶν σωλήνων καὶ διατὶ δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο ἐκεῖ ἄμεσοι ἀποχετεύσεις. Εἰς τὴν Αἴγυπτον τὰ ἐκχυλίσματα τῶν βοτανῶν ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπίσης λόγῳ τῶν ἀποστειρωτικῶν αὐτῶν ἰδιοτήτων κατὰ τὰς ταριχεύσεις τῶν νε-

κρῶν. Ἄλλη ἀπαραίτητος διὰ τὴν ταρίχευσιν ὕλη ἦτο ἡ ρητίνη καὶ αὐτή, εἴτε ἐκ κέδρων προερχομένη εἴτε ἐκ πεύκης, εἰσήγετο διὰ τῶν πλοίων τῶν Κεφτί, ὡς πληροφοροῦμεθα ἐκ τῶν αἰγυπτιακῶν πηγῶν. Ἡ ὕπαρξις κέδρων κατὰ τοὺς τότε χρόνους εἰς τὴν Κρήτην μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ὀνομασίας Κέδρος, μιᾶς τῶν παραφυάδων τοῦ ὀρεινοῦ συγκροτήματος τῆς Ἰδης. Ἡ πεύκη ἡ ρητινοφόρος ὁμως θὰ ἦτο πολὺ συνηθέστερον δένδρον, ὅπως εἶναι καὶ σήμερον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἡ νῆσος ἀσφαλῶς θὰ ἐξῆγεν ἄφθονον ρητίνην ἐκ τῶν πευκῶνων της. Περὶ τῆς πιθανῆς χρησιμοποίησεως ρητίνης διὰ τὴν παρασκευὴν συνθετικῆς τινοῦ ὕλης πρὸς ἐπίστρωσιν δαπέδων τινῶν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου καὶ ἀλλαχοῦ, ἐγένετο ἤδη λόγος. Ἄλλαι ἐξαγωγαὶ περιελάμβανον ἀναμφιβόλως μέλι, τοῦ ὁποίου ἡ ποιότης καὶ σήμερον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν ἀρωματικῶν βοτανῶν τῆς περιοχῆς, ὅπου συντηροῦνται καὶ διατρέφονται αἱ μέλισσαι, ὡς ἐπίσης κηρὸν ἐκλεκτῆς ποιότητος.

Οὐσιαστικὰ στοιχεῖα διὰ τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον τῶν πρώτων ὑλῶν προέκυψαν ἐκ τῆς ἀνευρέσεως ἑξ̄ χαλκῶν ταλάντων καὶ τριῶν χαυλιόδόντων ἐλέφαντος, ἀποθηκευμένων, ὡς φαίνεται, εἰς μικρὰν ἀποθήκην τοῦ ἄνω ὀρόφου τῆς δυτικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου. Τὰ τάλαντα ἦσαν τοῦ γνωστοῦ τύπου, πελάνου μὲ ἐλαφρῶς κοιλαινομένας πλευράς, τύπου ὁ ὁποῖος ἀνάγεται εἰς τὸν 15ον π.Χ. αἰῶνα, γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὰ τάλαντα τῆς Ἀγίας Τριάδος, τῆς Τυλίσου, τοῦ Μόχλου κλπ. Ὁ τύπος ἐξειλίχθη εἰς τὴν ὑστέραν μυκηναϊκὴν περίοδον εἰς μορφήν μὲ ἰσχυρῶς κοιλαινομένας τὰς στενὰς πλευράς καὶ σχεδὸν εὐθείας τὰς μακράς, μὲ προεξέχοντα τὰ 4 ἄκρα. Τοῦ τύπου τούτου εἶναι καὶ τὰ εἰς τὴν Κύπρον ἀνευρεθέντα τάλαντα, ὡς ἐπίσης τὰ προελθόντα ἐκ τοῦ παρὰ τὸ ἀκρωτήριο Χελιδόνια εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Κιλικίας μικροῦ ναυαγῆσαντος σκάφους. Εἰς τοῦτο ἀπεδείχθη ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐργαστηριακὴ ἐγκατάστασις διὰ τὴν κατασκευὴν ἀντικειμένων ἐκ βρούνζου, ἐφωδιασμένη μὲ ἄκμονας, σφύρας, πυράγρας καὶ ἄλλα ἐργαλεῖα, ὡς καὶ μὲ ὄγκους ἐκ κασσιτέρου. Ὑπετέθη, ὅτι τὸ πλοιάριον προσήγγιζεν εἰς διαφόρους ἀκτὰς καὶ ἐπρομήθευεν εἰς τοὺς ἐπιχωρίους τὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἐχρειάζοντο.

Αἱ τελευταῖαι μελέται ἐπὶ τῶν ταλάντων ἀποδεικνύουν ὅτι δὲν ἀντιπροσωπεύουν, ὡς ἀρχικῶς ὑπετέθη, εἶδος νομισματικῆς μονάδος μὲ σταθερὸν βάρος, κοινῶς παραδεκτῆς ἄνευ περαιτέρω ζυγίσεως, ἀλλ' ὅτι πρόκειται περὶ τυποποιημένης μορφῆς τῆς πρώτης ὕλης τοῦ χαλκοῦ, ὡς ἐχύνετο ἐντὸς εἰδικῶν μητρῶν εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκκαμινεύσεως καὶ χύσεως. Τὸ κοιλαινόμενον σχῆμα διηυκόλυνε τὴν ἐπ' ὤμου μεταφορὰν τῶν ταλάντων καὶ καθίστα εὐχερεστέραν τὴν συστηματικὴν ἀποθήκευσίν των. Τὸ βάρος ἐκυμαίνετο μεταξὺ 26 καὶ 33 χιλιογράμμων, ἀλλ' ἐνίοτε τὸ τυποποιημένον τάλαντον ἠδύνατο νὰ μερισθῇ εἰς τὸ ἥμισυ ἢ τὸ τέταρτον. Φυσικὰ ὁ χαλκὸς ἀπε-

τέλεσεν ἀνταλλακτικὸν μέσον κατὰ μονάδας, ἡδύνατο ὁμως νὰ χρησιμοποιοθῇ εἰς τὴν τυποποιημένην μορφήν του ὡς πρώτη ὕλη διὰ τὴν κατασκευὴν σκευῶν, ἐργαλείων, ὅπλων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων.

Ἐκ τῶν χαυλιόδοντων τῶν ἐλεφάντων τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου ὁ μεγαλύτερος καὶ καλύτερον διατηρηθεὶς ἦτο μήκους 0.70 μ. περίπου καὶ προφανῶς προήρχετο ἀπὸ τὸ σχετικῶς μικρόσωμον εἶδος, τὸ ὁποῖον ἔζη εἰς τὴν συριακὴν, ἀλλ' ὄχι εἰς τὴν ἀφρικανικὴν περιοχὴν. Τοῦ εἶδους τούτου κυρίως ἐχρησιμοποιοῦντο οἱ χαυλιόδοντες εἰς τὴν ἐλεφαντουργίαν καὶ διὰ τοῦτο ἐγένετο εἰσαγωγή τοιούτων διὰ θαλάσσης εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ὀλόκληροι ἐλεφαντόδοντες ἀνεκαλύφθησαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου, εἰς τὴν Ugarit καὶ εἰς τινὰ ἄλλα κέντρα τῆς Συρίας καὶ ἡ σύγκρισις πρὸς τούτους ἀποδεικνύει σαφῶς ὅτι τὸ ἐλεφαντοστοῦν τὸ ὁποῖον εὐρέθη εἰς τὴν Κρήτην εἰσήγετο ὡς πρώτη ὕλη ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης, μάλιστα, ὡς νῦν ἀποδεικνύεται, διὰ τοῦ λιμένος τῆς Ζάκρου. Βραδύτερον, χαυλιόδοντες τοῦ συριακοῦ ἐλέφαντος ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν μυκηναϊκὴν περιοχὴν εἰς τὴν ἐλεφαντουργίαν, ὡς ἀπέδειξε τὸ εἰς λαξευτὸν τάφον τῶν Μυκηνῶν ἀνευρεθὲν ἀνάγλυφον σκεῦος, τεχνουργηθὲν ἐκ τμήματος τοιούτου χαυλιόδοντος.

Τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀναμφιβόλως ὑπῆρχον, οὐδὲν σήμερον διακρίνεται ἵχνος, ἀλλὰ καὶ οὐδεμία ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐγένετο συστηματικὴ ἔρευνα διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοιούτων, ἂν ἐξαιρέση τις ἀπλᾶς ἐπισκοπήσεις τῶν ἀβαθῶν περιοχῶν τοῦ ὄρμου, αἱ ὁποῖαι ἔδωσαν ἀμφίβολα ἀποτελέσματα. Ὁ χῶρος ἔχει ὑποστῇ οὐσιαστικὴν ἀλλοίωσιν λόγῳ καταβυθίσεων, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο κατὰ καιροὺς εἰς τὴν παραλιακὴν ζώνην ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἕως σήμερον καὶ λόγῳ τῶν γενομένων προσχώσεων κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ρύακος. Ἀνάλογοι προσπάθειαι διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοιούτων ἐγκαταστάσεων εἰς τὰς περιοχὰς ἄλλων λιμένων προσέκοψαν εἰς μεγάλας δυσκολίας. Τοῦλάχιστον ὁμως γνωρίζομεν καλῶς τὴν θέσιν αὐτῶν, ὡς εἰς τὸν Κατσαμπᾶν Ἡρακλείου καὶ εἰς τὴν Ἀμνισόν, ὅπου εὐρίσκοντο οἱ λιμένες τῆς Κνωσοῦ, εἰς τὰ Μάταλα, ὅπου εὐρίσκετο ὁ λιμὴν τῆς Φαιστοῦ καὶ εἰς τὸν ὀρμίσκον τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ τῶν Μαλίων. Διαμετακομιστικοῦ χαρακτῆρος λιμένες εἶχον ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν νησίδα τῆς Ψείρας καὶ τὴν μικρὰν χερσόνησον τοῦ Μόχλου.

Ἄλλος λόγος τῆς ἐγκαταστάσεως ἀνακτορικοῦ κέντρου εἰς τὴν Ζάκρον ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ἡ ἀπόκτησις καταλλήλου βάσεως διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν θαλασσῶν εἰς τὸ καίριον τοῦτο σημεῖον τῆς διακινήσεως τοῦ πρὸς τὴν Ἀνατολήν καὶ τὴν Αἴγυπτον ἐμπορίου. Ὁ ὄρμος τῆς Ζάκρου, λόγῳ τῆς θέσεως καὶ τῆς ἀσφαλείας τὴν ὁποίαν παρέχει, ἦτο ἰδανικὸς διὰ τὴν ἐγκατάστασιν ναυτικῆς βάσεως. Οἱ συντελεσταὶ οὗτοι ἦσαν ἰδιαιτέρως σημαντικοί, ἰδίως μάλιστα ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ τότε συνθηκαὶ τῆς ναυσιπλοΐας

καὶ αἱ δυνατότητες τῶν τότε σκαφῶν, τὰ ὅποια ἤσκουν τὴν διπλὴν λειτουργίαν τῶν ἐμπορικῶν πλοίων καὶ τῶν πλοίων ἀγῶνος ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης. Ὁ ὅρος «ναυτική βάσις» δὲν θὰ ἔδει φυσικὰ νὰ ἐρμηνευθῇ μὲ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν. Αἱ πρῶται ὅμως ἐγκαταστάσεις βάσεων εἰς τὴν Ἑνετίαν καὶ τὴν Γένουαν ἦσαν προσηρμοσμέναι εἰς τὴν σύνθετον μορφήν τῶν ἐξωπλισμένων, κατὰ βάσιν ὅμως ἐμπορικῶν πλοίων. Κατὰ τὴν μινωικὴν ἀκμὴν μεγάλοι κίνδυνοι βεβαίως ἐκ τῆς θαλάσσης δὲν ὑφίσταντο, διότι οὔτε τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα ἐξήρχοντο τοῦ Νείλου δι' ἐπιχειρήσεις οὔτε οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ ἔτρεφον φιλοδόξους βλέψεις ἐπεκτάσεως εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον. Οἱ Φοίνικες μετεσχηματίσθησαν εἰς ναυτικὸν λαὸν μόνον ἀφ' οὔτου ἐγένοντο μινωικαὶ ἐγκαταστάσεις εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς χώρας των, μάλιστα εἰς τὴν Ugarit. Ὡς φαίνεται, αἱ μετὰ τῶν Κρητῶν συναλλαγαὶ των ὑπῆρξαν πάντοτε εἰρηνικοῦ χαρακτῆρος. Ἡ μινωικὴ διείσδυσις εἰς τὰς Κυκλάδας συνετελέσθη εἰρηνικῶς καὶ δὲν ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς πολεμικὴν δρᾶσιν ἐκ μέρους τοῦ κυκλαδικοῦ στόλου, ὁ ὅποιος ἦτο ἐξ ἄλλου κατὰ τὴν μέσσην καὶ ὑστέραν μινωικὴν περίοδον πολὺ ὑποδεέστερος τοῦ κρητικοῦ. Ὁ μόνος σοβαρὸς ἀνταγωνιστὴς ἦτο ἡ ὁσημέραι αὐξανομένη μυκηναϊκὴ δύναμις. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ οἱ Μινωῖται, οἱ ὅποιοι εἶχον ἀποικίας ἐπὶ τῆς στερεᾶς τοῦλάχιστον μέχρι τῆς καταστροφῆς τῶν κέντρων των, ἐκράτησαν τὴν πολιτιστικὴν ὑπεροχὴν των. Ἡ εἰρηνικὴ των διείσδυσις εἰς τὸν μυκηναϊκὸν χῶρον, κατὰ τὸν Ἑβανς, ἀπέβλεψεν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν προϊόντων τοῦ πολιτισμοῦ των. Οὐσιαστικῶς λοιπὸν ἡ ἀποστολὴ τοῦ μινωικοῦ ναυτικοῦ ἦτο κυρίως ἡ στενὴ ἐπαγρύπνησις ἐπὶ τῶν θαλασσίων ὁδῶν καὶ τῶν ἐμπορίων καὶ ἡ κατασφάλισις τῶν ἀκτῶν τῆς νήσου ἔναντι τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν. Ἡ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρησιμοποίησις τῆς Ζάκρου ὡς βάσεως θαλασσίου ἐλέγχου ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς ἐξόχως ἀποτελεσματικὴ.

28. Ἡ πόλις τῆς Ζάκρου καὶ τὸ ὁδικόν της δίκτυον

Ἡ ἀποκάλυψις μεμονωμένων μόνον οἰκιῶν ἐπὶ τῆς βορείας κλιτύος κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Hogarth τὸ ἔτος 1901 δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν ἀποτελέσιν εἰκόνας μιᾶς πόλεως μὲ συνεχόμενα οἰκήματα καὶ ὁδικὸν σύστημα. Ὀλίγον βραδύτερον ἀνεκαλύφθη εἰς γειτονικὸν ὄρμον ὁ μινωικὸς οἰκισμὸς τοῦ Παλαικάστρου. Ἐνταῦθα πυκνὸν καὶ συνεχὲς πολεοδομικὸν σχέδιον μὲ ἐκτεταμένα οἰκοδομικὰ τετράγωνα καὶ ἐξειλιγμένον σύστημα κυρίων ὁδῶν καὶ διακλαδώσεων παρεῖχε σαφῆ εἰκόνα μινωικῆς λιμενικῆς πόλεως. Αἱ ἀρχικῶς ἀποκαλυφθεῖσαι εἰς τὴν Ζάκρον οἰκίαι ἦσαν πολὺ ἀπομεμακρυσμένα ἀλλήλων ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν τὴν σύγκρισιν μὲ τὸν οἰκισμὸν τοῦ Παλαικάστρου. Τώρα ὅμως δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ἡ λιμενικὴ πόλις τῆς Ζάκρου ἐνεφάνιζεν ἀνάλογον σύστημα πολεοδομίας, μὲ ἐξειλιγμένον δίκτυον ὁδῶν καὶ στενωπῶν.

Ἀφοῦ ἡ ἔρευνα συνεκεντρώθη εἰς τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου, κατέστη ἀνέφικτος ἡ εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀνασκαφὴ τῆς πόλεως. Ἐκ τῶν συνοικιῶν ὅμως, αἱ ὁποῖαι ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τῆς ἀνασκαφῆς (1962 - 1963) καὶ ἐκ τῆς περαιτέρω ἀποκαλύψεως κτηρίων ἐπὶ τῆς βορείας κλιτύος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1967 καὶ ἐφεξῆς δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ σημαντικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς μορφῆς της. Τὸ γενικὸν ρυμοτομικὸν σχέδιον ἦτο, ὡς τὸ τοῦ Παλαικάστρου, κατὰ ἐκτεταμένα «τετράγωνα», ἀποτελούμενα ἕκαστον ἐκ δύο ἕως τεσσάρων μικροτέρων ἢ μεγαλυτέρων κατοικιῶν, συνδεομένων πρὸς ἄλληλα εἰς πολὺπλοκον σύστημα, μὲ τὰς προσόψεις ἐπὶ τῶν κυρίων ἀρτηριῶν ἢ ἐπὶ τῶν ἐξ αὐτῶν διακλαδιζομένων στενωπῶν. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκη τῆς προσαρμογῆς τοῦ συστήματος ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν λόφων ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν ἐπίπεδον ζώνην ἢ πρὸς τὴν παραλίαν ἀφ' ἑτέρου, ἔδωκεν εἰς τὴν πόλιν, ὡς σύνολον, διάφορον μορφήν, ἀναμφιβόλως διακρινομένην διὰ τὴν γραφικότητα καὶ τὴν ποικιλίαν τῆς διαρθρώσεως τῶν οἰκιῶν της. Αὗται κατήρχοντο τὰς κλιτύς καὶ ἐδέσποζον ἐπὶ τῆς ζώνης τοῦ κυρίως λιμένος. Τὸ περίφημον ἐκ φαγεντιανῆς «Μωσαϊκὸν τῆς πόλεως», τὸ εὑρεθὲν εἰς τὴν Κνωσόν, μὲ τὴν ποικιλίαν τῶν πολυχρῶμων προσόψεών του, ἀναπαρασταθεῖσων κατὰ τρόπον λίαν χαρακτηριστικὸν εἰς τὰ πολυάριθμα ἐνθηματικά πλακίδια κα-

λύμματος, ἴσως κιβωτίου, παρέχει λαμπρὰν εἰκόνα τοιοῦτου εἵδους πόλεως.

Ἐκ τῶν ἄλλων ἀνακτορικῶν κέντρων δύναται τις νὰ συναγάγῃ ὅτι αἱ μεγαλύτεραι, σημαντικώτεραι καὶ καλύτερον ᾠκοδομημέναι οἰκίαι εὐρίσκοντο εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον τοῦ κυρίως ἀνακτορικοῦ κτηρίου. Τινὲς τούτων προωρίζοντο πιθανῶς ὡς κατοικίαι τῶν ὑψηλῶν ἀξιωματούχων τοῦ ἀνακτόρου ἢ τῶν μελῶν τοῦ ἱερατείου. Αἱ ἀνώτεραι τάξεις προετίμων πρόφανῶς νὰ διαβιοῦν εἰς τὴν ἄμεσον γειτονίαν τοῦ ἀνακτόρου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐρμηνεύει διατὶ εἰς τὴν Ζάκρον, ὡς καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἀνακτορικά κέντρα, αἱ πλησιέστεραι πρὸς τὸ ἀνάκτορον οἰκίαι ἦσαν μεγαλύτεραι καὶ μεγαλοπρεπέστεραι τῶν εὕρισκομένων εἰς τὴν εὐρυτέραν αὐτοῦ ζώνην. Ὁ ἀριθμὸς τῶν δωματίων, κατανεμημένων εἰς δύο ἢ περισσοτέρους ὀρόφους, ἦτο σημαντικός. Ἄν κρίνωμεν ἀπὸ τὸ διασωθὲν τμῆμα τοῦ ἰσογείου των, αἱ οἰκίαι τοῦ ΒΑ. λόφου θὰ ἔδει νὰ εἶχον ἐκάστη τριάκοντα ἕως τεσσαράκοντα διαμερίσματα.

Ἐκ τοῦ ὁδικοῦ συστήματος τῆς πόλεως τῆς Ζάκρου μόνον μικρὸν μέρος ἔχει ἀποκαλυφθῇ, ἀλλ' αἱ κύριαι αὐτοῦ γραμμαὶ εἶναι πλέον ἐμφανεῖς. Ἀσφαλῶς ἡ ἀρτηρία ἡ ὁποία κατέληγεν ἐκ τοῦ βορείου αἰγιαλοῦ τοῦ λιμένος πρὸ τῆς ΒΑ. πύλης τοῦ ἀνακτόρου, ἀκολουθοῦσα κατεύθυνσιν λοξὴν πῶς σχετικῶς μὲ τὸν κύριον ἄξονα τοῦ ἀνακτόρου, ἀπετέλει μίαν τῶν κυρίων ὁδῶν τῆς πόλεως. Μέχρι σήμερον ἔχει ἀποκαλυφθῇ μόνον τὸ τελευταῖον τμῆμά της, εἰς μῆκος περὶ τὰ 30 μέτρα. Τὸ πλακόστρωτόν της ἐξ ἀκανονίστων κυανῶν πλακῶν, μὲ κεντρικὴν στρῶσιν ὀρθογωνίων πλακῶν λευκοῦ λίθου, ἐν εἵδει διαδρόμου, ἔχει κατὰ μέρη ἐπισκευασθῇ καὶ ἔχασεν οὕτω τὴν ἀρχικὴν κανονικότητα. Τμῆμα μάλιστα αὐτῆς διεστρώθη εἰς κατὰ τι ὑψηλότερον ἐπίπεδον μόνον διὰ λευκαζουσῶν ἀκανονίστων πλακῶν ἐπὶ τοῦ εἰσέτι διασφωζομένου παλαιότερου πλακοστρώτου, ἐκλιπούσης οὕτω τῆς ἀρχικῆς ἐντυπώσεως διχρωμίας. Ἡ ὁδὸς παλαιότερον ἔφθανε μέχρι τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον ἦτο ἡ ἀρχικὴ πύλη, ὀλίγον δυτικώτερον τῆς μεγαλοπρεποῦς ἀνευρεθείσης εἰσόδου, κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ὁποίας ἀπεκόπη τμῆμα τοῦ καταστρώματος. Ἐκατέρωθεν τῆς Ὁδοῦ λιμένος ἀνεφάνησαν αἱ προσόψεις τῶν πλευριζόντων αὐτὴν κτηρίων, τελευταίως δὲ καὶ ἰσχυρὰ γωνία μὲ μεγάλους ὀρθοστάτας μὴ ἐρευνηθέντος εἰσέτι κτηρίου.

Κατέναντι τῆς πύλης ἡ ὁδὸς διηυρύνετο εἰς μικρὰν πλατεῖαν καὶ ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἤρχιζεν ἡ βαθμιδωτὴ διακλάδωσις, ἡ διερχομένη μεταξὺ τοῦ Ἰσχυροῦ κτηρίου καὶ τοῦ Κτηρίου Β. τῆς Ὁδοῦ λιμένος. Ἦτο μία ἐκ τῶν πολλῶν διακλαδώσεων, αἱ ὁποῖαι ὡς πραγματικὰ στενορρύμια ἀνερριχῶντο ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ λόφου μεταξὺ τῶν διαφόρων οἰκοδομικῶν συγκροτημάτων, πότε εἰς κατ' εὐθεΐαν διαδρομὴν, πότε γωνιούμεναι καὶ περικάμπτουςαι. Μία τούτων, ἡ δυτικωτέρα τῶν ἀποκαλυφθεισῶν, ἐξεκίνει ἐκ τῆς δυτικῆς αὐλῆς καὶ ἀνήρχετο ἀλλαχοῦ βαθμιδωτῇ, ἀλλαχοῦ μὲ κεκλι-

μένα ἐπίπεδα, πλευρίζουσα τὸ Βόρειον καὶ τὸ Λοξὸν κτήριον, εἴτα τὸν περίβολον τοῦ Κτηρίου τῶν ἀποθετῶν τοῦ ἱεροῦ, τὸν ὅποιον περιέκαμπτεν εἰς εὐρείαν καμπύλην, τέλος διήρχετο παρὰ τὸ Κτήριον τῶν διθύρων. Πρόκειται περὶ μιᾶς τῶν κυριωτέρων ἀρτηριῶν τῆς βορείως τοῦ ἀνακτόρου συνοικίας. Αἱ ἀνερχόμεναι τὴν κλιτὸν τοῦ λόφου διακλαδῶσαις συνήντων ἄλλας ὁδοὺς, αἱ ὁποῖαι ἔζωνον τὸν λόφον μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς, ἐξυπηρετοῦσαι τὴν πρὸς πάσας τὰς κατευθύνσεις κυκλοφορίαν. Τὰ καταστρώματα τῶν ὁδῶν τούτων, ἐξ ἀκανονίστων πλακῶν, διατηροῦνται εἰς τὰ περισσότερα τμήματα ἄθικτα, εἰς τινὰ ὅμως σημεῖα ἀνευρέθησαν ἡμικατεστραμμένα ἢ ὀλοσχερῶς ἠφανισμένα, γεγονόςς τὸ ὅποιον ἐπέτρεψε τὴν διενέργειαν στρωματογραφικῶν ἐρευνῶν. Ἐκ τῶν ζωνῶν τούτων κύριαί εἶναι ἡ πρὸς Β. τοῦ Λοξοῦ κτηρίου, τοῦ Κτηρίου ἄνω τῶν διαμερισμάτων τοῦ μαγειρείου καὶ τοῦ Κτηρίου τοῦ πυργίσκου, ὡς ἐπίσης ἡ πρὸς Βορρᾶν τοῦ Κτηρίου τῶν διθύρων καὶ τῶν Κτηρίων G καὶ H. Περὶ τῶν ὁδῶν τούτων ἐγένετο ἤδη λόγος εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν Κτηρίων τοῦ ΒΑ. λόφου. Κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῆς δυτικῆς ἀρτηρίας μὲ τὴν διακλάδωσιν τὴν Β. τοῦ Λοξοῦ κτηρίου διερχομένην ἐδημιουργεῖτο εἶδος τριγωνικῆς πλατείας, περιοριζομένης πρὸς Δ. ὑπὸ οἰκοδομήματος λοξῶς προσηνατολισμένου· εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν πλακόστρωσιν πλάκες γιγαντίου μεγέθους.

Διακλαδῶσαις παλαιότερων ὁδῶν, αἱ ὁποῖαι κατηργήθησαν, κατασκευασθέντων ἐπ' αὐτῶν προσαρτημάτων τῶν γειτονικῶν κτηρίων, ἀνεκαλύφθησαν λοξῶς βαίνουσαι κατὰ τὸ νότιον κρᾶσπεδον τοῦ Ἰσχυροῦ κτηρίου καὶ ὑπὸ τὸ ΝΔ. τμήμα τοῦ Κτηρίου Β. τῆς Ὁδοῦ λιμένος.

Παρὰ τὰς ὁδοὺς ἀνεκαλύφθησαν ρεῖθρα καὶ ὑπὸ τὸ κατάστροφμά των σύστημα ὑπονόμων μὲ καλυπτηρίους λίθους. Εἰς τὸ σύστημα τοῦτο ἔχουν τὰ ὕδατά των οἱ ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοὶ τῶν διαφόρων κτηρίων τοῦ λόφου.

Ἀνάλογον σύστημα ὁδῶν, ἀποτελουσῶν δίκτυον, ἀνεκαλύφθη καὶ ἐπὶ τοῦ ΝΔ. λόφου, διαχωρίζον τὰ οἰκοδομικὰ συγκροτήματα τῆς πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐκτεινομένης πόλεως. Καὶ ἐνταῦθα αἱ ἀναρριχώμεναι ἐπὶ τῆς κλιτύος στενωποὶ εἶναι κατὰ μέρη βαθμιδωταὶ ἢ μὲ κεκλιμένα ἐπίπεδα, διευρυνόμεναι ἢ σχηματίζουσαι μικρὰς πλατείας πρὸ τῶν εἰσόδων τῶν οἰκημάτων. Ὡρισμέναι τούτων ἦσαν ἀδιέξοδοι. Ἄλλαι κατηργήθησαν κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν, καταληφθεῖσαι ὑπὸ διαμερισμάτων τῶν ἐπεκταθέντων κτηρίων. Ἄλλ' ἡ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου δὲν ἐπροχώρησε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀποκαλυφθῇ σημαντικὸν τμήμα τοῦ ὁδικοῦ τούτου δικτύου. Αἱ δίοδοι προσπελάσεων κατὰ τὸ νότιον μέρος τοῦ Ἀνακτόρου μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξιν ὁδῶν, συμβαλλουσῶν ἐκ διαφόρων κατευθύνσεων πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἀσφαλῶς δὲ μία τῶν κυρίων ἀρτηριῶν, μὴ εἰσέτι ἀποκαλυφθεῖσα, θὰ ἦτο ἡ κατ' εὐθεΐαν ἀπὸ τοῦ νοτίου αἰγιαλοῦ τοῦ ὄρμου τῆς Ζάκρου πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου φέρουσα.

29. Ἡ καθημερινὴ ζωὴ εἰς τὸ ἀνάκτορον

Ὡς πάντα τὰ μινωικὰ ἀνάκτορα οὕτω καὶ τὸ τῆς Ζάκρου ὑπῆρξε τὸ κέντρον ἐντόνου πολιτικῆς, κοινωνικῆς, θρησκευτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ ιδιωτικῆς ζωῆς, ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ ἔλεγχός του ἐπὶ τοῦ λιμένος προσέδωσεν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην ἰδιαίτερον χαρακτῆρα ἐντόνου δραστηριότητος. Τὸ ἀνάκτορον συμμετεῖχεν εἰς τὸν ἐντάτικόν καὶ κεκινημένον βίον τοῦ λιμένος, ὁ ὁποῖος ἐξησφάλιζε συνεχῇ ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν ἔξω κόσμον. Ἐκ τῶν ἄνω ὁρόφων καὶ τῶν κατ' ἄνδρα διαμερισμάτων τοῦ ΒΔ. λόφου ἦτο δυνατόν νὰ παρακολουθῇ τις τὸν εἰσπλουν καὶ ἐκπλουν τῶν σκαφῶν, τὰς φορτώσεις καὶ ἐκφορτώσεις τῶν ἐμπορευμάτων, νὰ πληροφορῇται σχετικῶς μὲ τοὺς νεοελθόντας, καὶ νὰ ἐκτιμᾷ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀλιευτικῶν ἐξορμήσεων. Ἀφοῦ οὐσιαστικῶς τὸ ἐμπόριον ἦτο ὑπὸ βασιλικὸν ἔλεγχον, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ἢ εἰδικοὶ βασιλικοὶ ἐπόπται ἠδύναντο νὰ παρακολουθοῦν ἐκ τοῦ ἀνακτορικοῦ χώρου ἀμέσως πᾶσαν διαπραγμάτευσιν ἢ ἐπιχείρησιν. Τὰ συγκεντρούμενα εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ ἀνακτόρου προϊόντα συνεσκεύαζοντο δι' ἀποστολὴν εἰς καταλλήλους χώρους καὶ ἐντολαὶ φορτώσεως ἄλλων ὑλῶν, ἔξω τοῦ ἀνακτόρου ἀποθηκευμένων, ἦτο δυνατόν νὰ δοθοῦν ἐγκαίρως δι' ἐντολοδόχων ἢ ὑπαλλήλων τοῦ βασιλέως. Τὰ εἰσαγόμενα προϊόντα καὶ αἱ πρῶται ὕλαι κατετίθεντο προσωρινῶς εἰς χώρους παρὰ τὰς εἰσόδους πρὶν ἢ κατανεμηθοῦν εἰς τὰς εἰδικὰς κατὰ περίπτωσιν ἀποθήκας. Οἱ γραφεῖς τοῦ ἀνακτόρου ἦσαν ἀναμφιβόλως ἔτοιμοι νὰ τὰ καταγράψουν ἐπὶ τῶν πηλίνων πινακίδων, αἱ ὁποῖαι ἐταξινομοῦντο ἀκολουθῶς εἰς τὰ συστηματικά ἀρχεῖα. Εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ ὑπόστυλος εἰσαγωγικὸς ᾠδὸς παρὰ τὴν βορείαν εἰσοδον, ἐκ τῆς ὁποίας ὁδὸς ἔφερεν ἄπ' εὐθείας πρὸς τὴν θάλασσαν, ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἑβανς ὡς «τελωνεῖον». Ἐκεῖ τὰ εἰσαγόμενα εἶδη ἀπετίθεντο προσωρινῶς πρὸς ἔλεγχον. Εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου ἡ ἐσωτερικὴ μετὰ τὴν ΒΑ. πύλην τοῦ λιμένος αὐλή, ὡς ἐπίσης οἱ παρὰ ταύτην ἐστεγασμένοι χώροι καὶ ὁ εὐρὺς ὀρθογώνιος περίβολος ὁ ἐξ Ἀνατολῶν εἰσάγων εἰς τὴν μεγάλην Αἴθουσαν τῆς δεξαμενῆς θὰ ἐχρησιμοποιήθησαν ἴσως διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Μὲ ἰδιαιτέραν ἐπισημότητα θὰ προητοιμάζετο ἡ ἀποστολὴ πρεσβειῶν κομιζουσῶν δῶρα διὰ τὰς αὐλὰς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ὡς διδάσκουν τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἀνακτόρου τῆς πόλεως Μαρί τοῦ μέσου Εὐφράτου, περιζήτητα ἦσαν ἐκεῖ τὰ τεχνουργημένα ἔργα τῶν Καρταγου (Κρητῶν) καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀνεμένοντο μὲ ἀνυπομονησίαν αἱ λαμπραὶ θεωρίαι τῶν κομιζόντων δῶρα Κεφτί, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐνεποιοῦν ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν μὲ τὴν ἐξαιρετικῶς ἐπιμεμελημένην ἐμφάνισιν τῶν προσώπων τῆς ἀκολουθίας μὲ τὴν περιποιημένην εἰς μακροὺς πλοκάμους καὶ βοστρυχίδια κόμμωσιν, τὰ ἀπαστράπτοντα ἐκ πολυτίμων ὑλῶν περιζώματα μὲ τὰς περιτέχνους διακοσμήσεις των, τὰς κατακεντήτους περισκελίδας καὶ τὰ παντὸς εἶδους θελκτικὰ κοσμήματα. Οἱ ἀποστελλόμενοι προήρχοντο ἐξ ἀπάντων τῶν ἀνακτορικῶν κέντρων τῆς Κρήτης καὶ ἐκάστη ὁμὰς θὰ διεκρίνετο ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν ἄλλην καθ' ὠρισμένα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα. Μεταξὺ τούτων πολλοὶ ἀνήκον ἀναμφιβόλως εἰς τὰ βασιλικά γένη τῆς νήσου. Αἱ περὶ αὐτῶν μνεῖαι εἰς τὰς αἰγυπτιακὰς ἐπιγραφάς, ὅπου χαρακτηρίζονται ὡς «οἱ μεγάλοι τῶν Κεφτί», «ἐρχόμενοι ἐκ τῶν νήσων τῆς Πρασίνης θαλάσσης», μαρτυροῦν τὴν ἐκτίμησιν τῆς ὁποίας ἀπελάμβανον. Ἐνίστε αἱ πρεσβεῖαι εἶχον σύνθετον ἀποστολὴν: θὰ διήρχοντο πρῶτον ἐκ τῶν λιμένων τῆς Κύπρου καὶ τῆς συροφοινικικῆς περιοχῆς, θὰ ἐπρομηθεύοντο ἐκεῖθεν τάλαντα χαλκοῦ καὶ χαυλιόδοντας ἐλέφαντος, τῶν ὁποίων μέρος θὰ ἀντήλλασσον κατόπιν εἰς τὴν Αἴγυπτον μὲ ἄλλα πολύτιμα προϊόντα, ἄλλο μέρος θὰ μετέφερον ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν Κρήτην. Θὰ προωθοῦντο περαιτέρω μέχρι τῶν αὐλῶν τῶν μεγάλων κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς, πρὶν ἢ τὰ πλοῖά των ἀκτοπλοοῦντα φθάσουν εἰς τοὺς λιμένας τοῦ νειλωτικοῦ Δέλτα.

Οἱ τεχνῖται τῆς Ζάκρου θὰ εἰργάζοντο ἐντατικῶς διὰ τὴν παραγωγὴν ἐκλεκτῆς κεραμεικῆς, λιθίνων σκευῶν καὶ ἐργαλείων, ἀντικειμένων μεταλλοτεχνίας, κοσμηματοποιίας, σφραγιδογλυφίας καὶ ἔργων ἐλεφαντουργίας καὶ φαγεντιανουργίας. Πλῆθος ἰστῶν, ἐγκατεστημένων κυρίως εἰς τὰ δώματα τῶν ἄνω ὀρόφων, παρήγον ποικίλα ὑφαντά, τὰ ὁποῖα ἐβάπτοντο εἰς πολλοὺς χρωματισμούς, ἂν κρίνη τις ἀπὸ ἐγκαταστάσεις, αἱ ὁποῖαι φαίνεται ὅτι προωρίζοντο ὡς βαφεῖα. Ἡ πορφυραλιεῖα ἔδιδεν ἐν τῶν κυριωτέρων ζωικῶν χρωμάτων. Πλῆθος ὀστρέων πορφυρῶν ἀνευρέθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνακτόρου, ἀλλὰ τὴν βιοτεχνικὴν τούτων κατεργασίαν ἀπέδειξαν οἱ σωροὶ τετρημένων ὀστρέων, πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἀνακαλυφθέντες εἰς τὴν γειτονικὴν νῆσον Λεύκην (σημ. Κουφονῆσι), ἔξω τοῦ ΝΑ. ἄκρου τῆς Κρήτης. Περίτεχνα παραδείγματα κεντητικῆς ἀποδίδουν ὠρισμένα τοιχογραφικὰ διακοσμητικὰ θέματα. Ἐν τῶν ὠραιότερων διεκόσμηι τοιχογραφίαν τῆς μινωικῆς ἀγροικίας παρὰ τὴν Ἐπάνω Ζάκρον. Ἀλλὰ καὶ τὸ θέμα τῶν συνδεομένων ροδάκων συναποτελούντων σπεῖρας εἰς τοιχογραφίαν τοῦ ἀνακτόρου δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἀπετέλει σύνθηες κόσμημα

τῆς ἀνακτορικῆς κεντητικῆς τέχνης. Εἰς τὰ προϊόντα ταῦτα θὰ ἠδύναντο νὰ προστεθῶσι τὰ ἀρώματα, τὰ ὅποια παρήγοντο ἐπίσης εἰς τὸ ἀνάκτορον καὶ τῶν ὁποίων τὰ ἐργαστήρια περιεγράφησαν ἥδη. Πολλαὶ γυναῖκες, μὴ ἐξαιρουμένων καὶ τινων ἀνηκουσῶν εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, συμμετεῖχον ἀναμφιβόλως εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ ἀνακτόρου. Ἀκόμη καὶ βασίλισσαι ἢ πριγκίπισσαι διεξῆγον χειρωνακτικὰς ἐργασίας, ὡς μαρτυροῦν ἐπίσης αἱ ὁμηρικαὶ διηγήσεις.

Ἡ σπουδαιότης τῆς θρησκείας ὡς βασικοῦ παράγοντος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνακτόρου, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται ἐν λεπτομερείᾳ λόγος εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι μέγα μέρος τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας εἶχεν ὡς κίνητρον τὴν παραγωγὴν ἀντικειμένων καταλλήλων δι' ἀφιερῶματα εἰς τὴν θεότητα ἢ ἀντικειμένων διὰ τελετουργικὴν χρῆσιν. Τοιούτου εἵδους ἀντικείμενα ὅμως θὰ ἠδύναντο ἐπίσης νὰ ἐξαχθοῦν ἢ νὰ ἀποσταλοῦν ὡς δῶρα πρὸς τοὺς μονάρχας.

Αἱ θρησκευτικαὶ τελετουργίαι μὲ κέντρον τὸ ἀνάκτορον παρεῖχον ἐπίσης εὐκαιρίαν διὰ ψυχαγωγίαν τῶν κατοίκων τῆς Ζάκρου καὶ τοῦ συρρέοντος ἐκ τῶν πέριξ πλήθους. Ἄν ἐπραγματοποιοῦντο ἐδῶ ταυρομαχίαι, δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ γνωρίσωμεν. Παραστάσεις ἐπὶ σφραγισμάτων μὲ θέματα ταυροκαθαψίων δὲν εἶναι ἀποδεικτικά, ἀφοῦ διὰ τούτων ἐσφραγίσθησαν ἀντικείμενα ἢ δέματα εἰσαγόμενα ἐξ ἄλλων περιοχῶν. Διὰ διαφόρους ὅμως λόγους τοιούτου εἵδους ἀγωνίσματα ἐπὶ τόπου φαίνονται μᾶλλον ἀπίθανα. Ἡ σύλληψις καὶ συντήρησις τῶν πελωρίων ταύρων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ εἰς τὰς περιωρισμένας κοιλάδας τῆς περιοχῆς τῆς Ἐπάνω Ζάκρου καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν ζώων διὰ μέσου τῶν ὄρεινῶν συγκροτημάτων ἐξ ἄλλων περιοχῶν θὰ προσέκοπτεν εἰς σχεδὸν ἀνυπερβλήτα ἐμπόδια. Ἐπὶ πλέον θὰ ἦτο δυσεπίτευκτος ἡ ἀπαραίτητος ἄσκησις τῶν ταυροκαθαπτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους βεβαίως δὲν ἐπῆρκει ἡ φυσικὴ δεξιότης. Ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς Ζάκρου θὰ ἠδύναντο ἀναμφιβόλως νὰ μεταβαίνουν εἰς τὰ μεγάλα κέντρα, ἵνα παραστοῦν εἰς τὰς ἐκεῖ τελούμενας ταυρομαχίας. Τὸ αὐτὸ γίνεται σήμερον εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἡ ὁποία, ὡς ἐξ ἀσφαλῶν τεκμηρίων ἐβεβαιώθη, ἐδιδάχθη τὰ ἐπικίνδυνα ἐκεῖνα ἀγωνίσματα ὑπὸ τῶν ἀποικισάντων εἰς τὴν ἰβηρικὴν χερσόνησον καὶ τὰς παρ' αὐτὴν νήσους Μινωιτῶν.

Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἵνα σχηματίσωμεν ἱκανοποιητικὴν εἰκόνα τῶν ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου ἐγκαταστάσεων τῶν μελῶν τῆς αὐλικῆς ἱεραρχίας, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν διαμερισμάτων δεικνύει, ὅτι πολλοὶ ἀξιωματοῦχοι διέμενον ἐντὸς τῶν ὀρίων αὐτοῦ, ἵνα εἶναι ἀμέσως πρόχειροι νὰ ἀσκήσουν τὸ λειτούργημα τῶν ὡς αὐλικοὶ ἢ ὡς ἀνώτεροι λειτουργοί, μέσῳ τῶν ὁποίων ἠσκεῖτο ἡ βασιλική, πολιτικὴ, θρησκευτικὴ, κοινωνικὴ ἢ οἰκονομικὴ ἐξουσία.

Ὡς ἀρχηγὸς τοῦ κράτους ὁ βασιλεὺς θὰ ἐδέχετο εἰς ἀκρόασιν τοὺς ἀνωτάτους ἀξιωματούχους, τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν ἄλλων ἀνακτορικῶν

κέντρων καὶ τοὺς πρέσβεις τῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ θρόνου. Αὕτη, ὡς ἤδη ἐλέχθη, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐντοπισθῇ εἰς τὴν μεγάλην Αἴθουσαν τῆς δεξαμενῆς τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Ὁ εὐρὺς εἰσαγωγικὸς χώρος, ἡ πιθανὴ ὑπαρξὶς μικροῦ προστώου ἐπὶ τῆς προβαλλούσης ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς αἰθούσης ταύτης πωρίνης κρηπίδος, ἡ δυνατότης τῆς ἀμέσου ἐκ Βορρᾶ καὶ Ἀνατολῶν προσπελάσεως, καθιστοῦν τὴν ταύτισιν ταύτην ἔτι πιθανωτέραν. Ὁ θρόνος θὰ ἔδει νὰ εὐρίσκετο πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ εἰσερχομένου, κατὰ τὸν βόρειον τοῖχον, ὡς τοῦτο συμβαίνει εἰς τὸ τελετουργικὸν δωμάτιον τοῦ θρόνου τῆς Κνωσοῦ καὶ ὡς ἐπεκράτησε βραδύτερον συνήθεια νὰ γίνεται εἰς τὰ μυκηναϊκὰ μέγαρα. Ἀνάλογοι αἰθουσαι βασιλικῶν ὑποδοχῶν ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰ τρία ἄλλα μεγάλα ἀνάκτορα : εἰς τὴν Κνωσὸν πλατεῖα κλίμαξ ὠδήγει εἰς κιονωτὸν πρόδομον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἦτο προσιτὴ εὐρύχωρος αἴθουσα μὲ ἐσωτερικὸν περίστυλον, κοσμουμένη μὲ ἀνάγλυφα τοιχογραφικὰ διαζώματα παριστῶντα ἀντιθετικῶς προσδεδεμένους εἰς κίονας γρύπας, ἀποτελοῦντας ἀντιθετικὰ συμπλέγματα καὶ ποικίλας ἀθλοπαιδιάς· εἰς τὴν Φαιστὸν ἡ αἴθουσα εἶχε προθάλαμον μὲ περίστυλον καὶ ἐκ τούτου εἰσῆρχετό τις εἰς τὸν κύριον χώρον, ὡς εἰς τὴν Ζάκρον, μέσφ πολυθύρου· εἰς τὰ Μάλια ἡ αἴθουσα ἦτο προσβατὴ διὰ πολὺ πλατείας κλίμακος, ἡ ἐσωτερικὴ ὁμῶς αὐτῆς διάρθρωσις παραμένει ἄγνωστος. Ἡ εἰς μεγάλην ἔκτασιν καταστροφὴ τῶν αἰθουσῶν τούτων ἀτυχῶς δὲν ἐπιτρέπει τὴν συναγωγὴν ἀσφαλῶν συμπερασμάτων περὶ τῆς ἐσωτερικῆς διαρθρώσεως καὶ διακοσμήσεως. Εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου ἡ σχετικῶς καλὴ διατήρησις ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσωμεν εἰκόνα περισσότερον ὠλοκληρωμένην. Καὶ ἐδῶ ὁμῶς ἡ μερικὴ καταστροφὴ τοῦ δαπέδου κατὰ τὸν χώρον, ἔνθα θὰ ἦτο τοποθετημένος ὁ θρόνος, μᾶς ἀφαιρεῖ τὴν δυνατότητα νὰ βεβαιώσωμεν τὸν χαρακτῆρα τῆς αἰθούσης ὡς δωματίου τοῦ θρόνου.

Τὸν ιδιωτικὸν βίον ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια διήρχετο κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος εἰς τὰ πρὸς τοῦτο προοριζόμενα βασιλικά διαμερίσματα διαμονῆς. Ἡ καλὴ ὀργάνωσις τούτων μὲ ἀρίστην προσαρμογὴν εἰς τὸν προορισμὸν των, ἡ σύνδεσις πρὸς τὰ ἄλλα ἐξυπηρετικὰ ἢ βοηθητικὰ δωμάτια καὶ ἡ κατάλληλος διακόσμησις των τὰ καθίστων ἀναμφιβόλως ἄνετα καὶ εὐχάριστα διὰ διαμονήν. Ἡ εἰδικὴ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ μινωικοῦ μεγάρου μὲ τὸν φωταγωγόν, τὸ πολύθυρον καὶ τὰς πλευρικὰς στοάς, σύνθεσις τοῦ χώρου τὸ πρῶτον ἐφαρμοσθεῖσα καὶ ἐξελιχθεῖσα ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων, προσηρμόζετο θαυμασίως εἰς τὸ ἡμιτροπικὸν κλίμα τῆς νήσου. Ἡ παράπλευρος τοποθέτησις τῶν δωματίων τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης, κατανεμημένων εἰς διαδοχικοὺς ὁρόφους, ἐξησφάλιζε τὴν ἀλληλένδετον, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα εἰς ὠρισμένον βαθμὸν ἀνεξάρτητον δι' ἓνα ἕκαστον ζώην. Καλῶς τροφοδοτούμεναι δι' ἄερος καὶ φωτὸς αἱ αἰθουσαι διὰ τῶν

φωταγωγῶν καὶ τῶν πολλαπλῶν ἀνοιγμάτων πρὸς τὰς στοὰς καὶ τὰ κιονωτὰ ἄνδρα παρεῖχον τὴν δυνατότητα τῆς κατὰ βούλησιν ἐνώσεως τῶν ἐσωτερικῶν χώρων, τῆς συνδέσεως αὐτῶν μὲ τὸ ἄμεσον περιβάλλον ἢ ἀντιθέτως τῆς πλήρους ἀπομονώσεώς των. Οὕτω, ἀναλόγως μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν βασιλικῶν προσώπων, τὰ διαμερίσματα ἠδύναντο νὰ ἀποτελέσουν μίαν ὁλοκληρωμένην μονάδα μὲ ἐλευθέραν ἐσωτερικὴν ἐπικοινωνίαν ἢ ἀντιθέτως ἐχωρίζοντο εἰς μικροτέρας αὐτοτελεῖς μονάδας, εὐχερῶς προσιτὰς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου, ὡς ἐνταῦθα ἐκ τῆς κεντρικῆς ἢ τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς ἢ ἐκ τῆς μεγάλης Αἰθούσης τῆς δεξαμενῆς. Εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ κοιτῶνες ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὰ ἀντίστοιχα διαμερίσματα τοῦ ἄνω ὀρόφου μὲ τὰ κιονωτὰ ἄνδρά των. Ἀτυχῶς οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν διὰ τὸν ἐξοπλισμὸν τῶν διαμερισμάτων δι' ἐπίπλων ἢ ἄλλης σκευῆς. Ἄνδρα καὶ στοαὶ ἐξησφάλιζον τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὴν ἀναψυχὴν εἰς ὑπαίθρους ἀλλὰ προφυλαγμένους χώρους, ὡς ἦσαν λ.χ. ἡ βορεία στοὰ μὲ τὸ κτιστὸν θρανίον τῆς καὶ τὸ ἀντίστοιχον ὑπεράνω αὐτῆς κιονωτὸν ἄνδρον.

Ἡ μεγάλη Αἶθουσα τῆς δεξαμενῆς, μετὰ τῆς ὁποίας τὰ βασιλικά διαμερίσματα ἐτέλουν εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν, ἂν καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κυρίως ἐχρησιμοποιήθη ὡς αἶθουσα θρόνου δι' ἐπισήμους ὑποδοχάς, θὰ ἦτο εὐλογον νὰ παρέμενε πάντοτε εἰς τὴν διάθεσιν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας διὰ τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν, ἀφοῦ ἐνεφάνιζε τὸ πλεονέκτημα τῆς δεξαμενῆς μὲ τὸ ἄφθονον πηγαῖον ὕδωρ, εὐχερῶς προσιτὸν διὰ τῆς κατερχομένης εἰς ταύτην κλίμακος. Φυσικὰ οὕτε σκέψις γεννᾶται ὅτι τοιοῦτου εἶδους αἶθουσα ἐχρησιμοποιήθη ὡς γυναικωνίτης ὑπὸ τύπον ἀνατολικοῦ χαρεμίου· δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις διὰ τὴν παρουσίαν πλήθους γυναικῶν περιβαλλουσῶν τὸν μονάρχην, καί, ἐξ ὧν γνωρίζομεν διὰ τὴν τότε κοινωνικὴν ὀργάνωσιν, συνήθεια τοιοῦτου εἶδους θὰ ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν κοινῶς παραδεκτὴν τάξιν εἰς τὴν μινωικὴν κοινωνίαν. Κυρίαι ὅμως τῆς αὐλῆς θὰ ἠδύναντο νὰ συνοδεύουν ἐκεῖ τὴν βασιλίссαν, ὡς καὶ νεαρὰ ἀκόλουθοι τὰς πριγκιπίσσας. Οἱ βασιλόπαιδες θὰ ἠδύναντο νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ παιδιὰς εἰς τὴν αἶθουσαν ταύτην ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν τροφῶν των. Δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ ἀφήσῃ τις τὴν φαντασίαν του νὰ πλανᾶται ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα οὐδόλως ἔχει συναγάγει ἐπαρκῆ στοιχεῖα διὰ τὴν ἀνασύνθεσιν καὶ ἀναπαράστασιν τῆς ἀνακτορικῆς ζωῆς.

Διὰ πολλοστὴν φορὰν ἀνεκαλύφθη ἰδιαιτερόν δωμάτιον λουτροῦ μὲ εἰδικὴν ἐσωτερικὴν διαρρύθμισιν ἐπιτρέπουσαν ἄμεσον σύνδεσιν μὲ τὰ βασιλικά διαμερίσματα τοῦ ἀνακτόρου. Τοιοῦτου εἶδους ἐγκαταστάσεις πρέπει νὰ ἔθεωροῦντο ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀνέσεων, τῶν σχετικῶν μὲ τὴν καθαριότητα καὶ τὴν θαλπωρὴν τοῦ σώματος. Ὁ προθάλαμος τοῦ λουτροῦ ἀπετέλει προπαρασκευαστικὸν δωμάτιον καὶ τὸ κλεῖον τὴν πρὸς αὐτὸ ὄψιν πλίνθινον προπέτασμα παρέχει ἐνδείξιν τοῦ εἶδους τῆς προ-

ετοιμασίας. Ἴσως τὸ ἀμέσως πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ προθαλάμου δωμάτιον, μερικῶς ἀτυχῶς διασωθὲν καὶ ἄνευ τῆς σκευῆς του, ἦτο τὸ βασιλικὸν καλλωπιστήριον. Παρὰ τοῦτο θὰ ὑπῆρχεν ἴσως ἀποχωρητήριοι, μὲ ἀποχέτευσιν πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν, τῆς ὁποίας διεσώθησαν αἱ διακλαδώσεις. Τὴν ὑπαρξιν κατὰ τὸν χῶρον τοῦτον ἐγκαταστάσεων τοιοῦτου εἴδους δύναται τις νὰ συμπεράνῃ κατ' ἀναλογίαν ἐκείνων τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, ὅπου τὸ καλλωπιστήριον τῆς βασιλίσσης εὐρίσκετο παρὰ τὸ ἀποχωρητήριοι καὶ ἦτο προσβατὸν ἐκ τῆς αἰθούσης τῆς βασιλίσσης διὰ διαδρόμου. Εἰς τὴν Ζάκρον, ἐπίσης, διάδρομος ἔφερεν εἰς τὰ ὡς ἄνω περιγραφέντα δωμάτια.

Ἵδωρ πόσιμον ἢ προοριζόμενον διὰ κοινὴν ὑπηρεσιακὴν χρῆσιν ἠγτλεῖτο, ὡς ἀνωτέρω ἡρμηνεύθη, ἀπὸ τὰς εἰδικὰς ἐγκαταστάσεις, τόσον τῆς «τυκτῆς κρήνης» ὅσον καὶ ἐκ τοῦ ἐντὸς θαλάμου φρέατος, εὐρισκομένων εἰς τὴν ἄμεσον γειτονίαν τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὰς δεσποίνας τοῦ ἀνακτόρου κατερχομένας τὰς πρὸς τὸ ὕδωρ φερούσας κλιμακίδας καὶ βασταζούσας ἐπὶ τοῦ ὤμου τὰς ὑδρίας ἢ τὰς στάμινους ἀντλήσεως. Ἐφωδίζον οὕτω τὰ δωμάτια κατοικίας καὶ τὰ δωμάτια ἐξυπηρετήσεως, μάλιστα τὰ τοῦ μαγειρείου, δι' ἀφθόνου καὶ πηγαίου ὕδατος.

Διὰ πρώτην φοράν εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου ἀνεκαλύφθησαν ἐκτεταμέναι ἐγκαταστάσεις προοριζόμεναι τόσον διὰ τὴν προπαρασκευὴν φαγητοῦ ὅσον καὶ διὰ τὴν παράθεσιν τῶν γευμάτων, φέρουσαι οὕτω εἰς τὴν μνήμην τὰς λεγομένας «τραπέζας» τῶν κοινοβίων μοναστηρίων. Τριποδικαὶ χύτραι ἀνευρέθησαν τοποθετημέναι ἐπὶ τῶν ἐστιῶν· τὰ κρέατα εἶχον ἤδη τεμαχισθῇ, ἀποτεθειμένα κεχωρισμένως τὰ τῶν μεγάλων ζώων ἀπὸ τὰ τῶν μικρῶν. Τὰ γειτονικὰ ὀψοφυλάκια εὐρέθησαν ἐπίσης πλήρη ζωοτροφῶν μετὰ πλήθους μαγειρικῶν σκευῶν διαφυλαγμένων εἰς τὰς μικρὰς παραπεύρους ἀποθήκας, ἐτοιμῶν πρὸς χρῆσιν. Εἰς τὸ αὐτὸ μαγειρεῖον προητοιμάζοντο φαγητὰ διὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα ἢ τὰ βασιλικά συμπόσια. Ὁ Dr. Graham μὲ δξύνουαν προέβαλε τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὰ συμπόσια ταῦτα θὰ ἔδει νὰ παρετίθεντο εἰς τὴν ἄνω τοῦ μεγάλου μαγειρείου ἐκτεινομένην κιονωτὴν αἴθουσαν, προσιτὴν δι' ἰδιαιτέρου κλιμακοστασίου ἐκ τῆς γειτονικῆς βορείας στοᾶς τῆς αὐλῆς. Πρόχειρον μαγειρεῖον ἦτο, φαίνεται, ἐπίσης ἐγκατεστημένον παρὰ τὴν ΒΑ. εἴσοδον.

Μαντεύει τις μᾶλλον παρὰ διαπιστώνει τὴν ὑπαρξιν ἐκτεταμένων κήπων εἰς τὰ ὑψηλότερα ἄνδρα τοῦ λόφου, τὰ ὅποια, ἐνῶ μὲ ἐπιμέλειαν διεσκευάσθησαν καὶ ὑπεστηρίχθησαν δι' ἀντερειατικῶν τοίχων, οὐδεμιᾶς ἄλλης μορφῆς περιέλαβον κτήρια. Αὐτοὶ οἱ κήποι θὰ ἀντεστοίχουν μὲ τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἑβανς περιγραφέντας ὡς κρεμαστοὺς ἐπὶ ἀνδέρων κήπους κατὰ τὴν ἀνατολικὴν κλιτὸν τοῦ λόφου τῆς Κνωσοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἠπλοῦτο τὸ ἀνάκτορον.

Ἀναλόγους ἐγκαταστάσεις μαντεύει τις καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν κλιτὸν τοῦ λόφου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ. Ὡς πρὸς τὸ ἀνάκτορον τῶν Μαλίων ἐγένετο κοινῶς παραδεκτόν, ὅτι πρὸ τῶν στοῶν τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων ἡπλοῦτο ἐκτεταμένος κῆπος. Τοιχογραφικαὶ παραστάσεις ἐξ ἄλλου δεικνύουν ὅτι τὰ κιονωτὰ ἄνθηρα καὶ αἱ στοαὶ διεκοσμοῦντο δι' ἀνθοδοχείων μὲ ὠραῖα ἄνθη. Πήλινα ἀνθοδοχεῖα ἀνευρεθέντα εἰς τὴν Ζάκρον καὶ εἰς τὴν Κνωσὸν ἔχουν ὠραίαν χαρακτηριστικὴν διακόσμησιν καὶ μικρὰν ὀπὴν εἰς τὸν πυθμένα δι' ἀποστράγγισιν. Ἄλλαι τοιχογραφίαι οἰκιῶν τῆς Κνωσοῦ εἰκονίζουσιν βασιλικοὺς κήπους μὲ ἐξωτικά ζῶα καὶ πτηνά. Κῆπος ἴσως ἐξετείνετο καὶ πρὸ τῆς νοτίας προσόψεως τοῦ ἀνακτόρου, περικλειόμενος ὑπὸ τοῦ ἐκτεταμένου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἀνασκαφέντος περιβόλου.

Εἰς ποῖον τομέα ἦσαν τὰ κύρια δωμάτια τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ δὲν διηυκρινήθη εἰσέτι πλήρως. Παραρτήματα, ὡς τοῦ ἐκτεταμένου Κτηρίου Β. τῆς Ὁδοῦ λιμένος καὶ τοῦ Λοξοῦ κτηρίου, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶχον χρησιμοποιηθῇ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀλλὰ δὲν θὰ ἦτο φρόνιμον νὰ ἀποφανθῇ τις κατηγορηματικῶς περὶ τούτου πρὶν ἢ διασαφήσῃ ἡ ἀνασκαφὴ τὸν βασικὸν χαρακτῆρα τῶν συγκροτημάτων τῆς ΒΔ. κλιτύος. Ὡς ἤδη ἐλέχθη, δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται περὶ ἐργαστηριακῶν τομέων ἢ κτηρίων μὲ εἰδικὸν προορισμόν.

Ὡρισμένοι χῶροι παρὰ τὰς εἰσόδους εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς φυλάκια. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ βασιλικὴ φρουρὰ ἤλεγχε πάσας τὰς προσπελάσεις καὶ ἐφρούρει τὰ βασιλικά διαμερίσματα· ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀνεκαλύφθησαν στοιχεῖα μαρτυροῦντα τὴν παρουσίαν ὀργανωμένης στρατιωτικῆς δυνάμεως ἢ οἵανδήποτε προπαρασκευὴν ἔναντι ἐνδεχομένου κινδύνου ἐπιθέσεως. Ὡς καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἀνακτορικὰ κέντρα, οὐδεμία ὁχύρωσις εἶναι ἐμφανὴς εἰς τὴν Ζάκρον. Οἱ ἄνθρωποι τῆς Κρήτης φαίνεται ὅτι παρέμενον ἀνύποπτοι ἔναντι οἰουδήποτε ἐνδεχομένου κινδύνου ἐπιθέσεως. Ὁ στόλος ἐξωπλισμένων ἐμπορικῶν σκαφῶν θὰ ἐθεωρεῖτο καὶ ἐδῶ ἱκανὸς νὰ προφυλάξῃ τὴν πόλιν ἔναντι αἰφνιδίας ἐπιθέσεως καὶ τοῦτο, προκειμένου διὰ παράλιον πλούσιον οἰκισμόν, ὡς ὁ τῆς Ζάκρου, ἀποτελεῖ σοβαρὰν ἔνδειξιν ὅτι ἡ μινωικὴ θαλασσοκρατορία ἦτο γεγονός.

Ὅμως, ἐνῶ ἡ μινωικὴ εἰρήνη ἐξετείνετο ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἐπὶ τῆς νήσου, ὁλόκληρος ὁ πληθυσμὸς τῆς εὐρίσκετο συνεχῶς ὑποκείμενος εἰς τὸν κίνδυνον τρομερᾶς καταστροφῆς, τὴν φύσιν τῆς ὁποίας ἐγνώριζεν ἐκ τῆς πικρᾶς πείρας τοῦ παρελθόντος. Πολλάκις ἐχρειάσθη νὰ ἐπανοικοδομήσουν οἱ κάτοικοι τῆς νήσου τὰς ἡρειπωμένας οἰκῆσεις των, καταστραφείσας, ὡς ἐπίστευον, ἐκ τῆς ἐκάστοτε ἀνανεουμένης ὀργῆς τῶν ὑποχθονίων δυνάμεων. Ἀπαίσια προμηνύματα ἄλλης ἐπικειμένης καταστροφῆς ἦσαν σαφῆ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ ἀνακτορικοῦ κέντρου τῆς

Ζάκρου καὶ οἱ κάτοικοι προσεπάθουν, φαίνεται, ἀπεγνωσμένως νὰ καταπραῦνουν καὶ ἐξευμενίσουν τὰς ἐξωργισμένας θείας δυνάμεις. Ὅμως κατὰ τοὺς ἐνδιαμέσους μεταξὺ τῶν καταστροφῶν χρόνους οἱ Μινωῖται ἀπέφευγον νὰ στρέφουν τὸν νοῦν των εἰς τὰ ἐπελθόντα κακὰ καὶ εἰς τὴν ζέσιν τῆς ἐκάστοτε νέας δημιουργίας ἤθελον νὰ πιστεύουν, ἴσως μὲ ὄχι πολὺ δικαιολογούμενην αἰσιοδοξίαν, ὅτι οἱ κίνδυνοι εἶχον παρέλθει ἀνεπιστρεπτί.

128. Μικρὸν πήλινον ρυτὸν εἰς μορφήν κεφαλῆς λεαίνης ἢ αἰλούρου, προερχόμενον ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν οἰκιῶν τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου.

30. Ὁ θρησκευτικὸς βίος

Αἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀρθούρου Ἐβανς περὶ τῆς θεοκρατικῆς ὁργανώσεως τοῦ μινωικοῦ κράτους καὶ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀνακτόρων ὡς ἱερῶν ἐθεωρήθη συχνὰ ὅτι ἐστηρίχθησαν περισσότερο εἰς τὴν ζωερὰν φαντασίαν αὐτοῦ παρά εἰς πραγματικὰ στοιχεῖα. Πάντες ὅμως οἱ ἐπιστήμονες παρεδέχθησαν ὅτι ἡ θρησκεία ἡσκησεν ἰδιάζουσιν ἐπίδρασιν εἰς τὸν καθ' ὅλου μινωικὸν βίον. Τὰ νέα προκύψαντα ἐκ τῆς Ζάκρου στοιχεῖα φαίνεται ὅτι ἐπιβεβαιώνουν τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἐβανς περὶ τῆς ἱερότητος τῶν ἀνακτόρων καὶ τῆς ἰδιαζούσης λειτουργίας των εἰς τὸν θρησκευτικὸν βίον τοῦ λαοῦ.

Ἡ λατρεία τῆς θεότητος ἐπραγματοποιεῖτο κυρίως ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων, τῶν ὁποίων ἡ δυτικὴ πτέρυξ ἀπετέλει οὐσιαστικῶς τὸ ἱερὸν αὐτῆς, μετὰ τῶν ἄλλων διαμερισμάτων αὐτοῦ τῶν ἐξυπηρετούντων τὴν τέλεσιν αὐτῆς. Αἱ τελετουργίαι ἐγίνοντο εἰς τὰς πρὸς τοῦτο προωρισμένας αἰθούσας, ἀλλ' εἰς τὴν Ζάκρον, ὡς καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἀνάκτορα, ὁ λαὸς συμμετεῖχε παριστάμενος, πληρῶν τὰς αὐλὰς καὶ τοὺς περιβόλους. Ὁ μικρὸς βωμὸς πρὸ τῆς κυρίας εἰσόδου τῆς δυτικῆς πτέρυγος ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τοιοῦτου εἶδους περιπτώσεις. Τὰ σύμβολα τῶν ἱερῶν κεράτων ἐπέστεφον τὰ ἱερὰ οἰκοδομήματα καὶ διπλοῖ ἱεροὶ πελέκεις ἴσταντο ἐπὶ βαθμιδωτῶν βάθρων, τῶν ὁποίων ὅχι ὀλίγα ἀνευρέθησαν εἰς πλεῖστα ὅσα σημεῖα τοῦ ἀνακτόρου. Τὸ μικρὸν ἱερόν, ὅπου τὰ εἰδῶλα καὶ τὰ ἱερὰ σύμβολα ἦσαν ἀποτεθειμένα ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ ποδίου τῆς κόγχης τοῦ βάθους, ἦτο προσιτὸν μόνον εἰς τὰ ἱεουργοῦντα πρόσωπα καὶ μάλιστα εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ τὰ ἄλλα μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, τὰ ὅποια ἴσταντο ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ ἱερατείου. Οἱ συμμετέχοντες ὑπεβάλλοντο εἰς καθαρμὸν πρὸ τῆς τελετουργίας, πιθανῶς διὰ ραντισμοῦ καθηγιασμένου ὕδατος ἐντὸς τῆς καθαρτηρίου δεξαμενῆς καὶ εἰς τὸ παρά τὰ βασιλικά διαμερίσματα λουτρὸν μετὰ τὰ κιονωτὰ πόδια καὶ τὰς κόγχας, τὰς τοιχογραφικῶς διακοσμουμένας διὰ τῶν ἱερῶν συμβόλων.

Ἡ θρησκευτικὴ τελετουργία ἀπῆτει πλῆθος σκευῶν. Ἄλλα ἐξ αὐτῶν ἐχρησιμοποιοῦντο προπαρασκευαστικῶς, ὡς τὰ πύραυνα καὶ τὰ πυριατήρια

διὰ τὸν ἀρωματισμὸν τῶν χώρων διὰ θυμιαμάτων, τὰ λεκανίδια καὶ τὰ περιρραντήρια διὰ τὸν καθαρμὸν, τὰ ἀνθοδοχεῖα διὰ τὸν στολισμὸν δι' ἀνθέων κλπ., ἄλλα διὰ τὰς προσφορὰς εἰς τὴν θεότητα. Οὕτω διὰ τὰς σπονδὰς ἦσαν εἰς χρῆσιν τελετουργικαὶ πρόχοι καὶ ρυτὰ ποικίλων μορφῶν καὶ σχημάτων, διὰ τὰς προσφορὰς καρπῶν καὶ ἄλλων προϊόντων καρποδόχοι καὶ κέρνοι, εἰδικὰ θυμιατήρια διὰ τὰ θυμιάματα κ.ἄ. Διὰ τὰς αἵματηράς προσφορὰς ἐχρησιμοποιήθησαν ἄλλου εἶδους σκεύη, ὡς κάδοι κωνικοῦ σχήματος, γνωστοὶ ὡς ἀμνία, καὶ εἰδικαὶ φορηταὶ τράπεζαι προσφορῶν. Πάντων τούτων παραδείγματα ἀνευρέθησαν εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου.

Μία τῶν κυριωτέρων τελετουργιῶν ἦτο ἡ μετάδοσις τοῦ ἱεροῦ πόματος ἐντὸς εἰδικῶν ἱερῶν ποτηρίων. Τέσσαρα τῶν σκευῶν τούτων ἐξ ἐκλεκτῶν λίθων, περίτεχνα τὴν μορφήν, τὰ ὅποια ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ, περιεγράφησαν ἤδη. Γενικὴν ιδέαν τῆς τελετουργίας τῆς «θείας κοινωνίας» ἀποκτῶμεν ἀπὸ ὠρισμένας ἀπεικονίσεις ἐπὶ τοιχογραφιῶν καὶ σφραγιστικῶν δακτυλίων. Ἐκτὸς τούτου ἡ τελετουργία διετηρήθη καὶ εἰς τὴν κατόπιν μυστηριακὴν λατρείαν — κυρίως εἰς τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια — καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιζῇ μέχρι σήμερον εἰς τὴν χριστιανικὴν λειτουργίαν. Ἡ ἀποσπασματικὴ κνωσιακὴ τοιχογραφία τῆς ἱερᾶς κοινωνίας, ἡ ὑπὸ τοῦ Ἑβανς ὀνομασθεῖσα Camp-Stool Fresco, διέσωσε τμήματα μορφῶν ἱερειῶν — μεταξὺ τούτων εἶναι ἡ γνωστὴ ὡς «Μικρὰ Παρισινὴ» — καὶ θηλυστολούντων ἱερέων, μεταδιδόντων τὸ ἱερὸν ποτήριον, χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν, εἰς ἄλλας μορφάς, ὑποδυόμενας, ὡς φαίνεται, τὴν θεότητα. Σχετικὴ εἶναι ἡ παράστασις τοῦ περιφήμου ἐκ συμπαγοῦς χρυσοῦ δακτυλίου τῆς Τίρυνθος, ἐπὶ τῆς σφενδόνης τοῦ ὁποῦ ἀπεικονίσθη καθημένη ἡ θεότης ἐπὶ σκίμποδος, μὲ τὸ συνοδὸν πτηνὸν ὀπισθεν αὐτῆς, κρατοῦσα ἀνὰ χεῖρας τὸ ἱερὸν ποτήριον, ἐντὸς τοῦ ὁποῦ προσερχόμενοι ἐν πομπῇ δαίμονες εἶναι ἔτοιμοι νὰ χύσουν σπένδοντες διὰ τελετουργικῶν πρόχων τὸ ὑγρὸν τῆς ἱερᾶς κοινωνίας.

Δὲν γνωρίζομεν τὴν ἀκριβῆ σύστασιν τοῦ ὑγροῦ τούτου. Πιθανῶς νὰ ἦτο μῖγμα περισσοτέρων ὑγρῶν, ὡς ἦτο ὁ ἔλευσίνιος κυκεὼν — ἡ λέξις προέρχεται ἐκ θέματος ρήματος σημαίνοντος ἀναμιγνύω δι' ἀναταράξεως ὑγρά — περὶ τῶν ὁποίων ἐπίσης δὲν εἴμεθα ἐπαρκῶς πληροφορημένοι. Προσφορὰν μίγματος ὑποσημειώνει καὶ ἡ παράστασις τοῦ τιρυνθιακοῦ δακτυλίου, ἀφοῦ οἱ προσερχόμενοι δαίμονες φέρουν πολλὰς πρόχους. Τὰ κύρια συστατικὰ τοῦ πόματος θὰ ἦσαν τὸ γάλα, τὸ μέλι καὶ ἴσως τὸ αἷμα τοῦ θυσιασθέντος ζώου, ἰδίᾳ τοῦ ταύρου. Πολλὰ διέσωσεν ἡ παράδοσις περὶ τῶν φοβερῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πόσεως ταυρείου αἵματος, ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν μαιρῶν ἢ τῶν μὴ καθαρθέντων. Ἡ δοκιμασία τῆς ἀγνότητος διὰ πόσεως ἡγιασμένου ὕδατος διετηρήθη, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν καθόλου μεσαιωνικὴν παράδοσιν ὡς «ἀγνεύς πεῖρα», καὶ μέχρι σήμερον

θεωροῦνται καταστρεπτικάι αἱ συνέπειαι τῆς ἱερᾶς μεταλήψεως ἂν δὲν προηγηθῇ σωματικὸς καὶ ψυχικὸς καθαρμὸς διὰ νηστειῶν καὶ ἐξομολογήσεων. Ἡ ἱερὰ κοινωνία διὰ ταυρείου αἵματος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν μορφήν τῶν τελετουργικῶν ρυτῶν εἰς σχῆμα κεφαλῆς ταύρου· ταῦτα πιθανῶς ἐπληροῦντο διὰ τοῦ αἵματος, τὸ ὁποῖον ἐξέρρεε κατὰ τὴν τελετουργίαν διὰ τῶν μυκτῆρων. Ἡ προσφορά τοῦ μετουσιωμένου εἰς αἷμα τοῦ Κυρίου οἴνου εἶναι, ὡς γνωστόν, τὸ βασικὸν στοιχεῖον τῆς χριστιανικῆς θείας μεταλήψεως.

Ἰσως ἡ μινωικὴ τελετουργία ἐξετείνεται καὶ εἰς τὴν κατανάλωσιν μέρους τοῦ θυσιαζομένου ταύρου, ἐκπροσωποῦντος τὸν ἄρρενα θεόν, διὰ τῆς ὁποίας ἐξησφαλίζετο πρόσκαιρος συμμετοχὴ εἰς τὴν θεῖαν αὐτοῦ ὑπόστασιν. Τοιοῦτου εἶδους τελεουργίαι, ὡς οἱ λεγόμενοι «διασπασμοί», ἦσαν συνήθεις εἰς τὴν διονυσιακὴν λατρείαν, ὅπου αἱ βάκχαι ἢ μαινάδες, εἰς φρενήρη κατάστασιν εὐρισκόμεναι, κατέτρωγον διασπᾶσαι τὰς σάρκας τοῦ ὡς θεοῦ θεωρουμένου θύματος.

Τὰ εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ, τοὺς διαφόρους ἀποθέτας καὶ τὰς ἀποθήκας του ἀνευρεθέντα σκευὴ εἰκονογραφοῦν τὴν χρησιμοποιομένην εἰς τὰς τελετουργίας σκευήν. Αἱ ἴδιαι αἱ τελεουργίαι ἀπεικονίζονται εἰς πολλὰς θρησκευτικὰς παραστάσεις, μάλιστα ἐπὶ μικροτεχνικῶν ἔργων, ὡς σφραγιδολίθων καὶ σφραγιστικῶν δακτυλίων καὶ εἰς τὰ ἐπὶ πηλοῦ ἀποτυπώματά των, τῶν ὁποίων παμπληθῆ δείγματα ἔφερον εἰς φῶς αἱ παλαιότεραι ἀνασκαφαὶ τῆς Ζάκρου, ὡς ἐπίσης καὶ τῶν ἄλλων ἀνακτορικῶν κέντρων. Εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας οἱ ἱερεῖς εἰκονίζονται βαστάζοντες ἱερὰ σύμβολα, διπλοῦς πελέκεις καὶ λιθίνας ἱερὰς διπλᾶς σφύρας, τῶν ὁποίων θαυμαστὰ περίτεχνα παραδείγματα ἀνευρέθησαν, ὡς εἶδομεν, ἐντὸς τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου.

Φυσικὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς ποίου εἶδους ἦσαν αἱ τελεουργίαι, αἱ ὁποῖαι ἐλάμβανον χώραν εἰς τὰς μεγάλας ἐπισήμους αἰθούσας τῆς δυτικῆς πτέρυγος. Ἡ ἀνεύρεσις ὅμως δύο ἐκ τῶν πολυτιμωτέρων τελετουργικῶν σκευῶν, τοῦ ρυτοῦ ὑπὸ μορφήν κεφαλῆς ταύρου καὶ τοῦ ἀναγλύφου ρυτοῦ μὲ τὴν παράστασιν τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς, εἰς τὴν μεγαλυτέραν τούτων, τὴν γνωστὴν ὡς κιονωτὴν Αἰθούσαν τῶν τελετουργιῶν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς γεγονός ἀνευ ἰδιαιτέρας σημασίας. Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ γειτονικοῦ διαμερίσματος ὡς Αἰθούσης συμποσίων δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν τελετουργικὴν χρησιμοποίησίν της, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἱερὰ συμπόσια καὶ δεῖπνα συχνὰ ἐσχετίζοντο μὲ τὰς ἱερὰς τελετουργίας. Εἰς ταῦτα ἐγίνετο κατανάλωσις τῶν ὑπολειμμάτων τῶν θυμάτων τῶν θυσιῶν καὶ πόσις καθαγιασθέντος οἴνου. Ἡ κατανάλωσις ἄλλως τοῦ ποτοῦ τούτου στενῶς συνεδέθη μὲ τὴν διονυσιακὴν λατρείαν, τῆς ὁποίας αἱ ρίζαι ἀναζητοῦνται σήμερον εἰς τὴν μινωικὴν Κρήτην.

Περίεργον εἶναι ὅτι εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου δὲν ἀνεκαλύφθησαν, ὡς εἰς τὰ ἄλλα ἀνάκτορα, κρύπται μὲ τετραγωνικοὺς στύλους κατὰ τὸ μέσον αὐτῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐγένετο μυστικὴ ἱεροτελεστία δι' αἱματηρῶν καὶ ἀναιμάκτων προσφορῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ἀναγκαίως οὐσιαστικὴν διαφορὰν περὶ τὸ τελετουργικόν. Δὲν ἀποκλείεται διὰ τοιούτου εἶδους προσφορὰς νὰ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὴν Ζάκρον οἱ ὑπόγειοι χῶροι, ὅπου ἀνέβλυζε τὸ ὕδωρ εἰς τὴν κτιστὴν κρήνην καὶ τὸ ἐντὸς θαλάμου φρέαρ. Ἐκεῖ πράγματι ἀνευρέθησαν πολλὰ λείψανα προσφορῶν, ἀλλὰ δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διακριβωθῇ ἂν αἱ προσφοραὶ αὗται ἐγένοντο κανονικῶς ἢ μόνον δι' ἐξευμενισμόν τῆς θεότητος, ὅταν προέκυπτεν ἐναργὴς πλέον ὁ ἐπικείμενος κίνδυνος ἐκ τοῦ ὑποχθονίου κόσμου. Ὅπωςδὴποτε ἡ λατρεία εἰς τὰς κρύπτας φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἄσχετος μὲ τὰς χθονίας θεότητας, ἂν τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τοὺς ἀποθέτας τοῦ ἱεροῦ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ ἐκ φαγεντιανῆς εἰδῶλα τῶν θεοτήτων τῶν ὄφρων, παρὰ τὰς κρύπτας τῶν τετραγωνικῶν στύλων, ἀπέδιδον πράγματι, ὡς ἐπίστευεν ὁ Ἑβανς, θεότητας ὑπὸ τὴν χθονίαν αὐτῶν ιδιότητα.

Τὸ τριμερὲς ἱερὸν κορυφῆς, τὸ ὁποῖον ἀπεικονίσθη ἀναγλύφως εἰς τὸ λίθινον ρυτὸν ἐκ χλωρίτου ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως ἀναπαράστασιν ἀνακτορικοῦ ἰδρύματος, ὡς δεικνύει ἡ ἐξαιρετικῶς περίτεχνος μορφή του, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀπόδοσις του ἐφ' ἑνὸς τῶν καλυτέρων ἀνακτορικῶν τεχνουργημάτων. Ἀνακτορικὰ φαίνεται ὅτι ἦσαν τὰ ἱερὰ κορυφῶν, ὅσα εἶχον ἰδρυθῇ ἐφ' ὑψωμάτων γειτονικῶν τῶν ἄλλων μεγάλων ἀνακτόρων, ὡς τὸ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ὄρους τῆς Κνωσοῦ Ἰνιτοῦ (τοῦ σημερινοῦ Γιούκτα) καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἡλία τῆς περιοχῆς τῶν Μαλίων. Τὸ εἰς ἰδιαίτερον κεφάλαιον περιγραφέν ἱερὸν κορυφῆς τοῦ ρυτοῦ τῆς Ζάκρου θὰ ἔδει νὰ ἐσχετίζετο ἀμέσως μὲ τὸν θρησκευτικὸν βίον τοῦ ἀνακτόρου. Εἶναι πιθανὸν ὅτι κατὰ τακτὰς ἡμέρας ὠργανοῦντο προσκυνήματα πρὸς τὸ ἱερὸν ὄρος. Θὰ ἐσχηματίζοντο τότε καὶ πομπαὶ προσκυνητῶν κομιζόντων δῶρα εἰς τὴν θεότητα, ὡς ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι παρεστάθησαν ἐπὶ ἀναγλύφων λιθίνων ρυτῶν ἐκ στεατίτου τῆς περιοχῆς τῆς Κνωσοῦ. Εἰς ἑν τούτων εἰκονίσθη ἡ ἀπόθεσις τῶν προσφορῶν ἐντὸς κανίστρου ἀποκειμένου ἐντὸς τοῦ θαλάμου τοῦ ἱεροῦ. Ἀτυχῶς, τῶν περισσοτέρων ἐσώθησαν μόνον τεμάχια. Ἀνάλογα προσκυνήματα θὰ ὠργανοῦντο καὶ πρὸς τὰ ἱερὰ σπήλαια, ὅπου ἐπιστεύετο ὅτι διέμεναν ἡ χθονία θεότης. Ἀλλὰ περὶ τούτων εἴμεθα ἀνεπαρκῶς πληροφορημένοι.

Πολὺ ὀλίγα εἰδῶλια, εἰς τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναγνωρισθοῦν μορφαὶ τῆς θεότητος, ἀνευρέθησαν εἰς τὴν Ζάκρον, γενικά τινα ὅμως πορίσματα περὶ τοῦ χαρακτῆρος ταύτης θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαγάγῃ τις ἐκ διαφόρων παραστάσεων. Θρησκευτικαὶ σκηναὶ ἀπεικονίζονται εἰς σειρὰς σφραγισμάτων, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὁποίων ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ

Hogarth κατὰ τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ χώρου κατὰ τὸ ἔτος 1901. Αἱ σκηναὶ αὗται ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ πάνθεον τῆς Ζάκρου δὲν ἦτο διάφορον ἐκείνου τῶν ἄλλων μινωικῶν κέντρων τῆς νεοανακτορικῆς ἐποχῆς. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ δαιμονικὸς κόσμος εἶναι ἐδῶ πολὺ ποικιλώτερος, δημιουργῶν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἦτο προῖδὸν ἐφιαλτικῆς φαντασίας. Πολλοὶ ἐπιστήμονες ἐπίστευσαν ὅτι ἡ πολυμορφία αὕτη τῶν δαιμόνων εἰς τὰς παραστάσεις ἀπέβλεψεν ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ καταστοῦν ἀνεπανάληπτοι οἱ σφραγιστικοὶ τύποι. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται πολὺ πιθανόν, ἀφοῦ οἱ τύποι τῶν δαιμόνων φαίνεται ὅτι διέπονται ἀπὸ πίστεις κοινὰς δι' ὁλόκληρον τὸν μινωικὸν κόσμον.

Τὸ μινωικὸν πάνθεον περιορίζετο προφανῶς εἰς ὀλίγας μόνον μορφάς, ἐμφανιζομένας ὅμως ὑπὸ διαφόρους ἐκφάνσεις. Τὰ περιπτάμενα ἄνω τῶν κεράτων ἢ ἐπ' αὐτῶν ἐπικαθήμενα πτηνὰ ἐκφράζουν, ὡς πιστεύεται, τὴν ἐπιφάνειαν τῶν δύο θεοτήτων ὑπὸ τὴν οὐρανίαν αὐτῶν μορφήν. Ἡ θεὰ τῆς γῆς, ἡ ὁποία κρατεῖ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς τοῦ ζωικῶν βασιλείου, ἐμφανίζεται ὡς «Πότνια θηρῶν» δαμάζουσα τοὺς αἰγάγρους, τὰ εὐκίνητα καὶ δυσκόλως ἐξημερούμενα ἐκεῖνα ζῷα τῶν κρητικῶν ὁρέων. Ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ διαδήματος τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη ἡ ἐξουσία τῆς «Ποτνίας τῶν αἰγάγων» καὶ ἐπὶ τοῦ βασιλείου τῆς θαλάσσης ἐξεφράσθη μὲ τὴν παράθεσιν ὀκταπόδων. Συνοδὰ ζῷα τῆς θεότητος ἦσαν ἐπίσης αἱ λέαιναι καὶ οἱ αἴλουροι καὶ διὰ τοῦτο ρυτὰ ἐκ φαγεντιανῆς καὶ πηλοῦ τῆς Ζάκρου κατεσκευάσθησαν εἰς τὴν μορφήν τῶν κεφαλῶν τῶν ζώων τούτων. Δὲν ἐσώθησαν εἰς τὴν Ζάκρον παραστάσεις τῆς θεᾶς μὲ τοὺς ὄφεις, ἀποδίδουσαι αὐτὴν ὑπὸ τὴν χθονίαν αὐτῆς μορφήν ἢ μὲ τὴν ιδιότητα αὐτῆς ὡς προστάτιδος τοῦ οἴκου· τοῦτο ὅμως ὀφείλεται ἴσως μόνον εἰς τὴν τύχην τῶν ἀνακαλύψεων.

εἰκ. 128

Ἡ ἱερότης τοῦ ταύρου, ἐκπροσωποῦντος ἴσως τὸν ἄρρενα γονιμοποιὸν θεόν, ἐγένετο ἐμφανὴς καὶ ἐνταῦθα μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς μορφῆς τῆς κεφαλῆς ταύρου δι' ὠρισμένα ρυτὰ ἐκ χλωρίτου, φαγεντιανῆς ἢ πηλοῦ. Πολὺ μικρὸν πῆλινον ἀνδρικὸν εἰδῶλιον φαίνεται ὅτι φέρει κέρατα, ὡς τὸ χαλκοῦν εἰδῶλιον τοῦ κερασφόρου θεοῦ (Κεραιάτου) τῆς Ἐγκωμῆς τῆς Κύπρου.

Ἡ τελετουργία τοῦ κύκλου τῆς βλαστήσεως ἀντανακλᾷται εἰς ὠρισμένας παραστάσεις, ὡς ἐκείνην τοῦ ἱεροῦ δένδρου τὸ ὁποῖον σκιάζει τὸν βωμὸν ἐντὸς τοῦ τεμένους τοῦ παρισταμένου ἐπὶ τοῦ ρυτοῦ τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς καὶ τὴν ἄλλην ἐπὶ σφραγιδολίθου, τοῦ βωμοῦ τῆς βλαστήσεως, ἔχοντος βούκρανον ἄνω αὐτοῦ. Ὡρισμένοι τελετουργικαὶ πρόχοι καὶ ἀμφορεῖς μὲ εὐρέως ἐλισσόμενας λαβὰς εἶναι ἀπαράλλακτοι πρὸς τὰ παρασταθέντα ἐπὶ σφραγιδολίθων σκευή, συμβολίζοντα τὴν ζωογόννησιν τῆς βλαστήσεως διὰ τῆς ἀρδεύσεως. Πυκνὴ βλάστησις καλύπτει συμβολικῶς διακοσμοῦσα

τὸν ὠραῖον ἐκ χαλκοῦ πέλεκυν, ὅστις ἀνεκαλύφθη ἐντὸς μιᾶς τῶν θηκῶν τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ. Φυτικά θέματα ἀπέδωσαν ὀλογλύφως ἢ ἀναγλύφως ἀντικείμενα ἐκ φαγεντιανῆς, χρησιμοποιηθέντα ἴσως διὰ τὴν ἐπικόσμησιν τοῦ βωμοῦ, ἀφοῦ καὶ ταῦτα ἀνευρέθησαν μετὰ τῶν ἄλλων ἱερῶν σκευῶν καὶ συμβόλων ἐντὸς τοῦ θησαυροφυλακίου· ἄλλαι ἀντίστοιχοι φυτικά καὶ διακοσμήσεις ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῶν θησαυροφυλακίων τοῦ ἱεροῦ εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ, σχετιζόμεναι ἴσως μὲ τὴν θεὰν τῆς βλαστήσεως.

Γενικῶς φαίνεται ὅτι ὁ βίος εἰς τὴν Ζάκρον, ὡς καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἀνακτορικά κέντρα, εἶχε βαθέως διαποτισθῇ μὲ πνεῦμα θρησκευτικότητος ὡς εἰς τὴν Κνωσόν. Ἡ ὀργάνωσις τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου ἡδραιούτο ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῆς βαθείας πίστεως, ἢ ὁποία ἀπετέλει ἄρρηκτον δεσμὸν μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως. Ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις ταύτας εἶδος θεοκρατικοῦ συστήματος θὰ ἀπετέλει τὴν καλυτέραν ἐγγύησιν διὰ τὴν ἑναρμόνισιν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς θεότητος, τῶν ἡγετῶν ἐκπροσώπων αὐτῆς καὶ τῶν ὑπηκόων αὐτῶν. Αἱ νέαι προελθοῦσαι εἰς τὴν Ζάκρον ἐνδείξεις ἐπιβεβαιοῦν οὕτω τὰς σχετικὰς ἀπόψεις τοῦ Ἑβανς. Πολλὰ ὅμως ἀπομένουν σκοτεινὰ σημεῖα, χρήζοντα περαιτέρω διαφωτίσεως, ἵνα καταστῇ σαφέστερον νοητὸς ὁ τρόπος λειτουργίας ἐνὸς τοιούτου συστήματος. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ προσέφερεν ἴσως ἱκανὰ ἢ ἀποκρυπτογράφησις καὶ ἐρμηνεία τῶν κειμένων τοῦ ἀρχείου τοῦ ἱεροῦ τῆς Ζάκρου ἐν ἀντιπαράβολῃ μὲ τὰ πολυπληθέστερα παρόμοια κείμενα ἐξ Ἀγίας Τριάδος.

Καταστροφαι̐ καὶ παραδόσεις

31. Ἡ πρώτη καταστροφή

Ἐκ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης σαφῶς προέκυψεν ὅτι τὸ νέον ἀνακτορικὸν κέντρον τῆς Ζάκρου ὑπέστη δύο μεγάλης ἐκτάσεως καταστροφάς, τῶν ὁποίων ἡ τελευταία ἔθεσεν ὀριστικῶς τέρμα εἰς τὴν ζωὴν τῆς πόλεως ὡς ἀνακτορικοῦ κέντρου. Μετὰ ταύτην τὰ ἀνάκτορα δὲν ἀνωκοδομήθησαν ἐκ νέου καὶ ἡ πόλις ἐγκατελείφθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Συμπτωματικὴ σποραδικὴ ἐγκατάστασις ἐπραγματοποιήθη μόνον εἰς τινα σημεῖα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἡρειπωμένων οἰκιῶν κατὰ τὴν προκεχωρημένην μετανакτορικὴν περίοδον. Ἀντιθέτως, μετὰ τὴν πρώτην καταστροφὴν τόσον τὰ ἀνάκτορα ὅσον καὶ αἱ οἰκίαι ἀνωκοδομήθησαν ἄνευ οὐδεμιᾶς οὐσιαστικῆς μεταβολῆς τοῦ γενικοῦ σχεδίου αὐτῶν καὶ ἡ ζωὴ συνεχίσθη ὡς καὶ προηγουμένως. Εἰς τὸ ἀνάκτορον ὠρισμένα μόνον τμήματα ἐπεχώσθησαν, ἵνα γίνῃ ἀνοικοδόμησις εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ἢ ἵνα ἐπεκταθοῦν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην οἱ βασιλικοὶ κῆποι. Αἱ χρονολογίαι τῶν καταστροφῶν ἐβεβαιώθησαν ἐκ τῆς ἀνευρεθείσης εἰς τὰ δάπεδα μετὰ τῶν λειψάνων τοῦ καταστροφικοῦ στρώματος κεραμεικῆς. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις τὰ λείψανα ταῦτα ἐσφραγίσθησαν τρόπον τινὰ ὑπὸ τὰ νέα κατασκευασθέντα δάπεδα, οὕτως ὥστε νὰ διαχωρίζονται σαφέστατα τὰ ἐπάλληλα στρώματα. Ἡ κεραμεικὴ κατὰ τὸν χρόνον τῆς πρώτης καταστροφῆς ἦτο ἡ χαρακτηριστικὴ τῶν περὶ τὸ 1500 π.Χ. χρόνων (τοῦ τέλους τῆς Ὑστερομινωικῆς ΙΑ), ὡς αὕτη εἶχε περιγραφῇ ὑπὸ τοῦ Ἑβανς καὶ τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν καὶ χρονολογηθῇ μὲ βάσιν ἀντιστοιχίας καὶ συγχρονισμοὺς μὲ τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἀνατολήν. Κατὰ τὴν πρώτην λοιπὸν φάσιν τὸ ἀνάκτορον δὲν εἶχε διανύσει βίον μακρότερον τοῦ ἑνὸς αἰῶνος. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ καταστροφικοῦ στρώματος ἀνῆκεν εἰς τὴν ὥριμον φάσιν τοῦ φυσιοκρατικοῦ ρυθμοῦ, ἀποδεικνυομένου οὕτω ὅτι τὸ νέον ἀνάκτορον εἶχεν οἰκοδομηθῇ περὶ τὸ 1600 π.Χ. Περὶ τῶν παλαιότερων οἰκισμῶν καὶ τοῦ παλαιότερου ἀνακτόρου, ὡς καὶ περὶ τῶν διαδοχικῶν καταστροφῶν τούτων, ἐγένετο ἤδη ἀνωτέρω λόγος.

Ἐβεβαιώθη νῦν ὅτι ἡ πρώτη καταστροφὴ τοῦ νεοανακτορικοῦ κέντρου τῆς Ζάκρου εἶχεν ἐπέλθει κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον εἶχον καταστραφῇ καὶ τὰ λοιπὰ μινωικὰ κέντρα. Τοιούτου εἶδους γενικὴ κατα-

στροφή θὰ ὤφείλετο πιθανώτατα εἰς τὰ αὐτὰ αἷτια. Ὅχι μόνον πάντα τὰ μινωικὰ ἀνάκτορα εἶχον καταστραφῇ ταυτοχρόνως, ἀλλὰ καὶ ἀνφοδομήθησαν εὐθὺς ἀμέσως, χωρὶς πολὺ μεγάλας μεταβολάς. Ἄν καὶ καθολικὴ ἡ καταστροφή, δὲν ἦτο, φαίνεται, τόσον μεγάλης κλίμακος ὅσον ἐκείνη ἡ ὁποία εἶχε καταστρέψει τὰ παλαιότερα ἀνακτορικά καὶ ἄλλα κέντρα περὶ τὸ 1700 π.Χ. Ὁρισμένοι ἀγροικίαι καὶ ἐπαύλεις, ὡς αἱ τῆς Ἀμνισοῦ, τοῦ Βαθυπέτρου, τῆς Μητροπόλεως Γόρτυνος, αἱ τέσσαρες τῆς περιοχῆς Σητείας, ἀσφαλῶς καὶ ἄλλαι, δὲν ἀνφοδομήθησαν πλέον, ἀλλ' εἰς τὰ λοιπὰ κέντρα ἡ ζωὴ συνεχίσθη εἰς τὰ ἐπανοικοδομηθέντα κτήρια τῶν πόλεων, ἀνακτόρων, ἀγροικιῶν κλπ. Πανταχοῦ διεπιστώθησαν ἀνάλογα φαινόμενα συνοδεύσαντα τὴν καταστροφήν καὶ αἱ ἀνοικοδομήσεις ἐγένοντο κατ' ἀνάλογον τρόπον. Τοῦτο καθιστᾷ ὅλως ἀπίθανον καὶ ἀπαράδεκτον ὅτι πολλαὶ ὅμοιαι καταστροφαι συνέβησαν εἰς βραχὺ χρονικὸν διάστημα ἐξ ὅλως συμπτωματικῶν γεγονότων, ὡς πυρκαϊῶν, ἐσωτερικῶν ταραχῶν, πειρατικῶν αἰφνιδιασμῶν ἢ ἐχθρικῶν ἐπιθέσεων. Πολὺ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι αἱ καταστροφαι πάντων τῶν κέντρων ὤφείλοντο εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Θὰ ἀπέκλινέ τις ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ παραδεχθῇ μίαν καταστροφήν ἐκ γεωλογικῶν αἰτίων, πιθανῶς ἐκ καταστρεπτικῶν σεισμῶν. Ἐπιβεβαίωσις ὅμως τῆς ὑποθέσεως ταύτης θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ μόνον διὰ τῆς λεπτομεροῦς καὶ ἐνδελεχοῦς ἐξετάσεως τῶν ἰχνῶν τὰ ὁποία ἄφησαν τὰ συνακόλουθα φαινόμενα καὶ γεγονότα. Ἀτυχῶς αἱ εἰς ἑκτασιν γενόμεναι ἐπὶ τῶν αὐτῶν χώρων ἀνοικοδομήσεις κατέστησαν δυσχερῇ τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν στοιχείων τούτων, μάλιστα κατὰ τὴν περίοδον τῶν πρώτων μεγάλων ἀνασκαφῶν, ὁπότε αἱ μέθοδοι ἐρεῦνης καὶ ἀποτυπώσεως ἦσαν λίαν ἀτελεῖς.

Ὁ ἴδιος ὁ Ἑβανς προσεπάθησε διὰ συμπληρωματικῶν ἐρευνῶν καὶ νέων παρατηρήσεων νὰ καθορίσῃ τὰ αἷτια τῶν καταστροφῶν. Μετὰ τὸν καταστρεπτικὸν μάλιστα σεισμὸν τοῦ 1926, ὁ ὁποῖος ἐπληξεν ἰδίως τὴν κεντρικὴν Κρήτην, καὶ τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος εὕρισκόμενος τότε εἰς τὴν Κνωσοῦ ἐζησε, διετύπωσε τὴν ἄποψιν ὅτι αἱ κύριαι καταστροφαι ὤφείλοντο εἰς σεισμικὰ αἷτια. Προσῆγαγε τότε ὀλόκληρον σειρὰν ἐνδείξεων ἐκ τῆς Κνωσοῦ, ὡς ἐκτοπίσεις καὶ ἐκσφενδονίσεις εἰς σημαντικὴν ἀπόστασιν μεγάλων ὀγκολίθων, καταρρεύσεις τοίχων κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ δικαιολογηθῇ μόνον ἐξ ἰσχυρῶν σεισμικῶν δονήσεων κ.ἄ. Ἀνάλογοι ἐνδείξεις προέκυψαν καὶ διὰ πολλὰ ἄλλα μινωικὰ κτήρια, καταστραφέντα κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰς ἄλλους τόπους, καὶ τοῦτο ἤρχετο εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἐκδοχῆς τοῦ Ἑβανς. Εἰς ὠρισμένας ὅμως περιπτώσεις ἐδημιουργεῖτο τὸ πρόβλημα εἰς ποίαν ἀκριβῶς τῶν διαδοχικῶν σεισμικῶν καταστροφῶν ὤφείλετο ἡ κατάχωσις τῶν κυρίων ἀποθετῶν. Ὁ Ἑβανς λ.χ. καθώρισεν ὅτι ἡ σεισμικὴ καταστροφή, κατὰ τὴν ὁποίαν κατεχώσθησαν τὰ Temple Repositories, οἱ ἀποθέται τοῦ μυχοῦ τῶν ἀγγείων τῶν κρίνων, τῶν

οἰκιῶν τῶν καταπεσόντων ὀγκολίθων καὶ τῶν θυσιασθέντων βοῶν παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, ἦτο ἡ τῶν περὶ τὸ 1600 π.Χ. χρόνων. Νεώτερα κριτήρια ὅμως καὶ ἡ σύγκρισις τῆς κεραμεικῆς τῶν ἀποθετῶν πρὸς ἄλλας ἀκριβέστερον χρονολογημένας ομάδας, μάλιστα τῆς Θήρας, εἰς τὰς ὁποίας ἐμφανίζονται οἱ μεταβατικοὶ ἀπὸ τῆς μεσομινωικῆς εἰς τὴν ὑστερομινωικὴν ἐποχὴν ρυθμοί, καθιστοῦν πιθανώτερον ὅτι πρόκειται περὶ τῆς καταστροφῆς, ἡ ὁποία συνέβη περὶ τὸ 1500 π.Χ.

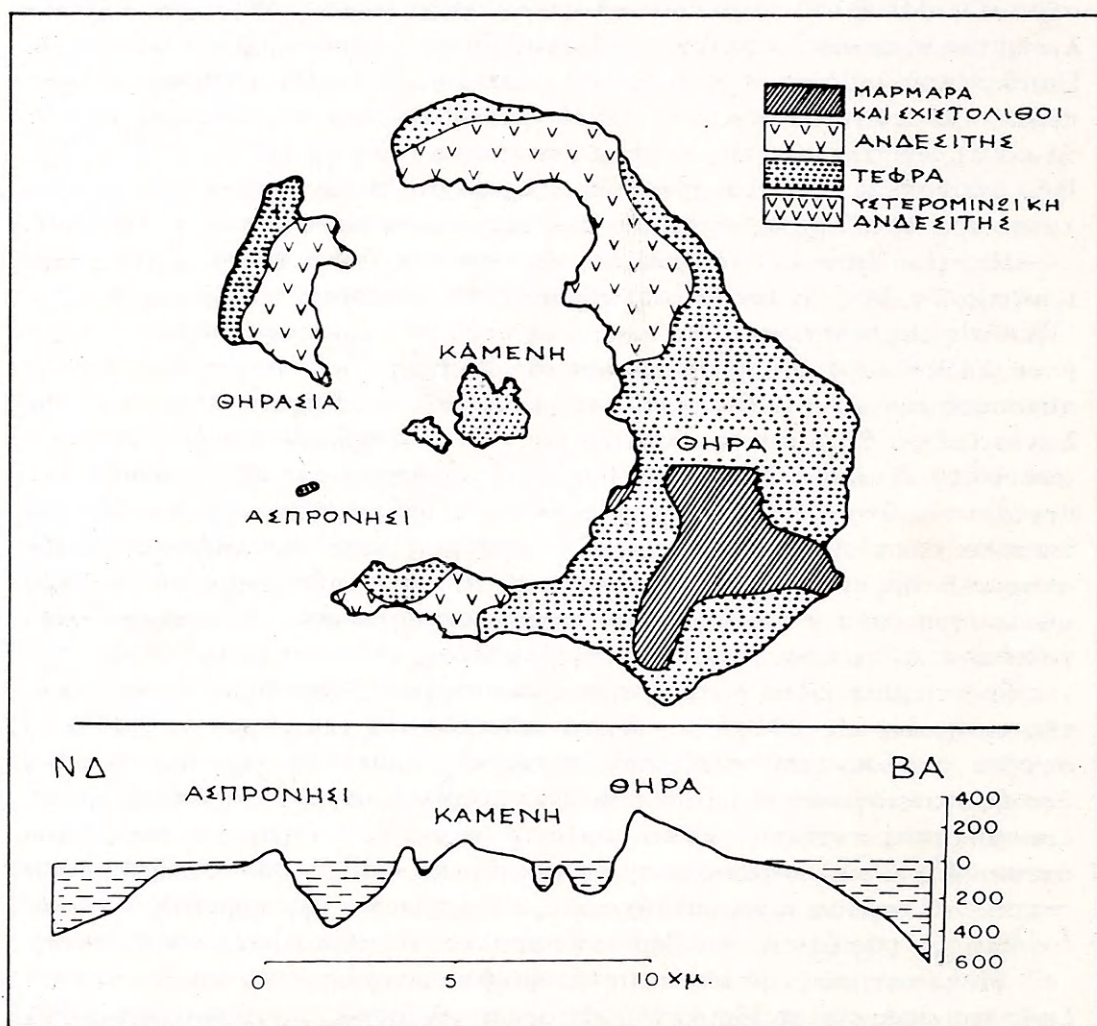
Τὸ θέμα εἶναι ἐξόχως σημαντικόν, ἀφοῦ ἐκ τῆς χρονολογικῆς ταύτης διευκρινήσεως ἐξαρτᾶται ἡ ἀκριβεστέρα χρονολόγησις τῆς μεγάλης ἀνοικοδομήσεως (New Era) εἰς τὴν Κνωσὸν καὶ εἰς τὰ ἄλλα μεγάλα ἀνακτορικά κέντρα, ἡ ὁποία ἐπηκολούθησεν εἰς τὴν μεγάλης κλίμακος καταστροφὴν. Μὲ βάσιν τὸν χρονολογικὸν καθορισμὸν τοῦ Ἐβανς ἐχρονολογήθησαν αἱ καταστροφαὶ αἱ ἐπισυμβᾶσαι εἰς ἄλλα κτήρια, ὅπως εἰς τὴν ἔπαυλιν τοῦ λιμένος τῆς Κνωσοῦ Ἀμνισοῦ, ὅπου ἀνευρέθησαν αἱ λαμπραὶ τοιχογραφίαι τῶν κρίνων μὲ τὰ τριπλᾶ στελέχη, ἀκριβῶς ὁμοίων πρὸς τὰ κρίνα τῶν ἀγγείων τῆς Κνωσοῦ, καὶ μαγειρικά σκευῆ ὅμοια πρὸς τὰ τῶν ΒΑ. ἀποθηκῶν τοῦ κνωσιακοῦ ἀνακτόρου, αἱ ὁποῖαι κατεχώσθησαν, πάντοτε κατὰ τὸν Ἐβανς, κατὰ τὴν σεισμικὴν καταστροφὴν περὶ τὸ 1600 π.Χ.

Εἰς τὴν Ἐπαυλιν τῶν κρίνων τῆς Ἀμνισοῦ ὁ ἀνασκάψας, ἔφορος τότε Κρήτης, Σπ. Μαρινᾶτος διεπίστωσε μεγάλας ἐκτοπίσεις τῶν ἐκ πώρου ὀγκολίθων εἰς τὰς κρηπίδας τῶν τοίχων, παρετήρησεν ὅμως ἐκεῖ καὶ ἄλλα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα διὰ πρώτην φορὰν τὸν ὠδήγησαν εἰς τὸ νὰ συσχετίσῃ τὴν καταστροφὴν μὲ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας (τῆς σημερινῆς Σαντορίνης). Ἐξηκρίβωσε δηλαδὴ ὅτι εἰς τὴν ἐπίχωσιν τὴν ἀμέσως καλύψασαν τὰ ἐρείπια ὑπῆρχεν ἄφθονος κίσηρις, τῆς ὁποίας ἡ ἡφαιστειακὴ προέλευσις ἦτο ἀδιαμφισβήτητος. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ ὑλικὸν τοῦτο δὲν ἀπετέλει ὀλόκληρον στῶμα, ὡς ὁ ἀνασκαφεὺς μετὰ τινος ὑπερβολῆς παρέστησεν· ὑπῆρχεν ὅμως εἰς μεγάλην ποσότητα εἰς τὴν ἐπίχωσιν καὶ σημαντικὴ ποσότης τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ ἀνευρέθη ἀποθηκευμένη εἰς περίεργον πυργοειδὲς οἰκοδόμημα, γειτονικὸν τῆς ἐπαύλεως, τὸ ὁποῖον ἡρμηνεύθη ὡς πύργος φρυκτωρίας, εἶδος δηλαδὴ πρωτογόνου φάρου. Ὅπωςδὴποτε ἡ παρουσία τῆς κισήρεως εἰς τόσον μεγάλας ποσότητας ἀνὰ τὴν παραλίαν τῆς Ἀμνισοῦ θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως εἰ μὴ μόνον ἐκ τῆς μεταφορᾶς τῆς ὑπὸ ἡφαιστειογενῶν κυμάτων ἀπὸ τὴν νῆσον Θήραν, ἐξ ἀποστάσεως δηλαδὴ ἑβδομήκοντα περίπου μιλίων, ἀμέσως μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἐκεῖ ἡφαιστείου. Κατὰ τὸν ἀνασκάψαντα εἰς τὸ μέγεθος καὶ τὴν βιαιότητα τῶν ἡφαιστειακῶν κυμάτων ὠφείλετο ὄχι μόνον ἡ ἐρήμωσις τῆς Ἀμνισοῦ, ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρου τῆς ζώνης τῶν βορείων παραλίων εἰς μέγα βάθος ἀπὸ τῆς ἀκτῆς.

Μετὰ τὴν μελέτην τῶν καταστροφικῶν φαινομένων τῆς ἀναλόγου ἐκρήξεως τοῦ ἡφαιστείου Κρακατάο εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Σούνδης τὸ ἔτος 1883,

ὁ καθηγητὴς Μαρινᾶτος συνεπλήρωσε τὴν θεωρίαν του (1939) καὶ ἐχρονολόγησε τελικῶς τὴν μεγάλῃς ἐκτάσεως καταστροφὴν τῶν μινωικῶν κέντρων εἰς τοὺς περὶ τὸ 1520 π.Χ. χρόνους.

129. Γεωλογικὸς χάρτης τῆς Θήρας.

32. Τὸ ἡφαίστειον τῆς Θήρας καὶ οἱ ἐκεῖ ταφέντες μινωικοὶ οἰκισμοὶ

Ἡ Θήρα εἶναι ἡ νοτιωτέρα τῶν Κυκλάδων καὶ οὕτω ἡ πλησιεστέρα τούτων πρὸς τὴν Κρήτην, εὐρισκομένη εἰς ἀπόστασιν 120 περίπου χιλιομέτρων. Τὸ ἡφαίστειον ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐν δράσει· ἡ πλέον πρόσφατος μεγάλη ἔκρηξις αὐτοῦ ἐγένετο τὸ ἔτος 1926, μικρότεραι ὅμως ἐκρήξεις συνέβησαν κατὰ τὰ ἔτη 1928, 1939 καὶ 1950. Οὐδείς ὅμως θὰ ὑπέθετεν ὅτι ἐκρήξεις τοῦ ἡφαιστείου τούτου θὰ ἠδύναντο νὰ ἔχουν ἐξόχως καταστρεπτικὰς συνεπείας διὰ τὴν Κρήτην καὶ τὴν κατὰ τὸ νότιον Αἰγαῖον περιοχὴν, ἂν οἱ γεωλόγοι δὲν εἶχον ἐξακριβώσει ὅτι τὸ ἡφαίστειον ἀνῆκεν εἰς τὸ εἶδος τῶν *caldeira* καὶ ὅτι ἔσχε περιοδικὰς ἐκρήξεις κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους μὲ ἀφαντάστως καταστρεπτικὰς ἐπιπτώσεις.

Ἀρχικῶς ἡ Θήρα ἦτο νήσος κυκλικὴ δισκοειδής, μὲ μικρὰ ὑψώματα ἀποτελούμενα ἐκ μεταμορφικῶν σχηματισμῶν μαρμάρου καὶ σχιστολίθου, οἱ ὅποιοι διακρίνονται εἰσέτι εἰς ὠρισμένας περιοχάς. Κατὰ τὸ τέλος τῆς Τριτογενοῦς περιόδου μετεσχηματίσθη αὕτη διὰ διαδοχικῶν ἐκρήξεων καὶ ἐκαλύφθη βαθμιαίως ὑπὸ λάβας. Εἰς ὠρισμένας περιοχάς ἐδημιουργήθη τότε γόνιμον ἔδαφος καὶ τὰ νέα ἐδάφη προσεῖλκυσαν οἰκιστάς, οἱ ὅποιοι ἔκτισαν συνοικισμοὺς εἰς διάφορα σημεῖα τῆς εἰσέτι τότε κυκλικῆς νήσου. Τὰ ἀνευρεθέντα λείψανα ἀπέδειξαν ὅτι οἱ οἰκισμοὶ οὗτοι ἦσαν μινωικοὶ τὸν χαρακτήρα καὶ ὅτι ραγδαίως ἠὺδοκίμησαν ἀποκτήσαντες σημαντικὸν πλοῦτον διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας.

Ἄλλ' εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς ἐκόχλαζε τὸ πύρινον ρευστὸν μάγμα ἐτοιμον νὰ ἐκσφενδονισθῇ εὐθὺς ὡς εὕρισκε διέξοδον διὰ μέσου τοῦ φλοιοῦ ἐκ σκληρυνθείσης λάβης. Ὅταν τελικῶς ἐπῆλθεν ἡ ἔκρηξις τὸ μάγμα ἐξεσφενδονίσθη εἰς ἀφάνταστον ὕψος καὶ κίσηρις μετὰ σποδοῦ ἐκάλυψε τὴν νῆσον εἰς στρῶμα πάχους 30 - 60 μέτρων. Ἡ σποδός, παρασυρθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀνέμου διεσκορπίσθη εἰς τεραστίαν περὶ τὴν νῆσον ἑκτασιν καὶ ἔπεσε βαθμιαίως εἰς τὴν θάλασσαν ἢ ἐπὶ τῶν γειτονικῶν γαιῶν. Ὅχι πολὺ κατόπιν ἐπῆλθεν ἡ μεγαλυτέρα καταστροφή. Τὰ τοιχώματα τῆς τεραστίας ὑπογείας κοιλότητος, ἐκκενωθείσης τοῦ μάγματός της, ὑπεχώρησαν ὑπὸ τὴν τεραστίαν πίεσιν τῆς ὑπερκειμένης γῆς, καὶ ἡ θόλος κατεκρημνίσθη, ἐνῶ

εἰκ. 130

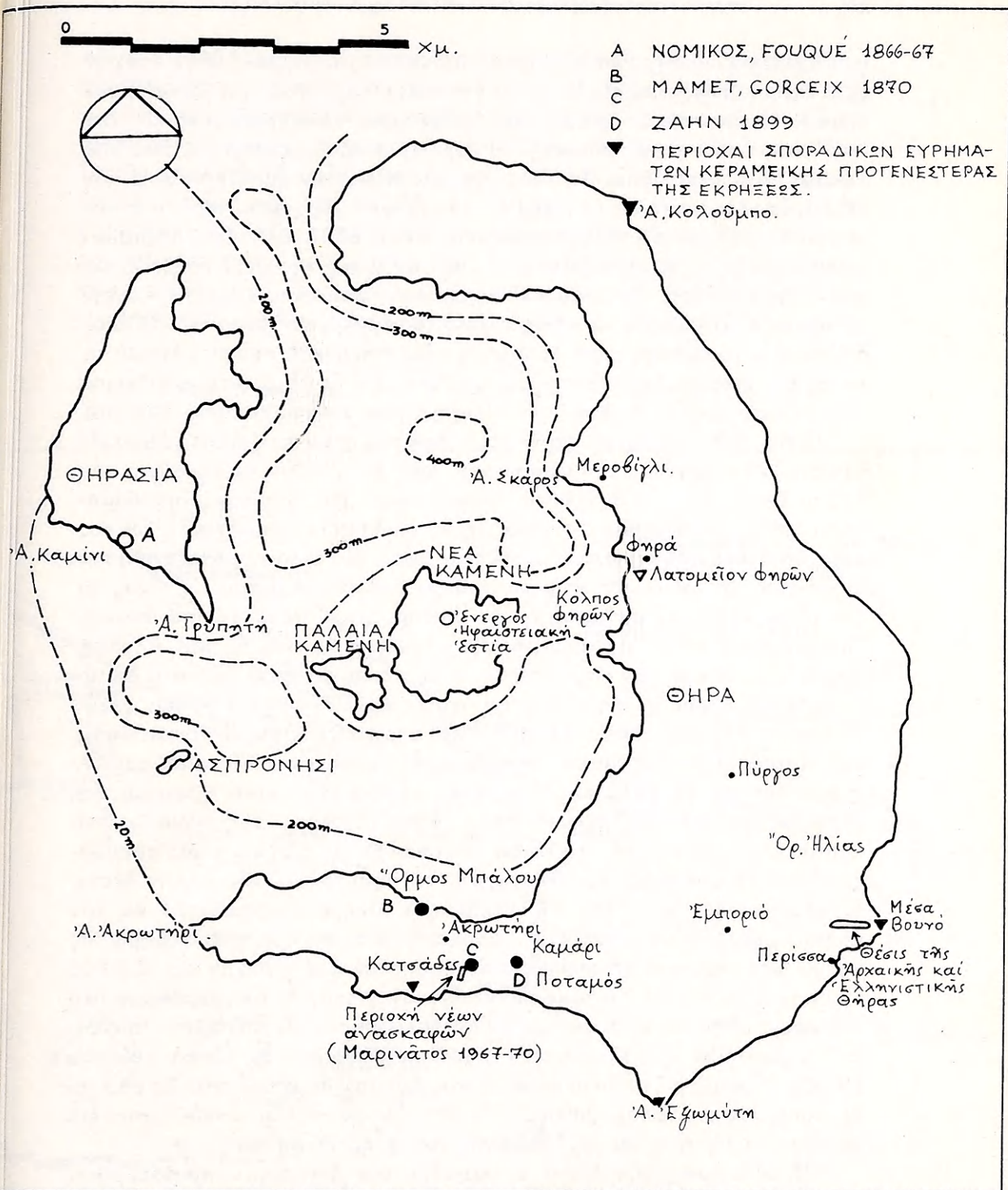
τὸ θαλάσσιον ὕδωρ εἰσέβαλεν ὀρμητικῶς, καταλαβὼν τὸν κενὸν χῶρον. Τὸ μεγαλύτερον κεντρικὸν τμήμα τῆς στρογγύλης νήσου κατεβυθίσθη οὕτῳ μὲ ἀποτελέσμα τὴν δημιουργίαν τῆς σημερινῆς caldeira μὲ τὸν διεσπασμένον κλοιὸν τῶν νήσων — τῆς Θήρας, τῆς Θηρασίας καὶ τοῦ Ἀσπρονησιοῦ — ἐκτάσεως 83 ὁλῶν τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Ἡ κατακρήμνισις τόσον μεγάλου ὄγκου γῆς καὶ ἡ εἰσροὴ τεραστίας ποσότητος ὕδατος ἐδημιούργησε καταπληκτικῶς ὑψηλὸν ἡφαιστειακὸν κῦμα — τσουνάμι κατὰ τὴν ἰαπωνικὴν ὀρολογίαν — τὸ ὁποῖον ἐκινήθη μὲ τόσον μεγάλην ταχύτητα καὶ ὀρμὴν, ὥστε νὰ διατηρήσῃ τὸ κύριον μέρος τῆς συντριπτικῆς του δυνάμεως ὅταν ἔφθασεν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Κρήτης.

Παλαιότεραι ἔρευναι ἐπὶ τῆς Θήρας

Ἡ γενικὴ χρονολογία τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας εἶχεν ἤδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου καθορισθῆ μὲ βάσιν τὴν ἐντὸς κτηρίων ὑπὸ τὴν τέφραν τοῦ ἡφαιστείου ἀνευρεθεῖσαν κεραμεικὴν. Τὰ πρῶτα κτήρια εἶχον ἤδη ἀναφανῆ τὸ 1860, ὅταν Γάλλοι μηχανικοὶ ἀνῶρυσσον ἐκ τῶν λατομείων τῆς Θηρασίας λευκὴν ἡφαιστειακὴν σποδὸν — γνωστὴν ὡς Θηραϊκὴν γῆν — χρήσιμον διὰ τὴν κατασκευὴν εἰδους σιμέντου, προοριζομένου διὰ τὰ ἔργα διανοίξεως τῆς διώρυγος τοῦ Σουέζ. Ἀφοῦ οὐδεὶς ἔδωκεν ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὰ ἔρεϊπια ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως, πολλὰ τούτων ἐθυσιάσθησαν, δι' ἄλλα ὅμως ἐλήφθη φροντίς νὰ διατηρηθοῦν εἰς καλὴν κατάστασιν, μὲ ὁλόκληρον τὴν ἐπὶ τόπου ἀνευρεθεῖσανσκευὴν των. Ἀκόμη καὶ ξύλινοι δοκοὶ εἶχον διατηρηθῆ ἀπηνθρακωμένοι εἰς τὴν θέσιν των καὶ εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις διεκρίνοντο τὰ δένδρα τῶν περιβαλλόντων τὰ κτήρια κήπων μὲ τοὺς κλάδους καὶ ἐνίοτε τὰ φύλλα των.

Τέλος τὰ ἔρεϊπια ἐκίνησαν τὴν περιέργειαν τοῦ ἰδιοκτῆτου τῶν λατομείων κ. Ἀλαφούζου, ὁ ὁποῖος ἐπέστησεν ἐπ' αὐτῶν τὴν προσοχὴν τοῦ δρ. Νομικοῦ, δικηγόρου ἐκ Θήρας καὶ τοῦ δρ. Χρηστομάνου, καθηγητοῦ τῆς Φυσικῆς καὶ Χημείας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν, τέλος δὲ τῶν μελῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Ἡ σημασία τῶν ἔρεϊπιων ἐγένετο τότε ἀντιληπτὴ καὶ μία πρόχειρος ἔρευνα διενηργήθη τὸ 1863, ἡ ὁποία ὅμως ἐπροχώρησε βραδύτατα λόγω ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν, αἱ ὁποῖαι προεκλήθησαν κυρίως ἐκ τῶν καταρρεόντων ὑλικῶν καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ κτήρια εὐρίσκοντο ὑπὸ στρῶμα κισήρεως τριάκοντα ὁλοκλήρων μέτρων.

Ὀλίγον κατόπιν, τὸ ἔτος 1866, συνέβη ἱκανῶς ἰσχυρὰ ἔκρηξις τοῦ ἡφαιστείου, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τινα ἔτη ἐξηκολούθησε νὰ εὐρίσκεται ἐν δράσει. Ὁ Γάλλος γεωλόγος Ferdinand André Fouqué ἀπεστάλη τότε ἀμέσως πρὸς ἐπιστημονικὴν παρακολούθησιν τῆς ἐκρήξεως καὶ διεξαγωγὴν παρατηρήσεων. Οὗτος κατενόησε τὴν μεγάλην σημασίαν τῶν ἀποκαλυπτομέ-

130. Θήρα, Θηρασία καὶ Καμένη, με ἔνδειξιν τῶν ἀνασκαφεισῶν θέσεων (ἡ Παλαιὰ Καμένη ἀνεδύθη ἐκ τῆς θαλάσσης μεταξὺ τῶν ἐτῶν 196 καὶ 157 π.Χ.: ἡ Νέα Καμένη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1701 καὶ 1711 μ.Χ.).

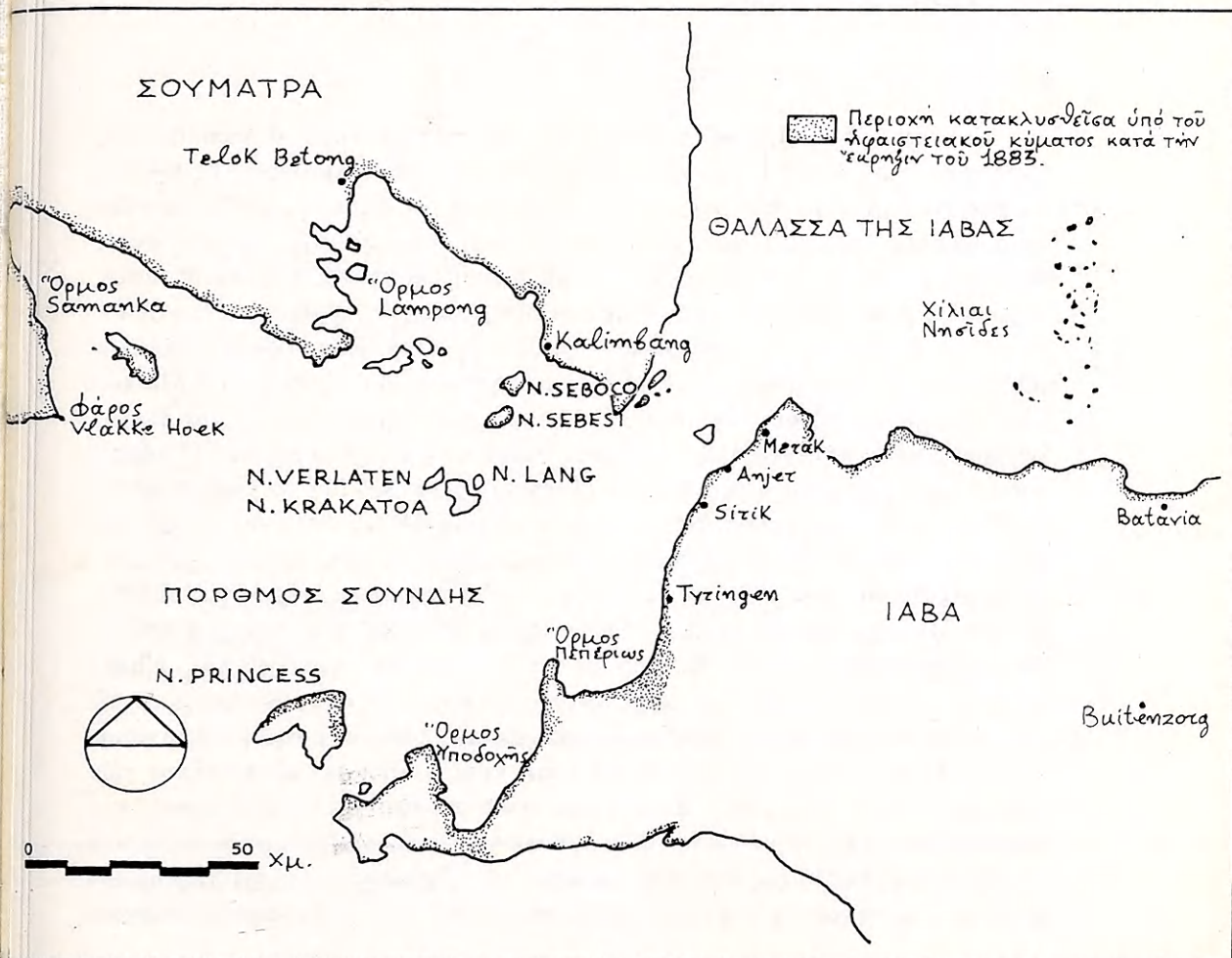
νων λειψάνων διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς παλαιᾶς ἐκρήξεως. Τὴν ἐποχὴν ὅμως ἐκείνην οὐδεὶς ἦτο εἰς θέσιν νὰ χρονολογήσῃ, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν, τὰ ἀνευρεθέντα κτήρια καὶ ἀντικείμενα. Ἡ ἐξερεύνησις εἰς τὴν Θηρασίαν, ὅπου εἶχον ἀναφανῆ τὰ πρῶτα κτήρια, ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Fouqué πολὺ ἐπικίνδυνος. Ἡ θέσις Ἀκρωτήρι εἰς τὴν κυρίαν νῆσον, τὴν Θήραν, ὅπου ἐφαίνετο ὅτι ὑπῆρχον ἐπίσης λείψανα ἀρχαιολογικά, ἦτο καὶ αὕτη κατακεχωσμένη ὑπὸ τὴν ἡφαιστειακὴν σποδόν, ἀλλ' ἦτο περισσότερον κατάλληλος δι' ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν, λόγῳ τῆς ἐκεῖ διαβρώσεως τῶν στρωμάτων ὑπὸ τῶν ὑδάτων διερχομένου χειμάρρου. Εἰς τὴν κοίτην τούτου ἦτο εὐκολώτερον νὰ φθάσῃ τις εἰς τὸ στρῶμα τῶν κτηρίων. Ὁ ἴδιος ὁ Fouqué κατῴρθωσε μάλιστα νὰ ἐξαγάγῃ διὰ προχείρου σκαφῆς ἀγγεῖα τινα καὶ δύο χρυσοὺς δακτυλίους. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦτο ἀρχαιολόγος ἔπεισε τὴν Γαλλικὴν Σχολὴν Ἀθηνῶν νὰ ἀναλάβῃ τὴν συστηματικωτέραν ἔρευναν.

Οἱ ἀρχαιολόγοι Mamet καὶ Gorceix ἀπεστάλησαν κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν Θήραν καὶ ἤρχισαν τὴν ἀνασκαφὴν, καθ' ὃν χρόνον αἱ ἐκρήξεις τοῦ ἡφαιστείου εὐρίσκοντο ἐν ὑφέσει. Ἀπεκάλυψαν τρία δωμάτια, οἰκοδομηθέντα ἐπὶ τῆς διαβεβρωμένης λάβας, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὸ ἀρχικὸν ἔδαφος τῆς νήσου πρὸ τῆς τεραστίας ἐκρήξεως, κατὰ τὴν ὁποίαν κατεχώσθησαν οἱ οἰκισμοί. Οἱ τοῖχοι τῶν κτηρίων τούτων ἔφθανον περίπου εἰς ὕψος τὰ δύο μέτρα καὶ ἦσαν σχετικῶς καλῶς διατηρημένοι· κατὰ χώραν ἀνευρέθησαν ἄφθονα σκευῆ, ἀγγεῖα, ἐργαλεῖα, σύνεργα ὕφαντικῆς καὶ ἀλιείας, λύχνοι κλπ., ὥς καὶ ἱκανὴ ποσότης ἀποθηκευμένων τροφῶν, μάλιστα δημητριακῶν καὶ ὀσπρίων. Ἀφθονα ἦσαν ἐπίσης τὰ ὀστᾶ τῶν οἰκοσίων ζώων. Οἱ ἐρευνηταὶ ἐπροχώρησαν ἀκολούθως διὰ στοῶν, ὅχι ἄνευ κινδύνων, ἐντὸς τοῦ εὐχερῶς ἀποσαθρομένου στρώματος τῆς κισήρεως. Εἰς μίαν τούτων ἀνεκάλυψαν τοιχογραφίας μὲ ζωηρά, ἀλλ' ἐν μέρει κεκαυμένα, χρώματα, παριστώσας κρινοειδῆ καὶ ἱριδοειδῆ ἄνθη. Ἦσαν αἱ πρῶται τοιχογραφίαι τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου αἱ ὁποῖαι ἤλθον οὕτω εἰς φῶς κατὰ τὰς παραδόξους αὐτὰς ἀνασκαφὰς ὑπὸ τὴν τέφραν τοῦ ἡφαιστείου. Εἰς ἄλλην θέσιν, εἰς τὸν ὀρμίσκον τοῦ Μάλου, ἀνεκάλυψαν οἰκήματα κρεμάμενα εἰς τὸν κρημνόν, τῶν ὁποίων μέρος εἶχεν ἀποκοπῇ μὲ τὸ καταβυθισθὲν τμήμα τῆς νήσου. Διεκρίνοντο αἱ ἀπηνθρακωμέναι παραστάδες τῶν θυρῶν καὶ αἱ ἐντὸς τῶν τοίχων ξυλοδοκοί. Εἰς μίαν περίπτωσιν ἀνεγνωρίσθη ὅτι τὸ οἶκημα ἦτο διώροφον. Μεγάλοι πίθοι εἰς σειρὰν ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν θέσιν τῶν καὶ πολλὰ μαγειρικὰ καὶ ἄλλα σκευῆ εὐρέθησαν περιέχοντα εἰσέτι λείψανα τροφῶν. Ὡρισμένα ἐκ τῶν ἀγγείων διεκοσμούντο χαρακτηριστικῶς μὲ λευκὰ κρίνα ἐπὶ σκοτεινοῦ βάθους, ἐνῶ ἐπὶ ἄλλων φύλλα ἀπεδόθησαν διὰ σκοτεινοῦ χρώματος ἐπὶ τῆς ἀνοικτῆς στιλπνῆς ἐπιφανείας.

Ἡ κατάστασις τῶν λειψάνων παρεῖχε τὴν ἐντύπωσιν προϊστορικῆς Πομπηίας, ἀλλὰ μόνον μετὰ τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ Σλήμαν εἰς τὰς Μυκήνας,

ὀλίγα ἔτη κατόπιν, ἤρχισε νὰ γίνεται φανερόν εἰς πόσον παρωχημένους χρόνους ἀνήγοντο τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐντὸς τῆς ἡφαιστειακῆς σποδοῦ λείψανα. Ὁ ἀκριβέστερος ὁμως συσχετισμὸς τούτων μὲ τὸν μινωικὸν πολιτισμὸν ἐγένετο πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ τελευταίου, ὅταν ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος L. Renaudin ἐδημοσίευσε τὸ ἔτος 1922 σύντομον ἔκθεσιν διὰ τὴν κεραμεικὴν καὶ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα τοῦ Ἀκρωτηρίου, τὰ ὁποῖα εὗρίσκοντο ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως τῶν ἀποτεθειμένων εἰς τὴν Γαλλικὴν Σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ διαπίστωσις, ὅτι τὰ κτήρια καὶ τὰ ἀνευρεθέντα ἀντικείμενα ἀνῆκον εἰς τὸν μινωικὸν κύκλον καὶ ὅτι ταῦτα ἐχρονολογοῦντο εἰς τὸν 16ον π.Χ. αἰῶνα, ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ ταφεὶς οἰκισμὸς ἦτο μέρος μινωικῆς

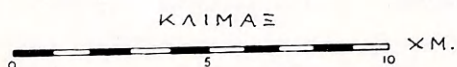
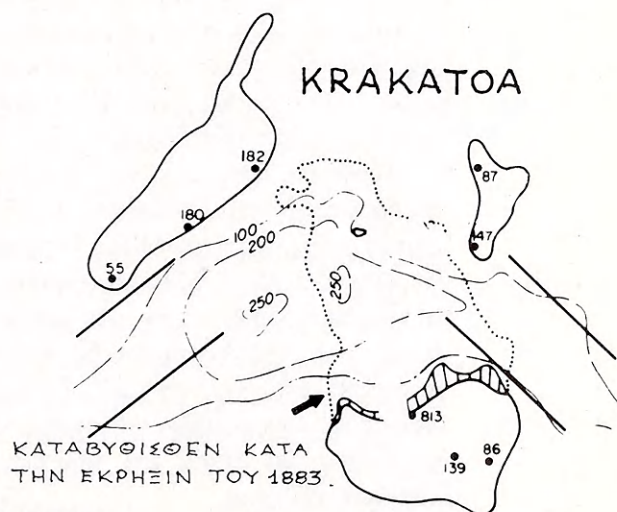
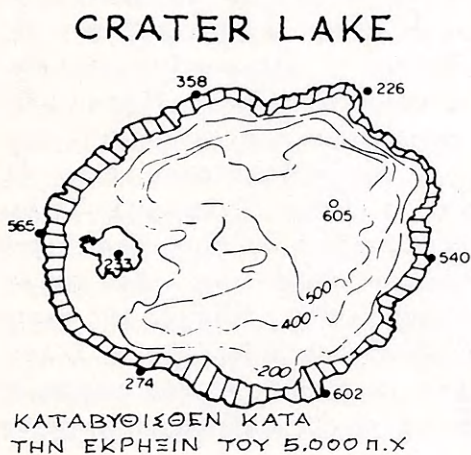
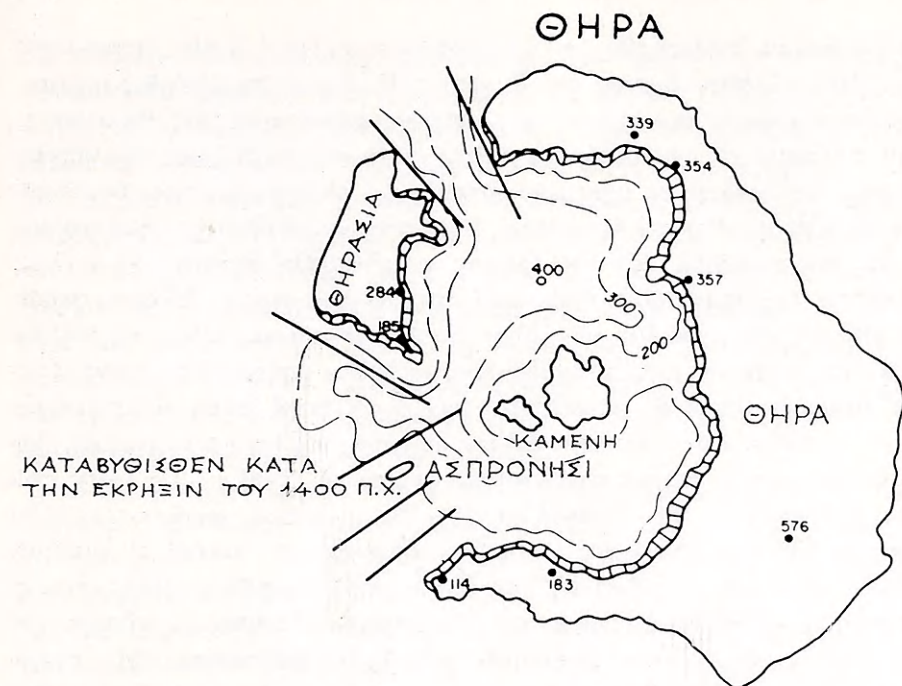
131. Ἡ περιοχή τοῦ Κρακατάο, ὅπου σημειοῦνται αἱ κατακλυσθεῖσαι κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ 1883 περιοχαί.

ἀποικίας καταστραφείσης περὶ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος τούτου. Τοῦτο περαιτέρω ἐπεβεβαιώθη ἀπὸ ἄλλας ἀνακαλύψεις, γενομένας κατὰ τὸ ἔτος 1899 — δηλαδή ἐν ἔτος πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἑβανς εἰς τὴν Κνωσὸν — εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν τοῦ Ἀκρωτηρίου τῆς Θήρας, κατὰ τὴν διάρκειαν συντόμου ἐρεῦνης, τὴν ὁποίαν διενήργησεν ὁ γερμανὸς ἀρχαιολόγος Robert Zahn εἰς τὴν θέσιν Ποταμός. Ἐφ' ἐνὸς τῶν τότε ἀποκαλυφθέντων πίθων ἀνεφάνη χαρακτὴ ἐπιγραφὴ, ἡ ὁποία, ὡς ἀκολούθως ἀπεδείχθη, εἶχε γραφῇ εἰς τὸ Γραμμικὸν Α σύστημα. Ἐχρειάσθη νὰ παρέλθῃ ὁλόκληρος σχεδὸν αἰὼν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῆς πρώτης ἐξερευνησεως ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐπανάληψις τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν εἰς εὐρύτεραν κλίμακα καὶ μὲ νέας μεθόδους. Ἦδη ὅμως εἶχε πληρέστερον διαρθρωθῇ ἡ θεωρία περὶ τῶν διαδοχικῶν καταστροφῶν τῶν μινωικῶν κέντρων ἐξ αἰτίας τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐκρήξεων τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας.

Τὸ παράλληλον τοῦ Κρακατάο

Ἐνημερωτικαὶ πληροφορίαι διὰ τὰς καταστρεπτικὰς συνεπειὰς τὰς ὁποίας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶχε προκαλέσει ἡ μεγάλη ἔκρηξις τῆς Θήρας εἰκ. 131 συνεκεντρώθησαν μὲ τὴν μελέτην τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἡφαιστείου Κρακατάο κατὰ τὸ ἔτος 1883, τῆς μόνης ἀναλόγου περὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν ἀκριβεῖς πληροφορίας. Διὰ διαδοχικῶν ἐκρήξεων ἡ ἡφαιστειακὴ αὕτη νήσος Κρακατάο μετεβλήθη εἰς χαρακτηριστικὴν *caldeira*. Κατόπιν περιόδου 200 ἐτῶν ἀδρανείας τὸ ἡφαίστειον ἐξερράγη αἰφνιδίως τὸν Αὐγούστου τοῦ 1883, μετὰ μίαν μικροτέραν πρόδρομον ἔκρηξιν κατὰ τὸν μῆνα Μάιον. Ἐπὶ δύο ἡμέρας τὸ ἡφαίστειον ἐξέβαλλε μάγμα, τέφραν, ἀτμοὺς καὶ ἀέρια. Ἰσχυροὶ βρόμοι καὶ δονήσεις τοῦ ἀέρος συνώδευσαν τὴν ἔκρηξιν. Ἡ τέφρα καὶ οἱ ἀτμοί, δριμύτατα ὄζοντες ἐκ τοῦ ἐμπεριεχομένου εἰς τὸ μάγμα θείου, ἐκάλυψαν κατὰ μέγα μέρος τὰς γειτονικὰς νήσους Ἰάβαν καὶ Σουμάτραν καὶ ὁ οὐρανὸς ἐκεῖ ἐπὶ δύο ὁλοκλήρους ἡμέρας συνεσκοτίσθη τελείως. Τὰ ἐδάφη ἐκαλύφθησαν ὑπὸ στρώματος ἐκ τέφρας καὶ κισήρεως εἰς πάχος 0.30 μ. Μικρὰ ποσότης εἰς τὸ στρώμα τοῦτο προήρχετο ἐκ τῶν θρυμματισθέντων βράχων τῆς νήσου, τῆς ὁποίας τὰ 2/3, ἐκτάσεως 28 τ.χλμ., ἐβυθίσθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, καθιζήσαντα ἐντὸς τοῦ κενωθέντος ἀπὸ τοῦ μάγμα ὑπογείου θαλάμου. Ἐκ τῆς καταβυθίσεως ἐδημιουργήθη ἡφαιστειακὸν κῦμα ὕψους 35 μ., τὸ ὁποῖον ἐσάρωσε κυριολεκτικῶς τὰ παράλια τῶν μεγάλων νήσων Ἰάβας καὶ Σουμάτρας, καταστρέψαν 295 οἰκισμοὺς καὶ προξενήσαν τὸν πνιγμὸν 36.000 ἀνθρώπων. Τὰ ἀποτελέσματα ἐγένοντο ἐπὶ πλέον ἀντιληπτὰ εἰς μεγίστην ἔκτασιν τῆς ὑδρογείου. Τὸ παλιρροιακὸν κῦμα ἦτο αἰσθητὸν εἰς πάντας τοὺς ὠκεανούς, οἱ δὲ ἐκ τῶν δονήσεων

132. Τὰ ἠφαίστεια τῆς Θήρας, τοῦ Κρακατῶ καὶ τῆς Crater Lake (Oregon), μὲ ἐνδειξὶν τῶν καταβυθισθεισῶν περιοχῶν.

τοῦ ἀέρος βρόμοι ὑπελογίσθη ὅτι ἠκούσθησαν εἰς τὸ 1/3 τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς. Οἰκίαι ἔπαθον ζημίας εἰς ἑκτασιν 800 τ.χλμ. περὶ τὸ Κρακατάο. Γεώστροφικοὶ ἄνεμοι παρέσυρον τὴν λεπτὴν τέφραν ἀνὰ τὰς θαλάσσας.

Ἐάν συνέκρινέ τις τὰ φαινόμενα ταῦτα μετὰ τὰ τῆς ἐκρήξεως τῆς Θήρας εἰκ. 132 θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξαγάγῃ μετὰ σχετικὴν ἀσφάλειαν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ τελευταία θὰ ἔδει νὰ ἦτο πολλαπλασίας ἐντάσεως, ὅπωςδήποτε οὐχὶ μικρότερως τῆς τετραπλασίας. Εἰς τὴν Θήραν κατεβυθίσθη ἑκτασιν 83 τ.χλμ., οἱ ἐξεμῶντες τὸ μάγμα κῶνοι ἦσαν τρεῖς καὶ τὸ καλύψαν τὸ ἔδαφος στρῶμα ἔφθασεν εἰς πᾶχος πλεον τῶν 30 μ. Τὸ ἠφαιστειακὸν κύμα, προελθὸν ἀπὸ πολὺ μεγαλυτέραν ἐκτόπισιν ὕδατος, ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως μεγαλύτερον καὶ ἀσφαλῶς μετεδόθη μετὰ μεγίστην ταχύτητα, ἀφοῦ αὕτη αὐξάνει ἀναλόγως μετὰ τὸ βάθος τῶν ὑδατίνων ὄγκων ἐπὶ τῶν ὁποίων μετακινεῖται, βάθος τὸ ὁποῖον μεταξὺ Θήρας καὶ Κρήτης φθάνει τὰ 1500 μ. Τὸ ὕψος τοῦ κύματος ὑπολογίζεται ὅτι ἔφθασε τὰ 70 - 100 μ. καὶ ἡ ταχύτης τοῦ θὰ ὑπερέβη τὰ 350 χλμ. ἀνὰ ὥραν· ἐπομένως θὰ ἔφθασεν ἐντὸς 20 πρώτων λεπτῶν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Κρήτης, τὰς ὁποίας θὰ ἐσάρωσε κυριολεκτικῶς. Παρατηρήσεις αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς γειτονικὴν τῆς Θήρας νῆσον, τὴν Ἀνάφη, ἔφερον ὡς πιθανόν, συμφώνως μετὰ τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ γεωλόγου Γ. Μαρίνου, ὅτι στρῶμα κισήρεως πᾶχους 5 μ. ἀπετέθη εἰς τὸ βάθος μιᾶς κοιλάδος εἰς ὕψος 250 μ. ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἄλλοι ἐπιστήμονες ὑπεστήριζαν ὅτι τὸ στρῶμα τοῦτο ἀπετέθη εἰς ἄλλην πολὺ παλαιότεραν ἔκρηξιν. Ὅπωςδήποτε τὸ παλιρροιακὸν κύμα θὰ ἔφθασε μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Συρίας, τῆς Τυνησίας, τοῦ Δέλτα τοῦ Νείλου καὶ τῆς Παλαιστίνης, περίπου τρεῖς ὥρας μετὰ τὴν ἔκρηξιν. Εἰς τὴν Γιάφαν, τὴν ἀρχαίαν Ἰόππην (νῦν ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς Τέλ Ἀβίβ), στρῶμα κισήρεως ἀνευρέθη 5 μ. ἄνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης. Οἱ βρόμοι θὰ ἠκούσθησαν πολὺ πέραν τῆς Σκανδιναβίας, τῆς κεντρῶς Ἀφρικῆς καὶ τοῦ μέσου Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ. Ἰσχυροὶ σεισμοὶ θὰ προηγήθησαν τῆς ἐκρήξεως καὶ θὰ ἠκολούθησαν ταύτην, προκληθέντες ἐκ τῆς μετακινήσεως τοῦ φλοιοῦ τῆς λάβας καὶ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς τρομακτικῆς καταβυθίσεως. Γενικῶς ἡ ἰσχὺς τῆς ἐκρήξεως ἐξετιμήθη ὡς ἴση πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν θὰ προεκάλουν ἑκατοντάδες ὑδρογονοβομβῶν. Δύναται τις οὕτω νὰ ἀντιληφθῇ τὰς συνεπειὰς τὰς ὁποίας θὰ εἶχεν ἐπὶ τῶν εἰς μικρὰν σχετικῶς ἀπόστασιν κειμένων μινωικῶν κέντρων.

Χρονολόγησις τῆς ἐκρήξεως

Περίεργον ἐφαίνετο τὸ γεγονός ὅτι ἐνῶ ἐβεβαιοῦτο ὅτι ἡ κατάχωσις τῶν ἔρειπίων εἰς τὴν Θήραν ἐγένετο εἰς τοὺς περὶ τὸ 1500 π.Χ. χρόνους, διὰ τὴν Κρήτην διεπιστοῦτο ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, καίτοι ἐπλήγησαν

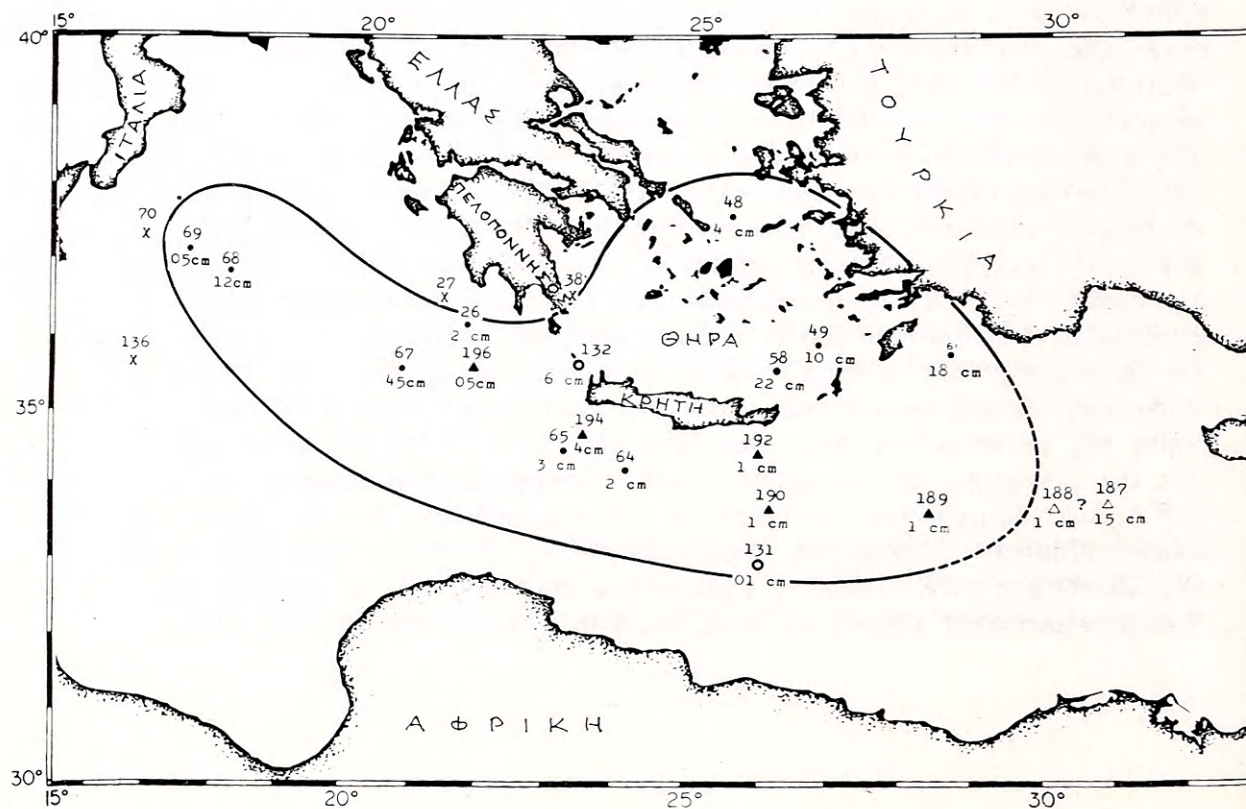
τὰ πλεῖστα τῶν μινωικῶν κέντρων, ἡ καταστροφή ἔσχε πολὺ ὀλιγώτερον τρομακτικὰ ἀποτελέσματα παρ' ὅσον θὰ ἀνέμενέ τις κατόπιν τῶν ὡς ἄνω ἐκτεθέντων στοιχείων. Τὰ μινωικὰ κέντρα ἀνφοκοδομήθησαν ἐκ νέου, ἄνευ μάλιστα πολὺ οὐσιαστικῶν μεταβολῶν καὶ ἡ ζωὴ συνεχίσθη ἐπὶ ἡμισυ τοῦλάχιστον περίπου αἰῶνα, ὁπότε ἐπῆλθεν ἡ τελειωτικὴ καταστροφή, ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρας ἐκτάσεως καὶ μὲ συνέπειαν τὴν πλήρη ἐρήμωσιν τῶν περιοχῶν. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἐγένοντο δύο διαδοχικαὶ ἐκρήξεις, τῶν ὁποίων ἡ δευτέρα ἦτο ἀκριβῶς ἐκείνη ἡ ὁποία προεκάλεσε τὴν καταβύθισιν τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῆς Θήρας, μὲ τὰς ἤδη περιγραφείσας καταστρεπτικὰς συνέπειας. Πρὸς διαλεύκανσιν τοῦ ὅλου θέματος ἦτο φανερόν ὅτι ἐχρειάζοντο συμπληρωματικαὶ ἐρευναι τόσον ἐκ μέρους τῶν ἀρχαιολόγων ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῶν γεωλόγων.

Οἱ γεωλόγοι εἶχον προβῇ κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῆς εἰς τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης διαστρωθείσης σποδοῦ. Τὰ ἔτη 1947 καὶ 1948 μία σουηδικὴ ἀποστολὴ μὲ εἰδικὸν ὠκεανογραφικὸν πλοῖον, τὸ Albatros, καὶ μία ἀμερικανικὴ κατὰ τὰ ἔτη 1956 καὶ 1958 μὲ τὸ πλοῖον Vema ἀπέσπασαν διὰ τρυπάνων ἐκ τοῦ πυθμένος τῆς θαλάσσης πυρῆνας ὡς δείγματα. Οὗτοι ἦσαν μακραὶ κυλινδρικαὶ ράβδοι, 21 συνολικῶς, ἀποσπασθεῖσαι ἐκ δισφύων σημείων τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Οἱ πυρῆνες ἐξητάσθησαν διὰ νὰ διαπιστωθῇ ἂν περιεῖχον στρώματα ἡφαιστειακῆς τέφρας. Δύο τοιαῦτα στρώματα ἀνιχνεύθησαν, ἐμφανίζοντα ἀνομοίους διαστρώσεις τέφρας. Καὶ εἰς τοὺς δύο τύπους τὰ στρώματα ἦσαν παχύτερα καθ' ὅσον οἱ πυρῆνες προήρχοντο ἐκ περιοχῶν κειμένων ἐγγύτερον τῆς Θήρας. Ἡ προέλευσις οὕτω τῆς τέφρας ἐκ τοῦ ἡφαιστείου τούτου ἐβεβαιούτο πλήρως. Ὅμως πέντε μόνον πυρῆνες ἐνεφάνιζον ἀμφότερα τὰ στρώματα. Μὲ τὸν καθορισμὸν διαθλαστικοῦ δείκτου τῶν ἡφαιστειακῶν κρυστάλλων ἐκατέρου τῶν στρωμάτων καὶ μὲ τὴν ἀναγνώρισιν σαπροπηλικοῦ στρώματος ἰζήματος — συνισταμένου κυρίως ἐξ ὀργανικῶν ὑλῶν — τὸ ὁποῖον συνώδευε τὸ κατώτερον στρώμα τέφρας, ἠδύναντο τὰ δύο εἶδη τέφρας νὰ διακριθῶν εὐχερῶς. Ἀπεδείχθη οὕτω ὅτι εἶχόν γίνεαι δύο πελωρίας κλίμακος ἐκρήξεις, χρονικῶς λίαν ἀπέχουσαι ἀλλήλων, κατὰ τὰς ὁποίας αἱ ἀποθέσεις τέφρας ἐνεφάνιζον διάφορον σύνθεσιν ὑλῶν τέφρας καὶ διάφορον διασπορὰν ἀναλόγως τοῦ πνεύσαντος τότε ἀνέμου. Ὁ πρῶτος τύπος στρώματος τέφρας καθωρίσθη ἐκ τοῦ λεπτοῦ ἐνδιαμέσου στρώματος ἀπὸ foraminifera ὅτι προηγῆθη τῆς μεταπλειστοκαίνου περιόδου καὶ ἐκ τοῦ σαπροπηλικοῦ ἰζήματος ὅτι προηγῆθη τῆς πρωίμου μεταπαγετωνίου περιόδου (περίπου 10.000 π.Χ.). Διὰ τῆς μεθόδου τοῦ ἀνθρακος 14, ἐφαρμοσθείσης ἐπὶ τῶν ἀνθρακοφόρων ἰζημάτων, καθωρίσθη ἡ χρονολογία τῆς πρώτης ἐκρήξεως περίπου εἰς 25.000 ἔτη π.Χ. Ἀφοῦ ἡ μεγαλυτέρα διασπορὰ καὶ τὸ μεγαλύτερον εἰκ. 134 πᾶχος στρώματος τέφρας εἰς τοὺς πυρῆνας παρετηρήθη ΒΑ. τῆς Θήρας,

133. Διασπορά τῆς σποδοῦ κατὰ τὴν πρώτην μεγάλην ἔκρηξιν, κατὰ τὴν νεωτέραν ἀποψιν τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων.

134. Διασπορά τῆς ἡφαιστειακῆς τέφρας κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας 25.000 περίπου ἔτη ἀπὸ σήμερον κατὰ τὴν παλαιότεραν ἐκδοχὴν τῶν ἐπιστημόνων. Σημειοῦνται τὰ σημεῖα ὁπόθεν ἀπεσπάρθησαν οἱ πυρῆνες ὑπὸ τῶν ὠκεανογραφικῶν πλοίων *Albatros* καὶ *Vema*.

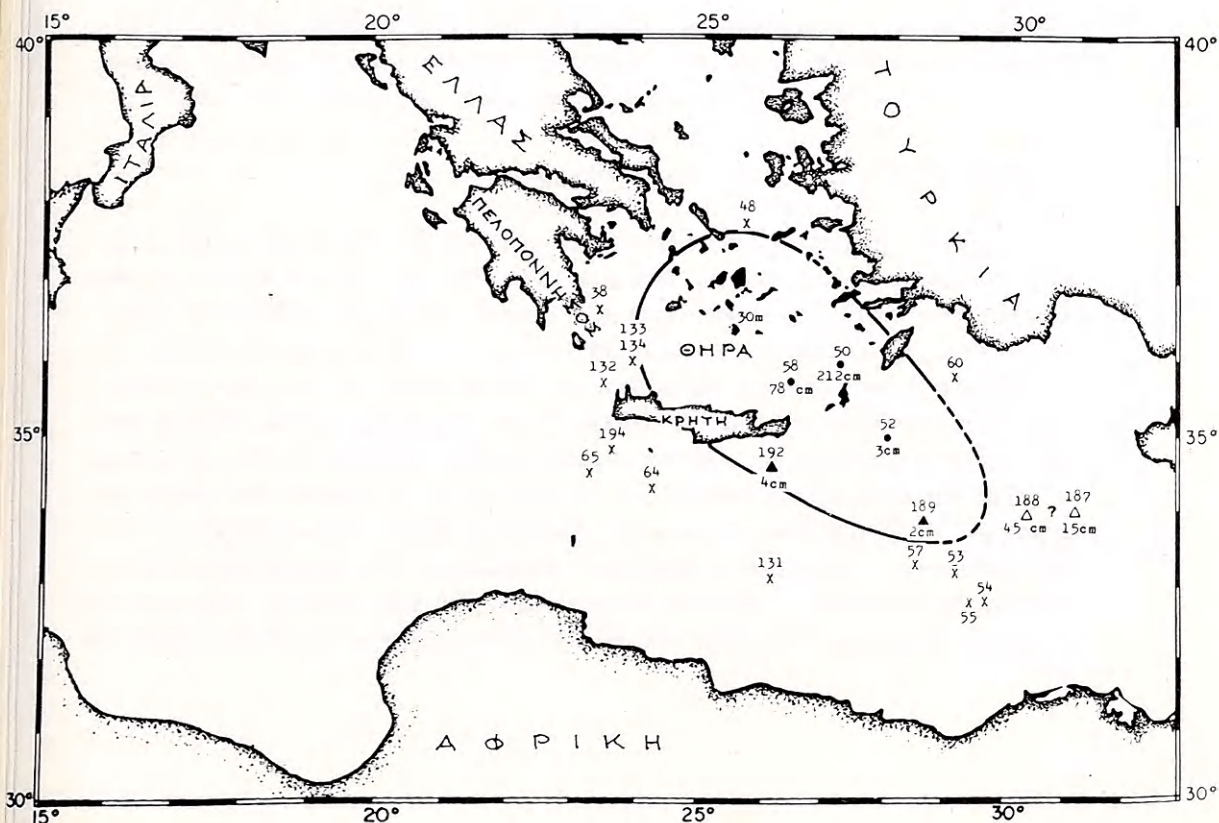

ἐξήγετο τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ἐπικρατήσαντες κατὰ τὴν τότε ἔκρηξιν ἄνεμοι ἦσαν οἱ ἀνατολικοὶ καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ ἔκρηξις ἐγένετο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος.

Ὁ δεύτερος τύπος στρώματος τέφρας, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι συνωδεύετο ὑπὸ λεπτοῦ στρώματος περοπόδων, ἐχρονολογήθη διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου μετὰ τὸ 3000 π.Χ., παρεχομένης οὕτω φυσικῆς ἐνδείξεως διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς δευτέρας ἐκρήξεως. Μετὰ τὴν χρονολογίαν ὅμως ταύτην ἔκρηξις μεγάλης κλίμακος τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας εἶναι μόνον ἡ ἐπιχώσασα τοὺς μινωικοὺς οἰκισμοὺς τῆς νήσου, τὰ λείψανα τῶν ὁποίων παρέχουν οὕτω τὸ μέσον ἀκριβεστεροῦ προσδιορισμοῦ. Παχύτερα στρώματα τῆς ἀνωτέρας τέφρας ἀνευρέθησαν εἰς τοὺς πυρῆνας οἱ ὅποιοι ἀπεσπάσθησαν ἐκ τοῦ πυθμένος μεταξὺ τοῦ ΒΑ. ἄκρου τῆς Κρήτης καὶ τῶν νήσων Κάσου καὶ Καρπάθου. Οὕτω ἡ διασπορά τῆς ἡφαιστειακῆς τέφρας, ἡ ὁποία ἐγένετο ἐπὶ μικροτέρας ἐκτάσεως παρ' ὅ,τι εἰς τὴν πρώτην ἔκρηξιν, ἀπεδεικνύετο μὲ κατεύθυνσιν ἐκ τῶν ΒΔ. πρὸς τὰ ΝΑ., δηλαδὴ ὑπὸ πνέοντος ΒΔ. ἀνέμους, οἱ ὅποιοι ἐπικρατοῦν κυρίως κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας. Τὸ πυκνὸν νέφος τῆς τέφρας ἴσως δὲν ἔφθασε μέχρι τῆς Αἰγύπτου, ἀλλ' ἐκάλυψε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Κρήτης, ἐξαιρέσει τοῦ δυτικοῦ

εἰκ. 135

135. Διασπορὰ τῆς ἡφαιστειακῆς τέφρας κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας περὶ τὸ 1450 π.Χ.

αὐτῆς ἄκρου. Αἱ παρατηρήσεις αὗται τῶν ἐπιστημόνων D. Ninkovich καὶ B. C. Heezen ἐπεβεβαίωσαν τὰς γενομένας ὑποθέσεις περὶ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ἀκτίνος ἐνεργείας τῆς ἡφαιστειακῆς ἐκρήξεως. Ἡ λεπτομερεστέρα ὁμῶς ἐξέτασις τοῦ στρώματος τῆς ἀνωτέρας τέφρας ἐφ' ἑνὸς τῶν πυρήνων ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ ἔκρηξις ἐγένετο εἰς τρία διαδοχικὰ στάδια, ἀφοῦ διεκρίνοντο κατ' ἐναλλαγὴν τρεῖς χονδρόκοκκοι καὶ τρεῖς λεπτόκοκκοι διαστρώσεις. Τοῦτο ἐφαίνετο νὰ σημαίνει ὅτι τὸ ἡφαίστειον ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ ἐπὶ μακρότερον χρόνον καὶ ὅτι ἐγένοντο τρεῖς διαδοχικαὶ ἐκρήξεις, ἀπέχουσαι ἀλλήλων ὠρισμένα ἔτη. Ἡ δευτέρα θὰ ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν τῶν οἰκισμῶν καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἐρήμωσιν τῆς νήσου, ἐνῶ ἡ τρίτη θὰ ἔδει νὰ εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία προεκάλεσε τὴν καταβύθισιν μέρους αὐτῆς. Διάκρισις τριῶν στρωμάτων τέφρας ἐγένετο ἐπίσης εἰς αὐτὴν τὴν νήσον Θήραν, καίτοι οἱ εἰδικοὶ ἡφαιστειολόγοι εὑρίσκον ὅτι τὸ παχὺ στῶμα τέφρας ἦτο ἑνιαῖον καὶ ὅτι ἐπομένως θὰ ἔδει νὰ προέρχεται ἐκ μιᾶς μεγάλης ἐκρήξεως. Τὸ ἀπηνθρακωμένον ξύλον πεύκης τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τὴν διαστρωθεῖσαν τέφραν 30 - 60 μέτρων πάχους, ἐντὸς στρώματος ἀμέσως καλυφθέντος ὑπὸ τοῦ παχέος στρώματος τῆς κισήρεως, ἐχρονολογήθη διὰ τῆς μεθόδου τοῦ ἀνθρακος 14 εἰς 3370 ἔτη ± 100 , χρονολογοῦν οὕτω τὴν ἔκρηξιν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1500 καὶ 1300 π.Χ. Ἡ χρονολογία αὕτη, ἐπιβεβαιωθείσα καὶ δι' ἄλλων ἀναλύσεων, συμπίπτει μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, τὰ σχετιζόμενα τόσον μὲ τὴν καταστροφὴν τῶν οἰκισμῶν τῆς Θήρας ὅσον καὶ μὲ τὴν τελικὴν καταστροφὴν τῶν μινωικῶν ἀνακτορικῶν κέντρων. Νεώτεραι ἐρευναι τῶν μνημονευθέντων ἐπιστημόνων καθώρισαν ὅτι ἡ τέφρα τῆς παλαιότερας διαστρώσεως ἐντὸς τῶν πυρήνων προῆλθε μᾶλλον ἐξ ἐκρήξεως ἡφαιστείου τῆς Κάτω Ἰταλίας.

εἰκ. 133

Αἱ πρόσφατοι ἀνασκαφαὶ τῆς Θήρας

Τὸ 1967 ὁ καθηγητὴς Σπ. Μαρινᾶτος ἐπανέλαβε τὰς ἐρεῦνας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀκρωτηρίου, ὅπου ἡ διάβρωσις διὰ τῶν χειμάρρων καθίστα προσιτὰ τὰ στρώματα μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ λείψανα. Ἐκεῖ ἦτο ὁρατὸν τὸ ἀρχικὸν ἔδαφος ἐκ λάβας, τὸ ἐπὶ τούτου λεπτὸν στῶμα χώματος, εἴτα τὸ στῶμα κισήρεως καὶ τὸ ὑπερκείμενον στῶμα τῆς κρυσταλλικῆς σποδοῦ. Τὰ δύο τελευταῖα στρώματα, ὅπου δὲν εἶχον διαβρωθῇ, ἦσαν πάχους ἄνω τῶν τριάκοντα μέτρων, ἀλλ' εἰς ὠρισμένα σημεῖα ἔφθανον τὰ 60 - 70 μέτρα.

Τὴν κίστην ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκμεταλλεύωνται ἐντατικῶς μέχρι σήμερον διὰ τῆς ἀνορύξεως μακρῶν καὶ πλατειῶν στοῶν, τὰς ὁποίας οἱ εἰδικοὶ διανοίγουν ἐντὸς τῶν κατωτέρων στρωμάτων. Ἐπίσης ἐκμεταλλεύονται τὴν θηραϊκὴν γῆν, ἥτις εἶναι κατάλληλος διὰ παρασκευὴν ὕδραυλικοῦ σιμεντοκονιάματος. Ἐξ αἰτίας τῆς ἐλαστικότητος καὶ τοῦ συμπιεστοῦ τοῦ

ὕλικοῦ, ὥς καὶ τῆς μικρᾶς διεισδύσεως ὑγρασίας εἰς τὰ κατώτερα στρώματα, ὃ καθηγητῆς Μαρινᾶτος ἐσκέφθη ὅτι ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἡδύνато νὰ συνεχισθῇ διὰ σηράγγων, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀποκαλύπτονται τὰ λείψανα, χωρὶς νὰ ἀνοίγεται ὁ χῶρος ἐκ τῶν ἄνω. Μὲ τὴν μέθοδον ταύτην τὸ ἐρχόμενον εἰς φῶς ὑλικὸν θὰ ἡδύνато νὰ παραμείνῃ σχετικῶς ἀδιατάρακτον καὶ οὕτω μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν θὰ παρείχετο ἐντύπωσις ἀνάλογος πρὸς τὴν προκαλουμένην διὰ τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν τῆς Πομπηίας καὶ τοῦ Ἑρακλείου (Herculanum).

Ἡ θέσις τοῦ Ἀκρωτηρίου εὐρίσκεται ἀκριβῶς κατέναντι τῆς Κρήτης καὶ ὁ σχετικῶς προστατευμένος ὅρμος του καθίστα τὸν χῶρον τοῦτον κατάλληλον δι' ἐγκατάστασιν μινωικῆς ἀποικίας. Ὁ ὀρμίσκος τοῦ Μπαλου εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν τοῦ λαιμοῦ, ἐνθα ἐπραγματοποιήθη ἡ μία τῶν ἐρευνῶν τῶν Mamet καὶ Gorceix, εἶχεν ἀποτόμως κατερχομένης κλιτύς, δημιουργηθείσας, ὥς ἐλέχθη, διὰ τῆς καταβυθίσεως τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς νήσου. Τελικῶς ἀπεδείχθη ἀνέφικτος ἡ ἀνεύρεσις τῶν σημείων ὅπου διεξήχθησαν αἱ πρῶται ἀνασκαφαί, ἐξαιρέσει τοῦ χώρου τῶν δοκιμῶν τοῦ Zahn. Προφανῶς αἱ ἔρευναι εἶχον γίνεαι ἐντὸς τῆς κοιλάδος καὶ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς μέρος, ἴσως εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν ὅπου ὁ Μαρινᾶτος ἤρchiσε τὴν δοκιμαστικὴν ἀνασκαφὴν διὰ τάρφων διανοιγείσων εἰς διάφορα σημεία ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν τῆς λαγκάδος, ὅχι μακρὰν τοῦ νοτίου ὀρμου.

Σχεδὸν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἤρchiσαν νὰ ἀποκαλύπτονται εἰς μικρὸν βάθος κτήρια συνοδευόμενα ὑπὸ κεραμεικῆς χαρακτηριστικῶς κυκλαδο-μινωικῆς, τῆς μεταβατικῆς ἀπὸ τῆς Μεσομινωικῆς πρὸς τὴν Ὑστερομινωικὴν περίοδον. Αἱ ἀνασκαφαί συνεχίσθησαν κατὰ τὰ ἀκόλουθα ἔτη, πάντοτε μὲ ἐξαίρετον ἐπιτυχίαν καὶ ἐξακολουθοῦν μέχρι σήμερον μὲ καταπληκτικὰ ὄντως ἀποτελέσματα. Ἀπεκαλύφθησαν οὕτω πλεῖστα ὅσα συγκροτήματα κτηρίων μὲ ὁλόκληρον τὴν σκευὴν των κατὰ χώραν, καὶ ὁ ἀνασκαφεὺς βαθμηδὸν ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ οἰκισμὸς ἦτο κατὰ βάσιν μινωικὴ ἀποικία ἀνακτορικοῦ χαρακτῆρος.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐκτεταμένα οἰκοδομικὰ συγκροτήματα, ὀνομασθέντα ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως διὰ γραμμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, εἶναι πολὺ ἀνάλογα πρὸς τὰ τῶν ἐπὶ τῆς Κρήτης μινωικῶν οἰκισμῶν, μὲ ἀνάλογον δόμησιν, ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐσωτερικὴν διαρρύθμισιν. Πολλαὶ προσόψεις ἐπὶ ὁδῶν καὶ μικρῶν πλατειῶν εἶναι κατὰ θαυμαστὸν τρόπον ὁμοδομημέναι διὰ ξεστῆς λιθοδομῆς ἐκ πελεκητῶν ἄριστα ἡρμοσμένων πωρολίθων. Μία τῶν προσόψεων τούτων, διασφoζομένη εἰς ὕψος δύο ὀρόφων, μὲ προέχοντα γεῖσα χωρίζοντα τούτους, παρηκολουθήθη εἰς μῆκος πλέον τῶν 30 μέτρων. Δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται περὶ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ τοπικοῦ ἄρχοντος. Δίδυμα παράθυρα, ἄλλα μὲ προστατευτικὰ δρύφρακτα, περιθυρῶ-

ματα ἐκ στιβαρῶν παραστάδων καὶ ὑπερθύρων καὶ μὲ μονόλιθα μεγάλα κατώφλια, ἐμπλεκτος ἐντὸς τῶν τοίχων ξυλοδομὴ ἔχουν τὰ ἀκριβῆ ἀντίστοιχά των εἰς τὴν Κρήτην. Συστήματα ἀποθηκῶν, συγκροτήματα ἐκ δωματίων προοριζομένων διὰ τὴν λατρείαν, ἐργαστήρια καὶ ποικίλαι βιοτεχνικαὶ ἐγκαταστάσεις, μυλῶνες καὶ ληνοί, αἷθουσαι διαμονῆς μὲ πολύθυρα καὶ φωταγωγούς, μεγάλα πλακόστρωτα δωμάτια μὲ κεντρικὸν κίονα, θεμέλια διαμερίσματα προσιτὰ διὰ κλιμακίδων καὶ καταπακτῶν, κλιμακοστάσια συνδέοντα μὲ τὰ διαδοχικὰ σκέλη των καὶ τὰ μεταξὺ τούτων ἰσόπεδα (κεφαλόσκαλα) τοὺς ὁρόφους, ἀναπαυτήρια καὶ ἐξῶσται ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ βίος εἶχεν ὁργανωθῆ κατὰ τὰ μινωικὰ πρότυπα καὶ ἡ ἐντὸς τῶν οἰκοδομημάτων ἀνακαλυφθεῖσα σκευὴ μαρτυρεῖ μέχρι ποίου βαθμοῦ εἶχον ἀκολουθηθῆ αἱ κρητικαὶ συνήθειαι διαβιώσεως, ἐργασίας καὶ ἀναψυχῆς.

Καταπληκτικὴ ὄντως εἶναι ἡ κατάστασις διατηρήσεως τόσον τῶν κτηρίων ὅσον καὶ τοῦ περιεχομένου των. Ὁ χαρακτηρισμὸς «μινωικὴ Πομπηία» εἶναι ἀπολύτως δικαιολογημένος. Ἡ γεωλογικὴ καταστροφή κατέλαβε τὴν πόλιν ἀπροόπτως, ἐνῷ ἡ ζωὴ ἔσφυζε πλήρης ἀκμῆς· παρὰ τὰς ἐπελθούσας ζημίας ἐκ τῶν κλονισμῶν τῶν ἀλλεπαλλήλων σεισμῶν, ἐκ τῆς πυρακτωθείσης ἀτμοσφαίρας καὶ ἐκ τῶν καταπεσόντων ἡφαιστειακῶν ὑλικῶν, τὰ πάντα παρέμειναν εἰς τὴν θέσιν των, πλὴν ἐκείνων τὰ ὅποια φεύγοντες ἀλλόφρονες συμπεριέλαβον μεθ' αὐτῶν οἱ κάτοικοι. Ἀντικείμενα ἐκ πολυτίμων μετάλλων σχεδὸν δὲν ἀνευρέθησαν, οὐδ' ἀνεφάνησαν λείψανά τινα θυμάτων. Τὰ πρόδρομα φαινόμενα τῆς ἐκρήξεως εἶχον θέσει ἐν ἐπιφυλακῇ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἐγκατέλειψαν τὴν πόλιν εὐθὺς ὡς ἡ κατάστασις ἐγένετο κρίσιμος.

Εἰς τὸ συγκρότημα Α, κείμενον εἰς τὸν βορειότερον τομέα τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς ἐκτεταμέναι ἀποθῆκαι, ἡ μία παρὰ τὴν ἄλλην, μὲ τοὺς πίθους, τὰς στάμνους, τὰς ὑδρίας, τοὺς ἀμφορεῖς καὶ τὰ ἄλλα σκεύη ἀποθηκεύσεως εἰς τὰς θέσεις των, κατὰ τὸ πλεῖστον κατὰ μῆκος τῶν τοίχων ἢ διαφυλαγμένα ἐντὸς εἰδικῶν περιφραγμάτων. Μεγάλα παράθυρα, τῶν ὁποίων διακρίνονται αἱ ἀναθυρώσεις καὶ αἱ φωλεαὶ τῆς προσαρμογῆς τῶν ξυλίνων πλαισίων, ἐφώτιζον τοὺς χώρους τούτους. Πολλοὶ τῶν πίθων ἐνεφάνιζον ποικίλην διακόσμησιν γραπτὴν, μάλιστα συνεχομένων σπειρῶν, ἢ ἀνάγλυφον, μιμουμένην σχοινία. Καδοειδῆ σκευὴ ἐκοσμήθησαν διὰ λευκῶν διεσκορπισμένων κρίνων ἐπὶ σκοτεινοῦ βάθους, κατὰ τὰ μινωικὰ πρότυπα. Ἐντὸς ἐνὸς τούτων ἀνευρέθη πήλινον εἰδώλιον θεότητος. Πολλὰ ἄλλα ἀντικείμενα τελετουργικῆς χρήσεως, μαστοπρόχοι, τράπεζαι προσφορῶν, ρυτά, τῶν ὁποίων ἐν πλαστικὸν εἰς μορφήν κεφαλῆς λεαίνης, πυριατήρια, καρποδόχαι, κύμβαι κ.ἄ., εἶχον καταπέσει ἐκ τοῦ ἄνω ὁρόφου, ὅπου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εὕρισκετο τὸ ἱερόν· βάσεις κιόνων προῆλθον ἐκ τῶν διαμερισμάτων τοῦ ὁρόφου τούτου. Πολλὰ τῶν σκευῶν ἐνεφάνιζον πυκνάς

ρωγμάς, προελθούσας ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς, ἀναπτυχθείσης κατὰ τὴν καταστροφὴν, θερμότητος. Ὅχι ὀλίγα τῶν ἀγγείων ἦσαν κοινὰ μαγειρικὰ σκευή. Γειτονικὸν δωμάτιον ἦτο μυλῶν, ἐφωδιασμένος μὲ τὰς ἀπαραιτήτους ἐγκαταστάσεις. Σειραὶ μολυβδίνων καὶ λιθίνων σταθμῶν ἐμαρτύρουν τὰς γενομένας ζυγίσεις ὑλῶν καὶ προϊόντων. Τὸ συγκρότημα εἶχε τὰς εἰσόδους του ἐκ δύο παρόδων, τῶν ὁποίων ἡ μία ἀνεσκάφη διὰ στοᾶς κατὰ τρόπον ἐξόχως ἐντυπωτικόν, λόγῳ τῶν ἀνακαλυφθεισῶν ἐκατέρωθεν προσόψεων μὲ τὰς θύρας καὶ τὰ παραθύρια.

Εἰς τὴν ἀμέσως πρὸς Νότον διάβασιν ἀνευρέθησαν λίαν ἐνδιαφέροντα τεμάχια τοιχογραφιῶν μὲ παράστασιν ἱεροῦ μὲ λεπτοὺς κίονας, καταλήγοντας ἄνω εἰς φυτικάς ἐπικοσμήσεις, καὶ ἀνδρὸς μὲ περίεργον φυσιογνωμίαν πρὸ φοίνικος. Σημαντικαὶ τοιχογραφίαι, παριστῶσαι γυναῖκας μὲ ἐξαιρετῶς περίτεχνον ἐμφάνισιν, αἱ ὁποῖαι προσέκλινον ἴσως πρὸ ἱεροῦ, ἐνῶ ἄλλη, πιθανῶς τῆς ἱερατικῆς τάξεως, προσφέρει πύραυνον, ἴσως μὲ θυμίαμα, ἀνεκαλύφθησαν νοτιώτερον εἰς κτήριον, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεσκάφη ἐξ ὀλοκλήρου· δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο τοῦτο προωρισμένον διὰ τὴν λατρείαν.

Ἀμέσως πρὸς Νότον ἄλλο ἐκτεταμένον συγκρότημα μὲ ὠραίαν ἐκ ξεστῶν λίθων πρόσοψιν ἐπλεούριζε μικρὰν τριγωνικὴν σχεδὸν πλατείαν, ὅπου κατέληγεν, ἐκ Νότου ἐρχομένη, μία τῶν κυριωτέρων πλακοστρώτων ὁδῶν τοῦ οἰκισμοῦ, ἡ ὁποία ἔλαβε τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα ὁδὸς τῶν Τελχίνων. Τὸ κτήριον τοῦτο ἀπεδείχθη ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιολόγων τόσον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ διαρρύθμισιν ὅσον καὶ διὰ τὴν τοιχογραφικὴν αὐτοῦ διακόσμησιν καὶ τὸ ποικίλον περιεχόμενόν του. Ἐκ τῆς βορείας εἰσόδου κλιμακοστάσιον ἔδιδε πρόσβασιν εἰς τοὺς ἄνω ὀρόφους καὶ πρὸς ἡμῶροφον. Ἐν τῶν κυρίων δωματίων τοῦ πρώτου ὀρόφου ἦτο τοῦ τύπου τοῦ κρητικοῦ πολυθύρου· σειρὰ ἀποθηκῶν ἀνευρέθη ἀσφυκτικῶς πλήρης ἐκ ποικίλων σκευῶν. Μικρὸν τελετουργικὸν δωμάτιον, ἔχον κατὰ τὸν δυτικὸν καὶ τὸν βόρειον τοῖχον εἶδος πλατέος ρυμοῦ, ἐκοσμήθη μὲ λίαν χαρακτηριστικὸν θέμα ἐρυθρῶν κρίνων κατὰ τριπλᾶ στελέχη, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιίπτανται χελιδόνες, μεμονωμέναι ἢ ἀνὰ ζεύγη παιχιδίζουσαι, ἀποδιδομένης οὕτω ἐντυπώσεως ἀρχομένου ἔαρος. Εἰς τὸ δωμάτιον τοῦτο, ἐν ᾧ τοῦ ἐκ τῶν σεισμῶν κινδύνου, συνεσωρεύθη μέγα μέρος τῆς σκευῆς τοῦ οἴκου καὶ διὰ προσωρινὴν διαμονὴν ξυλίνῃ κλίνῃ μὲ ἐκτεινόμενον ὡς στρωμνὴν δέρμα, ὡς ἐπίσης ξύλινος σκίμπος. Τούτων κατωρθώθη νὰ ἀποκατασταῇ ἡ μορφή διὰ τῆς μεθόδου τῆς πληρώσεως τῶν δημιουργηθέντων ἐκ τῆς καύσεως τῶν ξύλων κενῶν διὰ γύψου.

Τὸ κατέναντι, πέραν τῆς πλατείας οἰκοδόμημα, εἶχεν ἐπίσης ξεστὴν πρόσοψιν μὲ ἀνοίγματα παραθύρων ἀπλῶν καὶ διδύμων. Ἀπεδείχθη σημαντικὸν ὅχι τόσον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ὀργάνωσιν καὶ τὴν πολυποικίλον σκευὴν του ὅσον διὰ τὴν ἐξόχως ἐνδιαφέρουσαν τοιχογραφικὴν δια-

κόσμησιν. Μακρὸν διάζωμα, περιβάλλον ἐν τῶν μεγαλυτέρων δωματίων, παρίστα ναυτικὴν ἐπιχείρησιν εἰς ἄξενον ἀκτὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς περιοχὴν μὲ παραλίους πόλεις· εἰκονίζεται ναυάγιον, ἀπόβασις καὶ ἀγὼν μὲ τοὺς ἐπιχωρίους, ὡς ἐπίσης, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, κατακόσμητον πλοῖον, ἴσως τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου, μὲ τὸ πλήρωμά του.

Τὰ ἀμέσως πρὸς Νότον τῶν κτηρίων τούτων συγκροτήματα Β καὶ Γ πλευρίζουν τὴν ὁδὸν Τελχίνων. Τὸ Β, ἐν τῶν πρώτων ἀποκαλυφθέντων, ἐνεποίησε μεγάλην ἐντύπωσιν μὲ τὴν ιδιόρρυθμον ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ὀργάνωσιν εἰς πολλὰ ἐπίπεδα, ἐπικοινωνοῦντα μεταξὺ τῶν διὰ κλιμακίδων. Κύριον διαμέρισμα ἀπετέλει πλακόστρωτον δωμάτιον μὲ κεντρικὸν κίονα· ἐπὶ τοῦ ἐν μέρει καθιζήσαντος δαπέδου τοῦ ἀνεκαλύφθη πλουσία σκευὴ πίθων καὶ ἄλλων ἀγγείων, ἐξόχως διακεκοσμημένων μὲ φυτικὴν διακόσμησιν, χελιδόνας, δελφίνας κλπ. Τὸ γειτονικὸν δωμάτιον ἦτο, φαίνεται, ἱερόν, ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἐσωτερικὴ μὲ διαχωρίσματα ὀργάνωσις ἀποθετῶν, ἡ ιδιόμορφη σκευὴ καὶ ἡ λαμπρὰ τοιχογράφησις μὲ θέματα ὑποκρύπτοντα θρησκευτικὴν ἔννοιαν. Ἐπεκoinώνει μὲ δίθυρον κρητικοῦ τύπου μὲ τὴν προηγουμένην αἴθουσαν καὶ διὰ κλιμακοστασίου μὲ τὰ διαμερίσματα τοῦ ἰσογείου πρὸς Ἀνατολὰς. Τὰ τοιχογραφικὰ θέματα ἦσαν εὐσταλεῖς ἀντιλόπαι, μεμονωμέναι ἢ κατὰ ζεύγη, καὶ παῖδες διαγωνιζόμενοι πρὸς ἀλλήλους εἰς τὴν πυγμὴν· οὗτοι φέρουν πυγμαχικοὺς κεστοὺς εἰς τὰς δεξιὰς χεῖρας. Ἄλλο δωμάτιον τοῦ βορείου - ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ αὐτοῦ κτηρίου ἐκοσμήθη μὲ ἐξόχως κεκινημένον θέμα καλλιτρίχων κερκοπιθήκων, ἀναρριχωμένων ἐπὶ τῶν βράχων.

Τὸ συγκρότημα Γ παρουσίασεν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον μὲ τὰς ἐργαστηριακάς του — κατὰ τὸν ἀνασκαφέα μεταλλουργικάς, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα ὁδὸς τῶν Τελχίνων, δαιμόνων σχετικῶν μὲ τὴν τέχνην τῆς μεταλλουργίας — ἐγκαταστάσεις, κατὰ τὸ πλεῖστον γενομένας εὐθὺς μετὰ τὴν πρώτην καταστροφὴν ὑπὸ τρωγλοδυτῶν, οἱ ὅποιοι κατάρθωσαν νὰ διεισδύσουν διὰ μέσου τοῦ στρώματος τῆς κισήρεως καὶ νὰ ἐπισκευάσουν ἢ μετασκευάσουν τμήματα τοῦ ἐρειπωθέντος κτηρίου. Ἀμέσως πρὸς Νότον, εἰς τὸ ἄλλο πλευρὸν τῆς νοτίας παρόδου, ἀνεφάνη πρόσοψις μὲ μεγάλα δίδυμα παράθυρα.

Αἱ ἐνδείξεις, ἔστω καὶ μερικῆς ἀνακαταλήψεως, φαίνεται νὰ ἀποδεικνύουν ὅτι τότε δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπέλθει ἡ τελικὴ καταστροφή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐβυθίσθησαν τὰ 2/3 τῆς νήσου καὶ τὸ ὑπόλοιπον αὐτῆς ἐπεχώσθη ὑπὸ 30 - 60 μέτρα σποδοῦ. Ὁ ἀνασκαφεὺς πιστεύει ὅτι ἡ καταστροφή αὕτη δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ — μετὰ δύο ἢ τρία τὸ πολὺ ἔτη —, αἱ ἐνδείξεις ὁμῶς αἱ σχετικαὶ μὲ τὰς καταστροφὰς τῶν μινωικῶν κέντρων μαρτυροῦν ὅτι θὰ συνέβῃ μετὰ πάροdon 40 - 50 ἐτῶν τοῦλάχιστον.

33. Ἡ τελικὴ καταστροφή

Ἡ ἐμπεριστατωμένη καὶ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου, ὡς καὶ τῶν περὶ αὐτὸ οἰκιῶν τῆς πόλεως ἀπέδειξε σαφῶς ὅτι ἡ τελικὴ καταστροφή ἐπῆλθεν αἰφνιδίως καὶ ἦτο ὀλοκληρωτικὴ. Πανταχοῦ προέκυψαν ἀδιαμφισβήτητοι ἐνδείξεις ὅτι ἡ ζωὴ τῆς πόλεως ἐσταμάτησε λόγῳ αἰφνιδίως προκύψαντος γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἐπέφερε καταστροφὴν ἐκτάσεως. Αἱ ἀποθῆκαι ἀνευρέθησαν πλήρεις πίθων καὶ ποικίλων ἀγγείων τῶν ἀποθηκευθεισῶν προμηθειῶν καὶ ζωοτροφῶν. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἱεροῦ τὰ θησαυροφυλάκια, οἱ ἀποθέται, τὰ ἀρχαιοφυλάκια παρέμειναν ὡς εἶχον μὲ τὸ περιεχόμενόν των εἰς τὴν θέσιν του. Εἰς τὰς τελετουργικὰς αἰθούσας ἀνευρέθησαν τὰ σκεύη, τὰ μόλις χρησιμοποιηθέντα εἰς τελετουργίας. Εἰς τὰ μαγειρεῖα αἱ χύτραι καὶ τὰ ἄλλα μαγειρικὰ σκεύη παρέμειναν ἐπὶ τῶν ἐστιῶν· πολλὰ ἄλλα σκεύη ἦσαν ἔτοιμα ἵνα χρησιμοποιηθοῦν. Ποσότητες κρεάτων καὶ ἄλλων τροφίμων ἀνευρέθησαν εἰς κατάστασιν προπαρασκευῆς φαγητῶν. Εἰς τὰ βοηθητικὰ δωμάτια προέκυψαν ἐνδείξεις ὅτι τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν εὗρίσκετο εἰς ὑπηρεσίαν καὶ ὅτι εἰς τὰ ἐργαστήρια οἱ τεχνῖται ἦσαν ἀπασχολημένοι μὲ τὴν κατασκευὴν ποικίλων εἰδῶν μὲ τεχνουργίας, ἢ φύσις τῶν ὁποίων ἐμαρτυρεῖτο ἐκ τῶν πρώτων ὑλῶν, τῶν ἡμιτελῶν τεχνουργημάτων καὶ τῶν ἐργαλείων.

Ἡ ἀπότομος διακοπὴ τῆς ροῆς τῆς ζωῆς εἰς τὴν μινωικὴν Ζάκρον ἐνεθύμιζε τὴν ἀντίστοιχον κατάστασιν εἰς τὸν προσφάτως ἀποκαλυφθέντα μινωικὸν οἰκισμόν τῆς Θήρας, τὴν ἀδρῶς περιγραφεῖσαν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ὡς ἐπίσης ἐκείνην τῶν εἰς πολὺ μεταγενεστέρους χρόνους καταστραφεισῶν περὶ τὸν Βεζούβιον πόλεων κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ 79 μ.Χ. Πρὸς ἐξακρίβωσιν ὁμῶς τῶν αἰτίων τὰ ὁποῖα προεκάλεσαν τὴν καταστροφὴν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετασθοῦν λεπτομερέστερον αἱ προκύψασαι ἐνδείξεις.

Τόσον ἡ πρώτη ἐξερεύνησις ἢ γενομένη ὑπὸ τοῦ Hogarth ὅσον καὶ αἱ τελευταῖαι ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι ἡ καταστροφὴ ἔπληξε ταυτοχρόνως ὀλοκληρον τὴν πόλιν καὶ τὸ ἀνάκτορον καὶ ὅτι συνωδεύθη αὕτη πανταχοῦ μὲ πυρκαϊὰς ἐκτάσεως, τῶν ὁποίων παρανάλωμα ἐγένοντο τὰ κτήρια.

Ὁ χρονολογικὸς καθορισμὸς ταύτης ἐγένετο εὐχερῶς μὲ βάσιν τὰ πολυ-
ἀριθμα ἀνευρεθέντα σκεύη καὶ λοιπὰ ἀντικείμενα, ἰδίως δὲ μὲ τὴν λίαν
χαρακτηριστικὴν κεραμεικὴν. Οἱ φυσιοκρατικοὶ ρυθμοί, ὁ τῆς θαλάσσης
καὶ ὁ τῆς χλωρίδος, εὐρίσκοντο εἰς τὴν ἀκμὴν των καὶ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει
νὰ ἐμφανίζεται ὁ πρόδρομος ἀνακτορικὸς ρυθμὸς. Αἱ ἐνδείξεις αὗται καθώ-
ρισαν μὲ ἀσφάλειαν τὴν χρονολογίαν εἰς τοὺς περὶ τὸ 1450 π.Χ. χρόνους.

Ἡ ἀπόλυτος χρονολογία ἐβεβαιώθη, ὡς εἶδομεν, καὶ ἐκ τῶν παραστά-
σεων εἰς τοὺς τάφους τῶν Αἰγυπτίων ἀξιωματούχων, κατὰ τὸ πλεῖστον
ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Τουθμῶσιος III (1481 - 1447 π.Χ.), εἰς τὰς ὁποίας οἱ
Κεφτί εἰκονίσθησαν φέροντες σκεύη ὅλως ἀνάλογα μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα
ἀνευρέθησαν εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς Ζάκρου.

Ἡ ἐξακρίβωσις τῆς χρονολογίας ἔχει ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ
τὸν προσδιορισμὸν τῆς φύσεως τῆς καταστροφῆς. Εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ
νεοανακτορικὰ μινωικὰ κέντρα προέκυψαν θετικαὶ ἐνδείξεις ὅτι ἀκριβῶς
κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους συνέβη παρομοία καθολικὴ καταστροφή. Ἐπὶ τι
χρονικὸν διάστημα οἱ εἰδικοὶ μελετῆται ἐδίστασαν ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν
τῆς χρονολογίας τῆς τελικῆς αὐτῆς καταστροφῆς, ἃν ἐγένετο δηλαδὴ περὶ
τὸ 1450 ἢ περὶ τὸ 1400 π.Χ.· τὸ πρόβλημα ὅμως τώρα φαίνεται ὅτι εὐρί-
σκεται πλησιέστερον πρὸς τὴν λύσιν του· τὰ ἀνακτορικὰ καὶ τὰ ἄλλα ση-
μαντικὰ κέντρα τόσον εἰς τὴν κεντρικὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν
Κρήτην, μὴ ἐξαιρουμένης τῆς Κνωσοῦ, κατεστράφησαν ταυτοχρόνως περὶ
τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰ. π.Χ. αἰῶνος καί, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν αὐτῶν αἰτίων.
Μόνον ἡ Κνωσὸς ᾠκοδομήθη καὶ πάλιν μετὰ τινα ἔτη ὡς ἀνακτορικὸν
κέντρον, ὑπὸ ἀχαϊκὴν ὅμως πλεόν δυναστείαν. Μία τόσον καθολικὴ καὶ
τοιαύτης ἐκτάσεως καταστροφή θὰ ἦτο ἀσφαλῶς ὅλως διόλου ἄτοπον νὰ
ἀποδοθῇ εἰς ἐχθρικὴν ἐκ τῶν ἔξω ἐνέργειαν. Ἄλλως μία τοιούτου εἵδους
εἰσβολὴ θὰ ἠδύνατο νὰ προέλθῃ μόνον ἐκ τῶν Μυκηνῶν, αἱ ὁποῖαι ὅμως
ἀκριβῶς τότε εὐρίσκοντο εἰς φιλικὰς σχέσεις μετὰ τῆς Κρήτης. Οὐδαμοῦ
ἄλλως ἀπεδείχθησαν ἵχνη ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς, μάλιστα εἰς τὴν Ζάκρον,
ὅπου τὸ ἀνάκτορον καὶ αἱ οἰκίαι ἀνευρέθησαν ἀσύλητοι καὶ ἀδιατάρακτοι.
Φαίνεται λοιπὸν ὅτι καὶ τὴν φορὰν ταύτην γεωλογικῆς φύσεως θὰ ἔδει νὰ
ἦτο ἡ καταστροφή. Πράγματι προέκυψαν ἰσχυραὶ ἐνδείξεις ὅτι ἡ Κρήτη
ὑπέφερε καὶ πάλιν ἀπὸ σειρὰν καταστροφικῶν σεισμῶν. Τὸ συμπέρασμα
τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ ἐφ' ὠρισμένων παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν ἀπο-
τελεσμάτων σεισμικῆς δράσεως ἐκτάσεως. Εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ζάκρου
τοιαῦται ἐνδείξεις παρηκολουθήθησαν μὲ μεγάλην προσοχὴν: τὰ κατακρη-
μνισθέντα πλίνθινα διαχωρίσματα, αἱ ἐκτοπίσεις ὀγκολίθων, ἡ ἀπόκλισις
τοιχῶν ἐκ τῆς κατακορύφου ἢ ἡ κύρτωσις καὶ κοίλανσις τῶν τοιχωμάτων.
Πάντες οἱ σωροὶ τοῦ καταπεσόντος ὑλικοῦ ἐκαθαρίσθησαν μὲ ἐπιμέλειαν
καὶ ἐβεβαιώθη οὕτω ὅτι μεγάλοι ὀγκόλιθοι, ἄλλοι πελεκητοὶ καὶ ἄλλοι

ἄδρως εἰργασμένοι, ἐξετινάχθησαν εἰς ἀπόστασιν ἢ κατέπεσαν καὶ ἔφραξαν τὰς διαβάσεις ἢ ἐπλήρωσαν τοὺς ὑπαίθρους χώρους. Ὀλόκληρα τμήματα τοῦ ἄνω ὀρόφου κατεκρημνίσθησαν, εἰς πολλὰ σημεῖα διατηρήσαντα μερικῶς τὴν συνοχὴν των. Τμήματα τοίχων τῶν προσόψεων, ἐπιμελῶς διὰ πελεκητῶν λίθων ᾠκοδομημένα, κατέπεσαν ὡς σύνολα ἀπὸ τὰς κρητίδας τῶν κατὰ τρόπον ὥστε οἱ δόμοι των νὰ ἐξαπλωθοῦν εἰς σειρὰς ἐπὶ τῶν δαπέδων. Πλίνθινοι τοῖχοι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μαγειρείου ἀπεσπάρθησαν καὶ κατέπεσαν ἐντὸς τῶν δωματίων ὡς ἓν σῶμα. Εἰς τὰς βαθείας ἀποθήκας κατέρρευσαν μεγάλα τμήματα τῶν τοίχων καὶ ὠρισμένοι τούτων ἰσχυρῶς ἐκυρτώθησαν. Αἱ νότιαι προσπελάσεις πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν κατέστησαν ἀδιάβατοι ἐκ τῶν μεγάλων σωρῶν τῶν καταπεσόντων ἐντὸς αὐτῶν ὀγκολίθων. Τὰ θωράκια τῆς κυκλικῆς δεξαμενῆς κατεκρημνίσθησαν ἐξ ὀλοκλήρου καὶ οἱ λίθοι των κατέπεσαν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν αὐτῆς χῶρον. Τὰ ἐκ πελεκητῶν λίθων τοιχώματα τῆς κτιστῆς κρήνης ἐξηρθρώθησαν καὶ ἐν μέρει ἐξέκλινον τῆς κατακορύφου. Αἱ βαθμίδες τῶν κλιμάκων καθίζησαν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξέφυγον τῆς ἀρχικῆς των θέσεως. Πάντα τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα καὶ πολλὰ ἄλλα ἀνάλογα ἐφωτογραφήθησαν καὶ ἀπετυπώθησαν ἐπιμελῶς ὡς τεκμήρια τῶν ἐπελθουσῶν ζημιῶν εἰς τὸ κτήριον ἐκ τῶν μεγάλων σεισμῶν· ἀναμφιβόλως τοιαῦτα φαινόμενα θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποδοθοῦν εἰς οἰανδῆποτε ἀνθρωπίνην ἐσκεμμένην ἐνέργειαν δηλώσεως καὶ καταστροφῆς. Ἡ ἐκκένωσις τῶν αὐλῶν καὶ τῶν διαβάσεων ἀπὸ τὸ ἄφθονον καταπεσὸν ὑλικὸν ἀπήτησε μακρὰν καὶ πολύμοχθον ἀνασκαφικὴν ἐργασίαν.

eik. 136

eik. 110

Διερωτᾶται τις, ἂν αἱ ἀσκηθεῖσαι ὥστικαὶ δυνάμεις τεκτονικῶν σεισμῶν ἢ σεισμῶν ἐκ κατακρημνίσεων θὰ ἠδύναντο, μόνον αὐταί, νὰ ἐπιφέρουν τοιαύτης ἐκτάσεως καὶ ἰσχύος καταστροφάς. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐξερευνήσεως ἀπεκαλύφθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα ἀνάλογα ἀποτελέσματα. Πολλοὶ τῶν πίθων εἰς τὰς βαθείας ἀποθήκας τῆς δυτικῆς πτέρυγος, μάλιστα οἱ εὗρισκόμενοι κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου, συνεπιέσθησαν καὶ συνεθλίβησαν, ὡς νὰ ὑπέστησαν βιαίαν ὥθησιν ἐκ μεγάλης δυνάμεως, ἀσκηθείσης ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς. Παρομοίαν τεραστίαν ὥθησιν ἐμαρτύρουν ὠρισμένοι μέχρι τῆς κρητίδος ὡς ἓν σῶμα καταπεσόντες τοῖχοι ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων. Θὰ ἦτο δυνατόν τοιοῦτον ἀποτέλεσμα νὰ προξενηθῇ ἐκ σεισμικῶν ἀπλῶς δονήσεων; Ἄν ναί, τότε διατὶ δὲν κατέπεσον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἄλλοι τοῖχοι ἐξ ἀπλῆς ἀργολιθοδομῆς;

eik. 137

Θὰ ἔδει νὰ ἐρμηνευθοῦν ἀκόμη τὰ ἐκ τοῦ πυρὸς ἀποτελέσματα. Πανταχοῦ, ἀλλ' ἰδίως ἀνὰ τὴν δυτικὴν πτέρυγα, παρετηρήθη πολὺ παχὺ πυρρόχρουν στρώμα, τὸ ὁποῖον προήρχετο ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς διαλύσεως τῶν κεκαυμένων πλίνθων τῶν διαχωρισμάτων, μάλιστα τοῦ ἄνω ὀρόφου. Ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχον πλίνθινα διαχωρίσματα εἰς τὸν ἰσόγειον ὄροφον, τὸ στρώμα

τοῦτο ἦτο ἔτι παχύτερον καὶ πολλαὶ κεκαυμένοι πλίνθοι, αἱ πλεῖσται πολὺ μεγάλου μεγέθους, ἀνευρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ. Ὑπὸ τὸ στρώμα τοῦτο ἀνευρέθη ἄλλο πολὺ μικροτέρου πάχους, 0.20 - 0.30 μ., σχεδὸν ἀμέσως ἄνω τῶν δαπέδων ἀπλούμενον. Τοῦτο ἦτο μέλαν ἐκ τῶν ἀπανθρακωθέντων ὑλικῶν καὶ τῆς σποδοῦ. Εἰς ὠρισμένας ὁμως περιοχάς, ὡς εἰς τὰς βαθείας ἀποθήκας τῶν πίθων, τὸ στρώμα τῆς τέφρας ἦτο παχύτατον. Εἰς μίαν τῶν ἀποθηκῶν μάλιστα ἔφθανεν ἢ καὶ ὑπερέβαινε τὰ χεῖλη τῶν πίθων καὶ εἶχε βαθέως τεφρὸν χρῶμα. Ἡ πυρκαϊὰ βεβαίως ὑπῆρξε μεγάλης ἐκτάσεως καὶ ἰσχυρᾶς ἐντάσεως καὶ ἀπετέφρωσε τὰ πάντα· τροφοδοτηθεῖσα ὑπὸ εὐφλέκτων ὑλῶν, ὡς τὸ ἔλαιον τῶν ἀποθηκῶν, ἔφθασε νὰ μεταβάλλῃ εἰς ἄσβεστον πολλοὺς λίθους, νὰ ἀπανθρακώσῃ πλήρως πάντα τὰ ξύλινα μέρη τοῦ ἀνακτόρου καὶ αὐτὴν τὴν ἐντὸς τῶν τοίχων ἐμπλεκομένην ξυλοδομήν, κατέκαυσε τοὺς κίονας καὶ παρεμόρφωσεν εἰς ὠρισμένους τομεῖς καὶ αὐτὰ τὰ πῆλινα ἄγγεια, τινὰ τῶν ὁποίων συνερρίκνωσε καὶ μετέβαλεν εἰς ἀμόρφους μάζας. Ὡρισμένοι ἐπιφάνειαι τοίχων κατέστησαν μέλαινα ἐκ τοῦ καπνοῦ καὶ οἱ πελεκητοὶ λίθοι διερράγησαν ἢ κατέπεσαν εἰς τεμάχια. Μολύβδινα ἀντικείμενα καὶ ὄγκοι μολύβδου, φυλασσόμενα εἰς τὸ ἀνάκτορον, ἀνελύθησαν εἰς χυτὸν μολύβδον, ὁ ὁποῖος ἐκάλυψε τμήματα τῶν δαπέδων. Αἱ ὀλίγαι περισωθεῖσαι πινακίδες γραφῆς ὀφείλουν τὴν διάσωσίν των εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῆς πυρκαϊᾶς ταύτης, ἀλλ' αἱ πλεῖσται τούτων ἀποσυνετέθησαν εἰς πυρρὸν ἢ καστανὸν πηλόχωμα. Οὐδαμοῦ ὁμως τὸ πῦρ ἔφθασε τὴν θερμοκρασίαν τήξεως μεταλλικῶν, χαλκῶν ἢ ἐκ πολυτίμων μετάλλων, ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνευρέθησαν εἰς καλὴν κατάστασιν. Ἡ πυρκαϊὰ ἐξετάθη σχεδὸν εἰς ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα τοῦ πυρὸς παρετηρήθησαν καὶ εἰς τὰς οἰκίας τῆς πόλεως.

Πυρκαϊαὶ ἐκτάσεως συνώδευσαν συχνὰ τὰς μεγάλας σεισμικὰς καταστροφὰς τόσοι κατὰ τοὺς ἀρχαίους ὅσον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους· εἶναι ἀρκετὸν νὰ ἐνθυμηθῇ τις τὴν ἑκτασιν τῶν πυρκαϊῶν κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀγίου Φραγκίσκου, τῆς Μεσσήνης τῆς Σικελίας, τελευταίως τῶν πόλεων τῶν νήσων Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν πυρκαϊῶν εἶναι ἐνίστε περισσότερον καταστρεπτικὰ ἀπὸ τὰ τῶν δονήσεων. Πυρκαϊαὶ ἠδύναντο βεβαίως νὰ προέλθουν εὐχερῶς ἐκ τῶν ἀνημμένων λύχνων, ἐκ τῶν ἐστιῶν ἢ ἐκ τοῦ πυρὸς τῶν ἐργαστηρίων. Τὸ γεγονός ὁμως ὅτι αἱ πυρκαϊαὶ αὗται συνέβησαν εἰς τὰ περισσότερα τῶν ἀποτόμως καταστραφέντων κέντρων δὲν θὰ ἦτο λογικὸν νὰ ἀποδοθῇ εἰς σύμπτωσιν. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἡ καταστροφὴ ἐπῆλθεν ὅταν πολλοὶ λύχνοι ἦσαν ἀνημμένοι. Τὸ πάχος ὁμως τοῦ στρώματος τῆς σποδοῦ εἰς τὰς ἀποθήκας, εἰς τὰς ὁποίας τόσοι ὀλίγα ξύλινα τμήματα ὑπῆρχον, μία θύρα, ἐν παράθυρον καὶ αἱ δοκοὶ τῆς ὀροφῆς, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξηγηθῇ μόνον ἐκ τῆς ἐντάσεως τοῦ πυρὸς.

Ἄλλο περιστατικόν, τὸ ὁποῖον θὰ ἔδει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν διὰ τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῶν αἰτίων τῆς καταστροφῆς εἶναι ἡ παρουσία τῆς κισήρεως. Τόσον ἄφθονος κίσηρις ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν καλύψασαν τὰ λείψανα τῶν κτηρίων ἐπίχωσιν, ὥστε τοῦτο ἀποκλείεται νὰ θεωρηθῇ ὡς καθαρῶς συμπτωματικόν. Τὸ ὕλικόν τοῦτο οὐδαμοῦ ἀπετέλει πραγματικὸν στρῶμα, ἀλλὰ πλῆθος τεμαχίων του εὐρέθη ἀναμεμιγμένον εἰς τὴν ἐπίχωσιν. Πρέπει σχετικῶς νὰ σημειωθῇ, ὅτι κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ τὰς ἐπιχώσεις ἀπομακρύνοντες ἐργάται δὲν εἶναι πάντοτε εἰς θέσιν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν διὰ χόματος κεκαλυμμένην κίσηριν· ἐπομένως ἡ πραγματικὴ ποσότης ἦτο ἀναμφιβόλως πολλαπλασία τῆς περισυλλεγείσης. Ὡς εἰς τὴν Ἀμισὸν οὕτω καὶ εἰς τὴν Ζάκρον ἱκανὴ ποσότης κισήρεως ἀνευρέθη ἀποθηκευμένη, ὡς, εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν, ἐντὸς δωματίου ἀμέσως βορείως τῆς δικιονίου στοᾶς τῆς κεντρικῆς αὐλῆς, παρὰ τὸν κλωβὸν τοῦ κλιμακοστασίου. Μεγαλυτέρας εἰσέτι σημασίας εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τεμάχια κισήρεως, τοποθετημένα ἐντὸς κωνικῶν κυπέλλων, ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον προσφορᾶς εἰς τὴν θεότητα μετὰ τῶν ἄλλων προσφορῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο τόσον εἰς τὸ κτιστὸν φρέαρ, ὅπου ἀνεκαλύφθησαν καὶ τὰ κύπελλα μὲ τὰς ἐλαίας, ὅσον καὶ εἰς τὴν «τυκτὴν κρήνην». Ἡ προσφορὰ κισήρεως ἀποτελεῖ ἰσχυρὰν ἔνδειξιν ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς αἰφνιδίου ἀφίξεως τοῦ ὕλικου τούτου εἰς τὰς ἀκτὰς συνεσχέτισθη ὑπὸ τῶν κατοίκων μὲ τὸν κίνδυνον τῆς ἀπειλούσης τὸν τόπον καταστροφῆς καὶ διὰ τοῦτο ἐγένοντο προσπάθειαι ἐξουμενισμού τῆς θεότητος διὰ τοιούτου εἰδους προσφορῶν. Κίσηρις εἰς τόσον μεγάλας ποσότητας μόνον διὰ τοῦ ἡφαιστειακοῦ κύματος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ φθάσῃ μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ζάκρου. Ἀνάλογον κύμα ἐπέφερε τὴν διάστρωσιν τῆς βορείου παραλίας διὰ κισήρεως πεντήκοντα περίπου ἔτη πρὸ τῆς τελικῆς καταστροφῆς, ὅποτε τὸ φαινόμενον ἐπανελήφθη. Ὅτι ἡ ἐμφάνισις τοῦ ὕλικου τούτου εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις συνεδυάσθη μὲ τὰς διαδοχικὰς καταστροφάς, ἀπεδείχθη ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ εἰς τὴν Ζάκρον ἡ κίσηρις ἀνευρέθη κυρίως εἰς τὸ στρῶμα τὸ καλύψαν τὰ λείψανα τῶν δύο νεοανακτορικῶν φάσεων.

Αἱ μικραὶ ἀποθηκεύσεις κισήρεως ἀγνοοῦμεν ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἐξυπηρετήσουν πρακτικὸν ἢ τελετουργικὸν σκοπὸν. Τὸ πρῶτον φαίνεται ὀλιγώτερον πιθανόν, ἂν αὗται ἤρχισαν νὰ γίνωνται εἰς περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ἤδη εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐκδηλοῦνται αἱ συνέπειαι τῆς ραγδαίως ἐπερχομένης καταστροφῆς. Ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἄλλως ἐκδοχῆς εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι μετὰ τῆς κισήρεως ἀνευρέθησαν τεμάχια ἐγχρώμων ἐπιχρισμάτων ἐκ βωμῶν καὶ εἰς μικρὰν σχετικῶς ἀπόστασιν ζευγὸς λιθίνων ἱερῶν κεράτων καὶ βαθυμιδωτῇ βάσις διπλοῦ πελέκεως. Ἄλλη περίπτωσις, ἀκριβῶς σύγχρονος καὶ ἀνάλογος, ἀναθέσεως βωλαρίων κισήρεως ἐντὸς κωνικῶν κυπέλλων, διεπιστώθη ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου εἰς

τὴν μινωικὴν ἔπαυλιν τοῦ Νίρου, 13 χλμ. ἀνατολικῶς τοῦ Ἡρακλείου, κατὰ τὰς ἐκεῖ γενομένας ὑπ' ἐμοῦ ἐργασίας στερεώσεως. Ἀνεκαλύφθη τότε ὑπὸ τὸ κατώφλιον τῆς ἐντοιχισθείσης θύρας τοῦ δωματίου τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐπαύλεως, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον ἀνευρεθῆ λείψανα τέφρας θυσιῶν ἐντὸς περιφράγματος καὶ τέσσαρες πελώριοι διπλοὶ χαλκοὶ πελέκει, ἀποθέτης, ἀνήκων προφανῶς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο· ἐντὸς αὐτοῦ εἶχεν ἀποτεθῆ μέγα πλῆθος ἁώτων κωνικῶν κυπέλλων, πολλὰ τῶν ὁποίων περιεῖχον κίσσηριν. Προφανῶς καὶ ἐκεῖ ἐγένετο ἀνάλογος τελετουργία διὰ τὸν ἐξευμενισμόν τῆς θεότητος.

Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου ἐγνώριζον πολὺ καλῶς τί ἐσήμαινεν ἡ ἄφιξις τῆς κισήρεως εἰς τὰς ἀκτάς των. Τὸ ὑλικὸν εἶχε μεταφερθῆ διὰ μικρῶν ἡφαιστειακῶν κυμάτων τῶν μικροτέρων προδρόμων ἐκρήξεων. Ἡ καταστροφή τῶν περὶ τὸ 1500 π.Χ. χρόνων θὰ εἶχεν ἀφήσει ἰσχυράν ἀνάμνησιν. Καὶ κατὰ ταύτην εἶχον γίνεαι ἀνάλογοι τελετουργίαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ θυσίαι ταύρων, ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἀνασκαφὴ μιᾶς τότε καταστραφείσης οἰκίας παρὰ τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ.

136. Καταπεσόντες πωρόλιθοι, εἰς ὀρισμένα σημεῖα κατὰ σειράς, ἐκ τῶν προσόψεων τῆς αἰθούσης τῶν συμποσίων παρὰ τὴν κεντρικὴν αὐλήν, μαρτυροῦντες τὴν βιαιότητα τῆς καταστροφῆς.

Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀνασκαφῆς ἄλλη ἔνδειξις ἐθεωρήθη ὅτι σαφέστερον ἐμαρτύρει τὴν φύσιν τῆς γενομένης καταστροφῆς. Εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ ἀνακτόρου, κατὰ τὸ πλεῖστον ὅμως εἰς τὸ στρῶμα τὸ ἀμέσως ἐπικαλύψαν τοὺς τοίχους καὶ τὰ δάπεδα τοῦ ἀνακτόρου, ἀνευρέθησαν πλεῖστα ὅσα τεμάχια, μεγάλα ἢ μικρά, ἀγνώστου συστάσεως ὑλικοῦ, τοῦ ὁποίου δὲν ἐγένετο γνωστὴ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἢ προέλευσις. Τινὲς τῶν πυρήνων τούτου εἶχον μέγεθος σχεδὸν ἀνθρωπίνης κεφαλῆς, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα ἦσαν μικρά, ὅτε μὲν σφαιροειδοῦς, ὅτε δὲ ἀκανονίστου σχήματος. Ἐπρόκειτο περὶ χυτῆς μάζης μεταλλικῆς ὑφῆς, σπογγώδους κατὰ μέρη καὶ συναναμίκτου μὲ ὑποκίτρινον ὕλην, ἢ ὁποία παρεῖχε τὴν ἐντύπωσιν θείου. Τοιαύτη ὕλη παρεῖχε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι προήρχετο ἐκ τήξεως μετάλλων ἐκ τοῦ πυρός· ὅμως οὐδὲν τῶν μεταλλίνων ἀντικειμένων τοῦ ἀνακτόρου ἀνευρέθη συντετηγμένον. Τὰ ἀνευρεθέντα τεμάχια δὲν ἦσαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν καλύψασαν ἐπίχωσιν καὶ δὲν ἐφαίνετο τότε ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ προέρχωνται ἐκ μεταλλευτικοῦ κλιβάνου ὥς σκωρίαι αὐτοῦ καὶ λόγῳ τῆς ὑφῆς των καὶ λόγῳ τῆς εὐρείας διασπορᾶς των. Ἄλλως οὐδαμοῦ μέχρι τότε εἶχον ἔλθει εἰς φῶς στοιχεῖα ὑπάρξεως τοιούτου κλιβάνου. Ὅταν βαθμηδὸν

137. Μεγάλοι πίθοι, συμπιεσθέντες ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

προέκυψαν ἐνδείξεις ὅτι ἡ καταστροφή προεκλήθη ἐξ ἐκρήξεως τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας, ἐγεννήθη τὸ πρόβλημα μήπως ἦτο δυνατόν ἡ ὕλη αὕτη νὰ εἶχε προέλθει δι' ἐκσφενδονίσεως μύδρων μάγματος ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ κρατήρος. Τοῦτο ἐφαίνετο ἐκ πρώτης ὄψεως ἀπίθανον, λόγῳ τῆς μεγάλης ἀποστάσεως, τῶν 130 - 140 χιλιομέτρων περίπου, μεταξὺ τῆς Θήρας καὶ τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως τοῦ Κρακατάο τεμάχια στερεοποιηθέντος ἡφαιστειακοῦ μάγματος μεγέθους ἀνθρωπίνης κεφαλῆς εἶχον ἐκσφενδονισθῇ καὶ καταπέσει εἰς ἀποστάσεις μέχρις 60 χιλιομέτρων καὶ βεβαίως ἡ ἔκρηξις τοῦ ἡφαιστείου τῆς Σαντορίνης ὑπῆρξε τοῦλάχιστον τετραπλασίας ἐντάσεως. Φυσικὰ διὰ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς τοιοῦτου εἰδους προελεύσεως τῆς χυτῆς μάξης ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνουν εἰδικαὶ ἀναλύσεις καὶ κρυσταλλογραφικαὶ ἐρευναι, αἱ ὁποῖαι ὅμως διὰ πολλοὺς λόγους δὲν κατέστη δυνατόν νὰ γίνουν. Ὁ James W. Mavor, ὁ ὁποῖος διενήργησεν ὑποβρυχίους ἐρεῖνας εἰς τὴν Θήραν μὲ τὸ ὠκεανογραφικὸν πλοῖον Chain, ἐξήτασε τεμάχιον τοῦ ἐκ τῆς Ζάκρου ὑλικοῦ καὶ διετύπωσε προκαταρκτικὴν γνώμην ὅτι δὲν θὰ ἀπεκλείετο νὰ ἐπρόκειτο περὶ ἡφαιστειακοῦ μάγματος κατ' εὐθείαν ἐκ τοῦ κρατήρος ἐκτοξευθέντος. Ἄλλοι ἐπιστήμονες ὅμως ἐξέφρασαν σοβαρὰς ἀμφιβολίας διὰ τοιαύτην δυνατότητα.

Τελικῶς τὸ πρόβλημα ἐφάνη ὅτι εὔρε τὴν λύσιν του διὰ τῆς ἀνακαλύψεως μεταλλευτικοῦ κλιβάνου εἰς τὴν περιοχὴν ἀμέσως ἀνατολικῶς τῆς ΒΑ. πύλης τοῦ ἀνακτόρου· ἐπὶ τόπου περισυνελέγησαν πολλὰ τεμάχια ἀναλόγου ὑλικοῦ, ἀσφαλῶς σκωρίαί τῆς γενομένης ἐκκαμινεύσεως.

Ὅπωςδὴποτε κατὰ τὰ ἀνωτέρω προέκυψαν ὄχι ὀλίγαι ἐνδείξεις ὅτι πράγματι ἡ καταστροφή τῆς Ζάκρου ἐγένετο ἐξ αἰτίας τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας, κατὰ τοὺς περὶ τὸ 1450 π.Χ. χρόνους, ὁπότε συνέβη καὶ ἡ καταβύθισις τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς νήσου ταύτης. Τὰ συνοδεύσαντα τὴν ἔκρηξιν φαινόμενα θὰ ἔδει νὰ ἦσαν μεγάλης ἐκτάσεως καὶ ἐντάσεως καὶ θὰ προεκάλεσαν τὴν καταστροφὴν τῶν μινωικῶν κέντρων τόσον εἰς τὴν κεντρικὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην, ἂν καὶ τὰ ἀποτελέσματά των θὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως μεγαλύτερα εἰς τὰς βορείας ἀκτάς.

Θὰ ἡδύνατό τις, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἀναλόγων φαινομένων τὰ ὁποῖα συνώδευσαν τὴν ἔκρηξιν τοῦ Κρακατάο, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἡφαιστειῶν, νὰ ἀναπλάσῃ τὰ δραματικὰ γεγονότα, διὰ τὰ ὁποῖα ὁ καθηγητὴς Μαρινᾶτος ἔδωκεν ἐντυπωτικὴν εἰκόνα. Ὡς εἰς τὸ Κρακατάο, τῆς τελικῆς ἐκρήξεως θὰ προηγήθῃ μῆνας πρότερον ἡ ἀφύπνισις τοῦ ἡφαιστείου, τὸ ὁποῖον εἰς μικρὰς διαδοχικὰς ἐκρήξεις θὰ ἤρχισε νὰ ἐκχύνη λάβαν καὶ νὰ ἐκτινάσῃ σποδόν. Ἡ κίσηρις κατεπλημύρει τὴν περιβάλλουσαν θάλασσαν καὶ ἐφέρετο ὑπὸ μικρῶν ἡφαιστειακῶν κυμάτων μέχρι τῶν παραλίων τῆς Κρήτης. Ἡ νῆσος Θήρα ἦτο τοῦ λοιποῦ ἀπροσπέλαστος. Σεισμοὶ κατὰ διαστήματα

ἐμαρτύρουν ὅτι τὰ πετρώματα κατὰ μῆκος τοῦ σεισμικοῦ ρήγματος τοῦ διερχομένου διὰ τῆς Θήρας εἶχον γίνεαι ἀσταθῆ. Οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης εἶχον ἀρχίσει ἤδη νὰ ὑφίστανται τὰς συνεπείας τῆς ἀποχαλινώσεως τῶν ὑποχθονίων δυνάμεων. Θὰ ἐπίστευσαν ὅτι ἡ χθονία θεότης εἶχεν ἐξοργισθῇ διὰ τὰ ἀνομήματά των καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ εὑρεθῇ τρόπος νὰ ἐξευμενισθῇ. Τελετουργίαι ἐγίνοντο εἰς τὰ ἱερά, προσφοραὶ κατετίθεντο εἰς τὰ σημεία ὅπου ἦτο περισσότερον αἰσθητὴ ἡ παρουσία τῆς θεότητος ταύτης, εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ὕδατος, εἰς τὰ ἐγκατα τῶν ἱερῶν σπηλαίων, εἰς τοὺς ὑπογείους ἀποθέτας, εἰς τὰς καθαρτηρίους δεξαμενάς, τῶν ὁποίων αἱ βαθμίδες ἔφερον πρὸς τὴν γῆν. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν θὰ ἠκούοντο βρόμοι, οἶονεὶ βρυχηθμοὶ μαινομένου ὑπὸ τὴν γῆν ἐγκλείστου ταύρου συγκλονίζοντος ταύτην καὶ ἅπαντες ἐγίνοντο περιδεεῖς. Οἱ μάντις καὶ οἱ οἰωνοσκόποι πολλὰ ἀσφαλῶς θὰ προέλεγον.

Αἰφνιδίως ἐπῆλθεν ἡ τεραστία ἔκρηξις, ὁμοίαν τῆς ὁποίας οὐδέποτε εἶχεν ἀντιμετωπίσει ἢ τοῦλάχιστον ἐνεθυμεῖτο ὅτι ἀντεμετώπισεν ἡ ἀνθρωπότης. Τὰ φαινόμενα θὰ ἦσαν τρομακτικώτερα παρ' ὅσον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συλλάβῃ καὶ ἡ ζωηροτέρα φαντασία, ἀφοῦ, ὡς πιστεύεται, ἡ ἔκρηξις αὕτη ἰσοδυνάμει μὲ ἔκρηξιν ὀλοκλήρου σειρᾶς ὑδρογονοβομβῶν. Ἀσφαλῶς συνετάραξαν τὴν Κρήτην οἱ ἐκκωφαντικοὶ κρότοι, οἱ ὅποιοι τὴν συνώδευσαν. Αἱ μετατοπίσεις τοῦ ἀέρος θὰ ἦσαν ἐξαιρετικῆς ἐντάσεως, ὥστε νὰ προκαλέσουν αὐταὶ καὶ μόνον ζημίας εἰς τὰ κτήρια. Ἡ σποδὸς θὰ ἔφθασεν εἰς στρατοσφαιρικὸν ὕψος καὶ εὐθὺς κατόπιν, παρασυρομένη ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, θὰ ἠπλώθη εἰς πυκνότατον νέφος. Τοῦτο θὰ ἐπέφερεν ἀδιapαστον σκότος ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας. Ἡ ἡμέρα θὰ ἐγένετο νύξ καὶ πανταχοῦ ὑπεχρεώθησαν οἱ κάτοικοι νὰ ἀνάψουν λύχνους. Ἐξ ἀνατροπῆς τοιούτων λύχνων θὰ ἀνήφθησαν πυρκαῖαι, αἱ ὁποῖαι ραγδαίότατα διεδόθησαν λόγῳ τοῦ πνέοντος ἀνέμου. Ἡ τέφρα θὰ ἤρχισε νὰ καταπίπτῃ τότε πυκνοτάτῃ, καθιστῶσα τὸν ἄλλως ὑπερθερμανθέντα ἀέρα σχεδὸν ἀκατάληλον διὰ τὴν ἀναπνοήν. Βαρεῖς διάπυροι μύδροι ἐκτινασσομένου μάγματος ἤρχισαν ἴσως νὰ καταπίπτουν ὑπὸ μορφὴν βολίδων παρὰ τὴν μεγάλην ἀπὸ τοῦ ἡφαιστείου ἀπόστασιν. Ἡ γῆ συνεκλονίζετο συνεχῶς ὑπὸ σεισμῶν. Δηλητηριώδεις ἀναθυμιάσεις ἤρχισαν νὰ φθάνουν μέχρι τῆς νήσου καὶ συμπύκνωσις ὑδρατμῶν ἀναμεμιγμένων μὲ σποδὸν καὶ μόρια ἀνδεσίτου ἐπέφερον ἴσως τὴν πτῶσιν βροχῶν λάσπης, ἐνῶ αἱ δημιουργηθεῖσαι δῖναι ἀνέμων, μὲ τὴν παρασυρομένην κόνιν ἐρυθρωποῦ χώματος, θὰ προσέθεσαν τὸ φαινόμενον τῶν αἱματηρῶν βροχῶν.

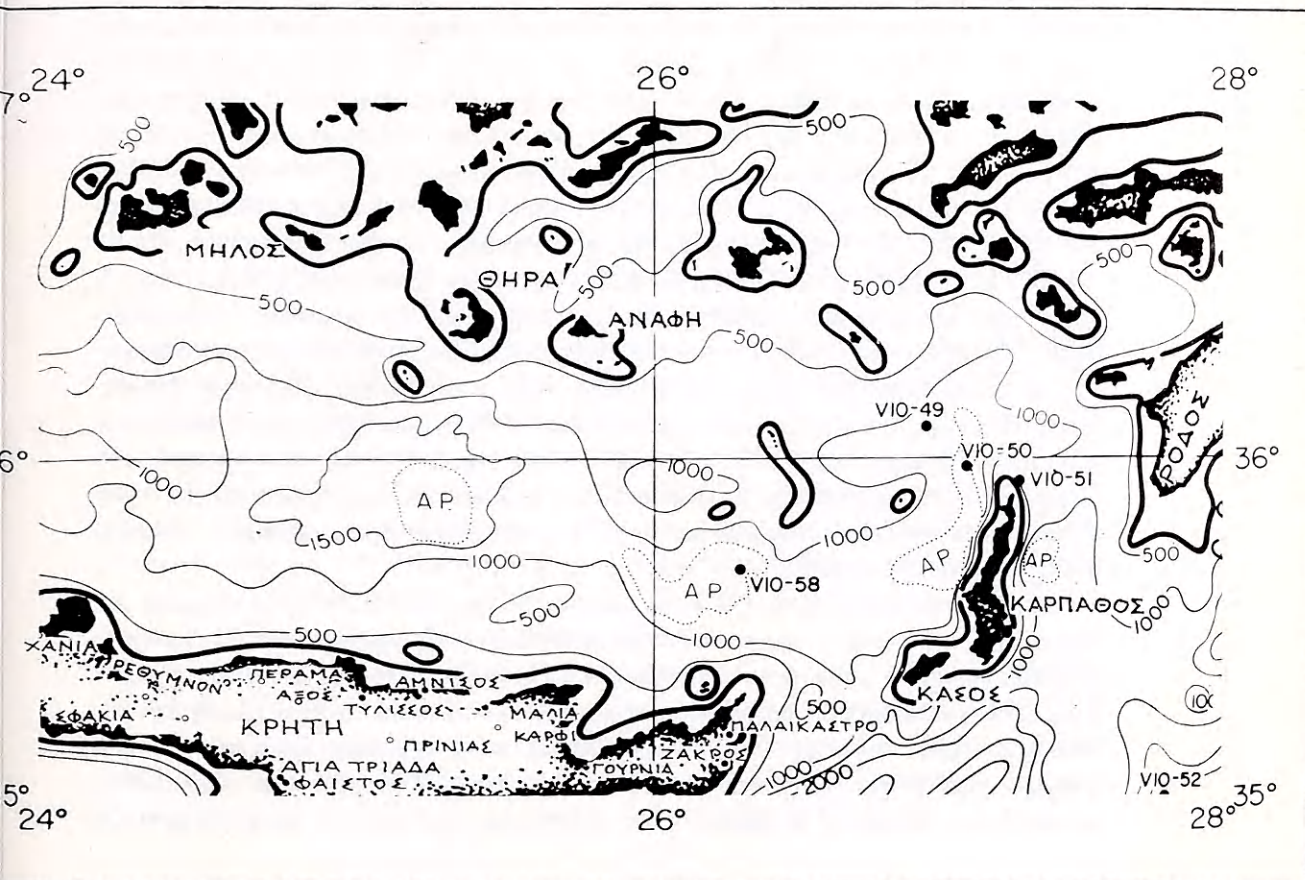
Οἱ κάτοικοι ἀλλόφρονες θὰ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν πρὸς τὰ ὄρη ἢ θὰ προσεπάθησαν νὰ εὑρουν προσωρινὸν καταφύγιον εἰς τὰ σπήλαια μέχρις ὅτου κοπάσῃ ἡ θεομηνία. Ἀφοῦ δὲν εὑρον τὸν καιρὸν ἢ δὲν ἔσχον τὴν δυνατότητα νὰ συμπαραλάβουν τὰ κύρια ὑπάρχοντά των, θὰ ἀπεκόμισαν

ἀσφαλῶς μόνον τὰ πολυτιμότερα ἀντικείμενά των. Εὐθὺς ὁμως κατόπιν ἐπῆλθε νέα συμφορὰ χειρὼν τῆς πρώτης. Μὲ ἀφάνταστον ὄρμην καὶ βιαιότητα, μὲ βοὴν καὶ πάταγον ἔφθασε μέχρι τῶν παραλίων τὸ παλιρροιακὸν ἡφαιστειακὸν κύμα, τὸ προελθὸν ἐκ τῆς καταβυθίσεως τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς νήσου Θήρας. Ὑπολογίζεται ὅτι διὰ τὴν φθάσιν ἐχρειάσθη 20 - 30 πρῶτα λεπτά. Εἰς τὸν ὄρμον τῆς Ζάκρου ἡ ὄρμη τοῦ κύματος θὰ εἶχε σχετικῶς ἀνακοπῇ, λόγῳ τοῦ προφυλαγμένου τῆς θέσεως ὑπὸ τῶν εἰς μέγα μῆκος προεχόντων ἀκρωτηρίων. Παρὰ ταῦτα ἡ βιαιότης διεισδύσεως θὰ ἦτο μεγάλη καὶ ἴσως ἐκ τῶν ὠθήσεων τῶν κυμάτων τούτων προῆλθον αἱ πτώσεις ὀλοκλήρων συμπαγῶν τοίχων ἐκ τῶν θεμελίων των καὶ ἡ συμπίσεις καὶ σύνθλιψις τῶν πίθων τῶν ἀποθηκῶν τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὰ δυτικὰ τοιχώματα. Τὸ φαινόμενον προσέλαβεν ἀσφαλῶς τὴν μορφήν παλιρροίας καὶ ἀμπώτιδος, αἱ ὁποῖαι θὰ συνεχίσθησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξασθενούσαι. Τοιαῦτα κύματα παρατηρήθησαν καὶ εἰς περιπτώσεις σεισμῶν μὲ θαλάσσιον ἐπίκεντρον· εἰς τούτων, γενόμενος τὸ ἔτος 1956 εἰς τὸ νότιον Αἰγαῖον, προεκάλεσε παλιρροιακὸν κύμα κατὰ τὸ ὅποιον ἡ παλίρροια καὶ ἡ ἄμπωτις ἐξηκολούθησαν ἐπὶ πολλὰς ὥρας, μὲ τελικὸν ἀποτέλεσμα τὴν μεταβάλη ἡ βορεία παραλία τῆς Κρήτης μονίμως μορφήν. Παρηκολούθησα τότε μὲ κατάπληξιν τὴν ἐξέλιξιν τῶν φαινομένων τούτων. Ταῦτα ὁμως οὐδὲ πόρρωθεν δύνανται νὰ συγκριθοῦν μὲ τὴν βιαιότητα τοῦ ἡφαιστειακοῦ κύματος κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Θήρας, τὸ ὅποιον προεκάλεσε τὴν κατάκλυσιν ὠρισμένων τμημάτων τῶν παραλίων τῆς Κρήτης καὶ ἐπέφερε τὴν ὀλοσχερῇ καταστροφὴν τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων, ὡς ἐκείνων τῆς Ζάκρου. Τὰ ἐλλιμενισμένα πλοῖα θὰ παρεσύρθησαν ὑπὸ τῶν κυμάτων, πολλὰ δὲ τούτων ἀσφαλῶς ἐξεσφενδονίσθησαν εἰς μεγάλην ἀπὸ τῆς παραλίας πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἀπόστασιν. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἡφαιστειακοῦ κύματος τῆς ἐκρήξεως τοῦ Κρακατάο, μία κανονιοφόρος, μετεωρισθεῖσα ὑπὲρ τὴν πόλιν Telok Betong τῆς Σουμάτρας, ἀνευρέθη εἰς ἀπόστασιν 3.5 χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς ἀκτῆς, εἰς ὕψος 9 μ. ἄνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης.

Αἱ προταθεῖσαι ὑποθέσεις σχετικῶς μὲ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἡφαιστειακοῦ κύματος εἰς τὰ παράλια τῆς Κρήτης δέον νὰ μὴ θεωρηθοῦν ὡς ὑπερβολικαί· αἱ γενόμεναι παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἀκτίνος ἐνεργείας τῶν ἀπλῶν σεισμικῶν κυμάτων ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὕψος καὶ τὴν δυνάμιν των ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ ὑπολογισμοὶ εἶναι μᾶλλον μετριοπαθεῖς. Οὕτω τὰ σεισμικὰ κύματα σεισμοῦ ὄχι ἐξαιρετικῶς μεγάλης ἐντάσεως, ἐπισυμβάντος εἰς τὴν νήσον Ἀμοργὸν τῶν Κυκλάδων τὸ ἔτος 1956, ἔφθασαν μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Παλαιστίνης μὲ ἱκανὴν δυνάμιν. Τὰ κύματα τῶν σεισμῶν τῆς Χιλῆς τὸν Μάιον τοῦ 1960 εἶχον ἀντίκτυπον μέχρι τῆς Ἰαπωνίας, τὰ δὲ κύματα τῶν σεισμῶν τῆς Ἀλάσκας κατὰ τὸ ἔτος 1958 ἔφθασαν εἰς ὕψος τὰ 225 μ. Ἀρχαῖοι χρονογράφοι ἀναφέρουν περὶ τῶν σεισμῶν τοῦ Αἰγαίου

ὅτι ἐδημιούργησαν κύματα, τὰ ὅποια ἐσάρωσαν τὰ παράλια καὶ ἔφθασαν μέχρι τῶν ὁρέων, ρίψαντα ἐπὶ τούτων πλοῖα. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν μνημιῶν περὶ τῶν μικροτέρων ἡφαιστειακῶν ἐκρήξεων τῆς Θήρας πληροφοροῦμεθα, ὅτι παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὰ φαινόμενα τὰ ὅποια τὰς συνώδευσαν περιορίσθησαν εἰς τὸν στενώτερον περίγυρον τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου, αἱ ἐπιπτώσεις ὑπῆρξαν λίαν σημαντικά. Ἡ τέφρα παρυσύρθη ὑπὸ τῶν ἀνέμων μέχρις ἀποστάσεως 100 χιλιομέτρων καὶ εἰς τὰς γειτονικὰς νήσους ἐσημειώθησαν ἰσχυραὶ διαταραχαὶ τῆς ὑγείας τῶν κατοίκων, χρωματισμὸς καὶ μερικὴ δηλητηρίασις τῶν ὑδάτων, ἀλλαγὴ χρώματος τῶν οἰκιῶν λόγφ τῶν ἀναθυμιάσεων κ.ἄ. Ἀναλύσεις τῶν ὑδάτων τῆς Θήρας ἔδειξαν τὴν παρουσίαν ἰσχυρῶν ποσοτήτων σιδήρου καὶ θείου· ἡ τοιούτου εἴδους μόλυνσις ὑπῆρξεν ἡ αἰτία συμπτωμάτων βαρείας μορφῆς δηλητηριάσεων κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ 1866. Τότε κατεστράφη ἐπίσης μέγα μέρος βλαστήσεως τοῦ τόπου.

138. Τὸ ἀνατολικὸν Αἶγαϊον, ἔνθα σημειοῦνται τὰ βάθη τῆς θαλάσσης εἰς μέτρα· τὸ βάθος τῆς θαλάσσης εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην συνέβαλεν εἰς τὸ ὕψος καὶ τὴν ταχύτητα τοῦ ἡφαιστειακοῦ παλινρροιακοῦ κύματος.

Αί περιπτώσεις αὗται βοηθοῦν εἰς τὸ νὰ δοθῇ ἐξήγησις τῆς ἐρημώσεως ἢ ὁποῖα ἐπηκολούθησεν τὴν καταστροφὴν τῆς Ζάκρου καὶ τῶν λοιπῶν μινωικῶν κέντρων. Τὰ ἄμεσα ἀποτελέσματα τῆς ἐκρήξεως ὑπῆρξαν ἱκανῶς καταστροφικά, ὥστε νὰ ἐνσπείρουν τὸν πανικὸν καὶ νὰ δημιουργήσουν ἐμμόνους φοβίας εἰς τὸν πληθυσμὸν. Τοιούτου εἴδους συμπτώματα πανικοῦ καὶ τὰ ἀποτελέσματά των εἶναι γνωστὰ καὶ ἐξ ἄλλων καταστροφῶν γεωλογικῆς προελεύσεως. Εἰς τοὺς τελευταίους λ.χ. σεισμοὺς τῶν Ἰονίων νήσων, τὸ ἔτος 1954, μάλιστα εἰς τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Ζάκυνθον, ἐχρειάσθη ἡ ἐπέμβασις στρατιωτικῆς δυνάμεως, ἵνα ἐμποδισθῇ ὁ πληθυσμὸς νὰ ἐγκαταλείψῃ τελείως τὰς πληγείσας νήσους. Ἄλλ' εἰς τὴν Κρήτην, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης ἐκρήξεως, καὶ ἄλλαι δημιουργηθεῖσαι συνθήκαι συνετέλεσαν, ὥστε ἡ ζωὴ εἰς τὸ κεντρικὸν καὶ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς νήσου νὰ καταστῇ ἀβίωτος. Τὸ παχὺ στρῶμα τῆς τέφρας ἐξηφάνισεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον πᾶσαν βλάστησιν καὶ ἀσφαλῶς κατέστησεν ἄνευ ἀποδόσεως, ἂν μὴ ὅλως ἀδύνατον, τὴν καλλιέργειαν. Τὰ πηγαῖα ὕδατα, ὅσα δὲν ἐστείρευσαν, ἐδηλητηριάσθησαν ἢ τοῦλάχιστον κατέστησαν μόλις πόσιμα. Ἡ σπάνις τοῦ ὕδατος προσέθεσεν εἰς τὴν συμφορὰν. Ἀσθένειαι διάφοροι, ἐνδημικαὶ ἢ ἐπιδημικαί, ἠύξησαν ἀναμφιβόλως τὴν θνησιμότητα, ἰδίως μεταξὺ τῶν παιδίων. Μόνη λύσις ἀπέμεινεν ἡ πρόσκαιρος ἔστω ἐγκατάλειψις τῆς κατηραμένης γῆς καὶ ἡ ἀναζήτησις νέων τόπων διαμονῆς εἰς τὴν ὀλιγότερον προσβληθεῖσαν δυτικὴν Κρήτην ἢ καὶ ἡ μετανάστευσις ἔξω τῆς Κρήτης. Οὕτω ἐρμηνεύονται αἱ ἀποικιακαὶ ἐγκαταστάσεις αἱ γενόμεναι τότε κατὰ τὴν δυτικὴν μάλιστα Πελοπόννησον, ἰδίᾳ εἰς τὰς περιοχὰς τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Τριφυλίας, ὅπου, ὡς ἔδειξεν ἡ ἔρευνα, πλῆθος μινωικῶν στοιχείων ἐνεφανίσθη ἀκριβῶς εἰς τοὺς περὶ τὸ 1450 π.Χ. χρόνους. Τὸ φαινόμενον τῆς μερικῆς ἐγκαταλείψεως πλουσιῶν τόπων λόγῳ τῶν ἐκ τῆς ἐκρήξεως ἡφαιστείων καταστρεπτικῶν συνεπειῶν δὲν εἶναι περίπτωσις ὅλως ἀσυνήθης. Εἰς τὴν Ἰσλανδίαν, μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ 1362 π.Χ., ὅποτε ἡ τέφρα ἐκάλυπεν εἰς πᾶχος 0.10 μ. καὶ πλέον τὰς καλλιεργησίμους καὶ μὴ ἐκτάσεις, ἡ περιοχή τοῦ Oraefajökull ἐγκατελείφθη ἐπὶ δεκαετίαν. Ἀνάλογος ἀπομάκρυνσις τοῦ πληθυσμοῦ, ὀριστικὴ τὴν φορὰν ταύτην, ἐγένετο εἰς τὴν περιοχὴν Thjorts-árdalur μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἑκλας, τὸ 1104 μ.Χ.

Προφανῶς πρὸς πλήρη διαλεύκανσιν τῶν συνεπειῶν τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας κατὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου π.Χ. αἰῶνος θὰ ἐχρειάζετο ἐμπεριστατωμένη μελέτη τοῦ συνόλου τῶν ἐνδείξεων εἰς τὰ ἀνασκαπτόμενα ἢ τὰ ἤδη ἀνασκαφέντα νεοανακτορικὰ μινωικὰ κέντρα. Δυστυχῶς ἡ ἔρευνα τῶν τελευταίων ἐγένετο εἰς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους οὐδεμία ὑποψία ὑπῆρχε περὶ γεωλογικῶν σεισμικῶν ἢ ἡφαιστειακῶν καταστροφῶν. Οὕτω αἱ πλείσται ἐνδείξεις διέλαθον τῆς προσοχῆς καὶ μόνον πολὺ ὀλίγαι εἰς

τινας περιοχὰς κατέστη δυνατόν νὰ παράσχουν βάσιν δι' ἐξαγωγήν θετικῶν συμπερασμάτων.

Γεγονὸς ὅμως παραμένει ὅτι πάντα τὰ μινωικὰ κέντρα κατεστράφησαν καὶ ἡρημώθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. Εἰς τὴν Κνωσὸν μερὶς τῶν Ἀχαιῶν ἐπωφελήθη τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως ἵνα ἐγκαταστήσῃ ἰδίαν δυναστείαν, πολὺ πιθανὸν μὲ τὴν ἀνοχὴν ἢ ἴσως καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἐπὶ τόπου παραμεινάντων περιδεῶν Μινωιτῶν. Τὸ ἀνάκτορον οὕτω ῥοδομήθη ἐκ νέου. Τὰ λοιπὰ ὅμως ἀνακτορικά κέντρα ἐπέζησαν ὡς ἀπλοῖ οἰκισμοί, μὲ οὐσιαστικῶς ἡλαττωμένον πληθυσμόν. Κατανοεῖ τις οὕτω πῶς κατέστη ἐφικτὴ ἡ ἐξάπλωσις τῆς κυριαρχίας τῆς ἀχαικῆς Κνωσοῦ ἐφ' ὅλοκλήρου σχεδὸν τῆς Κρήτης. Ὅτι τοῦτο πράγματι συνέβη ἀποδεικνύουν αἱ πινακίδες τῶν κνωσιακῶν ἀρχαίων, αἱ ὁποῖαι ἀποκαλύπτουν ἐπίσης τὴν ἰδρυσιν πολλῶν νέων μυκηναϊκῶν κέντρων ἐπὶ τῆς νήσου. Βαθμηδὸν ἐξέλιπον αἱ ἐκ τῆς ἐκρήξεως δημιουργηθεῖσαι δυσμενεῖς συνθῆκαι· τὰ στρώματα τῆς σποδοῦ παρεσύρθησαν καὶ νέον γόνιμον χῶμα ἐδημιουργήθη· τὰ ὕδατα ἐκαθαρίσθησαν καὶ αἱ κλιματικαὶ συνθῆκαι ἀποκατεστάθησαν σχεδὸν εἰς τὴν φυσικὴν ἀρχικὴν αὐτῶν κατάστασιν. Τὰ ἐκτεταμένα μόνον δάση ἐκ μεγάλων δένδρων, ἰδίᾳ κυπαρίσσω καὶ κέδρων, εἶχον πλέον ὀριστικῶς ἐξαφανισθῆ. Ὁ Ἑβανς εἶχεν ἤδη παρατηρήσει ὅτι κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν εἰς τὴν Κνωσὸν δὲν ἦσαν πλέον συνήθη τὰ ξύλινα πλαίσια θυρῶν καὶ παραθύρων, ὡς καὶ ἡ εἰς τοὺς τοίχους ἐμπεπλεγμένη ξυλεία· τοῦτο ἀπέδωκεν εἰς τὴν ἀποψίλωσιν τῆς νήσου λόγῳ ἐντατικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν δασῶν δι' οἰκοδομικὰ ἔργα καὶ διὰ τὴν κατασκευὴν πλοίων. Αἱ πολιτικαὶ συνέπειαι τῆς καταστροφῆς ἦσαν ἐπίσης σοβαραί. Αἱ νέαι δημιουργηθεῖσαι συνθῆκαι μετετόπισαν τὸ κέντρον τοῦ βάρους εἰς τὸν μυκηναϊκὸν κόσμον, ὃ ὁποῖος ἀφ' ἑνὸς ἐνισχύθη μὲ τὸ εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα καταφυγὸν κρητικὸν στοιχεῖον, ἀφ' ἑτέρου εὗρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δεσπόσῃ εἰς ὀλόκληρον τὴν λεκάνην τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Τὰ μυκηναϊκὰ κέντρα ὑπέστησαν ἐπίσης χωρὶς ἀμφιβολίαν ἐκ τῆς ἡφαιστειακῆς ἐκρήξεως σημαντικὰς καταστροφάς, ἀλλ' αἱ ἔρευναι ἀποδεικνύουν ὅτι αἱ ἐκεῖ καταστροφικαὶ συνέπειαι ὑπῆρξαν πολὺ μικροτέρας κλίμακος. Εἰς τὰς νήσους ὅμως τοῦ Αἰγαίου οἱ οἰκισμοὶ ἐπλήγησαν ὅσον, ἂν μὴ περισσότερον, καὶ οἱ τῆς Κρήτης. Τότε ἀναμφιβόλως κατεστράφησαν πλήρως οἱ μινωικοὶ οἰκισμοὶ τῆς Φυλακωπῆς τῆς Μήλου, τῆς Κέας, τῆς Πεπαρήθου, τῶν Τριάντα τῆς Ρόδου, τῶν Κυθήρων κ.ἄ.

Οἱ Κεφτί ἐγένοντο οὕτω ἄφαντοι διὰ τὴν Αἴγυπτον· τοὺς διεδέχθησαν οἱ Μυκηναῖοι εἰς τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἰσχυρὰν μυκηναϊκὴν ἐπίδρασιν καὶ τὴν ἀφθονίαν τῶν εἰσηγμένων μυκηναϊκῶν εἰδῶν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀμενόφιου Β', τοῦ Τουθμῶσιος ΙV, τοῦ Ἀμενόφιου ΙΙΙ καὶ τοῦ Ἀχιν-Ἀτὸν (Ἀμενόφιου ΙV).

34. Ἀναμνήσεις τῆς καταστροφῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ξένην παράδοσιν

Εἶναι περίεργον ὅτι μία τοιαύτης κλίμακος καταστροφή μεῖ τόσον καταλυτικᾶς συνεπειᾶς τόσον ἐλάχιστα παρέμεινεν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀνάμνησιν τῶν ἐπιγενομένων. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ γεγονότος τούτου ἀσφαλῶς δέον νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν σκοτεινὴν καὶ ταραχώδη περίοδον, ἡ ὁποία ἠκολούθησεν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ μινωικοῦ καὶ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἀμυδραὶ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν λαμπρὰν μινωικὴν ἐποχὴν καὶ ἐλάχιστα στοιχεῖα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, καὶ ταῦτα περικεκαλυμμένα διὰ τῆς ἀχλύος τοῦ μύθου, ἐπεβίωσαν.

Κατὰ τὸν μῦθον ἡ Θήρα ἐδημιουργήθη ἐκ βώλου χώματος, τὸν ὁποῖον ἔρριπεν εἰς τὴν θάλασσαν ὁ Εὐφημος. Τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου ἐνθυμίζει τὸ τοῦ Κύκλωπος Πολυφήμου, ὅστις ἐξετίναζεν ἐκ τῆς νήσου του πελωρίους βράχους εἰς τὴν θάλασσαν ἐναντίον τοῦ πλοίου τοῦ Ὀδυσσέως, ὡς περιγράφεται εἰς τὴν Ὀδύσσειαν. Πολλοὶ μελετηταί, ὡς ὁ ὀμηριστὴς V. Bérard, εἶχον ἐρμηνεύσει τὸν μῦθον τοῦ Πολυφήμου ὡς σχετικὸν μετὰ τὴν δρᾶσιν τῶν ἠφαιστειῶν τῆς Μεσογείου, μάλιστα τῆς νήσου Θήρας. Ἡφαιστειακὴ δρᾶσις ἀντικατοπτρίζεται ἐπίσης εἰς τοὺς μύθους τῆς Γιγαντομαχίας, ὅπου ὁ Ἐγκέλαδος (=τρομακτικὸς θόρυβος) προσωποποιεῖ τοὺς ὑπογείους βρόμους, ὡς σαφῶς καὶ τὸ ὄνομά του σημαίνει. Ὅταν μετὰ τοὺς ἀποικισμοὺς ἐγνώρισαν οἱ Ἕλληνες τὰ ἠφαιστεια τῆς Σικελίας ἢ δρᾶσις τοῦ Ἐγκελάδου ἐνετοπίσθη ἐκεῖ.

Ὁ μόνος μῦθος ὅμως εἰς τὸν ὁποῖον μία ἠφαιστειακὴ καταστροφή σχετίζεται ἀσφαλῶς μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν γῆς μετὰ μέγα πολιτισμὸν εἶναι ὁ μῦθος τῆς Ἀτλαντίδος, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λεπτομερὴς λόγος εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον. Ἀναλογίαι μεταξὺ τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ τῆς Ἀτλαντίδος, ὡς οὗτος περιεγράφη, εἶχον ἤδη παλαιόθεν ἀναγνωρισθῇ καὶ ἄλλοι παραλληλισμοὶ ἐγένοντο μετὰ τὰς τελευταίας ἀνακαλύψεις, τὰς σχετικὰς μετὰ τὴν μερικὴν καταβύθισιν τῆς νήσου Θήρας.

Πολὺ περισσότεραι εἶναι αἱ διηγήσεις περὶ κατακλυσμῶν, συνήθως ἀποδιδόμεναι ὅτε μὲν εἰς ἐξακολουθητικοὺς ὄμβρους, ὡς εἰς τὴν Γένεσιν

καὶ τὸ βαβυλωνιακὸν ἔπος τοῦ Γιλγαμές, καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν εἰσόρμησιν πελωρίων κυμάτων. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν περιλαμβάνεται ὁ ἑλληνικὸς μῦθος τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας, ἀναφερόμενος εἰς γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐχρονολογήθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εἰς τὸ ἔτος 1529 π.Χ., ὑπὸ δὲ τοῦ Sir John Myres, βάσει τῶν ἐπὶ τῶν γενεαλογιῶν βασισθέντων ὑπολογισμῶν του, εἰς τοὺς περὶ τὸ 1430 π.Χ. χρόνους. Τὸ πλοιάριον τοῦ ζεύγους προσήραξε κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν παράδοσιν μετὰ ἑννέα ἡμέρας εἰς τὴν κορυφὴν Λυκώρειαν τοῦ Παρνασσοῦ, ὡς προσήραξεν ἡ Κιβωτὸς τοῦ Νῶε εἰς τὸ Ἄραράτ· ἡ ἀποστράγγις ὁμως τῶν ὑδάτων κατὰ τὸν ἑλληνικὸν μῦθον ἐγένετο διὰ χάσματος τοῦ ποταμοῦ Ἰλισοῦ εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ὁ ἱστορικὸς Ἡρόδοτος, γράφων κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα, ἀνέφερε περὶ ἄλλου κατακλυσμοῦ, τούτου ἐκ παλιρροιακοῦ κύματος, εἰς τὸ Θριάσιον πεδῖον τῆς Ἐλευσίνος ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Κέκροπος, κατὰ τὴν παράδοσιν ἑνὸς τῶν πρώτων βασιλέων τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ κατακλυσμὸς ἔσχεν ὡς αἰτίαν τὴν ὀργὴν τοῦ Ποσειδῶνος διὰ τὴν εἰς βάρος του ἐκ μέρους τοῦ Κέκροπος γενομένην κρίσιν. Ὡς γνωστόν, ὁ θαλάσσιος θεὸς διεξεδίκησεν ἔναντι τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς τὴν κατοχὴν τῆς πόλεως. Ὁ τραγικὸς Εὐριπίδης παρεισήγαγεν εἰς τὴν τραγωδίαν του «Ἰππόλυτος», βασιζόμενος εἰς παλαιὰν παράδοσιν, τὸ ἐπεισόδιον τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν Ἀκτῶν διὰ γιγαντιαίου κύματος, τὸ ὁποῖον κατέφθασε μὲ φοβερὰν βοήν, ὁμοίαν μὲ ὑποχθονίαν βροντὴν, καὶ τὸ ὁποῖον κατέστησεν ὀπισθεν αὐτοῦ ἀφάντους τὰς Ἀκτὰς τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου. Ἄλλαι τοπικαὶ παραδόσεις ἀφορῶσαι εἰς κατακλυσμοὺς διὰ θαλασσίων ὑδάτων ὑπῆρχον τοπικῶς εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος, ὡς εἰς τὸ Ἄργος καὶ εἰς τινὰς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Εἰς τὴν Λυκίαν, χώραν ἣ ὁποία ἐθεωρεῖτο ὡς ἀποικισθεῖσα ὑπὸ τῶν Κρητῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Σαρπηδόνο, διετηρήθη ἐπίσης ἡ ἀνάμνησις πελωρίου κύματος κατακλύσαντος τὴν πεδινὴν παραλίαν εἰς μεγάλην ἔκτασιν.

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ἡ ἱστορικὴ παράδοσις ὑπῆρξε σχεδὸν συνεχὴς καὶ ὅπου πλεῖστα διεσώθησαν γραπτὰ μνημεῖα παρέχοντα ἀκριβεστέρας πληροφορίας εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, εἶναι φυσικὸν νὰ ἀναζητήσῃ τις μνείας δυναμένας νὰ ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν τρομακτικὴν καταστροφήν. Φοινικικὸν ποίημα ἐκ τῆς Ugarit (τῆς σημερινῆς Ras Shamra), ἣ ὁποία ἀνεγνωρίσθη τελευταίως ὡς μινωικὴ ἀποικία, ἀπέδιδε τὴν ὁλοκληρωτικὴν καταστροφήν τῆς πόλεως εἰς αἰφνιδίως ἐπελθοῦσαν λαίλαπα καὶ κατακλυσμὸν δι' ὕδατος. Ὁ ἀνασκάψας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1921 καὶ 1936 τὴν φοινικικὴν ταύτην πόλιν δρ. Claude F.C. Schaeffer ἀπέδωκε τὴν τελικὴν καταστροφήν τοῦ λιμένος, τὴν ἐπισυμβᾶσαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1450 καὶ 1400 π.Χ., εἰς σεισμικὸν κύμα. Αἰγυπτιακαὶ πηγαὶ ἀναφέρουν ὅτι κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Τουθμῶσιος τοῦ Γ' εἰς τὴν Συρίαν συνέβησαν κατα-

πληκτικά γεγονότα υπερφυσικοῦ χαρακτήρος, ἱκανὰ νὰ τρέψουν εἰς φυγὴν τὰ αἰγυπτιακὰ στρατεύματα. Ἐκ τῆς περιγραφῆς των δὲν φαίνεται ἀπίθανον ὅτι ταῦτα ἀνῆκον εἰς τὰ συνοδεύσαντα ἡφαιστειακὴν τινα ἔκρηξιν φαινόμενα, ὁ ἀντίκτυπος τῶν ὁποίων ἐγένετο αἰσθητὸς μέχρι τῆς ἀπομεμακρυσμένης ἐκείνης περιοχῆς.

Εἰς τὴν Αἴγυπτον μετὰ τὸ τέλος τῆς 18ης δυναστείας (περὶ τὸ 1350 π.Χ.) ἐκυκλοφόρησαν κείμενα ὑπὸ μορφήν προφητειῶν, ἀναφερόμενα εἰς γεγονότα πολὺ προγενεστέρων χρόνων. Ἡ φοβερὰ κατάστασις, ἡ ὁποία περιγράφεται εἰς τὰ κείμενα ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἀνέλυσαν διάφοροι ἐπιστήμονες, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία προέκυψεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς Αἰγύπτου ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἡφαιστειακῆς ἐκρήξεως τῆς Θήρας: «Ἐπὶ ἑννέα ἡμέρας οὐδεμία ἐγένετο ἐξοδος ἀπὸ τὸ ἀνάκτορον καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ τὸ πρόσωπον τοῦ συνανθρώπου του». «Εἶναι ἀσύλληπτον τί συνέβη εἰς τὴν χώραν· εἰς ὁλόκληρον τὴν ἑκτασίν της σύγχυσις καὶ θόρυβος ταραχῆς· ἅς ἔπαυεν ὁ θόρυβος εἰς τὴν γῆν· . . . αἱ πόλεις κατεστράφησαν· . . . ἡ Ἄνω Αἴγυπτος ἔπαθεν ἐρήμωσιν . . . αἷμα πανταχοῦ . . . λοιμὸς εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν . . . ». «Οἱ ἄνθρωποι δὲν πλέουν πλέον εἰς τὴν Βύβλον. Τί θὰ γίνῃ μὲ τὰς κέδρους διὰ τὰς μομίας μας, μὲ τὰ ξύλα τῶν ὁποίων θάπτονται οἱ ἱερεῖς καὶ μὲ τὸ ἔλαιον τῶν ὁποίων ταριχεύονται μέχρι τῆς χώρας τῶν Κεφτί; Δὲν φθάνουν πλέον . . . ». «Ἐσκεπάσθη ὁ ἥλιος καὶ δὲν λάμπει εἰς ὄψιν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ζωὴ κατέστη πλέον ἀδύνατος, ἀφοῦ ὁ ἥλιος κρύπτεται ὀπισθεν τῶν νεφῶν. Ὁ Ρὰ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπόν του ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· ἅς ἔλαμπεν ἔστω καὶ διὰ μίαν μόνον ὥραν! Οὐδεὶς αἰσθάνεται πλέον πότε εἶναι μεσημβρία· ἡ σκιά του οὐδόλως διακρίνεται. Ὁ ἥλιος φαίνεται εἰς τὸν οὐρανὸν ὡς σελήνη».

Ἀφοῦ οἱ Κεφτί ἔπαυσαν νὰ ἔρχονται εἰς τὴν Αἴγυπτον μετὰ τὴν ἔκρηξιν, φέροντες τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου, τὴν ρητίνην καὶ τὰ αἰθέρια ἔλαια, τὰ τόσον ἀπαραίτητα διὰ τὰς ταφὰς καὶ τόσον χρήσιμα διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς πέραν τοῦ τάφου ζωῆς, ἡ ἔννοια τῶν προφητικῶν τούτων ρήσεων γίνεται πλέον σαφής.

Ὁ ἀμερικανὸς ἐπιστήμων J. G. Bennet, Jr. καὶ ὁ ἡμέτερος σεισμολόγος Ἄγγελος Γαλανόπουλος συνεσχέτισαν τὰ γεγονότα ταῦτα μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐξόδου τῶν Ἑβραίων ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ μὲ τὰς πληγὰς αἱ ὁποῖαι ἐπληξαν τὴν γῆν τῶν Φαραώ. Ἡ χρονολογία τῆς Ἐξόδου ὑπῆρξε βεβαίως πάντοτε ἀντικείμενον διαμφισβητήσεως μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων, τινὲς τῶν ὁποίων τὴν καθώρισαν περὶ τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Τουθμῶσιος τοῦ Γ', περὶ τὸ 1450 π.Χ., ἐνῶ ἄλλοι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τοῦ Ραμσή τοῦ Β' (1301 - 1234 π.Χ.). Πολλοὶ ἐπιστήμονες παρετήρησαν ὅτι ὁ μωσαϊκὸς μονοθεϊσμὸς θὰ ἔδει νὰ εἶχεν ἤδη γεννηθῇ κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ

μεταρρυθμιστοῦ Φαραῶ Ἀχν - Ἀτόν (Ἀμενόφις IV, 1372 - 1354 π.Χ.) καὶ ὑπέδειξαν τὰς ἀναλογίας τοῦ Ψαλμοῦ 104 τῆς Βίβλου μὲ τὸν ὕμνον εἰς τὸν ἥλιον (τὸν Aton), τὸν συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ βασιλέως τούτου. Αἱ ἑβραϊκαὶ μεσιανικαὶ προφητεῖαι ὑπῆρξαν πολὺ ἀνάλογοι μὲ τὰς αἰγυπτιακὰς ὥστε νὰ θεωρηθῇ ὅτι δὲν ἐπηρεάσθησαν ὑπ' ἐκείνων. Ἴσως λοιπὸν νὰ ἀνεφέροντο καὶ αὐταὶ εἰς τὰ ἴδια γεγονότα.

Εἰς τὴν Βίβλον ἡ Κρήτη καλεῖται Καφτόρ (ὄνομα σχετικὸν μὲ τοὺς Κεφτί τῆς Αἰγύπτου καὶ τοὺς Καρταρῦ τῆς Ἀνατολῆς). Οἱ Κρήτες ὀνομάζονται Φιλισταῖοι, διότι ἐπιστεύετο ὅτι οἱ τελευταῖοι οὗτοι προήρχοντο ἐκ τῆς Κρήτης, ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν νοτίαν παραλίαν τῆς Παλαιστίνης, ἀφοῦ ἀπωθήθησαν ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Κατὰ τὰ βιβλία τῶν Προφητῶν, οἱ Ἰσραηλῖται καὶ οἱ Φιλισταῖοι Κρήτες ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Παλαιστίνην κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, συμπίπτοντας μὲ τὴν περίοδον τῶν τρομακτικῶν γεγονότων· ταῦτα παρεστάθησαν προφητικῶς ὡς μέλλοντα νὰ συμβοῦν. Οὕτω ὁ προφήτης Ἀμὼς λέγει: «Δὲν ἀνεβίβασα τὸ Ἰσραὴλ ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ τοὺς Φιλισταίους ἀπὸ Καφθὼρ καὶ τοὺς Συρίους ἀπὸ Κίρ;» (Ἀμὼς 9 : 7). Ὁ Σοφονίας : «Ἡμέρα ὀργῆς ἢ ἡμέρα ἐκείνη· ἡμέρα θλίψεως καὶ στενοχωρίας, ἡμέρα ἐρημώσεως καὶ ἀφανισμοῦ, ἡμέρα σκότους καὶ γνόφου, ἡμέρα νεφέλης καὶ ὀμίχλης... καὶ θέλω καταθλίψει τοὺς ἀνθρώπους, καὶ θέλουσι περιπατεῖ ὡς τυφλοί... Οὐαὶ εἰς τοὺς κατοίκους τῶν παραλίων τῆς θαλάσσης... Χαναάν, γῆ τῶν Φιλισταίων· καὶ θέλω σε ἀφανίσει ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχη ὁ κατοικῶν» (Σοφονίας 1 : 15, 2 : 5). Ὁ Ἰερεμίας : «Ἴδου ὕδατα ἀναβαίνουνσιν ἀπὸ Βορρᾶ καὶ θέλουσιν εἶσθαι χεῖμαρρος πλημμυρῶν, καὶ θέλουσι πλημμυρίσει τὴν γῆν... ἐξ αἰτίας τῆς ἡμέρας τῆς ἐπερχομένης διὰ νὰ ἀπολέσῃ πάντας τοὺς Φιλισταίους... διότι ὁ Κύριος θέλει ἀφανίσει τοὺς Φιλισταίους, τὸ ὑπόλοιπον τῆς νήσου Καφθὼρ» (Ἰερεμίας 47 : 2,4). (Ἡ μετάφρασις τῶν ἀνωτέρω χωρίων κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἐν Λονδίῳ Βρεττανικῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας, 1929.)

Ὡς ὁ Bennet πρῶτος παρετήρησε (1963), αἱ πληγαὶ τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὴν Ἑξοδὸν ἦσαν, πολὺ πιθανῶς, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας. Ἀλλ' ὁ καθηγητὴς Γαλανόπουλος συνεσχέτισε καὶ τὰ κατ'ἀκολουθίαν συμβάντα ὡς προκύψαντα ἐκ τοῦ παλιρροιακοῦ κύματος. Αἱ πληγαί, ὡς περιεγράφησαν εἰς τὴν Βίβλον, σχετίζονται μὲ τὸν ἐρυθρὸν χρωματισμὸν τῶν ὑδάτων, τὴν δηλητηρίασιν τῶν ἰχθύων, τὴν δημιουργίαν σιφώνων, τὸν σχηματισμὸν ἐλῶν, τὴν πτῶσιν ἐρυθρᾶς βροχῆς, τὸ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας σκότος, τοὺς ἰσχυροὺς καὶ βιαίους ἀνέμους, τὰ σύννεφα τῶν ἀκρίδων, τὰς αἰφνιδίους ἐπιδημικὰς ἀσθενείας καὶ τὸν θάνατον τῶν πρωτοτόκων. Οἱ Ἰσραηλῖται, πάντοτε κατὰ τὸν Γαλανόπουλον, ἐπωφελοῦμενοι τῆς ἐκ τοιούτων πληγῶν προσελθούσης συγχύσεως διέφυγον, ἀκολουθήσαντες τὴν παραλίαν μέχρι τοῦ τενάγους Σιρβόν, κειμένου μεταξὺ τοῦ Δέλτα τοῦ Νείλου καὶ

τῆς Παλαιστίνης. Ἐκεῖ τοὺς κατέφθασαν σχεδὸν οἱ διώκοντες Αἰγύπτιοι. Κατὰ τὴν διδομένην ἐξήγησιν οἱ Ἰσραηλῖται δὲν διέβησαν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν διασχίζοντες ταύτην, ἀλλὰ διήλθον τὴν στενὴν λωρίδα τὴν κλείουσαν τὸ τέναγος Yam Suf (ἐρυθρὸν τέναγος ἢ τέναγος τῶν καλᾶμων) ἀπὸ τὴν θάλασσαν κατὰ τὴν χερσόνησον Bardavil, ἀνατολικῶς τοῦ Port Said. Ἡ διὰ τοῦ παλιρροιακοῦ ἡφαιστειακοῦ κύματος δημιουργηθεῖσα ἄμπωτις καὶ πλημμυρίς θὰ ἡρμήνευε τὴν διέλευσιν ἀβρόχοις ποσὶν τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ τὸν πνιγμὸν τῶν κατόπιν καταφθασάντων Αἰγυπτίων ἐκ τῆς κατακλύσεως τῆς στενῆς λωρίδος καὶ τοῦ τενάγους.

Τοῦτο βεβαίως ἀποτελεῖ ἀπλὴν ὑπόθεσιν, τὴν ὁποίαν ἐξασθενεῖ πῶς ἢ ἀμφισβητουμένη χρονολογία. Ὅπως δὴποτε ἢ περὶ τὸ 1450 π.Χ. προσδιορισθεῖσα χρονολογία τῆς Ἐξόδου στηρίζεται ἔτι μᾶλλον καὶ ὑπὸ τῆς κατὰ παράδοσιν ἐκδοχῆς ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦτο συνέβη 480 ἔτη πρὸ τῆς ἀρχῆς τῆς βασιλείας τοῦ Σολομῶντος (κατὰ τὸ 970 π.Χ.), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ τὴν ἔτασσε πάλιν εἰς τοὺς περὶ τὸ 1450 π.Χ. χρόνους.

35. Ἡ Ἀτλαντὶς

Ἡ ἱστορία τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς Ἀτλαντίδος, τῆς μεγάλης νήσου μετὰ τὸν λίαν ἐξευλιγμένον πολιτισμόν, ἡ ὁποία κατεποντίσθη εἰς χρόνους ἱστορικούς, ἀπησχόλησε τὴν φαντασίαν τῆς ἀνθρωπότητος περισσότερον ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλο θέμα. Ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία περιλαμβάνει πολλὰς χιλιάδας βιβλίων, ἄρθρων καὶ μελετῶν. Ἡ θέσις τῆς νήσου ἀνεζητήθη πανταχοῦ. Ἡ μᾶλλον κοινῶς παραδεκτὴ θεωρία εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἡπείρου καταβυθισθείσης εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν ὠκεανόν· τοιαύτη καταβύθισις ὅμως ἐγένετο εἰς γεωλογικοὺς χρόνους τόσον παλαιούς, ὥστε νὰ γεννᾶται ἡ ἀπορία πῶς συνεδυσάσθησαν μετὰ αὐτὴν λεπτομερῆ στοιχεῖα ἐνὸς πολὺ ὑψηλῆς στάθμης πολιτισμοῦ, μεταδοθέντος ἀπὸ ἡπείρου εἰς ἡπειρον. Ὁ πλατωνικὸς μῦθος, ὁ περιληφθεὶς εἰς τοὺς διαλόγους Κριτίας καὶ Τίμαιος, ἀναφέρει συγκεκριμένην πηγὴν προελεύσεως τῆς ἱστορίας, τὰς διηγήσεις τῶν ἱερέων τῆς Σαίδος τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἀναφέρεται εἰδικῶς εἰς ἰσχυρὰν σύγκρουσιν μεταξὺ δύο μεγάλων δυνάμεων, εἰδικῶς κατονομαζομένων, τῆς τῶν Ἀτλάντων καὶ τῆς τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν συμμάχων των. Ἄν ἡ Ἀττικὴ ἦτο πράγματι ἡ μία τῶν δυνάμεων θὰ ἡδύνατο νὰ προσδιορισθοῦν τόσον ὁ τόπος ὅσον καὶ ὁ χρόνος τῆς συγκρούσεως· ὁ χώρος δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλος εἰμὴ ἡ ἀνατολικὴ Μεσόγειος καὶ ὁ χρόνος σχεδὸν ἀσφαλῶς ὁ τῆς ἀκμῆς τῆς ἀττικῆς καὶ εὐρύτερον τῆς μυκηναϊκῆς ἰσχύος.

Μία τοιαύτη ἐκδοχὴ ὅμως χρειάζεται ἰδιαιτέραν ἐξήγησιν πῶς μετεμορφώθησαν τὰ πραγματικὰ ἱστορικὰ γεγονότα εἰς τὴν μορφήν τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν μῦθον. Εἰς τὸν διάλογον «Κριτίας» ὁ Πλάτων ἐμφανίζει τὸν Κριτίαν διηγούμενον μίαν ἱστορίαν, τὴν ὁποίαν ἤκουσε παρὰ τοῦ ὁμωνύμου προπάππου του. Ὁ τελευταῖος οὗτος τὴν ἐγνώριζεν ἀπὸ τὸν πατέρα του Δρωπίδα, εἰς τὸν ὅποιον τὴν εἶχε μεταδώσει ὁ σοφὸς νομοθέτης καὶ ποιητὴς Σόλων (640 - 560 π.Χ. περίπου). Κατὰ τὰς ἀνὰ τὸν τότε πολιτισμένον κόσμον περιπλανήσεις του μετὰ τὴν νομοθεσίαν του εἰς τὰς Ἀθήνας εἶχεν οὗτος ἐπισκεφθῆ περὶ τὸ 590 π.Χ. τὴν Αἴγυπτον. Ἐκεῖ διεφωτίσθη παρὰ τῶν ἱερέων τῆς Σαίδος ἐπὶ παλαιῶν ἱστορικῶν

γεγονότων, τὰ ὅποια ἐλάμπρυνον τὴν χώραν του, περὶ τῶν ὁποίων ὁμως οὐδεμία εἶχε διατηρηθῇ, ὡς ἰσχυρίζοντο οἱ διηγούμενοι, εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνάμνησις. Τὸ κύριον θέμα ἦτο ἡ μεγάλη σύγκρουσις τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν συμμάχων τῆς με ἰσχυρὰν δύναμιν ἢ ὅποια τότε συνεχῶς ηὔξανετο. Ἐπρόκειτο περὶ ἐκτεταμένης ὡς ἡπείρου νήσου, τῆς Ἀτλαντίδος, ἢ ὅποια εἶχεν ἤδη ἀναπτύξει πολιτισμὸν ἐξόχως ὑψηλῆς στάθμης. Ἡ τότε μεγάλη ἀκμὴ τῆς Ἀττικῆς, προσδιοριζομένη ὡς ἀνήκουσα εἰς τὴν περίοδον τῆς βασιλείας τῶν ἡρώων - βασιλέων Κέκροπος καὶ Ἐρεχθέως, ἦτο ἀσφαλῶς ἢ τῶν πρωίμων καὶ μέσων μυκηναϊκῶν χρόνων. Αἱ δύο ἀνταγωνιζόμεναι διὰ τὴν κυριαρχίαν τῶν θαλασσῶν καὶ τὴν μονοπώλησιν τοῦ ἐμπορίου δυνάμεις εἰς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου εἶναι γνωστὸν σήμερον ὅτι ἦσαν ἀφ' ἐνὸς ἢ τῶν συνησπισμένων μυκηναϊκῶν κέντρων καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ τῆς μινωικῆς Κρήτης. Κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ ἱερέως, μετὰ τὴν γενομένην ἐκατέρωθεν προπαρασκευήν, ἡ σύγκρουσις εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ὅποτε αἰφνιδίως διεκόπη ὑπὸ τεραστίας γεωλογικῆς καταστροφῆς. Συνοδευθεῖσα αὕτη ὑπὸ βιαίων σεισμῶν καὶ κατακλυσμῶν, εἰς μίαν ἡμέραν καὶ μίαν νύκτα μόνον ἠφάνισεν ἐξολοθρεύσασα ὁλόκληρον τὴν ἀξιόμαχον δύναμιν τῆς Ἀττικῆς καὶ ἀπεγύμνωσε τὰς γαίας ἀπὸ τὸ χῶμά των, ἐνῶ παραλλήλως ἐξηφάνισεν ἐξ ὁλοκλήρου τὴν γῆν τῆς Ἀτλαντίδος, καταβυθίσασα αὐτὴν εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁ μοναδικὸς πολιτισμὸς τῆς Ἀτλαντίδος ἠφανίσθη τελείως ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν γῆν τῆς Ἀττικῆς ἡ ζωὴ ἀπέβη δυσχερεστάτη, ὥστε οἱ ὀλίγοι ἐπιζήσαντες νὰ καταντήσουν εἰς λίαν χαμηλὴν στάθμην διαβίωσης, τὰ δὲ ἴχνη τοῦ πολιτισμοῦ των νὰ χαθοῦν διὰ παντός.

Κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀπολεσθείσης ἡπείρου τῆς Ἀτλαντίδος ἐδόθη ἀτόπως ἰδιαιτέρα σημασία εἰς λεπτομέρειαν τῆς πλατωνικῆς διηγήσεως ἀναφερομένην εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς ἔξω τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, δηλαδὴ ἔξω τοῦ σημερινοῦ πορθμοῦ τοῦ Γιβραλτάρ. Σύγχρονοι μελέται ὁμως ἀπέδειξαν ὅτι ὅσον ἐγίνετο γνωστὸς εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας διὰ τῆς ἀποικιακῆς ἐξαπλώσεώς των ὁ κόσμος τῆς Μεσογείου τόσον ἐξωκεανίζοντο ἅπαντα τὰ ἡμιμυθικὰ στοιχεῖα τόπων καὶ συμβάντων, τὰ ὅποια ἀρχικῶς εὐρίσκοντο ἐντὸς τῆς κλειστῆς θαλάσσης. Κατὰ τὰς ἀρχικὰς κοσμογονικὰς ἀντιλήψεις ὁ Τитάν Ἄτλας εἰς τὸ κέντρον τῆς Μεσογείου ἐκράτει τοὺς στηρίζοντας τὸν οὐράνιον θόλον κίονας. Μόνον βραδύτερον συνεσχετίσθη οὗτος με τὸ ὄρος τὸ ὁποῖον ἔλαβε τὸ ὄνομα Ἄτλας, εὐρισκόμενον κατὰ τὴν ΒΔ. ἄκρην τῆς Ἀφρικῆς, κατέναντι τοῦ ὠκεανοῦ, ὃχι μακρὰν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν· ἐκ τοῦ ὄρους τούτου ὠνομάσθη, ὡς γνωστόν, ἡ ἔξω θάλασσα Ἀτλαντικός.

Οὐδὲ τὸ εἰς τὴν πλατωνικὴν διήγησιν σημειούμενον ὄριον τῶν 9000 ἐτῶν, ὡς χρόνου τῆς ἐπισυμβάσης καταστροφῆς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεω-

ρηθῇ ὥς ἀκριβῶς προσδιορίζον τὰ γεγονότα. Τοῦτο θὰ μᾶς ἔφερεν εἰς τὸ τέλος τῆς παλαιολιθικῆς περιόδου, πολὺ πρὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορικῆς μνήμης. Ὁρισμένοι ἐπιστήμονες παρατήρησαν ὅτι ἀντὶ ἐννέα μεγάλων αἰώνων (χιλιετηρίδων) θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοῶνται ἐννέα μικροὶ (ἐκατονταετηρίδες). Ἀφοῦ τὸ ταξίδιον τοῦ Σόλωνος εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ἱστορικὸν γεγονός, χρονολογεῖται περὶ τὸ 590 π.Χ., γεγονότα κατὰ 900 ἔτη προγενέστερα τούτου θὰ ἔδει νὰ εἶχον συμβῇ περὶ τὸ 1490 π.Χ. Τὰ αἰγυπτιακὰ χρονικά, τὰ ὁποῖα καλύπτουν γεγονότα ὅχι πέραν τοῦ 3000 π.Χ. θὰ ἠδύναντο οὕτω νὰ διατηρήσουν στοιχεῖα τῆς περιόδου ταύτης, ἐνῶ ἡ παλαιότερα χρονολογία θὰ ἦτο κατὰ πολὺ ἔξω τῆς χρονικῆς περιοχῆς των. Ἐκτὸς τούτου ἡ ἀκμὴ τῆς ἀττικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία περιγράφεται ὥς σύγχρονος μὲ τὴν καταστροφὴν, χρονολογεῖται σήμερον ὅχι παλαιότερον τοῦ 1500 π.Χ.

Ἡ περιγραφὴ τῆς Ἀτλαντίδος βοηθεῖ εἰς τὸ νὰ σχηματίσῃ τις ἀκριβεστέραν εἰκόνα τῆς ἀντιπάλου τῆς ἀττικῆς δυνάμεως, παρ' ὅσον αὕτη δύναται νὰ διαφανῇ διὰ μέσου τῆς σκοτεινῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως. Ἡ νῆσος περιγράφεται ὥς ἐκτεταμένη ἡπειρος καὶ πράγματι οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον γνωρίσει τὴν Κρήτην ὥς νησιωτικὴν ἡπειρον, κυριαρχοῦσαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον. Μὲ τὰ 3200 τετραγωνικὰ μίλια τῆς ἦτο δι' αὐτοὺς ἡ μεγαλυτέρα νῆσος τῆς Μεσογείου, μεγαλυτέρα καὶ αὐτῆς τῆς Κύπρου, ἡ ὁποία εἰς τὴν πραγματικότητά τὴν ὑπερβάλλει εἰς ἕκτασιν. Καὶ ἡ Κρήτη, ὥς ἡ Ἀτλαντὶς, συνδέεται μὲ γέφυραν νήσων μὲ τὰς περιστεφούσας τὴν θάλασσαν αὐτῆς ἀκτὰς ἡπείρων.

Ἐκτὸς τούτων ἡ διήγησις τοῦ Πλάτωνος μᾶς παρέχει πολλὰ ἄλλα ἀνάλογα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα σχετίζουσιν μὲ τὴν Κρήτην καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς. Εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀτλάντων, συνεχίζει ἡ διήγησις, ἀνεπτύχθη μοναδικὴ δύναμις βασιλέων, ὅχι μόνον διέπουσα τὴν νῆσόν των, ἀλλ' ἐκτεινομένη καὶ ἐπὶ τῶν περιβαλλουσῶν μικροτέρων νήσων καὶ φθάνουσα μέχρι τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Λιβύης, ἀκόμη καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς Τυρρηνίας (Ἑτροπρίας). Οἱ Ἀτλαντεῖς προητοίμαζον μεγάλης κλίμακος ἐξόρμησιν πρὸς ὑποδούλωσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν χώρων καὶ εἶχον ἤδη ἀρχίσει τὸν ἀγῶνα. Δὲν ἀνέμενον ὅμως ὅτι θὰ συνήντων ἰσχυρῶς προητοιμασμένον ἀντίπαλον, τὰς συνησπισμένας δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων μὲ ἐπικεφαλῆς τὴν δύναμιν τῆς Ἀττικῆς. Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἀττικῆς ἡγεσίας ὁ ἀθηναϊκὸς σωβινισμὸς ἡλλοίωσεν ἴσως ἐν μέρει τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα· παρὰ ταῦτα δὲν παύει νὰ παραμένῃ ἀδιαμφισβήτητον τὸ ἱστορικὸν γεγονός τοῦ ἰσχυροῦ ἀνταγωνισμοῦ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον τῶν δύο κόσμων, τοῦ μινωικοῦ καὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ. Ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος κατέληξε πράγματι εἰς τὸν συνασπισμὸν τῶν μυκηναϊκῶν δυνάμεων καὶ εἰς τὴν τελικὴν ἀντεπίθεσιν κατὰ τῆς μινωικῆς Κρήτης. Ἡ ἐπιτυχία ταύτης

ἀσφαλῶς ὀφείλεται, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν μινωικῶν ἀνακτορικῶν κέντρων ὑπὸ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἀπεδέσμευσεν ἡ τρομακτικὴ ἡφαιστειακὴ ἔκρηξις.

Τὰ ἱστορικὰ ταῦτα γεγονότα διεσαφήθησαν διὰ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν καὶ ἡ ἀποκρυπτογράφησις τῶν κνωσιακῶν ἀρχείων τῆς Γραμμικῆς Β γραφῆς προσέφερεν, ὥς πιστεύεται, ὀριστικὰς ἀποδείξεις περὶ τῆς ἐγκαταστάσεως ἀχαϊκῆς δυναστείας εἰς τὴν Κνωσὸν κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ ἀνακτόρου. Ἐβεβαιώθησαν ἐπίσης αἱ ἐπακολουθήσασαι μαζικαὶ ἐπὶ τῆς Κρήτης ἐγκαταστάσεις ἀχαϊκῶν στοιχείων, φορέων τοῦ ὑστέρου μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς τὴν πλατωνικὴν διήγησιν τὰ γεγονότα παρίστανται ὥς ἤδη ἐν ἐξελίξει καὶ μὲ ἤδη διαφαινομένην ἐπικράτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς καταστροφῆς· ἱστορικῶς ὅμως βεβαιοῦται, ὅτι ἀκριβῶς ταύτης ἐπωφελήθησαν οἱ ἐγκαταστήσαντες εἰς τὴν μεγαλόνησον τὴν ἀχαϊκὴν δυναστείαν.

Κατὰ τὴν περιληπτικὴν διήγησιν, ἡ ὁποία παρέχεται εἰς τὸν διάλογον Τίμαιον, ἡ νῆσος - ἡπειρος κατεβυθίσθη ὁλόκληρος καὶ ἡ θάλασσα ἐπὶ μακρὸν κατέστη ἀδιάβατος ἐκ τῆς λάσπης, ἡ ὁποία παρέμεινε μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς νήσου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Ἡ διήγησις παρέχεται πολὺ διεξοδικωτέρα εἰς τὸν διάλογον «Κριτίας», μὲ σκοπὸν νὰ εἰκονογραφηθῇ μία ἰδανικὴ πολιτεία. Ὁ διάλογος ὅμως παρέμεινεν ἀτελείωτος καὶ οὕτω ἡ διήγησις διακόπτεται ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἦτο ἔτοιμος νὰ ἐκραγῇ ὁ ἀγών, καὶ ὅταν πλέον ἡ τιμωρία τῆς ἀλαζονικῆς δυνάμεως εἶχεν ἤδη ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῶν θεῶν. Ἴσως εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον διεκόπτετο καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Σόλωνος, κατὰ τὴν παράδοσιν, γραφὲν ἔπος.

Ἐπικῶς περιγράφεται νῦν ἡ ἀντίπαλος δύναμις, ὥς μοναδικὴ καὶ θαυμαστή, ἔλκουσα τὴν καταγωγὴν ἐκ θεοῦ γένους. Ἡ περιγραφή ἀρχίζει μὲ μίαν μυθολογικὴν διήγησιν, σχετικὴν μὲ τὴν ἱερογαμίαν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Κλειτοῦς, οἱ ὁποῖοι ἱδρυσαν τὴν πρώτην ἐγκατάστασιν ἐπὶ λόφου ἐντὸς ἀπεράντου πεδιάδος. Ἡ ἐξασφάλισις τῆς θείας αὐτῆς ἐγκαταστάσεως ἐγένετο μὲ τρεῖς περιφερικὰς ζώνας ὕδατος, αἱ ὁποῖαι περιέκλεισαν δύο τροχοὺς ξηρᾶς καὶ τὸν κεντρικὸν πυρῆνα. Ἡ σύνδεσις τῶν ζωνῶν τούτων ἐγένετο διὰ γεφυρῶν καὶ διωρύγων· μία μεγαλυτέρα καὶ μακροτέρα διωρυξὶς ἦνωσε τὴν ἐξωτερικὴν ζώνην μὲ τὴν θάλασσαν ὅπου κατεσκευάσθη ὁ ἐξωτερικὸς λιμὴν, παραλλήλως μὲ τοὺς ἄλλους ἐσωτερικοὺς λιμένας εἰς ἐκάστην τῶν ζωνῶν. Τὸ ἀνάκτορον εὐρίσκετο ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ κέντρου καὶ οἱ ἐκάστοτε βασιλεῖς ἐφρόντιζον νὰ τὸ κοσμοῦν κατὰ τὸ δυνατόν λαμπρότερον.

Ὁ Ποσειδῶν καὶ ἡ Κλειτὼ ἀπέκτησαν δέκα υἱούς. Ὁ μεγαλύτερος, ὁ Ἄτλας, ἤσκει τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς νήσου, ἡ ὁποία,

ὥς καὶ ὁ ὠκεανός, ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐξ αὐτοῦ. Οὗτος ἐκράτησε δι' ἑαυτὸν τὴν πεδιάδα καὶ τὴν ἀρχικὴν ἐγκατάστασιν, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπον τῆς νήσου διεμοιράσθη μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐννέα ἀδελφῶν, ἀρχηγῶν ἰσαριθμῶν βασιλικῶν γενῶν. Ἐδημιουργήθη οὕτω συναρχία βασιλέων, τῶν ὁποίων πρῶτος μεταξὺ ἴσων ἦτο ὁ βασιλεὺς τοῦ γένους τοῦ Ἀτλαντος.

Οἱ βασιλεῖς τοῦ θείου τούτου γένους ἐδημιούργησαν μεγάλα ἔργα. Κατεσκεύασαν τρεῖς περιβόλους τειχῶν μὲ πύργους καὶ τοὺς ἐπενέδυσαν μὲ χαλκόν, κασσίτερον καὶ ὀρείχαλκον. Ἐχοντες ἔμφυτον κλίσιν πρὸς τὸ χρῶμα συνεδύσαν λίθους ποικίλων χρωμάτων πρὸς ἐπένδυσιν τῶν προσόψεων τῶν ἀρχιτεκτονημάτων. Ἐπωφελούμενοι τῶν χώρων ἀνορύξεως τοῦ ὑλικοῦ, κατεσκεύασαν ὀρύσσοντες τοὺς βράχους νεώρια κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν. Ἰδρυσαν ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου ἱερὸν διὰ τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὴν Κλειτὴ καὶ εἰς αὐτὸ προσέφερον τὰς ἀπαρχὰς τῶν προϊόντων τῶν. Πολύτιμα μέταλλα καὶ ἐλεφαντοστοὺν κατεκόσμησαν τοῦτο. Οἱ τοῖχοι καὶ τὰ δάπεδα ἐκαλύπτοντο δι' ὀρειχάλκου, ὁ ὁποῖος ἀπήστραπτε καὶ κατηύγαζε τὸ πᾶν μὲ τὴν ἀνταύγειάν του. Ἀφθονα καὶ πολύτιμα ἦσαν τὰ ἀναθήματα τῶν βασιλέων καὶ τῶν πολυαριθμῶν λατρευτῶν. Περιέβαλλον τὰς κρήνας μὲ οἰκοδομήματα καὶ τὰς ἐσκίασαν μὲ θαλερὰ δένδρα. Ὑπαίθριοι δεξαμεναὶ μὲ ψυχρὸν ὕδωρ καὶ θερμὰ λουτρά παρεῖχον ἀνέσεις δι' ἀπάσας τὰς τάξεις καὶ εἰδικαὶ ποτίσται ἐδρόσιζον τὰ κατοικίδια ζῷα. Παροχτενόμενον ὕδωρ ἤρδευε τὰ ἄλση τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἔφθανε περαιτέρω δι' ὕδραγωγείων μέχρι τῶν ἔξω ζωνῶν.

Εἰδικὰ οἰκοδομήματα εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ζώνας ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν στέγασιν τῶν φρουρῶν. Ἡ βασιλικὴ ὅμως φρουρὰ διέμενε εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζώνην, ὅπου αἱ πιστότεραι καὶ εὐγενέστεραι τάξεις κατόικουν πλησίον τοῦ βασιλέως, περὶ τὸ ἀνάκτορον ἢ καὶ ἐντὸς αὐτοῦ.

Οἱ λιμένες ἦσαν πλήρεις κινήσεως καὶ θορύβων ἐκ τῆς συνεχοῦς ἀφίξεως καὶ ἀναχωρήσεως τῶν πλοίων καὶ ἐκ τῆς φορτώσεως ἢ ἐκφορτώσεως τῶν ἐμπορευμάτων.

Ἡ κυρία πόλις εὐρίσκετο ἐντὸς ἐκτεταμένης πεδιάδος, περιστεφόμενης ὑπὸ ὀρέων, τῶν ὁποίων αἱ νότιαι κλιτύες ἐπιπτον ἀποτόμως πρὸς τὴν θάλασσαν. Πολλοὶ οἰκισμοὶ διεκρίνοντο εἰς τὰς κλιτύς καὶ τοὺς πρόποδας τῶν ὀρέων τούτων. Τὸ περιβάλλον τὴν πεδιάδα τοπίον ἦτο ποικιλώτατον ὅπως καὶ ἡ πανὶς καὶ ἡ χλωρίς. Ἐξαιρετικῶς ἐντεχνον σύστημα ἀρδευτικῶν διωρύγων ἐπηύξησε τὴν ἀποδοτικότητα τῆς πεδιάδος, οὕτως ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται διπλὴ συγκομιδὴ καθ' ἕκαστον ἔτος. Διάπλοι συνδεόμενοι μὲ τὰς ζώνας τοῦ ὕδατος ἐβοήθουν εἰς τὴν μεταφορὰν τῆς ξυλείας ἐκ τῶν ὀρέων. Τὸ ὕδωρ συνεκεντροῦτο ἐκ τῶν τελευταίων διὰ μιᾶς περιφερικῆς μεγαλυτέρας διώρυγος.

Ἡ ὀργάνωσις τοῦ πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ, οἰκονομικοῦ καὶ θρησκευ-

τικοῦ βίου ἦτο ἐπίσης θαυμαστή. Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις ἐστηρίχθη εἰς τὸ ἐφαρμοσθὲν φεουδαρχικὸν σύστημα. Αἱ ὑπὸ τῶν δέκα βασιλέων κυβερνώμεναι περιοχαὶ εἶχον χωρισθῇ εἰς κλήρους γῆς ὑπὸ φεουδάρχας, οἱ ὅποιοι ὑπεχρεοῦντο εἰς παροχὴν ὑπηρεσίας εἰς τὰς τάξεις τῶν ἀρμάτων, τὸ πεζικὸν καὶ τὸν στόλον.

Ἐκαστος βασιλεὺς ἦτο ἀνεξάρτητος καὶ κύριος εἰς τὴν περιοχὴν του, ἀλλ' αἱ μεταξὺ τῶν σχέσεις καὶ ἡ γενικὴ ἄσκησις τῆς ἐξουσίας ἐρρυθμίζοντο βάσει παμπαλαίου νόμου, τῶν ἱερῶν ἐπιταγῶν τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ τῶν ἀναγραφῶν τῶν πρώτων ἡγεμόνων, αἱ ὁποῖαι εἶχον χαραχθῇ εἰς ὀρειχαλκίνην στήλην εὐρισκομένην εἰς τὸ κεντρικὸν ἱερόν. Ἐκεῖ συνήρχοντο οἱ δέκα βασιλεῖς κατὰ τακτὰ διαστήματα ἵνα ἀποφασίσουν περὶ τῶν κοινῶν καὶ ἵνα κρίνουν ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους διὰ τὰ πλημμελήματά των.

Πρὸ τῆς λήψεως ἀποφάσεων οἱ βασιλεῖς ἐλάμβανον μέρος εἰς παναρχαίαν τελετουργίαν. Αὕτη ἤρχιζε μὲ τὴν σύλληψιν τοῦ ἀρεστοῦ εἰς τὸν θεὸν ταύρου ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ἄλσους, ἡ ὁποία ἐπραγματοποιεῖτο ἄνευ ὀπλῶν, μόνον διὰ ξύλων καὶ βρόχων. Ὁ ταῦρος ἐθυσιάζετο καὶ τὸ αἷμά του ἔβαφε τὴν ἐνεπίγραφον στήλην. Ἦκολούθουν διάφοροι ἄλλαι τελετουργίαι, τῶν ὁποίων κυρία ἦτο ἡ ἐξῆς: ἀνὰ μία σταγὼν αἵματος τοῦ ταύρου ἔχυνετο δι' ἑκαστον βασιλέα εἰς χρυσοῦν κρατῆρα· κατόπιν καθαρμῶν, ἀντλοῦντες οἱ βασιλεῖς ἐκ τοῦ κρατῆρος μὲ χρυσᾶ ποτήρια, ἔχυνον τὸ ὑγρὸν ἐπὶ τοῦ πυρὸς τῶν θυσιῶν, συνοδεύοντες τὴν σπονδὴν μὲ ὄρκους, ὅτι δικαίως θὰ ἔκρινον. Ἐτρωγον τὰς σάρκας τοῦ θυσιασθέντος ταύρου καὶ ἔπινον τὸ αἷμά του μεταλαμβάνοντες καί, ὅταν πλέον τὸ πῦρ εἶχε σβεσθῇ, καθήμενοι ἐπὶ τῆς τέφρας περὶ τὸν βωμόν, ἐνδεδυμένοι κυανὴν στολὴν, ἔκρινον καὶ ἐλάμβανον ἀποφάσεις εἰς τὸ σκότος. Τὴν αὐγὴν αἱ ἀποφάσεις αὗται ἐγράφοντο ἐπὶ χρυσῶν πινακίδων καὶ ἀπετίθεντο εἰς τὸ ἱερόν μετὰ τῶν στολῶν.

Πολλοὶ νόμοι καθώριζον τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ὁ κυριώτερος τούτων ἦτο, ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐπολέμουν κατ' ἀλλήλων, ὅτι θὰ συνησπίζοντο κατὰ πάσης ἀποπείρας καταλύσεως τῆς βασιλείας καὶ ὅτι θὰ ἐλάμβανον πάντοτε κοινὰς ἀποφάσεις ἐπὶ παντὸς σημαντικοῦ θέματος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ βασιλεύοντος ἐκ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀτλαντος.

Ἐπὶ πολλὰς γενεὰς οἱ βασιλεῖς διεκρίθησαν διὰ τὴν σύνεσιν, τὴν θεοσέβειαν, τὴν εἰρηνικότητά των, καὶ οὐδέποτε ἔφθασαν εἰς κατάχρησιν δυνάμεως, θεωροῦντες τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν φιλίαν ἀνωτέρας τοῦ πλούτου. Ἀλλ' ὅταν ἐξεφυλίσθη τὸ θεῖον μέρος τῆς φύσεώς των μὲ ἐπιγαμίας μετὰ κοινῶν θνητῶν, ἐτράπησαν εἰς πλεονεξίαν καὶ ἀλαζονείαν. Τότε ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῶν θεῶν ἡ τιμωρία των. Εἰς τὴν ἄνομον ψυχὴν των ἐγεννήθη ἡ σκέψις, κατὰ τοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς, νὰ ὑποδουλώσουν ὁλόκληρον τὸν μεσογειακὸν κόσμον. Τὸ σχέδιόν των ἐματαιώθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, λαοῦ

ἐξόχως πολεμικοῦ. Οὗτοι, μὲ τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὸν μεταξύ των συνασπισμόν, εἶχον φθάσει εἰς μεγάλην δύναμιν καὶ εἶχον ἤδη ἐπιτελέσει πολλά κατορθώματα, ὑπὸ τὴν ἀποτελεσματικὴν προστασίαν τῆς Ἀθηνᾶς, θεᾶς τοῦ πολέμου.

Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ τάξις τῶν πολεμιστῶν κατεῖχε διακεκριμένην θέσιν μεταξύ τῶν ἄλλων τάξεων, τῶν ἱερέων, τῶν τεχνιτῶν, τῶν βοσκῶν, τῶν κυνηγῶν καὶ τῶν γεωργῶν. Ἦσαν οἱ φρουροὶ τῶν νόμων καὶ τῆς χώρας καὶ ἔζων μὲ κοινοκτημοσύνην. Ἡ χώρα τῆς Ἀττικῆς ἦτο τότε, εἰς τὴν πρὸ τῆς καταστροφῆς περίοδον, πλουσία καὶ ἀποδοτικὴ καὶ ἡ ἀπόδοσίς της εἶχεν ἔτι μᾶλλον αὐξηθῆ διὰ τῆς ἐξαιρετικῆς φιλοπονίας τῶν κατοίκων της. Μετὰ τοὺς κατακλυσμοὺς καὶ τοὺς τρομακτικοὺς σεισμοὺς ὅμως κατέστη λεπτόγειος, ἀπεψιλωμένη καὶ ἄγονος καὶ ἐνῶ ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἦτο προηγουμένως ἐκτεταμένη, μὲ πλούσιον χῶμα καὶ ὕδατα, ὥστε νὰ συντηρῇ τὴν τάξιν τῶν πολεμιστῶν καὶ τῶν ἱερέων, κατήντησε βράχος ξηρὸς καὶ ἀπεγυμνωμένος. Ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ ἀξία τῆς Ἀττικῆς ἐπρόκειτο νὰ τεθῇ εἰς δοκιμασίαν κατὰ τὴν μεγάλην σύγκρουσιν μὲ τὴν γιγάντιον δύναμιν τῆς Ἀτλαντίδος. Καίτοι ἡ διήγησις εἰς τὸν διάλογον «Κριτίας» διακόπτεται εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τῆς συγκρούσεως, ἡ ἐπελθοῦσα αἰφνιδίως καταστροφή γίνεται γνωστὴ ἐκ τοῦ «Τιμαίου».

Μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες παρέμειναν ἀδιάφοροι ἢ σκεπτικισταὶ ἔναντι τῆς καταπληκτικῆς αὐτῆς διηγήσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔλεγε διὰ τὴν Ἀτλαντίδα: «ὁ πλάσας ἠφάνισεν». Ἄλλ' Αἰγύπτιοι ἐβεβαίωσαν τὸν φιλόσοφον Κράντορα (335 - 275 π.Χ.), τοῦ ὁποίου τὰ σχόλια εἰς τὸν «Τίμαιον» ἦσαν τὰ πρῶτα ἐκ τῶν πολυαρίθμων σχολίων εἰς τὸν Πλάτωνα, περὶ τοῦ βασίμου τῆς διηγήσεως καὶ τοῦ ἐπέδειξαν μάλιστα σχετικὰς ἱερογλυφικὰς ἐπιγραφάς, τὰς ὁποίας οὗτος δὲν ἦτο βεβαίως εἰς θέσιν νὰ ἐλέγξῃ. Ὁ στωικὸς φιλόσοφος Ποσειδώνιος (1ος π.Χ. αἰὼν) ἦτο μεταξύ τῶν ὀλίγων, οἱ ὁποῖοι ἐπίστευσαν ὅτι ὁ μῦθος ἐνεσώματῶνε γεγονότα παλαιᾶς ἱστορίας καὶ γεωφυσικῆς.

Πολλαὶ μεταποιήσεις ἐγένοντο εἰς τὸν μῦθον κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας χρόνους. Ἡ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα παραλλαγή εἶναι ἡ διασωθεῖσα διὰ τοῦ ἐλληνορρωμαίου ἱστορικοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, τοποθετοῦσα τὴν Ἀτλαντίδα εἰς τὴν δυτικὴν Λιβύην. Μὲ αὐτὴν τὴν βάσιν, ὁ γάλλος συγγραφεὺς Pierre Benoît ἔγραψε τὸ μυθιστόρημά του «Ἀτλαντίς».

Ὁ πρῶτος σύγχρονος ἐπιστήμων, ὁ ὁποῖος παρετήρησε τὰς οὐσιαστικὰς ἀντιστοιχίας τῆς πλατωνικῆς Ἀτλαντίδος μὲ τὴν μινωικὴν Κρήτην, ἦτο ὁ ἄγγλος ἑλληνιστὴς Κ.Τ. Frost, δημοσιεύσας τὴν θεωρίαν του ἀνωλύτως εἰς τοὺς Times τοῦ Λονδίνου τὸ 1909, ὀλίγα μόνον ἔτη μετὰ τὰς πρώτας μινωικὰς ἀνακαλύψεις, καὶ ἀναπτύξας αὐτὴν βραδύτερον εἰς τὸ περιοδικὸν Journal of Hellenic Studies 33 (1913) εἰς ἄρθρον ὑπὸ τὸν τί-

τλον «Critias and the Minoan Crete». Οὗτος ἀπέκλεισε τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ Ἀτλαντὶς ἦτο ἐφεύρημα τοῦ Πλάτωνος. Τὰ στοιχεῖα τῆς παραδόσεως διὰ τοῦ Σόλωνος, Δρωπίδου, Κριτίου τοῦ πρεσβυτέρου καὶ Κριτίου τοῦ νεωτέρου, πάντων γνωστῶν ἱστορικῶν προσωποποιήτων, τοῦ ἐφάνησαν αὐθεντικά καὶ ἡ ἐκ τῶν ἱερέων τῆς Σάιδος, ἀντλούντων ἐκ παλαιῶν ἱερογλυφικῶν κειμένων, προέλευσις τῶν στοιχείων, ὅχι ἀπίθανος. Ἡ στενὴ ἐπαφὴ τοῦ Σόλωνος μὲ τὴν Αἴγυπτον ἦτο γνωστὴ καὶ ἡ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἱερεῖς δι' ἑρμηνέων δὲν θὰ ἦτο διάφορος ἐκείνης τοῦ ἱστορικοῦ Ἡροδότου, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη ἐπίσης τὴν Αἴγυπτον κατὰ τὸν ἀκόλουθον αἰῶνα. Φυσικὴ τοῦ ἐφάνη ἐπίσης ἡ ἀναμέτρησης τῶν σοφῶν εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν γνώσεων, τοῦ μὲν Σόλωνος διψῶντος διὰ μάθησιν, τῶν δὲ ἱερέων κατεχόντων ἀπύθμενον ἱστορικὸν πλοῦτον, σχετικὸν μὲ ἤδη ἀπολεσθέντας ἢ οὐσιαστικῶς μεταβληθέντας κόσμους. Ἡ χρησιμοποίησις τοιούτου εἵδους ὕλης ὑπὸ τοῦ Σόλωνος, γνωστοῦ ὥς καλοῦ ποιητοῦ, δι' ἔπος, ἦτο ἐπίσης ἀναμενομένη. Ὁ σκοπὸς τοῦ ἔπους τούτου θὰ ἦτο διδακτικὸς καὶ οἱ συμπολῖται τοῦ σοφοῦ ποιητοῦ πολλὰ θὰ ἐδιδάσκοντο μὲ τὴν παράστασιν τῶν λαμπρῶν ἐπιτευγμάτων εὐνομουμένου καὶ εἰρηνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος κατέληξε νὰ μεταβληθῇ διὰ τῆς ἀνόμου ἀλαζονείας του εἰς ἀδίκως ἐπιτιθέμενον πολέμιον κατὰ τοῦ λαμπρῶς ὀργανωμένου ἐλληνικοῦ συνασπισμοῦ. Ἡ ἱστορικὴ βάσις τῆς διηγήσεως δὲν ἐξασθενεῖ, κατὰ τὸν Frost, ἐκ τῶν γενομένων μεταποιήσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπέβλεψαν μᾶλλον εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς Ἀττικῆς.

Ὁ Frost ἀπέδωκεν εἰς τὸν ἐπικὸν χαρακτῆρα τοῦ ποιήματος τὴν φανταστικὴν μεγαλοποίησιν, μὲ βάσιν στοιχεῖα γνωστὰ ἐκ τῶν κόσμων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἐθεώρησεν ὅμως ὅτι εἰς τὴν δοθεῖσαν περιγραφὴν σαφῶς διεφαίνετο ἡ μινωικὴ Κρήτη μὲ τοὺς πολυθορύβους λιμένας της καὶ τὰ πολυτελῆ ἀνάκτορα, μὲ τὰς ἀθλοπαιδιάς, τὰς συλλήψεις τῶν ταύρων καὶ τὰ ταυροκαθάψια καὶ μὲ τὰς ἄλλας μυστηριώδεις τελετουργίας. Ἐπίστευσε ὅτι ἡ ἐξαφάνισις τῆς Ἀτλαντίδος διὰ τοὺς Αἰγυπτίους δὲν ἐσήμαινε τὴν φυσικὴν ἐξαφάνισιν τῆς γῆς, ἀλλὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν Κεφτὶ καὶ τὴν μὴ ἐπάνοδον εἰς τὴν χώραν των λόγῳ τῆς ἀποτόμου διακοπῆς τῆς μετ' αὐτῶν ἐπικοινωνίας. Ἡ στενὴ ἀντιστοιχία μὲ τὰ πραγματικὰ γεγονότα ἀπεδείκνυεν κατὰ τὸν Frost ὅτι ἦτο ἀπίθανον νὰ ἀπετέλει ἡ διήγησις ἀπλοῦν ἐφεύρημα τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης ὑπῆρχεν ἄλλως εἰς τὸ βάθος πλείστων ὄσων ἐπικῶν διηγήσεων καὶ θρύλων. Οἱ Αἰγύπτιοι κατ' αὐτὸν διετήρησαν σαφῇ ἀνάμνησιν τῆς πυκνῆς συναλλαγῆς μὲ μίαν πλουσίαν καὶ ἐξόχως ἀνεπτυγμένην πολιτιστικῶς ἡπειρωτικοῦ χαρακτῆρος νῆσον, μὲ συγκεντρωτικὴν καὶ κατὰ βάσιν θεοκρατικὴν διακυβέρνησιν, ὥς ἐπίσης τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ταύτης μετὰ τῶν μυκηναϊκῶν κέντρων, τῆς διεισδύσεως τῶν Κρητῶν μέχρι τοῦ ζωτι-

κοῦ χώρου τῆς Ἀττικῆς, τῶν ἀλλεπαλλήλων μεγάλης κλίμακος σεισμικῶν καταστροφῶν τῆς νήσου καὶ τῶν τελικῶν ἐπιθέσεων τῶν Ἑλλήνων εἰσβολέων κατὰ τῆς Κρήτης. Τὴν σύγκρουσιν τῆς τελευταίας μὲ τὴν Ἀττικὴν ἐμαρτύρουν ἄλλως οἱ περὶ Θησέως μῦθοι. Παρὰ τὴν μεγαλοποίησιν εἰς τὰ ἐπιτεύγματα τῶν Ἀττικῶν, ἀντενακλᾷτο ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τοῦ μυκηναϊκοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον τελικῶς κατεστράφη μὲ τὰς μεταναστεύσεις τῶν Λαῶν τῆς Θαλάσσης καὶ μὲ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων εἰς τὸν νότιον ἑλληνικὸν χῶρον.

Ὁ Frost ἀνεγνώρισεν ἐπίσης ἀντιστοιχίαν μὲ τὴν Κρήτην εἰς τὴν γεωγραφικὴν περιγραφὴν τῆς Ἀτλαντίδος ὡς κεφαλῆς σειρᾶς νήσων, συνδεούσης μὲ τὸν ἡπειρωτικὸν περίγυρον. Πράγματι ἡ μινωικὴ διείσδυσις εἶχεν ἐκταθῇ εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ εἶτα εἰς τὴν δυτικὴν Μεσόγειον δι' ἀποικίσεων καὶ δι' ἐγκαταστάσεως ἐμπορείων. Ἡ θέσις τῶν ἀνακτόρων ἐπὶ λόφου ἐνιὸς πεδιάδος περιβαλλομένης ὑπὸ ὀρέων ἐνεφανίζετο ἐπίσης ἀντίστοιχος. Τὸν ἐξωκεανισμὸν ἐδικαιολόγει ὁ Frost μὲ τὴν παραπλάνησιν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ὄρους Ἀτλας. Διὰ τοὺς Αἰγυπτίους ἡ Κρήτη ἦτο ἡ Ἀπω γῆ, εἶδος Far West. Ἡ Μεσόγειος ἐχαρακτηρίζετο ὡς ὠκεανὸς καὶ περὶ αὐτὴν ἐτοποθετοῦντο οἱ στηρίζοντες τὸν οὐράνιον θόλον τέσσαρες κίονες. Οἱ Ἕλληνες τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος οὐδέποτε θὰ ἠδύναντο νὰ συνδέσουν τὴν Ἀτλαντίδα μὲ τὴν Κρήτην, τὴν ὁποίαν ἐγνώριζον ἀπλῶς ὡς δωρικὸν τόπον καὶ τῆς ὁποίας ἠγνόουν τελείως τὴν παρῳχημένην ἱστορίαν. Οὐδὲ συνεσχέτισαν τὸν πολιτισμὸν τῶν Φαιάκων, περὶ τοῦ ὁποίου πιστεύεται ἐπίσης σήμερον ὅτι ἀντικατοπτρίζει τὸν μινωικόν.

Μετὰ τὸν Frost πολυάριθμοι ἐπιστήμονες δι' ἀνακοινώσεων, διαλέξεων, μελετῶν καὶ ὁλοκλήρων βιβλίων ὑπεστήριξαν τὸν συσχετισμὸν τῆς Ἀτλαντίδος πρὸς τὴν μινωικὴν Κρήτην. Πρὸ αὐτῶν τὸ ἔτος 1945 ὑπεστήριξα τὴν ὑπόθεσιν διὰ δύο ὁμιλιῶν μου, γενομένων εἰς τὸ Ἡράκλειον, τῆς Κρήτης, χωρὶς νὰ ἔχω ὑπ' ὄψει τὴν παλαιὰν ἐργασίαν τοῦ Frost. Βραδύτερον, ὁ Σπ. Μαρινᾶτος πρῶτος συνεσχέτισε τὴν καταστροφὴν τῶν μινωικῶν κέντρων μὲ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας (1939) καὶ ἔγραψε περὶ τούτου εἰς τὸ βιβλίον του «Κρήτη καὶ Μυκῆναι» (1960). Αἱ γεωλογικαὶ ἀποδείξεις περὶ τῆς ἐκρήξεως κατέστησαν τὴν συσχέτισιν ἐτι πειστικωτέραν καὶ τὸ ἔτος 1960 προεβλήθη ἡ ὑπόθεσις εἰς νέαν μορφήν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς σεισμολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν Ἀγγέλου Γαλανοπούλου. Ὁ ἄγγλος ἀρχαιολόγος J.V. Luce, εἰς τὸ ἔργον του *Lost Atlantis* (New York, Mc Graw Hill, 1969), ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ πλατωνικὴ διήγησις ἐστηρίχθη εἰς ἱστορικὰ γεγονότα διαδραματισθέντα εἰς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν μεγάλων ἐκρήξεων τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θή-

ρας. Κατ' αὐτὸν ἡ μετάπλασις τούτων πρὸ τῆς μεταδόσεώς των διὰ τοῦ ἱερατείου τῆς Σάιδος εἰς τὸν Σόλωνα καὶ περαιτέρω εἰς τὸ ἔπος τοῦ σοφοῦ νομοθέτου καὶ ποιητοῦ ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐπιβιούντων θρύλων· οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι ἡρμήνευσαν τὰ στοιχεῖα τῆς παραδόσεως ταύτης μὲ διδακτικούς σκοπούς.

Ἐν προκειμένῳ θὰ ἔδει νὰ ὑπογραμμισθῇ, ὅτι τὰ εἰς τὴν διήγησιν τοῦ Πλάτωνος στοιχεῖα, τὰ ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, εἶναι πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅσα αἱ μέχρι σήμερον σπουδαὶ ἀνίχνευσαν. Ἡ κυριαρχία τῶν κατοίκων τῆς Ἀτλαντίδος ἐπὶ εὐρείας ζώνης τῆς Μεσογείου, ἐκτεινομένης μέχρι τῆς Λιβύης καὶ τῆς Τυρρηνίας καὶ ἡ πρόθεσις δι' ἐπέκτασιν ταύτης καὶ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἀντεκατόπτρισε τὸ εὐρὺ πρόγραμμα ἐμπορικῆς διεισδύσεως τῆς μινωικῆς Κρήτης δι' ἐγκαταστάσεως ἐμπορείων καὶ ἀποικίων, πρόγραμμα βεβαιωθὲν πλήρως διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Ὁ ἀνταγωνισμὸς τοῦ μινωικοῦ καὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου εἰς τὴν σφαῖραν τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος φαίνεται ἐπίσης ἀποδεδειγμένος, καὶ ὡσαύτως ἡ κυριαρχία τῶν Μυκηναίων ἐπὶ τῆς Κρήτης, πραγματοποιηθεῖσα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων. Ὁ πρωτεύων ρόλος τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ ἀχαϊκοῦ στοιχείου εἰς τὴν Κρήτην, ὡς εἰς τὴν πλατωνικὴν διήγησιν περιγράφεται καὶ ὡς πολλαὶ παραδόσεις ἀφήνουν νὰ διαφαίνεται, καίτοι δὲν ἔχει ἀποδειχθῇ, δύναται νὰ θεωρηθῇ πιθανός, ἐὰν ληφθοῦν μάλιστα ὑπ' ὄψιν οἱ θρύλοι περι τῆς μινωικῆς διεισδύσεως εἰς τὸν Σαρωνικόν.

Ἡ μέχρι Λιβύης διείσδυσις τῆς Κρήτης δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐγένετο μὲ ἐγκατάστασιν ὀρισμένων ἐμπορικῶν πρακτορείων ὡς τελευταίως ὑπεστήριξεν ὁ καθηγητὴς Μαρινᾶτος· Κρῆς ἐξ Ἰτάνου θὰ ὀδηγήσῃ βραδύτερον τοὺς ἐκ Θήρας ὀρμηθέντας ἀποίκους διὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς Κυρήνης. Ὁ Ἐβανς ἀπέδωκεν εἰς μινωικὴν πρωτοβουλίαν τὴν κατασκευὴν τοῦ λιμένος τῆς Φάρου, κατὰ τὸ Δέλτα τοῦ Νείλου. Διὰ τὴν κρητικὴν διείσδυσιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Λυκίας καὶ τῆς Καρίας μαρτυροῦν ὄχι μόνον πολλαὶ ἀρχαῖαι παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ὅσα στοιχεῖα προκύψαντα διὰ τῆς νεωτέρας ἐρεῦνης. Ὁ Schaeffer ἀνεγνώρισε τὸν μινωικὸν ἀποικισμὸν εἰς τὴν Ugarit καὶ ἀλλαχοῦ τῆς λοιπῆς παραλιακῆς ζώνης τῆς Φοινίκης. Ὁρισμένοι ἐπιστήμονες σήμερον, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος, πιστεύουν ὅτι ἡ παλαιότερα μορφή τοῦ φοινικικοῦ πολιτισμοῦ πολλὰ ὀφείλει εἰς τὰς ἐγκαταστάσεις ταύτας. Ὁ Κάδμος, ὁ ἰδρυτὴς τῶν Θηβῶν, ἡγήθη ἀποικίας ἐκ Φοινίκης, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετείχον πιθανώτατα μινωικὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν ἤδη ἐκεῖ ἐγκατεστημένων· τοῦτο θὰ ἡρμήνευεν εὐχερέστερον τὸν μινωικὸν - ἀνατολίζοντα χαρακτῆρα τῆς γενομένης εἰς τὰς Θήβας ἐγκαταστάσεως. Ἐπίσης ἐβεβαιώθη ἡ μέχρι Τυρρηνίας διείσδυσις τῶν Κρητῶν καὶ σήμερον πιστεύεται ὅτι οἱ Τυρρη-

νοὶ - Ἐτροῦσκοι ὑπῆρξαν λαὸς στενῶς συγγενῆς πρὸς τοὺς Κρήτας, ὁ ὁποῖος μετηνάστευσε κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκ περιοχῆς τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Διὰ τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου πολλὰ σήμερον εἶναι γνωστὰ τόσον ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἀνευρεθέντων ὅπλων καὶ τῶν μαχητικῶν παραστάσεων, ὅσον καὶ ἐκ τῶν ἀρχείων τῶν πινακίδων. Ὁ συνασπισμὸς τῶν μυκηναϊκῶν κέντρων διὰ κοινὰς ἐπιχειρήσεις ἀναφέρεται εἰς τὰς παραδόσεις περὶ τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις, τοῦ πολέμου τῶν Ἐπιγόνων, τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας, τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, καὶ βεβαίως ἐξ ὧν ἐπληροφορήθημεν ἐκ τῶν χεττιτικῶν ἀρχείων διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ κράτους τῆς Achijava εἰς τὴν ἀνατολικὴν περιοχὴν τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν κατέναντι Περαιάν. Αἱ ἐπιχειρήσεις αὗται εἶναι βεβαίως μεταγενέστεραι τῶν γεγονότων τῆς μεγάλης καταστροφῆς, ἀλλ' ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι εὗρεῖα ἐθνικιστικὴ κίνησις εἶχεν ἀρχίσει εἰς τοὺς ἀμέσως προηγηθέντας χρόνους. Ἄλλως θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἐννοηθῇ ἡ ἐγκατάστασις ἀχαϊκῆς δυναστείας εἰς τὴν Κνωσόν, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν θεομηνίαν, ἄνευ συνασπισμοῦ τινος τῶν μυκηναϊκῶν δυνάμεων.

Ἡ περιγραφή τῶν σχετικῶν μὲ τὰς ἐκρήξεις τοῦ ἡφαιστείου γεγονότων καὶ τῶν τρομακτικῶν συνεπειῶν τῶν εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ συσχετίσῃ ταῦτα μὲ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἀτλαντίδος κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Πλάτωνος. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης ἀπέδιδον τὴν καταστροφὴν, ὡς καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Ἀτλαντίδος, εἰς τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν. Περὶ τὸ 1500 π.Χ. ἐπραγματοποιήθησαν αἱ πολυπληθέστεραι προσφοραὶ εἰς τὰ σπήλαια τῆς Κρήτης πρὸς κατευνασμὸν τῶν ὑποχθονίων δυνάμεων. Τὰ πλεῖστα τῶν ἀναθημάτων, φαίνεται, ἀνήκουν εἰς λίαν περιορισμένην χρονικὴν περίοδον. Περὶ τὸ 1500 π.Χ. εὐθὺς κατόπιν κατεκρημνίσθη ἐκ φοβερῶν σεισμῶν τὸ σπήλαιον τοῦ Ἀρκαλοχωρίου, καταχωσθέντων οὕτω τῶν κυρίων ἀποθετῶν ἀναθημάτων. Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐρειπώνονται τὰ ἀνάκτορα καὶ αἱ περὶ αὐτὰ οἰκίαι καὶ πελώριοι ὀγκόλιθοι ἐκσφενδονίζονται εἰς τὰ πέριξ. Εἰς ὠρισμένας τῶν οἰκῶν ἐπραγματοποιήθησαν τελετουργίαι μὲ θυσίας ταύρων. Προσφοραὶ ἐγένοντο, ὡς εἶδομεν, εἰς τοὺς ἱεροὺς τόπους, εἰς τὰς ὁποίας περιελήφθησαν καὶ προσφοραὶ κισήρεως. Ἡ καταστροφὴ αὕτη, παρὰ ταῦτα, κατ' οὐδὲν θὰ ἡδύνατο νὰ συγκριθῇ μὲ τὴν τελικὴν, τὴν ὁποίαν αἱ βαθμηδὸν συγκεντρούμεναι πολυάριθμοι ἐνδείξεις συντονίζουν μὲ τὴν τελευταίαν ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας.

Μία οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἐμφανίζεται μεταξὺ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἀτλαντίδος καὶ τῆς Κρήτης. Ἡ πρώτη κατεβυθίσθη καὶ ἐξηφανίσθη ἢ ἄλλη ἀπλῶς κατεκλύσθη κατὰ τὰ παράλια της ὑπὸ τοῦ ἡφαιστειακοῦ κύματος καὶ τὰ κέντρα της ἡφανίσθησαν, αἱ δὲ ἄκται ἡλλοιώθησαν κατακλυσθέντων μόνον τμημάτων αὐτῶν. Σήμερον διακρίνει τις ἐρείπια τῶν

μινωικῶν λιμένων, νεώρια λαξευμένα εἰς τὸν βράχον ἐν μέρει ἢ ἐν ὄλῳ ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης κείμενα, ὡς παρὰ τὸ Ἡράκλειον κατὰ τὸν Πόρον καὶ τὸν Κατσαμπᾶν, εἰς τὸν λιμενίσκον τῶν Ἀγ. Θεοδώρων παρὰ τὸ Νίρου μέγαρον, εἰς τὸν Μόχλον καὶ παρὰ τὴν Σητεῖαν. Ἀγνοοῦμεν βεβαίως ἂν αἱ καταβυθίσεις αὗται ἐγένοντο τότε ἢ βραδύτερον, ἂν ἦσαν ἀπότομοι ἢ ἂν ἐγένοντο μὲ βαθμιαίας ἢ βραδείας καθιζήσεις. Ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη τῶν νεωτέρων γεωλόγων ἀποκλίνει μᾶλλον πρὸς τὴν ἄποψιν τῶν ἀποτόμων καταβυθίσεων.

Τὸ γεγονός τῆς καταβυθίσεως τῶν 2/3 τῆς νήσου Θήρας ἔσχεν ἀσφαλῶς τεραστίαν ἀπήχησιν εἰς τὸν χῶρον ὀλοκλήρου τῆς Μεσογείου. Ἀναμφιβόλως θὰ ἠδύνατο νὰ συνδυασθῇ μὲ τὰς ἐπελθούσας εἰς τὴν χώραν τῶν Κεφτῖ καταστροφάς, περὶ τῶν ὁποίων θὰ εἶχον πληροφορηθῇ οἱ Αἰγύπτιοι.

Ὁ καθηγητὴς Γαλανόπουλος, ἀποβλέπων εἰς ἀκριβεστέραν ἀντιστοιχίαν μὲ τὴν πλατωνικὴν διήγησιν, ἐδέχθη ὅτι ἡ Ἀτλαντὶς ἦτο αὕτη αὕτη ἢ μερικῶς καταβυθισθεῖσα νησίς τῆς Θήρας. Ἐβάσισε τὴν θεωρίαν του κυρίως ἐπὶ τῆς περιγραφῆς τῶν ζωνῶν τοῦ ὕδατος καὶ τῆς ξηρᾶς περὶ τὸ κύριον κέντρον τῶν Ἀτλάντων, τὰς ὁποίας συνεσχέτισε μὲ τὸ σχῆμα τῆς νήσου πρὸ τῆς καταβυθίσεως. Αἱ ἀπόψεις του ἐξετέθησαν εἰς τὸ ἔργον του *Atlantis: The Truth Behind the Legend* (Indianapolis: Bobbs Merrill, 1969). Διὰ νὰ ἐλεγχθῇ ἡ θεωρία αὕτη ἐξετελέσθησαν βυθομετρήσεις διὰ τοῦ πλοίου *Chain* καὶ τοῦ εἰδικοῦ συνεργείου του καὶ ὁ James W. Mavor διεξήγαγεν ἐρεῦνας παρὰ τὴν ἀκτὴν, περιγραφομένης εἰς τὸ βιβλίον του *Voyage to Atlantis* (New York: Putnam, 1969). Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως δὲν ὑπῆρξαν θετικά. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅμως τὰ περισσότερα στοιχεῖα σήμερον δεικνύουν ὅτι, καίτοι ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς Θήρας μινωικοὶ οἰκισμοὶ ὡς καὶ εἰς ἄλλας νήσους τῶν Κυκλάδων, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ εἶχε θεωρηθῇ αὕτη τὸ κέντρον τοῦ καταπληκτικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ περιγραφομένου διὰ τὴν Ἀτλαντίδα, ὁ ὁποῖος εἰς τόσον πολλὰ σημεῖα ἀνιστοιχεῖ μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα τῆς Κρήτης.

Δὲν δύναται εἰσέτι νὰ καθορισθῇ ἂν ἡ καταστροφή τῆς Κρήτης ἐπῆλθε κυρίως διὰ τῆς ἀμέσου ἐνεργείας τοῦ ἡφαιστείου ἢ ἐκ τῶν συνεπειῶν τῶν πλημμυρίδων, τῆς καταπιπτούσης τέφρας καὶ τῶν σεισμῶν, οἱ ὅποιοι συνωδεύθησαν ὑπὸ πυρκαϊῶν. Προφανῶς ἀφοῦ δὲν ἀνευρέθησαν ἀνθρώπινα θύματα οὔτε τῆς τελικῆς οὔτε τῆς προηγουμένης καταστροφῆς, οἱ ἄνθρωποι θὰ εὔρον, φαίνεται, τὸν καιρὸν νὰ ἀπομακρυνθοῦν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν πολυαρίθμων θησαυρῶν χαλκῶν ἀντικειμένων, οἱ ὅποιοι ἀνευρέθησαν ὑπὸ τὰ δάπεδα μάλιστα οἰκιῶν τῆς Κνωσοῦ, προφανῶς ἀποκρυβέντες ὑπὸ τῶν μὲ μεγάλην βίαν ἀπομακρυνθέντων κατοίκων των, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ τὰ ἀναζητήσουν μελλοντικῶς. Σχεδὸν κατὰ κανόνα οἱ θησαυροὶ οὗτοι ἀνήκουν εἰς τὴν τελευταίαν ἀνακτορικὴν φάσιν, ἂν καὶ ὁ

Ἐβανς ἐχρονολόγησε τοὺς περισσοτέρους εἰς τὸ τέλος τῆς προηγηθείσης περιόδου.

Οἱ σεισμοί, οἱ ὅποιοι προηγήθησαν, συνώδευσαν ἢ ἠκολούθησαν εἰς τὴν ἔκρηξιν, ἦσαν ἱκανοὶ νὰ καταστρέψουν τὰς κρητικὰς πόλεις. Ἐκτοτε ἡ Κρήτη πολλάκις ἐδοκιμάσθη ὑπὸ τρομερῶν σεισμῶν, τινὲς τῶν ὁποίων προεκάλεσαν καὶ παλιρροιακὰ κύματα ἀνάλογα μὲ τὰ ἡφαιστειακά. Εἰς διασωθείσας περιγραφὰς ἀναφέρεται ὅτι ἡ θάλασσα ὀπισθοχώρησεν ὀλόκληρα μίλια καὶ ὅτι εἰς μίαν περίπτωσιν πλοῖα ἐξεσφενδονίσθησαν εἰς ὑψώματα τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἀπέχοντα ἑκατὸν στάδια — δύο περίπου χιλιόμετρα — τῆς παραλίας. Εἰς σιβυλλικὸς χρησμός ἐπροφήτευσεν ὅτι ἡ Κρήτη ἐπέπρωτο νὰ ἐξαφανισθῇ ὑπὸ τὴν θάλασσαν.

Τὸ στρῶμα λάσπης, τὸ ὅποιον κατὰ τὴν πλατωνικὴν διήγησιν καθίστα δυσχερῶς προσπελάσιμον τὸν χῶρον ὅπου κατεβυθίσθη ἡ Ἀτλαντὶς, ἦτο πιθανῶς τὸ πυκνότεον ἐπιπλέον στρῶμα τῆς κισήρεως, τὸ ὅποιον ἐπλημμύρισε τὴν θάλασσαν μετὰ τὴν ἔκρηξιν. Οὐδὲν ἄλλο ὑλικὸν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιπλέῃ εἰς τὸ βαθὺ μεταξὺ τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Κρήτης πέλαγος. Μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Κρακατάο ὁ πορθμὸς Sebesi κυριολεκτικῶς ἐφράχθη ὑπὸ τοῦ ἐπιπλέοντος ἡφαιστειογενοῦς ὑλικοῦ. Ἀναλόγως περιγράφει ὁ Στράβων τὸ στρῶμα τῆς κισήρεως, τὸ προελθὸν ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἡφαιστείου τῶν Λιπάρων (νήσων τοῦ σημερινοῦ Stroboli) τῆς Σικελίας, ὡς ἐπιπλέουσαν λάσπην. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο περιγράφεται ὡς ἀκολουθῶς πηγὲν καὶ σκληρυνθέν. Τὸ φαινόμενον συνεδέθη βραδύτερον μὲ διηγήσεις ναυτικῶν περιπετειῶν, ὡς εἰς τὴν μυθικὴν νῆσον Κέρνην, ἡ ὁποία εἶχεν ἐξωκεανισθῇ καὶ αὐτὴ ὡς ἡ Ἀτλαντὶς. Ἡ νῆσος αὕτη εἶχεν ἐπίσης συσχετισθῇ μὲ τὴν Ἀτλαντίδα εἰς μεταγενεστέραν τινὰ παραλλαγὴν τῆς διηγήσεως, τὴν ὁποίαν μᾶς διέσωσεν ὁ ἱστορικὸς Διόδωρος.

Ἡ ἰδιαιτέρα ἐκτίμησις τῶν δυνάμεων τῆς Κρήτης ἐκ μέρους τῶν Αἰγυπτίων εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὰ κείμενά των. Ἡ χώρα τῶν Κεφτὶ συγκατελέγετο μεταξὺ τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ἡ περιγραφομένη εἰς τὴν διήγησιν τοῦ Πλάτωνος συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν εἰς τὰς συλλήψεις τῶν ταύρων καὶ εἰς ἄλλα ἔργα θεωρούμενα ὡς ἔργα ἀνδρῶν εἶναι ἐπίσης πολὺ γνῶριμος εἰς τὸν κρητομυκηναϊκὸν κόσμον· αἱ Κρήσσαι, καὶ βραδύτερον αἱ Μυκηναῖαι, συμμετεῖχον εἰς κυνήγια καὶ ταυρομαχίας, ἐνεφανίζοντο ἔνοπλοι καὶ ἐπεδίδοντο καὶ εἰς ἄλλα ἔργα θεωρούμενα ἀνδρικά. Ἡ ὥπλισμένη θηλεία θεότης ἦτο ἡ ἰδία ἡ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς τὸν κρητομυκηναϊκὸν κόσμον, πρόδρομος τῆς Ἀθηνᾶς. Καὶ εἰς τὴν Κρήτην ὅπλα ἀφιεροῦνται εἰς τὴν θεότητα καὶ τὸν νεαρὸν θεόν, ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἐταυτίσθη μὲ τὸν Δία.

Ἡ ἐπελθοῦσα διὰ τῆς καταστροφῆς ἀποψίλωσις καὶ ἡ ἀπογύμνωσις ἀπὸ τὸ γόνιμον χῶμα ἔχει βεβαιωθῇ τόσον διὰ τὴν Κρήτην ὅσον καὶ διὰ

τὴν μυκηναϊκὴν περιοχὴν. Δὲν ἀποκλείεται αἱ συνέπειαι νὰ ὑπῆρξαν πολὺ σημαντικώτεραι ἀφ' ὅ,τι θὰ ἠδυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν. Περί τούτου ἐγράφησαν ἤδη καὶ εἰδικαί μελέται, ὡς ἡ τοῦ Rhys Carpenter, *Discontinuity in Greek Civilization* (New York, Norton, 1968). Αἱ μελέται ὁμῶς αὐται ἀποδίδουν εἰς διάφορα αἷτια τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολὴν τῶν ὄρων τῆς ζωῆς. Κατάφυτοι χῶροι, ὡς ὁ Ἴππιος Κολωνὸς εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀπεγυμνώθησαν καὶ ὁ βράχος ἦλθεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν. Ποταμοὶ εἰς τὴν Κρήτην μετεβλήθησαν εἰς ρυάκια καὶ χειμάρρους, ὡς ὁ παρὰ τὴν Κνωσὸν ρέων Καίρατος, τοῦ ὁποίου ὁ συμβάλλων κλάδος εἶχε πάλαι ζευχθῆ διὰ πελωρίας ὁδογεφύρας, ἢ ἐξηράνθησαν πλήρως, ὡς ὁ παρὰ τὴν ἀγροικίαν Σητείας. Τὰ δάση τῶν γιγαντιαίων κυπαρίσσων καὶ κέδρων ἔπαυσαν νὰ ὑπάρχουν.

Ἡ ἰδιαιτέρα λατρεία ἄρρενος θεοῦ ταυτισθέντος βραδύτερον μὲ τὸν Ποσειδῶνα, τὸν θεὸν τῶν ὑδάτων καὶ τῶν σεισμῶν, μεταξὺ τῶν τίτλων τοῦ ὁποίου συγκατελέγοντο οἱ: «ἐνοσίχθων» καὶ «κύριος τῆς γῆς» (Ποτιδᾶς) καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἐθυσιάζοντο ταῦροι, ἀπεδείχθη τόσον διὰ τὴν μινωικὴν ὅσον καὶ διὰ τὴν μυκηναϊκὴν περιοχὴν. Ἡ παράδοσις περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος ἀποσταλέντος ὠραίου ταύρου καὶ τῆς ἀλλοκότου ἱερογαμίας του μὲ τὴν βασιλίσσαν Πασιφάνην δύναται νὰ συσχετισθῇ μὲ τὴν ἱερογαμίαν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Κλειτοῦς εἰς τὸν μῦθον τῆς Ἀτλαντίδος. Ἄλλος ἑλληνικὸς μῦθος ὁμίλει ἐπίσης περὶ τῆς ἱερογαμίας τῆς παρθένου Εὐρώπης μὲ τὸν Δία, μεταμορφωθέντα εἰς ταῦρον. Ὁ θεὸς-ταῦρος ἀπήγαγε τὴν Εὐρώπην εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου ὑπὸ τὸν ἀειθαλῆ πλάτανον τῆς Γόρτυνος συνετελέσθη ἡ ἱερογαμία, καρπὸς τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ὁ Μίνως. Ἡ Εὐρώπη ἐνυμφεύθη κατόπιν τὸν βασιλέα τῆς Κρήτης Ἀστερίωνα, ὁ ὁποῖος υἱοθέτησε τοῦτον καὶ τοὺς ἄλλους υἱοὺς της.

Ὁ Ποσειδῶν ἦτο ἐπίσης ἡ κυρία θεότης τῶν Μινυῶν, πιθανῶς κλάδου τῶν Μινωιτῶν, ἀποικίσαντος εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ὀρχομενοῦ, τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ὁ αὐτὸς θεὸς ἐλατρεύετο εἰς τὴν Πύλον, ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ἐγκατασταθέντων Μινυῶν, ὡς ἐπίσης εἰς τὴν Σχερίαν, τὴν χώραν τῶν ναυτικῶν Φαιάκων, καὶ ὁ θεὸς οὗτος εἶναι ὁ τιμωρὴσας τοὺς τελευταίους μὲ ἐξαφάνισιν, ἀφοῦ κατεκάλυψε τὴν γῆν τῶν δι' ὑπερυψωθέντος ὄρους. Ἡ αἰφνιδία καταστροφή τῆς γῆς τῶν Φαιάκων ὑπῆρξε πολὺ ἀνάλογος τῆς ἐπισυμβάσης εἰς τὴν Ἀτλαντίδα. Εἰς τὸν πολιτισμὸν τοῦ ναυτικοῦ τούτου λαοῦ πολλοὶ ἐπιστήμονες ἀνεγνώρισαν, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, βασικὰς ὁμοιότητας μὲ τὸν πολιτισμὸν τοῦ μινωικοῦ κόσμου.

Τὸ κύριον κέντρον τῆς Ἀτλαντίδος, τὸ τοῦ γένους τοῦ Ἀτλαντος, ὡς ὁ Frost καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες ἐδέχθησαν, δὲν ἔχει τόσον στενὴν ἀντιστοιχίαν μὲ τὴν Κνωσόν, ὅσον μὲ τὴν Φαιστόν· αὕτη πράγματι περιβάλλεται ὑπὸ ἐκτεταμένης πεδιάδος — τῆς Μεσαρᾶς —, περιστεφομένης μὲ ὄρη — τὴν ὀροσειρὰν τῶν Ἀστερουσιῶν — ἀνάλογα μὲ τὰ περιγραφόμενα εἰς

τὴν πλατωνικὴν διήγησιν, ὁμοίως καταπίπτοντα ἀποτόμως πρὸς τὴν θάλασσαν — τὸ Λιβυκὸν πέλαγος. Εἰς τὰς κλιτῦς καὶ τοὺς πρόποδας τῶν ὀρέων τούτων ὑπῆρχε πράγματι ὁλόκληρος σειρὰ οἰκισμῶν, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἔχουν ἀνιχνευθῇ. Εἰς τούτους ἀνῆκον οἱ πολυάριθμοι ἀνασκαφέντες θολωτοὶ τάφοι τῆς προανακτορικῆς καὶ τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου καὶ τὸ πλῆθος τῶν νεκροταφείων λαξευτῶν τάφων τῆς νεοανακτορικῆς καὶ τῆς μετανακτορικῆς ἐποχῆς. Ἐκείνην ἄλλως τὴν περιοχὴν ἐγνώρισαν κυρίως οἱ Αἰγύπτιοι, ἀποβιβάζόμενοι εἰς τοὺς νοτίους λιμένας τῶν Ματάλων καὶ τῆς Λεβήνος. Εἰς τὸν σημαντικὸν τοῦτον ζωτικὸν χῶρον ἐγένοντο κατὰ τὸν Ἑβανς αἱ πρῶται μινωικαὶ ἐγκαταστάσεις μὲ εἰσροὴν στοιχείων ἐκ τῆς πρωτολιβυκῆς περιοχῆς. Ἐπὶ λόφου δὲ ἰδρύθη τότε ἡ κυρία μινωικὴ ἐγκατάστασις, ὡς ἐκείνη τοῦ Ἀτλαντος.

Τὸ πρόβλημα εἶναι ἂν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ὡς καὶ εἰς ἄλλους ζωτικὸς χώρους, εἶχον οἱ Μινωῖται κατασκευάσει τεχνικὰ ἔργα ἀνάλογά πως μὲ τὰ περιγραφόμενα διὰ τὴν Ἀτλαντίδα. Ἡ ἀξιοποίησις τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς δι' ἐγγειοβελτικῶν ἔργων, κυρίως ἀρδευτικῶν, ἐμφανίζεται πολὺ πιθανή· ἄλλως θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ συντήρησις τόσων οἰκισμῶν περὶ αὐτήν. Ἀρδευτικὰ ἔργα μὲ δίκτυα διασταυρουμένων διωρύγων, τὰς ὁποίας συνέδεον ἄλλαι περιφερικαί, συγκεντροῦσαι τὰ ὕδατα, καὶ ἄλλαι ἀποξηραντικαί, φαίνεται πολὺ πιθανὸν ὅτι εἶχον ἐγκαθιδρυθῇ ὑπὸ τῶν Μινωιτῶν εἰς τὴν πεδιάδα ταύτην, ἀφοῦ παρόμοια ἔργα ἀπεδείχθη ὅτι εἶχον κατασκευασθῇ ὑπ' αὐτῶν εἰς τὸ ὁροπέδιον τοῦ Λασιθίου, ὅπου ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐτέθησαν ἐκ νέου εἰς χρῆσιν ἀρδευτικαὶ τάφροι, γνωσταὶ ὡς Λίνιες, ἀποτελοῦσαι πυκνὸν δίκτυον μορφῆς ζατρικίου. Μεγαλυτέρας κλίμακος ἦτο τὸ ἀντίστοιχον σύστημα διωρύγων, τὸ ἐκτελεσθὲν ὑπὸ τῶν Μινυῶν τοῦ Ὁρχομενοῦ τῆς Βοιωτίας διὰ τὴν ἀποξήρανσιν καὶ τὴν ἀρδυσιν τῆς Κωπαΐδος. Τὰ ἔργα ταῦτα ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει τὸ ἔτος 1886 ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς ἐταιρείας ἡ ὁποία ἀνέλαβε τὴν ἀποξήρανσιν τῆς λίμνης ἀποδώσασα εἰς τὴν καλλιέργειαν τὸ ἐκτεταμένον πεδίον.

Ἄλλα τεράστια ἔργα, ὡς ὁδογέφυραι, λαξευτὰ ἐντὸς τοῦ βράχου νεώρια, λιμένες, περίβολοι ἐξασφαλίσεως, ἀναπτυχθέντες βραδύτερον εἰς τὴν μυκηναϊκὴν περιοχὴν εἰς γιγαντιαῖα ὀχυρωματικὰ ἔργα μὲ πύργους, μνημειώδεις πύλας, σήραγγας καὶ ἀποθήκας ἐντὸς τοῦ πάχους τῶν τειχῶν, ἐγένοντο εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν γνωστὰ διὰ τῶν ἐρευνῶν τόσον ἐπὶ τῆς Κρήτης ὅσον καὶ ἀνὰ ὁλόκληρον τὴν κρητομυκηναϊκὴν περιοχὴν· ταῦτα δεικνύουν πόθεν προῆλθον τὰ στοιχεῖα, τὰ χρησιμοποιηθέντα εἰς τὴν περὶ Ἀτλαντίδος διήγησιν. Καίτοι αἱ ἐκεῖ περιγραφαὶ ἐμεγαλοποιήθησαν ἐπικῶς, δὲν φαίνεται νὰ ἀπεμακρύνθησαν αἰσθητῶς ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Σήμερον πιστεύεται ὅτι μικρὰ πλοίαρια ἠδύναντο νὰ φθάσουν μέχρι τῆς περιοχῆς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, ἀκολου-

θοῦντα τὸν ροὺν τοῦ Καιράτου ποταμοῦ. Εἰς μίαν ἀγροικίαν τῆς περιοχῆς Σητείας ἀπεκαλύφθησαν παρὰ τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ ἀποβάθραι καὶ μικραὶ κλίμακες φέρουσαι ἀπ' εὐθείας ἐκ τούτου εἰς τὰ κατ' ἀνδхра διατεταγμένα διαμερίσματα τῆς ἐπαύλεως.

Καίτοι δὲν γνωρίζομεν πολλὰ περὶ τῶν μινωικῶν λιμένων, εἴμεθα ἐνήμεροι σχετικῶς μὲ ὠρισμένα λιμενικὰ ἔργα, ὡς νεώρια, φρυκτωρίας, λιμενικὰς ἀποθήκας καὶ προβλήτας. Τὸ ὅτι οἱ Μινωῖται ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ κατασκευάσουν μέγαν λιμένα εἰς τὴν Φάρον τῆς Αἰγύπτου, ὡς ἔδειξαν αἱ ἔρευναι τοῦ γάλλου ἀρχαιολόγου Gaston Jondet τὸ 1915, ἀποδεικνύει ὅτι οὗτοι εἶχον ἀναπτύξει τεχνικὰς δεξιότητας ἀναλόγους πρὸς τὰς εἰς τὴν διήγησιν περιγραφομένας. «Νεώσοικοι κοῖλοι διπλοὶ κατηρεφεῖς αὐτῇ τῇ πέτρᾳ» εἶναι ὁρατοὶ μέχρι σήμερον εἰς τὴν παραλίαν τῆς περιοχῆς Ἡρακλείου. Λιμένες ἐσωτερικοί, προσιτοὶ διὰ διώρυγος, καίτοι δὲν ἐγένοντο εἰσέτι γνωστοὶ εἰς τὴν μινωικὴν Κρήτην, κατεσκευάσθησαν πιθανῶς τὸ πρῶτον ὑπ' αὐτῶν τῶν Μινωιτῶν, οἱ ὅποιοι ἐδίδαξαν, φαίνεται, ἀκολούθως εἰς τοὺς Φοίνικας τὴν τεχνικὴν τῆς κατασκευῆς τῶν λεγομένων «κωθῶνων». Πράγματι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Φαλασάρνης τῆς Δυτικῆς Κρήτης διεσώθησαν λείψανα «κλειστοῦ λιμένος», ὡς τὸν ἐχαρακτήρισεν ὁ γεωγράφος Στράβων, ἐσωτερικοῦ καὶ προσιτοῦ διὰ διώρυγος, κατεσκευασμένου κατὰ τοὺς ἀρχαῖκους ἑλληνικοὺς χρόνους. Αἱ ἀντιστοιχίαι εἶναι πολὺ στεναὶ ὥστε νὰ δύναται τις νὰ τὰς ἀποδώσῃ εἰς τὴν τύχην. Ὡς περιγράφονται τὰ περιβάλλοντα τὰς ζώνας τῆς ἑδρας τῶν Ἀτλάντων τείχη παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν περιβόλων μᾶλλον, ὅποιοι ἐβεβαιώθησαν διὰ τὴν Κνωσὸν καὶ διὰ τὴν Φαιστόν, παρὰ στιβαρῶν ὀχυρωματικῶν τειχῶν.

Τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὸ κέντρον τοῦ κεντρικοῦ λόφου, προφανῶς ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου εὐρισκόμενον, ἐμφανίζει στενὴν ἀναλογίαν πρὸς τὰ κεντρικὰ ἱερά τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων. Ὁ πλοῦτος καὶ ὁ διάκοσμος τῶν τελευταίων ἐγένετο τόσον γνωστὸς μὲ τὰς ἐκτεταμένας ἐρεῦνας, ὥστε θὰ ἐπερίττειον ἐνταῦθα λεπτομερέστεραι συγκρίσεις. Καὶ ἂν δὲν ἀνευρέθησαν ἐπενδύσεις τῶν τοίχων μὲ ποικίλα μέταλλα, ὡς τοιαῦται περιγράφονται διὰ τὴν Ἀτλαντίδα, εἶναι ὅμως πολὺ γνωσταί, ἰδίως εἰς τὴν Κνωσὸν καὶ τὴν Φαιστόν, αἱ ὀρθομαρμαρώσεις μὲ κρυσταλλικὸν γυψόλιθον, ὁ ὅποιος μὲ τὰς ἀνταυγείας τῶν κρυστάλλων τοῦ ἐμφανίζει στενὴν ἀναλογίαν μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος περιγραφόμενον ὀρεῖχαλκον. Ἡ ἐπιδίωξις πολυχρωμικῶν ἀποτελεσμάτων μὲ τὸν συνδυασμὸν ποικίλων ὑλῶν εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς μινωικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως, διακοσμηθὲν ὡς καὶ ἡ θύρα τοῦ τάφου κατὰ τὰ μινωικὰ πρότυπα, παρέχει ἰδέαν τῶν συνδυασμῶν τῶν ξεστῶν λίθων μὲ τὰ μεταλλικὰ ἐπιθήματα, καὶ τῶν πολυχρῶμων λίθων

πρὸς ἀλλήλους, ἀναλόγως πρὸς τοὺς περιγραφέντας διὰ τὰ ἀνάκτορα τῆς Ἀτλαντίδος. Τὸν συνδυασμὸν πολυχρῶμων λίθων συνήντα τις εἰς πάσας τὰς μινωικὰς πύλας.

Ὅτι ὁ κύριος πλοῦτος τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων προήρχετο ἐκ τῶν ποικίλων ἀναθημάτων πρὸς τὴν θεότητα καὶ ἐκ τοῦ ἐφοδιασμοῦ των μὲ τελετουργικὰ σκεύη λατρείας ἀπέδειξαν σαφῶς αἱ ποικίλαι ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι. Αἱ ἀποθῆκαι ἀνευρέθησαν πλήρεις ἐκ τῶν προσφερομένων ἀπαρχῶν καὶ εἰς τοὺς ἀποθέτας καὶ τὰ θησαυροφυλάκια ἠριθμοῦντο κατὰ ἑκατοντάδας τὰ τελετουργικὰ σκεύη. Ἀνάλογοι περιεγράφησαν αἱ προσφοραὶ καὶ ἀναθέσεις διὰ τὴν Ἀτλαντίδα.

Ἰδιαιτέρως ὅμως στεναὶ ἐμφανίζονται αἱ ἀναλογίαι εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν ἀνέσεων ζωῆς, τῶν σχετιζομένων μάλιστα μὲ τὸ ὕδωρ. Εἰς οὐδένα ἄλλον κύκλον πολιτισμοῦ ἀνεκαλύφθησαν τόσαι ἐγκαταστάσεις ὕδατος ὅσαι εἰς τὸν μινωικόν, ἐκ τοῦ ὁποῦ ἀσφαλῶς προῆλθον τὰ ἀνάλογα τεχνικὰ ἔργα τοῦ μυκηναϊκοῦ. Εἶναι ἀρκετὸν νὰ γίνῃ μνεῖα τῶν ποικίλων ἐγκαταστάσεων λούσεως, τῶν δεξαμενῶν καθαρμοῦ, τοῦ συστήματος θερμάνσεως ὕδατος, ὡς ἐκείνου τοῦ ξενῶνος τῆς Κνωσοῦ (Caravan Serai), τῶν κτιστῶν κρηνῶν τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Ζάκρου, τῶν δεξαμενῶν - πηγῶν ὕδατος τῶν ἀνακτόρων τῆς Ζάκρου καὶ τῶν Ἀρχανῶν. Βασιλικοὶ κῆποι καὶ ἄλση μὲ ποικίλα ἐξωτικά ζῶα εἰκονίσθησαν εἰς τὰς μινωικὰς τοιχογραφίας, ἀνευρέθησαν δὲ καὶ οἱ χῶροι ὅπου ἐξετείνοντο οὗτοι. Αἱ ἀθλήσεις, οἱ χοροί, τὰ παίγνια, τὰ κυβιστήματα, ἀπετέλουν ποικίλων εἰδῶν ἀναψυχὴν, συνδεομένην ὅμως στενῶς μὲ τὰς ἐορτὰς πρὸς τιμὴν τῆς θεότητος. Ἀντίστοιχα περιεγράφησαν εἰς τὴν Ὀδύσειαν σχετικῶς μὲ τὴν γῆν τῶν Φαίακων. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Κνωσοῦ ἀπέδειξαν τὴν χρῆσιν τῶν ἄρμάτων εἰς χρόνους παλαιότερους τῶν μυκηναϊκῶν, ὅποτε συχνὰ ἀπεικονίσθησαν ἄρματα εἰς τὰς τοιχογραφίας. Ταῦτα παρεστάθησαν ὅμως πολὺ συχνότερον ἐπὶ σφραγιδολίθων καὶ δακτυλίων. Ἀρματηλατικοὶ λοιπὸν ἀγῶνες, ὡς ἐκεῖνοι τῆς Ἀτλαντίδος, ἀσφαλῶς δὲν ἦσαν ἄγνωστοι.

Ἐπὶ πλέον ἀντίστοιχος φαίνεται καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωσις εἰς τὴν Ἀτλαντίδα μὲ ἐκείνην τῆς μινωικῆς Κρήτης. Ἡ ἀνακάλυψις τεσσάρων ἀνακτορικῶν κέντρων — μέχρι τοῦδε — ἐπεβεβαίωσε τὴν συνύπαρξιν περισσοτέρων βασιλέων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ τῆς Κνωσοῦ εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐθεωρεῖτο ὡς πρῶτος μεταξὺ ἴσων (primus inter pares). Εἶδος θεοκρατικῆς πολιτικῆς ὁργανώσεως, ἀναλόγου ἐκείνης ἢ ὁποία περιεγράφη διὰ τὴν Ἀτλαντίδα, θὰ ὑπῆρξεν ἴσως ἡ βάσις τῆς λεγομένης *raX minoica*, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθη ἡ κρητικὴ «εὐνομία», ἡ ὑποδειγματικὴ αὐτὴ κατάστασις κοινωνικῆς τάξεως ὑπὸ ἐξαιρέτους νόμους. Ἡ σύλληψις τῶν ἐπιλέκτων θυσιαζομένων ταύρων ἄνευ ὀπλων, ἀλλὰ μόνον διὰ βρόχων καὶ ξύλων, ἀντιστοιχεῖ τόσον στενῶς πρὸς τὰ κρητικὰ ἔθιμα, ὡς

ἀπεδόθησαν ταῦτα εἰς θαυμαστὰ ἔργα τέχνης, ὥστε ἡ πηγὴ τῆς περὶ Ἀτλαντίδος διηγήσεως νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ γνησίως ἱστορικὴ. Ἡ ἐν-επίγραφος στήλη εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἱεροῦ εὐρίσκει τὴν ἀντιστοιχίαν τῆς εἰς τοὺς μετ' ἐγχαράκτων συμβόλων πεσσοῦς κατὰ τὸ μέσον τῶν μινωικῶν κρυπτῶν· ἐκεῖ ἀνεκαλύφθησαν καὶ δεξαμενίσκαι διὰ τὴν συλλογὴν τῶν ὑγρῶν τῆς σπονδῆς καὶ ἐπὶ τόπου ἐβεβαιώθησαν στρώματα τέφρας προερχόμενα ἐκ τῶν θυσιῶν. Τὰ χρυσᾶ ποτήρια, τὰ ἐν χρήσει εἰς τὸ τελετουργικὸν τῆς Ἀτλαντίδος, εὐρίσκουν τὰ παράλληλά των εἰς τὰ περίφημα χρυσᾶ κύπελλα τοῦ Βαφειοῦ μὲ τὰς παραστάσεις τῆς συλλήψεως τῶν ταύρων εἰς τὸ χρυσοῦν «δέπας ἀμφικύπελλον» τοῦ Νέστορος ἐκ Μυκηνῶν, ὡς ἐπίσης εἰς τὰ ὑψηλὰ ποτήρια τῆς ἱερᾶς κοινωνίας τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων, κυρίως τῆς Ζάκρου. Καὶ τὸ κυανοῦν ἔτι χρῶμα τῶν ἐσθῆτων τῶν βασιλέων φαίνεται ὅτι εὐρίσκει τὰ ἀντίστοιχά του· τὸ χρῶμα τοῦτο κυριαρχεῖ πράγματι εἰς τὰς μινωικὰς κρύπτας, εἰς τὰ σκεύη τῆς μυστικῆς τελετουργίας, εἰς τοὺς τάφους καὶ τὰς σαρκοφάγους. Ἡ θυσία τοῦ ταύρου, τόσον συχνὴ εἰς τὰς μινωικὰς ὅσον καὶ τὰς μυκηναϊκὰς ἀπεικονίσεις, περιγράφεται καθ' ὅμοιον τρόπον διὰ τὴν Ἀτλαντίδα.

Ὑπάρχουν ἔτι πολλαὶ ἄλλαι ἀντιστοιχίαι· ἀλλ' ἤδη κατέστη σαφὲς πόσον πιστῶς ἀντεκατοπτρίσθη εἰς τὴν διήγησιν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν κατοίκων τῆς Ἀτλαντίδος ὁ μινωικὸς κόσμος, ὁ ὁποῖος τόσον αἰφνιδίως καὶ παραδόξως ἐξηφανίσθη.

Ἀκόμη καὶ ὁ ἐκφυλισμὸς τῆς θείας γενεᾶς διὰ τῆς μίξεως μὲ στοιχεῖα κατώτερα δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ τῆς διεισδύσεως εἰς Κρήτην στοιχειῶν ἐκ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ αἱ πρόσφατοι ἀνακαλύψεις ἐβεβαίωσαν ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ τῶν ἀχαικῶν ἡθῶν εἶχεν ἤδη ἀρχίσει εἰς τοὺς ἀμέσους πρὸ τῆς καταστροφῆς χρόνους. Οἱ συντηρητικοὶ θὰ ἐθεώρησαν τὰς τοιοῦτου εἶδους μεταβολὰς ὡς ἀντιβαίνουσας πρὸς τοὺς θείους νόμους καὶ προκαλοῦσας οὕτω τὴν ἀποχαλίνωσιν τῶν ὑποχθονίων δυνάμεων πρὸς τιμωρίαν τῆς ἀνομίας. Οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ γέροντες θὰ κατεφέροντο ἤδη ἐναντίον τῶν νεωτεριστῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἠκολούθουν τὴν ὁδὸν τῆς ἀλαζονείας καὶ τῆς διαφθορᾶς. Οἱ μάντις θὰ διέκρινον τὰ προμηνύματα τοῦ ἐπερχομένου ὀλέθρου. Ὅταν τέλος ἔφθασαν νὰ ζητοῦν δι' ἱκεσιῶν καὶ θυσιῶν τὸν ἐξευμενισμόν καὶ ἐξιλασμόν τῆς θεότητος, ἡ τρομακτικὴ τιμωρία εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ ἐπέρχεται, ἀμείλικτος καὶ ἀναπότρεπτος. Ὁ περιούσιος λαὸς ἐχάθη, τὰ λαμπρὰ δημιουργήματά του ἐσωρεύθησαν εἰς συντρίμματα καὶ ἡ γῆ ἡρημώθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ὅσοι διεσώθησαν κατήντησαν πλάνητες, ἀναζητοῦντες εἰς ἄλλους τόπους, ὀλιγώτερον καταστραφέντας, νέας ἐγκαταστάσεις μὲ σκληρὸν ἀγῶνα. Ἡ ἀπότημος ὀλοκληρωτικὴ ἐρήμωσις τοῦ τέως ἀκμάσαντος λιμένος τῆς Ζάκρου εἶναι ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα παραδείγματα τοῦ ἀφανισμοῦ.

Ὅ,τι ἀπέμεινεν ἔγινεν ἄφαντον ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν τῶν γειτονικῶν μεσογειακῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι ἐπὶ τόσον μακρὸν χρόνον εἶχον ἀναγνωρίσει τὴν πολιτιστικὴν ἡγεσίαν τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Πενιχρὰ μόνον ἀνάμνησις, συσκοτισθεῖσα καὶ αὐτὴ μὲ τὴν ἀχλὺν τοῦ μύθου ἐπέζησε μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Σόλωνος, διὰ τὴν μεταδοθῆ εἰς τὸν σοφὸν αὐτὸν ἐκπρόσωπον τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κόσμου ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς διηγήσεως τῆς ἀφανισθείσης Ἀτλαντίδος.

139. Γενικὴ ἄποψις τῶν ἐπὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ λόφου κτηρίων καὶ πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου ἀπὸ Borra.

→
141. Ἱερὰ διπλᾶ κέρατα ἐκ λίθου.

140. Παλαιοανακτορικὸς σκύφος τοῦ ἀνατολικοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ.

Ἐπίλογος

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ μινωικοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου καὶ τοῦ ἀμέσως περιβάλλοντός του συνεχίζεται μέχρι τῆς πλήρους ἀποκαλύψεώς του, καθ' ὅλοκληρον τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πτέρυγος, τῶν δευτερευουσῶν πτερύγων του, τῆς βορείας καὶ τῆς νοτίας, καὶ πέραν ἔτι τῶν ἐξωτερικῶν αὐλῶν καὶ προσπελάσεων πρὸς τὰ οἰκοδομικὰ συγκροτήματα τῶν περιβαλλόντων λόφων, τὰ ὅποια ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς ἀνακτορικὰ παραρτήματα. Ἡ φύσις τῶν τελευταίων εἶναι ἀνάγκη νὰ διασαφηθῇ πληρέστερον, ἵνα καταστῇ γνωστὴ ἡ λειτουργικὴ αὐτῶν σημασία σχετικῶς μετὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνακτόρου. Θὰ ἀπαιτηθῇ περαιτέρω μελέτη τῆς στρωματογραφίας τόσο ἐν τῷ κύριον σῶμα τοῦ ἀνακτόρου ὅσον καὶ ἐν τὰ παραρτήματά του ἵνα γίνῃ πληρέστερον γνωστὴ καὶ κατανόητὴ ἡ ὅλη ἐξέλιξις. Ἀπομένει εἰσέτι ἐκτάσεως ἐργασία διὰ νὰ γίνουν γνωσταὶ ἡ πόλις καὶ αἱ λιμενικαὶ αὐτῆς ἐγκαταστάσεις.

Τὰ μέχρι σήμερον προκύψαντα ἀποτελέσματα ὅχι μόνον προσέθεσαν πολλὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῶν γνώσεών μας περὶ τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ, αἱ ὅποιοι ἀπεκτήθησαν διὰ τόσον πολυετῶν καὶ ἐπιμόχθων ἐρευνῶν, ἀλλὰ καὶ προσέφεραν πολλὰς νέας λύσεις εἰς ἐπίμαχα προβλήματα καὶ δεδομένα διὰ τὴν λύσιν πολλῶν ἄλλων. Ἀφοῦ τὸ ἀνάκτορον καὶ

τὰ περιβάλλοντα αὐτὸ οἰκοδομήματα οὐδεμίαν ὑπέστησαν σύλησιν ἢ οὐσιαστικὴν διαταραχὴν, πλὴν ἐκείνης τῆς καλλιιεργείας ὠρισμένης ζώνης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, παρουσιάζεται μοναδικὴ εὐκαιρία διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς συνθέσεως καὶ καταστάσεως ἑνὸς ἀνακτορικοῦ συνόλου μὲ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν νεωτέρων ἐπιστημονικῶν μεθόδων ἐρεῦνης καὶ ἀποτυπώσεως, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύχθησαν κυρίως μετὰ τὴν περίοδον τῶν μεγάλων κρητικῶν ἀνασκαφῶν, τῆς ἀρχῆς τοῦ αἰῶνος μας.

Τὸ σημαντικώτερον ἴσως ἀποτέλεσμα εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τῆς φύσεως τῶν τελευταίων καταστροφῶν τῶν μινωικῶν κέντρων καὶ τῆς ἀκριβεστεράς χρονολογήσεώς των. Ἀποδεικνύεται νῦν ὅτι αὗται προῆλθον ἐκ δύο διαδοχικῶν ἐκρήξεων τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας περὶ τὸ 1500 καὶ 1450 π.Χ. Ἡ τελευταία ὑπῆρξε τόσον τρομακτικὴ καὶ μὲ ἀποτελέσματα τοσαύτης ἐκτάσεως, ὥστε νὰ ἐπέλθῃ ἡ πρόσκαιρος ἐρήμωσις τῶν ἀνακτορικῶν κέντρων καὶ νὰ καταστῇ ἐφικτὴ ἡ ἐγκατάστασις τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὴν νῆσον. Βάσει τῶν νέων δεδομένων ἐτέθησαν ἐκ νέου ἐπὶ τάπητος τὰ θέματα τῆς γενικῆς χρονολογίας τῶν μινωικῶν κέντρων, ἰδιαίτερος δὲ τῶν ἀνακτόρων. Κατ' εὐτυχίαν σύμπτωσιν αἱ ἐρευναι εἰς τὴν Ζάκρον ἐπροχώρησαν παραλλήλως μὲ τὰς ἐρεῦνας εἰς τὴν μινωικὴν ἀποικίαν τῆς Θήρας, ὡς ἐπίσης μὲ ἄλλας πραγματοποιηθεῖσας εἰς διαφόρους μινωικὰς ἀποικιακὰς ἐγκαταστάσεις.

Μὲ τὴν πρόοδον τῆς ἐρεῦνης, ὡς ἦτο ἐπόμενον, νέα προβλήματα ἀνέκυψαν καὶ ἀσφαλῶς θὰ προκύψουν μελλοντικῶς, διὰ τὴν λύσιν τῶν ὁποίων θὰ ἀπαιτηθοῦν πολλὰ περαιτέρω ἔρευναι καὶ μελέται. Ἡ τελικὴ δημοσίευσις τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ζάκρου, ἡ ὁποία ἐλπίζεται νὰ πραγματοποιηθῇ εὐθὺς ὡς συμπληρωθῇ ἡ ἔρευνα τοῦ ἀνακτόρου καὶ τοῦ ἀμέσως περιβάλλοντός του, θὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς ἐπιστήμονας ἀφθονὸν ὕλικόν διὰ τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων ἐπὶ πολλῶν δυσλύτων ἢ ἐπιμάχων προβλημάτων τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως ἐκρίθη ἀπολύτως σκόπιμος ἡ πραγματοποίησις τῆς παρούσης δημοσιεύσεως, ἡ ὁποία προορίζεται δι' εὐρύτερον καλλιιεργημένον κοινόν· τούτου τὸ ἐνδιαφέρον ἔχει ἤδη ὑποκινηθῇ ἐκ τοῦ σημαντικοῦ γεγονότος τῆς ἀνακαλύψεως ἑνὸς ἐπὶ πλέον μεγάλου μινωικοῦ ἀνακτόρου, οὐσιαστικῶς παραμείναντος ἀσυλήτου, τὸ ὁποῖον ἤδη προσέφερε μοναδικούς θησαυρούς.

Χρονολογικὸς Πίναξ
Βιβλιογραφία
Κατάλογος Εἰκόνων
Εὐρετήριον

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

ΑΙΓΥΠΤΟΣ		ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΡΗΤΗ		
ΑΡΧΑΙΟΝ ΚΡΑΤΟΣ	1η ΚΑΙ 2α ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΙ	ΧΡΟΝΟΛ. ΣΥΣΤΗΜΑ EVANS	ΧΡΟΝΟΛ. ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑΙ Π.Χ.
	3η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	2700
	4η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΙΚΗ Ι	ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΦΑΣΙΣ Ι	2600
	5η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙ	ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΦΑΣΙΣ ΙΙ	2500
	6η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ			2400
	ΠΡΩΤΗ ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΣ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	7η ΜΕΧΡΙ 10ης ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΙ	ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΙ	ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΦΑΣΙΣ ΙΙΙ
ΜΕΣΟΝ ΚΡΑΤΟΣ		11η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΑ	
	12η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΒ	ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ Ι	2100
		ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΑ	ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΙΙ	2000
		ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΒ	ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΙΙΙ	1900
ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΣ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	13η ΜΕΧΡΙ 17ης ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΙ	ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΙΑ	ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΦΑΣΙΣ Ι	1800
		ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΙΒ		1700
ΝΕΟΝ ΚΡΑΤΟΣ	18η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΑ	ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΙΙ	1600
		ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΒ	ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΙΙΙ	
		ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙ ^Α _Β	ΝΕΟΑΝΑΚΤ. ΙV ΚΝΩΣΟΥ	1400
	19η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΙΑ	ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ Ι	1300
		ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΙΒ	ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΙΙ	1200
	20η ΚΑΙ 21η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΙ	ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΙΓ	ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΙΙΙ	1100
		ΥΠΟΜΙΝΩΙΚΗ ΚΑΙ ΑΡΧΗ ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗΣ		1000

Βιβλιογραφία

- Ἀλεξίου, Στ., Μινωικὸς πολιτισμὸς, Ἡράκλειον : Υἱοὶ Σπ. Ἀλεξίου, 1964.
- Alsop, Joseph, *From the Silent Earth*, New York : Harper and Row, 1962.
- Bossert, H. T., *Alt Kreta*³, Berlin : Wasmuth, 1937.
- Buchholz, H. G. καὶ Karageorghis V., *Altägäis und Altkypros*, Tübingen : Wasmuth, 1971.
- Childe, V. Gordon, *The Dawn of European Civilization*⁶, New York : Knopf, 1958.
- Demargne, P., *Aegean Art*, London-New York: Thames and Hudson, 1964.
- Evans, Sir Arthur J., *The Palace of Minos*, τ. 4, London: Macmillan, 1921-1936.
- Evans, Sir Arthur J., «The Prehistoric Tombs of Knossos», *Archaeologia* LIX, London 1906.
- Evans, Sir Arthur J., «The Tomb of the Double Axes», *Archaeologia* LXV, London 1914.
- Evans, Sir Arthur J., «Mycenaean Tree and Pillar Cult», *Journal of Hellenic Studies* XXI, 1901.
- Fimmen, D., *Die Kretisch-Mykenische Kultur*², Leipzig-Berlin : Teubner, 1924.
- Forsdyke, E. J., «Minoan Art», *Proceedings of the British Academy* 15, London 1929.
- Galanopoulos, A. καὶ Bacon E., *Atlantis. The Truth Behind the Legend*, London : Nelsson, 1969.
- Glötz, G., *La civilisation égéenne*², Paris: Albin Michel, 1952.
- Graham, James W., *The Palaces of Crete*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962.
- Hawkes, Jacquetta, *The Dawn of the Gods*, New York: Random House, 1968.
- Higgins, Reynold, *Minoan and Mycenaean Art*, New York: Praeger, 1967.
- Higgins, Reynold, *The Archaeology of Minoan Crete*, London: The Bodley Head, 1973.

- Hood, Sinclair, *The Home of the Heroes. The Aegean before the Greeks*, New York: McGraw-Hill, 1967.
- Hood, Sinclair, *The Minoans, Crete in the Bronze Age*, London: Thames and Hudson, 1971.
- Hutchinson, R. M., *Prehistoric Crete*, Baltimore: Penguin Books, 1962.
- Lacey, A. D., *Greek Pottery in the Bronze Age*, London: Methuen, 1967.
- Luce, J., *The End of Atlantis. New Light on an Old Legend*, London: Thames and Hudson, 1969.
- Marinatos, Spyridon καὶ Hirmer, Max, *Crete and Mycenae*, New York: Abrams, 1960.
- Matt, Leonard von, καὶ ἄλλοι *Ancient Crete*, New York: Praeger, 1968.
- Mavor, J., *Voyage to Atlantis, USA*: G. P. Putnam's Sons, 1969.
- Matz, Friedrich, *Kreta, Mykenae, Troya*, Stuttgart: Kilpper, 1958.
- Matz, Friedrich, *Kreta und frühes Griechenland*, Baden-Baden, 1962.
- Matz, Friedrich, *Minoan Civilisation - Maturity and Zenith* (Cambridge Ancient History, τὸ χ. 12), New York: Cambridge University Press, 1962.
- Nilsson, Martin Persson, *The Minoan - Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*, Lund: Almqvist, 1950.
- Mellersh, H. E. L., *The Destruction of Knossos*, London: Hamilton, 1970.
- Palmer, Leonard, *Mycenaeans and Minoans*, ἔκδ. ἀναθ., New York: Knopf, 1964.
- Pendlebury, J. D. S., *The Archaeology of Crete*, London: Methuen, 1935 καὶ New York: Norton, 1965.
- Pendlebury, J. D. S., *A Handbook to the Palace of Minos*, ἔκδ. ἀναθ., New York: Dufour, 1954.
- Platon, Nicholas, *Crete, Archaeologia Mundi*, New York: World Publishing Co., 1966.
- Πλάτων, Νικόλαος, «Ἀνασκαφὴ Ζάκρου», ΠΑΕ 1961 κέ.
- Platon, Nikolaos, «Kunst des Anmutigen», Merian 16 (1963), Heft 12, 34 κέ.
- Platon, Nicholas, «A New Minoan Palace», Archaeology 16 (1963) 269 κέ.
- Platon, Nicholas, «A New Major Minoan Palace Discovered in Crete», Illustrated London News, 29 Φεβρουαρίου 1964, 312 κέ. καὶ 7 Μαρτίου 1964, 350 κέ.
- Platon, Nicholas, «Sir Arthur Evans and the Creto-Mycenaean Bullfights», Greek Heritage, I, 4 (1964) 91.
- Platon, Nicholas, «A Rediscovered Palace», Horizon, 7, Section 3 (1965), 76 κέ.
- Platon, Nikolaos, «Der minoische Palast von Kato Zakros», DU, 27 Ἰανουαρίου 1967, 49 κέ. Ἀνετυπώθη ἐν St. Alexiou κ.ἄ., Das antike Kreta, Zürich 1967, σ. 171-196.

- Platon, Nicholas, «Bathrooms and Lustral Basins in Minoan Dwellings», Europa, Festschrift E. Grumach, Berlin 1967, 236 κέ.
- Shachermeyr, Friedrich, Die minoische Kultur des alten Kreta, Stuttgart: Kohlhammer, 1964.
- Snijder, G., Kretische Kunst, Berlin: Mann, 1936.
- Stubbings, F. H., Prehistoric Greece, London-Paris: Rupert Hart, 1972.
- Thomson, George, Studies in Ancient Greek Society: The Prehistoric Aegean, New York: Citadel Press, 1936.
- Willetts, R. F., Everyday Life in Ancient Crete, New York: Putnam, 1969.
- Zervos, Christian, L'Art de la Crète néolithique et minoenne, Paris: Cahiers d'Art, 1956.

Κατάλογος Εικόνων

'Αρ. Εικόνας	Σελίς
1. 'Η ἀνατολική Μεσόγειος, ὡς ἐφαίνετο ἀπὸ τὸν δορυφόρον Gemini 5 (ἐγχρ.)	9
2. 'Η ἀνατολική Μεσόγειος, ὡς ἐφαίνετο ἀπὸ τὸν δορυφόρον Gemini 5	10
3. Τὸ ρυτὸν τῆς κεφαλῆς τοῦ ταύρου (ἐγχρ.)	12
4. 'Ο ὄρμος τῆς Κάτω Ζάκρου ἀπὸ ἀέρος (ἐγχρ.)	13
5. Χρυσοῦν διάδημα μὲ παράστασιν τῆς Ποτνίας τῶν Αἰγάγων (ἐγχρ.)	16
6. Τὸ ἀνάκτορον ἀπὸ Βορρᾶ (1965) (ἐγχρ.)	17
7. Σχέδιον τῆς κοιλάδος τῆς Ζάκρου, ὅπου σημειοῦται ὁ ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφεὶς χώρος, κατὰ τὸ ἔτος 1901 (σχέδιον)	19
8-9. 'Η θέσις τοῦ ἀνακτόρου. 'Οψις πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα, μὲ τὴν αἰθουσαν τελετουργιῶν καὶ τὴν αἶθουσαν συμποσίων εἰς τὸ βάθος (ἐγχρ.)	20
10. 'Οψις πρὸς τὴν αἰθουσαν τῶν τελετουργιῶν ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς (ἐγχρ.)	21
11. 'Η «τυκτὴ κρήνη» (ἐγχρ.)	21
12. 'Ο ἐπὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ λόφου ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφεὶς χώρος (σχέδιον)	22
13. Κάτωψις τῶν ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφεισῶν οἰκιῶν Α-Β καὶ D-E (σχέδιον)	23
14. Κάτωψις τῆς ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφείσης οἰκίας G (σχέδιον)	23
15-16. Καρποδόχη μὲ διακόσμησιν συνδεομένων σπειρῶν καὶ διακόσμητος ψευδόστομος ἀμφορεὺς ἐκ τῶν ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος (ἐγχρ.)	24
17. Πήλινος ληνὸς οἰκίας ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου	25
18. Κάτωψις τῆς ὑπὸ τοῦ Hogarth ἀνασκαφείσης οἰκίας J (σχέδιον)	26
19. Μέρος τῆς Φάραγγος τῶν νεκρῶν μεταξὺ τῆς 'Επάνω καὶ τῆς Κάτω Ζάκρου	29
20. Εἴσοδος εἰς τὴν Φάραγγα τῶν νεκρῶν	31
21. Μινωικὸν λατομεῖον πωρολίθου εἰς θέσιν Πελεκητὰ	44
22. Σφῦραι ἐκ φλεβωτοῦ μαρμάρου, προερχόμεναι ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ	47
23. Τὸ ἀνάκτορον ἀπὸ Νότου (1965)	50
24. Τὸ περιεχόμενον μιᾶς τῶν ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος, ὡς εὑρέθη	52
25. Χαλκᾶ τάλαντα καὶ χαυλιόδοντες ἐλέφαντος, ὡς εὑρέθησαν εἰς δωμάτιον τῆς δυτικῆς πτέρυγος, καταπεσόντα ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου	53
26. Κάτωψις τῶν οἰκιῶν Β καὶ Ε ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου (σχέδιον)	54
27. Κάτωψις τῶν οἰκιῶν Α, Γ, Δ καὶ Ζ ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου (σχέδιον)	55
28. Βαθμιδωτὴ πλακόστρωτος ὁδὸς τῆς πόλεως ἐπὶ τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου	57
29. Λίθινον κιονόκρανον ἐξ οἰκίας τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου	58
30. Πυξὶς καλλωπιστηρίου ἐκ σχιστολίθου μὲ λαβὴν εἰς μορφήν κυνὸς ἐκ τάφου τῆς Φάραγγος τῶν νεκρῶν	59

Ἄρ. Εἰκόνος	Σελίς
31. Κάτωψις τῆς μινωικῆς ἀγροικίας παρὰ τὴν Ἐπάνω Ζάκρον (σχέδιον)	61
32. Σφραγιδόλιθος ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, προερχόμενος ἐκ ταφικοῦ περιφράγματος τῆς Κάτω Ζάκρου	63
33. Ρυτὸν μὲ διακόσμησιν ὀκτάποδος, ἀπὸ ἐγκατάστασιν μετανακτορικῶν χρόνων εἰς οἰκίαν τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου	66
34. Γενικὴ ἀποψις τοῦ ἀνακτόρου, πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα καὶ τὸν βορειοδυτικὸν τομέα	68
35. Μικρὰ ἀργυρὰ πρόχους ἐκ μιᾶς τῶν ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος	74
36. Σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδώνυχος μὲ παράστασιν βουκράνου ὑπεράνω βωμοῦ, ἐκ τοῦ χώρου τῆς βορειοανατολικῆς πύλης	77
37. Τὸ τέρμα τῆς λιθοστρώτου ἐκ τοῦ λιμένος ἀγούσης ὁδοῦ, κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν πύλην τοῦ ἀνακτόρου	78
38. Κάτωψις τῆς βορειοανατολικῆς πύλης καὶ τοῦ τέρματος τῆς Ὁδοῦ λιμένος: LXV βαθμιδωτὰ ἄνδρα· LXVII χώροι κοινόχρηστοι· LXIX βορειοανατολικὴ εἴσοδος καὶ δίοδος (σχέδιον)	79
39. Χαλκᾶ τάλαντα, προερχόμενα ἐκ τῆς δυτικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου	80
40. Οἱ τοῖχοι τοῦ προθαλάμου τῆς εἰσόδου εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων διακρίνονται ἐγχάρακτοι διπλοὶ πελέκεις (σχέδιον)	82
41. Τοῖχος ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων τῆς εἰσόδου πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διακρίνονται ἐγχάρακτα σύμβολα διπλῶν πελέκεων	83
42. Διακόσμητος τετράωτος πιθαμοφορεὺς ἐκ διαμερίσματος τοῦ ἱεροῦ	86
43. Σχέδιον τῆς δυτικῆς πτέρυγος	89
44. Πίθος μὲ 2 σειρὰς λαβῶν ἐκ μιᾶς τῶν ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος	93
45. Πρόχους μὲ διάκοσμον ναυτίλων, ἀκριβῶς ὁμοία μὲ τὴν γνωστὴν Πρόχουν τῆς Μασσαλίας, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος	94
46. Ἡ Πρόχους τῆς Μασσαλίας ἐκ τῶν ἄνω	95
47. Χωνοειδὲς σκεὺς τοῦ προδρόμου ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος	96
48. Πηλίνη πρόχους ἀπομιμουμένη μεταλλικὸν πρότυπον, ἐκ μιᾶς τῶν ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος	97
49. Ὀρειδὲς ρυτὸν τοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος	98
50. Πρόχους τοῦ προδρόμου ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ ἐκ σκευοφυλακίου τοῦ ἱεροῦ	101
51. Κύπελλον τοῦ ρυθμοῦ χλωρίδος, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος	102
52. Πρόχους τοῦ ρυθμοῦ χλωρίδος, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος	103
53. Γεφυρόστομος οἶνοχόη τοῦ προδρόμου ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος	104
54. Γεφυρόστομος πρόχους τοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ, ἐξ ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος	105
55. Χαλκᾶ πρίονια ἀναδιπλούμενα τὸ ἐν ἐντὸς τοῦ ἄλλου, ἐξ ἀποθήκης ὑπὸ κλιμακίδα τῆς δυτικῆς πτέρυγος	106
56. Ψευδόστομος ἀμοφορεὺς μὲ διακόσμησιν ὀκτάποδος, ἐκ τοῦ σκευοφυλακίου τοῦ ἱεροῦ	108
57. Ἐννεάωτος πιθαμοφορεὺς μὲ διακόσμησιν ὀκτάποδος, ἐκ τοῦ σκευοφυλακίου τοῦ ἱεροῦ	109
58. Κλιμακίς φέρουσα πρὸς τὴν καθαρτήριον δεξαμενὴν τοῦ ἱεροῦ, ὡς εὐρέθη, μὲ πρίονιον καὶ σφύραν καταπεσόντα ἐπὶ τῶν βαθμίδων ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου	110

*Αρ. Εικόνας	Σελίς
59. Κύπελλον τῆς ἱερᾶς κοινωνίας ἐξ ὀψιανοῦ, προερχόμενον ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ	112
60. Ἡ καθαρτήριος δεξαμενή, μετὰ τὴν μερικὴν ἀποκατάστασίν της	115
61. Χαρακτὸν σύμβολον διπλοῦ πελέκεως ἐπὶ πελεκητοῦ πωρολίθου	116
62. Κάτοψις τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ, ὅπου ἐσχεδιάσθησαν τὰ σκεῦη καὶ σύμβολα ὡς ταῦτα ἀνεκαλύφθησαν (σχέδιον)	118
63. Τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ μὲ τὰ σκεῦη τελετουργίας, ὡς εὑρέθησαν	119
64. Τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ μετὰ τὴν περισυλλογὴν τοῦ περιεχομένου του καὶ τὴν μερικὴν ἀποκατάστασίν του	119
65. Ρυτὰ καὶ ποτήρια τῆς ἱερᾶς κοινωνίας, ὡς εὑρέθησαν εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ (ἔγχρ.)	121
66. Ἀποψις τῆς δυτικῆς πτέρυγος ἀπὸ Νότου (ἔγχρ.)	121
67. Κωνικὸν ρυτὸν ἐκ φλεβωτοῦ μαρμάρου, προερχόμενον ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ (ἔγχρ.)	124
68. Τετράλοβον ποτήριον τῆς ἱερᾶς κοινωνίας ἐκ φλεβωτοῦ μαρμάρου, προερχόμενον ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ (ἔγχρ.)	125
69. Μικροὶ διπλοὶ πελέκεις ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ ἱεροῦ	127
70-72. Ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ: ῥοειδὲς ρυτὸν σπαρτιατικοῦ βασάλτου· τὸ ῥοειδὲς ρυτὸν ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, ὡς ἀποκατεστάθη· δίμυξος λύχνος ἐκ πορφυρίτου, διακεκοσμημένος μὲ ἀνάγλυφον στεφάνην φύλλων, ἐκ τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς νοτίας πτέρυγος (ἔγχρ.)	128
73-74. Αἰγυπτιακὸν ἀγγεῖον βασάλτου τοῦ Ἀρχαίου Βασιλείου, μετασκευασθὲν εἰς γεφυρόστομον. Ἀγγεῖον ἐκ βασάλτου, φέρον κρίκους ἐξαρτήσεως (ἔγχρ.)	129
75. Τελετουργικὴ πρόχους ἐκ λευκοῦ φλεβωτοῦ μαρμάρου, προερχομένη ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ	131
76. Τὸ ρυτὸν τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς, προερχόμενον ἐκ τῆς αἰθούσης τελετουργιῶν (ἀποκατασταθὲν) (ἔγχρ.)	132
77. Λεπτομέρεια τοῦ ρυτοῦ τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς, ἔνθα διακρίνεται ἀναρριχώμενος αἵγαγρος (ἔγχρ.)	133
78. Χαλκᾷ ἐργαλεῖα προερχόμενά ἐκ τῆς δυτικῆς πτέρυγος	134
79. Πινακὶς μὲ γραφὴν τοῦ Γραμμικοῦ Α συστήματος, ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ἱεροῦ	135
80. Ἀμφορεὺς μὲ ἐλίσσομένης λαβᾶς ἐκ φλεβωτοῦ μαρμάρου, προερχόμενος ἐκ τῆς καθαρτηρίου δεξαμενῆς τοῦ ἱεροῦ (ἔγχρ.)	136
81-82. Ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ: ῥοειδὲς ρυτὸν ἐκ πορφυρίτου, κύπελλον τῆς ἱερᾶς κοινωνίας μὲ ὀριζοντίας αὐλακώσεις (ἔγχρ.)	136
83. Τὰ διαμερίσματα τοῦ ἱεροῦ τῆς δυτικῆς πτέρυγος: XXX ὁ ἀντιθάλαμος τῆς εἰσόδου· IX ὁ θάλαμος ἀναμονῆς· X τὸ ὑπηρεσιακὸν κλιμακοστάσιον· XI-XV βοηθητικὰ δωμάτια καὶ σκευοφυλάκια· XXIII τὸ κεντρικὸν ἱερόν· XXIV ἡ καθαρτήριος δεξαμενὴ· XVI τὸ ἀρχαιοφυλάκιον· XXII οἱ ἀποθέται τοῦ ἱεροῦ· XXV τὸ θησαυροφυλάκιον· XXVI-XXVII τὸ ἐργαστήριον καὶ ἡ ἀποθήκη τοῦ ἱεροῦ· XXVIII ἡ αἴθουσα τῶν τελετουργιῶν· XXIX ἡ αἴθουσα τῶν συμποσίων· XVII-XXI ὁ ΒΔ. βιοτεχνικὸς τομεὺς (σχέδιον)	138
84. Κόγχαι πλινθόκτιστοι, ἔνθα εἶχον ἀποτεθῇ τὰ ἀρχεῖα τῶν ἐνεπιγράφων πινακίδων καὶ πλίνθινα διαχωρίσματα τῶν ἀποθετῶν τῶν σκευῶν τοῦ ἱεροῦ εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα	138
85. Σκεὺς ἐκ φαγεντιανῆς εἰς σχῆμα κελύφους ναυτίλου, ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου	141

Ἄρ. Εἰκόνος	Σελίς
86-87. Διακόσμητος χαλκοῦς διπλοῦς πέλεκυς ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ. Κάτω σχέδιον δεικνὺον τὴν διακόσμησιν του ἐν λεπτομερείᾳ	143
88. Ρυτὰ ἐκ φαγεντιανῆς εἰς μορφὴν κεφαλῶν ζώων, ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ	145
89. Τμήμα στεφανομόρφου χαλκοῦ ἐλάσματος, διακοσμουμένου μὲ διπλοῦς πελῆκεις	146
90. Χαλκὴ πλάξ ἐπενδύσεως κιβωτιδίου μὲ διακόσμησιν κρινοπαπύρων ἐκ τοῦ ἱεροῦ	147
91. Λιθίνη τράπεζα διὰ προσφοράς ἐξ ἀποθέτου τοῦ ἱεροῦ	147
92. Κωνικὸν ρυτὸν ἐκ πορφυρίτου, προερχόμενον ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ	148
93. Ἀγγεῖον ἐξ ἀλαβάστρου μορφῆς φλασκίου, ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ	149
94. Σχέδιον παραστάσεως τοῦ ρυτοῦ τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς	153
95. Ρυτὸν μορφῆς κεφαλῆς ταύρου, συμπληρωθὲν ἐν μέρει	156
96. Κάτοπις τῆς αἰθούσης συμποσίων μὲ τὴν σκευὴν καὶ τὰ λείψανα τοῦ διαζώματος τῶν σπειρῶν ἐπὶ τόπου (σχέδιον)	158
97. Ἀμφορεῖς οἴνου καὶ μέρος τοῦ διαζώματος τῶν ἀναγλύφων σπειρῶν, ὡς εὐρέθησαν εἰς τὴν αἰθούσαν τῶν συμποσίων	159
98. Μόνωτος κύαθος ἐξ ἀλαβαστροειδοῦς μαρμάρου προερχόμενος ἐκ τῆς δυτικῆς πτέρυγος	160
99. Κάτοπις τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων, δεικνύουσα τὰ ἀνευρεθέντα λείψανα (σχέδιον)	162
100. Κάτοπις τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων, ἔνθα δεικνύεται ἡ προτεινομένη ἀποκατάστασις: XXXVI τὸ διαμέρισμα τῆς βασιλίσσης μὲ τὴν στοάν, τὸ ἐσωτερικὸν πολύθυρον καὶ τὸν φωταγωγόν· XXXVII τὸ διαμέρισμα τοῦ βασιλέως μὲ τὴν στοάν, τὸ πολύθυρον καὶ τὸν φωταγωγόν· XXXVIII διάδρομος πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλήν· LVI ἀποθήκη τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων· LXXII ἡ αἰθούσα τῆς κυκλικῆς δεξαμενῆς (σχέδιον)	163
101. Κάτοπις καὶ τομὴ τοῦ λουτροῦ καὶ τῶν συνεχομένων διαμερισμάτων (σχέδιον)	166
102. Ψυχὴ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, προερχομένη ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ	171
103. Κάτοπις, τομὴ, ἀνάπτυγμα καὶ σκαρίφημα τῆς κυκλικῆς δεξαμενῆς τῆς μεγάλης τετραγωνικῆς αἰθούσης (σχέδιον)	174
104. Δίμυξος λίθινος λύχνος ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ	178
105. Κάτοπις, τομὴ καὶ σκαριφήματα τῆς «τυκτῆς κρήνης» (σχέδιον)	180
106. Τὸ κτιστὸν φρέαρ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, παρέχον πηγαῖον ὕδωρ, ἐντὸς τοῦ ὁποῦ ἀνευρέθησαν προσφοραὶ εἰς τὴν θεότητα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ κύπελλον μὲ τὰς ἐλαίας	181
107. Κύπελλον προσφοράς περιέχον ἐλαίας, ὡς ἀνευρέθησαν εἰς τὸ κτιστὸν φρέαρ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος	184
108. Ἐν τῶν βοηθητικῶν δωματίων τοῦ μαγειρείου, ἔνθα κατέρρευσε ὁ ἐξ ὀπτοπλίνθων τοῖχος	188
109. Κάτοπις τῶν βοηθητικῶν δωματίων τοῦ μαγειρείου, ἔνθα ἐσημειώθη ἡ θέσις τῶν ἀνευρεθέντων σκευῶν καὶ ὁ καταρρεῦσας ἐξ ὀπτοπλίνθων τοῖχος (σχέδιον)	191
110. Ἐν τῶν βοηθητικῶν δωματίων τοῦ μαγειρείου μὲ τὰ μαγειρικὰ σκευῆ, ὡς εὐρέθησαν	193
111. Κάτοπις τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς νοτίας πτέρυγος: XLII ἀποθήκη	

Ἄρ. Εἰκόνος	Σελίς
XLIII δωμάτιον ἀναπαύσεως· XLVI κλιμακοστάσιον· XLVII ἐργαστήριον· XLIV, XLV, XLVa, XLVIII ἀποθήκαι, ἐργαστήρια (σχέδιον)	197
112. Σκεῦος μὲ ἐσωτερικὸν ἡθμὸν ἐκ τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς νοτίας πτέρυγος	198
113. Πυριατήριον ἐκ τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς νοτίας πτέρυγος	199
114. Πηλίνη ἐσχάρα ἐκ τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς νοτίας πτέρυγος	201
115. Μικρὰ ἀντικείμενα ἐξ ὀρείας κρυστάλλου ἐκ τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς νοτίας πτέρυγος	202
116. Σχέδιον χαλκοῦ διακοσμήτου πυραύνου, ἀνευρεθέντος εἰς τὸν ἐργαστηριακὸν τομέα τῆς νοτίας πτέρυγος	203
117-118. Τρίτων ἐκ χλωρίτου, ἀνευρεθεῖς εἰς τὸν ἐργαστηριακὸν τομέα τῆς νοτίας πτέρυγος	204
119. Σκεῦος μὲ ἐσωτερικὸν διαχωριστικὸν ἡθμὸν, ἐκ τοῦ ἐργαστηριακοῦ τομέως τῆς νοτίας πτέρυγος	205
120. Μικρὰ ὄστρεα ἐκ φαγεντιανῆς ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ ἱεροῦ	206
121. Πυρὴν ὀρείας κρυστάλλου πρὸς κατεργασίαν, ἀνευρεθεῖς εἰς τὸν ἐργαστηριακὸν τομέα τῆς νοτίας πτέρυγος	206
122. Ὅψις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα, ἔνθα διακρίνονται ἡ στρογγύλη δεξαμενὴ καὶ ἡ «τυκτὴ κρήνη»	209
123. Ὁ ἐπὶ τοῦ βορειοδυτικοῦ λόφου τομεύς, περιλαμβάνων δωμάτια ἀνήκοντα εἰς τὴν πρώτην φάσιν τοῦ ἀνακτόρου	213
124. Ὅψις πρὸς τοὺς τομεῖς τῶν ἐπὶ τοῦ βορειοδυτικοῦ λόφου παραρτημάτων, τῶν ὁποίων συνεχίζεται εἰσέτι ἡ ἀποκάλυψις	220
125. Κάτωψις τοῦ ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου (σχέδιον)	224
126. Γενικὴ ἄποψις τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου, ἀπὸ Ἀνατολῶν	227
127. Ἡ περιοχὴ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου (σχέδιον)	229
128. Μικρὸν πῆλινον ρυτὸν εἰς μορφὴν κεφαλῆς λεαίνης ἢ αἰλούρου, προερχόμενον ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν οἰκίων τοῦ νοτιοδυτικοῦ λόφου	246
129. Γεωλογικὸς χάρτης τῆς Θήρας (σχέδιον)	258
130. Θήρα, Θηρασία καὶ Καμένη, μὲ ἐνδείξειν τῶν ἀνασκαφειῶν θέσεων (ἡ Παλαιὰ Καμένη ἀνεδύθη ἐκ τῆς θαλάσσης μεταξὺ τῶν ἐτῶν 196 καὶ 157 π.Χ.· ἡ Νέα Καμένη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1701 καὶ 1711 μ.Χ.) (σχέδιον)	261
131. Ἡ περιοχὴ τοῦ Κρακατάο, ὅπου σημειοῦνται αἱ κατακλυσθεῖσαι κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ 1883 περιοχαί (σχέδιον)	263
132. Τὰ ἡφαίστεια τῆς Θήρας, τοῦ Κρακατάο καὶ τῆς Crater Lake (Oregon), μὲ ἐνδείξειν τῶν καταβυθισθεισῶν περιοχῶν (σχέδιον)	265
133. Διασπορὰ τῆς σποδοῦ κατὰ τὴν πρώτην μεγάλην ἔκρηξιν κατὰ τὴν νεωτέραν ἄποψιν τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων (σχέδιον)	268
134. Διασπορὰ τῆς ἡφαιστειακῆς τέφρας κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας 25.000 περίπου ἔτη ἀπὸ σήμερον, κατὰ τὴν παλαιότεραν ἐκδοχὴν τῶν ἐπιστημόνων. Σημειοῦνται τὰ σημεῖα ὁπόθεν ἀπεσπάρσθησαν οἱ πυρῆνες ὑπὸ τῶν ὠκεανογραφικῶν πλοίων Albatros καὶ Vema (σχέδιον)	268
135. Διασπορὰ τῆς ἡφαιστειακῆς τέφρας κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας περὶ τὸ 1450 π.Χ. (σχέδιον)	269
136. Καταπεσόντες πωρόλιθοι, εἰς ὥρισμένα σημεῖα κατὰ σειράς, ἐκ τῶν προσόψεων	

Ἄρ. Εἰκόνος	Σελίς
τῆς αἰθούσης τῶν συμποσίων παρά τὴν κεντρικὴν αὐλὴν, μαρτυροῦντες τὴν βιαιότητα τῆς καταστροφῆς	280
137. Μεγάλοι πίθοι συμπιεσθέντες ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀποθήκης τῆς δυτικῆς πτέρυγος	281
138. Τὸ ἀνατολικὸν Αἰγαῖον, ἔνθα σημειοῦνται τὰ βάθη τῆς θαλάσσης εἰς μέτρα· τὸ βάθος τῆς θαλάσσης εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην συνέβαλεν εἰς τὸ ὕψος καὶ τὴν ταχύτητα τοῦ ἠφαιστειακοῦ παλιρροιακοῦ κύματος (σχέδιον)	285
139. Γενικὴ ἀποψὶς τῶν ἐπὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ λόφου κτηρίων καὶ πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου ἀπὸ Βορρά	311
140. Παλαιοανακτορικὸς σκύφος τοῦ ἀνατολικοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ	312
141. Ἱερὰ διπλᾶ κέρατα ἐκ λίθου	313

ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΟΝ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΖΑΚΡΟΥ

Εὔρετήριον

Ἅγιου Ἀντωνίου λόφος, 24
 Ἁγία Τριάδα, 18, 100, 107, 126, 137, 144, 151, 152, 167, 233, 252
 Ἅγιος Κωνσταντῖνος Πίραισος, 40
 Ἅγιοι Θεόδωροι, 304
 Ἁγίου Ἰσιδώρου (Capo Sidero) ἀκρωτήριον, 42
 Ἁγίου Νικολάου ρυθμός, 221
 Ἅγιος Φραγκίσκος, 278
 Ἀθηνᾶ, 289, 305
 Ἀθῆναι, 289, 293, 299, 305
 αἰγαῖροι, 154 κέ.
 Αἰγαῖον πέλαγος, 239, 284 κέ., 287, 289 κέ., 303
 Αἴγυπτος, 27 κέ., 45, 92, 123, 228, 231, 232, 234, 240, 255, 269, 287, 289 κέ., 293, 294, 300
 αἰγυπτιακὸν ἄγγειον, 122, 123, 230
 Ἀκρωτήρι (Θήρας), 262 κέ., 270 κέ.
 Ἀλασία, 231
 Ἀλάσκα, 284
 Ἀλαφούζος, 260
 Ἀμένοφης II, 287
 Ἀμένοφης III, 287
 Ἀμένοφης IV (Ἀχv - Ἀτόν), 287, 291 βλ. Akhenaton
 ἁμνία, 248
 Ἀμνισός, 234, 256, 257, 278
 Ἀμοργός, 284
 Ἀμός, 291
 ἀνάκτορον Ζάκρου, 7, 9, 15
 αἶθουσα δεξαμενῆς, 62, 87, 162, 171 κέ., 186, 208, 227, 239, 243
 αἶθουσα θρόνου, 176, 242
 αἶθουσα συμποσίων, 60, 157 κέ., 160, 192, 207, 244, 249
 αἶθουσα τελετουργιῶν, 60, 140 κέ., 156, 249
 ἀποθέται, 99, 111, 118, 215
 ἀποθήκαι, 51, 56, 90 κέ., 106, 116, 195 κέ., 215
 ἀποχευτικὸν σύστημα, 63, 81 κέ., 175, 187, 207 κέ.
 ἀρχεῖον, 131 κέ., 139, 145
 ἀσύλητον, 75

αὐλαί, 60, 62, 76, 80, 81 κέ., 140, 142, 162, 173, 186 κέ., 239
 βασιλικά διαμερίσματα κατοικίας, 161 κέ., 171, 179, 208, 242
 βασιλικῆς ρυθμός, 41
 βασιλικοὶ κῆποι, 214, 244 - 245
 βιοτεχνικὸν συγκρότημα, 88 κέ.
 βοηθητικά δωμάτια τοῦ ἱεροῦ, 114 κέ.
 βωμός, 84, 88, 247, 252
 γενικὴ ὀργάνωσις, 70, 88 κέ., 163
 δάπεδα μὲ κεκονιαμένους ἄρμους, 142, 157 κέ., 165
 δεξαμεναί, 172 κέ., 243
 διάδρομος τῶν ἀδιεξόδων, 51
 δωμάτια ὑπηρεσίας, 245
 ἐπέκτασις, 88, 116
 ἐργαστήρια, 106, 115, 187, 195 κέ., 199 κέ., 227, 275
 ἐστίαι, 194, 275
 θέσις, 69 κέ.
 θησαυροὶ χρυσῶν ἀντικειμένων, 13 κέ., 154
 θησαυροφυλάκιον, 56, 60, 117 κέ., 207, 276
 ἱερά, 56, 90, 107 κέ., 140, 144, 154
 καθαρτήριοις δεξαμενῇ, 56, 111, 144, 169 κέ., 247
 καθημερινὴ ζωὴ, 139 κέ., 242 κέ.
 καλλωπιστήριον, 244
 κατάστασις διατηρήσεως, 73 κέ.
 κεντρικὸν ἱερόν, 56, 90, 99 κέ., 107 κέ., 247
 κῆποι, 212, 244 κέ., 255, 309
 κλιμακοστάσια, 84, 90, 95 κέ., 99, 142, 178 κέ., 189, 192, 195, 242
 λουτρά, 62, 167 κέ., 232, 243
 μαγειρεῖα, ἐστίαι, 61, 187, 189 κέ., 194, 244
 μαγειρείου βοηθητικά δωμάτια, 190 κέ., 244
 ὄροφαί, 71, 142, 159 κέ., 174
 περίβολος, 82
 παράθυρα, 91, 142, 157, 165
 προπύλαια, 163
 προσόψεις, 82, 86, 164

- προσπελάσεις καὶ εἰσοδοί, 76 κέ., 84,
 177, 186, 227, 237 κέ., 282
 σκευοφυλάκιον, 56, 106
 στοαί, ἄνδρα, 84, 85, 164, 166, 170,
 173, 242 κέ.
 τοιχογραφίαι, 49, 62, 158 κέ., 169, 195,
 248
 τομεὺς Γ, 48 κέ., 51
 τραπεζαρία, 61, 192, 244
 ὑλικά δομῆς, 71 κέ., 145
 ὑδραυλικά ἐγκαταστάσεις :
 ἀποχωρητήρια, 90, 111, 183, 187
 δεξαμενὴ, 62, 171 κέ., 185, 309
 θάλαμος πηγῆς, 177 κέ.
 παροχὴ ὕδατος, 185, 244
 τυκτὴ κρήνη, 62, 179 κέ., 244, 250
 ὕδαταγωγοί, 175, 182
 φρέαρ - πηγὴ, 61, 183 κέ., 250, 309
 φάσεις, 225 κέ.
 φυλακεῖον, 245
 φωταγωγοί, 99, 140 κέ., 151, 165, 242
 χαρακτήρ δυτικῆς πτέρυγος, 88 κέ.
 Ἀνατολή (Ἑγγύς), 27, 28, 45, 100, 232,
 234, 240, 255, 289 κέ., 300
 Ἀνάφη, 266
 ἀνθοδοχεῖα, 245
 Ἀραράτ, 289
 Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία, 303
 Ἀργος, 289
 Ἀριστοτέλης, 299
 Ἀρκαλοχωρίου, σπήλαιον, 303
 Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία Ἀθηνῶν, 7, 35,
 49, 50, 54
 Ἀρχάνες, 137, 176, 309
 ἀρωματοποιία, 196 κέ., 232 κέ.
 Ἀσπρονῆσι, 260
 Ἀστερούσια ὄρη, 306
 Ἀτλαντες, 293, 295, 305, 308
 Ἀτλαντικὸς ὠκεανός, 266, 293 κέ.
 Ἀτλαντίς, 288, 293 κέ., 299 κέ., 304 κέ.,
 306 κέ., 310 κέ., βλ. καταστροφαί
 Ἀτλας, 294, 296 κέ., 306 κέ.
 Ἀτλας (ὄρος), 294, 301
 Ἀτρέως θησαυρός, 308
 Ἀττικὴ, 289, 293 κέ., 299, 301 κέ.
 Ἀφρικὴ, 266, 294
 Ἀφορεσμένος (Σαμώνιον ἀκρωτήριον),
 42, 228
 Ἀχαιοί, 287, 314
 ἀρχαῖα δυναστεία Κνωσοῦ, 296, 303
 Ἀχλαδίων ἀγροικία, 38 κέ.
 θολωτὸς τάφος Ρίζας, 39
 κλίβανος, 39
 Βαθύπετρο, 226, 256
 Βασιλικῆς ρυθμός, 41, 59, 221, 222
 Βαφειοῦ θολωτὸς τάφος, 201, 205, 310
 Βεγγάζη, 34
 Βεζούβιος, 275
 Βερσαλλίαι, 210
 Βίβλος, 291
 βλαστήσεως τελετουργία, 251
 Βληχιάς ρεῦμα (Κνωσός), 181
 Βοιωτία, 307
 Βρεττανικαὶ νῆσοι, 70
 Βρεττανικῆς Σχολῆς ἀνασκαφαί, 40, 43
 Βρεττανικὴ Βιβλικὴ Ἑταιρεία, 291
 Βύβλος, 290
 βωμοί, 154 κέ., 257 βλ. καὶ ἀνάκτορον,
 βωμός
 Γαλανόπουλος Ἀγγελος, 290 κέ., 301,
 304
 Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή, 260, 262,
 263
 Γένεσις, 288
 Γένουα, 235
 Γιαμαλάκης, Στυλιανός, 13, 14, συλλογὴ
 14, 155, 167, 251
 Γιάφα (Ἰόπη), 266
 Γιβραλτάρ, 294
 γιγαντομαχίας μῦθος, 288
 Γιλγαμές, 289
 Γκράντες νησίς, 42
 γλῶσσα :
 ἐτεοκρητικὴ, 28
 πιθανὴ συγγένεια τῆς μινωικῆς, 139
 βλ. καὶ γραφὴ
 Γόρτυς, 256
 Γουρνιά, 27, 42, 106
 γραμμικὴ Α γραφὴ· βλ. καὶ γραφὴ
 γραμμικὴ Β γραφὴ· βλ. καὶ γραφὴ
 γραφὴ :
 γραμμικὴ Α, 45, 62, 134 κέ., 218, 228,
 239, 252, 264
 γραμμικὴ Β, 137, 139, 197, 228, 287, 296
 ἐπὶ πίθων, 62, 139
 πρωτογραμματικὴ, 137
 ἀρχεῖον Ζάκρου, 134 κέ.
 ἀρχεῖον Πύλου, 75
 βλ. καὶ γλῶσσα
 Γυαλί νήσος, 123
 Δαβάρας, Κ., 30, 155
 δαίμονες, 248, 251
 δάση, 231, 287
 Δελφοί, 113
 δένδρον ἱερὸν, 154, 251
 Δέρνα, 34
 Δευκαλίων, 288
 διασπασμοί, 249
 Δικταῖον ἱερὸν, 43 κέ.
 Δίκτη (Λασιθιώτικα Βουνά), 27 κέ.
 Διόδωρος Σικελιώτης, 299, 305
 διονυσιακὴ λατρεία, 249
 διπλὰ ἱερὰ κέρατα, 85, 194, 247, 279
 διπλοὶ πελέκεις, 84, 100, 102, 115, 127,
 130, 137, 145, 146, 170, 178, 182, 247,
 248, 252, 279
 ἱερὸν τῶν διπλῶν πελέκεων Κνωσοῦ, 107

- διώρυγες, 297, 307
 Δρωπίδας, 293, 300
 Δωδεκάνησος, 34
 Δωριέων κάθοδος, 28, 31, 301
- Ἐβανς, 25, 75, 86, 91, 92, 113, 123, 153, 170, 175, 176, 181, 183, 223, 235, 239, 244, 247, 248, 249, 252, 256, 264, 287, 302, 305, 307
 Ἐγκέλαδος, 288
 εἰδώλια, 250
 Ἐκλας ἡφαίστειον, 286
 ἐλεφάντων χαυλιόδοντες, 46, 100, 231, 234
 ἐλευσινιακά μυστήρια, 248
 Ἐλευσίς, 289
 ἐλεφαντοστοῦ κατεργασία, 62, 115, 144, 202, 218, 234
 ἐλλαδικὸν ἀγγεῖον, 216
 Ἑλλάς, 289, 294
 Ἑλληνες, 294 κέ., 299, 301
 ἐμπόριον θαλάσσιον, 100, 228 κέ.
 Ἑνετία, 235
 ἐνηλύσιον, 75
 Ἐξοδος, 290 κέ.
 Ἐπάνω Ζάκρος, βλ. Ζάκρος, Ἐπάνω
 Ἐπίγονοι, 303
 ἐπιχρῦσῶσις ρυτῶν, 153
 Ἐπτὰ ἐπὶ Θήβαις, 303
 Ἐρεχθεύς, 294
 Ἐρυθρὰ θάλασσα, 292
 Ἐτεόκρητες, 28, 40, 41
 ἐτεοκρητικαὶ ἐπιγραφαί, 28
 Ἐτρουρία, 295
 Ἐτροῦσκοι, 303
 εὐνομία, 309
 Εὐφημος, 288
 Εὐριπίδης, 289
 Εὐρώπη (μυθολ.), 306
- Ζάκυνθος, 278
 Ζάκρος, Ἐπάνω, 13, 30, 66, 241
 μινωικὴ ἀγροικία, 36, 60, 62, 139, 140
 Ζάκρος, Κάτω :
 ἀνασκαφαί : κανονικαί, 50, 51, δοκιμαστικά, 48 κέ., πρώτη ἐξερεύνησις, 16 κέ., 32, 45
 ἀποθέται, 24
 ἐργαστήρια, 22
 ἱερὸν κορυφῆς, 24, 153 βλ. ρυτὸν ἱεροῦ κορυφῆς
 λατομεῖον Πελεκητῶν, 46, 72
 λιμὴν, 35, 70, 161, 234, 284
 Μαῦρο αὐλάκι, 34, 54, 221
 νεκροταφεῖα, 32, 36, 65, 221 κέ.
 ὁδοί, 30, 56, 60, 63, 64, 65, 209, 215, 225, 236 κέ.
 οἰκίαι :
 οἰκίαι βορείας κλιτύος, 16 κέ., 63 κέ., 90, 211 κέ.
- A-B, 17, 45, 137
 D-E, 15, 22, 212
 J, 18 κέ.
 Κτήριον B. Ὁδοῦ λιμένος, 64, 215, 226, 237, 245
 Ἰσχυρὸν Κτήριον, 64, 215, 237 κέ.
 Κτήριον B. διαμερισμάτων μαγειρείου, 64, 214, 223, 238
 Κτήριον πυργίσκου, 64, 215, 238
 Κτήριον ἀποθετῶν κεραμεικῆς, 64, 216 κέ.
 Κτήριον ἀποθετῶν ἱεροῦ, 64, 216, 224, 238
 ΒΔ. Κτήριον, 64, 211 κέ.
 Λοξὸν Κτήριον, 64, 212 κέ., 223, 226, 237 κέ., 245
 Κτήριον διθύρων, 64, 216, 238
 Κτήριον G, 18, 64, 217, 238
 Κτήριον H, 64, 216 κέ., 238
 οἰκίαι νοτίου λόφου, 22, 238
 τομέων A, B, 48, 51 κέ., 56
 ὄρμος, 26, 35, 46
 περιοχὴ, 30 κέ., 33, 40, 66
 πηγὴ, 33
 πόλις, 236 κέ.
 νεολιθικὰ λείψανα, 221
 προανακτορικά λείψανα, 221
 παλαιοανακτορικά λείψανα, 212, 221 κέ., 225 κέ.
 παλαιότερων νεοανακτορικῶν φάσεων λείψανα, 63, 186, 208, 212, 221 κέ., 225 κέ.
 τυχαῖα εὐρήματα, 47
 Ζάκρου ἀνάκτορον, βλ. ἀνάκτορον Ζάκρου
 Ζάκυνθος, 278, 286
 Ζεὺς, 43, 75, 305 κέ.
 Ζήρου ὁροπέδιον, 30, 221
 Ζοῦ ἀγροικία, 37 κέ.
- Ἡράκλειοι στῆλαι, 294
 Ἡράκλειον 13, 126, 234, 280, 301, 304, 308
 Ἡράκλειον (Κ. Ἰταλίας), 271
 Ἡρακλείου Μουσεῖον, 14, 36, 44, 49, 160
 Ἡρόδοτος, 289, 300
 ἡφαιστειακὸν κῦμα (τσουνάμι), 257, 260, 264 κέ., 279 κέ., 284 κέ.
 ἡφαιστειακὴ τέφρα (ἡ σποδός), 263 κέ., 267 κέ., 270, 274, 278, 284 κέ., 287
- θαλάσσιος ρυθμός, 22, 29, 92, 106, 134, 276
 θαλασσοκρατορία μινωικὴ, 245
 θεὰ αἰγῶν, 155
 θεοκρατικὴ ὁργάνωσις, 247, 252, 309
 Θῆβαι Βοιωτίας, 60, 218, 302
 Θῆρα, 75, 126, 257, 259 κέ., 264, 266 κέ., 275, 282, 284 κέ., 288, 290 κέ., 302, 304
 ἐκρήξεις, 259 κέ., 266 κέ., 269 κέ., 282 κέ., 285 κέ., 303, 314

- παλαιότεραι ἔρευναι, 260 κέ.
 νεώτεραι ἔρευναι, 270 κέ.
 Θηρασία, 260, 262
 Θησεύς, 301
 θρησκευτικός βίος, 241 κέ., 247 κέ.
 Θριάσιον πεδῖον, 285
 Ἰάβα, 264
 Ἰαπωνία, 284
 Ἰβηρική χερσόνησος, 241
 Ἰδη (Ψηλορείτης), 27, 233
 ἰδιωτικός βίος, 242 κέ.
 Ἰεράπετρα, 34
 ἱερά κορυφῶν, 153, 154, 250, βλ. καὶ
 ρυτὸν ἱερὸν κορυφῆς
 Ἰεράπετρας ἰσθμός, 17 κέ.
 Ἰερεμίας, 291
 ἱερογαμία, 296, 306
 Ἰλισσός, 288
 Ἴονιοι νῆσοι, 286
 Ἰππόλυτος (Εὐριπίδου), 289
 ἵπποπόταμος (ἀπολίθωμα), 34
 Ἰσλανδία, 286
 Ἰσπανία, 241
 Ἰσραήλ, 291
 Ἰσραηλῖται, 291 κέ.
 ἱστοὶ ὕφαντικοί, 93 κέ., 224, 240
 Ἰτανος, 42, 302
 Ἰυτός (Γιούκτας), 176, 250
 Κάδμος, 60, 75, 302
 Κάδμου ἀνάκτορον, 60, 75, 218
 Καίρατος (ποταμός), 306, 308
 καθαρμοῦ τελετουργία, 113
 καλντέϊρα Θήρας, 259
 Κάλυμνος, 34
 καμαραϊκὸς ρυθμός, 222 κέ.
 Καραβάν Σεράϊ (Κνωσός), 181, 218, 309
 Καρία, 302
 Κάρπαθος, 269
 Καρυδίου ὁροπέδιον, 29, 221
 Καρυμῶν ὄρμος (Καροῦμπες), 72
 Κάσος, 269
 Καστάλια κρήνη, 113
 κατακλυσμοί, 299, 303 κέ.
 καταστροφαί:
 ἀναμνήσεις, 288 κέ.
 Ἀτλαντίδος, 288, 293 κέ., 303
 Ἀττικῆς, 299
 μεσιανικαὶ προφητεῖαι, 291
 πρώτη Κρήτης, 255 κέ.
 τελικὴ Κρήτης, 74, 275 κέ., 304
 καταστροφή καλλιεργείας, 161
 Κατσαμπᾶς, 234, 304
 Κάτω Ζάκρος, βλ. Ζάκρος, Κάτω
 Κάτω Ἰταλίας ἠφαίστειον, 270
 Καφτόρ, 291
 Κέα, 126, 287
 Κέδρος, 233
 Κέκροψ, 289, 294
 κεντητική, 240
 Κέρνη (νῆσος), 305
 κέρνος, 187
 Κεφαλληνία, 278, 286
 Κεφτί, 230, 231, 240, 276, 287, 290 κέ.,
 300, 304, 305
 Κιλικία, 231, 233
 κιονόκρανον λίθινον, 58
 Κίρ, 291
 κίσηρις, 185, 257, 259, 264, 266, 279 κέ.,
 282, 305
 Κλειτώ, 296 κέ., 306
 Κνωσός, 7, 29, 38, 49, 56, 65, 69, 72, 75,
 80, 85, 87, 90, 99, 100, 106, 107,
 126, 127, 130, 137, 139, 140, 144, 160,
 161, 167, 170 κέ., 176, 185, 200, 207,
 212, 218, 226, 228, 230, 231, 234,
 239, 242, 244 κέ., 248, 250, 252, 255,
 256, 257, 276, 280, 287, 296, 303 κέ.,
 306 κέ., 309
 Temple Repositories, 56, 75, 118, 127,
 130, 256
 Μικρὸν Ἀνάκτορον, 151, 165 κέ., 167
 168, 170, 218
 Μωσαικὸν πόλεως, 236
 κοινωνία ἱερά, 248 κέ., 298, 310
 Κολωνός Ἰππιος, 306
 κορυφῆς ἱερά, 36, 38, 155
 Κολωνός, 306
 Κουρητῶν ὕμνος, 43 κέ.
 Κρακατάο, 257, 264, 282, 284, 305
 Κράντωρ, 299
 Κρηταγενὴς Ζεύς, 43
 Κρήτη, 231 κέ., 240, 245 κέ., 291, 294
 κέ., 300 κέ., 303 κέ., 306 κέ.
 ἀνατολική, 27, 35 κέ., 43, 64
 δυτικὴ, 155
 κεντρικὴ, 31, 38
 Κρήτη καὶ Μυκῆναι (Μαρινάτου), 301
 Κρητῶν ἀποικίαι, 289, 291, 300, 302
 Κριτίας, 293, 300
 Κριτίας (διάλογος Πλάτωνος), 293, 296,
 299
 κρύπτει, 250
 κρύσταλλος ὄρεία, 122, 145, 167, 176,
 202
 Κύθηρα, 287
 κυκεῶν, 248
 Κυκλάδες, 235, 259, 284, 305
 κυκλαδομινωικὴ κεραμεικὴ, 271
 Κύκλωψ, 288
 Κύπρος, 100, 130, 231, 233, 295, 240, 295
 Κυρήνη, 302
 Κωπαῖς, 307
 κώθωνες, 308
 Λαοὶ θαλάσσης, 301
 Λασιῖθι, 307
 Λασιθιώτικα βουνά (Δίκτη), 27, 307
 Λεβήν, 307

- Λενικά, 45
 Λευκά ὄρη, 155
 Λεύκη, νῆσος (Κουφονῆσι), 240
 ληνοί, 18, 40, 56, 58, 60
 Λίβανος, 231, 290
 Λιβύη, 34, 295, 299, 302
 Λιβυκὸν πέλαγος, 307
 λιμένες μινωικοί, 302, 308
 λίνιες, 307
 Λιπάρες νῆσοι, 305
 Λυκία, 289, 302
 Λυκώρεια, 289
 λύχνοι, 126, 192, 203, 278, 283
- μᾶγμα, 259, 282, 283
 μαινάδες, 249
 Μάλια, 7, 29, 65, 69, 71, 72, 75, 80, 137, 167, 185, 218, 234, 242, 245, 250
 Μάρι, 240
 Μαρινᾶτος, Σπυρίδων, 257 κέ., 270, 271, 282, 301
 Μαρίνος, Γ., 266
 Μαρωνιάς σπήλαιον, 41 κέ.
 Μαῦρο Αὐλάκι, 34, 54
 Μασσαλίας πρόχους, 92, 228 κέ.
 Μάταλα, 234, 307
 Μεραμβέλλου κόλπος, 27
 Μεσσαῖας πεδιάς, 41, 306
 Μεσόγειος, 235, 287 κέ., 290, 293 κέ., 301 κέ., 304
 Μεσσήνη, 278
 Μεσσηνία, 286
 Μῆλος, 287
 Μητρόπολις Γόρτυνος, ἀγροικία, 256
 Μιδέα, 126
 Μινώιται, 28, 146, 231, 235, 241, 287, 307 κέ.
 Μίνως, 306
 Μινύαι, 306 κέ.
 μόλυβδος, 144
 Μόχλος, 27, 60, 221, 233, 234, 304
 Μπάλου ὄρμος, 262, 271
 Μυκῆναι, 15, 75, 126, 140, 151, 153, 197, 218, 234, 262, 276
 Μυκηναῖοι, 287, 302
 Μυλωνᾶς, Γεώργιος, 218
 Μυρσίνης νεκροταφεῖον καὶ θολωτὸς τάφος, 41
 μυστηριακὴ λατρεία, 248
- Ναύπλιον, 126
 ναυτικὸν μινωικόν, 235
 Νεῖλος, 235, 240, 266, 291, 302
 νεολιθικοὶ οἰκισμοί, 30
 Νέστωρ, 152
 Νέστορος κύπελλον, 126, 310
 νεώσοικοι, 308
 Νῆσοι τῆς Πρασίνης θαλάσσης, 240
 Νίρου ἔπαυλις, 280, 304
 Νίσυρος, 123
- Νομικός, δρ. 260
 νόμος ἰσθμῶν, 27
 Νῶε, 289
- ξίφη, 104
 ξυλείας ἐμπόριον, 231
 ξυλουργικά ἐργαλεῖα, 114, 142
- ὁδογέφυρα (Κνωσός), 306
 Ὀδύσσεια, 95, 179, 288, 309
 Ὀμηρος, 27, 95
 Ὀρχομενός, 306 κέ.
 ὀχυρώσεις, 245, 307
 ὀψιανός, 123
- Παλαίκαστρο, 31, 35, 106, 137, 236
 Παλαίκαστρου ἐρευνᾶν, 42 κέ.
 Παλαιστίνη, 266, 284, 291
 πάνθεον μινωικόν, 251
 Παρισινή (τοιχογραφία), 123, 248
 Παρνασσός, 289
 Πασιφάη, 106
 Πεζοῦλες, ταφικά περιφράγματα, 65, 222
 Πελεκητά, 46, 72
 Πεπάρηθος, 15, 287
 Πετσοφᾶς, 31
 πιθίσκος λίθινος, 215
 πινακίδες, βλ. γραφή
 Πισκοκεφάλου ἱερὸν, 36 κέ.
 ἀγροικία, 37, 39
 Πλάτων, 293 κέ., 299 κέ., 303, 305, 308
 πόδιον, 169 κέ.
 πολεοδομία, 236 κέ.
 πολιτικός βίος, 241 κέ., 309
 Πολύφημος, 288
 πολύθυρον, 60, 140, 164 κέ., 177, 242, 272
 Πομπηία, 75, 262, 271 κέ.
 Πόρος Ἡρακλείου, 126, 304
 πορφύρας ἀλιεία καὶ κατεργασία, 240
 Ποσειδῶν, 289, 296 κέ., 306, 308
 Ποσειδώνιος, 299
 Ποταμός (Θήρα), 264
 ποτήρια ἱερᾶς κοινωνίας, 56, 133 κέ., 248
 Πότνια Θηρῶν, 15, 131, 155, 251
 Πραισός, 28, 29, 35, 40
 Πρασίνη θάλασσα, 240
 πρέσβεις, 240
 προσφοραὶ εἰς κρήνας - φρέατα, 181, 184
 προσφοραὶ εἰς σπήλαια, 182, 248 κέ., 303
 προσφοραὶ κισήρεως, 179 κέ.
 Προφήτης Ἡλίας Μαλίων (ἱερὸν κορυφῆς), 250
 προφητικά κείμενα, 290 κέ.
 Προφήτου Ἡλίας ἀγροικία (Σητεία), 40
 Πύλος, 75, 140, 152, 218, 306
 πυξίς καλλωπιστηρίου, 59
 πυρκαϊαί, 277 κέ., 283
 Πύρρα, 288

- Ρά, 290
 Ραμσής II, 290
 Ρόδος, 287
 Ροπαλοφόρου τάφος, 127
 Ρουσόλακκος Παλαικάστρου, 42
 ρυτά, 56, 107, 120 κέ., 130, 134, 144, 151
 κέ., 248, 250, 251, 272
 ρυτόν κεφαλῆς ταύρου, 56, 144, 150
 κέ., 249, 251
 ρυτόν ὀρείας κρυστάλλου, 122
 ρυτόν ἱεροῦ κορυφῆς, 56, 93, 115, 144,
 150, 152 κέ., 249
- Σάϊς, 293, 300, 302
 Σακελλαράκης 'Ι., 60, 176
 Σαμώνιον ἄκρον (Ἀφορεσμένος), 42, 228
 Σαντορίνη, βλ. Θῆρα
 Σαρπηδών, 289
 Σαρωνικός κόλπος, 289, 302
 σεισμοί, 276 κέ., 282 κέ., 286, 305
 σεισμικά κύματα, 284, 285 κέ.
 Σητεία, 26, 34, 37, 41, 62, 231, 232, 256,
 304, 308
 Σητείας ἀγροικία, 37, 306, 307
 Σητείας περιοχῆς ἐρευνᾶν, 35 κέ.
 Σητειακά ὄρη, 27, 155, 231
 σιβυλλικοί χρησμοί, 305
 Σικελία, 288, 305
 Σιρβόν, 291
 Σκανδιναυία, 266
 Σκόπελος, 15
 Σλῆμαν, 262
 Σολομών, 292
 Σόλων, 293, 294, 296, 300, 302, 311
 Σουεῖς διῶρυξ, 260
 Σουμάτρα, 264, 284
 Σούνδη, 257
 Σοφονίας, 291
 Σπηλιάρα, 54
 Στασινοπούλου - Τουλούπα, 60
 Στάφυλος, 15
 Στράβων, 305, 308
 συλλεκτῆρες, 117
 Σφακία, 155
 Σφακιῶν Σητείας ἱερὸν κορυφῆς, 38, 155
 σφραγίσματα, 18, 130, 145, 169, 218,
 250 κέ.
 σφῦραι, 127, 249
 Συρία, 100, 234, 266, 289, 291
 Συροφοινικὴ περιοχὴ, 231
 Σχερία, 306
- τάλαντα χαλκοῦ, 56, 100, 233
 ταυρομαχίαι, σύλληψις ταύρων, 241, 252,
 300, 305, 309
 ταυροθυσίαι, 248 κέ., 298, 310
 Τέλ 'Αβίβ, 266
 τελετουργίαι, 146, 157, 241, 247 κέ., 283,
 298
- τελετουργικά σκεύη, 117 κέ., 247 κέ.
 τελετουργικὴ πρόχους, 122
 Τελχίνων ὁδός, 273 κέ.
 Τίμαιος Πλάτωνος, διάλογος, 293, 296,
 299
 Τίρυνς, 75, 140, 248
 τοιχογραφίαι, 158 κέ., 169, βλ. ἀνάκτορον
 Τοπλοῦ μονή, 42
 Τούθμωσις III, 230, 276, 289 κέ.
 Τούθμωσις IV, 287
 Τουρτοῦλοι (Σητεία), 40
 τράπεζαι ὑψίποδες, 111, 170
 Τραόσταλου ἱερὸν κορυφῆς, 30, 155
 Τριάντα Ρόδου, 287
 Τριφυλία, 286
 Τρίτωνες, 203
 Τρωικός πόλεμος, 303
 τσουνάμι, βλ. ἡφαιστειακὸν κύμα
 Τύλισος, 38, 126, 137, 176, 233
 Τυνησία, 266
 Τυρρηνία - Ἐτρουρία, 295, 302
 Τυρρηνοί - Ἐτροῦσκοι, 303
- φαγεντιανουργία, 62, 115, 130, 145, 202
 κέ., 240, 250 κέ.
 Φαίακες, 301, 306, 309
 Φαιστός, 7, 29, 65, 69, 71, 72, 75, 80, 100,
 137, 167, 185, 200, 218, 226, 234, 242,
 245, 306, 308
 Φαλάσαρνα, 308
 Φάραγξ τῶν νεκρῶν, 25, 31, 54, 59 κέ.,
 221
 Φαραῶ, 290
 Φάρος, 302, 308
 Φιλισταῖοι, 291
 Φοινίκη, 60, 302
 Φοίνικες, 235, 308
 Φυλακωπὴ Μήλου, 287
 φωταγωγοὶ Θήρας, 272
- χαλκᾶ ἀντικείμενα, 106, 114, 144, 195 κέ.,
 201, 205, 232
 Χαναάν, 291
 Χατζιδάκις, Ἰωσήφ, 38
 Χατσεψούτ, 230
 χελιδόνια, 233
 χθονία λατρεία, 250, 251
 Χιλῆ, 284
 χλωρίδος ρυθμός, 22, 92, 106, 134, 276
 Χρηστομάνος, καθηγητής, 260
 χρονολογία, 221, 255, 268, 276, 289, 292,
 295
 ἄνθρακος, 14, 267, 270
 κυτὴ μᾶζα (μῦδροι;), 281 κέ.
- Ψαλμοί, 291
 Ψεῖρα, νῆσος, 27, 234
 Ψηλορείτης, ὄρος (Ἴδη), 27
 ψυχὴ, 130, 145

- Achijava, 303
 Akhenaton, 230, 291
 Albatros (ὠκεανογραφικὸν πλοῖον), 267
 Aton, 291

 Bardawil, 292
 Benghazi, 34
 Bennett, J.G., 290 κέ.
 Benoît, Pierre, 299
 Bérard, Victor, 27, 288

 Camp - Stool Fresco, 248
 Carpenter, Rhys, 306
 Chain (ὠκεανογραφικὸν πλοῖον), 282, 304
 Corridor of the Bays, 49, 91
 Cossio, José, 10, 55
 Critias, 300

 Dernah, 34

 Evans, sir Arthur, 16, 26, 75, 86, 91, 123, 127, 153, 170, 176, 207, 223, 231, 235, 239, 247, 250, 252, 257, 264, 287, 302, 307

 Far West, 301
 Fouqué, Ferdinand André, 260, 262
 Frost, K.T., 299 κέ., 306

 Gilgamesh, 289
 Gorseix, 262, 271
 Gordon, Cyrus, 139
 Graham, J. Walter, 83, 192, 244

 Halbherr, Federigo, 16
 Hatshepsut, 230
 Hawes, Harriet Boyd, 43
 Heezen, B. C., 269
 Herculaneum, 271
 Hogarth, David G., 13, 16, 32, 45, 59, 64, 90, 137, 212, 213, 217, 218, 236, 251, 275

 Jondet, Gaston, 308

 Kaptaru, 240, 291
 Krakatoa, 257, 264 κέ., 305

 Luce, J. V., 301

 Mamet, 262, 271
 Mariani, Lucio, 16, 17
 Mavor, James W., 282, 304
 Menkheperreseneb τάφος, 230
 Myres, John Linton, 31, 289

 New Era, 257
 Ninkovich D., 269

 Oraefajoküll, 286

 Palmer, Leonard Robert, 139
 Pax Minoica, 245
 Pomerance, Harriet, 10, 49
 Pomerance, Leon, 10, 49, 55, 123, 197
 Port Said, 292

 Ras Shamra (Ugarit), 289
 Renaudin, L., 263
 Rechmire τάφος, 230

 San Francisco, 278
 Schaeffer, Claude F. C., 289, 302
 Schliemann, Heinrich, 262
 Scribner's Sons, 7
 Seager, Richard, B., 60
 Sebesi, 305
 Senmut τάφος, 230
 Shaw J., 46
 Sirbon, 291
 Spratt, Thomas A. B., 16
 Stroboli, 305
 Sunda Strait, 257

 Taylour, Lord, 218
 Telek Batang (Sumatra), 284
 Tell el Amarna, 230, 231
 Thjoroärdalur, 286

 Ugarit (Ras Shamra), 234, 235, 289, 302
 User Amon τάφος, 230

 Vema (πλοῖον), 267
 Voyage to Atlantis (Mavor), 304

 Yam Suf, 292

 Zahn, Robert, 264, 271

National Aeronautics and Space Administration (NASA): άρ. 1 (σ. 9), άρ. 2 (σ. 10).

Γεώργιος Ξυλούρης : άρ. 5 (σ. 16), άρ. 17 (σ. 25), άρ. 19 (σ. 29), άρ. 22 (σ. 47), άρ. 23 (σ. 50), άρ. 24 (σ. 52), άρ. 29 (σ. 58), άρ. 30 (σ. 59), άρ. 32 (σ. 63), άρ. 33 (σ. 66), άρ. 34 (σ. 68), άρ. 35 (σ. 74), άρ. 36 (σ. 77), άρ. 37 (σ. 78), άρ. 39 (σ. 80), άρ. 41 (σ. 83), άρ. 42 (σ. 86), άρ. 44 (σ. 93), άρ. 45 (σ. 94), άρ. 46 (σ. 94), άρ. 47 (σ. 96), άρ. 48 (σ. 97), άρ. 49 (σ. 98), άρ. 50 (σ. 101), άρ. 51 (σ. 102), άρ. 52 (σ. 103), άρ. 53 (σ. 104), άρ. 54 (σ. 105), άρ. 55 (σ. 106), άρ. 56 (σ. 108), άρ. 57 (σ. 109), άρ. 61 (σ. 116), άρ. 69 (σ. 127), άρ. 75 (σ. 131), άρ. 78 (σ. 134), άρ. 79 (σ. 135), άρ. 84 (σ. 138), άρ. 86 (σ. 143), άρ. 87 (σ. 143), άρ. 88 (σ. 145), άρ. 89 (σ. 146), άρ. 90 (σ. 147), άρ. 91 (σ. 147), άρ. 92 (σ. 148), άρ. 93 (σ. 149), άρ. 94 (σ. 153), άρ. 95 (σ. 156), άρ. 97 (σ. 159), άρ. 98 (σ. 160), άρ. 102 (σ. 171), άρ. 104 (σ. 178), άρ. 106 (σ. 181),

άρ. 112 (σ. 198), άρ. 113 (σ. 199), άρ. 114 (σ. 201), άρ. 115 (σ. 202), άρ. 116 (σ. 203), άρ. 117 - 118 (σ. 204), άρ. 119 (σ. 205), άρ. 120 (σ. 206), άρ. 121 (σ. 206), άρ. 122 (σ. 209), άρ. 123 (σ. 213), άρ. 124 (σ. 220), άρ. 126 (σ. 227), άρ. 128 (σ. 246), άρ. 136 (σ. 280), άρ. 137 (σ. 281), άρ. 139 (σ. 311), άρ. 140 (σ. 312), άρ. 141 (σ. 313).

Αναστασία Πλάτωνος : άρ. 6 (σ. 17), άρ. 8 - 9 (σ. 20), άρ. 10 (σ. 21), άρ. 11 (σ. 21), άρ. 20 (σ. 31), άρ. 21 (σ. 44), άρ. 25 (σ. 53), άρ. 28 (σ. 57), άρ. 58 (σ. 110), άρ. 60 (σ. 115), άρ. 63 (σ. 119), άρ. 64 (σ. 119), άρ. 65 (σ. 121), άρ. 66 (σ. 121), άρ. 107 (σ. 184), άρ. 108 (σ. 188), άρ. 110 (σ. 193).

Εμίλ Σαράφης : άρ. 3 (σ. 12), άρ. 15 - 16 (σ. 24), άρ. 59 (σ. 112), άρ. 67 (σ. 124), άρ. 68 (σ. 125), άρ. 70 - 72 (σ. 128), άρ. 73 - 74 (σ. 129), άρ. 76 (σ. 132), άρ. 77 (σ. 133), άρ. 80 (σ. 136), άρ. 81 - 82 (σ. 136), άρ. 85 (σ. 141).

R. V. Schoder : άρ. 4 (σ. 13).

Χάρται καὶ σχέδια

Ι. Δημητριάδης : άρ. 38 (σ. 79).

D. G. Hogarth, British School Annual VII, 1900 - 1901 : άρ. 7 (σ. 19), άρ. 12 (σ. 22), άρ. 13 (σ. 23), άρ. 14 (σ. 23), άρ. 18 (σ. 26).

J. V. Luce : άρ. 130 (σ. 261), άρ. 131 (σ. 263).

Μαρία Λυγιδάκη καὶ Ν. Πλάτων : άρ. 26 (σ. 54), άρ. 27 (σ. 55).

D. Ninkovich καὶ B. Hegen, «Santorini Tephra», Colston Papers XVII : άρ. 129 (σ. 258), άρ. 132 (σ. 265), άρ. 133 (σ. 268), άρ. 134 (σ. 268), άρ. 135 (σ. 269), άρ. 138 (σ. 285).

Μαρία Ξύδα : άρ. 125 (σ. 224).

Ιωάννης καὶ Έφη Σακελλαράκη : άρ. 31 (σ. 61).

K. Σαρρή : άρ. 101 (σ. 166), άρ. 103 (σ. 174), άρ. 105 (σ. 180), άρ. 111 (σ. 197).

Charles Scribner's Sons : άρ. 127 (σ. 229).

Joseph Shaw : άρ. 43 (σ. 89), άρ. 62 (σ. 118), άρ. 83 (σ. 138), άρ. 96 (σ. 158), άρ. 109 (σ. 191). Γενικόν Σχέδιον ἐντὸς θήκης ὀπισθοφύλλου (συμπληρωθὲν καὶ ὑπὸ ἄλλων ἀρχιτεκτόνων).

Maria Shaw : άρ. 40 (σ. 82).

Θωμᾶς Φανουράκης : άρ. 87 (σ. 143), άρ. 94 (σ. 153), άρ. 116 (σ. 203).

M. Φίλιππα : άρ. 99 (σ. 162), άρ. 100 (σ. 163).

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ «ΖΑΚΡΟΣ ΤΟ ΝΕΟΝ ΜΙΝΩΙΚΟΝ ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ»
ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ
(ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΑΡ. 5)
ΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ ΧΙΛΙΑ ΠΕΝΤΑΚΟΣΙΑ ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΟΙΚΟΝ Ι. ΜΑΚΡΗ Α.Ε. ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ
ΤΟ ΒΑΣΙΚΟΝ ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΕΔΗΜΟΣΙΕΥΘΗ ΑΓΓΛΙΣΤΙ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΥΠΟ ΤΟΝ ΤΙΤΛΟΝ
«ZAKROS THE DISCOVERY OF A LOST PALACE OF ANCIENT CRETE»
ΥΠΟ CHARLES SCRIBNER'S SONS NEW YORK ΤΟ ΕΤΟΣ 1971
Η ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ ΤΟΥΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ
ΚΑΤΑΡΤΙΣΘΕΙΣΑ ΣΥΜΒΑΣΙΣ ΠΡΟΕΒΛΕΙΠΕ
ΤΗΝ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΙΝ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
Η ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΕΓΕΝΕΤΟ ΜΕΡΙΜΝΗ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Γενικὸν σχέδιον τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου

I-VIII Ἀποθήκαι τῆς δυτικῆς πτέρυγος.
IX Ἀντιθάλαμος ὑποδοχῆς δυτικῆς πτέρυγος.

X Κλιμακοστάσιον τοῦ ἱεροῦ.

XI Δωμάτιον τῶν γραπτῶν πιθαμφορέων (βλ. καὶ XV).

XII Δωμάτιον τῶν ξιφῶν.

XIII Σκευοθήκη τοῦ ἱεροῦ.

XIV Διάδρομος τοῦ ἱεροῦ.

XV Δωμάτιον τῶν γραπτῶν πιθαμφορέων (βλ. καὶ XI).

XVI Ἀρχαιοφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ.

XVII-XXI Ἑργαστηριακὸν παράρτημα τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

XXII Ἀποθέται τοῦ ἱεροῦ.

XXIII Τὸ κεντρικὸν ἱερόν.

XXIV Ἡ καθαυτήριος δεξαμενὴ.

XXV Τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἱεροῦ.

XXVI Ἑργαστήριον τοῦ ἱεροῦ.

XXVII Ἀποθήκη τοῦ ἱεροῦ.

XXVIII Ἡ αἶθουσα τῶν τελετουργιῶν.

XXIX Ἡ αἶθουσα τῶν συμποσίων τοῦ ἱεροῦ.

XXX Εἴσοδος, προθάλαμος καὶ κλιμακοστάσιον τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

XXXI Ὑπηρεσιακὴ εἴσοδος καὶ διάδρομος.

XXXII Τὸ μαγειρεῖον καὶ ἡ τραπεζαρία.

XXXIII Ἀποθήκη τοῦ μαγειρείου.

XXXIV Βορεία στοὰ καὶ ἀναπαυτήριον.

XXXV Διάδρομος τοῦ λουτροῦ.

XXXVI Ἡ αἶθουσα τῆς βασιλίσσης.

XXXVII Ἡ αἶθουσα τοῦ βασιλέως.

XXXVIII Διάδρομος πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλήν.

XXXIX-XLI Συγκρότημα τοῦ κτιστοῦ φρέατος.

XLII-XLIII Συγκρότημα ἐργαστηρίων τῆς νοτίας πτέρυγος.

XLIX Νοτία προσπέλασις πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλήν.

L-LI Δωμάτια ἐξυπηρετήσεως τοῦ μαγειρείου.

LII Κλιμακοστάσιον τῆς ἐπισήμου αἰθούσης συμποσίων.

LIII-LIV Ἀποθήκαι τῆς βορείας πτέρυγος.

LV Βαθμιδωτὴ κεκλιμένη ἄνοδος.

LVI-LVII Ἀποθήκαι τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων.

LVIII-LX Τὸ λουτρὸν μὲ τὸν προθάλαμον καὶ τὸν διαδρομίσκον του.

LXI Ἴσως καλλωπιστήριον.

LXII Ἡ αἶθουσα τῆς δεξαμενῆς.

LXIII Πλακόστρωτος ἐσωτερικὴ αὐλή.

LXIV Εἰσαγωγικὸς περίβολος πρὸ τῆς αἰθούσης τῆς δεξαμενῆς.

LXV Ἀνδῆρα παρὰ τὴν ΒΑ. πύλην.

LXVI Ἀνοδος πρὸς τὴν Ὁδὸν λιμένος.

LXVII Ἀποθήκη παρὰ τὴν ΒΑ. πύλην.

LXVIII Περίβολος παρὰ τὴν ΒΑ. πύλην μὲ ἐργαστηριακὰς ἐγκαταστάσεις.

LXIX Ἡ Β.Α. πύλη καὶ ἡ κλιμακωτὴ διάβασις.

LXX Ἡ «τυκτὴ κρήνη».

LXXI Ὁ θάλαμος τῆς πηγῆς.

LXXII Ἡ νοτιοανατολικὴ αὐλή.

LXXIV-LXXVII Συγκρότημα Β. τῶν δωμάτων τοῦ λουτροῦ.

Παλαιοανακτορικὸν κτήριον ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα, δωμάτια Α-Ο.

Κτήριον ΒΔ τομέως, δωμάτια Α-Λ.

Λοξὸν κτήριο, δωμάτια Δ Ι-Υ, Ε Ι-Χ.

Κτήριο ἄνω διαμερισμάτων μαγειρείου, δωμάτια α-φ.

Κτήριο τοῦ πυργίσκου, δωμάτια Α-Η.

Ἰσχυρὸν κτήριο, δωμάτια Α-Ω καὶ Γγ.

Κτήριο βορείως τῆς Ὁδοῦ λιμένος, δωμάτια Α-Ω καὶ Αα-Εε.

Κτήριο τῶν ἀποθετῶν κεραμεικῆς, δωμάτια Α-Ξ.

Κτήριο τῶν ἀποθετῶν τοῦ ἱεροῦ, δωμάτια Α-Α.

Κτήριο τῶν διθύρων, δωμάτια Α-Ι.

Κτήριο Γ, δωμάτια Ι-ΧΙΙ.

Κτήριο Η, δωμάτια Α-Φ.

0010046161

Αρχαιολογική Εταιρεία